

Nagy Ádám- Oross Dániel (szerk.)

**IFJÚSÁGÜGY -
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I.**

OKTATÁSI SEGÉDANYAG

Ifjúságügy – szöveggyűjtemény I-II.
oktatási segédanyag

ISBN 978-963-89861-5-3

Kiadó: UISZ Alapítvány

Szerkesztette: Nagy Ádám – Oross Dániel
Olvasószerkesztő: Szabó Beáta

Tördelés: Kreativity Kft.

Támogatók: Nemzeti Együttműködési Alap

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

IFJÚSÁGÜGY - SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I.

Tartalomjegyzék

Bevezető	7
Székely Levente	
Az új csendes generáció	9
Bauer Béla – Szabó Andrea – Máder Miklós – Nemeskéri István	
Ifjúsági rétegek az ezredfordulón	24
Nagy Ádám	
Ifjúsági rétegek 2012	48
Rácz József	
Ifjúsági szubkultúrák	59
Gyura Médea	
Házasságghalasztó, szingli nők	68
Szancsik Mária	
A bikulturális szocializáció mentális háttere a cigány fiatalok körében	90
Fazekas Zsuzsanna	
Apa mosdik, anya főz...	106
Murányi István	
Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya	118
Benkó Krisztina	
Gyermekjogok a nemzetközi jogban	130
Vaskovics László	
A posztadoleszcencia szociológiai elmélete	159
Somlai Péter	
Változó ifjúság	174
Gábor Kálmán	
Ifjúsági korszakváltás	188
Tibori Tímea	
Nem-et mondás? Igaz-mondás	212
Szabó András	
Szakadás és elérés	223
Kátai Gábor	
Demokrácia, piac, fiatalok	232
Bánáti Ferenc	
Az ifjúság visszavétele vagy lenyúlása	241
Oross Dániel	
A magyar ifjúságpolitika „folyamatos megszakítottságának” története	257
Nemzeti Ifjúsági Stratégia (2009-2024)	279
A szerkesztőkről	311

Bevezető

Az Ifjúságügy sorozat harmadik elemét tartja kezében az Olvasó.

Az első kötet, Ifjúságügy címmel¹ igyekszik értelmezni a posztmodern társadalomban a családon és iskolán túli (szabadidős) szocializációs közeget, az ifjúkor meghatározását (felelős gyermekkor, serdülőkor, fiatal felnőtt lét) és az ifjúságügy szolgáltatási környezetet, illetve annak tevékenységeit (ifjúsági munka, ifjúsági szakma, horizontális ifjúsági tevékenységek).

Az Ifjúságügy-módszertár² olyan nonformális, gyakorlati eszközöket: technikákat, módszereket és situációkat mutat be, amelyek az ifjúsági munka során adhatnak támogatást, egy-egy konkrét helyzetben hívhatóak segítségül.

A kézben tartott Ifjúságügy-szöveggyűjtemény olyan kétkötetes munka, amely az ifjúságügy irodalmából válogat cikkeket, bemutatva a nagy klasszikusokat, az alternatív fejlesztéseket és a legújabb innovációkat. Felépítését tekintve az első kötet a magyar alkotók, a második a nemzetközi, leginkább európai szerzők munkáit közli. Mindkét kötet két részre bomlik: egyrészt a fiatalokkal kapcsolatos, másrészt az ifjúsági munka tárgykörébe tartozó publikációkat szed csokorba.

Fontos, hogy nem csak ifjúságszociológiai munkákat, de pedagógiai, közpolitikai stb. tanulmányokat válogattunk össze. S mint minden szöveg gyűjteménye, ez is sok szelekciót, újragondolást igényelt, ezért fordulhatott elő, hogy sok olyan név kimaradt, akik az ifjúságügyben, -kutatásban meghatározó szerepet játszottak. Előttük nem mentség a terjedelmi korlát sem. Emellett szerkesztési alapelveink egyike az volt, hogy egy szerző csak egy munkával jelenjen meg a kötetben.

Igyekeztünk a válogatott cikkeket „eredeti minőségükben” megőrizni. Tartalmilag természetesen nem változtattunk semmin, formailag is csak a leginkább szükséges egységeket végeztük el (ezért nem egységesek az irodalomjegyzékek sem).

Köszönet illeti Antal Ágnest, Simon Esztert, Szeifer Csabát és Széll Melindát a szerkesztésben való közreműködésért.

Jelen kötet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Nemzeti Együttműködési Alap támogatásával készült.

Nos kedves Olvasó, kalandra fel!
a szerkesztők

1 Nagy Á. – Bodor T. – Domokos T. – Schád L.: Ifjúságügy, ISZT Alapítvány-Excenter Kutatóközpont, Budapest, 2014.

2 Nagy Á. – Antal Á. – Holczer M.: Ifjúságügy módszertár, ISZT Alapítvány-Excenter Kutatóközpont, Budapest, 2015.

Az új csendes generáció

Generációk, generációs karakterek*

„*Fiatalok: tiétek a jövő! Annak idején úgy volt, hogy a miénk lesz.*” – fogalmazta meg egykor Sándor György humorista a nemzedékváltás folyamatának keserédes tanulságát.

Generációkkal, elsősorban a fiatalok és a jövő vonatkozásában foglalkoztak korábban és foglalkozunk ma is a köznapi beszélgetéseinkben és a tudományos gondolkodásban egyaránt. Milyen és mitől olyan, amilyen a felnövekvő generáció és hogyan fogja (át) alakítani a világot? – gyakori kérdések ezek, amelyekre nehéz nem leegyszerűsítően válaszolni, hiszen a köznapi tapasztalatainkból is az derül ki, hogy a fiatalok sokfélék.

Kétségtelen, hogy nem minden nemzedék tagjai alkotnak egyformán karakteresnek mutakozó generációt, ráadásul a születési kohorszokat tekintve sem igazán beszélhetünk szabályszerűségről, hacsak a Kondratyev-ciklus analógiájára nem úgy gondolkodunk, hogy a felgyorsult világban lerövidül a nemzedékváltás ideje is. Ahogy a térben és időben azonos helyen lévő egyének nem feltétlenül alkotnak közösséget, úgy a karakteres generáció létrejöttéhez is szükség van még valamire az azonos születési éveken kívül. Ez a valami olyan esemény, vagy folyamat, amely azonos (közös) élményként, vagy az életet meghatározó körülményként a nemzedéket elkülöníti más nemzedékektől. Mannheim (1969) is hasonlóan értelmezi a generációs problematikát rámutatva arra, hogy a generációk közötti különbségek nem életkori jellegűek, hanem a megélt szocializációs tapasztalat különbözőségeiből erednek. Máshonnan közelítve, amennyiben a szocializációs hatások képesek tartósságot felmutatni és hatókörük kiterjed a társadalmi normák elsajátításának legfontosabb életszakaszára – amely a gyermek- és fiatalkor – meghatározhatják egy-egy generáció karakterét is.

Nagy és Trencsényi (2012) a szocializációs közegekről szóló munkájukban Giddens elméletéből kiindulva amellet érvelnek, hogy a hagyományos kételemű (család és iskola), illetve háromelemű (család-iskola és munka világa) szocializációs közeg modellek¹ kiegészítésre szorulnak. A szocializációs közegek, vagy ágensek Giddens szerinti felosztásában is megjelennek a két és háromelemű modelleknél hiányzó tömegkommunikációs eszközök. Megítélésük szerint beszélhetünk olyan harmadlagos szocializációs közegről, amely alapvetően a családon és iskolán kívüli szabadidő különböző tereit hordozza magában, illetve egyes jellemzőiben negyedleges közegről is, amely az információs társadalom virtuális tereit tartalmazza.

A szocializációs közegek közösségi szintű értelmezésében fontos kritérium a hatókör, és az eltöltött idő és annak intenzitása, illetve a saját szabályrendszer léte, amelyek együttállása szükséges ahhoz, hogy egy-egy szocializációs közeg önállóan értelmez-hessünk.² Nagy és Trencsényi (2012) ezen ismérvek mentén mutatják be és igazolják a harmadlagos és a negyedleges, amolyan félközeg működését.

A harmadlagos közegként értelmezett szabadidő hatóköre napjaink társadalmában általánosnak mondható, noha az információs társadalmi átmenet sok esetben elmosza

* Első megjelenés: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.) (2013): Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány- Kutatópont, Budapest

A fejezet merített a szerző a Budapesti Corvinus Egyetemen beadott Ph.D. értekezéséből (Székely, L. (2013): Média multitasking. Az új generációk megváltozó médiafogyasztási és kommunikációs szokásairól.).

az éles határvonalakat az erőforrás-bővítő tevékenységek (tanulás, munka) és a szabadidős (köztük a rekreációs) tevékenységek között. Az idő és intenzitása tekintetében elmondható, hogy a számunkra legérdekesebb ifjúsági korcsoportban a legintenzívebb a családon és iskolán túli kortárs csoport szerepe, az eltöltött idő az életkor előrehaladtával folyamatosan növekszik. Nagy és Trencsényi (2012) kilenc, a család és az iskola jellemzőitől különböző ismérvvvel támasztják alá a harmadlagos szocializációs közeg önállóságát. Míg a család (1)² fő viszonybeli jellemzője szerint adottság az iskola kötelezettség, addig a szabadidős tevékenységek önkéntes alapon szerveződnek, (2) szervezőelvük az önálló rendelkezés, amely (3) változtathatóságot, a kapcsolatok szabad kötését és bontását hordozzák magukban és (4) kölcsönösséget³ feltételeznek. A szabadidős közegben a (5) hatalom nem előre meghatározott, a (6) szabályelfogadás önkéntes alapon történik. A közeg kikristályosodott (7) megjelenése nagyjából egy időben történik, az (8) intézményesítettség inkább nem jellemző rá. A szabadidős közeg érvényesülését erősen meghatározza (9) a család és az iskola, amely rendelkezik az időbeosztás felett.

A negyedleges szocializációs közegként értelmezett új médiatér, amely a tömegkommunikáció és az internet világát foglalja össze, hasonlóan általánosan jelen van napjaink társadalmában⁴. A fentiekben már bemutatott kritériumrendszer első elemét, a hatókört igazoltnak találjuk: a tömegmédia a társadalom majd minden tagját eléri. Az infokommunikációs eszközök, a virtuális színterek is egyre fontosabb szereplői az életünknek és ennek megfelelően egyre több időt töltünk ezekben a terekben. Az eszközök egyre intenzívebb használata jellemző. A negyedleges közeg kettéválasztásával „tömegkommunikáció” és „modern kommunikáció” szabályszerűségeit megkülönböztethetjük a versengő, illetve hálózatszerű szervezőelv, továbbá az egyirányú és többirányú kölcsönösségi viszony alapján. További különbség az intézményesülés és a hatalom definiálhatósága a tömegkommunikációs térben. Mindezek alapján Nagy és Trencsényi (2012) a tömegkommunikációs tereket inkább önálló, míg a modern kommunikációs tereket inkább nem önálló, amolyan „fél szocializációs közegként” értelmezik.

1 Léteznek többelemű modellek is, pl. Trencsényi (2006) négyelemű modellel dolgozik, ahol a nevelés „tudatos” szervezeti aktorait veszi figyelembe (természet adta közösségek, állami intézmények, piaci szolgáltatók és civil kezdeményezések) nem tagadja azonban a „spontán” szocializációs közegek létét. Különböző felosztásokban kettőtől-hétig nevezhetünk meg szocializációs közegeket, azonban ezek kritériumai – mitől szocializációs közeg a szocializációs közeg – tisztázatlanok.

2 A minőségében is új szocializációs felületet színtérnek, (makro)terepnek, közegnek; a csak tartalmában új felületet szocializációs elemnek, csoportnak nevezhetjük. Egy egyszerű példán keresztül bemutatva: a család szocializációs közegként értelmezhető a származási család és a nemző család szocializációs elemnek tekinthető (Nagy-Trencsényi, 2012).

3 A kölcsönösség a családon és iskolán túli közegekben túlnyomóan jellemző, a legtöbb esetben szimmetriát és tranzitivitást mutat.

4 Akár a szabadidő által kitöltött harmadlagos közeg esetében, itt is találhatunk földrajzi és időbeli korlátokat. Világos, hogy a tömegkommunikációs forradalmat megelőzően nem lehet beszélni ilyen közeg jelenlétéről, ahogy egyes zárt, vagy kevésbé fejlett társadalmakra sem érvényesek ezek a megállapítások.

1. táblázat: Hasonlóságok és különbségek a szocializációs közegekben
(Forrás: Nagy-Trencsényi, 2012)

Jellegzetesség	Család	Iskola	Családon és iskolán túli (szabadidős) tevékenységek	Tömegkommunikáció	Modern kommunikáció
Fő viszonybeli jellemző	adottság	kötelezettség	önkéntesség (önkéntesen lehet a terület egyes elemeit használni)	önkéntesség (önkéntesen lehet a terület egyes elemeit használni)	önkéntesség (önkéntesen lehet a terület egyes elemeit használni)
Szervezőelv	feltétel nélküliség	feltételhez kötöttség	szabad választhatóság (önálló, szabad rendelkezés az idővel)	versengő egy-központúság, szabad választhatóság	hálózatszerűség, szabad választhatóság
Változása	nem változtatható sem személyében, sem intézményében	időben változik	a kapcsolatok szabadon oldhatók és köthetők	bármikor	bármikor
Kölcsönösségi viszony	nincs kölcsönösség	nincs kölcsönösség	megvan a kölcsönösség	egyirányú, a kölcsönösség (kevés kivétellel) nem jellemző	kétirányú, jellemző a kölcsönösség
Hatalom léte	létezik a közegben előre meghatározott hatalom, mint természetes hierarchia (szülők), aszimmetrikus hatalom	létezik a közegben előre meghatározott hatalom, mint mesterséges hierarchia (tanárok), aszimmetrikus hatalom	nem létezik a közegben előre meghatározott hatalom, nincs előre definiált hierarchia, szimmetrikus hatalom	létezik előre meghatározott hatalom, mint mesterséges hierarchia (médiamunkások), aszimmetrikus hatalom	nincs, legfeljebb piacszerű hatalmi viszony, a belépés alacsonyküszöbű, félaszimmetrikus hatalom
Szabályelfogadás	a fegyelemvállalás-szabályelfogadás nem önkéntes	a fegyelemvállalás-szabályelfogadás nem önkéntes	a fegyelemvállalás, szabályelfogadás önkéntes	önkéntes	önkéntes
Megjelenés	a születéstől létező közeg	iskolás (óvodás) kortól létező közeg	elemei iránt felébredő igény nagyjából egy időben jelenik meg	koragyerektől (2-6 év között)	koragyerektől (3-8 év között)
Intézményesítettség	inkább intézményes	intézményes	inkább nem intézményes	intézményes	nem intézményes
Kapcsolatrendszer	erősen determinált a más szocializációs közegekkel alakuló kapcsolatrendszer	erős hatás más szocializációs közegekre	függő viszony a többi közegtől	erős hatás más szocializációs közegekre	erős hatás más szocializációs közegekre

A szocializációs közegek természete alapvetően különbözhet egymástól, míg az elsődleges családi közeg a maga természetességével az ősidőktől fogva jelen van és a társadalom alapeleme, addig a másodlagos - az iskola - feltételez egy fejlettségi és intézményesültségi fokot (közoktatás), amely jellemzően egybeesik a nemzetállamok kialakulásával. Szervezett oktatás ugyan létezett már az ókori Egyiptomban is, ugyanakkor a társadalom nagy részét átfogó, általános, formális oktatási tevékenység a modern nemzetállamok sajátja⁵. Az iskolai szocializációs közeget szinte felváltja a fenti táblázatban nem szereplő, de a nagyon hasonló jellemzőkkel bíró munka világa, amely döntően az ifjúsági életszakasz végén válik meghatározóvá.

A harmadlagos és negyedleges szocializációs közegek kikristályosodása⁶ nyilvánvalóan egybeesik az információs társadalom megszületésével, kiépülése a '60-as évek óta folyamatos. Az ipari társadalom racionalitásának (mellék)terméke a gyermek és ifjúkori szabadidő, amelynek csak egy része intézményesült. A nem intézményesített szabadidőben egyre fontosabbá válik az elektronikus média, kezdetben a rádió, majd a televízió és ma már az internet tölti ki a szabadidő nagy részét. A szabadidő elektronikus gyarmatosításáról a Magyar Ifjúság 2012 adatai mellett (Nagy, 2013) tanúskodnak az időmérleg-vizsgálatok is (Nyeste, 2003). A szabadidő nem intézményesült és intézményesült terei mellett olyan közegekben és tevékenységek mellett is helyet szorítanak, amelyeket korábban a család, az iskola, vagy éppen a munka uralt. A családi vacsora alatt frissített Facebook-állapot, a tanóra alatti internetes csevegés mindennapos tevékenység, amely nem ritkán a szocializációs közegek konfliktusával⁷ jár együtt.

Az említett főbb szocializációs közegek mellett jelen voltak/vannak olyan terek, amelyekben szocializáció zajlik, ilyen a már említett munka világa, vagy a már eltűnt sorkatonaság is, mindezek karaktert – önazonosságot, vagy éppen külső azonosítást – társíthatnak egy-egy nemzedékhez.

Napjaink generációi

A generációs felosztás sokféle lehet, főleg ami a generációs határokat illeti⁸. A ma még élőkre vonatkoztatva nagyjából a következő generációkról beszélhetünk, megjegyezve

5 A kötelező iskolai népoktatás követelményét először Luther fogalmazta meg az 1500-as években, de hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy általános gyakorlat lehessen. Magyarországra vonatkoztatva az első lépést a Ratio Educationis (1777) jelentette, amely kísérletet tett az állami oktatási rendszer kialakítására. Egy 1845-ös kormányrendelet már pénzbürság kiszabását is elrendelte a gyermekét nem iskoláztató szülőre. Habár a törvényi háttér és az infrastruktúra rendelkezésre állt, a gyakorlatban az iskola korántsem volt általános. Fényes Elek 1857-es statisztikája szerint Magyarországon az iskolaképes gyerekeknek mindössze 61 százaléka volt az oktatási rendszerben (ugyanekkor Csehországban 93, Alsó- és Felső-Ausztriában 96-97 százaléka) (Szebenyi, 2001).

6 Habár a hagyományos és az új média meglehetősen sok tekintetben különbözik egymástól, a konvergencia folyamatainak köszönhetően az integráció irányába mutat, az eszközök és a tartalmak konvergenciájának eredményeképpen akár egy közegként is értelmezhetjük mindazt, ami a hagyományos és az új médiatérben megjelenik.

7 A szocializációs közegek konfliktusa nem a harmadlagos-negyedleges közeg belépésével jelent meg. Az általános és kötelező közoktatás bevezetését is konfliktusok kísérték, ráadásul az iskola nem pusztán az ott töltött időt osztotta be, hanem a házi feladat révén a családi közeget is ugyanúgy gyarmatosította, ahogy napjainkban az infokommunikációs eszközök keresik helyüket a különböző terekben, így az osztálytermekben is. Az iskolában megjelenő mobiltelefonok, multimédiás eszközök és az ezekhez kötődő multitaskingról szóló legfrissebb vizsgálat szerint minden második diák szöveges üzeneteket ír/fogad, minden negyedik közösségi oldalakat használ a tanóra alatt (Burak, 2012).

8 Pontos határokat nem is érdemes megfogalmazni, hiszen elég nehéz amellett érvelni, hogy miért tartozik valaki, aki történetesen X év december 31-én született más generációhoz, mint az, aki X+1 év január 1-jén

azt, hogy leginkább az Egyesült Államokra és Nyugat-Európára érvényes generációs felosztások Magyarországon nem minden esetben igazak:

- **Csendes generáció:** A II. világháború előtt születtek generációja⁹, más néven veteránok. Gyermekek és fiatalkori szocializációjukat a II. világháború és a gazdasági krízis határozta meg. A csendes generáció közös jellemzője az óvatos, konform, biztonságra törekvő magatartás, amely a status quo fenntartását segíti. A csendeseket a kemény munka és társadalmi intézményekbe vetett bizalom jellemezte. Többségük korán megházasodott, a családi értékek preferálása is igen fontos helyet kapott az életükben (Strauss-Howe, 1991).
- **Baby boom nemzedéke:** Az ún. baby boom a II. világháború után következett be, a generáció határai 1946 és 1964 a U.S. Census Bureau alapján. A baby boom nemzedéke nem csak létszámában, de évfolyamait tekintve is nagy generációnak számít, amelynek nemzedéki mivoltát a születési évek mellett kulturális tartalma¹⁰ is meghatározza. Az idealista jegyeket hordozó baby boom nemzedéke a magabiztos amerikai szuperhatalom kiteljesedésében éli gyermek- és fiatalkorát. Ez az a nemzedék, amely többnyire már gyermekkorában találkozik az elektronikus médiával, esetükben főleg a televízió óriási hatásáról beszélhetünk. Magyarországon az 1950-1956 közötti Ratkó-korszak feleltethető meg a nyugati baby boomnak. Ez a generáció szocializációs közegeit tekintve meglehetősen különbözik a nyugati megfelelőitől. Gyermekkorát és ifjúságát meghatározzák a szocialista ideológia által uralt iskolai és szabadidős terek. A nyugati baby boom generáció határait figyelembe véve, megállapítható, hogy a magyarországi 1946-1964-es kohorsz sokkal kevésbé tekinthető televíziós nemzedéknek. Magyarországon 1957-ben indult meg, heti három adásnappal a rendszeres televíziós adás, amely 10 évvel később is csupán egymillió előfizetővel bírt.
- **X generáció:** A baby boom nemzedékét követő X generáció születési évszámbeli határait nehezebb meghatározni, mint az előző generációk esetében tehetjük. X generációról az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek végéig¹¹, az 1980-as évek elejéig születettekkel kapcsolatban beszélhetünk, akik gyermekkorukat a lelkiismereti forradalom idején élték. Az X generáció tagjai technikailag már az információs társadalomba születtek¹², ami azt jelenti, hogy jó részük a különböző infokommunikációs eszközökkel már aktív korukat megelőzően, gyermekként, fiatalként ismerkedhetett meg. Magyarországon az X generáció derékhadát a Ratkó-korszak unokái adják, akik még voltak úttörők, tehát a szocializmusban szocializálódtak, a rendszerváltást tinédzserként, vagy fiatal felnőttként élték meg. A nyugati X generációtól való megkülönböztetés jól érzékelhető: a magyar X generáció tagjait, ha a televízió hatását tekintjük leginkább a nyugati baby boom nemzedékéhez hasonlíthatjuk.

született. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a határokat illetően leginkább 3-4 évfolyamnyi átmeneti korosztályban kell gondolkodni.

9 Strauss és Howe (1991) szerint az 1925–1942 között születettek, Tari (2010) szerint a húszas, harmincas években születettek tartoznak ide.

10 Ennek a generációnak a tagjaiból kerültek ki a hippik, az 1960-as és 1970-es évek lázadó szubkultúrája, de a 1980-as évekbeli yuppie-k is.

11 Coupland (1991) éppen 1965 és 1979 között értelmezi az X generációt (Carrier et al., 2009).

12 Z. Karvalics (2007) az információs társadalom megszületését 1961-re teszi.

- **Y generáció:** Más neveken Millennium nemzedék (*Millennials, Generation We, Global Generation, the Millennial Generation, Generation Next, the Net Generation the Echo Boomers*). Az Y generáció tagjai jellemzően a Baby boom és az X generáció gyermekei, akik valahol a '70-es évek vége és a 2000-es évek eleje között születtek¹³. Az Y generáció az információs társadalom generációja, akik az infokommunikációs technológiákat már gyermekkorukban elkezdik használni, ők a digitális bennszülöttek, akik számára az infokommunikációs technológia természetes dolog. A magyarországi Y generáció gyakorlatilag behozta azokat a lemaradásokat, amelyek korábban jellemzőek voltak. Az Y generáció már nagyrészt a rendszerváltás után éli gyermekkorát, a számítógéppel és az internettel, ha otthon nem is, az iskolában már mindenképpen találkozik.
- **Z generáció:** Másképpen (inter)net generáció, vagy éppen maga a multitasking generáció, amelynek határai szintén bizonytalanok. A kezdetek beleérnek az Y generáció életkori határaiba, hiszen már a '90-es években születettektől kezdődően beszélhetünk Z generációról egészen napjainkig¹⁴. Ez az a generáció, amely nem ismerte a mobiltelefonok és internet nélküli világot, szocializációs közegeiben egytől-egyig végbement az információs társadalom paradigmaváltása¹⁵ új eszközöket, szokásokat, kultúrát teremtve. Magyarországon a rendszerváltást követően kialakuló kapitalista, fogyasztói társadalom értékrendszere jelentős hatással volt a fiatalok egész életére, a gazdasági helyzetüktől fogva a kultúra- és médiafogyasztásukig. Habár a magyar piacgazdaság fejlettségében elmarad a nyugati országokétól, így a magyar fiatalok pénztárcája is soványabb európai társaikénál, ugyanakkor a kínálati oldalon több a hasonlóság, mint a különbözőség: ugyanazok a világmárkák; nagyon hasonló, jól körülhatárolható igények; hasonló trendek; gyökeresen eltérő lehetőségek jellemzőek (Székely, 2008). Somlai (2011) ezt úgy fogalmazza meg, hogy az ifjúsági kultúrát a média közvetítésével globális sztenderdek alakítják. Az egész társadalmi csoportot (az ifjúsági generációkat) érintő különbség az információs társadalomhoz fűződő viszony. Már az Y generációra is érvényes, de a Z generáció tagjai között teljesedik ki a digitális szocializáció, az infokommunikációs eszközök valóban az életük természetes részét képezik.
- **Alfa generáció:** Egyesek szerint beszélhetünk az előzőekhez képest még kevésbé meghatározható Alfa generációról, vagy Google generációról. Tagjai már a második évezredben¹⁶ születtek és egy olyan korban fognak felnőni, amelyet nem ismerhetünk, csak találgathatunk.

Nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a generációk meghatározása meglehetősen önkényes és a fentiekől eltérő más megoldásokkal is találkozhatunk, főleg ha nem az eljövendő generációkat előre meghatározó modellből indulunk ki. Ilyen prediktív igény-nyel lép fel a Strauss és Howe (1991) által alkotott modell is, amely minden kétséget kizáróan a generációkról való gondolkodás fontos alaptétele. Modelljük szerint a generációváltás ciklikusan megy végbe nagyjából 20 évenként és ezen ciklusok szerint egymást váltogatva beszélhetünk alapvetően domináns és visszahúzó nemzedékekről. A ciklikusság alapja a társadalom, vagy a hangulat változásainak megfelelően a

13 Tapscott 1997-ben megjelent munkájában a net generációt az 1980-tól születetteknek használja.

14 A Grail Research 1995 és 2010 között születetteket értelmezi Z generációként.

15 Gondoljunk akár a háztartások, akár az oktatási intézmények infokommunikációs forradalmára.

16 A Grail Research 2010-től születettektől beszél alfákról.

csúcsidőszakok, ébredések, felbomlások és krízisek (*High, Awakening, Unraveling, Chrisis*) sorozata. Minden ciklus nemzedéke Strauss és Howe (1997) szerint leírható az alábbi archetípusokkal: a prófétákat (*Prophet*) az idealizmus és a morális gondolkodás, a nomádokat (*Nomad*) a pragmatikus felnőtté válás, a hősokeket (*Hero*) a magabiztos racionalitás, míg a művészeket (*Artist*) az áldozatvállalás és konformitás jellemzi.

2. táblázat: Archetípusok, ciklusok és élelszakaszok (Forrás: Pais, 2013)

	Próféta	Nomád	Hős	Művész
Gyermekkor	csúcsidőszak	ébredés	felbomlás	krízis
Fiatalfelnőttkor	ébredés	felbomlás	krízis	csúcsidőszak
Középkor	felbomlás	krízis	csúcsidőszak	ébredés
Időskor	krízis	csúcsidőszak	ébredés	felbomlás

A különböző generációkat alapvetően meghatározza az a társadalmi, hangulati környezet, amelyben szocializációjuk végbement. Strauss és Howe modellje szerint a nagyjából 20 éves intervallumok szerint egymást váltó nemzedékekből és az egymást követő archetípusokból következik, hogy a 2000-es évek elejétől születettek karakterükben hasonlatosak a csendes generációra, azaz egy új csendes generációként azonosíthatók¹⁷ (Strauss-Howe, 1997: 279).

Csendesség a különböző közegekben

Mint fentebb láthattuk, a magyar helyzet nem minden esetben illeszkedik döntően az amerikai társadalomra vonatkoztatott modellbe. Az olyan események vagy folyamatok, mint a világháborúk, a gazdasági válságok, illetve olyan paradigmaváltások, mint az információs társadalomba való átmenet globalitásukból fakadóan Magyarországon is éreztetik hatásukat. Ebből adódóan, ha pusztán az információs társadalom paradigma szerint értelmezzük a generációk karakterét, bátran állíthatjuk, hogy az Y generációtól kezdve a magyar ifjúságról gondolkodva ugyanazokat a megállapításokat tehetjük, mint amelyeket a nyugati fiatalokról tennénk. Ugyanakkor a magyarországi fiatalok életében a szocializmus alatti megkésettség, majd a rendszerváltást követő sokk is érzékelhető, ami a nyugati világot nem, vagy kevésbé érintette. Strauss és Howe modelljéből következhet, hogy a rendszerváltozás krízise egy amolyan új csendes generáció karakterét rajzolta meg Magyarországon, ami nem esik egybe a nyugati világban várt 2000 és 2020 közötti születettek nemzedékével, hanem nagyjából egy nemzedékkel korábbra, a rendszerváltás környékén születettekhez vonatkozik.

A 15-29 évesek élethelyzetét és életmódját feltárni hivatott Magyar Ifjúság 2012 kutatás eredményeinek bemutatóján – Strauss és Howe munkájától függetlenül – úgy fogalmazunk, hogy bár a kép összetett, de ha mégis átfogóan szeretnénk megragadni a mai fiatalokat „új csendes generáció” meghatározással élhetnénk. A következőkben a Magyar Ifjúság 2012 kutatás célcsoportjának, a 1982-1996 között születettek csendességét

17 Howe őket szülőföld generációként (Homeland generation) nevesíti, erre utal az egyik 2009-es blogbejegyzése is: <http://blog.lifecourse.com/2009/10/the-new-silent-generation/>

vizsgáljuk a különböző szocializációs közegekben, végső soron az új csendes generáció címke létjogosultságát kívánjuk tesztelni. A vizsgálandó szocializációs közegeket a Nagy-Trencsényi modellt kiegészítve a következőképpen közelítjük meg:

- elsődleges szocializációs közeg: család és családi értékek;
- másodlagos szocializációs közegek: iskola és munkahely;
- harmadlagos szocializációs közegek: szabadidős terek és tevékenységek, ezen belül média- és kultúrafogyasztás, digitális terek és tevékenységek, sport és kockázati magatartások, civil aktivitás.

A szocializációs közegekben betöltött pozíció mellett vizsgáljuk az adott közeghez kapcsolható gondolatvilágot és az elégedettség dimenzióit is. Várakozásunk szerint a 15-29 éves magyar fiatalok többségét jellemezni lehet a csendes (konformitás, bizonytalanság, passzivitás, stb.) jelzővel, továbbá a csendesség növekedése is megállapítható az elmúlt évekre vonatkozóan.

Család és családi értékek

Napjaink ifjúságának családi helyzetével, illetve családalapításra vonatkozó terveivel kapcsolatban elmondható, hogy azt egyrészt az elkötelezettség hiánya és a bizonytalanság dominálja. Másrészt a hagyományok ugyan fontosnak tekinthetők, – a család és a gyermekvállalás fontos a fiatalok számára, és a szülők értékrendjének elfogadása is általánosnak tekinthető – de mérhetővé váltak olyan, a nyugati társadalmakban megfigyelt jelenségek, mint az akaratlagos gyermektelenség és a vállalt egyedüllét.

A konkrét adatokról szólva Makay (2013) munkájából kiderül, hogy manapság a fiatalok később és kisebb intenzitással létesítenek együtt élő párkapcsolatot, mint a korábbi generációk. Habár korán alakítanak ki párkapcsolatot az összeköltözéssel a többség megvárja a tanulmányai befejezését, és az élettársi kapcsolatokban élők aránya is csak a húszas éveik közepén járóknál kezd láthatóan emelkedni. Mindazonáltal a 25-29 évesek között is 40 százalék azok aránya, akik még sosem éltek párkapcsolatban. A gyermekvállalás sem tekinthető tipikusnak a 30 éven aluliak körében, a legidősebb korcsoport (25-29 évesek) körében is 70 százalék azok aránya, akiknek nem született még gyermeke.

A függetlenek és gyermektelenek egyre növekvő aránya ellenére a fiatalok többsége párkapcsolatban szeretne élni és a házasságot is fontosnak tartja, ami egyértelműen arra utal, hogy döntően nem vállalt egyedüllétről van szó. Hasonló kijelentést tehetünk, ha a gyermekvállalási terveket és magatartást figyeljük meg: a fiataloknak csupán 6 százaléka nem szeretne gyermeket vállalni (Makay, 2013). Domokos (2013) az akaratlagos gyermektelenség és a vállalt egyedüllét kapcsán arra figyelmeztet, hogy ez a két elsősorban értékválasztáshoz kapcsolódó demográfiai esemény átalakítja a posztadoleszcencia koncepcionális kereteit, és idővel a demográfiai magatartást is.

Az elkötelezettek (gyermekesek; házasságban, élettársi kapcsolatban élők) alacsony aránya mellett a Magyar Ifjúság 2012 adatai azt is megmutatják, hogy a fiatalok egy nem elhanyagolható részét bizonytalanság jellemzi a családalapítással kapcsolatos elképzeléseiket illetően. Mintegy 18 százalékuk nem tudja, hogy szeretne-e házasságot kötni, és 15 százalék nem tud arra választ adni, hogy hány gyermeket szeretne (Makay, 2013).

3. táblázat: Csendesség az elsődleges szocializációs közegben

Ismérvek	Csendesség mértéke
családi állapot	42 százalék egyedülálló (partnerkapcsolata nincs); 85 százaléknak nincs gyermeke
jövő bizonytalansága	18 százalék nem tudja, hogy szeretne-e házasságot kötni; 15 százalék nem tudja hány gyermeket szeretne
szülői értékek elfogadása	46 százalék teljes mértékben elfogadja azt, amilyen elvek szerint szülei élnek
otthonmaradás	41 százalék nem tervez költözést

Az ifjúsági életszakaszban megy (ment) végbe a leválás a származási családról és a saját (nemző) család megalapítása. Annak a ténynek a jelentőségét, hogy ez milyen életkorban megy végbe a társadalom újratermelési folyamatában betöltött szerepét illetően nem lehet túlhangsúlyozni. A fiatalok által ideálisnak tartott életkor a stabil élettársi kapcsolat kialakítására 20,5 év, míg a gyermekvállalás, mint a leválás utolsó lépcsőfoka, ideális esetben 28,5 éves kor körül következne be (Domokos, 2013). A leválás életkori kitolódása világjelenség, aminek magyarországi vonatkozásait a 2000-ben indult nagymintás ifjúságkutató program is rögzítette. Ebben a folyamatban nem pusztán azok a tények fontosak, miszerint a fiatalok egyre később válnak le a származó családjukról, hanem az a gondolkodási struktúra, ahogyan a fiatalok ezt a folyamatot értékelik. Nemzetközi kutatások tapasztalatai szerint nem pusztán kényszer (gazdasági helyzet, stabil partnerkapcsolat hiánya), hanem a kényelem (szülői ház szolgáltatásai) is vezérel a leválási folyamat elnyújtását. Az autonómiára irányuló igény mérsékeltségét érhetjük tetten abban is, hogy a szüleikkel együtt élő 15-29 éves fiatalok 41 százaléka nem szeretne elköltözni a közeljövőben.

Eljátszhatunk azzal a gondolattal is, hogy ezeken túl a szülői értékrend elfogadása is erősíti ezt a folyamatot, de legalábbis nem gyengíti. A 15-29 éves fiatalok többsége (46 százalék teljes egészében, 36 százalék részben) elfogadja azt az életfelfogást, ahogyan a szülei élnek. Az is figyelemreméltó tény, hogy az ifjúság számára a legfontosabb és legmegbízhatóbb információforrás egyértelműen és fokozottan a család és a barátok, amelyet tovább erősít az is, miszerint a fiatalok többségében elégedettek a partnerkapcsolataikkal (70%), baráti kapcsolataikkal (82%). Összességében megállapítható tehát, hogy a család, mint szocializációs közeg erősíti a csendes generáció hipotézisét, hiszen a szülői értékrend elfogadása magas, így a leválási folyamat kitolódik.

Iskola (és munkahely)

A fiatalok oktatáshoz és a munka világához köthető élethelyzetével kapcsolatosan fontos megállapítanunk, hogy a teljes 15-29 éves korosztály kevesebb, mint három százaléka van kettős helyzetben, azaz tanul és dolgozik. A fiatalok négytizede (41%) kizárólag tanulmányaira koncentrál, míg közel ugyanekkora része (38%) dolgozik, a maradék nem tanuló és nem dolgozó fiatalok aránya 19 százalék. A megkérdezettek többsége (58%) annak ellenére sem keres munkát, hogy nem dolgozik.

A Magyar Ifjúság 2012 kutatás oktatásra vonatkozó adatait elemezve megállapítható, hogy az oktatási expanzió megtörni látszik, a fiatalok iskolai életútja széttöredezett,

sokszínűvé vált (Nyüsti, 2013). A tanulási, továbbtanulási terveket illetően a 2008-as helyzetképhez képest 2012-ben egy jelentős elbizonytalanodást láthatunk, míg korábban csupán minden negyedik 15-29 éves fiatal volt bizonytalan a továbbtanulásában, addig 2012-ben legalább minden harmadik (36%).

A munkanélküliséggel való érintettség általánosságban is jelentősnek tekinthető a 2008-as adatfelvétel empirikus tapasztalataihoz képest. Az utóbbi években minden végzettségi szinten növekedett az elhelyezkedéshez szükséges idő mértéke (Gazsó, 2013). A munkát keresők harmada (34%) nem tudja megbecsülni, hogy mennyi időn belül sikerül majd elhelyezkednie és vannak olyanok is, akik úgy érzik, hogy a munkatalálás egyáltalán nem fog sikerülni (7%).

4. táblázat: Csendesség a másodlagos szocializációs közegben

Ismérvek	Csendesség mértéke
jövő változatlanlansága	30-70 százalék között számítanak a munkaerő-piaci és képzettségi változatlanlansággal és további 6-10 százalék bizonytalan ¹
tanulási szándék	69 százalék bizonytalan vagy nem kíván (tovább)tanulni
munkavégzés szándéka	58 százalék nem keres munkát, holott nem dolgozik

A továbbtanulási tervekhez hasonlóan a munka világában sem mutatnak az aktivitás irányába szándékok, inkább a stagnálást, a változatlanlanságot tapasztalhatjuk. Habár a magyar fiatalok valamivel több, mint fele (52 százalék) elhagyná az országot, ha lehetősége lenne munka (vagy tanulás¹⁸) céljából hosszabb-rövidebb időt külföldön tölteni, több, mint egyharmaduk (34 százalék) azonban ezt kizártnak tartja. A magyar fiatalokat leginkább a családi és baráti kötelékek, illetve a szülőföldre való ragaszkodás gátolja abban, hogy elhagyják az országot. A belföldi migráció tekintetében sem különösebben mobilak a magyar fiatalok, nagyobb távolságokra nehezen költöznének el, illetve a napi ingázást csak minden ötödik fiatal választaná. (Ruff, 2013)

A fiatalok a jövőt tekintve inkább változatlanlanságot, a jelenlegi helyzet konzerválódását valószínűsítik. Arra a kérdésre, hogy mennyire tartják valószínűnek, hogy néhány éven belül igaz lesz rájuk, hogy új munkahelyen dolgoznak, mindösszesen egyharmaduk (33%) válaszolt egyetértőleg, míg a külföldi munkavállalást csupán minden negyedik (23%) tartja valószínűnek, a saját vállalkozás indítását pedig pusztán minden tizedik (9%). Új nyelv megtanulása 24 százalék szerint esélyes, a külföldi továbbtanulást mindössze tízből egy fiatal tartja valószínűnek.

A munka világa és az oktatás közötti különbségekre ad egyfajta magyarázatot az is, hogy a különböző területekre vonatkozó elégedettség vizsgálata során megfigyelhető, hogy a fiatalok legkevésbé a munkavállalási lehetőségeikkel kapcsolatban elégedettek (33%), míg a tanulási lehetőségeikkel, illetve azzal az ismeretmennyiséggel, amit idáig megszerztek minden második fiatal (52%) elégedettnek vallja magát.

Az oktatási rendszerből és a munkapiacról kimaradó fiatalok magas aránya, a tanuló és egyben dolgozók csoportjának szinte elhanyagolhatóan kis mérete, valamint a kivárársra,

18 Ruff (2013) megállapítása szerint a külföldön történő tanulás kevésbé vonzó a fiatalok számára: aki hajlandó lenne kivándorolni, azok közül minden második a munka miatt menne, és csupán minden tizedik fiatal utazna tanulmányi céllal.

változatlanságra utaló szándékok és tervek a csendesség jeleiként is felfoghatóak, egyedül a munkalehetőségekkel kapcsolatos elégedetlenség mutat ezzel ellenkező irányba.

Szabadidős terek és tevékenységek

A 15-29 évesek körében elsősorban az otthoni szabadidő-eltöltés dominál: az ilyen korú fiatalok 85 százaléka a hétköznapijait leginkább otthon tölti az iskolai, munkahelyi programjai végeztével, a hétvégéken pedig 76 százalékuk van elsősorban otthon. Az otthon mellett a legfontosabb szabadidős tevékenység helyszíne a barátok otthona, hétvégéken a korosztály több, mint fele tölt el időt a barátaival. A szabadidő-eltöltésben láthatóan nem az aktív tevékenységek dominálnak: döntő többségük internetezéssel¹⁹ illetve televíziózással foglalkozik. Hétvégéken ugyan előtérbe helyezik a barátokkal „lógást”, ötödük ugyanakkor nem csinál ilyenkor (sem) semmi különöset, „csak úgy elvan”. Az aktivitást választók (például túrázással, barkácsolással, sportolással időt töltők) aránya meglehetősen alacsonynak mondható.

A magyar ifjúság életmódjáról szóló 2012-es adatok is azt a megállapítást erősítik, hogy a nem intézményesített fiatalkori szabadidőben egyre fontosabbá válik az elektronikus média: kezdetben a rádió, majd a televízió, és ma már az internet tölti ki a szabadidő nagy részét. Nagy (2013) megállapítása, a képernyő-társadalom meghatározás jól illik a mai fiatalokra, ugyanis életük jelentős részét televízió, számítógép és mobil eszközök képernyőin töltik: összességében legalább annyi időt, mint amennyit egy átlagos munkahely követel meg. Az internet és a televízió például szinte azonos mértékű szabadidőt tölt ki, hozzávetőlegesen 15-15 órát hetente. A szabadidős tevékenységek sorában az internetezés átvette a vezetést a televíziózástól. Ez többek között annak köszönhető, hogy az ifjúság növekvő arányban hallgat rádiót, olvas újságot, vagy néz televíziós programokat a weben keresztül (Kitta, 2013).

Csécsi Rékával a 2012-es Magyar Ifjúság kutatás eredményeinek alapján a 15-29 évesek behuzalozottságát vizsgáltuk. Kimutatható, hogy a digitális eszközök hiányoznak a megkérdezett 15-29 éves korosztály 11 százalékának otthonából, míg saját eszköze a megkérdezettek 8 százalékának egyáltalán nincsen²⁰. A közvetlen internet-hozzáférésre korlátozódó vizsgálat még baljósabb képet fest: a megkérdezettek 20 százalékának egyáltalán nincs internet-elérése, azaz sem az otthonában, sem pedig mobil eszközön nem fér hozzá a világhálózathoz²¹ (Székely-Csécsi, é.n.).

Az, hogy minden ötödik magyar 15-29 éves nem fér hozzá közvetlenül az internethez nem von le abból a tényből, hogy az ifjúság jelen van a digitális terekben, és az infokommunikációs technológia az életük fontos része. Az adatokból azt látjuk, hogy az ifjúság digitális térbeli aktivitásaiban a kommunikációs és szórakozási tevékenységek dominálnak, mint az SMS, e-mail, vagy az internetes közösségi oldalak. A fiatalok kétharmada (69%) tagja olyan internetes közösségi portáloknak, mint a Facebook, vagy más interneten szerveződő csoport. A közösségi oldalak tagjainak többsége (64%)

19 Fontos hangsúlyozni, hogy az internethasználat természetesen jelenthet aktív tevékenységet is.

20 Vizsgált eszközök a háztartásban: vezetékes telefon; számítógép; internet előfizetés; DVD lejátszó; házi mozi szett; lapostévé. Saját tulajdonú eszközök: okostelefon; mobiltelefon; internet-hozzáférés mobil- vagy okostelefonon; számítógép; tablet; e-book olvasó; digitális fényképezőgép vagy kamera; hordozható zenelejátszó; játékkonzol.

21 A mutató következőképpen épül fel: behuzalozott többség, akinek otthon és a mobiltelefonján is van internet-hozzáférése; otthonában hozzáférő, akinek csak otthoni internet-hozzáférése van; saját hozzáféréssel rendelkező, akinek csak a mobil eszközén van internet-hozzáférés; nincs közvetlen internet-hozzáférése, akinek sem otthonában sem a mobil eszközén nincs internet-hozzáférése.

legalább hetente egyszer használja ezeket az oldalakat régi barátokkal/ismerősökkel való kapcsolattartásra, amit a következő legintenzívebb tevékenység a szórakozás (44%), a családdal való kapcsolattartás (42%), új barátságok kialakítása (35%) követ. A közösségi oldalak kommunikációs tevékenységeinek tartalma tekintetében elsősorban magánjellegű; másodsorban bulvár; harmadsorban cégekkel, márkákkal kapcsolatos és csak utolsóként közéleti típusú témákban aktívak a fiatalok (hozzászólnak, megosztanak). Nagyjából háromnegyedük sohasem szól hozzá közéleti kérdésekkel kapcsolatos hírhez/véleményhez (72%), valamint sohasem szokott politikai kérdésekben hírt/véleményt megosztani/vitát kezdeményezni (74%).

A tömegmédia és az újmédia dominálta szabadidős elfoglaltságok között a kulturális tevékenységek elsikkadnak, még kevésbé vannak jelen, mint néhány évvel korábban. Szinte minden vizsgált kulturális tér esetén többen vannak azok a fiatalok, akik kimaradnak. A számokat illetően elmondható, hogy a fiatalok 60 százaléka még sohasem volt színházban vagy múzeumban, sőt hangversenyen pl. 80 százalékuk nem járt még. A leglátogatottabb kulturális terek a multiplex mozik, a könyvesboltok és a könyvtárak, ahol a fiatalok fele megfordul valamilyen gyakorisággal (Nagy, 2013).

5. táblázat: Csendesség a harmadlagos szocializációs közegben

Ismérvek	Csendesség mértéke
otthonmaradás	72 százalék hétköznapi és hétvégén is jellemzően otthon tölti a szabadidejét
kulturális terek	40-80 százalék (szinte) sohasem látogatja a felsorolt kulturális tereket ²³
média terek	42 százalék hétköznapi és hétvégén is jellemzően tévét néz szabadidejében
online terek	49 százalék hétköznapi és hétvégén is jellemzően számítógépezik, internetezik szabadidejében
sportolás	64 százalék egyáltalán nem sportol az esetlegesen kötelező testnevelésórakon kívül
dohányzás	64 százalék nem dohányzik
berúgás	67 százalék nem rúgott még be
droghasználat	91 százalék nem fogyasztott illegális kábítószert
civil aktivitás hiánya	78 százalék nem kapcsolódik semmilyen módon szervezethez

Megállapíthatjuk tehát, hogy az ifjúság szabadidejében a passzív tevékenységek dominálnak, ahol a fiatalok kötelezettségeiknek eleget téve otthonukban igyekeznek feltöltődni, általában nem járnak társaságba, és nem élnek aktív társas életet. Figyelemre méltó továbbá, hogy a megkérdezett fiatalok közel egynegyedének nincs olyan állandó barát

22 Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre: színházba; art moziba/művészfilmeket nézni moziba; más moziba vagy multiplexbe; könyvtárba; komolyzenei hangversenyre; könyvesboltba; kiállításra, múzeumba; operába?

társasága, amivel a szabadidejét együtt töltené. A fiatalok civil aktivitásáról szólva általános kimaradásról beszélhetünk, a 15-29 évesek csupán 22 százaléka kapcsolódik szervezetekhez, a felsorolt 19-féle szervezet közül a sportklubok, vagy egyesületek vannak leginkább jelen a fiatalok életében, akik aktivitásra képesek bírni minden tizedik fiataalt. A fiatalokra a sportolás területén is a kimaradás jellemző, 2008-hoz képest négy százalékos részvételi arány csökkenésről számolhatunk be, ami azt jelenti, hogy jelenleg a 15-29 évesek 35 százaléka sportol csupán (a kötelező testnevelési órán kívül). Mindez az elmúlt tizenkét év alatt az európai sportolási arányokhoz viszonyítva alacsony, a magyar eredményekhez viszonyítva pedig stagnálást jelent (Perényi, 2013). A csökkenő, vagy stagnáló sportolás ellenére is a fiatalok elégedettebbek saját fizikai állapotukkal, egészségükkel, mint 2008-ban voltak. Az érem másik oldalára pillantva azt mondhatjuk, hogy a kockázati magatartásokkal (dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat) kapcsolatos eredmények a korábbi eredményekhez viszonyítva stagnálást, néhány területen javulást mutatnak. Ezt támasztja alá, hogy 2008 és 2012 közt 10 százalékkal nőtt azoknak az aránya, akik állításuk szerint soha nem dohányoztak és csökkent azoknak az aránya is, akik kipróbáltak (bevallották) illegális drogokat. (Székely et al., 2013)

A fiatalok problémaérzékelésével kapcsolatban megjegyzendő, hogy 2008-hoz hasonlóan, 2012-ben is az anyagi létfenntartás nehézségei dominálnak az ifjúság legégetőbb problémáit rangsoroló kérdéssorban, a válaszadók 16 százalékát a bizonytalan, kilátástalan jövő aggasztja, míg 10 százalékuk számára a létbizonytalanság jelenti a legfőbb problémát (Oross, 2013). Oross szerint a trendeket figyelve megállapítható, hogy bár a magyar ifjúság körében lezajló változások tartósan negatív trendet követnek – azaz növekszik az elégedetlenség, a jövőt borúsán látók aránya – azonban a növekvő elégedetlenség továbbra sem jelenik meg politikai cselekvésekben. (Oross 2013). Az összefüggéseket szemlélve azt is hozzátehetjük, hogy koherens gondolati reakciók sem valószínű, hogy megfogalmazódnak a fiatalokban – a céltalanság érzete sokkal hangsúlyosabb a legfrissebb adatfelvétel szerint – így egy politikai generációvá szerveződésnek igen csekély az esélye.

A nagymintás ifjúságkutatások eddigi eredményeit összehasonlítva megfigyelhető továbbá, hogy a fiatalok a külső környezettel kapcsolatban (döntően anyagi helyzetüket, lehetőségeiket tekintve) váltak elégedetlenebbekké, de a személyes helyzetüket illetően (emberi kapcsolatok, testi adottságok) inkább a változatlanságot, sőt a pozitív változást mutatják.

Összefoglalás és következtetések

A fiatalokról összefoglalóan szólva kijelenthetjük, hogy jellemző rájuk a *konformitás*, nem akarják megdönteni a fennálló status quo-t, többségükben elfogadják a szüleik életeszményét. Általánosan tapasztalható körükben a *bizonytalanság*, sok esetben hiányzik belőlük az elkötelezettség, céltalanok, amit maguk is problémaként érzékelnek nemzedékükben, mindeközben vágyanak a rendezettségre. A 15-29 évesek *passzivitása* tovább növekedett az elmúlt években, hiányzik többségük életéből a civil aktivitás, apolitikusak, közéleti kérdésekhez visszahúzódoó attitűddel közelítenek. Szabadidejüket zömmel otthon a képernyők előtt töltik, mozgásszegény életmód és stagnáló deviáns magatartások jellemzik őket.

A kérdőíves kutatás fontos tapasztalata, hogy a fiatalok az olyan kérdésekben, ahol differenciálhatták a válaszukat, jellemzően középre húzó megoldásokat választottak, különösen igaz ez a közélet, a fiatalok politikai értékrendjére vonatkozó kérdések esetében,

ahol a megkérdezettek túlnyomó többsége a semlegesnek gondolt középértékeket preferálta. A középre húzás mellett különösen ezekben az esetekben van jelen a magas arányú válaszmegtagadás, illetve válaszelkerülés, a „nem tudom” kategóriák választása.

Fontos megjegyezni továbbá, hogy a korábbi nagymintás ifjúságkutatás eredményeihez viszonyítva a 2012-es kutatás rendre a csendes attitűd növekedését regisztrálta. Bár nem állnak rendelkezésre minden kérdésben adatok 2000-ig visszamenőlegesen, de a legtöbb esetben azt tapasztalhatjuk, hogy a mai 15-29 éveseket nagyobb fokú konformitás, bizonytalanság és passzivitás jellemzi, mint a korábbi hullámok célcsoportjait.

A korábbi amerikai csendes generációval összehasonlítva különbségeket találhatunk a társadalmi intézmények iránti bizalomban, illetve a hagyományok követésében. Míg előbbi esetében valódi különbségről beszélhetünk, hiszen a bizalom folyamatos csökkenéséről számolhatunk be, ez azonban – legalábbis egyelőre – nem generál aktivitást így hatása indifferens. Utóbbi csak részben jelent valódi különbséget, hiszen a tettekben (házasság, kemény munka) a mai fiatalok nem járnak ugyan élen, de ezekben az esetekben generációkon átívelő folyamatról van szó, ráadásul az értékek világában a család fontossága karakteresen megjelenik.

Mindezek alapján állíthatjuk-e, hogy az 1982-1996 között születettek egy új csendes generációt képviselnek? Kétségtelenül, bár nem minden szocializációs közegben egyforma a csendesség mértéke. Leginkább a szabadidő hagyományos tereivel kapcsolatban támasztható alá az új csendes generáció hipotézis, de az online terekben is a kommunikáción kívül nem az alkotótévékenység, hanem a passzív szórakozás a legjellemzőbb tevékenység.

Ha elfogadjuk, hogy 1982-1996 között születettek esetében Magyarországra vonatkoztatva egy új csendes generációról beszélhetünk, milyen karakterrel lehet majd jellemezni az elkövetkező generációt, amelyik a globális pénzügyi válság éveit születik és tölti gyermekkorát? – tekintve, hogy Strauss és Howe modellje szerint ekkorra várható az említett nemzedék. Egy összefüggő, széles kohorszra építkező csendes generációval lesz dolgunk, vagy sűrű töréspontokkal tarkított gyorsabb nemzedékváltás vár ránk?

Irodalom

- Burak, L. (2012): Multitasking in the University Classroom. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning* Vol.6, No.2 (July 2012)
- Carrier, L. M., Cheever, N. A., Rosen, L. D., Benitez, S., Chang, J. (2009): Multitasking across generations: Multitasking choices and difficulty ratings in three generations of Americans. *Computers in Human Behavior*, 25, 483-489.
- Domokos, T. (2013): Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In: Székely, L. /szerk./: *Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet*. Budapest. Kutatópont. 9-37.
- Cohen, P. (2006): Az ifjúsági probléma újragondolása. In: Gábor, K., Jancsák, Cs. /szerk./: *Ifjúságszociológia*. Szeged. Belvedere. 157-217.
- Gazsó, T. (2013): Munkaerő-piaci helyzetkép. In: Székely, L. /szerk./: *Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet*. Budapest. Kutatópont. 127-151.
- Grail Research (2011): Consumers of Tomorrow Insights and Observations About Generation Z Letöltés helye: http://www.grailresearch.com/pdf/ContentPodsPdf/Consumers_of_Tomorrow_Insights_and_Observations_About_Generation_Z.pdf Letöltés ideje: 2013. november 7.
- Howe, N., Strauss, W. (1997): *The Fourth Turning: What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny*. New York: Broadway Books.
- Howe, N., Strauss, W. (1991): *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company.

- Kitta, G. (2013): Médiahasználat a magyar ifjúság körében. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 250-282.
- Makay, Zs. (2013): Párkapcsolati magatartás és családalapítás a fiatalok körében. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 53-89.
- Mannheim, K. (1969): A nemzedéki probléma. In: Huszár, T., Sükösd, M. /szerk./: Ifjúságszociológia. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 31-67.
- Mead, M. (2006): Kultúra és elkötelezettség. A generációk közötti viszony a hetvenes években. In: Gábor, K., Jancsák, Cs. /szerk./: Ifjúságszociológia. Szeged. Belvedere. 19-45.
- Nagy, Á. (2013): Szabadidős tervek és tevékenységek. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 211-228.
- Nagy, Á., Trencsényi, L. (2012): Szocializációs közegek a változó társadalomban - A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média (Ifjúságsszakmai Társaság Alapítvány, Budapest)
- Nyeste, G. (2003): A magyar információs társadalom időmérlege. In: Lengyel, Gy. /szerk./: Információs technológiák és digitális szakadékok. 67-88.)
- Nyüsti, Sz. (2013): Oktatási helyzetkép. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 90-126.
- Oross, D. (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 283-315.
- Pais, E. R. (2013): Alapvetések a Z generáció tudománykommunikációjához. TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016 Tudománykommunikáció a Z generációnak. Pécs. Pécsi Tudományegyetem.
- Perényi, Sz. (2013): Alacsonyan stagnáló mozgástrend: a fizikai inaktivitás újratermelődése. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 229-249.
- Ruff, T. (2013): Ifjúsági mobilitás: hajlandóság, lehetőségek és tervek. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 152-178.
- Somlai, P. (2011): Nemzedéki konfliktusok és kötelékek. In: Bauer, B., Szabó, A. /szerk./: Arctalan nemzedék. Budapest. Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet. 25-36.
- Sparschuh, V. (2007): Mannheim Károly tanulmánya a generációk problémájáról – műtörténeti és elméleti dimenziók. Világosság. 2007/7-8, 107-122.
- Szebenyi, P. (2001): Új korszak kezdete az európai pedagógiában: az iskolai népoktatás követelménye. Magyar Pedagógia. 101(3), 393-410.
- Székely, A., Susánszky, É., Ádám, Sz. (2013): Fiatalok kockázati magatartása. In: Székely, L. /szerk./: Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont. 179-210.
- Székely, L., Csécsi, R. (é.n.): Háló nélkül – a digitális világ páriái. Kézirat.
- Székely, L. (é.n.): Média multitasking. Az új generációk megváltozó médiafogyasztási és kommunikációs szokásairól. Ph.D. értekezés. Kézirat.
- Székely, L. (2008): Fogyasztás, gazdasági helyzet, kultúra, média, infokommunikáció – Civil Ifjúsági Jelentés 2006-2007. Új Ifjúsági Szemle. 6(2-3), 67-74.
- Tari, A. (2010): Y generáció. Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Z. Karvalics, L. (2007): Információs társadalom - a metakritika hiábavalósága és gyötrelmessége. Információs Társadalom. 7(4), 107-123.

Bauer Béla – Szabó Andrea
Máder Miklós-Nemeskéri István

Ifjúsági rétegek az ezredfordulón*

Bevezetés

Tanulás, munkavállalás, párkapcsolat, szórakozás, dohányzás, a fiatalok mindennapjainak megkerülhetetlen eseményei, egyben alkalmazkodást kívánó állomásai is. Ezek az események mindig hozzátartoztak a modern európai társadalmi integrálódáshoz. Ennek az integrálódásnak fontos eleme, hogy a fiatalok számára létező utak mennyire korlátozottak, vagy éppen korlátlanok. Néhány szerző felveti, hogy a XX. század második felét, főleg Nyugat-Európában, illetve az USA-ban, a fiatalok társadalmi térnyerésének és az ifjúsági szubkultúra kialakulásának időszakaként kell tekintsük, amelyben sajátos, csak a mindenkori ifjúsági korosztályra jellemző értékek, kulturális és fogyasztási szokások alakultak ki.

Ezek a folyamatok a „létező szocializmus” körülményei között élő közép- és kelet-európai fiatalok között késve, a hatalom által korlátozva jelentek meg. Nincs szükség különösebb éleslátásra, társadalompolitikai bátorságra ahhoz, hogy leírjuk: a rendszerváltásnak nevezett egy évtized egy olyan zsákutcs történelmi kísérletet próbált lezárni, amely egy társadalmi közgondolkodás erózióját, kiüresedését jelentette. Ez az évtized azonban nem jelentette azt, hogy a zsákutcából sikerült kijutni. Visszafordulások, eltévelyedések, tévutak felé való leágazások jellemzik talán a legjobban ezt a kiútkeresést. Végül is egy olyan modellel kellett manőverezni, amely nem erre az útra terveztetett.

Aki jelenleg az ifjúsággal tudományos megközelítéssel foglalkozik súlyos dilemma előtt áll. A tudományos viták a megközelítések sokaságát kínálják, amelyek az elméleti és empirikus társadalmi valóságból érzékelhető folyamatok közötti összefüggések összekapcsolásában gyakran nem sikeresek.

A következőkben egy olyan séma felvázolására törekszünk, amely lehetővé teszi, hogy a társadalmi tér struktúrája, az ifjúság társadalmi szerepe, valamint a rendszerváltás folyamataiból következő problémák között összefüggést állítsunk fel.

Ennek a tanulmánynak tehát nem lehet a célja a kiútkeresésnek az elemzése, csupán az, hogy megvizsgálja, hogy a rendszerváltás fiataljaira milyen hatást gyakorolt az elmúlt évtized, illetve megpróbálja föltárni azokat a pontokat, amelyek a „létező szocializmus” utóhatásait mutatják e társadalmi csoport gondolkodásmódján, kulturális fogyasztásán, munkaerő-piaci helyzetén.

Annak a lehetőségét, hogy vizsgálni, elemezni, értelmezni tudjuk a társadalmi változásokat, a 2000 őszén készített nagymintás ifjúságkutatás, az Ifjúság2000® kutatás tette lehetővé, amelynek adatbázisából a szerzők kísérletet tesznek arra, hogy a hazai fiatalokra legjellemzőbb életpályamodelleket bemutassák.

Az elemzés elkészítésekor a nemzetközi szociológiai szakirodalom azon általánosan elfogadott alaptéziséből indultunk ki, hogy a fiatalok társadalmi hierarchiában betöltött

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2003/1.

pozícióját elsősorban a tudás- és az anyagi tőkéhez való hozzájutás mértéke határozza meg. E két alapidimenzió erős korrelációban áll egymással, vagyis elmondható, hogy minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál valószínűbb, hogy kedvező anyagi pozíciót képes felvenni. Ez az állítás fordítva is igaz, az alacsony iskolázottságú, vagy az iskolából lemorzsolódó fiatalok anyagi mutatói rendkívül kedvezőtlenek.

1. A tudástőkéhez való hozzájutást a következő változókkal mértük:

- saját iskolai végzettség;
- különóra járás;
- nyelvtudás;
- számítástechnikai tudás,
- szülő iskolai végzettsége és
- szülő foglalkozási viszonya - státushierarchiában betöltött pozíció.

2. Az anyagi tőkéhez való hozzájutást a következő változókkal mértük:

- fogyasztási eszközökkel való ellátottság szintje;
- lakáshelyzet;
- anyagi helyzet megítélése;
- előfordult-e, hogy hónap végére elfogy a pénze;
- tudnak-e félretenni.

E két elméleti alapidimenziót azonban - a magyar sajátosságok figyelembevételével - kiegészítettük több olyan szocio-demográfiai mutatóval (3), melyek közül feltétlenül kiemelésre méltó a nem, a kor, a családi állapot, a gyermekvállalás, valamint az állandó lakhely szerinti település típusa.

3. Szocio-demográfiai mutatók:

- nem,
- kor,
- családi állapot,
- gyermekvállalás,
- az állandó lakhely szerinti település típusa.

A jelentős statisztikai apparátust felhasználó pre-elemzések rámutattak, hogy az objektív, jól mérhető és standardizálható tényezőkön túlmenően az életmód néhány fontosabb jellegzetessége (4), a kulturális fogyasztás (5), valamint a szubjektív attitűdök (6) is meghatározzák az egyes ifjúsági rétegek életmódját, világlátását, jövőbeni orientációját. A rétegződés mostani készenléti állapotában az életmód-, a kulturális fogyasztás és a szubjektív tényezők közé soroltuk:

4. Életmód:

- sportolási szokások,
- dohányzás,
- alkoholproblémák;
- drogfogyasztás.

5. Kulturális fogyasztás:

- kulturális intézmények látogatottsága (mozi, színház, kiállítás, komoly zenei koncert, diszkó, bál, stb.);
- könyv olvasási szokások;
- tévé nézési szokások;

- rádióhallgatási szokások;
- újságolvasási szokások.

6. Szubjektív, vélemény típusú dimenzió:

- élethelyzettel való elégedettség;
- ifjúság legégetőbb problémái;
- személyes életcéllok;
- az elmúlt 10 év és a jövő megítélése;
- a szülői életmód elfogadása, elutasítása;
- értékvilág;
- érdekérvényesítő, network-képesség.

Ezen dimenziók együttes figyelembevételével, a klaszteranalízis módszerével készítettünk el 22 társadalmi csoportot, és abból alakítottuk ki azt a három fő réteget, amelyet ugyan munkakategóriáknak tekintünk, de elég kiérleltnek véljük, hogy a nyilvánosság elé lépjünk vele. Jeleznünk kell, hogy munkánk e 22 ifjúsági nagycsoport feltárásával nem ért véget. Az egyes nagycsoportok jellemzését, a három fő rétegen belüli jellegzetességek kimutatását folytatnunk kell, ráadásul - a szakma szabályainak megfelelően - fontosnak tartjuk, hogy a munkánk első eredményeként létrehozott csoportokat az ifjúságszociológiai szakma értékelje, tesztelje. Ebben a tanulmányban még nem e 22 csoport és a közöttük lévő kapcsolat elemzésére, sokkal inkább ezek leírására vállalkozunk.

A társadalmi rétegek - egy dimenzió mentén - vertikálisan egymásra fektetett társadalmi makrocsoportok, melyek között hierarchikus sorrend van. A szociológiai szakirodalom szerint van értelme felső-, alsó-, illetve középrétegekről beszélni. Ezzel szemben a társadalmi csoportok többdimenziós térben helyezkednek el. Ebben az esetben nem feltétlenül egyértelmű az, hogy melyik csoport van felül, hiszen egyszerre több szempontot is figyelembe kell venni. A kutatásunkban a klaszterelemzés módszere tipikusan társadalmi csoportokra osztotta fel elemzésünk során a sokdimenziós teret. A három fő réteget az elemzés során, a több szempontból is azonos dimenziók mentén kialakuló csoportokból képeztük úgy, hogy a réteghatárok elmozdulhatnak. A rétegek tehát valóban hierarchiát képeznek, de az egyes rétegen belüli csoportok között horizontális kapcsolatot tételezünk fel. Az életkor előrehaladtával a fő rétegen belül létrehozott csoportok között cserélődhetnek a fiatalok, vagyis egy 18 év alatti fiatal iskolai életpályájának lezárultával más csoportba lép, léphet át.

Természetes kérdésként vetődhet fel, hogy a munka eddigi menetében kialakított ifjúsági csoportok egy az egyben megfeleltethetők-e egy-egy társadalmi életpályamodellnek.

Előzetes feltételezésünk szerint az egyes nagy társadalmi csoportokba tartozó fiatalok közel azonos életutat járnak be. Az esetek többségében azonos családi háttérből, társadalmi-gazdasági közegből indulva, azonos iskolai és munkaerő-piaci pozíciót vesznek fel. Az egyén számára a társadalmi rétegződésben elfoglalt hely erős, néhol determinisztikus hatást gyakorol az életpályájára. Az elemzésből kitűnik, hogy a „nyertesként” aposztrofált csoportokat alkotó egyének a társadalmi rétegződés felsőbb részéből rekrutálódtak, míg a „vesztes” életpályamodell a társadalom alsó rétegeiből származó fiatalokra jellemző tulajdonság. Az egyes alrétegekbe tartozó fiatalok az állam szerepvállalása iránti igénye is közel hasonló, amelyet alapvetően objektív társadalmi helyzetük határoz meg. Érdeemes felhívni arra is a figyelmet, hogy az állami segélyek, az állami paternalizmus iránti igény a nehezebb sorsú, a rendszerváltozás következtében

vesztes pozícióba kerülő ifjúsági rétegben a legjelentősebb. A jobb helyzetben lévő, alkalmazkodásra képes fiatalok esetében is feltehető azonban, hogy az állam esetleges szerepvállalását kedvezően fogadják. Esetükben azonban a motivációk - az előzetes hipotézisek alapján - egészen eltérőek lehetnek. Elég csak arra utalni, hogy többségük számára legjelentősebb probléma a munkanélküliség mellett a lakáshoz jutás, illetve a családalapítás. Mindhárom alapp probléma - ugyanakkor fő életcél - megoldására a kormányzatnak fel kell készülni, és az egyes ifjúsági csoportok igényeire adekvát válaszokat kell nyújtani.

Az ifjúság társadalmi rétegeinek, csoportjainak bemutatásakor a következő módon járunk el:

A tudástőkéhez, az anyagi tőkéhez, valamint a többi dimenzióhoz, különösképpen a rendszerváltozáshoz való viszony alapján két szélső életpályamodellt (fő réteget) tudott az elemzés teljesen tisztán rögzíteni. E két fő réteget nevezhetjük a rendszerváltozás ifjúsági „nyerteseinek” és „vesztéseinek”. A „nyertes” és a „vesztes” fő rétegen belül egyaránt hét-hét csoport rögzíthető, amelyeket külön-külön jellemezni fogunk. Egy fiatal akkor kerül be az adott csoportba, ha a hat fő dimenzió szerint azonos jellegzetességekkel bír. Ez persze nem jelenti azt, hogy ha egy klasztercsoportban az átlagéletkor 17,5 év, akkor ugyanebben a csoportban ne lehetnének 29 évesek. Viszont egy ilyen alacsony életkori átlagú csoportban lévő 29 évesek más dimenziók szerint sokkal inkább hasonlítanak erre a csoportra, mint a többire.

A két fő életpályamodellbe tartozó fiatalok között a vizsgálat szinte semmiféle átjárást nem mutatott ki a tudástőke és az anyagi tőke elemzése alapján. Ez azt jelenti, hogy a kutatás jelen állása szerint, a „vesztesek” számára az állam nyílt beavatkozása is kevés ahhoz, hogy a társadalmi hierarchiában magasabb helyet elfoglaló szűkebb csoportjainak élet- és létkörülményeit akár csak megközelítsék. A „vesztesek” depriválódott csoportjai számára a pusztá létfenntartás jelenti a legnagyobb kihívást, míg a „nyertes” rétegbe tartozók egy - szűkebb elit-budapesti - része nyugat-európai szintű életnívón él a szülői család által biztosított háttér és saját munkája révén. A „vesztes” - elsősorban falusi, családostól - fiatalok képtelenek voltak alkalmazkodni a rendszerváltozás kihívásaihoz, innovatív képességük alacsony, motiválatlanok. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az elemzett csoportok a piacgazdaság kiépülését megelőzően is kedvezőtlen társadalmi pozícióban éltek, így versenyhátrányuk versenyképtelenséggé alakult át. Számukra a társadalmi mobilitás esélyei minimálisak, az egyetlen kitörés az iskolai életszakasz meghosszabbodása lehet.

A fentiekkel ellentétben a rendszerváltozás „nyertesei” képesek voltak alkalmazkodni a piacgazdaság által megkövetelt új kihívásokhoz. Életesélyeik messze kimagaslanak az egész ifjúsági társadalomból, azonban esetükben is feltételezhető, hogy versenyelőnyüket nem kizárólag a rendszerváltozás idején halmozták fel, hanem egyes csoportjaik a szülők révén már az előző rendszerben is hasonló előnyöket élveztek. A „nyertes” rétegbe sorolt fiatalok számára az egyes dimenzióban meglévő előnyök összeadódnak, azaz a magas kulturális tőke jó anyagi helyzettel párosul, amelyet az esetek többségében jelentős érdekérvényesítő képesség (network) egészít ki. Feltűnő az is, hogy egyetlen olyan „nyertes” réteget sem rögzített az előzetes elemzés, amelyben többségben élnének a családostól fiatalok. Sőt azt tapasztalhatjuk, hogy a családostól, gyermeket vállaló rétegek vagy az alsóközép, vagy a végképp leszakadó deprivált rétegekbe tartoznak. Az is sajátos különbség e két rétegbe sorolt fiatalok között, hogy a vesztesek szüleinek egy része a munkaerő-piaci kihívásokra sajátos választ ad, „kivonul” a munkaerő-piacról,

gazdaságilag inaktívvá válik. Az állam által biztosított jövedelmekből, vagy legfeljebb alkalmi munkákból él, ami nem elegendő gyermekeik életesélyeinek jelentős javítására. Mindezen problémák, és leginkább az átjárhatóság hiánya felvetik azt a kérdést, hogy vajon leírható-e egy kontinuum mentén a magyar ifjúsági társadalom? Az egy országhatáron belül élő fiatalok vajon egy Magyarországhoz tartoznak-e?

Az elemzés második részében a fennmaradó köztes csoportokat, a rendszerváltoztatást valahogyan túl- és megelőket jellemezzük. A „középréteg” nyolc csoportjába tartozó ifjú generációk elsősorban a városok, kisvárosok lakosai, életpályájuk egyelőre felülről korlátos; azonban amennyiben az iskolai életszakaszuk meghosszabbodik, anyagi pozíciójuk a béremelés révén javul, úgy gyermekeik számára kedvezőbb életpálya-lehetőségeket képesek biztosítani. Ezek a fiatalok jelenleg semmilyen téren nem mutatnak kiemelkedő eredményeket, a köztük lévő különbségek csak a jelenlegihez fogható részletes elemzésekkel és a nagymintás vizsgálat révén mutathatók ki.

A „nyertes”, és a „vesztes” pozíció társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti háttere

A XX. század második felétől a fejlett kapitalista országok gazdasági átalakulása következtében a munkaerő-kereslet átstrukturálódott, a mezőgazdaságban és iparban dolgozók aránya csökkent, míg a szolgáltató és az információs szektorban foglalkoztatottak száma folyamatosan nőtt. A rendszerváltozás után, a nyitott gazdasággá váló, és a nyugati megrendelésektől erősen függő Magyarországnak is szembesülnie kellett a fejlett világra akkor már jellemző tendenciával, hogy az indusztriális társadalom fogalma rég a múlté.

A globalizáció, amelyhez ma minden országnak és benne minden gazdasági szereplőnek alkalmazkodnia kell, leginkább az információ és a pénztőke szabad áramlását jelenti. A globalizáció folyamata a hálózatszerűen tervezett, gyors reakciókra képes, racionalitásra érzékeny, profitorientált vállalatok megjelenését indította el. Legjellemzőbb vállalat típusává a multinacionális cégek váltak, amelyek a rentábilis termelés megszűnése esetén, továbbköltöznek az olcsóbb munkaerőt szolgáltatni képes országokba, munkanélküliek ezreit hagyva maguk mögött. A globalizációnak ez egy olyan sajnálatos konnotációja, amely leginkább a versenyképtelen, kevésbé képzett munkaerőt sújtja. Ez a folyamat a fejlett kapitalista országokban azzal járt, hogy elsősorban a munkaerő ára miatt bizonyos iparágak mára már teljesen kiszorultak. Ilyen a könnyű- és a nehézipar néhány ágazata, például a textilipar, vagy a hajógyártás. A munkaerőpiac igazodni kényszerült ehhez a helyzethez, és átstrukturálódott.

A networkszerűség - a hálózatiság - a gazdaságból átszivárgott a társadalomba is. Manuel Castells *Network Society* című munkájában a networkjellegű együttműködést a repülőtéri VIP várótermek közönségével ábrázolja. Olyan emberek fordulnak meg itt, teremtenek kapcsolatot, alkotnak egy hálózatot, akik átlagon felüli mennyiségű és minőségű információval rendelkeznek a politikáról és a gazdaságról. Ezeket az információkat, tudástöket pedig fel is használják munkájuk során.

A hálózatiság azonban nem csak az elit életmódjára, tevékenységére jellemző fogalom, attól sokkal többet jelent, hiszen a mindennapok életére is rányomja a bélyegét. Az internet vagy a CNN révén egy olyan percre pontos, hatalmas információs hálózatba kapcsolódhatunk be, mely számtalan előnyt jelent annak, aki képes belépni oda. De hálózatszerűen formálódik az úgynevezett kapcsolati tőke is. A fontos, értékes ismerősök

valószínűleg másnak is azok, azaz az informális vagy a formális kapcsolatok is hálózatot alkotnak.

Az információs társadalom húzóágazata a „New Economy”, az „Új Gazdaság”, amelynek főbb komponensei a számítástechnika, a távközlés, az információtermelés. Az információs társadalom tehát nem más, mint a tudástársadalom.

A jövőre való felkészítés feladata az alapok lerakásával kezdődik. A fiatalok felkészítése, képzése jelenti az információs társadalom új trendjéhez való igazodást, a munkaerő-piaci versenyképesség megtartását. Különösen igaznak véljük ezt akkor, amikor Magyarország csatlakozik az Európai Unióhoz, amelynek munkaerőpiaca már korábban átesett ezen az alkalmazkodni kevésbé képes társadalmi csoportok számára fájdalmas szerkezetváltozáson. Megjegyzendő, hogy Magyarországon a rövid 10 év alatt az államszocialista gazdálkodást nem egyszerűen a kapitalista tőkés piaci termelés váltotta fel, hanem a gazdaság igyekszik a globalizálódó világ kihívásainak is eleget tenni. A szerkezetátalakítás tehát kettős teherként hárult a fiatalokra. Nemcsak azok szelektálódtak ki, vagy szelektálódnak ki a munkaerőpiacról, akik alkalmatlanok voltak a piacgazdaság által megkövetelt rutin elsajátításához, de féltő, hogy a magyar piacon még csak-csak helyet szerzők is szembekerülnek az „Új Gazdaság” kihívásaival.

A társadalomkutatók többségének álláspontja szerint azok vannak előnyös, „nyertes” helyzetben, akik olyan az EU-normákhoz, és az információs társadalomhoz képest konvertálható tudástőkét - elsősorban nyelvtudást, számítógépes ismereteket, személyes kapcsolathálózatot, felsőfokú, versenyképes végzettséget - tudnak magukénak, amely segítségével képesek átlagon felüli állásokhoz jutni, illetve sikeres vállalkozásokat indítani. Az előnyös helyzetű fiatalok képesek bekapcsolódni a hálózatok világába, az egyre nagyobb intenzitással áramló információkat megszerezni, hasznosítani tudják. A nyertes csoport jellemzője beágyazottságuk is. Ez azt feltételezi, hogy mind ők, mind a szüleik rendelkeznek konvertálható társadalmi tőkével. Nem elhanyagolható ugyanakkor az az elméleti megközelítés, amely Sartre-hoz köthető, miszerint a társadalmi kapcsolatok horizontálisan, illetve vertikálisan az adott társadalmi csoporthoz tartozás harmadik generációjától a legmeghatározóbbak.

„Vesztes” helyzetbe azok a fiatalok kerülnek, akik nem képesek alkalmazkodni az információs társadalom követelményeihez. Nem beszélnek nyelveket, nem ismerik a számítógépet, és ezért kimaradnak egyre fontosabbá váló hálózatokból, például az internetből. Rosszabb anyagi helyzetük miatt még lehetőségük sincs a hátrányaik csökkentésére. Ehhez a csoporthoz tartozók, illetve szüleik nem rendelkeznek olyan társadalmi tőkével, amely jól konvertálható gazdasági tőkévé. A csoporttól való leszakadás ismérve lehet a network-hiány, illetve megfelelő iskolai végzettség ellenére sem működő munkaerő-piaci képesség.

Az egyes ifjúsági rétegek

Nyertes	Köztes	Vesztes
Jó érdekérvényesítő képességű, nyugat-európai szinten élő fiatalok	Vidéki, jó anyagi helyzetben lévő perspektivikus nők	Deprivált falusi férfiak
Modern, nyugat-európai szinten élő "felső nő"	Vidéki tanárnők	Perspektíva nélküli falusi tanulók
A nagy lehetőséggel rendelkező felső társadalmi csoportba tartozók	Párkapcsolatra vágyók	Hagyománytisztelő, deprivált falusi nők
Nyitott értelmiségiek	Társadalmi rendbe simulók	Perspektívátlan, pénzhajhász falusi férfiak
Network-hiányos budapesti tanulók	Konzervatív alsó-közép városi nők	Tradicionális, vallásos falusi nők
Vidéki feltörekvő fiúk	Társasági, bulizós férfiak	Hatalomvágyó, földhöz ragadt férfiak
Konzervatív beállítottságú, modern városi nők	Nihilisták	„Mintha” világban élő budapesti vesztesek
–	Családos vidéki szakmunkások	–

2. táblázat: Az egyes rétegek becsült nagysága

Réteg	Nagyság	Százalék
Nyertes	390 000	18
Köztes	853 000	39
Vesztes	935 000	43

A rendszerváltozás nyertesei

Jó érdekérvényesítő képességű, nyugat-európai szinten élő fiatalok

A fiatal generációk társadalmi hierarchiájának csúcsán él egy szűk, elit-budapesti (elit budai kerületek és az V. kerület) réteg. Az ebbe a csoportba tartozó fiatalok az idősebb korosztályba tartoznak, tehát betöltötték a 25. életévüket, szinte megegyező arányban találhatók közöttük nők és férfiak. A csoportba olyan fiatalok kerültek, akik között vannak tipikus „szingli” életmódot élők - saját lakás, kapcsolatban, de nem együtt élnek -,

ugyanakkor jelentős részük házastársi vagy élettársi kapcsolatban él. Legfőbb jellegzetességük, hogy rendkívül jó családi háttérrel rendelkezve nagyon magas iskolai végzettséget érnek el. Majdnem 60 százalékuknak legalább az egyik szülője felsőfokú végzettségű, a kibocsátó család fenntartója, a Központi Statisztikai Hivatal besorolása szerint, értelmiségi foglalkozási kategóriába tartozik.

A rétegbe sorolt fiatalok kétharmada rendelkezik valamilyen felsőfokú végzettséggel, anyagi helyzetük pedig kiemelkedően jó. Bevételeiket saját forrásból szerzik, családjukban az átlagosnál nagyobb számban fordul elő vállalkozás. Nem véletlen, hogy saját lakásban laknak, viszonylag fiatalon, családalapítási kényszer nélkül elhagyják a kibocsátó családot. Az állam segítségnyújtására nincsenek rászorulva, de amennyiben lehetőséget kapnak - feltehetően - nem utasítják el azokat.

Általános és középiskolai tanulmányaik alatt különórákon próbálták egyébként is meglévő kulturális előnyüket tovább javítani. A felhalmozott tudástőke folyamánként elsősorban a magas kultúra iránt nyitottak. Az átlaghoz képest többet járnak színházba, hangversenyre, múzeumba, és több, mint kétszer annyi könyvet olvasnak, mint a mintába került fiatalok általában.

A 2000-es adatok szerint ezen fiatalok nyelveket beszélnek, kétharmaduk háztartásában található számítógép, és ezzel nagyrészt a számítógépes világhálózatot is képesek igénybe venni. Vagyis semmiféle információszerzési monopólium nem befolyásolja tájékozódásukat, nyitottak és életükkel elégedettek.

A rendszerváltozás óta eltelt évtizedet pozitívan értékelik, a jövő felé pedig kifejezetten kedvezően, várakozóan és többnyire nyugodtan tekintenek. Vannak életcéljaik - mint a gyermekvállalás - és ezeket képesek is megvalósítani. Érdekes azonban, hogy szüleik életét nem fogadják el, valami mást, jobbat szeretnének, mintaadójuk és vonatkoztatási csoportjuk - feltehetően - a Lajtán túl hasonló korban élő fiatalok.

A saját és családjuk kedvező helyzetét elősegíti az is, hogy olyan széles kapcsolati hálózattal (network) rendelkeznek, amelyeket nemcsak egyszerűen birtokolnak, de használnak is, ezáltal érdekérvényesítő képességük kiemelkedő.

A nagyon kedvező érdekérvényesítő képességgel rendelkező, nyugat-európai fiatalok életkörülményeit megközelítő csoport tagjainak életpályája születésük pillanatától kezdve kipárnázott, a családi háttér olyan védőburkot von fölük, amely, ha nem játszszák el, egyenes életvonal-vezetést tesz számukra lehetővé.

Modern, nyugat-európai szinten élő „felső nő”

Az előbb jellemzett csoporttal szinte azonos jellegzetességgel bír az az alréteg, amelyet „modern, nyugat-európai szinten élő „felső nőnek” neveztünk el. E szűk csoport tagjai 24 évnél idősebb nők, 99 százalékuk diplomás, anyagi helyzetük azonban rosszabb a fentebb leírt csoportnál. Hasonlóan az előző réteghez a kibocsátó család kedvező lehetőséget teremtett számukra, hiszen a családok több, mint felénél legalább az egyik szülő felsőfokú végzettséggel rendelkezik, a KSH foglalkozási csoport leírásában a családfők háromötöde vezető vagy értelmiségi kategóriába tartozik. Az iskolai életútjuk során e fiatal nők tudásukat különórákon javították, nyelveket beszélnek, számítógépet használnak. Tudástőkéjük messze kiemelkedik az összes réteg közül.

Kulturális fogyasztási szokásaik sem sokban térnek el az előbbi csoport tagjaitól, sőt még inkább nyitottak az elit kultúra felé. Ők járnak a legnagyobb arányban múzeumba, hangversenyre, és a legtöbb könyvet olvassák az összes mintába került fiatal közül.

Az életük jelenlegi alakulásával teljes mértékben elégedettek, de az elmúlt 10 évet valamivel negatívabban szemlélik, mint az előzőekben bemutatott társaik. Jövőképük azonban optimista, bizakodva és megalapozottan várják a jövőt. Az alapvető különbség e két csoport között elsősorban a családi állapotban, az önállóság kérdéskörében, valamint az érdekérvényesítő képességben fedezhető fel. A „modern nő” alrétegébe sorolt fiatalok nem önállóak, szüleikkel, a kibocsátó családban élnek, ezért legfontosabb problémának a lakáskérdés megoldatlanságát tekintik. Anyagi helyzetük rendezett, ezért lakásproblémáikat az állami lakáshitelek révén képesek orvosolni.

Érdekérvényesítő képességük ugyan kedvezőbb az átlag fiatalnál, azonban nem kiemelkedő. Az előrejutáshoz számukra - szemben az előzőekben leírt társaikkal - jóval több saját erőfeszítésre van szükség, az életpályájukban ezért az egyéni képességeknek nagyobb a szerepe.

Összességében azonban elmondható, hogy a „modern felső nő” nyitott, érdeklődő és művelt, életkilátásai jók, születendő gyermekeik számára átörököthetik a szüleik és saját maguk által felhalmozott előnyöket.

A „nagy” lehetőséggel rendelkező „felső” társadalmi csoportba tartozók

A „nagy” lehetőséget a kezükben tartó fiatalok - a „nyertes” réteg általános jellegzetességeinek megfelelően - elsősorban megyei jogú városokban és Budapesten élő, 21-25 év közötti, egyelőre a kibocsátó családban élő férfiak. A „nagy” lehetőséget szüleik biztosítják számukra, akik a kulturális és az anyagi tőke minden lehetséges előnyeit gyermekük rendelkezésére bocsátják. A réteg fiataljai többségében olyan egyetemisták vagy főiskolások, akiknek a szülei magas tudástőkét halmoztak fel, egy részük vezető beosztású vagy értelmiségi foglalkozási kategóriába tartozik, és az átlaghoz képest magas a vállalkozó szülők aránya is. Anyagi helyzetük éppen ezért igen kedvező, aminek következtében - nem meglepő módon - életükkel elégedett, de nem megalkuvó fiatalok képe bontakozik ki. Sőt, az összes réteget figyelembe véve is jelentős körökben a szülői életet elutasítók aránya. Hipotézisünk szerint bár élvezik, de mégsem fogadják el a szüleik megfeszített élethosszig tartó munkáját.

Értékeikben inkább az elutasítás, a tagadás dominál, nem fontos számukra sem a munka, sem a család, sem a társadalmi hasznosság, de még a szerelem sem. Ebbe a sorba illeszkedik, hogy a káros szenvedélyek által talán a leginkább megérintett csoportról beszélhetünk. A rétegbe tarozó fiatalok 76 százaléka (!) kipróbált már életében valamilyen drogot, kétharmada naponta dohányzik. Azaz az életet úgy élik, ahogy kapták: könnyen. A nyertes-vesztes szubjektív dimenzióban nagyon kedvező pozíciót foglalnak el, hiszen ők azok, akik a legpozitívabb jövőképpel rendelkeznek, és az átlaghoz képest pedig jóval kedvezőbb véleményük van a rendszerváltozás óta eltelt időszakról. Érdekérvényesítő képességük kiemelkedően magas, ami minden bizonnyal szoros összefüggésben áll a szüleik által betöltött magas pozícióval.

E csoportot összességében jellemezve elmondható, hogy életpályájuk előremutató, azonban sajátos kockázatok rejt. E kockázatot pedig a devianciák iránti fokozott hajlam, és az instabil értékvilág rejt.

Nyitott értelmiségi

A budapesti elit kerületekben vagy Budapest más területein élő „nyitott értelmiségi” életet élő fiatalok szintén főleg főiskolások és egyetemisták. Ennek megfelelően koruk

19-25 év. Családi körülményeik kedvezőek, a szülők nagy többsége diplomás - 78 százalékban legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű -, akik a foglalkozási hierarchiában jelentős pozíciókat értek el. A csoportba sorolt fiatalok családjának fenntartója jórészt vezető; értelmiségi, esetleg egyéb szellemi beosztást tölt be. Mindezek következményeként anyagi helyzetük kedvező. Az anyagi és tudástőke eredőjeként a „nyitott értelmiségi” csoportjába sorolt fiatalok többsége különórára járt középiskolás korában, nyelveket beszél, és otthon is számítógépezik (kétharmaduk lakásában van számítógép).

A magas kultúrát jelképező kulturális tereket az átlagosnál sokkal nagyobb arányban látogatja, rendszeresen olvas, művelődik. Hasonlóan a „modern nőnek” nevezett csoportba tartozó fiatalokhoz legnagyobb problémát számára a lakáshoz jutás jelenti, hiszen a szüleinél lakik, önállóan. Perspektívája a tanulás, majd az elhelyezkedés, azaz a megalapozott, biztos karrier. Ugyancsak a „modern nő” alrétegében leírtak köszönnek vissza akkor is, ha a kapcsolati tőkéjüket vizsgáljuk. Bár az átlaghoz képest valamivel magasabb az érdekérvényesítő képessége, azonban más „nyertes” csoporttal összehasonlítva ez nem jelent biztos jövőt, jó elhelyezkedési lehetőséget. Talán éppen ezért nyitott a közélet problémái iránt, fontos számára a társadalmi rend, a politika, a társadalmi hasznosság, a munka és a hivatás.

Bár az Ifjúság2000© nem ad megfelelő támpontot a generációsság kérdésre, más vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy az ehhez a réteghez tartozók inkább harmad- mint másodgenerációs értelmiségi családokban nőttek fel.

Életpályájában adottak a lehetőségek: a családi háttér, a magas iskolai végzettség, az információszerezés és a művelődés csatornáinak széles kínálata és használata mind-mind biztosítja számára, hogy kiemelkedően sikeres életutat járjon be, sikeres és hasznos állampolgár legyen.

Network-hiányos budapesti tanulók

Az utolsó budapesti „nyertes” réteget reprezentáló csoportba elsősorban férfiak, mégpedig 18 év alatti jelenleg gimnáziumba járó férfiak tartoznak. Előttük még semmi befejezett, lezárt pálya nincs, a jövő szempontjából értékes kapcsolataik rendkívül szűkösek, egyelőre csak a szülőkre támaszkodhatnak. A szülők az adatok elemzése alapján igyekeznek megadni minden lehetőséget, hogy a gyermekeik optimális előmenetele biztosított legyen. A kibocsátó családok több, mint fele olyan, ahol legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű, a családfő pedig leginkább értelmiségi, szellemi tevékenységet folytat a KSH besorolása szerint, valamint az átlagot meghaladja közöttük az iparos, kereskedő kategóriába sorolt személy is. A család anyagi helyzete a fenti rétegekhez képest valamivel kedvezőtlenebb, azonban az átlaggal szinte össze sem hasonlíthatók jövedelmi viszonyaik, ily módon bevételeik jelentős részét saját keresetükből állítják elő.

Az alréteg egyik specifikuma, hogy mindenkinél magasabb körökben az otthoni számítógép-használat, jelentős idegennyelvtudás. Ezek a fiatalok - életkoruknál fogva - valóban megfelelnek annak a közhelynek, hogy az igazán kedvező munkaerő-piaci helyzetbe azok kerülhetnek, akik diplomások, beszélnek idegen nyelvet, és készségszinten használják a számítógépet. Bennük ott a lehetőség, de ahogy a bevezetőben jelzett ábra plasztikusan mutatta, az anyagi tőkepozíciójuk és a tudástőke még nem áll - egyszerűen koruknál fogva - összhangban egymással.

A „network-hiányos” csoportba sorolt fiatalok az ifjúság legégetőbb problémájának a kábítószerek elterjedését ítélik, azonban ők maguk - saját bevallásuk szerint - szinte

alig-alig érintettek a deviáns viselkedésformák által. Átlagnál jóval alacsonyabb közöttük a dohányzó, alkoholizáló és a kábítószer kipróbáló fiatalok aránya. Személyes életterveikben a továbbtanulás, a későbbi elhelyezkedés és a lakáshoz jutás szerepel. Értékviláguk koruknál és élethelyzetüknél fogva jellemző, hiszen fontos számukra az igaz barátság, a szépség, az érdekes élet és a műveltség.

Nagyon fiatal, szépreményű csoport képe bontakozik ki, amelyről azonban - éppen fiatal kora miatt - csak a jövő dönti el, hogy mi a valódi arca, képes-e a tálcán kínált lehetőséget valóban kihasználni. Amennyiben tudástőkéjüket tovább javítják nyitva áll előttük az út, hogy elérjék a legfelső két alréteg életszínvonalát, életstílusát.

Vidéki feltörekvő fiúk

A réteg megnevezése bár első olvasatban pejoratívnak tűnik, pusztán azt hivatott jelezni, hogy a két nem budapesti „nyertes” réteg egyikéről, azokról a főiskolás, egyetemista férfiakról van szó, akik kiemelkedő fogékonyságot mutatnak a hatalom, a politika és közélet iránt. E csoport tagjai főleg megyei jogú városokban, megyeszékhelyeken, valamint nagyobb városokban nőttek fel olyan családokban, ahol a tudás és anyagi tőke kedvező konstellációja érvényesült. A családok háromötödében legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű, ezen belül is kiemelkedő a két diplomás szülők aránya. A család-fők majdnem fele valamilyen magas beosztású szellemi tevékenységet folytat. Az anyagi javakat a szülők saját erőből állítják elő, amelyhez hozzájárul az is, hogy átlagosnál magasabb körökben a vállalkozásokat üzemeltetők aránya. Ennek következményeként jövedelmi, anyagi helyzetük kiemelkedően jó, nem budapesti viszonylatban a legkedvezőbb.

Az alrétegbe tartozó férfiak jelentős hányada általános és középiskolás korában tanulmányait különórákkal egészítette ki, nyelveket beszélnek, kétharmaduk háztartásában otthon is található számítógép.

Ami e csoportot különösen érdekessé teszi, az egyrészt a szülői élethez való viszonyulás, másrészt az érdekérvényesítő képesség. Az összes eddig „nyertes” rétegbe tartozó fiatal vagy inkább elutasította szülei életét, vagy semleges volt azzal szemben. Ezzel szemben mindkét nem budapesti „nyertes” rétegben jelentős számban fordulnak elő a szülői életet elfogadó, azzal gyakorlatilag egyetértő fiatalok. E tényezőt érdemes a későbbiekben részletesen megvizsgálni, most azonban csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a nem budapesti „nyertes” fiatalok elsősorban mintakövetők, elsősorban - valószínűleg - a szülői mintákat követők. Még egy szempontból hasonlíthatunk a két nem budapesti „nyertes” rétegbe tartozó fiatalokhoz. Bár az egyik csoport főleg férfiakkal a másik főleg nőkkel áll, egyaránt jellemző rájuk az extrém magas érdekérvényesítő képesség. A „vidéki feltörekvő férfiak” esetében rögzíthető a legjelentősebb kapcsolati háló. Ők azok, akik a legtöbb olyan ismerőssel, barátal, rokonnal rendelkeznek - saját maguk vagy szüleik révén -, akiket szükség esetén, céljaik elérése érdekében mozgatni is tudnak. Megjegyzendő, hogy e kapcsolati háló nem egészen azt az értéket képviseli, mintha a fiatal Budapesten élne. Helyi szinten ezek a kapcsolatok kitűnő lehetőséget jelenthetnek, de nem biztos, hogy elegendőek a legelittebb csoportba való bekerülésre.

E csoportot összességében jellemezve megállapítható, hogy perspektivikus, egyenes vonalú karrierpálya áll előttük, amelynek egy lehetséges kifutása a politikai alrendszerbe való belépés és karrierépítés.

Konzervatív beállítottságú, de modern városi nő

A nyertesként aposztrofált fő réteg utolsó csoportjaként a „konzervatív beállítottságú, de modern vidéki nő” alrétegét mutatjuk be. Fontos újra jelezni, hogy a főrétegen belüli egyes csoportok nem hierarchikus viszonyban állnak egymással. A kutatás jelenlegi állapotában inkább mellérendeltségi viszonyról beszélhetünk, hiszen az alapidimenzióban, a tudás- és anyagi tőkéhez való hozzájárulás mértékében szinte alig van különbség az egyes nagycsoportok között. Mint az látható volt, szinte mindegyik alrétegen belül dominálnak a főiskolások, egyetemisták, vagy a főiskolát, egyetemet végzettek. A szülők státushierarchiában betöltött pozíciója mind a hét „nyertes” csoporton belül rendkívül magas, az egyes csoportokba a vezető, értelmiségi és egyéb szellemi tevékenységet folytató, diplomás szülők gyermekei kerültek.

A „konzervatív beállítottságú, de modern vidéki” rétegbe a 23 év feletti, négytödös arányban diplomával rendelkező, szüleivel élő, házastársi és élettársi kapcsolatot egyelőre nem létesített nagyvárosi, alkalmazott nők tartoznak. A szülői család 40 százalékában legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű, a KSH foglalkozási kategóriáin belül a családfőt tekintve dominál az értelmiségi tevékenység. A csoport tagjai az átlaghoz képest jobb anyagi helyzetben élnek, ez azonban a többi „nyerteshez” képest alacsonyabb értéket mutat. Ennek ellenére a csoport tagjai életükkel nagyrészt elégedettek, és mint ahogy azt korábban jeleztük a szülői életmódot képesek és hajlandók is elfogadni.

A csoportba sorolt fiatal nők általános és középiskolás tanulmányaik alatt különóra-ra jártak, nyelveket beszélnek. A különböző kulturális intézményeket, ezen belül is az ún. magas kultúrát jelképező múzeumokat, színházat, hangversenyeket jóval az átlagot meghaladó mértékben látogatják. Kulturális fogyasztási szokásaik a „modern felső nő” rétegjellemzőit közelítik. Az otthoni számítógéppel való ellátottság azonban a korábbi kategóriákban jellemző kétharmados arányhoz képest alacsonyabb, esetükben nem éri el az 50 százalékot. Megjegyzendő, hogy ez az arány még mindig messze az Ifjúság2000©-ben mért átlag felett található.

Az eddig jellemzett összes alréteghez hasonlóan a csoport tagjai is szeretnének gyermekeket - a leggyakoribb említés a legfeljebb két gyermek -, azonban az életcélok között ebben az esetben messze kimagaslik a családalapítás, a gyermekvállalás, és a lakáshoz jutás. Értékvilágukban kiemelt szerep jut a kultúrának, műveltségnek, a vallásnak és hitnek, a nemzetnek, a társadalmi hasznosságnak és jövőnek. Az értékskálákon elfoglalt pozíció arra utal, hogy értékeken alapuló céljaikat munkájuk révén kívánják elérni. Ehhez nagy segítséget jelent, hogy érdekérvényesítő képességük, kapcsolati hálójuk az összes réteget együtt nézve a harmadik legmagasabb. Fontos versenyelőny ez még akkor is, ha a nem budapesti network jelentősége leginkább helyi szinten érvényesíthető. Az alréteg tagjai perspektivikus, jó kiinduló helyzetben lévő, tradicionális értékeket valló, de ugyanakkor modern nők, akik számára az elkövetkezendő évek legnagyobb kihívása - hipotézisünk szerint - a gyermekvállalás és a karrier összeegyeztetése lesz.

Köztes réteg, a rendszerváltozás túlélői

A rendszerváltozás „nyertesait” és „vesztéseit” könnyen azonosíthatjuk. Az anyagi tőke és a tudástőke alapján készített elemzés mentén jó néhány olyan pont rögzíthető szinte egy halmazban, amelyek arra utalnak, hogy a rendszerváltozás „vesztesei” és a köztes réteg között nincs lényeges távolság. A „köztes” rétegbe sorolt csoportok át-átnyúlnak a „vesztések” jellemzőibe, és három-négy olyan csoport rögzíthető, amely mindkét -

illetve az összes többi - dimenzió alapján inkább negatív képet mutat. Mindez arra utal, hogy a „köztes rétegen” belüli fiatalok helyzete korántsem felhőtlen, kitörési ponttal csak kevesen rendelkeznek.

Vidéki, jó anyagi helyzetben lévő perspektivikus nők

E viszonylag széles - főleg kisvárosi - társadalmi csoport tagjai nagyon fiatalok, legnagyobb részük 18. életévét sem töltötte be. Jelenleg gimnáziumban tanulnak, és a kibocsátó családban élnek. A család jelenti számukra a hátszínját, a megfelelő bázist, hiszen a szülők 53 százaléka érettségizett, egynegyedük pedig rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A családfő, az Andorka-féle besorolás szerint értelmiségi, egyéb szellemi és iparos, kereskedő foglalkozást űz. Ami a helyzetét a többséghez képest kedvezővé teszi, hogy a szülők által biztosított anyagi feltételek az átlag feletti, de a „nyertesekétől” jelentősen elmaradó értéket mutatnak. Amennyiben iskolai életútjuk tovább folytatódik - márpedig erre lehetőség van, hiszen legfontosabb életcéljuk a továbbtanulás főiskolán, egyetemen - lehetőségük nyílna megközelíteni a „konzervatív modern nő” kategóriáját. Egy területen biztosan elérték a „nyertes” réteg tagjait, hiszen az otthoni számítástechnikai eszközökkel való ellátottság már most is magasabb (56%), mint az említett csoportnál. A „vidéki jó anyagi helyzetben lévő perspektivikus nők” általános iskolai és jelenlegi középiskolai tanulmányaik alatt különóra jár, nyelveket beszélnek, és művelődnek. Egyaránt képesek befogadni a „magas” kultúra, valamint a városi kultúra által kínált előnyöket, vagyis a „vesztes” réteg tagjaihoz képest többet járnak színházba, múzeumba, de a szórakozásaik egyik fő tere a diszkó. A szülők által eddig biztosított életükkel alapvetően elégedettek, és az összes többi csoportot figyelembe véve is a szülői életet leginkább elfogadják. Ez természetesen adódhat abból az egyszerű tényből, hogy még gimnáziumi, szakközépiskolai tanulók, más típusú életpályával csak a későbbiekben fognak megismerkedni. Értékeiket dominálja az igaz barátság, a szerelem és a műveltség. Helyzetüket összességében elemezve kijelenthető, hogy életpályájuk nyitott, perspektivikus, családi körülményeik a „vesztes” réteghez képest kedvező, azonban a legelítelt csoportokba való bejutás esélye - kiemelkedő esélypotenciál híján - valószínűtlen.

Vidéki tanárnő

A „köztes réteg” második nagy létszámú csoportját szintén alapvetően nők, méghozzá 19-23 éves főiskolás, egyetemista nők alkotják. Az előző csoporthoz képest itt tehát egy korosztállyal magasabb, a középiskola padjaiból már kikerült nőkről beszélhetünk.

A „vidéki tanárnő” csoportjának tagjai számára biztosított családi háttér kedvezőtlenebb, mint a fentebb jellemzett csoport esetében. A szülők 53 százaléka nincs érettségije, a családfő - jó néhány esetben az anya - egyéb szellemi, illetve szakmunkás foglalkozást űz. A KSH foglalkozási besorolását tekintve fontos, hogy a családfő egyharmados arányban kilépve a munkaerőpiacról gazdaságilag inaktív.

A csoport jövedelmi helyzete nem kiemelkedő, és a bevételi források között megjelenik az állami támogatás is. E csoport tagjai bár iskolai életútjuk során jártak különóra, speciális, a hálózati társadalomban fontos tudástőkével - otthoni számítógép és ezáltal internetkapcsolat, nyelvtudás - kevésbé rendelkeznek. Az ifjúság legégetőbb problémájának a munkanélküliséget és a pénztelenséget ítélik, terveik között leginkább a tanulás és a saját lakáshoz jutás szerepel. Az állam segítő kezére mindkét esetben szükségük lehet, potenciális diákhitel, valamint használtlakás-hitel felhasználók.

Értékvilágukat a tradíció, részben a hit, a társadalmi hasznosság és a jövőorientáció határozza meg. Mindezen értékek, valamint a korlátozott életpálya-lehetőség leginkább a vidéki, egyedül élő tanárnőket juttatják az elemzők eszébe. Életpályájuk, jövőbeni lehetőségeik kulcsa a megfelelő partner megtalálása, a tartós párkapcsolat kiépítése.

„Párkapcsolatra vágyók”

A rendszerváltozást túlélők harmadik csoportjában, az előzőekhez hasonlóan alapvetően 19-23 éves főiskolára járó, vagy már azt befejező elsősorban falun élő nők találhatók. Életük fő értelme a szerelem, a partner megtalálása, az önálló életvitel megteremtése. Egyetlen dimenzióban sem mutatható ki kiemelkedően jó eredmény, mindenben az átlagos eredményeket mutatják. A családon belül a szülők háromötödének nincs érettségi, a családfő szakmunkás, iparos, kereskedő, illetve egyéb szellemi tevékenységet végez, anyagi bázisát saját erőből biztosítja.

A csoport tagjainak tudástőkéje valamint kulturális fogyasztási szerkezete nem kiemelkedő, iskolai életútja során lényegesen nem javította pozícióját, nem beszélt nyelveket, és nem használ az átlagnál nagyobb mértékben számítógépet. A szülői háttérhez képest iskolai végzettsége kedvezőbb, egyfajta mobilitási potenciál fedezhető fel esetükben. Ez a potenciál azonban felülről erősen korlátozott, hiszen nem kapcsolódik hozzá network és kiemelkedő motivációs készlet.

Hasonlóan az előző csoport tagjaihoz életpályájuk kibontakozásában döntő fontosságú lehet a partner és annak pozíciója. Az állami szerepvállalás - hipotézisünk szerint - gyermekkorától kíséri, arra később is támaszkodik.

„Társadalmi rendbe simulók”

A köztes réteget jellemezve ez idáig egyetlen olyan csoportot sem rögzíthettünk, amelynek tagjai saját családban, házastárssal, élettárssal és gyermekkel éltek volna. A „társadalmi rendbe simuló” nők a 15-29 éves korosztályt reprezentáló fiatalok egyik kivételes alrétege, hiszen esetükben család, gyermekes (62 százalék) idősebb korosztályba tartozó anyákról beszélhetünk. Hasonlóan a következő csoporthoz esetükben a tudás és az anyagi tőke szinte egymásra csúszik, teljesen együtt jár. Középiskolai végzettséghez képest nem kiemelkedően magas - de a többséghez képest így is kedvezőbb - állami forrásokkal kiegészített jövedelem párosul. A „társadalmi rendbe simuló” városi nők elégedettek életükkel, jövőbeni orientációjukat a gyermek és a lakásfelújítás határozza meg. Értékviláguk legfontosabb elemei a család, a vallás és a munka. Felhalmozott tudástőkéjük nem kiemelkedően magas, többségük (60 százalék) szakközépiskolát végzett vagy gimnáziumot, egyharmaduk szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezik. Életkoruknál fogva első munkába állásuk még a rendszerváltozás határán történt, azonban a munkanélküliség nem érintette meg e csoport tagjait, vagyis megszerzett ismereteiket a piacon képesek voltak hasznosítani.

A szülők, akikkel egyébként már nem élnek együtt, hasonlóan saját magukhoz alapvetően érettségizett vagy szakmunkás végzettségű személyek. E csoport tagjai már megszületett vagy a jövőben megszületendő gyermekeik számára képtelenek olyan életutat biztosítani, amely elegendő lenne a későbbi nyertes pozíció elfoglalásához. A mostani helyzetük egy átlagos, nem kiemelkedően perspektivikus élet leélését vetíti előre, amelyben helye lehet a kultúrának is.

„Konzervatív” alsó-közép városi nő

A köztes réteg utolsó női csoportját csak igen finom különbségek választják el a fentebb jellemzett csoporttól. Ők is házas vagy élettársi kapcsolatban élők, gyermekes városi 24. életévet betöltött nők. Szintén jórészt érettségizettek, vagy szakmunkás oklevéllel rendelkezők, a szülői család összetétele sem különbözik lényegesen a fenti csoportnál leírtakétól. A kulturális fogyasztásuk egyaránt kiterjed a magas és a városi kultúrára. Életcéljuk a gyermeknevelés, a lakásfelújítás. Értékeik inkább konzervatív beállítódást sejtetnek. Megfér gondolkodásukban a család, a szerelem, a szabadidő, a magyarság, a társadalmi hasznosság és a jövő.

Az igazi és jelentős különbség mégis ott mutatható ki, hogy a „konzervatív alsó-közép városi nők” mindegyike volt vagy jelenleg is munkanélküli. Míg tehát társaiknak megvolt a stratégiájuk a gazdasági rendszerváltozás legjellemzőbb momentumának elkerülésére, ez számukra nem sikerült. Az ok elsősorban ott keresendő, hogy míg a „társadalmi rendbe simulók” leginkább a munkanélküliség által kevésbé sújtott közép-magyarországi, közép- és nyugat-dunántúli régiók városaiban laknak, addig e csoport tagjait inkább a válságövezetekben, így Észak-Magyarországon, Dél-Alföldön találjuk meg. Ennek ellenére jelenlegi életükkel nem elégedetlenek - feltehetően - tényként fogadják el azt. Az állami segítséget nem utasítják el, többségük jelenleg is állami jövedelmekből, GYES-ből, GYED-ből él. A munkaerőpiacra való visszalépésük - az eddigi életpálya alapján - nehézkesnek tűnik, ezért az állam hathatós támogatását feltehetően kedvezően ítélik meg.

Társasági, „bulizós” férfi

A „köztes réteg” első férfi többségű csoportjában fiatal, 18. életévüket be nem töltött kisvárosi vagy falusi szakközépiskolába vagy szakmukásképző intézetbe járó fiúk találhatók.

A csoport mintegy 80 ezer tagot számlál, akik számára az életpálya egyelőre nyitott, bár felülről korlátos. A szülők több, mint hatvan százalékának nincs érettségije, a családfő leginkább szakmunkásként, iparosként dolgozik, kisebb részt egyéb szellemi tevékenységet végez. A család jövedelmein belül az állami segítségnyújtásnak kicsiny szerepe van. A csoport tagjai elégedettek a szülők által biztosított jövedelemmel, mint ahogy kialakított életükkel is. Ebben az életben a szabadidőnek, a barátoknak, a férfivá válásnak és kisebb részt a jövőnek van szerepe. Az élettel való elégedettséget jelzi az is, hogy a réteg tagjai inkább a szülői életet elfogadók táborába tartoznak. Jelenlegi életük hordozza a továbblépés lehetőségét, amennyiben középiskolai tanulmányaikat befejezve főiskolán vagy egyetemen továbbtanulnak - ez egyébként életcéljaik közé tartozik - és az iskolai végzettség mellé egyéb ismereteket is felhalmozhatnak. Az út azonban egy másik irányba is folytatódhat, ha jelenlegi iskolájukat nem fejezik be, lemorzsolódnak, vagy az általuk égető ifjúsági problémaként érzékelt kábítószer, alkohol csábításának nem tudnak ellenállni.

„Nihilisták”

A mintegy 130.000 főre becsülhető csoport fiataljai nőtlen és a szülői családban élő 23-27 éves férfiak. Többségük szakmunkás vagy szakközépiskolai végzettségű, sokat próbált férfi. Életükben a férfi-nő kapcsolaton kívül igazán semmilyen érték nem játszik központi szerepet. Személyes életterveik földhözragadtak: lakás, család, gyere-

kek. A megálmodott jövő egyik legfőbb akadálya élethelyzetük, hiszen gyakorlatilag mindegyikük volt munkanélküli vagy jelenleg is munkanélküli, és a kilépést ezen életmódból részben a saját (kényszer)vállalkozásban, részben vállalkozók által biztosított munkában találta meg. A szülői családra jövőbeni elképzeléseinek megvalósításában nem támaszkodhat, hiszen a szülők több, mint felének nincs érettségije, a családfők szakmunkásként dolgoznak vagy maguk is gazdaságilag inaktívak. A család bevételeinek egy részét állami forrásokból szerzi, a rendelkezésre álló jövedelem összességében átlagos, vagy valamivel átlag alatti.

Az ifjúság legégetőbb problémájának a munkanélküliséget vagy a pénztelenséget tekintik, ami minden bizonnyal mindennapi élethelyzetéből adódik. Sem a nyertes-vesztes dimenzióban, sem a szülői léttel szembeni attitűdökben, sem pedig az érdekérvényesítő képességet tekintve eredményei nem térnek el az átlagtól. Az élettől keveset várnak, de az adatok alapján keveset is adnak. Életpályájuk meghatározó momentuma a munkanélküliség, illetve az attól való félelem. Az állami beavatkozást eddig is elfogadták, és arra minden bizonnyal ez után is igényt tartanak.

Családos vidéki szakmunkások

A társadalmi csoportok jellemzését egy az előzővel közel azonos nagyságú, idősebb korcsoporthoz tartozó fiatalokat tömörítő alréteggel zárjuk. Még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy az egyes fő rétegeken belüli csoportok a kutatás jelenlegi állása szerint nincsenek hierarchikus, alá-fölé rendeltségi viszonyban egymással. A rétegek között alig-alig, de a rétegen belüli csoportok között lehet átjárás, amely főleg az életkori dimenzióknak tudható be. A „családos vidéki szakmunkások” a kisvárosok és a falvak jellegzetes lakói. Közel kétötödük szakmunkásképzőt végzett, azonban mintegy 45 százalékuknak 8 osztálynál nincs magasabb végzettsége. Így a tudástőke-hierarchiában meglehetősen alacsony, a „vesztésekre” jellemző pozíciót foglalnak el. Mintegy 90 százalékuk jelenleg társas vállalkozásban vagy önállóan dolgozik, a munkanélküliség egyelőre e csoport tagjait nem sújtotta. Jövedelmi pozíciója átlag körüli, életkörülményeivel, életével nem különösebben elégedett.

Személyes életterveit meghatározza, hogy családos, gyermeket vállalókról beszélünk, hiszen elsősorban a gyermekvállalást, gyermeknevelést, valamint a lakásfelújítást tekintik az elkövetkezendő néhány év legfontosabb feladatának. Az értékpreferenciái is a család és annak jövőjének biztosítása körül mozog, hiszen kiemelkedően fontos számára a család, a szerelem, a munka, a jövő. Életpályája azáltal, hogy tanulmányait egy alacsony szinten befejezte, nem beszél nyelveket, a hálózati világba nem tud bekapcsolódni, erősen behatárolt. Hosszú távon a család jövőjének megalapozásáért folytatott küzdelem, valamint az egészségügyi kockázatot magába rejtő rizikófaktorok (dohányzás, alkohol, mozgásszegény életmód) nem javítják életkilátásait.

A rendszerváltozás vesztesei

Deprivált falusi férfiak

Az ifjúsági társadalom legnehezebb helyzetben lévő csoportját, „deprivált falusi férfiaknak” nevezte el a kutatás. Az ebbe a rétegbe tartozó mintegy 120 ezer fiatal rendkívül nehéz körülmények között él, jövője szinte kilátástalan. A tudástőkéért és az anyagi

javakért folytatott harcban alulmaradt társaival szemben. E csoport tagjai legjellemzőbb módon az Észak-Alföld és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falvak lakói.

Korosztályi összetételt tekintve a „deprivált falusi férfiak” az idősebb korosztályt képviselik, többségük betöltötte a 24. életévét. Családi hátterük a kibocsátó és a saját család esetében is rendezetlen, egyharmaduk nem ép családban nőtt fel, sőt az állami gondozásban nevelkedettek messze átlag feletti arányt képviselnek a többi réteggel összehasonlítva. A csoport tagjai között fele-fele arányban oszlanak meg a házastársi, élettársi közösséget létesítők, valamint az egyedülállók. A csoport minden második tagja gyermeket nevel, azonban többségük - közel kétharmaduk - szüleivel vagy élettársa, házastársa szüleinél él, azaz lakáskörülményeik rendezetlenek.

Az iskolai életútjuk nagyon korán lezárult, 82 százalékuk nyolc osztályt vagy még nyolc osztályt sem végzett. Jellemző, hogy a csoport tagjainak mintegy hatoda hat osztály elvégzése után abbahagyta tanulmányait. Olyan, a rendszerváltozás előtt, vagy közvetlen a változások időszakában megszerzett alacsony tudásszinttel rendelkeznek, amely csak a munkaerőpiac legkevésbé megfizetett álláslehetőségeit, vagy még azt sem teszi számukra elérhetővé. A gazdasági rendszerváltozás óta eltelt években képzettségük nem javult, egyáltalán nem rendelkeznek olyan tudásfajtaival, amely konvertálható lenne akár csak a magyar munkaerőpiacon. Az európai uniós csatlakozás pedig nemhogy javítaná - de hipotézisünk szerint - tovább rontaná jelenlegi helyzetüket. Az alacsony iskolázottság körükben átöröklődik apáról fiúra, mert a szülők több, mint 90 százaléka nem rendelkezik érettségivel. Ha a KSH foglalkozási kategóriarendszerét vesszük figyelembe, nyilvánvalóvá válik, hogy a szülői család családfője többségében gazdaságilag inaktív, vagy munkanélküli. Azaz - szemben a nyertes réteg gazdaságilag aktív szüleiével - szembetűnő, hogy a munkaerő-piaci kihívásokra ezen csoport válaszai leginkább a „kivonulás” kifejezéssel jellemezhetők, hiszen nemcsak a szülők, de gyermekeik körében is jellemző életmód a munkanélküli segélyből, a jövedelempótló támogatásból való életmód, valamint az inaktivitás. Mindezen okok miatt a csoport - illetve következőkben jellemzésre kerülő két alréteg - bevételi szerkezetében jelentősen domináns szerepet játszik az állami forrás, a különböző segélyek, pótlékok, támogatások.

A „deprivált falusi férfi” az összes jellemzésre kerülő csoportot is figyelembe véve a legelégedetlenebb jelenlegi életével, anyagi körülményeivel, jövőbeni kilátásaival. Deprivált helyzetüket jól jellemzi, hogy a múlt és a jövő egyaránt negatív megítélés alá esik esetükben, sőt a rendszerváltozás óta eltelt évtizedet és a következő éveket is a legnegatívabban ítélik meg. Ezen fiatalok motiválatlanok, jövőkép nélküliek. Számukra a legjelentősebb probléma a munkanélküliség, a pénztelenség, ugyanakkor közel egyharmaduknak semmiféle életcélja nincs, az elkövetkezendő öt évben semmit sem akarnak megvalósítani. Megjegyzendő azonban, hogy az összes ifjúsági réteget összevetve körükben a legmagasabb a szülői életmódot elutasítók aránya, azaz pontosan tudják, hogy mi az a létforma, amit nem szeretnének maguk és gyermekeik számára, azonban kitörési pontjuk, lehetőségük nincs, és tudástólke hiányában nem is valószínű, hogy lesz. Ezek a 24 év feletti falusi, alacsony iskolázottságú és a munkaerőpiacról gyakorlatilag kiszorult fiatalok a legalacsonyabb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Nincsenek egy olyan modern hálózati világba bekapcsolva, amely a már többször emlegetett kitörést lehetővé tenné számukra.

Az állam számára a „deprivált falusi férfiak” olyan célcsoportot jelentenek, amely a biztosított segélyeket, támogatásokat felszippantja, bevételeit szinte kizárólag ebből a forrásból fedezi. Amennyiben az állam nem folyósítja a pusztá létfenntartást lehetővé tévő

jövedelmüket, helyzetük kritikussá válhat, a kriminalizáció, valamint az alkalmi munkavégzés válhat egyetlen bevételi forrásukká. Megjegyzendő továbbá az is, hogy az állami szerepvállalás fokozottabb jelenléte azért is fontos ebben a csoportban, mert e réteg tagjain belül az egészségügyi kockázatok az átlagosnál magasabb arányban jelentkeznek. A dohányzás, az alkoholfogyasztás, a mozgásszegény életmód - valamint a kutatás által nem vizsgált étkezési problémák - hosszú, de akár középtávon is az egészségügyi intézményrendszer számára potenciális betegeket jelentenek.

Perspektíva nélküli falusi tanulók

A fentebb jellemzett csoporttal szemben a „perspektíva nélküli falusi tanulók” a fiatalabb korosztály képviselői, többségükben nem töltötték be a 20. életévet. Földrajzilag e csoport tagjai főleg az Alföldön található falvak nagy számú reprezentánsai.

A csoport közel 50 százaléka jelenleg szakmunkásképző intézetben vagy szakközépiskolában tanul, azaz - szemben az előző csoporttal - szerezni fog valamiféle - azonban kertes konverziós értékű - iskolai végzettséget. Ugyanakkor a csoport több, mint egyötöde fiatal kora ellenére már kilépett a munkaerőpiacra úgy, hogy szakmunkásvégzettséggel rendelkezik, de egy közel tíz százalékos csoport a nyolc osztályt sem végezte el. A szülői háttér számukra nem jelent valódi erőpozíciót, hiszen a szülők 82 százalékának nincs érettségije, szakmunkásként, betanított vagy segédmunkásként dolgoznak. A családfők több, mint egyharmada kilépett a munkaerőpiacról: nyugdíjas, rokkant nyugdíjas, eltartott, mintegy egyhatedük munkanélküli. A bevételi források éppen ezért jelentős mértékben állami támogatásokra alapozottak. A gyermekeik számára a kitörést az iskolai életszakasz meghosszabbodása, valamint a konvertálható tudás megszerzése jelenthetné, azonban az általános és középiskolás időszak alatt plusz ismereteket e fiatalok nem szereztek, különóra nem jártak, nyelveket nem beszélnek, számítógépet nem használnak. A kulturális tereket alig-alig látogatják, nem olvasnak, nem művelődnek, ezzel szemben a televízió meghatározó szerepet tölt be életükben.

A „perspektíva nélküli falusi tanulók” a munkanélküliséget, a pénztelenséget tartják az ifjúság legégetőbb problémájának, ugyanakkor mintegy egyötödük számára nincs motiváció, életcél, megvalósítandó feladat. Akik rendelkeznek életcéllal, elsősorban a tanulást valamint a jó munkahelyet említik. Értékviláguk szegényes, szinte alig-alig található olyan értékkategória, amelyben kiemelkedő mutatót rögzíthetnénk. Életükben - feltehetően a korosztályi jellegzetességeknek megfelelően - talán a szépség és a női nem játszik szerepet.

Hasonlóan az elsőként jellemzett „vesztes” alréteghez a „perspektíva nélküli falusi tanulók” közül is minden negyedik csonka családban nőtt fel, jelenleg - legnagyobb arányban - a kibocsátó családban élnek, nőtlenek, hajadonok. Életüket, anyagi helyzetüket kritikusán ítélik meg, elégedetlenek. Az elmúlt tíz évet vizsgálva ők állítják ki a második legrosszabb bizonyítványt, amelyben a szülők elszegényedése (munkanélküliség, inaktivitás) nagy szerepet játszhat. Az Ifjúság2000© fiataljaira összességében egyfajta mérsékelten optimista jövőorientáció jellemző, azonban e csoport tagjai - negyedmagukkal - negatívan viszonyulnak a jövő felé is.

Összességében megállapítható, hogy a „perspektíva nélküli falusi tanulók” bár valamivel kedvezőbb induló pozícióból indulnak, mint az előzőekben jellemzett „falusi depriváltak”, helyzetük mégsem jó. Nincs érdekérvényesítő képességük, nincs valódi életcéljuk, ismeretük, tudásuk nem elegendő a jelentős előrelépéshez. Helyzetüket - feltételezésünk szerint - nem javítja, inkább rontja az esetleges gyermekvállalás és

családalapítás. Az állami szerepvállalásra több szempontból is szükségük lehet - lakás, családalapítás, gyermekvállalás - félő azonban, hogy kilépve a munkaerőpiacra ők is inkább a „kilépést”, a „kivonulást” választják, így végképp rászorulnak az egyetlen biztos forrásra, az államra. Ha e negatív forgatókönyv érvényesül, végső helyüket az előbb vagy a következőkben jellemzett ifjúsági csoportban találhatják meg.

Hagyománytisztelő, deprivált falusi nők

A „vesztes” réteg harmadik csoportját azok a hagyománytisztelő, elsősorban alföldi, északalföldi, dél-dunántúli falusi lányok alkotják, akik betöltötték a 25. életévet, házastársi vagy élettársi kapcsolatban élnek, 93 százalékuknak legalább egy gyermeke van. Ők képezik az összes 22 réteg közül a második legnagyobb lélekszámú, mintegy 140.000 fős női csoportot.

Több, mint 40 százalékuk legfeljebb nyolc osztályt végzett, és mintegy harmaduknak van szakmunkásképző bizonyítványa. Ezen, a rendszerváltozás előtt szerzett ismeretek a munkaerőpiacon szinte használhatatlanok, nincs mögöttük plusz tudás, nyelvismeret, nem ismerik, és nem használják a számítógépet. A szülői család sem jelent igazán kedvező hátteret, védőburkot számukra, hiszen a szülők majd 90 százalékának nincs érettségije, az Andorka-féle besorolás szerint segéd munkások, mezőgazdasági fizikai dolgozók, illetve a KSH besorolása szerint több, mint egyharmaduk gazdaságilag inaktív, vagy munkanélküli. Gyermekeik majd háromnegyede szintén a gazdaságilag inaktívok kategóriájába tartozik, amely abból adódik, hogy többségük, háromötödük a vizsgálat pillanatában GYES-en, GYED-en volt, vagy háztartásbeli. Bevételi forrásuk ily módon alapvetően az állami segítségnyújtás, GYES, GYED, családi pótlék. Megjegyzendő azonban, hogy a családanyai teendők előtt többségük megtapasztalta a munkanélküli létet, ily módon a munkaerőpiacra való visszatalálásuk legalábbis kétséges.

Bár életük legfontosabb momentuma a gyermek, a család, ami kifejeződik életterveikben, értékpreferenciájukban, de a materiális értékek sem idegenek számukra. Személyes életterveik a lakásfelújítás, valamint a gyermekvállalás, azonban mintegy egyhatedük egyáltalán nem rendelkezik a jövőre vonatkozó elképzelésekkel. Értékpreferenciájukban jól megfér egymás mellett a gazdagság, a pénz, valamint a család, a tradíció, a hit. Az elmúlt tíz évben lezajlott változásokat, ezeknek a társadalomra és a személyes élethelyzetre gyakorolt hatását nagyon negatívan ítélik meg, jövőképük reményvesztett, negatív, amelyhez egy igen alacsony érdekérvényesítő képesség járul. A kutatás jelen állásában nem látható az a momentum a tudás és anyagi tőke hiányában, amely kitörési pontot jelentene a réteg tagjai számára.

Perspektívátlan, veszélyeztetett falusi férfiak

A „vesztes” réteg negyedik csoportjába alapvetően az alföldi falvakban élő 21-25 éves férfiak tartoznak. Egynegyedük a viszonylag magas életkor ellenére sem rendelkezik nyolc osztálynál magasabb végzettséggel, többségük (58 százalék) azonban szakmunkás. E csoport tagjai a rendszerváltozást megelőző néhány évben, vagy pont a rendszerváltozás idején léptek ki az egyre differenciálódó munkaerőpiacra, így a szerkezetátalakítás, a gazdasági rendszerváltozás tehetetlenül és váratlanul érintette őket. Tudásuk, ismereteik még egy az állam által befolyásolt piac nélküli piac keresleti igényeit volt hivatott kielégíteni, képzettségük, felkészültségük az új helyzetre nem volt adoptálható. E csoportba sorolt fiatalok közül mindenki hosszabb-rövidebb ideig

megtapasztalhatta a munkanélküliséget, mintegy egyötödük jelenleg is munkanélküli vagy alkalmi munkából él. Nem meglepő módon az ifjúság legégetőbb problémájának a munkanélküliséget tartják, személyes életterveikben pedig a legfontosabb szerep a megfelelő jó munkahelynek, valamint az önálló életvitel megteremtésének jut. Ennek oka pedig az, hogy ugyan többségük betöltötte a 20. életévét, mégis otthon él szüleivel, önálló egzisztenciája nincs. A család vélhetően kevésbé tud hozzájárulni céljai eléréséhez, mert a szülők közel 80 százaléka sem rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal, általában szakmunkásként, betanított munkásként dolgoznak, míg egynegyedük gazdaságilag inaktív. Jövedelmi helyzetükkel és életlehetőségükkel elégedetlenek, de szüleik életével szemben nem lázadók. Legfontosabb érték számukra a pénz, a jövedelem, a gazdagság. A fenti vesztes csoportokhoz hasonlóan nem csak a rendszerváltozás óta eltelt időszakot vizsgálják roppant kritikusan, hanem a jövőbe vetett hitük is kétséges, a következő évek elé alapvetően borúlátóan néznek.

A csoport leírásakor feltétlenül említést kell tenni egy olyan rizikófaktorról, amely a jövőbeni krónikus betegségek kialakulását, az egészségügyi veszélyeztetettséget kialakíthatja. A „perspektívátlan falusi férfiak” körében kimagaslóan magas a dohányzók és az alkoholfogyasztók aránya. Kétharmaduk naponta dohányzik, egyharmaduk legalább heti rendszerességgel a pohár fenekére néz, és a családon belül is majd egyharmaduknál előfordult alkoholprobléma. A munkanélküliség, valamint a rizikómagatartások fokozott jelenléte arra hívja fel a figyelmet, hogy e csoport hosszú távon és tartósan az állami segítségnyújtás és beavatkozás különböző formáira fog támaszkodni.

Tradicionális, vallásos falusi nők

A „vesztes” rétegen belüli következő csoport tagjai jórészt a középső - 21-25 év - életkori csoportba tartozó falusi nők. A kutatás jelenlegi fázisában ez a legnagyobb létszámú, több, mint 140.000 fős női csoport. A „hagyománytisztelő deprivált nők” csoportjától eltérően legnagyobb részben (kétharmadban) még nem házasok, nem élnek élettársi kapcsolatban, 80 százalékuk a kibocsátó családban lakik. Az életkor előrehaladtával, a családalapítással, a gyermekvállalással párhuzamosan azonban e csoportból hipotézisünk szerint többen csatlakoznak „hagyománytisztelő deprivált nők” csoportjába.

A „tradicionális, vallásos falusi nők” egyharmadának szakmunkás, közel felének pedig érettségi bizonyítványa van. Az iskolázottság korábbiánál magasabb szintje azonban nem jelenti automatikusan az átkonvertálhatóságot, amit az is bizonyít, hogy szinte mindegyikük volt már munkanélküli és 15 százalékuk jelenleg sem talált állást a munkaerőpiacon. Többségük azonban a kutatás pillanatában alkalmazásban állt, bár az így, valamint a család által biztosított anyagi lehetőségeik meglehetősen korlátozottak. A családi háttérrel vizsgálva megállapítható, hogy a szülők közel kétharmadának nincs érettségije, domináns a családfenntartó esetében részben a szakmunka, részben az inaktivitás.

Életük fő célja a család, a gyermekvállalás és a lakáshoz jutás. Életükben fontos szerepet játszik a vallás, az egyház, amit az is bizonyít, hogy az értékskálán kiemelt fontosságot tulajdonítottak a hitnek, a tradíciónak, a békés világnak.

A rendszerváltozás óta eltelt időszakot igen negatívan értékelik - feltehetően a család életkörülményeinek kedvezőtlen irányba mozdulása ebben az időszakban zajlott -, jövő-orientációjuk az összes eddigi vesztes csoporthoz képest jobb, azonban még így is jóval az átlag alatt van. Jelenlegi életükkel összességében elégedetlenek, de a szülői életformával szemben ambivalens álláspontot alakítottak ki, nem lázadók, de nem is

elfogadók. A család és önmaga által teremtett kapcsolati háló hiányos, nem alkalmas az előremenetel biztosítására.

Összességében e csoport tagjai előtt egy szűk mezsgyén kijelölt életpálya áll, amelynek egy lehetséges kifutása a végképp leszakadók táborába való lesüllyedés.

Érvényesülni vágyó, földhöz ragadt férfiak

Szintén vidéki elsősorban falusi, kisebb részt kisvárosi 20-26 éves férfiak tartoznak a „érvényesülni vágyó, földhöz ragadt férfiak” csoportjába. E csoport tagjai képezik a legszélesebb bázisú, legnagyobb lélekszámú alrteget, több, mint 150.000-es lélekszámmal.

A kutatás pillanatában közel háromötödük szakmunkás, egyharmaduk érettségi bizonyítvánnyal rendelkező aktív, dolgozó fiatal volt. A szülői háttér nem nyújt számukra biztos, egyenes vonalú életpályát, hiszen a szülők 77 százaléka nem rendelkezik érettségivel, a családfő főleg szakmunkásként, betanított munkásként dolgozik. Az életükben nincs semmi különleges, földhözragadt, ingerszegény. Legfontosabb problémának a munkanélküliséget, a pénztelenséget tartják, egyhetedük nem tervez a jövőbe, a többiek számára a lakás és a családalapítás a fő cél. Jövőbeni elképzeléseik megvalósítását jelenlegi jövedelmi helyzetük nem biztosítja, éppen ezért elégedetlenek életükkel. A múlt és jövő megítélésében is kritikusak, az átlag alatti értéket mutatják. Érdekérvényesítő képességük átlagos vagy valamivel átlag alatti. Számukra a hatalom, a gazdagság jelenti a fő értéket.

A kulturális intézményeket nem látogatják, szinte kizárólag a diszkó jelenti a szórakozást számukra. Életmódjukban megjelennek azok a rizikófaktorok, amelyek végső soron elvezethetnek a pszichoszomatikus tünetegyütteshez.

Hipotézisünk szerint az állami szerepvállalás iránti igény leginkább a családalapításkor, a gyermekvállaláskor fogalmazódik meg bennük. Élethelyzetük alapvetően negatív megítélése, kedvezőtlen jövedelmi viszonyaik az állami segítségnyújtás elfogadását vetítik előre.

A „mintha világban élő” budapesti vesztesek

Az egyetlen Budapestre koncentrálódó „vesztes” kategória tagjai 24 évnél idősebb, csonka családban felnőtt, saját családdal nem rendelkező fiatalok. 40 százalékuk szakmunkás és szakközépiskolai végzettségű. Hasonlóan az előzőekben jellemzett társadalmi csoporthoz a munkaerőpiacra való első kilépésük még a rendszerváltozást megelőzően vagy azzal párhuzamosan történt, de a „nyertes” pozícióban lévő budapesti társaikkal szemben nem voltak képesek alkalmazkodni a kialakult helyzethez. Ennek oka részben a családi háttér, a szülők több, mint felének nincs érettségije, többségük szakmunkásként dolgozik, részben pedig az, hogy iskolai pályafutásuk időszaka alatt nem sikerült tudásukat, képzettségüket különórákon keresztül javítani, nem beszélnek nyelvet és a többi budapesti fiatalhoz képest elenyésző körükben a számítástechnikai ismeretekkel rendelkezők aránya.

E csoport sorsának alakulása is rámutat az egész kutatás egyik fő tanulságára. A magyar ifjúsági társadalom legfontosabb jövőt eldöntő kérdése a tudástőkéhez való hozzájutás lehetősége. Azok és csak is azok a csoportok képesek alkalmazkodni a hálózati társadalom kihívásaihoz, akik rendelkeznek olyan tudásanyaggal - minimum egy főiskolai diploma, nyelvtudás, számítástechnikai ismeretek -, amelyet képesek átkonvertálni. Ahhoz azonban, hogy e tudás valóban kamatoztatható legyen, és anyagi tőkévé is

átalakuljon megfelelő szülői háttérre és networkre van szükség. A „mintha világban élő” budapesti vesztesek egyik kritériummal sem rendelkeznek. A saját maguk által megszerzett tudás nem elég korszerű vagy nem elég magas, a szülői háttér, valamint az igen alacsony érdekérvényesítő képesség ezt a hiányosságot nem tudja kompenzálni. E fiatalok elégedetlenek sorsuk alakulásával, negatívan viszonyulnak a múlthoz és a jövőhöz is. Egyhatedüknek nincs semmiféle konkrét személyes életterve, többségük számára a cél - a budapesti fiatalokhoz hasonlóan - a lakásszerzés, valamint a családalapítás. Értékeikben követik a budapesti többséget, „mintha világban” élnek, azaz igyekszenek úgy élni, azokat az elveket vallani, mint a többiek, elképzeléseik, esetleges terveik megvalósítására azonban - annak ellenére, hogy négyötödük dolgozik - kevés esélyük van.

Összegzésként

A társadalom vertikális és horizontális eltérései hozzásegíthetnek bennünket ahhoz, hogy közelebb kerüljünk annak megválaszolásához, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek az emberi társadalmak alapvető velejárói. Amennyiben elfogadjuk a konfliktuselméletek azon megközelítéseit, amelyek a társadalmi csoportokban való gondolkodást feltételezik elsősorban az a kérdés merül föl, hogy a horizontális különbségek minek a révén válnak társadalmi egyenlőtlenségekké.

Fel kell ismernünk tehát, hogy a társadalmakban létrejövő emberi szükségletek egyrészt végtelenek, másrészt lehetetlenek mivel kielégítésük nem a realitáson, hanem besorolásokon nyugszik. A társadalmi esélyegyenlőséget befolyásoló változásoknak olyan mélyreható következményei vannak, amelyek hosszú távú következményei egyelőre beláthatatlanok.

1. Teljesen átalakult a képzettségi szerkezet. A munkaerő-piaci prognózisok, valamint a munkaadók egyértelműen jelzik, hogy hiba volt a szakmunkásképzés elsorvasztása. A magyar munkaerőpiacon mára hiány keletkezett a jól felkészült, képzett (esetleg nyelvet beszélő) szakmunkásból. Míg a '90-es évek elején a szakiskolai rendszerbe jó, közepes és rossz tanulók egyaránt kerültek, addig mára ezek az intézmények az általános iskolát éppen, hogy csak elvégezni képes, „maradék” befogadását tűzhetik ki célul. Jelentősen leromlott a szakmunkásképzés alapját jelentő műhelyek állaga, az ott fellelhető szerzőszámok, műszerek elavultak, nem a korszerű, információs társadalomnak megfelelőek. A rétegződés struktúrába ma a szakmunkástanulók csoportjai inkább a vesztes kategóriába tartoznak. Ugyanakkor a fiatal, képzett szakmunkások előtt az Európai Unió egyes országainak a munkaerőpiaca is nyitott, ami a magyar munkaerőpiac számára komoly konkurenciát jelenthet. Az érettségit adó középiskola általánossá válása, a felsőoktatás expanziója csak látszólag jelenti az esélyegyenlőség alapvetően kedvező irányú változását. A gyakorlatban az történt, hogy azok, akik alap gimnáziumi érettségivel rendelkeznek, szinte eladhatatlanok a munkaerőpiacon. A helyzetük nem javult. A másik oldalon a középiskolai képzésből kimaradók, vagy az általános iskola szintjén megrekedők helyzete viszont kilátástalanná vált. Olyan mély társadalmi szakadék húzódik meg a képzett és az iskolából kimaradó, vagy legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezők között, ami a társadalom kasztosodásának veszélyét hordozza magában. Ezek a fiatalok ugyanis továbbbörökítik a hátrányokat. Gyermkeik számára az egyetlen kiút a tanulás, továbbtanulás lehetne, amelyet viszont épp a családi háttér erősen korlátoz. Tehát számukra a szakmunkásképzés presztízsének visszaállítása az esélyegyenlőség újra értelmezését is jelentheti. Az életútjuk determinisztikus.

2. Ma úgy tűnik, hogy a felsőoktatás expanziója nem átgondoltan, tervezetten történt. A '90-es évek elején úgy tűnt, hogy az égető szükségszerűsége túlmenően a felsőoktatás egyfajta parkoló pályaként üzemel. A nagylétszámú korosztályok számára a munkaerőpiacra való kilépés előtti parkíroztatást tette lehetővé azzal a potenciállal, hogy a tudásukat, diplomájukat kamatoztatni is tudják. Ez az elképzelés egészen a 2000-es évek elejéig működött. A munkaerőpiac telítődése után azonban a felsőoktatás - hasonlóan a középiskolák egy részéhez - olyan hallgatókat kezdett termelni, akik az intézményi rendszerbe való belépésük pillanatától potenciális munkanélküliek voltak, így az esély-növekedés valójában nem következett be. Egyszerűen csak a krízishelyzetek elodázódásáról beszélhetünk. Ennek okai szerteágazóak, de fontos szempont lehet a kapcsolati tőke hiánya, amely elsősorban a kibocsátó család korlátozott kapcsolati rendszerére vezethető vissza. Azok a csoportok tehát, amelyek ugyan rendelkeznek tudástőkével, de hiányos, illetve nincs kapcsolati tőkéjük, könnyen sodródhatnak a köztes állapotból a vesztesek közé.

3. A felsőoktatás kapuinak erőteljes megnyitása további következményekkel járt együtt. A '90-es évek oktatásszociológiai tanulmányai nagy reményeket fűztek a képzettségi szint emelkedéséhez, azt az illúziót hordozva, hogy a felsőoktatás kapui a társadalmi hierarchia alsó részén elhelyezkedő rétegek (így alacsony iskolázottságú, községben élők gyermekei) számára is megnyílnak. A 2002-es első hallgatók között készített vizsgálat jelzi, hogy ezen remények túlzónak bizonyultak. A felsőoktatás a középfokú és a felsőfokú végzettségű szülők gyermekei számára jelenthet bizonyos esélyeket. A társadalom többi, egyébként jóval szélesebb rétegei számára a felsőoktatás továbbra is csak a fel-emelkedés lehetőségét, de nem alternatíváját hordozza.

4. Ifjúságszociológiai kutatások jelzik, hogy meghosszabbodott a gyermek és ifjúsági korszak. A fiatalok egyre több időt töltenek oktatási intézményekben. A korábbi adatok azt mutatták, hogy a szakmunkások és az egyéb szellemi tevékenységet végzők esetében az iskola befejezése és a munkavállalás ideje szorosan kapcsolódott egymáshoz. Ma azonban a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők harmada 18, további harmada 19 évesen vagy idősebb korban lép ki a munkaerőpiacra. A szellemi tevékenységet végzőknél hasonló tendenciák írhatók le. Míg korábban - akár 45 évvel ezelőtt is - az érettségi ideje határozta meg a munkavállalást, 2000-ben az érintettek több, mint kétötöde 20 évesen vagy azt követően lép ki először a munkaerőpiacra. A karrierépítés kitolódása együtt jár a társadalomba való beilleszkedés, a hagyományok, normák elfogadásának kitolódásával. Bár a fiatalok többsége szeretne gyermeket vállalni, az első gyermekvállalása az utóbbi 10 évben éveket tolódott előre. Ennek részben oka, hogy a férfiak és a nők tartós párkapcsolatban való elköteleződése szintén - az oktatási rendszerben eltöltött időszak megnövekedésével - a 20-as évek második felére húzódik. Míg 1990-ban a teljes lakosság 20,3 százaléka volt nőtlen, hajadon, addig 2001-ben 27,1, 2002-ben 28. Kétségtelen, hogy a rendszerváltozás utáni időszak a tartós kapcsolatok új formáját, az együttélést véglegesen szentesítette, de éppen az Ifjúság2000 mutatott rá, hogy a gyermekvállalás még ma is a házasságkötéssel kapcsolódik össze. Így rövidtávon nem várható, hogy megnövekedjen a gyermekvállalási kedv, ráadásul az egyetemi, esetleg Ph.D. képzésből kikerülő 25-28 éves nők első gyermekvállalására 30 éves koruk előtt kis valószínűséggel kerülhet sor. A karrierépítés felértékelődése folytán, ugyanakkor biológiai okok miatt is a második gyermek megszületésére így egyre kevesebben vállalkoznak.

A társadalmi folyamatok rögzíthetőek, de nehezen kiszámíthatóak. A szerzők remélik, hogy az a kísérlet, amelyet megpróbáltak bemutatni az ifjúsági társadalom rétegződéséről, vitákat szül.

Irodalom

- Bourdieu, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: A társadalmi rétegződés komponensei (szerk.: Angelusz Róbert) Új Mandátum, 80-135 p.
- Davis, Kingsley-Moore, Wilbert E. (1997): A rétegződés néhány elve. In: A társadalmi rétegződés komponensei (szerk.: Angelusz Róbert) Új Mandátum, 10-23 p.
- Gábor Kálmán (2001): A középosztály szigete, Belvedere
- Kapitány Balázs (2003): Az értékbeállítódások különbségei különböző kohorszokban, életkorokban. In: Család és népesség - itthon és Európában 254-278 p. KSH -Századvég Kiadó
- Kolosi Tamás (2000): Terhes babapiskóta. Osiris, Nan Lin: Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás - a státus-elérés strukturális elmélete. In: A társadalmi rétegződés komponensei (szerk.: Angelusz Róbert) Új Mandátum, 1997., 383-416 p.
- Parsons, Talcott (1997): A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In: A társadalmi rétegződés komponensei (szerk.: Angelusz Róbert) Új Mandátum, 80-135 p.
- Róbert Péter (2000): Társadalmi mobilitás. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó
- Szabó Andrea-Bauer Bála-Laki László (2001): Ifjúság 2000© Gyorsjelentés. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
- Szabó Andrea-Bauer Bála-Laki László (2001): Ifjúság 2000© Tanulmányok I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
- Zinnecker, Jürgen (1993): A fiatalok a társadalmi osztályok tükrében in: Civilizációs korszakváltás és ifjúság (szerk. Gábor Kálmán) Szeged 5-28p.

Ifjúsági rétegek 2012*

Ifjúsági rétegek az ezredfordulón – elméleti háttér

2003-ban, az Új Ifjúsági Szemle debütáló számában jelent meg az Ifjúsági rétegek az ezredfordulón című (Bauer-Szabó-Máder-Nemeskéri, 2003) cikk. Az Ifjúság2000 adatfelvételre (Szabó-Bauer, 2001) és a Bourdieu-i tőkefogalmakra (Bourdieu, 1997) alapozó munka szerzői hat dimenzió szerint vizsgálták az ifjúsági korosztályt. A tudás (1) és anyagi (2) tőke a nemzetközi szakirodalom alapján a fiatalok társadalmi hierarchiában betöltött szerepének alapvető meghatározója. A két dimenziót a szerzők kiegészítették szocio-demográfiai dimenzióval (3), életmód dimenzióval (4), a kulturális fogyasztás jellegzetességeivel (5) és a válaszadó szubjektív értékítéletének dimenziójával (6), mondván, hogy ezek is meghatározzák az egyes ifjúsági rétegek életmódját, világlátását, jövőbeni orientációit.

A hat dimenzió mérése az alábbiak szerint történt:

1. Tudástőkéhez való hozzájutás változói: saját iskolai végzettség, különórara járás, nyelvtudás, számítástechnikai tudás, szülő iskolai végzettsége, szülő foglalkozási viszonya - státushierarchiában betöltött pozíció.
2. Anyagi tőkéhez való hozzájutás változói: fogyasztási eszközökkel való ellátottság szintje, lakáshelyzet, anyagi helyzet megítélése: előfordult-e, hogy hónap végére elfogy a pénze, tudnak-e félretenni.
3. Szocio-demográfiai változók: nem, kor, családi állapot, gyermekvállalás, az állandó lakhely szerinti település típusa.
4. Életmód változók: sportolási szokások, dohányzás, alkoholproblémák, drogfogyasztás.
5. Kulturális fogyasztás változói: kulturális intézmények látogatottsága (mozi, színház, kiállítás, komoly zenei koncert, diszkó, bál, stb.), könyv olvasási szokások, tévé nézési szokások, rádióhallgatási szokások, újságolvasási szokások.
6. Szubjektív változók: élethelyzettel való elégedettség, ifjúság legégetőbb problémái, személyes életcélok, az elmúlt 10 év és a jövő megítélése, a szülői életmód elfogadása, elutasítása, értékvilág, érdekérvényesítő, network-képesség.

Az elemzés először két fő életpálya-típust (réteget) azonosított: a rendszerváltás nyerteseit és veszteseit, ezen belül 7-7 csoportot sikerült képezni (egy fiatal akkor kerül be az adott csoportba, ha a hat fő dimenzió szerint közel azonos jellegzetességekkel bír): A rendszerváltozás nyertesei alkalmazkodtak az új gazdasági-társadalmi kihívásokhoz, esélyeik kimagaslanak az átlagból, bár sok esetben versenyelőnyük már a rendszerváltozás előtt is megvolt a szülők révén. Esetükben a hat dimenzióban lévő előnyös helyzetük összeadódik. A nyertesekről elmondható, hogy informatikai és „uniós” tudástőke, valamint erős kapcsolati (társas) tőke-birtokosok voltak (nyelvtudás, számítástechnikai ismeret stb.).

* Első megjelenés: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.) (2013): Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány- Kutatópont, Budapest. Az újramegjelenést a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

- Ezzel szemben a vesztesek közé azok kerültek, akik nyelvi és informatikai ismeretek híján kimaradtak a hálózati létből, rosszabb anyagi helyzetük miatt nem volt lehetőségük hátrányaik csökkentésére, és társadalmi tőkéjüket sem tudták gazdasági tőkévé konvertálni.
- A nyertes és vesztes életpálya-típusok nem teljes egészében fedték le a vizsgált társadalmi teret, a fennmaradó csoportokat a szerzők köztesként, túlélőként jellemezték. Az életpálya-típusokban nyolc csoportot azonosított az analízis, amelyekhez tartozó fiatalok elsősorban a kisebb városok lakói, akiknek életpályái felülről erősen korlátozottnak tűntek.

Összességében tehát a hat dimenzió alapján végzett klaszteranalízis 3 réteget és 22 társadalmi csoportot azonosított (1. táblázat). Míg a társadalmi rétegek között egy dimenzióra egyszerűsödik a helyzet, és a cikkben a szerzők egyértelmű alá-fölérendeltséget véltek felfedezni, a rétegeken belül a csoportokban már nem találtak hierarchiát: az egyes rétegen belüli csoportok között horizontális kapcsolatot tételeztek fel.

Nyertes	Köztes	Vesztes
Jó érdekérvényesítő képességű, nyugat-európai szinten élő fiatalok	Vidéki, jó anyagi helyzetben lévő perspektivikus nők	Deprivált falusi férfiak
Modern, nyugat-európai szinten élő „felső nő”	Vidéki tanárnők	Perspektíva nélküli falusi tanulók
A nagy lehetőséggel rendelkező felső társadalmi csoportba tartozók	Párkapcsolatra vágyók	Hagyománytisztelő, deprivált falusi nők
Nyitott értelmiségiek	Társadalmi rendbe simulók	Perspektívátlan, pénzhajhász falusi férfiak
Network-hiányos budapesti tanulók	Konzervatív alsó-közép városi nők	Tradicionális, vallásos falusi nők
Vidéki feltörekvő fiúk	Társasági, bulizós férfiak	Hatalomvágyó, földhöz ragadt férfiak
Konzervatív beállítottságú, modern városi nők	Nihilisták	A „mintha világban élő” budapesti vesztesek
–	Családos vidéki szakmunkások	–

1. táblázat - 3 réteg és 22 csoport az Ifjúság 2000 kutatás alapján

Ifjúsági rétegek 2012-ben - a kutatás célja, hipotézise, módszerei

Bő egy évtizeddel a vizsgálat után elérkezettnek láttuk az időt, hogy a rendelkezésünkre álló friss adatokkal újra megpróbáljunk társadalmi csoportokat képezni. Motivációnknak nem kizárólag az eltelt idő az oka, hanem egyfelől az információs eszközrendszer térhódítása okozta alapvető társadalmi változások (az információszerzési stratégiák alapvető átalakulása, a kapcsolattartás módjainak teljes megújulása stb.), másfelől a vi-

lággazdasági válság társadalmi begyűrűzése kapcsán vélhetőleg újrarendeződött társadalmi közeg (amelyet a 2012-ben már lehetségesnek tartottunk mérni). Nem túl merész hipotézisünk szerint alapvetően átalakultak a társadalmi rétegek és csoportok, hiszen már a rendszerváltozás biztos nem az a csomósodási pont, amelyhez viszonyulnak a ma fiataljai, így csoportjaik, rétegeik sem ennek tükrében vizsgálhatóak.

Az ifjúsági rétegek 2012-es megközelítésében ugyancsak Pierre Bourdieu gazdasági, kulturális és társadalmi tőkékről szóló elméletét hívtuk segítségül. Bourdieu elmélete szerint a tőke különböző fajtáinak egy adott időpontban megfigyelhető elosztási struktúrája a társadalom belső struktúrájának felel meg. Bourdieu a tőke három alapvető formáját azonosítja:

- gazdasági tőkét;
- kulturális tőkét;
- társadalmi tőkét.

Eredmények

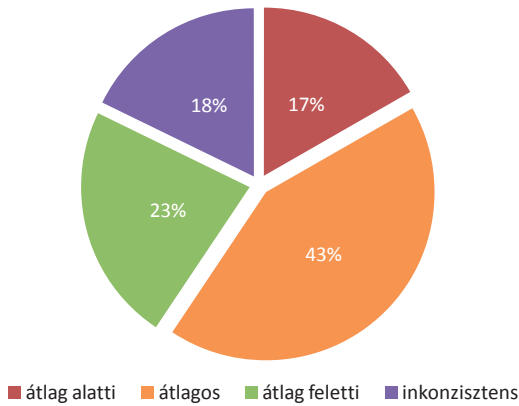
Ennek a három tőkefajtának a jelenléte megkötésekkel ugyan, de vizsgálható a Magyar Ifjúság 2012 adatbázisán is. Gazdasági tőkeként a különböző javakkal való ellátottságot, az anyagi/pénzügyi helyzetet; kulturális tőkeként az adott korban megszerezhető iskolai végzettség, a nyelvtudás és digitális készségek meglétét; társadalmi tőkeként a barátokkal való kapcsolattartás intenzitását és a civil aktivitást azonosítottuk. Célunk egy olyan kép felrajzolása volt, amely a társadalmi struktúra lenyomatát adja, felvázolva az ifjúságon belüli főbb rétegeket. Az inkonzisztens tőkeelosztás kezelhetőségének érdekében egy olyan egyszerű logikai tipológiával dolgoztunk, amely a belső eloszlásokat figyelembe véve átlag alatti, átlagos és átlag feletti tőkével rendelkezőkre osztja a három tőkefajta szerint az ifjúságot. Mindhárom tőkefajta mérő változót azonos szerkezetben készítettünk el, olyan módon, hogy átlagos tőkével rendelkezőnek tekintettük azokat a fiatalokat, akiknek értékei szűken a számtani átlag közelében helyezkedtek el (átlag $\pm \frac{1}{2}$ szórás) és átlag alattinak, illetve felettinek azokat, akiknek értékei ezen kívül helyezkedtek el.

Az elkészült tipológia a gyakorlatban egy 3x3x3 cellás mátrixban értelmezhető, ahol a mindhárom vizsgált szempont szerinti átlag feletti tőkével rendelkezőktől, a mindhárom vizsgált szempont szerinti átlag alatti tőkével rendelkezőkig, az inkonzisztens helyzetűekkel együtt az összes kombináció vizsgálható. A mátrix 27 cellájában logikai úton dimenziócsökkentést végeztünk el, amely esetében a legalább két azonos szintű tőkével bírókat tekintettünk egy csoportba tartozónak, de kizárva az olyan csoportokat, ahol két átlag alatti és egy átlag feletti, vagy fordítva: két átlag feletti és egy átlag alatti kombináció van jelen (ők lettek az inkonzisztens rétegbe tartozók). A három alapvető tőkefajta által felrajzolt struktúra - ami a válaszhíányokból adódóan 5330 esetre vonatkozik - azt mutatja, hogy a 15-29 évesek többsége (43%) átlagos helyzetűnek mondható. Legalább két tőkefajta szerint átlag alatti (és egyik tőke szerint sem átlag feletti) helyzetben 17 százalékuk van, míg legalább két tőkefajta szerint átlag feletti (és egyik tőke szerint sem átlag alatti) helyzetben majd' minden negyedik (23%) fiatal található. A Bourdieu-i megközelítés erejét jelzi, hogy a fiatalok 82 százalékának helyzete konzisztensnek tekinthető, és csupán 18%-uk helyzete ambivalens (ld.: 1. ábra). A Bourdieu-i elmélet igazolja, hogy megfigyelhető megközelítést a gazdasági tőke dominálja, azaz legkevésbé jellemző az anyagiak szerinti inkonzisztencia.

2. táblázat: Ifjúsági rétegek a gazdasági, kulturális, társadalmi tőkekonzentráció szerint (N=5330)

gazdasági	kulturális	társadalmi		
		átlag alatti	átlagos	átlag feletti
átlag alatti	átlag alatti	8%	3%	3%
	átlagos	4%	4%	5%
	átlag feletti	0%	0%	1%
átlagos	átlag alatti	1%	1%	1%
	átlagos	7%	9%	12%
	átlag feletti	1%	2%	2%
átlag feletti	átlag alatti	0%	0%	0%
	átlagos	5%	7%	13%
	átlag feletti	1%	3%	5%

1. ábra: Ifjúsági rétegek megoszlása (N=5330)

1. ábra: Ifjúsági rétegek megoszlása (N=5330)

Részben megtartva a korábbi logikát, jelen esetben is alapvetően három rétegről beszélhetünk tehát, vállalva a Bourdieu-i alapokon nyugvó modell hierarchikus megközelítését. A következőkben az egyes rétegeken belüli csoportok (klaszterek) bemutatásával foglalkozunk. Fontosnak tartottuk, hogy a rétegek meghatározásánál a jelenleg rendelkezésre álló tőkemennyiség alapján dolgozzunk, a rétegeken belüli csoportok leírásához azonban a jelenlegi helyzet mellett elengedhetetlenek az előzmények (honnan jön) és a jövőre vonatkozó várakozások (hová tart) kontextuális jellemzői is.

A klaszterek képzésénél - részben megtartva az ezredfordulón alkalmazott módszert - azokat a szempontokat vettük figyelembe, amelyeket korábban is alkalmaztak a kutatók, és nem használtuk a három alapvető tőkefajtára vonatkozó tipológia esetében, illetve ha a 2012-es adatbázisban ténylegesen rendelkezésre álltak. A csoportok (cluster) elkészítéséhez tehát összesen 6 szempontot (28 változót) vettünk figyelembe K-means

cluster eljárással, pairwise módszerrel. A figyelembe vett szempontok és változók a következők voltak:

3. táblázat: A csoportok leírása során figyelembe vett szempontok, változók

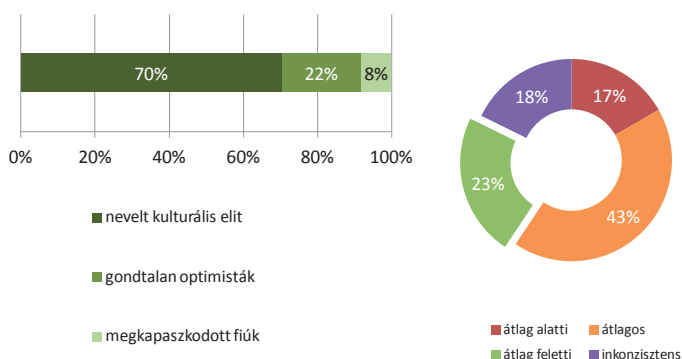
Szempont típusa	Változó neve	Változó leírása
Demográfia	nem	kétértékű változó (férfi; nő)
	kor	életkor (15-29)
	településtípus	főváros-község (1-5)
	családi állapot	4 értékű változó (házas, élettársa van, párkapcsolata van, egyedülálló)
	szülők iskolai végzettsége és foglalkozási státusza	főkomponens mindkét szülő iskolai végzettségének és foglalkozási státuszának felhasználásával
Szubjektív helyzetértékelés	elégedettség mértéke	főkomponens a következő változókból: Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal: partnerkapcsolataival; baráti kapcsolataival; munkavállalási lehetőségeivel; jelenlegi életszínvonalával; anyagi helyzetével; tanulás lehetőségeivel; azzal az ismeretmennyiséggel, amit idáig megszerzett; személyes élettervei megvalósításának esélyeivel; jövőbeli kilátásaival; mindent egybevetve azzal, ahogyan most él?
	szülői élet-eszmény elfogadása	kétértékű változó (megfelel az eszményeinek szülei élete; nem felel meg)
	közérzet	főkomponens a következő változókból: Mennyire elégedett Ön [...] az edzettségi szintjével; a külsejével; az egészségével, közérzetével?
	jövővel kapcsolatos várakozások	főkomponens a következő változókból: Mennyire tartja Ön valószínűnek, hogy néhány éven belül igazak lesznek Önre a következő kijelentések: új munkahelyen dolgozik; saját vállalkozást indít; külföldön tanul tovább; megtanul egy új nyelvet; külföldön vállal munkát; távmunkában dolgozik otthonról; elköltözik egy másik településre; elköltözik egy másik országba?
Médiaforgasztás	könyvolvasás	heti mennyiség (óra/hét)
	újságolvasás	heti mennyiség (óra/hét)
	TV-nézés	heti mennyiség (óra/hét)
	DVD-zés	heti mennyiség (óra/hét)
	internetezés	heti mennyiség (óra/hét)
	rádióhallgatás	heti mennyiség (óra/hét)
	zenehallgatás	heti mennyiség (óra/hét)

Kulturális terek látogatásának gyakorisága	színház	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	art mozi	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	multiplex	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	könyvtár	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	hangverseny	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	könyvesbolt	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	múzeum	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
	opera	látogatás tényét mérő kétértékű változó (igen; nem)
Sport	sportolás	kétértékű változó (sportol; nem sportol)
Kockázati magatartások	dohányzás	dohányzásra vonatkozó kétértékű változó (dohányzik; nem dohányzik)
	alkoholfogyasztás	berúgásra vonatkozó kétértékű változó (igen; nem)
	kábítószer kipróbálása	valamely kábítószer kipróbálását mutató kétértékű változó (igen; nem)

Átlag feletti tőkével bíró negyed (23%)

Az átlag feletti tőkével bíró rétegen belül minden harmadik fiatal helyzete tökéletesen konzisztens, a csoport több, mint felét a gazdasági és társadalmi tőkével átlag felett felvértezettek alkotják, míg az anyagi és társadalmi tőke szempontjából közepes helyzetben lévők nagyjából azonos arányt képviselnek. Az átlag feletti tőkével bíró csoportban három csomósodást figyelhettünk meg: a nevelt kulturális elit, a gondtalan optimisták és a megkapaszkodott fiúk csoportját.

2. ábra: Átlag feletti tőkével bíró réteg csoportjai (N=5330; n=1223)

Nevelt kulturális elit

A nevelt kulturális elit az átlag feletti tőkével bíró réteg legnagyobb csoportja, a réteg 70 százalékát ők alkotják. Karakteres jellemzőjük a magas szülői státusz és az olyan kulturális terek látogatása, mint a színház, vagy a múzeum, ugyanakkor tömegmédiából (kivéve a könyveket) kevesebbet fogyasztanak. Jellemzően elfogadják szüleik életfelfogását, kiegyensúlyozottak és jó közérzettel bírnak. A kockázati magatartások valószínűsége a legalacsonyabb ebben a csoportban.

Gondtalan optimisták

Gondtalan optimistaként azonosítható az átlag feletti tőkével bíró réteg ötöde. Az ebbe a csoportba tartozók közös jellemzője a jövőre vonatkozó változtatási tervek megléte, azaz a jelenlegi élethelyzetükhöz képest jellemzően gyökeres változást prognosztizálnak (elköltöznek, vállalkozást alapítanak, stb.). Magas az egy hétre eső médiafogyasztásuk, a heti közel 30 órával főleg az internetezés mennyiségében emelkednek ki, ugyanakkor a „magas kultúra” tereit kevésbé látogatják. Közérzetükkel túlzottan nem elégedettek, jellemzően sportolnak és/vagy dohányoznak.

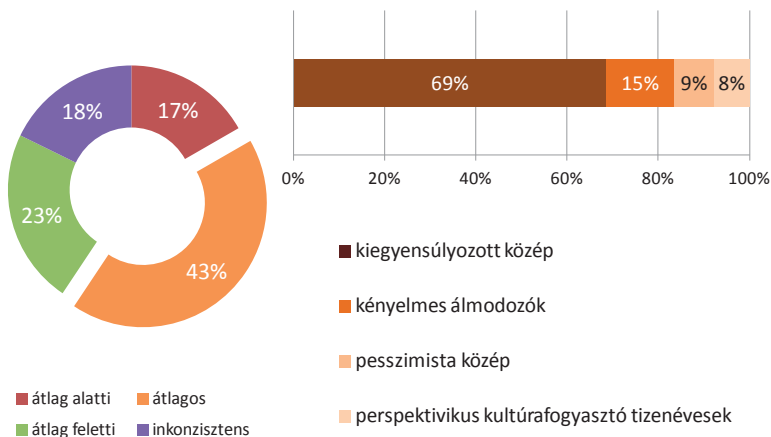
Megkapaszkodott fiúk

A megkapaszkodott fiúk az átlag feletti tőkével bíró réteg alig tizedét alkotják és nem kifejezetten, de jellemzően fiúk/férfiak találhatók a csoportban. Az átlag feletti tőkével bíró réteg csoportjai közül ebben a csoportban a legalacsonyabb a szülők státusza és egyben a legalacsonyabb a szülők életfelfogásának elfogadása is. A jövőbeli radikális változásokat közepesen tartják elképzelhetőnek és alapvetően elégedettek jelenlegi életükkel, azzal, amit elértek. Kultúrafogyasztásuk alacsony és médiafogyasztásuk sem kiemelkedő. A legjobb helyzetben lévők közül ennek a csoportnak a kockázati magatartása a legmagasabb.

Átlagos tőkemennyiséggel rendelkezők (43%)

Az átlagos helyzetben lévők közül csupán minden ötödik fiatalra igaz, hogy mindhárom tőkefajtaból átlagos mértéket birtokol és csupán minden negyedike, hogy anyagi lehetőségeit tekintve „kilóg” a csoportból, ami jól jelzi a gazdasági tőke szerepének erősségét a rétegek karakterében. Az átlagos tőkemennyiséggel bíró csoportban négy csoportot figyelhattunk meg: a kiegyensúlyozott közép, a kényelmes álmodozók, a pesszimista közép és a perspektivikus kultúrafogyasztó tizenévesek csoportját.

3. ábra: Átlagos tőkével bíró réteg csoportjai (N=5330; n=2274)

Kiegyensúlyozott közép

A kiegyensúlyozott közép az átlagos helyzetben lévő réteg legnagyobb csoportja, hárból ketten ennek a csoportnak a tagjai, így ez a legnagyobb csoport is egyben a 15-29 évesek között. A csoport karakterében legfontosabb a jó közérzet, a jövő

kiegyensúlyozott tervezése és ennek megfelelő közepes elégedettség a jelenlegi viszonyokkal. Rétegen belül is magas szülői státusz jellemzi őket és szüleik életfelfogásának elfogadása. Kultúra- és médiafogyasztásukat tekintve a többi csoporthoz mérten a kultúrafogyasztásuk magasabb. A kockázati magatartások veszélye a rétegen belül ebben a csoportban a legalacsonyabb.

Kényelmes álmodozók

A kényelmes álmodozók csoportja az átlagos tökemennyiséggel bírók 15 százalékát gyűjti egybe. A réteg többi csoportjához képest rosszabb a (fizikai) közérzetük és a szüleik életfelfogását is kevésbé fogadják el. Ugyanakkor alapvetően elégedettek az életükkel, és a jövőre vonatkozóan a leginkább valószínűsítik a gyökeres változásokat. Mindezek ellenére inkább a passzivitás jellemzi őket: kevésbé sportolnak, látogatnak kulturális tereket, kifejezetten sok időt töltenek a TV-nézés, DVD-zés, internetezés tevékenységeivel. A csoportot inkább nők alkotják.

Pesszimista közép

A pesszimista közép csoportja az átlagos helyzetben lévők mintegy tizedét fogja össze és legjellemzőbb tulajdonságuk a jelenlegi állapottal kapcsolatos elégedetlenség, a jövőre vonatkozó radikális változások esélyének kizárásával. Jellemzően alacsonyabb szülői státusz és ehhez kapcsolódóan alacsonyabb szülői értékelfogadás jellemző rájuk. Kultúra- és médiafogyasztásukat tekintve nem mutatnak karakteres jellemzőket. A kockázati magatartások közül a dohányzás valószínűsége az átlagosnál jóval magasabb körükben.

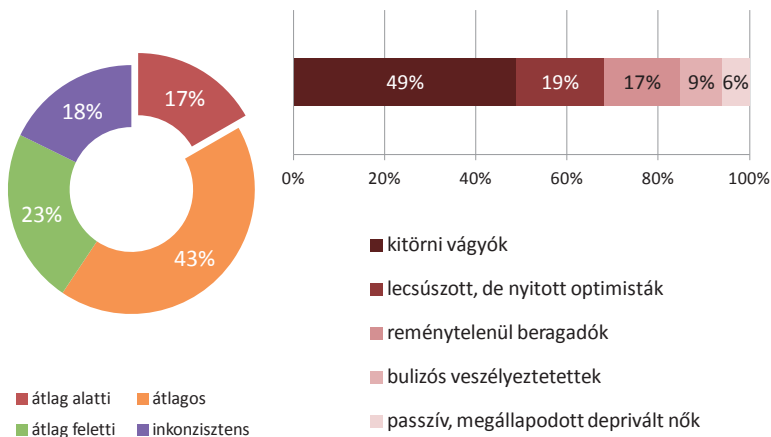
Perspektivikus kultúrafogyasztó tizenévesek

A perspektivikus kultúrafogyasztó tizenévesek az átlagos helyzetben lévők legkisebb csoportja. Átlagosan 20 év alattiakról beszélhetünk, akik urbánus településeken élnek. Közérzetük rossz, de nem kifejezetten elégedetlenek az életükkel és a jövőre nézve inkább valószínűsítenek radikális változásokat. Aktívak, kifejezetten magas a kultúra- és médiafogyasztásuk, a sportolásra is leginkább ebben a csoportban szánnak időt, de ugyancsak esetükben a legjellemzőbbek a kockázati magatartások.

Átlag alatti tőkekoncentrációt felmutatók (17%)

Az átlag alatti tőkével rendelkező rétegben minden második fiatal tökéletesen konzisztens helyzetben van, azaz mindhárom tőkefajtát átlag alatt birtokolja. A csoportot legkevésbé az átlagos anyagi helyzetben lévők határozzák meg, azaz ebben az esetben is a gazdasági tőke réteg-meghatározó szerepét látjuk teljesülni. Az átlag feletti tőkével bíró rétegben összesen öt klasztert elemezhetünk: a kitörni vágyók, a lecsúszott, de nyitott optimisták, a reménytelenül beragadók, a bulizós veszélyeztetettek és a passzív, megálapodott deprivált nők csoportját.

4. ábra: Átlag alatti tőkével bíró réteg csoportjai (N=5330; n=891)

Kitörni vágyók

Az átlag alatti tőkével rendelkező réteg felét (49%) a kitörni vágyók csoportja alkotja. A legkedvezőtlenebb rétegbe tartozók közül ez a csoport bír a legjobb szülői háttérrel és leginkább ők azok, akik változást valószínűsítenek a jövőre vonatkozóan. Ennek a változásnak a sikere azonban kétséges, inkább csak vágyak formájában jelenik meg, ugyanis a csoport aktivitást alig mutat, inkább a visszahúzódozó attitűd jellemző rájuk.

Lecsúszott, de nyitott optimisták

Lecsúszott, de nyitott optimisták címkéjével látható el az átlag alatti tőkével rendelkező réteg minden ötödik tagja. A szülők életeszményét elutasítják, bár a rétegen belül nem a legrosszabb szülői státusz jellemzi őket. Elégedetlenek a helyzetükkel és közérzetüket sem tartják megfelelőnek, ugyanakkor a kultúra- és médiafogyasztásukat tekintve nyitottság jellemzi a csoportot.

Reménytelenül beragadók

A reménytelenül beragadók az átlag alatti tőkével rendelkező réteg 17 százalékát adják. A legkedvezőtlenebb szülői státuszból fakadó előnytelen helyzet az ő életükre nézve konzerválódni látszik. Bár nem a legelégedetlenebb csoport, ugyanakkor rossz közérzetük, a szülői értékek elfogadása és a jövő passzív szemlélése jellemzi őket. A kultúra- és médiafogyasztásuk egydimenziós, a televízió domináns szerepét semmi sem törheti meg. A kockázati magatartások közül a körükben leginkább a túlzott alkoholfogyasztás van jelen.

Bulizós veszélyeztetettek

Az átlag alatti tőkével rendelkező rétegbe tartozók tizede bulizós veszélyeztetettnek tekinthető. A réteg legfiatalabb csoportját (átlagosan 22 évesek) a városiak és a férfiak dominálják. Fő jellemzőjük a magas mennyiségű zenehallgatás és a kockázati magatartások fokozott jelenléte az életükben. Alapvetően elégedettek és a rétegen belül jó közérzetűnek számítanak.

Passzív, megállapodott deprivált nők

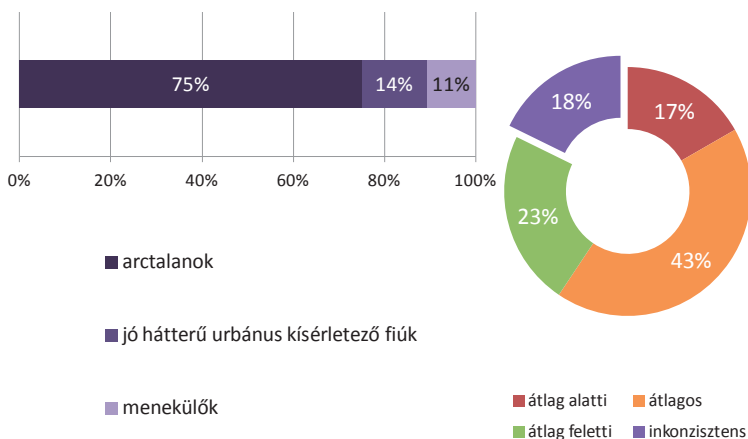
A passzív, megállapodott deprivált nők csoportja a legkisebb az összes réteg esetében, alig lépi át az 5 százalékos arányt az átlag alatti tőkével rendelkező rétegben. A főként

idősebb (átlagosan 24 évnél idősebbek) nőket tartalmazó csoportban elsősorban a hagyományos tömegmédia nagyarányú fogyasztása a jellemző. Jellemzően megállapodottak, azaz családok, párkapcsolatban élnek. Többnyire passzívak a sport terén és a kockázati magatartások közül némileg csupán a dohányzás jellemző rájuk.

Inkonzisztensek (18%)

Az inkonzisztens réteg legnagyobb részét (52%) azok alkotják, akik a társadalmi tőke szerint vannak inkonzisztens helyzetben, azaz a társadalmi tőke szerinti helyzetük „lóg ki” a gazdasági és anyagi tőkéhez képest. Az inkonzisztens rétegben a legnehezebb a csoportok karakterének megrajzolása, nem is meglepő, hogy az arctalanoknak nevezhető csoport a három klaszterből a legnagyobb. Kisebb szerepet kapnak még a rétegben a jó háttérű urbánus kísérletező fiúk, illetve a menekülőkként azonosíthatók.

5. ábra: Inkonzisztens „réteg” csoportjai (N=5330; n=947)

Arctalanok

Az inkonzisztens réteg háromnegyedét alkotják az arctalanok, akik az összes réteg csoportjaival is összehasonlítva a legkevésbé karakteresek. A különböző ismérveket tekintve az átlag körül, vagy az átlag alatt mondhatók jellemzőnek rájuk.

Jó háttérű urbánus kísérletező fiúk

A jó háttérű urbánus kísérletező fiúk az inkonzisztens rétegbe tartozók 14 százalékára jellemző. Más rétegekkel is összehasonlítva körükben legmagasabb a szülői státusz. Mindazonáltal a zömmel férfiakból és városokban élők közül álló csoportban a szülői élet- és közérzetük ugyanakkor átlagosnak mondható. A jövővel kapcsolatban inkább számítanak változásra, rendkívül fogékonyak az új technológiai megoldásokra, heti átlag 34 órát interneteznek. Viszonylag sportos életmódot folytatnak, a kockázati magatartások legfeljebb átlagos veszélyt jelentenek számukra.

Menekülők

Az inkonzisztens réteg tizedébe tartoznak a menekülők, akik a többi réteg csoportjával is összehasonlítva a legkevésbé elégedettek az eddigi életük alakulásával. A jövőre

vonatkozó változásokkal kapcsolatban pesszimisták, a mindennapok elől elsősorban a zenébe menekülnek, bár a kockázati magatartások is jelen vannak az életükben.

Összefoglalás

Az Ifjúság 2000 kutatás alapján képzett rétegek és csoportok előállításának lépései – részben a módszertani leírás nagyvonalúsága miatt – korlátozottan megismerhetőek, így természetesen annak tudományos összevethetősége is korlátozott a fenti elemzéssel. Munkánk alapján annyi jelenthető ki, hogy a Bourdieou-i tőkefogalmakat alapul vevő leírásunk meglehetősen konzisztensnek tekinthető és ezen adatok alapján a társadalmi tőkeeloszlást hat szempontból vizsgálva (demográfia, szubjektív helyzet, médiafogyasztás, kulturális fogyasztás, sport, kockázati magatartás) 15 viszonylag homogén, többségükben jól interpretálható csoportot találtunk. Elemzésünk korlátait az összehasonlíthatóság említett problémája mellett az alkalmazott szempontok korlátossága és a hiányzó válaszok okozta kisebb minta jelentik.

Irodalom

- Bauer B., Szabó, A., Máder, M., Nemeskéri, I. (2003): Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. Új Ifjúsági Szemle.1(1), 105-125.
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz, R. /szerk./: A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest. Új Mandátum. 80-135.
- Szabó, A., Bauer, B., Laki, L. (2001): Ifjúság 2000. Gyorsjelentés. Budapest. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó, A., Bauer, B., Laki, L. (2001): Ifjúság 2000. Tanulmányok. Budapest. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó, A., Bauer, B./szerk./ (2005): Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. Budapest. Mobilitás Ifjúságkutató Iroda.
- Szabó, A., Bauer, B./szerk./ (2009): Ifjúság 2008. Gyorsjelentés. Budapest. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Székely, L./szerk./ (2013): Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet. Budapest. Kutatópont.
- Székely, L./szerk./ (2012): Magyar Ifjúság 2012, gyorsjelentés. Budapest. Kutatópont.

Rácz József

Ifjúsági szubkultúrák*

Tanulmányomban az elmúlt évtized feltűnést keltő, többnyire az utcához és a rockzenéhez kötődő magyar ifjúsági szubkultúráit ismertetem.

Ezeket az ifjúsági szubkultúrákat elsősorban a bennük részt vevő fiatalok életútján, szubkulturális karrierjén keresztül igyekszem bemutatni. Azt elemzem, hogy mit nyújt tagjai számára a szubkultúra, hogyan alakul ki a tagok igényeiből, de azoktól viszonylag függetlenül.

A megközelítésnek két következménye is van. Egyrészt a leírásból elmarad a szubkultúrák és a társadalmi környezet kapcsolatának részletesebb bemutatása. Másrészt ez a módszer, és ennek gyakorlati formái - a mélyinterjú, a résztvevő megfigyelés és az intenzív terepmunka - felértékeli a részt vevő megfigyelő perspektíváját, illetve az ismertetendő szubkultúrákkal kapcsolatos helyzetét.

A szubkultúra-irodalom tájékozási pontjai

Az ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos nemzetközi irodalomban három hullám körvonalazható. Az első a klasszikus megközelítés, mely az 1950-es években érte el csúcspontját és többnyire amerikai vizsgálatokra támaszkodik. Az ifjúsági szubkultúra általában a társadalom alsó rétegeiből kikerült fiatalok csoportjait jellemzi. E csoportok kisebb-nagyobb bűncselekményeket hajtottak végre. Az interjúkat és a megfigyeléseket végző kutatók szerint a szubkultúra a fiatalok rossz társadalmi helyzetéből szükségszerűen következő problémákra adott csoportszintű válasz. Ez a válasz maga a csoportképződés, a normasértő cselekmény elkövetése és egyfajta negatív viszonyulás kialakulása a környező társadalom érték- és normarendszeréhez képest. A szubkultúra a környező társadalmi intézményrendszer, a középosztály érték- és normavilágának elutasítása, az ellene lázadás. A fiatalok társadalmi helyzetüknél fogva mások, mint a szélesebb társadalom (azaz valójában a középosztály) fiai; a szubkultúrák tagjai nem osztják a szélesebb társadalom morálját (a szó legtagább értelmében). A másság vezet a lázadáshoz.

A klasszikus szubkultúraelméletek meglehetősen determinisztikusak: a szubkultúra, illetve a bűnelkövető viselkedésformák okait kutatva „normatív konfliktusokat” talál, melyek végzettszerűen sodorják passzív résztvevőiket a szubkultúrába.

A szubkulturális tevékenység pedig a külső megfigyelő pozíciójából leírható, analizálható.

A szubkultúra-kutatások következő, úgynevezett „új hulláma” Angliában bontakozott ki. Ennek az 1970-es évek közepén kibontakozó punk-jelenség újabb lendületet adott. Az „új hullám” már nem a szubkultúrák, illetve a szubkulturális viselkedések valamiféle végső okait kereste, hanem inkább azt a folyamatot vizsgálta, ahogyan a szubkulturális viselkedések jelentése kialakul, ahogyan a szubkultúrák mint a szélesebb társadalomtól elkülönülő szimbolikus univerzumok létrejönnek.

Az „új hullám” írásaiban a szubkultúrák tagjai nem mint lázadók jelennek meg, akik a középosztály érték- és normarendszerét elutasítják, hanem olyan fiatalok, akik mások.

* Első megjelenés: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.) (1992): Rendszerváltozás és ifjúság, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

A szubkultúra e másság kifejezése és publikus megjelenítése. A másság mellett - vagy annak ellenére - a szubkultúra tagjai hasonlóak a társadalom többi tagjához, azaz ők is osztják a domináns szimbolikus univerzum, illetve a társadalom erkölcsi univerzumának alapjait.

A másság kifejezése az önazonosság és a személyes méltóság kialakítását célozza egy olyan társadalmi környezetben, amely ezt a fiataloktól a mindennapi életben megtagadja. A másság kifejezése a domináns szimbolikus rend hegemoniája ellen vívott harc, illetve a vele való egyezkedés folyamata. Ez a küzdelem szimbolikus, másként fogalmazva a szubkultúrák az észlelt társadalmi problémákra mágikus úton reagálnak: hajviselettel, öltözködéssel, csoportmeghatározással. Itt visszatér tehát a klasszikus szubkultúra-irodalom problémamegoldás fogalma: azonban ebben az esetben a társadalmi realitásoktól távoli megoldásról van szó. A szubkultúra „szemiotikus gerilla harcot” vív a környező társadalommal szemben - fogalmazhatjuk meg Umberto Eco nyomán.

Az „új hullám”-kutatásoknál a szubkultúrák kialakításában kitüntetett szerepe van a tömegkommunikációnak. Sokan elemzik az erkölcsi felháborodás (Cohen, 1972) folyamatát, amely során társadalmi érdekcsoportok saját hatalmuk fenntartása érdekében az ifjúsági szubkultúrákat mintegy ürügyként használják fel. A tömegkommunikáció nem egyszerűen reagál a szubkultúrákra, hanem azok egyik alkotója.

Mivel a jelentéskialakításnak döntő szerepe van, és ez a folyamat a kutató aktív részvételét követeli meg, ezért a kutató nem a „tényeket” regisztráló megfigyelő, hanem a szubkultúrába - saját kutatói mivoltát megtartva-involválódó megfigyelő, akinek csupán interpretációi vannak, hiszen „objektív tények” nincsenek. Ezért döntő a kutató viszonya egyfelől a szubkultúrákhoz, másfelől a domináns szimbolikus rendhez.

Végül, az ifjúsági szubkultúrák vizsgálatával kapcsolatban jelentkező harmadik hullám a posztmodern. Kialakult irányzatról - „hullámról” - igazából nem lehet beszélni, inkább csak egyedi vizsgálatokról. Itt a szubkultúra részben a posztmodern világ sivárságával szemben részben a „jó”, részben pedig az érthetetlen, a meg nem értő világban az értelem (jelentés) kis szigeteit alkotja. Egyébként pedig domináns kultúra és szubkultúra nem is létezik, csak saját nyelvhasználati szokásokkal rendelkező, laza társas hálók vannak, melyek szövevénye alkotja a társadalmat (Lyotard, 1984).

A magyarországi szociológiai háttér

Magyarországon az 1956-os forradalmat követő megtorlás folyamán a korábbi sztálista típusú diktatúra restaurálására került sor. Az 1960-as évek elejétől azonban ez a totális diktatúra „felpuhult”, és egy lágy, paternalista, posztsztalinista modell jött létre. Az '56-os forradalomra e cikk keretében csak azért is érdemes utalni, mert az 1960-as évek ifjúsági szubkultúrái egyik vonulatának, a galeriknek az eredetét sokan a forradalom fiatalokból álló utcai szabadcsapataihoz vezették vissza.

A társadalmi nyitottság tette lehetővé az 1960-as évek során a másik ifjúsági szubkulturális vonalat, a beat-nemzedék színrelépését is.

Az 1980-as években a makrotársadalmi folyamatokkal foglalkozó szociológusok érdeklődése a magyarországi modernizáció felé fordult. A szociológusok az 1970-es évek végétől figyelték meg, hogy a társadalmi létnek van egy második, rejtett szférája. Ez a szféra különböző neveken bukkant fel (és persze tartalma is némiképp más volt): második gazdaság, második társadalom, második tudat, civil társadalom, védekező társadalom stb.

A pártállammal szemben, amellet, vagy azalatt kialakult tehát egy társadalmi szerveződés. A társadalom kettévált.

A szociológiai vizsgálatok továbbá feltárták a magyar társadalom értékrendszerének lepusztult és anómiás voltát is.

Az 1980-as évek jellemzője a válságjelenségek felerősödése volt. A politikai helyzet 1988-tól szinte robbanásszerűen megváltozott. A pártállam összeomlott, a szabad választásokat követően demokratikus politikai intézményrendszer épült ki. A politikai harc a konzervatív kormányzat és a liberális ellenzék között bontakozott ki.

Az ország lakosságának, különösen a fiataloknak az életszínvonala romlik; a korábbi középrétegekből is egyre nagyobb tömegek szakadnak le és szegényednek el. Nő a devianciák száma, és különösen a fiatalok között terjed a munkanélküliség.

„Budapessimism” - a New Musical Express tudósítója (Bohn, 1981) így összegezte 1981-es útja során a magyar fiatalok hangulatát. Ahogy én látom, 1991-ben a helyzet nem változott, sőt rosszabb lett.

Az 1980-as évtized első jellegzetes ifjúsági szubkulturális csoportjai az 1970-es évek végétől jelentkező csövesek voltak. Az évtized elején bukkantak fel a punkok, majd nem sokkal, részben ebből átalakulva jelentek meg a skinheadek. A punknak kialakult egy diák és egy külvárosi, lakótelepi szubkultúrája. Szintén az évtized elejétől jelent meg kezdetben az új hullám, majd underground néven egy szubkulturális vonulat inkább értelmiségi fiatalok között. Ennek évtized eleji tagjai mára jobbára kiváltak az undergroundból, de újratermelődőben van egy hasonló irányzat.

Az 1980-as évek végétől ismét hódít a kemény rockzene, a keményrock vagy ahhoz hasonló zene körül kialakuló szubkultúrák tagjai közül csak kevesen nevezik magukat csöveseknek, inkább rockereknek, heavy metalosoknak.

Az évtizedforduló körül alakultak ki a halállal és a túlvilággal foglalkozó, általunk okkult szubkultúráknak nevezett társaságok. Ezek között említjük meg a sátánistákat, a gruftikat (Gruft német szó, sírboltot jelent) és a különböző szellemidéző csoportokat.

1991-ben az ifjúsági szubkultúrák között jelen vannak a különböző skinhead csoportok és a magukat fasisztának nevező fiatalok társaságai, melyek külföldi diákok és cigányok ellen hajtanak végre különböző militáns akciókat.

Az 1980-as évek elején az ifjúsági szubkultúrák erőteljesen megfogalmazták, hogy válság van, foglalkoztak a szegénység és a devianciák (főként a kábítószer fogyasztás) kérdésével. Emlékeztetek arra, hogy a jelzett időszakban ilyen nyíltan ezekkel a dolgokkal nem lehetett foglalkozni (a tömegkommunikációban még az említett szavakat sem lehetett használni).

A mai szubkultúráknak is van ilyen értelemben vett „üzenete”: az okkult szubkultúrák és a velük kapcsolatos erkölcsi felháborodás a vallási befolyás - szekularizáció témájára kérdeznek rá, az erőszakos, fasisztoid csoportok pedig a kirekesztő és intoleráns nacionalizmus és etnocentrizmus problémáját vetik fel.

A szubkulturális csoportosulások

A csoportosulások szerkezete és dinamikája

A magyarországi ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatos vizsgálatainkat 1979-ben kezdtük el. 1980 és 1985 között részt vevő megfigyeléseket folytattunk és 234 interjút készítettünk ifjúsági szubkultúrák tagjaival. (Rácz, 1989, 1991; Rácz-Kéthelyi-Göncz. 1984). 1988-1990 között pedig 60 interjú készült. 1991-től sátánisták és gruftik körében

folytattunk vizsgálatokat, ez a kutatás azonban még kezdeti stádiumban van (Rácz-Szabó, 1991).

A tanulmányozott ifjúsági szubkultúrákkal kapcsolatban két jellegzetes csoportosulástípust különítettünk el.

Az egyik a csövesek, a másik pedig a punkok-skinheadek csoportosulásai voltak. A csövesekre a nagy létszámú (kb. 100 fős) csoportosulások voltak jellemzők; a csoportosulásoknak könnyen átjárható határai voltak (akár a be-, akár a kikerülés tekintetében). A tagok között hiányzott az egyértelmű szereposztás, de hiányoztak a kikristályosodott csatornák is. A tagok egy része nem is ismerte egymást. Jelentős különbség volt a centrum és a periféria között. A centrum tagjai jobban elköteleződtek a szubkulturális értékeknek és normáknak (közülük például többen csavarogtak, sokan nem dolgoztak, megszakították kapcsolataikat családjukkal), mint a periféria tagjai. A csoportosuláson belül gyenge volt a szolidaritás, a csoportösszetartás. Nem volt egységes csoportidentitás sem (például nem tartották magukat csöveseknek vagy hasonlóknak). E csoportosulások egyik funkciója az volt, hogy a bekerülőket krízishelyzetek során érzelmileg és szociálisan segítették (például otthonról szökéskor), és teret adtak a különböző szerepekkel való kísérletezésnek.

A punkokra-skinheadekre ezzel szemben a kis létszámú (8-10 fős), zárt csoportok voltak jellemzők. Tagjai évek óta együtt voltak, ritka volt a ki- és bekerülés. Utóbbi feltételekhez volt kötve: a bekerülőnek punknak, illetve skinheadnek kellett tartania magát (vagy például fasisztának), úgy kellett öltözködni. A csoportok - a csövesek belvárosi, aluljárós találkozási helyeihez képest - külvárosi, lakótelepi tereken, művelődési házak elő terében, kocsmákban jöttek össze. Az állandó csoportok erős éazonosságot alakítottak ki. Főként a csöveseknél, de valamivel kisebb mértékben a punkoknál, skinheadeknél (és a többi, e két típusba nem sorolt szubkultúránál) is nagy számban találkoztunk szociálpszichológiai értelemben vett kontúrhelyzetben „billegő” fiatalokkal (Mérei, 1981). Ők a konvencionális társadalom (a családjuk, az iskola vagy munkahely kortárscsoportjaik) felől nézve (ez most a „háttér”) öltözködésük, csoport-hovatartozásuk miatt („figura”) szubkultúrátagok, a szubkultúra felől nézve („háttér”) éppen azért, mert például iskolába jártak, konvencionális kortárscsoportjaik is voltak, „konvencionális”, „konform” személyeknek („figura”) látszottak. Ezek a „billegő” személyek igen lényeges közvetítő funkciót tölthettek be (általuk értékek, normák, sőt személyek kerülhettek egyik szcénából a másikba). A „billegő” személyekből álló periféria körülzárja, elszigeteli a szubkulturális értékeknek és normáknak jobban elköteleződött centrumot, segít csoport-határaik kialakításában, ezáltal e szubkultúrák mintegy védett burokokban képesek saját szimbolikus univerzumukat kialakítani. Ugyanez a periféria ugyanakkor össze is köti az elszigetelődő szubkultúrátagokat a konvencionális társadalommal, hiszen őket mind a két szcéná (a konvencionális és a szubkulturális) elfogadja és kapcsolatot tart velük. Ennek a perifériának tehát a szubkultúra fennmaradásában döntő szerepe van.

Egy gondolatmenet erejéig visszatérek még a szubkulturális csoportosulásokhoz. A klasszikus szubkultúraelméletek szerint a csoportosulások tagjai közötti érzelmi kapcsolatok tartják össze a csoportot. A szubkulturális és/vagy deviáns viselkedés csoportdinamikai folyamatok eredményeképpen következik be, például amikor a vezér úgy látja, hogy pozíciója meggyengült. Azonban ennél a kutatási áramlatnál az a gondolat is felmerült, hogy a csoporttagok hasonló helyzetmeghatározása, hasonló önmeghatározása a csoportképződés (illetve a deviáns viselkedés) alapja. Most ugyanezt más oldalról közelítem meg.

Az általunk tanulmányozott csoportosulások esetében feltűnő volt, hogy környezetüket milyen élesen kategorizálják. Ez a kategorizáció két pólus elkülönítését jelentette, az egyik pólus megfelelt a saját csoportjuknak, a másik pedig valamilyen külső csoportnak. Néhány példát idézve: a csövesek az öltönyös, nyakkendőös „polgár” kategóriájával szemben határozták meg magukat; más esetekben nem velük, hanem a pénzes, diszkóba járó, „úrifüü digókkal” szemben, vagy a vidékről felkerült, magukat csövesnek kiadó „bunkókkal”, illetve az együttesek körül csápoló „kisgyerekekkel” szemben. Punkoknál és skinheadeknél a dichotómia másik pólusát sokszor a csövesek jelentették, akikkel szemben állnak ők; vagy a „cigányok”, „zsidók”, „bolsevikok”, akikkel szemben vannak az ő csoportjaik.

A kategorizáció iménti példáival kapcsolatban hangsúlyozom, hogy a fiatalok saját szociális kategóriáiról van szó, tehát a „cigány” vagy a „zsidó” nem etnikai, vallási stb. hovatartozást jelent, hanem egy - különböző okok miatt adódó - osztályozási szempontot.

Az imént bemutatott szociális kategorizáció megteremti az összehasonlítás lehetőségét, melynek végeredménye a pozitív csoportészlelés, illetve a pozitív egyéni identitás kialakulása. Ehhez nyilvánvalóan nem lehet elfogadni a társadalom kategóriáit (például szegény-gazdag, budapesti-vidéki, munkás-értelmiségi, jó tanuló-rossz tanuló stb.), mert e kategóriák szerint csak leértékelni tudnák magukat. Új kategóriákat kell létrehozniuk. Az azonos kategória alá besoroló fiatalok magukat, illetve társaikat egy csoport tagjaiként érzlelik. A szociális kategorizáció - és a kategóriákkal való azonosulás - tehát csoportképző. Ezért van az, hogy nagyon sok szubkulturális csoportosulásban gyengék az érzelmi összetartó erők, a tagok egy része között nincs is kapcsolat, magukat mégis csoportként határozzák meg.

A csoportképző kategóriával való azonosulás a tagok egyre nagyobb hasonlóságát, az egyének deperszonalizálódását jelenti, az ellentétes póluson szereplő csoporttal szemben pedig egyre nagyobb különbség alakul ki. Végül a társas környezet szereplőinek észlelése személytelen sémákra, prototípusokra szűkül le. Az ezekhez való viszonyulás is személytelen. Így érthetővé válik a szubkulturális csoportosulások a másik pólushoz tartozó külső csoporttal szembeni előítéletessége, erőszakossága, és az is, hogy az előítéletesség, erőszakosság nem személyeknek szól, hanem személytelen, absztrakt. E csoportosulások egymáshoz és a külvilághoz való viszonyát tehát nem érzelmi-indulati alapon, hanem sokkal inkább kognitív szinten lehet megérteni.

Bizonyos helyzetekben (például a „másik” kategória tagjaival való találkozáskor) az egyéni önmeghatározás erre a nagyon sematikus szociális azonosságra (például arra, hogy az illető skinhead) szűkül le. Ez - is - magyarázhatja, hogy ezek a fiatalok milyen óriási viselkedési különbségeket mutathatnak az egyes helyzetekben (például az előző helyzetben agresszívek, erőszakosak, míg más helyzetben, ahol ez a szociális azonosság nem „kapcsolódik be”, szelídek, békések).

A szociális kategorizáción alapuló csoportképződéssel összefüggésben még két dolgot kell említeni. Az egyik az, hogy az önmeghatározás nemcsak egyes kategóriák, egyes befogadásával épülhet ki, hanem egyes sztereotípiák elvetésével is (például valaki nem tudja, hogy mi akar lenni, de azt tudja, hogy mi nem). Ez önmagában is elegendő lehet egyes szubkulturális csoportok kialakulásához. A másik dolog az, hogy a szociális kategorizáció során kialakuló sémák a társadalmi közvélemény számára deviánsak lehetnek. Máskor a szociális kategorizáló alapja olyan öltözködés, hajviselet, viselkedés lehet, amely deviánsnak, normasértőnek minősül. Tehát a csoportképződés és a deviánsná válás szorosan összekapcsolódik.

A szubkultúrába bekerülés útja

Tapasztalataink szerint interjúalanyaink szubkultúrába kerülése során bizonyos érzések, motívumok jelennek meg, illetve erősödnek fel, melyek a szubkultúrák felé közvetítenek, irányítják őket.

Ezeket a tényezőket három csoportba sorolom. A csoportok bipolárisan ellentétes jellemzőket tartalmaznak; már előljáróban is felhívom a figyelmet arra, hogy az ellentétek sokszor csak árnyalatnyi különbségeket jelentenek, és a különbség észlelése is inkább a megfigyelő, és nem a megfigyelt pozícióját jellemzi.

Szociális vákuum és fojtogató kontroll

Úgy tapasztaltam, hogy interjúalanyaink életében sokszor egyidőben, egyszerre van jelen a szociális vákuum és a fojtogató kontroll érzése.

Utóbbi elsősorban az intézményes szférákhoz (iskola, munkahely, tömegkommunikáció) vagy az e szférák által ellenőrzött, a mindennapi élet részét képező életterekhez kötődő érzést jelenti. A fiatalok úgy érzik, totálisan kontrollálják őket, minimális a mozgásszabadságuk; sorsukat nem tudják befolyásolni, azt mások (más intézmények, elvárásrendszerek) irányítják. E fojtogató érzés gyakran kötődik a rendőrséghez, az „államhoz”; sokszor politikai, ideológiai színezetű fogalmakat használnak leírására. A fojtogató érzés elől menekülnek a szubkultúra „szabadságába”, vagy pedig ezt a fojtogató érzést jelenítik meg, így teszik kiszolgáltatottságukat, üldöztetésüket láthatóvá. Ez utóbbi értelemben a szubkultúra nem megoldás, még megoldási kísérlet sem, hanem a fiatalok által észlelt totális kontroll publikus megjelenítése.

A szociális vákuum fogalma alatt az intézményközi életterek „ürességét” értem. A társadalomnak ezekben a szférákban nincsenek kidolgozott normái, értékei, viselkedésmintái. Az intézményekből kikerülve a fiatalok vákuum helyzetbe kerülnek, magukra maradnak. Ilyenkor a társadalmi intézményrendszer, a (hivatalos) ifjúsági kultúra szerep-, státus- és identitásrendszere nem elérhető, a szubkultúrák pedig még nem hatnak. A szubkultúrába kerülés vagy a szubkultúra választása ebben az esetben egyfajta „önszocializáció”. Ha vákuumról beszélünk, ennél egy lépéssel tovább is mehetünk. Interjúalanyaink egy része ugyanis az intézményeken (például iskolán, munkahelyen, de a családon, kortárs csoporton) belül is ürességet érez maga körül, „magára marad”. A szubkultúrába lépés, de a deviáns viselkedés feltűnő, felhívó jegyei, a világmegmérézés számára leegyszerűsített sémákat nyújtó jellege ebből az úrből nyújthat kivezető utat. Utalok a „mágikus megoldás” jelenségére (Brake, 1980), mely szerint a fiatalok problémáikat az identitásukkal, a csoportazonosságukkal oldják meg, távol valóságos szerepeiktől.

Az üresség és a fojtogató kontroll ugyanannál a fiatalnál egyidőben is megjelenhet.

Kirekesztődés és kivonulás

A fiatalok egy része úgy élte meg a szubkultúrába való bekerülés előtti helyzetét, hogy kortársai között kirekesztett helyzetű. Elsősorban a kudarcot szenvedett fiatalok érezték ezt; az iskolai értékekkel, normákkal vagy a kortárs csoporttal történő ütközések révén előálló sikertelenségek hatására kirekesztődtek, kiváltak az iskolai kortárs csoportból. Szociális vákuumba kerültek, majd az egymás felé gravitáló „kirekesztett” fiatalok csoportokat hoztak létre, illetve ha a környezetükben már volt ilyen, akkor ahhoz egyénileg - sokszor normasértő előzmények (szökés, csavargás, iskolakerülés) után - csatlakoztak.

A fiatalok „önleértékelése” a hasonló problémájú társak körében csökkent. Más esetekben a fiatalok az intézmények és az intézményes kortárs csoportok köréből kivonultak. Alternatív „valóságot” kezdtek kialakítani. Az alternatív identitás- és a szerepminták már a szubkultúrába lépés előtt hatni kezdtek. E fiatalok a társadalmi kontroll fojtogató érzéséről számoltak be, amellyel szembeszegezték közösségeik valóságmeghatározását. Ebben az esetben a fiatalok többnyire kisebb csoportokban csatlakoztak egy nagyobb szubkulturális társuláshoz.

A „kivonulás” útját olyan fiatalok választották, akik súlyosabb szocializációs zavarokat nem szenvedtek. Sokszor a kivonulásra idősebb korban került sor (a tizenéves kor végén vagy húsz éves kor körül).

Individualizáció és a valahova tartozás

A szubkultúrába lépéshez vezethet két egymásnak ellentmondó érzés, a individualizáció utáni vágy és a valahova tartozás igénye. Ez egyébként normatív serdülőkori konfliktus. E két ellentétes vágy feloldása a szubkulturális társulás volt: a konvencionális kortárs csoporttól lényegesen elütő csoporthoz (individualizáció) való erős konformitás (csoporthoz tartozás). A fiatalok átélhették, hogy a társadalomba nem illeszkednek be (attól „szabadok”), de mégis tartoznak és kötődnek valahova.

A szubkultúrák szerepe

A szubkultúrák szerepét a csövesek példáján is szemügyre vehetjük. A kockás ing és a csónadrág már az 1960-as években divatban volt és a sajtó is foglalkozott vele. Akkor a „csöveseket” azért tartották veszélyesnek, mert bűncselekményeket elkövető galeriká szerveződhetnek és politikailag nemkívánatos irányba fejlődhetnek. A csónadrágot viselők egyik jellegzetessége a „költekezés” volt. A csónadrágot viselő fiatalokról az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején más tömegkommunikációs képet alkottak. Megjelent a csövesek bűnözőként kezelése, de - főként egyes társadalomkritikai írásokban - a csöveseket a lakásnélküliekkel, a szegényekkel kapcsolták össze, és a jelenséget társadalmi egyenlőtlenségként kezelték.

Véleményem szerint a csövesek valóban akkoriban olyan teljesen elhallgatott problémákra irányították a figyelmet, mint az egyenlőtlenségek és a szegénység. A csövesek megjelenítették azokat, akik a társadalomban - az egyenlőséget hirdető szocialista társadalomban! - esélytelenek és tönkretettek.

A szubkultúra azonban mágikus szintet jelent. Csöves interjúalanyaink többsége nem volt szegény, nem a legelesettebb rétegek fiai közül került ki. Számomra 1980 táján éppen az volt a legmeglepőbb, hogy a „csövesek” többsége átlagos anyagi és szociokulturális körülmények közül került ki, és mégis „lázadt”. A munka- és lakásnélküli csöves (ilyen addig is volt az országban) példaképpé, egyfajta prototípussá vált, melynek több vonásával azonosultak a fiatalok, főleg a külsőségekben (a „divat” kapcsán láttuk, hogy ezek a külsőségek mennyire lényegi jelentőségűek!).

Ugyanezt a folyamatot a harmadlagos deviancia fogalmával írhatjuk le (Kitsuse, 1980). A csavargó csövesek egyes jellegzetességeit rajtuk kívüli társadalmi csoportok tagjai a tiltakozás, az ellenállás, a másság kifejezésére, a domináns szimbolikus rend hazugságainak leleplezésére eszközként használták fel. Csak megjegyzem, hogy ma, amikor egyre több az otthontalan csöves, a csöves a lenti értelemben a fiatalok között nem válik példaképpé (sőt!).

Mi a helyzet a punkokkal, illetve a skinheadekkel? A skinheadek az 1960-as években, a punkok pedig az 1970-es évek közepén jelentkeztek Angliában. A punk Magyarországon is megjelent az 1970-es évek vége felé, de gyakorlatilag tömegviszhang nélkül maradt. Csak körülbelül öt évvel később terjedt el. Számomra a punk-, de még inkább a skinhead-jelenség az erőszakosságot és az egocentrizmust jeleníti meg. Azt gondolom, hogy ezek a csoportok a társadalmi problémák közül, melyek az 1980-as évek közepének társadalmi nyilvánosságában nem szerepelhettek, válságot, a káoszt, az erkölcsi fertőt jelenítették meg, és ezzel párhuzamosan a rend iránti igényt. Erőszakkal kell rendet teremteni, erőszakkal kell helyet biztosítani maguknak, mert nekik még annyi perspektívájuk sincs, mint a csöveseknek. A punkok és skinheadek nemcsak azt mutatták be, hogy a társadalom embercsoportokat tesz tönkre, és hogy milyenek a tönkretettek, hanem a tönkretétel, az elpusztítás mikrofolyamatát is. Nemcsak arról van szó, hogy a domináns szimbolikus rendben elleplezések, hamisságok vannak (hiszen például vannak szegények...), hanem arról is, hogy ez a rendszer velejéig rohadt, ezt csak atomháborúval lehet elpusztítani. Hogy mennyire rohadt és kegyetlen, annak éppen ők, a punkok és a skinheadek a bizonyítékai. Nézz rám és utálkozz magadon! - lehetne róluk az én interpretációm.

A csöves-, a punk- és a skinhead-szubkultúrák társadalmi funkcióját még abban is látom, hogy egy perifériára szorított munkáskultúrát igyekezett a maga karikatúraszerű, „mágikus” eszközeivel fenntartani. Utalok ezzel kapcsolatban az interjúmban vagy a rockdalokban megfogalmazódó szolidaritásra, közösségiségre, férfiasságra, keménységre, etnocentrizmusra, a társadalmi jelenségek „alsó” perspektívájára.

Az undergrounddal kapcsolatban ugyanez egy perifériára szorított polgár léttel kapcsolatban volt így. Ezért tehát a hazai underground-szubkultúra (ennek az ifjúsági része, mellyel foglalkoztam) nem polgárellelmes volt, hanem éppen polgári eszmények és még inkább életstílusok, életérzések megőrzését, átmentését célozta (olyan eszközökkel, amilyenek a rendelkezésére álltak). Érdekesebb ebből a szempontból azok a funkcionárius szülőktől származó fiatalok, akik az undergroundot polgárrá transzformálásukhoz használták fel.

Szubkultúrák a társadalomban

Úgy tűnik számomra, hogy az 1980-as évek magyar társadalmának szerveződési elve a „diktatúrával” szemben/alatt!/ellen szerveződő társadalmi szféra. A szociológiai vizsgálatok szerint ez a szubtársadalom miként a szubkultúrák, maga sem rendelkezett kiépült közösségi, érték- és szervezetrendszerrel. Ezt a diktatúra meggátolta. A diktatúra „lágyságából” következett azonban, hogy az intézményesülési folyamatok a legkülönbözőbb szférákban egyáltalán elindulhattak: utalok a második társadalom, második gazdaság, védekező társadalom stb. fogalmakkal jelzett folyamatokra. Maguk a tárgyalt ifjúsági szubkultúrák is felfoghatók ilyen intézményesülési, védekező, átmeneti, átmentő, (pót)szocializációs kezdeményeknek, melyek ugyanúgy nem tudtak kiépülni és intézményesülni, ahogyan a domináns társadalomban sem. Ez az ifjúsági szubkultúrák - a nyugatiakkal összehasonlítva - tűnékeny, szimbolikusán kevésbé kidolgozott, alternatíváit tekintve fejletlenebb voltában nyilvánult meg.

A domináns kultúra rendelkezik a szubkultúrák tulajdonságával - gondolok itt a „megkettőződésre” (második társadalom és gazdaság stb.), de a tagjai által átélt anómiára, vákuumhelyzetre, fojtogató kontrollra is. Ugyanakkor a szubkultúrák is számos, a

domináns kultúrára jellemző tulajdonsággal bírnak: például rétegezetek, hierarchizáltak, előítéletesek és perspektívátlanok.

Az 1980-as évek alapvető társadalmi szerveződési elve tehát a kettőzés. A diktatúrával, a politikai állammal szemben/mellett/alatt kialakult a civil társadalom, a második gazdaság és a második társadalom. Az ifjúsági szubkultúrák is felfoghatók úgy, mint a politikai állammal szemben kialakuló civil társadalmi szerveződések. A szubkultúrák fő „ellensége” a politikai állam és reprezentánsai (főképp a rendőrség és a szocialista ideológia) voltak. A politikai állam szintűgy – főként politikai – ellenségét látta a szubkultúrákban.

1990-1991-ben a helyzet megváltozott. A politikai állam-civil társadalom közötti konfliktus enyhült, jelentősége kisebb lett és megváltozott a konfliktus kezelésére szolgáló intézményrendszer (a rendőrség és az állambiztonság). A konfliktusok a civil társadalmon belül, az egymástól egyre távolabbra kerülő társadalmi csoportok, illetve azok ifjúsági szubkultúrái között kezdenek kibontakozni. A vonatkoztatási rendszer pedig nem az elnyomás-ellenállás konfliktusa, hanem a polgárosodáshoz, való viszony, a leszakadás és a lépéstartás kérdése lesz. A direkt politikai minősítés, és ezzel együtt a rendőrség és az állambiztonság szerepét a társadalmi kontrollban a különböző érdekcsoportok közötti egyezkedés váltja fel. Ennek egyik megnyilvánulási formája az erkölcsi felháborodás (Cohen, 1972), a morális vállalkozók által generált sajtókampány. Ennek célja a társadalom erkölcsi határainak kialakítása, újrarajzolása. Az erkölcsi felháborodás jelenséget látjuk például a sátánistákkal kapcsolatos sajtóhadjáratban, ahol a tét - úgy tűnik - a vallási befolyás növelése illetve csökkentése (lásd erről bővebben Rácz-Szabó, 1991).

Irodalom

- Bohn, C. (1981): Budapestism. *New Musical Express*, I. 17.
- Brake, M. (1980): *The eriology of Youth Culture and Youth Subcultures*. Koutlcdgc aiul Kegan Paul. London.
- Cohen., S (1972): *Morál l'artics ami Folk Devils*. Mac Gibbon and Kee. London
- Kilsuse, J. (1980): *Coming Out All Over: Devinat and the Politics of Social Probléma*. Soc. Problvms, 28:1-13. o.
- Lyutard, J-F. (1984): *The Postmodtrn Condition: A Report on Knowledge* Minneapolis; Univ, of Minnesota Press.
- Mérei F. (1981). A peremhelyzet egyik változata: a szociálpszichológiai kontúr. *Magyar Pszichológiai Társaság V. Országos konferencia. Előadásuk, Szociálpszichológiai Szekció*, 23-10. o.
- Rácz J. (1991): *Drug Use and Hungárián Youth Subcultures*. *The International Journal of the Additions*. Megjelenés alatt.
- Rácz J. (1989): Ifjúsági szubkultúrák es fiataalkori „devianciák”. *Magyar Pszichiátriai Társaság „Animula Könyvek”*, Budapest.
- Rácz J.-Kéthelyi J.-Göncz D. (1984): A Z. téri „csövesek”. *Egy szociológiai vizsgálat tapasztalataiból*. *Világosság*, 25/11., 674-682. o.
- Rácz J.-Szabó G. (1991): Sátánisták, gruftik-sajtó és közvélemény. *Kritika*, 8.

Házassághalasztó, szingli nők*

Bevezetés

Az elmúlt évszázadban az emberek életmódjában lezajlott változások rendkívül mélyrehatóak voltak. A változások nemcsak olyan külső tényezőkkel álltak kapcsolatban, mint az urbanizáció, a városiasodás, az iparosodott társadalomba való átmenet, hanem ezeknek eredményeként az emberi viszonyok, és kapcsolatok megváltozásával is. Hiszen a kultúra és a társadalom, amiben élünk mindig is befolyással bírt személyiségünkre és szemléletmódunkra. Mindez ugyanakkor visszafordítva is igaz: cselekvéseinkkel mi is formáljuk a társadalmi környezetünket. Számos változást figyelhetünk meg a házassággal, a családdal kapcsolatosan is.

Amikor az emberek az iparosodás következtében beköltöztek a városokba, és itt kezdtek el dolgozni, akkor a házasságot többé már nem kizárólag gazdasági megfontolások határozták meg. Mivel ezzel a folyamattal megnőtt az egyén előtt álló választási lehetőségek száma is, így egyre gyakrabban a személyes vágyak és érzelmek határozták meg döntéseiket. Így az iparosodás jelentős hatással bírt a nukleáris családokra és házasságokra egyaránt. Jelentős változások következtek be a második világháború után is. A házasság, ami korábban tradicionálisan elterjedt és magasra értékelt együttélési forma volt, érezhetően kezdett veszíteni népszerűségéből. Ez az „új világ” amellett, hogy új értékeket és normákat teremtett, a racionálisan megvalósítható célok elérését hangsúlyozta, és ennek rendelte alá a családot.

Ma bizonyos jelek arra utalnak, hogy a házasság általánosan pozitív megítélése változóban van. Amellett, hogy a család talán elsődleges a bizalmas viszonyokban, és az érzelmi szükségletek kielégítésének a központja, mint társadalmi intézmény számos válsággal is küzd. Feltehető, hogy ez tükröződik olyan tartósan fennálló társadalmi jelenségeknél is, mint az alkoholizmus, a különféle pszichiátriai betegségekben szenvedők, a veszélyeztetett gyermekek és a családon belül előforduló erőszak magas számában is. Sokak szerint a válság jelenségéről tanúskodik a csökkenő születésszám, a kiugróan magas válások száma, a házasság előtti, illetve a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok tömeges méretű előfordulása, az egyre gyakoribb élettársi kapcsolat, az egyedülállók növekvő száma és nem utolsósorban a női szerepek megváltozása, mellyel a nőkre korábbi szerepeik mellett új teher hárult. Ugyanakkor a párválasztás, partnerkapcsolatok körüli problémák eltérő képeket mutatnak a különböző társadalmakban.

Élet egy változó világban

„A pénz nem szül életet” – mondják a himbák, ahol az anyák termékenysége nagy mértékben áll. Öltözetként még bőrt viselnek, de már járnak szavazni, gyermekeik pedig iskolába. Első látásra úgy tűnik, hogy őket még nem érte el a fejlett világot jellemző modernizáció hulláma. A nők állat módjára való bőmbőlése viszont annak a rituálénak a része, amellyel az őket ért új jelenségekkel megbirkóznak. Ilyen például a turisták áradata, az alkohol, a gyermekek iskolába járása, a férfiak városban vállalt munkája. Mindez

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2004/4.

az utóbbi évtizedekben az itt élő nők társadalmi szerepét is jelentősen elbizonytalanította. Az előbbi szertartás egy módja a stressz és a feszültség kezelésének. „A nők ilyenkor egyetlen éjszakára megmutatják hatalmukat a számukra láthatatlan jövőnek, s a jelennek, mely kérdéssé tette a múltjukat.” – mondja az antropológus. (K. E. Lange [2004/1]: A himbák. National Geographic 61. oldal) Namíbia dél-afrikai állam. Ide a természet viszontagságaival megküzdő népnek a kilencvenes évtized békét hozott, s ezt követően a független Namíbia népének a következőket kínálta: mozgó iskolákat, ahol a gyerekek angolt tanulhatnak, valamint olyan közösségi intézményeket, amelyek a döntések jogát a himba népnek adta. Az itt élő egyik idős asszony szerint az élet ugyanolyan, mint volt, azzal a különbséggel, hogy a gyerekeik már írnak és olvasnak. Ő pozitívan értékeli az „újjászületést”, mégis az iménti jelenség kicsit a lehangoló mindennapok tapasztalatáról szól.

Azokról a jelenségekről, amelyek hatásaként eljutottunk egy olyan helyzetbe, ahol bármi, amit korábban nagyon világosan tudtunk vagy tudni véltünk, többé nemigen érvényesül, s még az úgynevezett hagyományos társadalmak is veszítenek hagyományos értékeikből. Mindez folyamatos adaptációra készíti a csoportokat és egyéneket egyaránt. Azáltal, hogy átalakítja a kultúrát, amiben élünk, átalakítja a viselkedésünket is. Sokkal nyitottabban és megfontoltabban vagyunk kénytelenek élni mindennapjainkat. Egyre jellemzőbbé válik az individualista érdekeltség, a szekularizált világfelfogás.

A felgyorsult élet velejárójaként átrendeződött az egyén és a közösség viszonya, és elvész a vonatkoztatási közegünk. Giddens az Elszabadult világ című könyvében írta, hogy a közép-afrikai falusi élet tanulmányozásakor meghívást kapott egy helyi családtól. Várakozásaival ellentétben azonban nem a helyi, hagyományos szabadidős tevékenységekkel ismerkedett meg, hanem videofelvételről megtekintethette az Elemi ösztön című filmet, még az előtt, hogy az európai mozikban leadták volna. Ez a metafora is annak a bizonyítéka, hogy a régi nagy kultúrák, amelyek egymástól meglehetősen különböznek, úgy tűnik, kezdik elveszíteni ezeket a megkülönböztető sajátosságait.

Az ázsiai magatartásformák, emberi érintkezési viszonyok, az ember és a technika közötti kapcsolatok sokat módosultak az európai-angolszász kultúrákkal való rendszeres érintkezés nyomán. Kétségtelen az is, hogy a globalizáció például Kínában, az iszlám világban, vagy tőlünk távolabbi területeken kissé másképp néz ki, mint nálunk. (Pikó, 2003) De egy biztos: ez a folyamat újabb és újabb feszültségeket, konfliktusokat, veszélyforrásokat jelent a társadalmaknak, de ugyanakkor talán megteremti az együttműködés egy új formáját is.

A változó család: az összes változás közül legnehezebb azt elviselni, ami a családban, a magánéletünkben megy végbe. Ennek hagyományos formája az általános társadalmi fejlődés következtében egyre kevésbé felel meg a változó követelményeknek, s erre válságtünetekkel reagál. Ezen a területen a leglátványosabb a már előbb említett hagyomány és a modern mentalitás „küzdeme”. Míg régen a házasságot boldogabbnak tartották, s emellett a szolidaritás legfontosabb színterének számított, s a szűkebb család fogalma összekapcsolódott a házassággal és a gyerekneveléssel, addig ma ez a tendencia kevésbé érvényesül, és a családnak, mint társadalmi intézménynek számos válsággal kell szembenéznie.

Ma már triviálisnak tűnnek azok a tények, amelyekben ez a válságjelenség megmutatkozik. Ezek pedig a következők: egyre kevesebb a hagyományos, ideálisnak tekintett családmóddal élők aránya, csökkennek a házasságkötések, a válások aránya egyre magasabb, s ezeknek következményeként emelkedik a házasságon kívül született

gyermek száma. Szintén fokozatosan emelkedik a házasságkötési életkor, azaz későbbre tolódik az első házasságkötés.

H. Sas Judit véleménye szerint viszont a család nem válságban, hanem változásban lévő intézmény. A jelentkező zavarok okait elsődlegesen a növekedett individualizációban, a hagyományos értékek és normák lepusztulásában, a toleranciahiányban és a konfliktuskezelésre való képtelenségben jelöli meg. Az elmúlt idők fejleménye az emberek egyéni függetlenségre való igénye, valamint, az hogy megteremtsék saját individualizmusukat a családon belül is. A kényszerítő körülmények csökkentek, viszont hiánnyá vált a szolidaritás. Nem léptek ezek helyére új értékek, amelyekben a családtagok szükség esetén önként lemondanának saját egyéni érdekeikről. Ebből következik, hogy a fiatal generáció sem tudja megoldani a konfliktusait, mert senki nem tanította őket meg rá.

A család fogalmának konceptualizálása: a szociológiai irodalom a 20. század húszas éveiben kezdett foglalkozni az antropológiában már korábban felvetett problémával, a család jövőjével. Rövid időn belül hatalmas családszociológiai irodalom bontakozott ki. Ezekben az írásokban az eltérő tendenciák mellett a családok működésének szükségességét egyik sem vitatta. Magát a fogalmat sokféleképpen definiálták. Mivel egy multifunkcionális intézménnyel van dolgunk, meghatározása attól függ, hogy melyik funkcióját emeljük ki.

Burgess (1943) olyan interakcióban álló személyek egységének tekinti, akiket az egymással való érintkezésben a férj és a feleség, az apa és anya, a fiú és a lány, a fivér és nővér társadalmi szerepének betöltésére való törekvés irányít. A szerepek társadalmilag definiáltak, de a körülmények hatására jelentősen módosulhatnak. Kulcsár Kálmán (1970) szociológiai értelemben a családot csoportnak tekinti, amely legszűkebben egy férfi és egy nő, valamint leszármazottaik tartós együttélését jelenti. Az együttélés a férfi és nő nemi kapcsolatán, illetve leszármazottaik vérségi kapcsolatán alapul, de egyúttal gazdasági közösséget is jelent.

A családba mindannyian úgy születünk bele, egyikünknek sem a saját választása eredményeképpen. A társadalom ezen intézménye határozza meg további életünket. Innen indulunk, és ha problémánk adódik, jobb esetben, ide térhetünk vissza. A szociológiában elsődleges csoport a család, ahol a szocializációnk kialakul, s ami egyben végigkíséri egész életünket. Itt fejlődik ki individuumunk, valamint az itt látott értékeket tekintjük alapvető normának, vagy éppen ezek ellen vesszük fel a küzdelmet.

Megváltozott funkciók – Durkheim, az elmúlt század egyik legnagyobb szociológusa egyike volt azon elsőeknek, aki e funkcióvesztési diagnózist felállította. (Durkheim, 1967) A család alkatában ugyanis olyan változások zajlottak le, hogy a család ennek következtében elvesztette a régebbi megóvó funkcióját. A család funkciójának azt tekintjük, amit létrehoz, azaz bizonyos feladatok ellátását. A magyar családok működésében már az 1970-es években megfigyelhető volt egyfajta válság. Már akkor sem tudta betölteni egyik legfontosabb feladatát, a biológiai reprodukciót. Ezt össztársadalmi szinten akkor látta, látná el legjobban, ha magas lenne a házasságból született gyermekek száma. A statisztikák mutatják, hogy a legtöbb gyermeket az éppen a legkedvezőtlenebb helyzetben élő, legkvalifikálatlanabb rétegek vállalják. A 20. század változásaival foglalkozó kutatások is megállapították, hogy a múlthoz viszonyítva a család elveszítette funkcióinak nagy részét.

Az érzelmi szükségleteket kielégítő funkció – kialakulása a polgári társadalom anyaszerepéhez, anyaszeretetéhez köthető – is veszített jelentőségéből, ami azt a veszélyt hordozza, hogy megszűnésével megszűnhet működni a házasság is. A férfi és nő

közötti tradicionális egyenlőtlenség az érzelmi kapcsolatukban is megmutatkozott, hiszen a férfiak nem egyszer szinte tulajdonuknak tekintették feleségüket.

Nagymértékben csökkent a család gazdasági funkcióinak jelentősége is, ami állami intézményekre tevődött át. Többszörre kikerült a családból, s döntő többségben csak az elosztásra és a fogyasztásra redukálódott. Míg korábban fontosnak számított a házasságra lépők vagyonának egyesítése, addig ma egyre többet hallunk az érdekkapcsolatról és az érdekházasságról. (Cseh-Szombathy László, 1980; Neményi Mária, 1988) Neményi azt a kérdést fogalmazza meg, hogy tényleg válságban van a család, vagy „csak” arról van szó, hogy nem tudott alkalmazkodni a társadalmi változásokhoz, mely során elveszítette pár jelentős feladatát? Siránkozunk, vagy inkább megerősítjük a maradék funkcióit? Kulcsár Kálmán (1970) véleménye szintén az, hogy a család nincs válságban, hanem társadalmunkkal együtt átalakul. A társadalmi folyamatok alakítják át, és ezzel együtt alakulnak annak funkciói is.

T. Parsons (1965) szerint a családot a modern korokban két független és konfliktussal teli funkció jellemzi. Az egyik az instrumentális, ami a családnak a külső környezethez való viszonyát jelenti, alkalmazkodást a környezet feltételeihez. A másik, az expresszív funkció, ami pedig a csoport harmóniáját, a családon belüli szolidaritást, a tagok egymáshoz való viszonyát foglalja magában. Parsons a nukleáris családot egy négy szerepes mintának tekinti, ahol a főtengelyen, a fölrendelt-alárendelt viszonyban a nemzedékek állnak, és a nem szerinti differenciálódás áll az instrumentális–expresszív tengelyen. Mivel a gyermekek születéstől kezdve, főleg a csecsemőkorban intímabb módon az anyához kötődnek, ezért ez az elsődleges ok, amiért a női szerep expresszivitása felülreprezentált. Az általa ábrázolt család jellemzői: kis csoport; két tengely mentén strukturalódik, hatalom–hierarchia mentén, valamint instrumentális–expresszív különbségek szerint, és ezek megmutatkozhatnak egyrészt a „vezetési” struktúrában, de szoros koalíció is fennállhat közöttük. Ám nem minden ilyen csoport nevezhető családnak. Hiszen alapvető követelmény nála, hogy hosszú időn keresztül fennálljon, és határozatlan időtartamú legyen. Parsons jellemző vonásnak tartja még a megszűntető jellegét, hiszen kvázi megszűnik már korábbi formájában működni, amikor a gyermek felnőtté válik, és új családot alapít. Valamint egyben az erotika vonzásának helye is.

Megszűnt és megszűnő családmodellek: a társadalmi átalakulások során általában a tradicionális megalapozottságú családi és rokonsági kötelékek kerülnek/kerültek „válságba” a modernizálódás következtében. Bármely történelmi korszakot nézzük mindegyiknek megvolt a sajátos felfogása a szerelemre, házasságra és a nemek közötti viszonyokra. Mindez összhangban állt ugyanannak a korszaknak az erkölcsi, és a házassági szokásaival. Már messze eltávolodtunk azoktól a koroktól, amikor még esetenként fő szabályként élt a párvalasztásnál az exogámia, amikor egyes népeknél csak a más közösséghez tartozó partner jöhetett számításba. Korábban a nemeket is szigorúan elkülönítették, s egykor Kínában például még a szemérem tárgya kizárólagosan a láb volt, amit gondosan el kellett rejteni, sőt kisgyermekektől kezdve alkalmazott lábelkötözéssel igyekeztek elcsökevényesíteni, hogy minél kisebb maradjon.

Kétségtelen az is, hogy minden kor a saját szokását tartja természetesnek. Mindennek jelenléte viszont nagymértékben akadályozója az új szokások kialakulásának. Napjainkban mindez nagyobb mértékű problémát jelent, mint korábban, hiszen korunk üteme felgyorsult. Aki pedig nem tud alkalmazkodni az új helyzethez, kudarcra ítéltetett. Ugyanez elmondható az egyes családformákra is, amelyeket az idő múlása szintén átforgatott: vagy veszítettek jelentőségükből, vagy teljesen megszűntek. Íme néhány közülük:

- 1) Az antropológia szerint a nukleáris család az emberre egyetemesen jellemző csoportosulási formaként létezik, ami egy férfi és egy nő szexuális, gazdasági és érzelmi közösségét, valamint monogámiaszerű tartós együttélését jelenti. A monogámia kulturális meghatározása azt jelenti, hogy csak a házastárssal lehet nemi életet élni. Jogi magyarázata pedig, hogy egy időben egy partnerrel lehet házasságot létrehozni. A probléma viszont ott kezdődik, hogy az ember természeténél, fejlődésénél vagy a szokások hatalmánál fogva nem monogám szexualitású.
- 2) Bár a poligámia is nukleáris család, de az előzőektől eltérően ez két vagy több házasság által kapcsolódik össze, ahol a szülőpár egyik tagja családokban közös. Ide tartozik például a többnejűség, ahol a férfi játssza a férj és az apa szerepét. Ez a forma napjainkban az ázsiai térségek egy részére jellemző. A poligámia megszűnésében kétségtelenül szerepe volt a házastársak gazdasági-vagyoni differenciálódásának, és a társadalmi kapcsolatok társadalom felőli megítélésében történt változásnak is. Bár a civilizációk kialakulásával és fejlődésével együtt ez utóbbi jelenség egyre inkább kezdett visszaszorulni, ennek ellenére azonban a férfiaknak továbbra is joga volt a „többnejűsége”, míg a nőktől további hűséget vártak el. Tehát miközben a monogámia kezdett teret nyerni, addig a poligámia hagyományai éltek tovább. Bár napjainkra csökkent, de még mindig megtalálható ez a jelenség.
- 3) Kiterjedt családról akkor beszélünk, ha két vagy több nukleáris család kapcsolódik össze, főként szülő–gyermek kapcsolat. Röviden, a megházasodott fiatal nukleáris családjával szülei családjához tartozik.
- 4) Patrilocális család: egy idősebb ember, annak felesége, feleségei; nőtlen, hajadon gyermekei; nős fiai és annak feleségei, és gyermekei alkotják.
- 5) Sok nő és sok férfi házassága a csoportházasság, ami például Ausztráliában jellemző.
- 6) A történelemben előfordult a többférjűség is, amit poliandriának nevezünk.

Somlai (1984) szerint a hagyományos háztartások világa a legkorlátozottabb szociális rendszernek látszott, csupa kötöttségnek, babonának, az egyéni akaratot, szabadságot és tehetőséget megfojtó intézménynek. E téren tehát házasságbomlások társadalmi megítélésének megváltozása felszabadította az egyént ezektől a kötöttségektől. Hiszen míg korábban a házasság felbontása, vagy éppen a szertartás mellőzése megdöbbenést és erős bírálatot váltott ki, addig a házasfelek rokoni, baráti és egyéb köreiből ennek megítélése egyre enyhébb kritikákat kapott, majd végül mellőzték mindezt. A változásokhoz az is hozzájárult, hogy egykor a férfi volt egyben a családfenntartó, pénzkereső és dolgozó is.

A partnerek együtt maradását jobban segítette a partnereket körülvevő közösség. Gazdasági kényszerek és a konvenciók együtt alakították a házastársak kollektív és individuális cselekedeteit. Az önzetlenség, és a szolidaritás központi szerepet játszott. Majd a lányok és fiúk hasonló szintű iskolai végzettsége, képzése, a nők tömeges munkába állása csökkentették a családi kohéziót. A változásokban szerepet játszott a válások jogi szabályozásának lényegesen enyhébb, és az eljárás gyorsabb és olcsóbb menete, valamint a fogamzásgátló eszközök számának és biztonságának bővülése is. Jelentős változás ment végbe az udvarlás, az együttjárás, a jegyesség gyakorlatában is.

Nők és megváltozott szerepeik: azzal, hogy a polgári törvénykönyv törvénybe iktatta a nők egyenjogúságát, kezdetét vette a nők társadalmi szerepének megváltozása. Egészen idáig a történelemben nem volt szavazati joguk a hétköznapi életben. Társadalmi-politikai életüket, érdekeiket a férfiak uralták, s a nők nemnek ezekbe nemhogy csekély, hanem egyáltalán semmilyen beleszólása sem volt. A polgári társadalom létrejötté aztán

differentiálta a különböző családokban a nők helyzetét, és a társadalomban betöltött státuszukat is.

Amíg a parasztcsaládokban a nők kivették részüket a mezőgazdasági munkából, addig az újonnan kialakult polgári és kispolgári rétegekben más helyzet állt elő. Itt az apa egyedüli jövedelme elegendő volt a család eltartásához, és a feleség kizárólagos feladata pedig az otthon „melegének” biztosítása maradt. A férfi, mint az egyedüli pénzkereső a családban, a nő, pedig mint mindent eltűrő, megbocsátó és szeretetteljes lényként élte tovább minden napjait a házasságban. Ehhez párosult az „eltartott”, és az ún. „kenyérkereső” nőket illető megbélyegzés is. Bár a család ellátása esetenként iszonyú terhet rótt a nőre, ez mégsem nyert elismerést sem a férj, sem a társadalom részéről. Ezekkel az asszonyokkal ellentétben kiváltságos helyzetben éltek azok a nagypolgári nők, akiknek adott volt az individualizálódás lehetősége.

Eközben új helyzet állt elő, amikor véget ért a második világháború. Ekkor ugyanis az új rendszer új munkaerőként, elsősorban a nőket vonta be a társadalmi munkamegosztásba. Ha ezt részükről nyereségként fogjuk fel, akkor emellett veszteségek is nagymértékben sújtották őket. A '70-es '80-as években a női munka nem feltétlen jelentett csillogó foglalkozást. Sokuk a szegényes pénzügyi függetlenségben arra eszmélt, hogy magára maradt, mert a férje elhagyta. Bár megadatott nekik is, hogy munkavállalók legyenek, és a férfiakhoz hasonló jövedelemhez jussanak, ennek ellenére, többnyire kvalifikálatlan munkaerő lévén jövedelmük messze elmaradt a férfiakétól. Bár a tanult, törekvő nők ledöntötték az eléjük állított korlátokat, és bebizonyították képességeiket, de nagyon sokan egyedül kényszerültek – gyakran szociális segélyből, vagy szegényes jövedelemből – eltartani magukat és gyermekeiket.

Lőcsei Pál (1985) úgy véli, hogy a kereső nők népességének gyors gazdasági és emancipációs fejleményei a társadalom számára olyan kockázatokat, veszélyeket, felemás és kedvezőtlen hatásmechanizmusokat tartogatott, amivel felbolygatta a családon belüli viszonyrendszereket. Szerinte a feleségek, az anyák otthonon kívüli állandó jellegű, napi nyolcórás munkavállalása felforgatta a házastársi szerepeket és a hozzájuk tartozó jogok évszázados rendjét. Kétségtelen, hogy a korábban egyik vagy másik nemhez kötött szerepek kétneművé válása elvben lehetőséget nyújtott a házaspároknak arra, hogy bizonyos szerepeket megosszanak egymással, másokat pedig átvállaljanak egymástól. Viszont a gyakorlatban mindezt nem sikerült megvalósítani. A társadalom és a benne élő tradicionális család szerkezetének, életmenetének gyors és gyökeres átalakítása akkora terhet rótt az érintett házastársakra, hogy képtelenek voltak fokozatosan és megfontoltan egymás érdekeinek kölcsönös tiszteletben tartása mellett létrehozni a szabályozott szerepviszonyokat.

Mindennek eredményeképp olyan paradox helyzet állt a nők elé, hogy egyszerre kell betölteniük a gondoskodó anya szerepét, és emellett menedzselni saját munkavilágbeli életüket is. Továbbmenve pedig, míg a nők elé állított követelmények nagymértékben megváltoztak, addig a férfiak tekintetében sokáig minden maradt a régi. Így mindenki úgy tekinthetett rájuk, mint a bajok forrására, akik ebben az új szerepben nehezen tudták, és tudják összeegyeztetni állandó feladataikat. Másrészről viszont a férfiak is nehezen tudtak megbirkózni azzal a ténnyel, hogy nőjük anyagilag egyre függetlenebbé vált mellettük.

Cseh-Szombathy László (1980) véleménye is tükrözi ezeket a problémákat. Szerinte két irányból támadhat feszültség a mai magyar családokban a jelenlegi struktúra miatt. Frusztrációt okoz az is, ha a nőket visszafogja a család, de az is, ha az otthoni háztartásve-

zetésnek alacsonyabb rendűségét hirdetik. Ebben az esetben kiútként két alternatíva lehetséges. Egyrészt választani az előbbi két lehetőség között, másrésztől megoldást jelenthetne az is, ha a családi élet és a gyereknevelés nem csak a nők szerepére korlátozódnék.

A házasság intézményének válsága

A végbemenő társadalmi változások leginkább a családdal, a nemi szerepekkel, és a kapcsolatokkal voltak összefüggésben. Ezek a változások olyan új értékeket és magatartásformákat hoztak magukkal, amelyeket egyesek elfogadtak, mások pedig elutasítottak. Így nem élt többé egyetértés a családi és házastársi szerepkötelezettségeket illetően. Az egyén választási lehetőségei nagymértékben megsokszorozódtak, a kötelelékek, és a kötelezettségek pedig ugyanilyen mértékben gyengültek. Ekkor a társadalommal foglalkozó művek megírták a család intézményének fokozatos visszaszorulását, és a személytelen társadalmi kapcsolatok jövőbeni térnyerését.

Jelentős távoldódás ment végbe a tradicionális szexuális magatartástól is. A fiatalok nagy többsége ugyanis már házasság előtt elkezdett nemi életet élni. De még nem a ma egyre előbbretörő pillanatnyi élvezetet keresték a társadalom fiataljai, hanem csak nem látták értelmét erős érzelmi kapcsolatukban a nemi élet nélkülözését. Szilágyi Vilmos (1978) éppen ezért véli úgy, hogy a házasság válsága már a házasság előtt elkezdődik. Hiszen régen a jelentős többség szűzen kezdte a házasságot, szexuális tapasztalatok nélkül. Így a házasság bár „zsákbamacska” volt, és sok férfi és nő egyetlen szexuális partnerként csak a házastársát ismerte, de nem volt lehetősége az összehasonlításra. Ebben az esetben pedig egy nem kielégítő kapcsolat is elfogadhatónak tűnt. Ma viszont éppen azért, mert van összehasonlítási alapunk, ezért leszünk kritikusak a partnerünkkel szemben.

Elméleti keretek

A házasodási magatartásban bekövetkezett változásokra a nemzetközi szakirodalomban többféle válaszlehetőséget találunk. Az egyik a „nők gazdasági függetlensége” tézisként terjedt el, a másik „a jövedelmi küszöb hipotéziseként” ismert. Az előbbiben a házasodások visszaesésének okaként az előbbieken már említett, nők fokozódó önállóságát jelölték meg, ami az egyre magasabb iskolai végzettségük, munkaerő-piaci szerepvállalásuk, javuló foglalkozási helyzetük következménye. Ez az érvelés G. S. Becker (1974) elméletéből következik: a párkapcsolatok hatékony funkcionálása, a házastársak jól működő munkamegosztásának a függvénye.

Az ilyen házasságban a férfi a kenyérkereső pozíciót tölti be, a nő pedig a házaséletet menedzseli. Elmélete szerint a családnak a legnagyobb előnye akkor származik, ha a férj a pénzkeresetét maximalizálja, s ezzel elegendő anyagi támogatást nyújt a családnak; míg a házastársnak általában nagyobb nyeresége származik abból, ha a nő pedig a házastársi tevékenységét maximalizálja, s ezzel biztosítja a család kohézióját. Ebben az elméletben azonban a nők fokozott munkába állása, emelkedő iskolai végzettségük a házasodási hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Ezzel együtt kevésbé jelent nekik szükségszerűséget a házasság. Oppenheimer (1994) máshogyan érvel. Szerinte a nők növekvő iskolai végzettségükkel, munkaerő-piaci szerepvállalásukkal, mint potenciális partnerek egyre vonzóbbá válnak. Jobban fizetett foglalkozásukkal alkalmasabbá válnak a család anyagi helyzetének növelésére. Így a férfiaknak az az érdekük, hogy minél kvalifikáltabb nőt találjanak maguknak. Visszafordítva, a nőknek is saját jólétük növelése a cél, ezért ezt ők is a legkvalifikáltabb férfi társsal tudják megvalósítani.

Ki, mikor házasodik

Magyarországon a lakosság többsége ma is (53–54%) házasságban él. Ez önmagában mutatja az emberek családcentrikus beállítódását. Mégis csökken a házasság stabilitása. Modern magatartásminták és hagyományos attitűdök élnek egymás mellett. A párkapcsolatok formálódását sok együttes tényező befolyásolja. Ezek közé tartozik: az iskolában eltöltött évek száma, a munkaerő-piaci jellemzők, az életkor, a nemek szerepe, a származási háttér.

Az oktatás expanziójával a fiatalok iskolapadban eltöltött éveinek száma jelentősen meghosszabbodott. Az itt eltöltött életszakaszok lényegesen befolyásolják a családformálódást. Minél több időt töltenek a fiatalok az iskolapadban, annál inkább kitolódik az első házasságkötésük időpontja. Az iskolázottság befolyásoló szerepe más a nőknél, mint a férfiaknál. (Bukodi, 2001) Az előbbi esetben a kevésbé képzettek, míg az utóbbiban a magasabb iskolai végzettségűek házasságkötési esélyeik a jobbak. (Becker, 1974; Oppenheimer, 1994)

Ha az életkort a nők viszonylatából nézzük, akkor hosszú évtizedeken keresztül a női házasságkötés a 20–24 éves korcsoportban volt a leggyakoribb. 1997-től ez megváltozott és áttolódott a 25–29 éves korosztályra. Az iskolázottságot tekintve pedig a házasok arányának csökkenése a legkevésbé iskolázott nőknél kezdődött, és a nyolcvanas években a magasabb iskolai végzettségű nőket még szinte alig érte el. A '90-es években a folyamat viszont éppen itt gyorsult fel. Az általános iskolát végzettektől kezdődően az iskolai végzettség növekedésével egyre nagyobb mértékben csökkent a házasok aránya, a változások azonban minden iskolai végzettségű csoportban lényegesen alatta maradtak a 20–24 éveseknél tapasztaltakénak. A 30–34 éveseknél a házasok arányának csökkenése elsősorban az alacsonyan iskolázott nőknél következett be. Nem volt olyan jelentős csökkenés náluk még a '90-es években sem, mint amilyen a fiataloknál. A hajadonok arányának emelkedése azonban ezt a korcsoportot is jellemzi. 1996-ban a 25–29 évesek körében és a 30–34 éves korcsoportban is a hajadonok aránya a legiskolázatlanabb nőknél a legmagasabb, s a szakmunkásképzőt végzetteknél a legalacsonyabb, ők tűnnek leginkább házasságpártinak. (Cseh-Szombathy, 2001) Továbbá, a stabil karrier, a munkapiaci beágyazottság családformálódást befolyásoló szerepére utal, hogy mind a nőknél, mind a férfiaknál a legkedvezőbb a jövedelmi kilátásokat nyújtó vállalkozó, felső és középszintű vezető, valamint felső szintű értelmiségi foglalkozásúak kötik meg legnagyobb valószínűséggel első házasságaikat a nem dolgozókhoz viszonyítva. (Bukodi, 2001)

Élettársi kapcsolat versus házasság: a statisztikai adatok szerint ma a 15–19 éves nők partnerkapcsolatainak 67%-a élettársi kapcsolat. Gyors a nem házas együttélések terjedése a 20–24 és a 25–29 évesek között is. Ha csak az 1990–2000 közötti évek változásait vizsgáljuk, láthatjuk, hogy mindegyik korosztálynál esetenként a többszörösére emelkedett a nem házas együtt élők aránya. A legnagyobb változást a 20–24 éveseknél találjuk, ahol a növekedés közel ötszörös (6,75%-ról 28,8%-ra). A 25–29 korosztálynál közel négyszeres a növekedés, míg a 30–34 éves korosztálynál majdnem kétszeres. Az idősebb korcsoportok felé haladva viszont elmondható, hogy a jelentős többség, 90–95%-uk házasságban él. (KSH 1999/2000. évi életmód/időmérleg-vizsgálatok; „Ifjúság 2000”). Azt, hogy a különböző életkorú nőtlen férfiak és hajadon nők között mekkora az élettársi kapcsolatban élők részaránya egyes kitüntetett években, szintén az előbbi adatbázis mutatja. Ha az időbeli változásokat nézzük a nők tekintetében, a nem házas együttélés részarányának növekedése a 35–39 éves korosztálynál jelentkezett legjob-

ban. 1984–2000 között 7%-ról 31%-ra emelkedett. Jelentős a változás a 40–44 évesek között is, hiszen közel 3,5-szeres az emelkedés. A férfiaknál is hasonló tendencia zajlott le, mint a nőknél. A különbség annyi, hogy a nőtlenek között az élettársi kapcsolatot választóak részaránya a nők arányszámai alatt maradt.

Nem lehet viszont mondani, hogy az élettársi kapcsolatban élők a házasságot általánosságban kevésbé tartják jó, megfelelő életformának. Lewin (1982) azt állítja, hogy az élettársi kapcsolat nem alternatívája, inkább egyik fajtája a házasságnak; és mint intézményt nem is veszélyezteti, mivel az élettársi viszonyt választók nem utasítják el a legalizált partnerkapcsolatot; továbbá a vonatkozó normák és várakozások is ugyanazok. Ebben a megközelítésben az élettársi kapcsolat és a házasság között elhanyagolható a különbség; az egymáshoz való kötődést és a közös életet hasonló módon juttatják kifejezésre.

Kivel vagyunk szolidárisak, mennyire vagyunk hűségesek?

Habár napjainkban egyre inkább megelőz minden mást az egyéni érdek, függetlenség, s esetenként ez válik elsődlegessé, mégis a családi kapcsolatok működéséhez változatlanul elengedhetetlen marad a partnerek közötti szolidaritás, sőt mi több az altruizmus. Folyamatos, és kölcsönös alkalmazkodás teszi megvalósíthatóvá az együttműködést. A család megköveteli a tagjai egymáshoz való alkalmazkodását, hiszen az évek elmúlásával módosulnak a tevékenységek, mások lesznek a funkciók, újak lesznek a feladatok. A szolidaritás pedig attól függ, hogy mennyire tudnak kialakulni közös döntések. Ha ez nem jön létre, felbomlik az egyensúly.

A család felé támasztott szolidaritás az idők folyamán nem csökkent. Habár csökkent a házasságok száma, s így a válaszadók kevésbé számítanak a partnerükre, túlnyomó többség mégis a családtaghoz fordulna segítségért, tőle remélne szolidaritást. A családtagokon kívül élők támogatását kérők aránya alacsony. Pénzsegítséget elsősorban szintén a családtól, leginkább az anyától kérünk. Emelkedő tendenciát mutat viszont az egyén társától kért ilyen jellegű segítség is, ami azzal magyarázható, hogy növekedett a partnerek egymástól való anyagi függetlensége. Az emocionális segítségnél legtöbbször a partnerek, házastársak megértésére számítanak. Érzelmi szolidaritásra, a lelki konfliktusok feloldására az emberek minden időben elsősorban házastársukhoz, partnerükhöz fordulnak (Utasi, 2002).

Ma a társadalom többsége ragaszkodik a partnerkapcsolati hűség tekintetében a tradicionális értékkövetéshez. A házasságkötés jelentőségének csökkenése, és az élettársi kapcsolatok elfogadása is szembevetendő. Minél magasabb végzettséggel rendelkezik az illető, annál megengedőbb e tekintetben. A legfiatalabb „felnőtt korosztály” (18–29 évesek) a legmegértőbb, ezért közöttük a legalacsonyabb a házasságban élők aránya. Az élettársi kapcsolatot a legfeljebb 29 éves fiatalok fogadják el legnagyobb arányban. A férfiak kicsit jobban, mint a nők. A huszonévesek harcolnak leginkább a tradicionális munkaerő-piaci szereposztás ellen, és bár a harmincasoknál megugrik azoknak a száma, akik támogatják, a negyveneseknél szintén csökken az egyetértők aránya, majd ettől ismét többen vannak, akik mellette érvelnek. A férfiak többsége teljesen egyetért a tradicionális női és férfi szerepekkel (Utasi, 2002).

Összefoglalásul látható tehát, az az ellentmondás a társadalomban, ami abból fakad, hogy elfogadjuk az élettársi kapcsolatokat, s ezzel a tradicionális értékek feladását, ugyanakkor igent mondunk a házastársak közötti tradicionális munkamegosztásra.

A gyermekvállalási kedv válságtünetei

A mai házasság válságtünetei közé sorolható a gyermekvállalási kedv megfogyatkozása is. Ez megfordítva is igaz, vagyis a '90-es években bekövetkezett radikális termékenységsökkenés oka, a megváltozott családalapítási szokásoknak, az elhalasztott házasságkötéseknek, és az élettársi kapcsolatok elterjedésének hatásaként értelmezhető. Tehát hazánkban és a többi kelet-európai országban az 1950-es években végbement változások egyik hosszabb távra kiterjedő negatív hatása a termékenység visszaszorulását eredményezte. Ez a tendencia a '60-as évekre jelentősen felgyorsult. A néhány évig terjedő tiltás után a művi vetélések teret nyertek. Ha nem is egyforma mértékben, de a termékenység hullámzó tendenciája a kontinens valamennyi részén előtérbe került.

Az úgynevezett baby-boom hatásaként az 1960-as évek közepén még a reprodukció fölöött volt a termékenység. Az élenjáró országok közé számított Spanyolország, mellette Portugália, Hollandia, Írország és Törökország. Ezt követően viszont a '70-es évektől elindult „a második demográfiai átmenet”-ként jellemzett folyamat, aminek egyik része a termékenység Európára kiterjedő csökkenő folyamata.

A változás megjelenése tehát végbement, de a gyorsasága nem egyformán zajlott le. 1990-ben 10 % alatt volt a csökkenés mértéke Görögországban, Ausztriában, Svájcban, Franciaországban, Finnországban, Belgiumban is, 3 országban pedig egy kisebb növekedés is megfigyelhető volt. (Hollandia, Dánia, Luxemburg) Míg 1990-ben jóval alacsonyabb volt a termékenységi arányszám Nyugat-Európában, addig 1999-re Kelet-Európa vette át ezt a helyet. Magyarország helyét tekintve a keleti régió országai között a „jobb helyzetű országok” közé tartoztunk, viszont Nyugat-Európa-hoz viszonyítva jelentősen romlott a helyzetünk.

A legmagasabb termékenységű országokban Izlandon, Svédországban, Észtországban a legnagyobb arányú a házasságon kívüli szülések aránya. Bár a többi országban jórészt elfogadják a nem házasságú születeket, mégis a társadalom nagy része nem vállalja a gyereket a házasságon kívül.

Életkorban a magyar nők általában 25 évesen szülnek először gyermeket. E téren középmezőnyben állunk, mert míg nyugaton általában 27 és 29 éves korban szülnek a nők, addig keleten (Bulgáriában, Romániában) 23–24 évesen. Bár a reprodukciós gondokkal az egész kontinens küzd, de többek között Magyarországon is javultak a viszonyok.

2000-ben mindössze 3 százalékkal több gyermek született, mint korábban. Kiegyenlítettnek mutatkoztak az arányok Franciaországban, ahol 4 százalékkal; Hollandiában, Olaszországban, ahol szintén 4 százalékkal; Portugáliában és Spanyolországban is többben születtek. Továbbá több európai országban sikeresen ellensúlyozta a fogyást a bevándorlás folyamata. (Németország, Svédország, Olaszország) (Kamarás, 2003)

Jelenleg Európában a világ népességének 13%-a él, ugyanakkor a magyarországi termékenység jelenleg 36%-kal marad el a reprodukciós szinttől. Az ún. tervezett, vagy kívánt gyerekszám átlaga ma is a családonkénti két gyermek körül van, ám a tervek ennél alacsonyabb szinten valósulnak meg. Tíz európai ország adatait vizsgálva Magyarországon a legalacsonyabb, szinte elenyésző azok aránya, akik életük folyamán nem kívánnak gyermeket. Az Európai Termékenységi és Családvizsgálat (1992–1993) adatai szerint ebben a tekintetben hazánk helyezése elég jó.

A későbbre halasztott gyermekszülést többféle indokból tartják ideálisnak az így vélekedők. Legdöntőbb az anyagi háttér megteremtése, valamint az, hogy ebben az életkorban

már érzelmileg megalapozottabb kapcsolatokat tud kiépíteni a leendő anya, ill. van ideje tanulásra, szakmaszerzésre. Ennek az álláspontnak a képviselői arra is számítanak, hogy 25 év felett egy nő már szert tehet olyan biztos állásra, foglalkozásra, amit a gyermekszülés miatt nem veszít el. (S. Molnár E., 2001)

Iskolai végzettség, a családi állapot és az életkor szülésre gyakorolt hatása

Elmondható, hogy a '80–'90-es évektől kezdve a nők mindegyik iskolai végzettségű csoportban korlátozták termékenységüket. A nyolcvanas években leginkább a középiskolai végzettségűek körében esett vissza a 100 nőre jutó gyermekek száma, míg a felsőfokú iskolát, ill. szakmunkásképzőt végzett nőknél a csökkenés mértéke 18–20%-os volt. A '90-es években a kiugróan magas, s a korábbi időszakhoz képest növekvő mértékű csökkenés már nemcsak a középiskolát végzettek, hanem az egyetemet, főiskolát végzett nők körében is tapasztalható volt, náluk 37–39%-kal esett vissza a 100 nőre jutó gyermekek száma. A nők iskolai végzettségének emelkedésével egyre nagyobb mértékben csökkent az átlagos gyerekszámuk. Az érem másik oldalán pedig kiemelkedően magas a gyermekszám azoknál a nőknél is, akik még az általános iskolát sem fejezték be.

A szülések visszafogása fokozatosan mindegyik korosztályban megfigyelhető. Ha a legfiatalabb korosztályt nézzük, a 15–19 éveseknél 1993–1999 között közel felére csökkent a vállalt gyermekek száma. A következő, 20–24 év közötti korosztálynál lényegesen az 50% felett vállalnak kevesebben gyermeket. A csökkenés lényegesen kisebb mértékű a 25–29 éveseknél, ahol a változás mintegy -23,7%. A „második demográfiai” folyamat azon negatív hatásáról, amely a házasság, és a szülések korban egyre kitolódó tendenciáját eredményezi, már szót ejtettem. Ezt bizonyítja az is, hogy a következő korosztályoknál már a születések gyakoribbá válásával találkozunk. A legjelentősebb „javulás” a 30–34 éves kor között találjuk (Spéder, 2003). Éppen úgy, mint 20 évvel ezelőtt, napjainkban is Izland áll a nem házasságban szült gyermekek számát illetően az élen, ez az arány meghaladja a 60%-ot. Svédország, és Dánia is élen jár ebben a tekintetben. Észak-Európa mellett Nyugat-Európában is szembetűnő a növekedés, ami Franciaország és Nagy-Britannia tekintetében 40% körüli. Ha ezt a sort követjük, bronzérmes Magyarország 30%-kal (Kamarás, 2003). A születésszám csökkenése összekapcsolható a családalapítási szokások dinamikus változásával.

Nők és a karrier

Nagyon sok társadalomtudóst, szakembert, és „civilt” foglalkoztat az a jelenség, hogy a fiatalabb generációk nőtagjai a férfiakéhoz mérhető pályafutást kívánnak elérni. A jelenséggel foglalkozók közül többen felteszik a kérdést, miként fog alakulni társadalmunk jövője, ha a nők számára fontosabb lesz a pénzkereset, mint a gyermekek nevelése? Velük szemben viszont sokan örülnek a női szakértelmiségiek és vezetőik arányának növekedése miatt, és egy új vezetői stílus megtestesítőit látják bennük, akiknek sokkal fontosabbá válik majd például az alkalmazottakkal való kooperáció. Ezzel az új, női vezetői csoporttal szemben nemcsak magas elvárás fogalmazódik meg, hanem a családi élet és a karrier összehangolása nagyobb nehézséget okoz nekik, mint a férfiaknak. Hiszen a siker eléréséhez segítség kell, amit a férfiak a nőktől kapnak meg. A feleségnek viszont keresőtevékenységén túl a feleség, az anya szerepét is be kell töltenie, és ezzel együtt természetesen a házimunkát is el kell végeznie.

Ha a karrier és a család élet összehangolása szempontjából vizsgáljuk a nők életét, akkor három típust írhatunk le:

- az életpályája teljes egészében a családgondozásra, a háztartás vezetésére koncentráldik;
- a nő teljesen a munkahelyi karrier megvalósítására törekszik;
- a munka és a család kettős szerepének összehangolása a cél.

Egyik típus sem konfliktusmentes. Míg az első esetben a társadalmi elismerés hiánya és a teljes anyagi kiszolgáltatottság jelentheti a problémát, addig a munkahelyi karrierre koncentráló nők elsődleges konfliktusforrása a munkaerő-piaci esélyegyenlőség hiánya. De a kétfajta szerep összehangolása sem problémamentes. Ebben az esetben a munkaerő-piaci hátrány mellett a kereső munka és a család követelményeinek összehangolása az életpálya menedzselésének legkritikusabb eleme. Az elmúlt esztendőkből egyre több közvélemény-kutatási adat jelzi, hogy a nők munkavállalási motivációi lényegesen megváltoztak: a korábbi, elsősorban gazdasági indítékok mellett egyre fontosabb szerepet játszik az önmegvalósítás, a képességek és a szaktudás felhasználásának és fejlesztésének igénye is. (Nagy B., 1997)

A nők gazdasági aktivitásának fontos befolyásoló tényezője a gyermeknevelés. Míg a férfiaknál a gyermeknevelés inkább növeli a munkavállalás valószínűségét, addig a kisebb gyermeket nevelő nők aktivitása lényegesen alacsonyabb. Más a helyzet viszont a gyermeküket egyedül nevelő anyáknál, akik nagyobb arányban kénytelenek a gyermeknevelés mellett munkát vállalni, mint a párkapcsolatban élő többi nő. A fiatalabb korcsoportoknál ugyanakkor egyértelmű jelek találhatók, hogy nem vállalnak egynél több gyermeket, és általában igen rövid időre szakítják meg a munkájukat, s fél év után már vissza is mennek dolgozni, illetve a gyermek mellett különböző munkákat vállalnak. (Frey M., 2001)

Megoldások a családpolitika területén

A jövedelemszerző munka és a privát szférában jelentkező napi tennivalók összeegyeztetésének problémái régről ismertek hazánkban. Fontos össznemzeti érdek, hogy a legtöbb ember kapcsolódjon be a munka világába és ezen keresztül legyen aktív szereplője a társadalomnak, egyben élvezve annak fejlődési lehetőségeit. A nők tehát jelentős foglalkoztatási potenciált jelentenek az Európai Unióban is. A tagállamok egy részében (Görögország, Luxemburg, Írország) a 25–54 éves nők foglalkoztatási rátái 1985-ben az EU átlaga alatt voltak és ott is maradtak. Spanyolország is ide sorolható, annak ellenére, hogy a nők munkaerő-piaci részvételének növekedése itt volt a leggyorsabb. A másik csoportban a nők rátái 1985–1997 között mindvégig jelentősen emelkedtek; Hollandiában az átlag alattiról sikerült felzárkózni az átlagos szintre, Portugáliában pedig az átlagosról a magas női foglalkoztatási rátával rendelkező országok közé. Ezzel szemben néhány nagy államban (Franciaország, Németország, Olaszország) a nők munkaerő-piaci részvétele alacsony maradt, vagy legfeljebb az átlagos szintre nőtt. Belgiumban, Portugáliában, Svédországban és Dániában olyan az intézményi és kulturális közeg, hogy a családi körülmények nem befolyásolják a nők munkaerő-piaci részvételét. Olaszországban, Görögországban, és Spanyolországban ezzel szemben még ma is a házasság a fő oka a nők munkaerőpiacról való kivonulásának. A többi tagállamban erre a gyerekszületés az elsődleges magyarázat. (Frey M., 2001)

Az 1997-ben megszületett luxemburgi folyamat lényege, hogy az Európai Tanács meghirdette azokat a foglalkoztatáspolitikai irányelveket, amelyeket mindegyik tagállamban be kell vezetni. Az irányelv négy stratégiai csomópont mentén tartja lehetségesnek

a foglalkoztatási helyzet jobbra fordítását. Ezek közül egyik a nők és a férfiak esélyegyenlőségének érvényre jutása, a nemek közötti megkülönböztetés megszüntetése, a munka és a családi élet harmonizálása, a munkába való visszatérés megkönnyítése. Az EU gyakorlata azt sugallja, hogy nem a kedvezmények mértéke a fontos, hanem az, hogy ahhoz mindenki egyenlő eséllyel jusson hozzá.

Megoldások külföldön:

- Segítség a gyermekgondozási feladatok ellátásához – Ausztria.
- Dánia, ahol az önkormányzatok felelősek a gyermek intézményi elhelyezéséért, az intézményi lefedettség 90%-os. Dániában Home Service a képzetlen munkaerőnek biztosít foglalkoztatottsági lehetőséget.
- Szülési-szülői szabadság – Dániában a szülési szabadság 14 hét, amiből két hetet az anya és az apa együtt vehet igénybe. Ezzel a lehetőséggel 1997-ben az apák 57%-a élt.

Finnország – a munka és a családi élet összehangolása az esélyegyenlőség és a családpolitika kulcsterülete. Mindkét szülő jogosult a „bébi szabadság” igénybevételére (maternity/paternity leave) Svédországban 450 napot biztosítanak az igénybevevő nemének semlegessége kívül.

- Részmunkaidős foglalkoztatás – Svédországban a gyermek 12 éves koráig a szülőket megilleti a jog, hogy részmunkaidőben dolgozzanak.

A magyar támogatási formák nemzetközi viszonylatban nagyvonalúak, hangsúlyozzák a nemek szerinti semleges igénybevétel elvi lehetőségét. Hiányossága viszont, hogy a nők munkaerőpiacon kívül kerülnek, azt hosszabb időre elhagyva életüket csak a gyermeknevelésnek szánják. Magyarországon a gyermeknevelési támogatások rendszere fejlett és nagyvonalú, de van egy komoly hibája: merev. Hosszú időre kikapcsolja a kisgyermekest a munka világából, ami a tartós munkanélküliség melegágya. (Frey M., 2001)

A nyugat-európai országok többségében létezik családpolitika és vannak ezzel kapcsolatos célkitűzések. Mindegyik azt vallja, erősíteni kívánják a családi értékeket, anyagi eszközökkel, harmóniára törekednek az anyasági és a női munkavállalás konfliktusában. Ezzel ellentétben a közép-kelet-európai országokban az 1990-es évek során átalakultak, megszűntek vagy elsorvadtak a korábbi családtámogatási rendszerek, és jelenleg a világ legalacsonyabb termékenységgű országai között vannak.

A skandináv országokban magas a női foglalkoztatottság aránya és magas a nők képzettségi szintje, ugyanakkor a legfejlettebb a családtámogatási rendszer. Pozitív a kapcsolat a termékenység és az iskolai végzettség között. Családpolitikájuk lényeges eleme, hogy mérsékelje a gyermekvállalás miatti jövedelem-kiesést; valamint célja egy sokoldalú foglalkoztatási rendszer kiépítése is.

Mindennek pedig a tanulsága: családpolitika akkor lehet igazán hatékony, ha ahhoz biztonságos gazdasági környezet és kedvező gazdasági folyamatok is kapcsolódnak.

Család helyett egyedülállóként

A családszerkezetben történő, és az 1980-as évektől kezdődően egyre élesebben jelentkező változások egyik jellemző vonása az egyedülállók arányának növekedése, s ezzel együtt az egyszülős családok számának és arányának emelkedése. Éppen ezért, ma a társadalom családformái és együttélési mintái között fontos helyet foglalnak el az egyszemélyes háztartások. A családok felerősödött elaprózódásával egyre több önálló

háztartás jön létre. Ezeknek a tendenciáknak az okait magyarázzák a '90-es évek közvélemény-kutatási adatai, melyek a nők és anyák munkavállalása tekintetében mutatják a legnagyobb szemléletbeli változást.

Demográfiai meghatározás

A demográfiában a családi helyzetet kétféleképpen szokásos megközelíteni. Általában a családi állapot jogi megkülönböztetése szerepel, de gyakoribb az ún. de facto, tényleges családi állapot meghatározása is. Az előbbi meghatározás szerint:

- nőtlenek, hajadonok – azok a személyek, akik nem kötöttek házasságot;
- özvegyek – akinek a házassága a házastárs halálával szűnt meg, és nem léptek újabb házasságra;
- elváltak – akiknek a házassága a válásukkal szűnt meg, és nem kötöttek újabb házasságot.

Vizsont a demográfiai irodalomban létezik egy másik csoportosítás is, ami két kategóriát különböztet meg:

- a házasságban még nem élteket (nőtlenek, hajadonok);
- a házasságban már élteket különíti el, ide tartoznak a házason kívül az özvegyek, és az elváltak.

A tényleges családi állapot megállapításánál úgy is vizsgálható a négy alapkategória (nőtlen/hajadon, házas, elvált, özvegy), hogy a hangsúlyt az együttélésre, és a különélésre helyezzük.

Létezik ennél egyszerűbb csoportosítás is:

- házas, aki a házastársával él;
- együtt élő, aki nem törvényes házastársával él;
- nem él együtt kategória.

A szociológusok figyelmét felkeltette ez a mind gyakrabban jelentkező egyedülálló életforma, amely már nem csak a nagyon fiatal, és az egyedül maradt idősebb korosztályoknál jelentkezett. Egyre elterjedtebbé vált az egyedüllet; nemcsak a házasságok előtt, hanem a házasságok után is, valamint a házasságok későbbre toródásával a társadalom legtöbb korosztályára kiterjed. A továbbiakban az egyedül élőkre az utóbbi tipológiáját alkalmazom, vagyis szinglinek fogom tekinteni azokat, akik a „nem él együtt” kategóriába tartoznak.

Az adatok tükrében

A szinglik aránya évről évre nő. Az egyszemélyes háztartások arányának emelkedésének tekintetében Magyarország a '80-as évek közepétől a '90-es évek közepéig 6%-os növekedéssel azon országok közé tartozott, amelyekben jelentős aránynövekedés ment végbe.

1985–1995 között az európai átlag 25%-ról 28%-ra emelkedett. 10 év alatt kiemelkedő változás ment végbe e téren Belgiumban (+10%), Finnországban (+7%), Hollandiában (+5%) is. Franciaország és Németország tekintetében csekélyebb a növekedés, az előbbi ország esetében +3%, utóbbiban pedig +4%.

1–2%-os emelkedés figyelhető meg Németországban, és Olaszországban. Az előbbieket közül egyetlen olyan ország található, ahol csökkent az „egyedüliek” aránya, ez az ország pedig Svédország. Mindez összefüggésbe hozható a skandináv országokban végbemenő

magas női foglalkoztatottság arányával, a magas női képzettségi szinttel, a fejlettebb családtámogatási rendszerrel, és a termékenység, valamint az iskolai végzettség közötti pozitív kapcsolattal.

Magyarország tekintetében egy 2000-ben végzett országos reprezentatív felmérés szerint, míg a 18 év feletti népesség 36,5% található az egyedülálló kategóriákban, beleértve mind a hajadonokat, nőtleneket, elvált státuszúakat és az özvegyeket is, addig a társadalom 58,1%-a élt házasságban. Szintén 2000-ben a 15 év feletti népesség tekintetében csaknem minden második válaszadó egyedülállónak vallotta magát, összesen 47,4%. Ez a következőképpen oszlott meg: nőtlenek/hajadonok aránya 26,6%; özvegyeké 11,5%; az elváltaké pedig 9,3%.

Bár az egyedülállók aránya országszerte nagyobb lett, de kimagaslott a növekedés a fővárosiak között. Annak ellenére, hogy az egyedülállóknál nagyon sok idős embert találunk, az 1980-as évektől mégis a 30–49 éves körében volt legszámottevőbb az aránynövekedés.

1990-ben korcsoportonként és nemek szerint velük 20 éves kor alatt alig találkozunk. Amíg a férfiaknál közel egyenlő arányban vannak a szinglik a 20–29; 30–39 és a 60-tól idősebb korosztálynál, addig a nőknél legnagyobb arányban az idősebbek között találunk és csak aztán a 20–29 éveseknél. A fiatalabbak között inkább a férfiak élnek egyedül, míg az idős, feltehetően özvegyek között nőket találunk. A 15 éves és idősebb népességben terület és családi állapot szerint 2001-ben is, leginkább Budapesten, és Közép-Magyarországon találhatóak meg az egyedülállók. A nemek között viszont már jelentős eltérést találunk. Ebben az időben a férfiak mintegy 48,6%-a élt egyedül a fővárosban, míg a nők 57,5%-a. A fővárostól távolodva nemcsak az egyedüliek száma csökken, de a két nem közötti különbség is.

Az egyedülálló életforma elterjedésének lehetséges okai

Ennek az életformának az elterjedése több olyan össztársadalmi okkal magyarázható, amelyek a következők:

1. A nők és férfiak kapcsolatának átalakulása, mindkét nem szerepváltozása, és mindennek az összehangolása a már elavult, hagyományos elképzelésekkel és nevelési elvekkel.
2. A probléma közgazdasági szempontból való megközelítése. (Becker, 1974) Ez a magyarázat a nők fokozódó gazdasági-egzisztenciális függetlenségével érvel. Az ő oldalukról nézve a fokozódó munkaerő-piaci részvétel, emelkedő iskolai végzettségük, növekvő szerepük a munka világában a házassági hajlandóság visszaeséséhez vezethet. Ez egyrészt abból adódik, hogy a házasság számukra egyre kevésbé jelent szükségyszerűséget. Hiszen többségük már saját erőforrásra támaszkodva képes megteremteni saját biztonságát. Ehhez még hozzákapcsolódik az is, hogy a fokozódó karrierorientáltság már nem összeegyeztethető a család intézményével.
3. Az okoknak a modernizáció is egyfajta magyarázata lehet. A mai világban mindenkinek egyre inkább saját céljai megvalósítása válik elsődlegessé, s ez ellentmond a hagyományos együttélési formáknak. A társadalom közösségi értékeinek háttérbe-szorulása, ártértékelődése mellett az egyén szerepe felértékelődik. A növekvő individualizáció megszakítja a régi, hagyományos tradíciókat a házasság területén. Rendkívül fontos lett az egyéni karrierépítés, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, az egyéni sikeres életút. Mindez azt kívánja meg az egyes emberektől, hogy sikereinek biztosítására napi 8 óránál több időt fordítson. Ez pedig olyan feladat, amit a családi élettel nem könnyű összehangolni.

4. A származás, a gyermekkori minták, és a nevelés is befolyásolhatja a fiatalok házassági szokásait. A családalapítás előtt állók olyan értékeket hozhatnak otthonról, amelyek vagy kíváncsisággá teszik bizonyos kor feletti házasságot, vagy ellenkezőleg, megengedik a házasság nélküli együttélést. A falvakban, kisebb közösségekben élőknek, ráadásul azoknak, akik alacsonyabb társadalmi státuszról származnak valószínűleg hamarabb házasságot kell kötniük, mint a városi, magasabb társadalmi háttérrel rendelkező társaiknak. Ugyanakkor az a tény is gátló lehet, ha a fiatal otthon a házasságnak csak negatív oldalaival találkozott. (Utasi, 2000; Bukodi, 2001)
5. Negatív hatással bír a nők házassági szokásaira az oktatásban hosszabb ideig való részvétel. Könnyebben szabadulnak meg a házasságra való ösztönzéstől, hiszen tágul látókörük, s ezzel együtt hamarabb választják a házasság nélküli együttélést. Ezzel ellentétes tendencia érvényesül a férfiaknál. Az előbbi esetben a kevésbé képzettek, míg az utóbbiakban a magasabb iskolai végzettségűek házassági esélyeik a jobbak. (Bukodi, 2001)
6. Befolyásoló tényező a munkaerő-piaci tapasztalat is. A munkába állás, és a házasságkötés közötti pozitív kapcsolat viszont az életkor előrehaladtával csökkenhet. Hogan (1977) eredményei szerint fiatalabb korban elsősorban azok a férfiak és nők kötnek házasságot, akiknek már vannak munkaerő-piaci tapasztalataik. Ez erősebb a férfiak esetében. A házassági piacon egyértelmű előnye van azoknak, akik nagyobb kereseti potenciált, s kedvezőbb lehetőségeket kínáló munkapiaci pozíciókban dolgoznak, mint azok, akik szerényebb állásokban tevékenykednek.

Az egyedülálló életforma variánsai: Elváltak

Ma a társadalom tagjaiban az előbb említett, egyre erőteljesebben előretörő individualizmus eredményeként a kisiklott, rossz útra terelődött házasság megszüntetésével egyre többen választják a válást. Bár a házasság elején még egyensúlyban vannak a kicserélendő értékek, de az idő során felszínre kerülnek az eltérő tulajdonságok is, amik egyfajta zavart keltenek. Mindez erősebben jelentkezik a fiatalon megkötött házasságok esetében, ahol rendszerint „szerelmi vakságról” beszélhetünk.

A válás mögött, mindig a partnerek közül valamelyik fél szükségleteinek kielégületlenségét találjuk. Az ember akkor érez készletet a válásra, ha fontosnak tartott szükségletei nem elégnek ki megfelelő mértékben. Ebben pedig a következő okok játszhatnak szerepet:

- a személyiség fejlődése, vagy változása;
- a tömegkommunikáció társadalomba való behatolása, az elhidegülési folyamatban való részvétele, mivel a családok így új viselkedési módokkal ismerkedhetnek meg;
- bár az érzelmi problémák, az elhidegülés, meg nem értés némileg veszített jelentőségéből, de jelentősen nőtt a hűtlenség szerepe;
- a féltékenységi, az anyagiakkal kapcsolatos viták, a durva bánásmód és a család elhanyagolása is fontos összetevő lehet.

J. F. Cuber szerint a legtöbb házasságtörés:

- a házastársi kapcsolatok hiányainak a kompenzálásából;
- a kényszerű különélésből származó konfliktusokból, vagy abból ered, hogy a házaspár egyik fele képtelen felelősséget vállalni a kapcsolatban.

A. Ellias amerikai pszichológus különbséget tesz egészséges, normális és egészségtelen, neurotikus okok között. Az előbbieket a változatosság fokozott igényét, a kalandvágyat jelölik. Szerinte a modern ember számára alig van más lehetőség, mint egy új szexuális kapcsolat.

Hazánkban 1999-ben az évi 26 ezerre becsült válás azt jelentette, hogy minden 1000 házasságkötésre 571 válás jutott. Az egyedülálló elvált státuszúak aránynövekedése tehát évről évre szembetűnőbb. Míg 1960-ban a népesség családi állapot szerinti összetételében a 15 éven felüli népesség 2%-a vallotta magát elváltnak, addig 1990-ben már 7,4%-a, 2002-re pedig csaknem 9%. Mivel a felgyorsult életvitel, a társadalmi ellenőrzés, a hagyományok tiszteletének háttérbe szorulása a fővárosban a legjellemzőbb, ezért az egyedülállók legnagyobb arányban itt élnek, így nincs ez másként az elváltak között sem.

2001 elején Budapesten a népesség 23,1%-a élt felbomlott házasság után elváltan. Szintén magas az arányuk Közép-Magyarországon (20,9%), és Dél-Alföldön (19%). Legkisebb mértékben a Nyugat-Dunántúlon élnek elváltan az emberek, ahol arányuk 12,9%. Viszont a férfiak válást követő újrահázasodásának nagyobb esélyét jelzi, hogy a nők körében magasabb az elváltan élők aránya. 2000-ben a nők 10,3%-a, míg a férfi népesség 8,2%-a volt elvált státuszú. Iskolai végzettséget tekintve az elvált státuszúakat leginkább az egyetemi diplomások (14,7%), életkort tekintve pedig leginkább a negyvenes éveikben járók között találjuk, arányuk 15,9%. Hozzájuk közel áll a 30-as éveikben járó korcsoport is 11,5%-kal. (Utasi, 2000)

1986-ban egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat hét ország reprezentatív mintáját felhasználva (Ausztrália, USA, NSZK, Nagy-Britannia, Olaszország, Magyarország) a családi és baráti kapcsolatokat kívánta összehasonlítani ezen országok között. Az eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a háztartási konfliktusból származó problémákat leginkább a nukleáris családon belül, s elsődlegesen a nőket választva bizalmasuknak oldanák meg a megkérdezettek, éppen úgy, mint az osztrák és az angol családokban. Ha nincs összetűzésük, akkor a házasság általánosan a házastársukat tekintik lelki támaszuknak. Legjobban működnek a házasságok e területen a volt NSZK-ban, Ausztráliában, Nagy-Britanniában és Ausztriában, míg Magyarországon és az USA-ban közepesen. Még azokban az országokban is, ahol sok energiát és pénzt fordíthatnak az intézményes lelki gondozásra, ott is domináns marad a családtagok és a barátok segítsége a feszültségekből adódó terhek elviseléséhez. Az adatok azt mutatják, hogy akinek van a családon belül legalább egy bizalmasa, vagy jó barátja, lelki válsága esetén kétség kívül elsősorban tőle vár segítséget. Éppen ez a szoros családi együttműködés, az erős rokonsági kapcsolattartás lehet az egyik domináns oka annak, hogy Magyarországon kevésbé alakulhatnak ki a baráti kapcsolatok, mint máshol, ugyanis ez az instrumentális családi életforma megköveteli a kölcsönös segítségnyújtást. (Utasi, 1991)

Reprezentatív vizsgálatok azt mutatják, hogy a későbbi családalapítás és az együttélés terjedése nem feltétlenül jelenti a házasság intézménye iránti bizalom megrendülését. A fiatalok többsége a házasságon alapuló családi élet híve, ugyanakkor toleráns a házasságon kívüli partnerkapcsolatokkal szemben is. Ezzel szemben az individualizálódás olyan mértékben hat a már megkötött házasságokra, hogy gyakran eredményez válást, s ennek következtében napról napra emelkedik az elvált státuszban élők száma. Mindemellett egyre inkább jelentkezik az elváltak között gyakran egy új családi életformaként az egyszerűsödő családok növekvő aránya, közöttük pedig felülreprezentálva a gyermeküket egyedül nevelő nők.

Gyermeüket egyedül nevelő anyák

A családok számának évről-évre való csökkenésével párhuzamosan nőtt az egyszülős családok száma. Az utóbbi csaknem 1/3-dal.

1990-ben a családok 15,5%-a tartozott ebbe a kategóriába. A romló halandóság, a különélések, a gyermekekkel történő válások növekvő aránya, az elváltak, illetve özvegyek újráházasodási arányának csökkenése, az újránházasodásig eltelt időszak hosszának növekedése mind olyan tényezők, amelyek egyértelműen az egyszülős családok növekedését eredményezték. Különösen az 1980-as években volt erőteljes a növekedés, az előtte lévő évtizedben csak mérsékelt emelkedés mutatkozott.

1990-ben az egyszülős családok körülbelül kétharmada volt egygyermekes. Az egyszülős családok nemcsak idősebb, hanem átlagosan kevesebb gyermeket is nevelnek, mint a házaspáros családok. Ha a gyermekes családok megoszlását a 24 évesnél fiatalabb eltartott, valamint a nappali tagozaton tanuló gyermekek száma szerint nézzük családtípusonként, akkor láthatjuk, hogy az egyszülős családok legnagyobb részében egy eltartott gyermek van, egyötödében pedig kettő, s mintegy 4%-ában pedig három, vagy több. (S. Molnár Edit, 1997) Az életkort vizsgálva különösen a fiatal korban mutatkoznak meg erősebben az emelkedés tendenciái. A 25–29 évesek között a gyermekeket egyedül nevelő anyák aránya 1970 és 1994 között 5%-ról 11%-ra emelkedett, a 30–34 éveseknél a növekedés 6%-ról 13%-ra, a 35–39 éveseknél pedig 9%-ról 14%-ra nőtt. A férfiak között is ebben a korcsoportban találjuk a legtöbb gyermekét egyedül nevelő apát.

Ha a köznap életben az egyszülős családok szóba kerülnek, egyértelműen az anya gyermekkel képe jelenik meg az emberek szeme előtt. Mennyiben helyes ez a kép? Még ma is az anya gyermekkel családtípus domináns. Azoknak az egyszülős családoknak az összes családon belüli részesedése, ahol az anya él együtt egy vagy több gyermekével 1996-ig folyamatosan emelkedtek, míg azoké, ahol az apa neveli a gyermekét csak 1990-ig nőtt, azt követően viszont valamelyest visszaesett.

1990 után ez a két folyamat kiegyenlítette egymást. Nem véletlen tehát, hogy az egyszülős családok problémája a kutatásokban többnyire „női problémaként” jelenik meg. Az egyszülős családok többségében a gyermek nem, vagy nehezebben kapja meg azokat a férfi-mintákat, amelyek a családi szocializációjukhoz, nemi szerepeik megtanulásához szükségesek lennének. Tehát az egyszülős családoknak sajátos helyzetükből adódóan olyan problémákkal kell megküzdeniük, amelyeknek megoldása még a kétszülős családoknak sem könnyű. Hogy mennyire nem csak Magyarország problémája mindez, azt jól mutatja, hogy már 1985-ben rendeztek egy konferenciát Brüsszelben, melynek témája ennek a problémakörnek a megvitatása volt. Tehát a csonka családok kialakulása Európa-szerte megfigyelhető.

Egy „új életforma” képviselői

Csak a gyermekeiket egyedül nevelő anyák elterjedése után figyeltek fel a kutatók arra a másik jelenségre, ami a harmincas-negyvenes éveikben járó, és egy sajátos életformát követőkre volt jellemző. A civilizációs fejlődéssel a legtöbb országban terjedni kezdett ez az új életforma, s mára már napjaink egyik legfontosabb kérdésévé vált. A témát boncolgató könyvek az eladási listák élére kerültek, mert valamilyen módon mindenkit érintenek. Ezek az egyedülállóak másként élik életüket. Ők akarva kerülnek a tartós párkapcsolatból; magasan képzettek; önálló egzisztenciát alakítottak ki maguknak; a harmincas-negyvenes éveikben járnak és nem utolsó sorban munkamániások.

Fő jellemzőik továbbá, hogy saját lakásukban, karrierjüket építve, de emellett változatos szabadidős tevékenységet végezve; szabadidejüket gyakran társaságban töltve élik mindennapi életüket. Vagyis ezek az emberek, akkor mennek haza, amikor akarnak, nem kell senkinek beszámolniuk és megfelelniük. Ők azt, és akkor tesznek, amit, és amikor akarnak. Alapvetően határozottak, szabadságuk lehetővé teszi, hogy színes életet éljenek, tudják, hogy mi kell nekik, mindenre van idejük, mert csak magukkal kell foglalkozniuk. Mégis, azok a lányok, akiknek van férjük, vagy barátjuk, lesajnálással vegyes vágyakozással figyelik életüket. Talán kissé önzőnek is tartják őket, akik képtelenek feladni függetlenségüket. (Utasi, 2001)

De mennyiben valósak ezek a jellemzők? Ha valóban ilyen privilegizált életet él ez az egyre nagyobb számú réteg, akkor miért élnek oly sokan mégis párkapcsolatban, és a statisztikák szerint miért szeretne az emberek nagy része állandó kapcsolatot? Tudományos vizsgálatok erre a kérdésre megadták a választ, amikor ennek az életformának előnyeit és hátrányait vizsgálták, összehasonlítva a párkapcsolatban élők életével. Stein (1980) egy interjú vizsgálatban hatvan 25–45 év közötti egyedülállóval készített interjú alapján tárta fel a két életforma közötti különbséget.

A kutató a pozitívumok között a következőket találta:

1. az egyedüli életforma ösztönzi a karrierépítést, mert a benne élők mind idejüket mind energiájukat teljes egészében a munkájuknak szentelhetik;
2. szabadabb és függetlenebb életet élhetnek;
3. változatosabb szexuális élményekben lehet részüik.

A negatívumok közé pedig:

1. elsődlegesen a gyengébb, lazább kapcsolatokat;
2. ennek következményeként az egyedüllétet;
3. a magányosságot sorolta.

Vagyis lehet, hogy ez az életforma kívülről szebb, mint belülről? Mennyire igazak a közvélemény sztereotípiái? A szinglik tényleg önző munkamániások? Mennyire helytelen ezt a jelenséget csupán erkölcsi alapon megítélni? Miért jó így élni?

Mit jelent „single”-ként élni ebben a változó világban

A szociológiában már a '70-es években felkeltette a kutatók érdeklődését ez az új egyedülálló életforma. Bár Laslett (1972) ezt a réteget kezdetben „egyszemélyes háztartásokként” kezeli, viszont később Lüscher (1988) elméletében már körvonalazódik a család pluralizálódását nagymértékben érintő, és legfőképp a fiatalokra kiterjedő egyedülállók aránynövekedése. Ezzel a kutatók egy újabb kutatási területet „kaptak”, s így került a „single” életforma nemcsak a tudományos, hanem a hétköznapi palettán is előtérbe. A kutatások ennek az életformának nemcsak elterjedési okait vizsgálták. Stein (1980) az egyedüllét előnyei és hátrányai mellett feltárta azt is, mennyire saját választás eredménye ez az életforma. A kutató két dimenzió alapján határozta meg a szingliket. Egyrészt beszél állandósult szinglikről, akiknél nem átmeneti, hanem végleges állapotot jelöl a szingliség, ellentétben az átmeneti, vagy nem állandósult szinglivel. A másik dimenzió az egyén és a kialakult élethelyzet döntését illetően alakul: vannak a választott szinglik, akik tudatosan választották ezt az életet, és vannak a kialakult szinglik, akiknek valamilyen külső hatás következtében alakult így az életük, súlyos betegség, vagy sok kudarcélmény utáni beletörődés következtében. (Stein, 1980)

Szinglik Magyarországon

A társadalom ma élő fiataljai legfőképpen a munkaorientáltság, a jövő megalapozása miatt halasztják a házasságukat. Egyre kevesebben kötnek pályakezdőként házasságot, később szülnék gyereket, és még véletlen sem akarják feladni karrierjüket, függetlenségüket. Egyre több nő él ezzel a lehetőséggel, mert az iskolázottság expanziójával megnyílt előttük is a lehetőség, hogy a társadalom jól képzett, önálló keresettel rendelkező egyéneivé váljanak. Ezt az életet élik egészen a 30-as éveik elejéig, majd megkeresik a világban a számukra rejtegetett párt, akivel családot alapítva leélik a további életüket. Ez így szépen hangzik, de a valóságban közel sem minden így történik. Hiszen az imént említett nők, amikor már úgy érzik révbe értek, és ideje családot alapítaniuk, döbbenet tapasztalják, hogy eltűntek mellőlük a megfelelőnek tűnő férfiak, és nem találnak elképzeléseiknek megfelelő partnert. Mégis, mi vezérli akkor egyre többjüket arra, hogy az előbbieik szerint cselekedjenek?

Utasi Ágnes (2001) is - többek között - ezt a problémát kutatta, s arra kereste a választ, miért élnek egyedül Magyarországon a fiatalok egyre nagyobb arányban. A kutató a „single” életformát élő harmincas interjúalanyok életfeltételeinek meghatározói alapján öt típust különített el:

1. Az elsőt a társadalom nagy „versenypályáinak” karrierépítő befutóinak nevezi, akiknek lételeme a karrier. Ennek legfőbb kiváltójaként a felgyorsult élettempót teszi felelőssé. Az ebbe a csoportba tartozók párkapcsolatára a laza együttjárási életforma jellemző, melyben érzelmeiket újra és újra alárendelik a munkájuknak. Aktívan sportolnak, anyagi gondokkal nem küzdenek, hiszen általában többet keresnek az átlagnál, de többet is költenek. Barátaikat saját körükből választják, ugyanakkor párkapcsolataikban rettegnek az érdekkapcsolattól, hiszen attól félnek, hogy már meglévő vagyonukért akarják őket. A környezetükben lévő, és már megromlott házasságok tapasztalatai is elővigyázatosságra intik őket, így mindez együttesen tovább élteti a „single” létet.
2. Második jellemzőnek Utasi Ágnes a gyermekkori minták hatásának szintén riasztó hatását emeli ki. E tekintetben a szülők rossz házasságának megélése után nehezebbre esik a családalapítás előtt álló fiatalnak elképzelni, hogy az általa alapított család élete jobb lehet, mint amit maga gyerekként tapasztalt. Ezek a fiatalok úgy gondolják, hogy nincs a világon tökéletes párkapcsolat. Szintén a nevelés gyakorol hatást azokra az egyedül élő fiatalokra is, akiket nevelkedésük során láttak el olyan intelmekkel, mely szerint nem kell a választást elsietni, hiszen az egy életre szól, és kárára lehet a tanulásnak, a karriernek, a szabadságnak. Miközben az óra ketyeg, ezek a „passzív várakozók” azt gondolják, hogy felesleges keresni a nagy őt, hiszen magától is el fog jönni, ha itt az ideje – mondja a szociológusnő. Valójában viszont egyáltalán nem élvezik az egyedül élő életformát.
3. Társadalmi távolságok fékező hatása miatt gyakran azért nem találnak partnert az emberek, mert nem akarnak, vagy nem tudnak aszimmetrikus státuszú kapcsolatban élni – véli a kutató. Gyakran ez a helyzet áll elő a diplomás nők vonatkozásában is. Emellett szintén hatással bír az egyedüli életforma kialakítására az, hogy az oktatás expanziójával egyre több fiatal szerez felsőfokú végzettséget úgy, hogy közben elkerül egy teljesen más környezetbe, megváltozik a lakóhelye. Ez a folyamat gyakran megtöri a korábbi baráti kapcsolatokat, s elszakít a rokoni-ismeretségi kötelékektől.

4. A 30-as egyedüliek házasságkötésének akadálya az elterjedt élettársi kapcsolat is, hiszen jogi akadály nélkül szüntethető meg, ha végképp kihűlt a kapcsolat. Bár a benne élő partnerek hosszabb távra terveznek, ám jól érzik magukat ebben a függetlenséget és érzelmi kötéléket is biztosító együtt-, és mégis egyedül élésben. Legtöbbször attól tartanak, hogy a házasság negatív hatással lenne a kapcsolatukra, de élettársi kötelékben már rövidebb-hosszabb ideig élt a többségük.
5. Utolsóként a maguknak való szingliket említi Utasi. Ez a szűk csoport minden életkorban megtalálható, és legfőbb jellemzőjük a maguknak való önzőségük. Ők azért élnek egyedül, mert nem tudnak, vagy azért, mert nem akarnak alkalmazkodni más-hoz. Ez az életforma az évek múlásával úgy megerősödik, hogy képviselői nem érzik a magányt, emellett nem is unatkoznak. (Utasi, 2001)

A társadalomtudományi írások mellett Magyarországon is egy új regénytípust teremtett az a nőkről, és nőknek szóló népszerű irodalom, amelyik főhőse a harmincas, egyedülálló vagy elvált, illetve válófélben levő nő. A szingliregény krízishelyzetekről, lelki gyötrelmekről, útkeresésekről szól, de legtöbbször nem keserűen, nem szenvedélyesen, hanem humorral, iróniával ötvözve. Vagyis olvashatunk erről az életformáról szakemberektől elméletekkel alátámasztva, könyvekben gyakran humorral színesítve, valamint laikusok beszélgetéseiből is, akik legtöbbször a már korábban is említett sztereotípiákkal címkézik fel az egyedülálló életet élők körét.

Utasi Ágnes (2001) kutatásában 668 harmincas éveiben lévő, nagyvárosi diplomás szingli megkérdezésével ellenőrizte a rájuk vonatkozó stigmatizáló megjegyzéseket. A vizsgálatából kiderült, hogy ezek a vélekedések egyáltalán nem általánosak. A kutatás eredménye is azt támasztja alá, hogy a szinglik nem önzők, sőt 85 százalékuk tartós párkapcsolatot szeretne, és a kisebbség élvezi csak az egyedüllétet. Viszont többségük tényleg nem akar megházasodni, mert így védettebbnek érzik a függetlenségüket, vagyis papír nélküli kapcsolatra vágnak. A kutató szerint ez a réteg az átmeneti szingli-állapot képviselője, ezt bizonyítja az is, hogy csak 10 százalékuknak nem volt soha semmilyen párkapcsolata. Ez azt mutatja, hogy a csoport akarja az állandó párkapcsolatot, de valami miatt mégsem képes megőrizni. Befolyásoló tényezőként említi a felgyorsult életet, melyben egyre kevesebbet foglalkoznak egymással az emberek, csökken a bizalom. A kutatás azt sem igazolta, hogy a szinglik változatos, irigylésre méltó életet élnek. Nem tartoznak a társadalom nagyobb fogyasztói közé; nem járnak sűrűn színházba, kirándulni. Ezek a nők sem mennek többet fodrászhoz, kozmetikushoz, de nem is sportolnak többször, mint egyéb nőtársaik. Vagyis Magyarország vonatkozásában Hradil (1995) elméletével ellentétes eredmények születtek. Ő ugyanis az új életformát élő egyedülállókat kutatva, azt találta, hogy a „single” nők háztartási jövedelme nagyobb, mint a házasságban élő nőké. Éppen ezért, az előbbi csoport választási szabadsága kedvezőbb. Ennek a magasabb jövedelemnek és a változatosabb életstílusnak köszönhetően az átlagosnál magasabb eséllyel kerülnek a legkedvezőbb fogyasztási csoportba, vagyis az élet élvezetére koncentráló „hedonista” és az önmegvalósítást leginkább jelző „alternatív” millióba.

Irodalom

- Becker, G. S. (1974): A Theory of Marriage. In: T. W. Schultz (ed.): Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital. Chichago–London: University of Chicago Press.
- Buda B. (1974): Párválasztás – A partnerkapcsolatok pszichológiája. Bp.: Gondolat.
- Bukodi E. (2001): A párkapcsolat-formálódás és a partnerszelekció változása az egyéni életútban és a történeti időben. Ph.D disszertáció, Bp.: BKE.
- Burgess, E. W. (1943): Homogamy in social characteristics. American Journal of Sociology, 49: 109–124.
- Cseh-Szombathy L. (1978): A mai magyar család jellegzetességei. In: A változó család. Budapest: Kossuth, 11–65.
- Cseh-Szombathy L. (1980): A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In: Utasi Á. (szerk.): Társas kapcsolatok. Bp.: Gondolat, 1991. 7–20.
- Cseh-Szombathy L. (2001): Változások a család működésében. Társadalmi Szemle, 6.
- Durkheim, E. (1967): Az öngyilkosság. Bp: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Frey M. (2001): A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): Népesedés és népességgazdaság 2001. Bp.: Századvég, 172–192.
- Frey M. (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Pongrácz T-né és mtsai (szerk.): Szerepváltozások 2001. Bp.: TÁRKI, 9–29.
- Giddens, A. (1997): Szociológia. Bp.: Osiris, 377–405.
- Giddens, A. (2000): Az elszabadult világ. Bp.: Perfekt.
- Hogan, D. P. (1977): The effects of demographic factors, family background, and early job achievement on age at marriage. Demography, 14:161–76.
- Hradil, S. (1995): Die „Single-Gesellschaft“. München: Beck.
- H. Sas J. (1976): Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Budapest: Akadémiai.
- Kamarás I. (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In: Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség – itthon és Európában. Bp.: Századvég, 13–42.
- KSH (1996): Demográfia, 1995. Budapest: 53–54. KSH (2000): Demográfiai Évkönyv, 1999. Budapest.
- KSH (2001): Demográfiai Évkönyv, 2000. Budapest.
- KSH (1996): Magyar Statisztikai Évkönyv, 1995. Budapest.
- KSH (1999): Társadalmi helyzetkép 2000. Budapest: 95.
- Kulcsár K. (1970): Az ember és társadalmi környezete. Új Írás, X. 6.
- Lange, K. E. (2004): A himbák. National Geographic, 1:46–61.
- Laslett (1972): Household and Family in Past Time. Cambridge University Press.
- Lewin, B. (1982): Unmarried cohabitation: a marriage form in a changing society. Journal of Marriage and the Family, 44:763–773.
- Lőcsei P. (1985): A nő munkavállalás és a hagyományos magyar család. Kortárs, 10.
- Lüscher K.–Schultheis, F.–Wehrspaun, M. (1988): Die Postmoderne Familie. Konstanz: Universitätsverlag.
- Neményi M. (1988): A család. Bp.: Gondolat.
- N.-né P. H. (1993): Egyedülálló a fővárosban. Statisztikai Szemle, 4–5:397–399.
- Oppenheimer, V. K. (1994): Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. Population and Development Review, 20: 293–342.
- Parsons, T. (1965): Social Structure and Personality. London: 58–62.
- Pikó B. (2003): Kultúra, társadalom, lélektan. Budapest: Akadémiai, 50–64.
- S. Molnár E. (2001): Családi értékek – családpolitika. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): Népesedés és népességgazdaság 2001. Bp.: Századvég, 70–98.
- S. Molnár E. (1997): Gyermeküket egyedül nevelő anyák. Demográfia, 40:2–3: 147–169.
- Somlai P. (1984): A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás”. Szociológia, 1–2.
- Spéder Zs. (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. in. Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség – itthon és Európában. Bp.: Századvég, 86–115.
- Stein, P. J. (1980): Single Life: Unmarried Adults in Social Context. New York: StMartin's Press.
- Szilágyi V. (1978): A házasság jövője. Bp.: Minerva.
- Szűcs Z. (1999): A családösszetétel változása a kilencvenes évek első felében. Demográfia, 42: 14–31.
- Utasi Á. (1991): Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzetközi sajátosságáról. In: Utasi Á. (szerk.): Társas kapcsolatok. Bp., Gondolat: 169–188.
- Utasi Á. (2001): A független, egyedülálló harmincasok: a szingli. In: Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség – itthon és Európában. Bp.: Századvég, 231–254.
- Utasi Á. (2001): Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In: Pongrácz T-né és mtsai. (szerk.): Szerepváltozások 2001, Bp., TÁRKI: 113–133.
- Utasi Á. (2002): A bizalom hálójára. Budapest: Új Mandátum, 83–129.

Szancsik Mária

A bikulturális szocializáció mentális háttere a cigány fiatalok körében*

Bevezetés

A témaválasztás személyes és szakmai motivációi

Írásom témája saját, személyes indíttatású, mivel édesanyám roma, édesapám magyar származású, így önmagamon tapasztaltam milyen nehéz a két kultúrában való szocializáció. (A két kultúra alatt a többségi magyar társadalmat és a cigány kisebbségi társadalmat értem.) Talán nem is sikerül teljes mértékben a két értékvilágnak egyszerre megfelelnem. Jelenleg úgy érzem, hogy a cigány kultúra az, amelyik engem inkább befogadott. Első ízben megpróbáltam a többségi társadalom tagjai között elfogadtatni magam, de nagyon sok hátrányos megkülönböztetés ért. Családomban a legmagasabb iskolai végzettség a nyolc általános, tehát a tanulás mint érték, nem létezik. A felnőttkori tanulást választottam család és munka mellett, mivel úgy gondolom, hogy a cigányság (és én is) csakis a tanulással emelkedhet fel a társadalmi ranglétrán.

A téma aktualitásának szakmai okai

A cigányság lélekszáma Magyarországon folyamatosan nő. 2050-re a cigány munkaképes korúak (20-64 évesek) száma a mai 4 %-ról 16 százalékra nőhet meg, vagyis minden hatodik potenciális munkavállaló roma lesz. Ennek a nagyszámú kisebbségnek szüksége van erős értelmiségi rétegre, akik igazán képviselhetik nemzetiségüket. A tanulással, az esélyegyenlőtlenségek csökkentésével a cigányok ne a „szociálpolitika köldökzsinórján lógva éljék életüket”, hanem adófizető állampolgárokként jelenjenek meg a munkaerőpiacon. A tanulással, illetve a minél magasabb iskolai végzettség elérésével elindul egy „személyes vállalkozás” a cigány fiatal részéről, mivel személyiségében, lelki világában lezajló folyamatok erős egyéniséget követelnek az iskolában, majd az életben való beilleszkedés folyamán. A cigány fiatalok két kultúrába való beilleszkedése hosszú, nehéz folyamat, melynek mentális hátterét szeretném bemutatni. Készülnek pedagógiai, politikai koncepciók a cigányság számára, de igazán a folyamat mentális problémáival, aspektusaival is kell foglalkozni, illetve rá kell világítani, mi játszódik le a cigány gyermek, fiatal lelkében. Szakmai szempontból fontos az, hogy e nehéz folyamat megkönnyítésére törekedjünk, illetve segítsünk a cigány fiatalnak, hogy megértse azt, hogy miért kell és érdemes tanulni?!

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2005/2.

Fontos a cigánysággal foglalkozni, hiszen:

- A cigányság jövője nagymértékben függ gyermekeik iskoláztatásának mikéntjétől.
- Az iskolai sikeresség viszont nagymértékben függ a családi miliótól. Elindul az ördögi kör, amelyből nagyon nehéz a kikanyarodó út.
- Az alacsony iskolai végzettség következménye a hátrányos helyzet, a szegénység.
- Ez a szegény réteg nagy valószínűséggel egész életében hátrányos helyzetben marad, és a hasonlóan alacsony iskolai végzettséget és hátrányos helyzetet a következő nemzedékre is át fogja örökíteni.
- A cigánykutatások többsége nem szól azokról a kevesekről (nem is tudják mennyien vannak), akiknek sikerült kitörni a többségi társadalom által rájuk kirótt szerepből. Őket nevezem írásomban a kivételeknek.
- A „kivételek” létező úton járva iskolázottságukkal, tehetségükkel, akaraterejükkel és erőfeszítésükkel kikerültek abból az ördögi körből, amely fogva tartja a cigánynak minősített társadalom többségét, de nem kívánják megtagadni származásukat.
- Léteznek ilyen emberek! Az ő létszámukat kell növelni!

Rövid áttekintés a magyarországi cigányságról

A roma népesség száma 2000 elején 531 ezer fő volt, 2010-re 608 ezer fő, 2050-re, pedig kb. 900 ezerre emelkedik. A roma népesség létszáma mintegy 70 %-kal emelkedhet a következő 50 évben. Az országos népesség előszámítás 2050. évi 8 millió fő, ezen belül a roma népesség aránya a jelenlegi 5 %-ról 11 %-ig emelkedne. Emellett a cigányság termékenységi arányszáma 3,1-es (100 roma nő átlagosan 310 gyermeket szül élete folyamán-, ami az országos átlag több, mint kétszerese.) Minden életkori csoportban megemelkedik a roma kisebbség aránya, különösen érezhető lesz ez a fiataloknál, ahol néhány évtized múlva minden ötödik gyermek roma lehet. A Központi Statisztikai Hivatal által elkészített Demográfiai forgatókönyvekben felhívják a figyelmet egy olyan populáció növekedésére, amely az iskolázatlan, sokgyermekes, az állami szociálpolitika nyakán élősködő családok tömegét szaporítja. Bár nem írták le azt a szót, hogy cigány, de az szinte biztos, hogy erre az etnikumra próbáltak rávilágítani. Ennek az etnikumnak az iskolázási, munkavállalási esélyei, lakóhelyi és lakásviszonyai, szociális ellátottsága felhívja a figyelmet arra, hogy a testével megjelölt emberek csoportja hátrányt szenved az élet nagyon sok területén. Tudjuk, hogy a cigány családokban nagyon alacsony az aktív keresők aránya, ezzel együtt magas az eltartottak aránya. Így az egy főre jutó jövedelem átlaga messze elmarad az országos átlagtól, és a cigány családok nagy része él a különböző szegénységi küszöböknel alacsonyabb jövedelmű háztartásokban. Ezen is változtatni kell, a tanulás, mint érték hangoztatásával, illetve a tanulás utáni munkahelyteremtéssel, egyenlő esélyt adva a munkához való jog tekintetében. A kvalifikált cigány fiatalok diplomával sem kapnak munkát, ennek egyik oka, hogy nincsenek társadalmi kapcsolataik, ismeretségük (hiányzik a kapcsolati tőkéjük). Szociális munkásként, de átlagos emberként is köztudott a cigánysággal kapcsolatos negatív sztereotípiák, előítéletek, diszkrimináció megléte, melynek számos oka van. A rosszabbodó gazdasági körülmények, a növekvő munkanélküliség, elszegényedés körülményei között ezek az érzések erősödnek. Azt is tudjuk, hogy a cigányok körében magas az alacsony iskolai végzettségűek száma, ennek egyenes következménye a munkaerőpiacon elfoglalt helyük. A cigányság nagy része támogatott foglalkoztatással dolgozik, közcélú, közhasznú munkásként. De még több közülük, aki elvesztette munkahelyét, illetve olyanok is

vannak, akik nem, vagy minimális munkaviszonnyal rendelkeznek. Ennek egyik oka az lehet, hogy a cigányok a munkát, mint a megélhetés forrását elutasítják. A szegénység alacsony jövedelmet, az egészségi állapot romlását, a gyermekek iskolai sikertelenségét, a lelki betegségek, és a deviáns viselkedések gyakoriságát vonja maga után. A nehéz körülmények között élők fizikai, illetve lelki betegségekkel küszködnek. Ezek a hátrányos helyzetű emberek nehezen tudnak megfelelni a többségi társadalom elvárásainak. Sajátos életmódjuk, kultúrájuk, életfelfogásuk még nehezebbé teszi a többségi társadalomba való integrációjukat. Őseik hagyományait ápolva olyan szokásokat követnek, amelyek eltérnek a magyar társadalmi többség gyakorlatától. Pl.: korán házasodnak, sok gyermeket vállalnak, erőteljesen építenek a nagycsalád támogató erejére mind a gyermeknevelés, mind a munkavállalás terén, ún.: kevésbé modernizált életformát élnek. A cigány családokban a lányok 7-8 éves korig ugyanúgy és ugyanabban a nevelésben részesülnek, mint a fiúk. Az igazi különbség ezután kezdődik. A cigánylányok helyzete és szerepe a családon belül különös és ellentmondásos. A lányok már 14-15 éves korban férjhez mennek, a fiúk 16-17 éves korban megnősülnek, így a házimunka és feladatok a 7-13 éves korú fiatalokra hárulnak, nagyjából arra az időszakra, amikor általános iskolai tanulmányaikkal kellene foglalkozniuk. A lányoknak általában ugyanaz a feladata, mint az anyáknak. A kisebb testvérek ellátása, a háztartás vezetése, főzés, mosás, takarítás. Az anyák gyakran maradnak egyedül a gyermekekkel, mert az apa a legkülönbözőbb okok miatt elhagyja a családot, vagy egyszerűen sokat van távol. Ebben az esetben az anya látja el az apa szerepét és annak feladatait, és az anya szerepét a „legnagyobb” lány. A magas gyermekszám oka nem csak a hagyományörzéshez köthető, hanem a nők nemi kiszolgáltatottságának, illetve, hogy más jövedelemforrás nem adatik számukra. Illetve nagyon sok nőben él az önértékeléséhez szükséges gondolat, hogy a munka területén nem ért el sikereket, akkor legalább a magánéletben érjen el „karriert”. Megmutatva azt, hogy ő is képes produkálni sikereket, azzal, hogy sok gyermeket szül. Vannak olyanok is, akik megpróbálkoznak a tanulás, a munka világában karriert építeni, de a sok kudarc, hátrányos megkülönböztetés után a magánéleti sikerek keresését választják.

A cigányság mentalitása, lelki egészsége

Az identitás

Az éntudat önmagunkról szerzett strukturált ismeretek, tapasztalatok halmaza, melynek alapján a viselkedésünket szervezzük. Alapkérdés az ember személyiségfejlődésében: ez egy szerzett képesség, nem velünk született. Forrása az egyén és a környezet kapcsolata. Ezért a cigányság is, miközben meghatározza a többi emberhez való viszonyát, egyúttal önmagát definiálja. Ez a tudatos önmeghatározás az ember öntudatában jut kifejezésre. Hogyan történik ez a cigányoknál? A cigánygyermek is csak a környezetéhez tartozó valamennyi gyermekhez (tehát nem cigányokhoz is) való viszonyán keresztül öntudatosíthatja a maga önállóságát.

Érzékenység

A cigányoknál a viselkedést inkább pillanatnyi érzelmek, kívánságok, hangulatok és egyéb viszonylag kevésbé kognitív, felszínebb stimulusok irányítják; figyelmüket inkább a környezet szemmel láthatóbb vonatkozásai kötik le. Ez az ún. érzéki dominancia. (Hebb, 1949)

Minél erősebb az érzéki dominancia, annál gyengébb az egokontroll. E törvény a cigányoknál tökéletesen érvényesül. Várnagy Elemér végzett kísérletet e tekintetben. Összegezve megállapította, hogy az alacsonyabb kategóriába helyezett gyermekeknek megrendül az önbizalmuk, csökkent értékűségi tudat vesz erőt rajtuk, amely azután a játék, a tanulás, a munka iránt egész magatartásukra rányomja bélyegét. A cigány gyerekeknél csecsemőkorban kialakul egy sokkal nagyobb fokú érzékenység, mint más gyereknél. Kétféle érzékenységről tudunk, a befelé-, illetve a kifelé fordulóról. A befelé forduló gyerek merev, visszahúzódnak. Ha kifelé forduló, akkor izgága, agresszív. Nem kell őket üvegbura alá helyezni, de óvatos bánásmódot igényelnek. Vannak előnyei is az érzékenységnek: tudnak komolyak lenni és lelkesedni is, együttérzőek, kitartóan dolgoznak. Egyszerűen több bátorítást, támogatást igényelnek. Az a feszültség, amely érzékenységükből fakad, akár hasznos is lehet, hiszen energiamozgósító. A cigányság érzélemtudására általában kimondható az, hogy a különböző típusú érzelmek között nincsen éles határ. Nincs még az ellentétes érzelmek között sem! A cigányoknál az érzelmek megnyilvánulása heves és rövid ideig tartó. Ők ún. érzelmi emberek, szívvel és lélekkel irányítottak cselekedeteik. Szinte egyik pillanatról a másikra képesek váltani az ellentétes érzelmi megnyilvánulások között. A cigány gyerek érzelmileg gazdagabb, mint nem cigány társai. Az iskolában ezt az érzelmi gazdagságot el kell fojtania, hiszen nem cigány társai előtt az ilyen megnyilvánulás szégyen. Ha a tanító erre alkalmat ad, ha felszabadítja benne azt a gátlást, amelyhez elég egy mosoly vagy egy simogatás, akkor könnyebb lesz a beilleszkedés.

A kisebbségi lét lélektani következményei

Ha a kisebbségi lét tartós, a következményei is azok, sőt, erősítik egymást, rétegződnek, dinamizálódnak, visszahatnak. Az akció reakciót vált ki, a diszkriminált személyiség lázad vagy kompenzál. Ezt a jelenséget a szociálpszichológia mára alaposan kitárgyalta kategóriáiban: elfojtás, kivetítés, átfordulás, frusztráció, depresszió, kisebbségi érzés, öngyűlölet. A cigány kisebbséget sújtó, helyenként súlyos diszkrimináció ellenére sem lázad. Immunis a hatalommal szemben, ezért tűnik a többség szemében fejlődésképtelennek. A roma kisebbség reakcióit ezért célszerű két csoportra osztani: elsődleges és másodlagos reakciók halmazára. Az elsődleges reakciók azok a feltételes reflexszerűen kialakult készségek, amelyek a diszkriminációk hatásait, illetve a sajátos status quo következményeit igyekeznek az elviselhetőség határain belül tartani. Érdekes, hogy ezek többnyire a csoport közös akciójaként nyilvánultak meg, de legalábbis a társak szolidaritásával kísérve és mindig az egész közösség hasznára. Három megnyilvánulási formával találkozhatunk:

Magas fokra kiterjesztett rejtőzködési készség

Az egyén kitűnő érzékeléssel mindig megtalálja a kibúvókat, kiskapukat, tudja, hogyan lehet a hatalmat kijátszani, a ránézve hátrányos intézkedéseket vagy azok hatását semlegesíteni, az akadályokat megkerülni. Sohasem konfrontálódik, mindig kitér.

Kamu-hízelgés

Kiválasztja a többség lehetőleg befolyásos képviselőjét és elhalmozza dicsőretekké, azt állítja, hogy az illető a legszebb, legokosabb, legbátrabb ember a világon. A hiúságra épít, s ezért csaknem mindig hatásos. Ezáltal sikerül az ellenérzéseket semlegesíteni, sőt, kézzel fogható előnyökhöz jutni. A cigány gyerek tudja, hogy a tanító „szeretetére éhes”, érzi, hogy tetszik a tanítónak az, ha hízeleg, ha hozzábújik stb. Ezt kihasználja,

mert célja, hogy mélyebb kapcsolatba kerüljön a tanítóval, hiszen ha ez a kapcsolat kialakult, nem kap intőt stb.

A felgyülemelő agresszió levezetésére szolgáló álveszekedés

A nők körében figyelhető meg. Minden ok nélkül tör ki, szidják, átkozzák egymást, majd néhány perc múlva ott folytatják a beszélgetést, munkát, ahol a veszekedés kitörésekor abbahagyták. Az álveszekedéssel nemcsak a gőzt eresztik ki, hanem edzésben is tartják magukat: ha a közösségnek valamilyen, most már igazi vitája támad a külvilággal, ők küzdenek az első vonalban. Ezek a reflexek egymással kombinálva hatékony védelmet jelentettek és jelentenek a roma közösségek számára. Nem csupán az életben maradást szolgálják, de jelentős szerepük van a gyűlöletre hangoló frusztráció elhárításában is. Az ideges és indulatos cigány ember, ha sikerül egy-két mondattal egy új, érdekes téma iránt felkelteni a figyelmét, minden idegességét és indulatát elfelejti, és teljes odaadással beleveti magát az új témába. Dacos, szófogadatlan gyerek esetében, ha tudjuk, hogy dacosságának mi az oka, akkor egy ellentétes érzelmi ráhatással aktivizálni tudjuk, megnyerhetjük, magunk mellé állíthatjuk. A cigány család az iskolától nem nevelést vár el, hiszen értékrenddel ő ruházza fel, adja meg identitását. Nem érzi annak szükségességét, hogy beilleszkedjék a mások világába, csak alkalmazkodik hozzá. A cigányság alkalmazkodó képessége magas fokú, etnospecifikus tulajdonság. Erről Koncz István és munkatársainak felmérése is tanúskodik. Megállapították, hogy a cigány gyerekek személyiségének fő vonása az alkalmazkodó képesség. Ebből a felmérésből kiderül, hogy a cigány gyerekeknek nincs reális önképe, identitásuk van, de kevés kapaszkodót kapnak annak kezeléséhez. Akaraterő hiánnyal küszködnek, nagyon fontosnak tartják mások véleményét, nagyfokú a beilleszkedési motivációjuk, és csekély a biztonságérzetük. Tehát a cigány gyerekeknek az iskolában leginkább az érzelmi biztonság hiányzik. Olyan iskolára van szükségük, ahol szeretik őket, ahol fontosak, ahol segítik előmenetelüket. Természetes az is a cigányság esetében, hogy az ember a hozzá hasonlóhoz vonzódik, a tőle különbözőtől távol tartja magát. Számos külső jegy, körülmény illetve gondolat lehet a hasonlóság alapja. Ilyen módon az egymáshoz hasonlóknak módjuk van egymás megismerésére. A tőlük különbözők anélkül alkotnak véleményt, hogy ismernék őket valójában. Ez a többnyire negatív vélemény az előítélet. A kisebbségi létből fakadhat szorongás, a szorongás kiváltotta legenyhébb reakció a bizalmatlanság: aki idegen, vagyis nem közülünk való, csak rosszat akarhat nekünk. Kialakul a kettős erkölcs: a gázdsonak (magyar, fehér embernek) szabad hazudni, szabad őt bosszantani, meglopni; lehetőleg úgy ártsunk neki, hogy saját fajtáknak haszna származzék belőle. Ha a szorongás olyan fokot ér el, hogy az egyén képtelen kiűzni a tudatából, vagyis elfojtani, a baj súlyosabbá válik. Megjelennek a pszichoszomatikus betegségek, a kényszerképzetekkel is motivált üldözési mánia, a depresszió - melynek látványos, s megint nemcsak cigánygyermekre jellemző megnyilvánulási formája az örökös bohóckodás - s neurózis különféle változatai, fiatalok körében a leggyakrabban a frusztrációs háttérű agresszivitás. A kollektív kisebbségi érzés a „saját fajta” megtagadáshoz vezet. Ebben az esetben a cigány ember úgy igyekszik megszabadulni a stigmától, hogy elfordul saját csoportjától, letagadja, hogy közéjük tartozik. Azok a ritka kevesek, akiknek cigány származásuk ellenére sikerült értelmiségi rétegbe jutniuk, szinte kivétel nélkül asszimilánssá váltak, olyannyira, hogy gyermekeik szinte nem is tudnak az inkriminált származásukról. A saját fajta megtagadástól egyenes út vezet az öngyűlöletig: az egyén felfedezi, hogy a többségi társadalom által negatívan értékelt „cigány” tulajdonságok rá is jellemzők. Mivel ebben a stádiumban az illető a saját csoportját már éppoly előítéletesen szemléli, mint a

kívülállók, képzelt tulajdonságok éppúgy táplálhatják az idegenkedést, mint a valódiak. Ilyen esetekben még a lelkifurdalás is az öngyűlöletet erősíti: az egyén azért utálhatja magát, amiért saját csoportjával szemben oly erős ellenszenvet érez. A cigánygyermekeknél jelentkezik, hogy az erős érvényesülési vágy párosul a kisebbségi érzéssel, mely legtöbbször gátat szab minden jelentősebb megmozdulásnak.

Néhány gondolat a bikulturális szocializációról

Szocializáció fogalma a témának megfelelően

„A szocializáció az a folyamat, amelynek során az emberek szelektíven elsajátítják azokat az értékeket, viselkedéseket, érdekeket, képességeket és ismereteket - röviden kultúrát -, melyek azokban a csoportokban érvényesek, ahová tartoznak, vagy amelynek tagjaivá szeretnének válni” (Merton).

A serdülőkor jelentősége a szocializációban

Az ember lassan fejlődő lény. Egész gyermek- és serdülőkor, életének körülbelül harmada arra szolgál, hogy tanuljon, azaz szocializálódjék. A serdülőkor ebből a szempontból az emberi élet kiemelkedően fontos periódusa: az érzelmi-indulati hatások, a modellkövetés a serdülő személyiségébe hasonlóan mélyen vésődnek be, mint az első hat év történései. E folyamatot a másodlagos szocializáció kifejezéssel jelöli a szakirodalom, mert bizonyítottan új érzelmi-kognitív-szociális organizációt alakít ki.

Az elsődleges (családi) és a másodlagos (kortársi) szocializáció sikeressége olyan felnőttkori személyiséget eredményez, aki képes a belső erőire támaszkodni, kompetens, a történéseket hatékonyan befolyásoló személy, akit belső-kontrollos attitűddel jellemezhetünk.

A bikulturális szocializáció

A bikulturális szocializáció kettős folyamat egyidejű vagy közel egyidejű lezajlását, kultúraközi szocializációt feltételez. Két kultúrára támaszkodó szocializáció. A cigány kisebbség tagjaként a gyermek beleszületik, belenővekedik saját kultúrájába. A közoktatás, a tömegkommunikáció, reklám stb. közvetítenek tartalmakat, melyekhez való alkalmazkodás révén történik meg a cigány gyermekek többségi (magyar) kultúrába való belenövése, szocializációja. A két kultúrában történő szocializáció minden nehézsége ellenére a harmonikus személyiségfejlődés kívánatos útját jelenti a kisebbség tagjai számára. A kettős szocializáció sikerének előmozdítása sok tényezőtől függ. Az egyik ilyen aspektus, hogy a két kultúrának van közös tartománya. A többségi kultúra elsajátítását befolyásolja, hogy vannak-e olyan emberek a kisebbségi társadalomban, akik képesek közvetíteni az eltérő kulturális tartalmakat. A közlő, fordító transzlátorok olyan emberek, akik a kisebbségi kultúra tagjai, de értek el sikereket a többségi kultúrába való integrációjukban. A kultúraátadók (mediátorok) a többség képviselői, információt jelentenek a kisebbség tagjai számára. Ilyen szerepet kellene betöltenie a pedagógusoknak a cigány gyerekek számára, akik elsőként jutnak be egy középfokú vagy felsőfokú oktatási intézménybe. A korrigáló funkciójú visszacsatolás, amelynek első lépéseként jelenik meg az iskolában, munkahelyen történő integráció, de ezt nehezen követi a teljes társadalmi integráció. Nagyon fontos, hogy több legyen a pozitív visszacsatolás, hiszen a negatív visszacsatolás zavart okoz a szocializációban. Következménye a stressz,

a szégyenérzés, amely annyira megzavarja az észlelést, hogy az egyén nem akar részt venni a szocializációban, vagyis elmegy a kedve attól, hogy elsajátítsa a kíváncsi viselkedéseket, normákat. Az egyén kognitív stílusa is nagymértékben befolyásolja a szocializációt, legyen széles körű a problémamegoldó viselkedések repertoárja, problémamegoldó képességei. A kétnyelvűség nagyon fontos a két kultúrában történő szocializáció sikerében. A kétnyelvűeknek van a legnagyobb esélyük arra, hogy mindkét kultúrában szocializálódjanak. Az utolsó, de nem lényegtelen szempont a testi jegyek hasonlósága a többségi társadalom tagjaihoz, amely megkönnyíti a többségi kultúrába való beilleszkedést.

A többségi társadalomba való integráció nem zökkenőmentes, nagyon sok gyermek a családból kikerülve a közösségi nevelésbe, az iskolában sikertelen. A magyarországi romák esetében - az egyén szintjén - a sikeres társadalmi integrációnak két útja lehetséges: az egyik az asszimiláció, amely a roma kultúra és értékek megtagadását jelenti, a másik az integráció, amely a roma azonosságtudat, a nyelv és a kultúra megőrzése mellett a kapcsolatok, és az értékek szintjén identifikálódik a többségi kultúra értékeivel is. Az asszimilációs és integrációs stratégia „egyéni választhatóságának” előfeltétele a bikulturális szocializáció.

A sikeres integráció előfeltételei:

- a domináns kultúra, illetve csoport nyitott legyen, és motivált abban, hogy a nem domináns csoportot a társadalom életébe bevonja;
- mindkét részről kölcsönös alkalmazkodási folyamatot igényel;
- a kulturális különbözőség társadalmi értéknek legyen elfogadva;
- minimális előítéletesség, illetve előítéletmentesség;
- kulturális csoportok között pozitív attitűd egymás iránt;
- a kötődés érzése és identifikáció a többségi társadalom iránt. (Kovács-Malik, 1997)

Amennyiben a társadalom a „roma kérdést” nem csak felvetni, hanem megválaszolni is óhajtja, akkor minimalizálni kellene a marginalizáció esélyeit, és nagyon szélesre nyitni az integrációs utak spektrumát. Így lehetségessé válna, hogy ne csak a legtehetségesebbek és a legmotiváltabbak vállalják az integráció nehézségeit és előnyeit.

A roma tanulók iskolai sikertelenségének okai

A korai családi szocializáció

Az iskolai sikertelenségben nagy szerepet játszik a korai családi szocializáció, melynek jellegzetességeit Oppelt Katalin (1996) foglalta össze: a család életének strukturálatlansága miatt, az időélmény és időfogalom nem alakul ki. A szociális tér és ingerek gazdagsága nyugodt érzelmi miliót biztosít. A gyermek minden kívánságát azonnal teljesítik, ugyanakkor önállósodásával együtt felerősödik a családi féltés. A kényeztetés és a féltés együttes hatására a gyermek életéből kimarad a szeparációs félelem és a dackorszak. Mindez érinti az önkontrollra irányuló képességet. Az érzelmek, indulatok kinyilvánítását semmi sem akadályozza, ez az azonosulás mintája. Mindezek hatására eltérőek a cigány gyermekek serdülőkori sajátosságai is: a cigány gyermekek hosszú gyermekkorát, rögtön a kicsinyített felnőttkor követi. A serdülőkor válságai helyett felnőtt problémái vannak. Pl.: Sok cigány serdülő iskola helyett dolgozni megy, mert más jövedelemforrás nincs a családban. A gyermekek kreativitása inkább valóságos élethelyzetek megoldásában jellemző. A tárgyakkal való manipuláció kínálta kreativitás fejlesztésre

szorul. A cigány gyermeket nem jellemzi a leválási szorongás, hiányoznak a dackorszakok, iskolai szorongásuk minimális.

A roma gyerekek óvodáztatása

A roma gyerekek iskolai beilleszkedése és eredményes tanulása szempontjából meghatározó jelentőségű az óvodába járás. Ennek ellenére a roma gyerekek jóval kisebb hányada jut el az óvodába, nagy részük jóval rövidebb ideig részesül azokban a fejlesztő eljárásokban, amelyek meghatározó jelentőségűek iskolaéretté válásuk szempontjából. A roma fiatalok általános iskolai sikertelenségének egyik, noha nem kizárólagos oka: kimaradásuk az óvodai nevelésből, illetve a késői és rövid ideig tartó óvodáztatás. Az óvodai nevelésben való részvétel ugyanis kimutathatóan hozzájárul az általános iskolai sikerekhez.

Az óvodába járó gyerekek aránya önmagában alacsony, az ötödik életévtől kötelező óvodai részvétel sok esetben az utolsó fél évre korlátozódik. Az óvodai nevelésben (legalább öt éves kortól) való részvétel kimutathatóan hozzájárul az általános iskolai sikerekhez. Megfelelő óvodai programok, a roma kultúrát ismerő pedagógusok, előítélet-mentes nevelői légkör mellett látható eredmény. Ismert összefüggés, hogy minél korábbi életkorban kerülnek a gyerekek óvodába, illetve minél több évig járnak oda, annál kisebb az esélye a korai iskolai kudarcnak. Az óvoda nyelvi, kulturális, szocializációs, illetve iskola-előkészítő szerepe a roma gyerekek esetében különösen hangsúlyos. Az összesített adatok szerint a roma gyerekek későbbi életkorban kerülnek óvodába. Ebből is következik, hogy a cigány gyermekek később válnak iskolaéretté, illetve speciális általános iskolában kezdenek meg tanulmányaikat. Lényeges kérdés az is, hogy milyen arányban nem kerülnek ebbe az alapfokú intézménybe a cigány gyerekek, és az óvodába nem járásnak milyen okai lehetnek? Egyik lényeges ok, hogy az óvodát nélkülöző falvakban kifejezetten magas a roma lakosság aránya. Pl.: Somogy megye óvodát nélkülöző falvaiban a roma lakosság aránya 31,5%. A másik ok a családok rossz anyagi helyzete, ehhez szorosan kapcsolódik a váltóruha, cipő, és egyéb felszerelések hiánya. A mulasztások oka lehet, hogy a szülők bizalmatlanok az óvodával szemben. Nem hiszik, hogy a nem cigány óvónők megvédik és szeretik a cigány gyermekeiket. Ritka, de előfordul, hogy valakit helyhiány miatt elutasítanak az óvodából, és ezért nem jár a cigány gyerek az alapfokú oktatási intézménybe. Nem igazán jellemző, de előfordul, hogy a gyakran költöző szülők nem járatják óvodába gyerekeiket. Minden kisgyerekhez meg kell találni a kapcsolatot építő módszereket, amelyeket az intézménynek kell elérnie, hogy azt érezze minden érintett, hogy érdemes vinnem a gyereket az oviba, befizetni a térítési díjat (de most már szerencsére a hátrányos helyzetű gyerekeknek ingyenes étkeztetést biztosítanak az óvodában), mert elfogadják, szeretik. Az óvoda légköre előítélet-mentes, szeretetteljes legyen, az ott folyó munkába vonják be a szülőket, ezek az erőfeszítések mindenképpen meghozzák gyümölcsüket, akármilyen szegény család, akármilyen elutasító is a többségi magatartás a cigányokkal szemben. Amennyiben fontos az oktatáspolitikának, hogy a roma népesség iskolai színvonala emelkedjen, és ezzel piacképes szakmát szerezzen, amely az életszínvonalának emelkedéséhez és ezzel együtt önértékelésének növekedéséhez vezet, akkor többet kell fordítani az iskola előtti időszak szakmai támogatására.

A roma tanulók és az iskolarendszer

Az iskolai sikertelenség statisztikai mutatóit Kemény István adta közzé 1971-ben és 1993-ban. Ez lehetőséget ad arra, hogy a két időszakot összehasonlítsuk, a cigányság iskolázottságában bekövetkezett változásokról. 1971-ben a romák 87%-a nem rendelkezett általános iskolai végzettséggel és mindössze 12%-a fejezte be az általános iskolát. Ez az arány 1993-ra megváltozott: az általános iskolát 46%-uk fejezte be, érettségit megszerzők aránya 0,5%-ról 1,5%-ra nőtt, felsőoktatásban tanulók aránya 0,22 ezrelék. Ez alapján a magyarországi cigányság iskolai sikertelenségéről kell beszélnünk. Kertesi szerint egy magyarországi roma gyereknek kb. „ötvenszer kisebb esélye van arra, hogy befejezett középiskolai végzettséget szerezzen, mint egy nem cigány gyereknek.” Elmondható, hogy az esélyegyenlőtlenség és az ebből adódó iskolai, foglalkoztatási és társadalmi hátrányok a 8. általános iskola befejezése után, a középfokú oktatásba kerülésnél kezdődnek. (Kertesi) Radó szerint a magyar iskolarendszer és a cigányság egésze egyszerűen nem kompatibilis. Ezekkel összefügg a cigány gyermekek alacsony tanulási motivációjának problémája. A család és az iskola közötti hatalmas szakadék és a gyermekek számára idegen elvárások rombolóan hatnak önképükre. Ehhez társulhat a család üzenete: az iskolában megszerezhető tudás értéke a cigány családokban alacsony, és az általánossá vált munkanélküliség hatására még inkább leértékelődött. Az emberi beruházás nem térül meg, az életben való boldogulás nem a tanulástól függ.

Az iskolai sikertelenség pszichológiai háttere

A cigány tanulók szocializációs és ismereti hiányai, illetve mássága azonnal nyilvánvalóvá válik a többségi társadalom iskolarendszerében. A konfrontáció alapvető viszonyrendszere a következő konfliktusokból adódik:

- a gyerek és gyerek között;
- a gyerek és pedagógus között;
- a szülő és pedagógus között.

A roma gyerekek iskolai pályafutásának elején elkezdődik az ún. stigmatizálás folyamata. Másságuk kiszolgáltatottá, és kizárhatóvá teszi őket az iskolai közösségből. Ennek veszélyei és következményei hosszú időre determinálhatják iskolai pályafutásukat. A kiközösítés szociálisan izolálttá teszi a gyermeket, ez emocionális talajvesztettség élményével jár együtt, megnehezíti a beilleszkedést az iskolai közösségbe. Drasztikusan csökkenti a tanulási motivációt, vagyis gátolja a gyermek iskolai teljesítménymotivációját. Ebben a helyzetben önértékelése sérülhet, énképe negatívvá válhat. A negatív énképű gyerekek folyamatosan - mint ezt a legtöbb kutatás is bizonyítja -, teljesítményükben bizonytalanok, kudarcorientáltak.

A pedagógiai, pszichológiai kutatások azt is bizonyították, hogy a tanár beállítódása és elvárásai, a diák teljesítményeivel kapcsolatos attribúciói hatással vannak a gyerek tanulási motivációjára és teljesítményigényére. A negatív elvárás önbeteljesítő jóslatként működik a roma gyerekek iskolai sikertelenségében. A pedagógiai tapasztalatok többsége bizonyítja, hogy a roma tanulók nehezen illeszkednek be az iskolai közösségbe, de véleményem szerint ez már következmény. Az ilyen helyzetben kialakuló magatartászavarokat és az iskolával szembeni ellenállást a gyerek énvédő mechanizmusaiként is felfoghatjuk.

Alapvetően kétfajta magatartászavar alakulhat ki, az egyik a lázadás, agresszivitás, deviáns magatartás, a másik véglet a gátoltság, szorongás, kisebbségi érzés, amely

súlyosabb formájában kisebbségi komplexushoz vezet. Általánosságban elmondható, hogy a roma gyerekek az iskolarendszer minden szintjén diszkriminációba ütköznek, ennek megjelenési formái a roma tanulókkal szembeni szegregációs törekvések, pl. a cigány gyerekek számára létrehozott speciális cigányosztályok.

Magyarországon cigány osztályok 1962 óta léteznek. Létrehozásuk eredeti célja az volt, hogy a szociokulturális hátrányokat kompenzálja, felzárkóztassa és segítse a cigány tanulók integrálódását az iskolai normákhoz, elvárásokhoz. Az elkülönített cigány osztályok száma ma is 132, és az eredeti elképzeléssel ellentétben nem a felzárkóztatást, hanem a hátrányok és lemaradások teljes konzerválását eredményezték.

A szegregált oktatás veszélyei, hogy:

- konzerválják az esélyegyenlőtlenséget;
- garantálják az iskolai kudarcokat;
- etnikai gettókat hoznak létre és működtetik őket;
- lehetetlenné teszik a továbbtanulás esélyét és motivációját.

A cigányosztályok „működtetése” elsősorban a községekben és falvakban jellemző oktatási forma. A városokban a rendszerváltás után a szabad iskolaválasztás biztosításával újabb tendencia jelent meg, az iskolák elcigányosodott és cigánymentes iskolákra oszlának. Egy iskola presztízse annál alacsonyabb, minél több cigány tanulója van. Az iskolai hierarchia csúcsán lévő nívós iskoláknak nincsenek cigány tanulói.

Egy 1986-os, általános iskolában felvett szociometriai vizsgálat adatai alapján bebizonyosodott, hogy a kirekesztés tendenciái a gyerekekben is „leképeződnek”. A vizsgált vegyes osztályokban a többséget alkotó nem cigány tanulók választásai szerint a cigány gyermekek az osztályban szélsőségesen marginális helyzetet foglalnak el, kirekesztésük csaknem teljes, ugyanakkor a cigány gyermekek választásai nagymértékben kifelé irányulnak, erős bennük a hajlandóság saját csoportjuk elutasítására (Erős-Mészáros-Templom).

Konklúzió

A roma gyerekek iskolai sikertelenségének okait Erős Ferenc fogalmazta meg: „Az egyenjogúság ideológiája mellett az iskola, mint szocializációs közeg, a gyakorlatban az etnikai különbségeket ébren tartja, sőt kidomborítja. A diszkrimináció pedig negatív szerepet játszik a cigány gyermekek önértékelésében. Az iskolarendszer, a szocializáció egyéb intézményes és nem intézményes közegei monolit társadalomképet prezentálnak, nincsenek tekintettel a kulturális, etnikai, vallási vagy individuális különbségekre. Ez a kirekesztő, erősen szegregáló, diszkriminatív magatartás a többség részéről kész merev alternatívákat és személyes döntést nem ismerő, nem választható identitásprogramokat rendel hozzá.” (Erős, 1993) Ezt erősíti meg a Kemény-Kertesi-Kézdi kutatás konklúziói is, véleményük szerint: „a szegregáció elsősorban nem azért veszélyes, mert rontja az iskolai teljesítményeket, hanem mindenekelőtt azért, mert mind a cigány, mind a nem cigány tanulók oldaláról elmélyíti a gyerekekben a különbözőség érzését, a felnőtt korban természetesen akadályozni fogja a többség és a kisebbség közötti előítéletmentes kommunikációt.” (Kemény-Kertesi-Kézdi, 1996)

A roma tanulók eredményessége

Ismernünk kell, hogy melyek az iskolai hatékonyság kulcs-tényezői a romák oktatásában. Babusik Ferenc és társai végeztek kutatást erre vonatkozóan. Kutatási koncepciójuk arról szól, hogy a roma tanulók releváns továbbtanulási esélye az intézmény, a pedagógusok, valamint a környezet, mint komplex rendszer eredménye és éppen ezt a komplex rendszert kutatták. A kutatás során megkülönböztettek négyfajta általános iskolát eredményességük alapján.

- nagyon eredményes iskola (a roma gyerekek 50%-nál magasabb arányban jutnak be érettségit adó középfokú intézménybe)
- eredményes iskola (ez az arány 33,3-50 % között van)
- eredménytelen iskola (nem jutnak be érettségit adó középfokú intézménybe, viszont 50-100 százalék között jutnak be szakmunkásképzésbe)
- nagyon eredménytelen iskola (nem jutnak be érettségit adó középfokú intézménybe, egyúttal a végzettek fele egyáltalán nem tud továbbtanulni.)

E négy kategória felállításának alapja az, hogy a roma tanulók milyen arányban kerülnek át érettségit adó középfokra, amelyre bejutásnál már hatalmas esélykülönbség van cigány és nem cigány tanulók között.

Intézményi jellemzők

A tanulók elhelyezése, felszereltség

A vizsgált iskolák mintegy fele egy épületben működik, több, mint 90 százalék három vagy több épületben. Létezik a roma gyerekeket érintő, épületek közötti elhelyezésből adódó megkülönböztetés, az eredményesebb iskolákban a roma tanulók magasabb arányban tanulnak a központi és jobban felszerelt épületekben.

Az iskolák programjai, kínálata

Az egyes tárgyak oktatásában való részvételi arányok különbsége azt tükrözi, hogy eredményesség szempontjából nem a számítástechnika, illetve angol/német nyelv oktatásában való roma részvételi arány a domináns, hanem a kevésbé releváns egyéb nyelv oktatásában való alacsonyabb, valamint a romológia tárgyak oktatásában való magasabb arányú részvétel.

Az iskola kapcsolatai

A roma szülők bevonása az iskola életébe, amennyiben az pozitív és konfliktusmentes módon zajlik, jótékony hatást gyakorolhat a gyermek iskolai munkájára, tanulmányaira. A szülők minél nagyobb arányban vesznek részt a szülői értekezleten, annál alacsonyabb a gyerekek által átlagosan mulasztott napok száma.

Konstruktív életformákra nevelés az iskolában

A konstruktív életvezetés azt jelenti, hogy a nevelés keretében folyamatosan törekszünk a gyermekek szociálisan értékes tevékenységformáinak megerősítésére, ezzel párhuzamosan pedig a destruktív megnyilvánulások leépítésére. Ezt úgy érhetjük el, ha a gyermek konstruktív magatartására jutalmazással, elismeréssel reagál a pedagógus, a

destruktívakat pedig bünteti: szankcionálással, fegyelmezéssel.

A cigány gyerekek konstruktív életformákra nevelésében a következőkre kell figyelnie:

- a cigány gyermekeknél a destruktivitásra való hajlam elég erős;
- építenie kell a roma kultúra értékeire és az életmód sajátosságaira, megtartva azok pozitív elemeit;
- a fegyelmezett magatartásra nevelésben olyan tevékenységgel kell kialakítani a fegyelmet, amely sikert, örömet eredményez, mert az megteremti a maga fegyelmét.

Az önfejlesztő tevékenységformák rangsorolása:

- intellektuális-, művelődési tevékenység;
- egészség kialakítása;
- mentális fejlesztés.

A roma gyerekek a feladatok megoldását többnyire érzelmi késztetések hatására végzik.

A meleg, elfogadó attitűdű nevelés esetén számíthatunk eredményre, sikerekre.

Vegyes összetételű osztályok

A legutóbbi évek próbálkozásai, ún. cigány osztályok létrehozása sem vezetett igazi sikerhez. Bebizonyították, hogy a vegyes összetételű tanulócsoportokban érnek el jobb eredményt a cigány gyerekek, mint a homogén osztályokban. Az ilyen közösségekben nő a roma tanulók igény szintje is. A vizsgálatok azt is bebizonyították, hogy a gyerekekben nincs igazán előítélet a cigány gyerekekkel szemben. Ezek az előítéletek a serdülő és ifjúkorban alakulnak ki. Csak a türelem, meggyőzés, következetesség és elfogadó attitűd vezethet eredményre úgy, hogy elismerjük a kultúrák egyenrangúságát, az egymás mellett élés esélyeit.

Cigány felzárkóztató program

- Biztosítja minden tanuló számára a cigányság kulturális értékeinek megismerését, történelmét, irodalmát.
- Elősegíti a cigány tanulók iskolai sikerességét, illetve mérsékli hátrányait.
- Segíti a cigányság integrációját.
- Iskolai sikerességet elősegítő készségfejlesztést tartalmaz.

Megvalósítása általában kétpólusú, egy része tanórai kereten belül, másik része azon kívül valósul meg. A Nemzeti Alaptanterv műveltségi területeiben integráltan történik, de megjelenhet tanórán kívüli tevékenységekben. Lehet kötelező és nem kötelező (választható), de ehhez szükséges a szülők írásbeli nyilatkozata.

Interkulturális oktatás

A különböző kultúrák megértése az emberek, népek közeledését szolgálja. A hagyomány, a szokások, a kultúra, az együttélés tanulását teszi lehetővé. Több kultúra találkozására biztosít egyfajta pedagógiai keretet. Ebben az oktatási típusban nemcsak a kisebbséghez tartozók ismerkednek meg a többség nyelvvel és kultúrájával, hanem a többség is a kisebbségével. A másik megismerése, a másság megtapasztalása segíti őket önazonosságuk megfogalmazásához és vállalásához, s egyúttal a többiek elfogadásához, a toleranciához, a nyíltsághoz.

A pedagógusok jellemzői

Az iskola által elért eredményesség igen erős, pozitív kapcsolatban áll azzal, ha van olyan pedagógus, aki részt vett romológiai képzésben, ráadásul felsőoktatásban. A pedagógus ilyen irányú képzettsége ugyanis összefügg azzal, hogy milyen pozitív, elfogadó attitűddel bír a roma tanulók irányába. Egyértelműen erős, pozitív hatást az gyakorol az eredményességre, ha a pedagógus erősíteni igyekszik a roma és nem roma párbeszédet, a kölcsönös megértést és elfogadást. Az ilyen tanárok kevésbé rendelkeznek előítéllettel, illetve pozitív viszonyt építenek ki a roma tanulókkal.

A felsőoktatásban szerzett romológia képzettség hozzájárulhat ahhoz, hogy a pedagógusok aktív részesei legyenek a roma és nem roma közösség közötti párbeszédhez, egyúttal ez a munka hozzájárul az iskola eredményességéhez a romák oktatása terén.

A roma szülők bevonása az iskola életébe, a demokratikus és elfogadó légkör komolyan hozzájárul a roma tanulókat érintő iskolai eredményességhez.

A pedagógusképzésben nagyon fontos, hogy minden óvodapedagógus, tanító és tanár legyen felkészítve a romapedagógiára is. Ha eredményeket akarunk elérni a roma gyerekek oktatásában, nevelésében, szükséges ismernünk múltjukat, kultúrájukat. Az iskolai sikeresség alapja a pedagógus és a tanuló közötti személyes kapcsolatban rejlik.

A család hatása

A szülők iskolai végzettsége komoly hatást gyakorol a gyermek iskolai sikerességére. Az eredményes iskolákban tanuló roma gyerekek szülei körében magasabb a szakmunkás képzettségűek aránya, illetve csak ebben az iskolai kategóriában található érettségizett, valamint felsőfokú végzettségű szülő. Tehát a szülők iskolai végzettsége befolyásolja a roma gyerekek továbbtanulási motivációit. A szülők iskolai végzettségén kívül az általuk beszélt nyelv, illetve a magyar nyelv tudásszintje lényeges, erős hatást fejt ki a későbbi eredményességre. Bár a nyelvváltás a szülők körében kimutatható, azt is látni kell, hogy a gyerekkorban elégtelenül beszélt magyar nyelv, különösen azon családok körében, ahol nem kétnyelvűséget találunk, hanem inkább cigány anyanyelvet, a tanulmányi sikertelenség egyik forrása. A szülők aktivitása ugyancsak erős hatást gyakorol a későbbi eredményességre. Főleg akkor, ha a szülőnek van munkája (nem munkanélküli), mivel az anyagi hatása mellett pszichológiai hatásai is vannak. (a család eltartása, biztonságérzet, szociálpszichológiai tartalékok, emberi kapcsolatok, idő strukturálása, hasznos tevékenység stb.)

Tanulók

A tanulási motiváció

A cigány gyermekek tanulási motivációjával kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Vannak, akik szerint a gyermekek motivátlansága már a családban kialakul, mások szerint a cigány gyermekek jelentős része az iskolában válik motivátlanná. Imre Anna kutatása során azt találta, hogy a cigány tanulók családi háttere, a szülők iskolai végzettsége és foglalkoztatottsági adatai arra engednek következtetni, hogy az általános iskola után továbbtanuló cigány tanulók a cigány népesség átlagához viszonyítva kedvezőbb társadalmi háttérrel rendelkeznek, igen magas a szülők körében szakképzettséggel rendelkezők aránya, azaz a cigányságnak feltehetően inkább egyfajta elitjéhez tartoznak, semmint az átlagát képviselnék.

A roma kultúra szerepe a sikerességben

Vannak olyan kultúrák, amelyek kedveznek a flow-élmény átélésének. A roma kultúrát joggal tarthatjuk ilyennek, mivel a tradíció szerint, az érzelmi és közösségi élmények intenzitására helyezi a hangsúlyt. Olyan légkört teremt tagjai számára, amelyben az érzelmek megélése és hiteles kifejezése megengedett. A közösség tagjai számára a viselkedésmódosítás úgynevezett nonverbális és elsődleges kódok alapján történik. A metakommunikatív ingerek gazdagsága fontosabb jelzőrendszer a gyerekek számára, mint a verbálisan is megfogalmazott utasítások. E kultúrában a tárgyi feltételek hiánya miatt a gyermekek szocializációját az érzelmi, szociális és közösségi ingerek gazdagsága jellemzi. Ez a szociális és emocionális tőke olyan tulajdonságokat fejleszt ki a gyerekeknél, mint a szociabilitás, spontaneitás, nyitottság, szociális érzékenység, együttműködés, a másokra figyelés, stb. Ebben a légkörben a gyermek megtanulja szabadon kifejezni magát, s ebben az önkifejezésben szabadságot élvez, és támogatást kap. A kultúra fontos részei a zene, a tánc, a mesélés, az együttes élmény, amelyek mind az önkifejezés, a személyiség teljességének megélését teszik lehetővé. Amennyiben az egzisztenciális nyomor nem nyomja el a roma kultúra értékeit, szocializációs hatása segíti a gyermekeket abban, hogy önálló, magabiztos, kiegyensúlyozott, döntőképes és az érzelmeiket megfelelően kifejező, kreatív és nyitott felnőttekké váljanak. A családi, illetve kulturális szocializáció által megerősített „személyiségértékek” nem azonosak az iskolában preferált és jutalmazott értékekkel. Az iskola és a pedagógus egyaránt a fegyelmezett, engedelmes, beszabályozott magatartást jutalmazza. Teljesítményként az eredetiséget és a kreativitást csak akkor nem kezeli problémaként, ha az a fenti keteknek megfelel.

Összefoglalás - tanulságok

Írásomban a közép- és felsőoktatásban tanuló roma fiatalok sikeres iskolai, illetve társadalmi beilleszkedésének okaira kerestem a választ. Azokra a külső környezeti (család, iskola, kultúra) és belső, személyiségen belüli faktorokra (önértékelés, kitarthatás) helyeztem a hangsúlyt a vizsgálat során, amely hipotézisem szerint lehetővé teszi a biculturális szocializációt. A továbbtanuló „kivételek” esetében a tanulás mint érték már megjelent. Mindenki tovább akar tanulni, és fontosnak érzik gyermekük, gyermekeik, a jövő nemzedékének tanulását. Látok némi esélyegyenlőségi jeleket kibontakozni a női és a férfi nem között, legalábbis a tanulás szempontjából, hiszen az iskolákban egyre több a lányok száma. A vizsgálatok alátámasztják azt, hogy a fiataloknak jelentős mértékben a szülők, a tanárok, és a barátok nyújtottak segítséget általános iskolai tanulmányaik és a továbbtanulás során. A kivételek esetében kitűnik határozottságuk, a belülről irányítottságuk, tudják, mit akarnak, és igyekeznek elérni céljaikat. A biculturális szocializáció akkor pozitív, ha a személyiség értékei, az egyén választásai nem függenek a származástól és a szociális helyzettől. Származásukat gyakran stigmaként kell megélniük a többségi csoportokkal való interakciókban. Ennek következménye, hogy igazán egyetlen vonatkoztatási csoportot sem tudhatnak magukénak, identitásuk társadalmi oldala problémás. Ezért annyira fontos és túlhangsúlyozott etnikai hovatartozásuk. A kivételek cigány identitásuk megtartásával jó úton haladnak a többségi társadalom felé, és azt várják, hogy a nagy társadalom is nyisson feléjük. Ha ők bizonyítanak, bár kevesen vannak, talán megnyílik ez az út számukra és a cigányság jövő generációja számára. Ők megtették az első lépést, és várják, hogy a többség is lépjen feléjük és esélyt

kapjanak arra, hogy bebizonyítsák ők is érnek annyit, mint bárki más, ahogy Merton megfogalmazta azokhoz a társadalmi értékekhez alkalmazkodnak, melynek a tagjaivá szeretnének válni.

Mit tennék szociális munkásként?

Nem vitatható, hogy a roma népesség jelenlegi katasztrofálisnak minősíthető foglalkoztatási, mentális, s azon túl társadalmi helyzete számottevő mértékben csak akkor javulhat, ha e körben a gyermekek óvodába küldése és iskoláztatása terén jelentős előrelépést sikerül elérni. Az ismerős kulcsszavak: asszimiláció, integráció, diszkrimináció csökkentés helyett a megismerés, esély, az elmaradás felszámolása, közeledés, bizalom az aktuális kulcsszavak.

A legtöbb problémát az okozza, hogy a roma családok számára az óvoda és az iskola világa idegen. Az óvoda és iskola számára pedig a roma családok jelentik az idegenséget. Ezért minden településen cigány származású családi koordinátorokat alkalmaznék, akik hídként működnének a roma és a nem roma társadalom között. A gyermekek életét végigkísérhetnék az óvodába való beíratáson keresztül, az általános iskola és a továbbtanulás éveit alatt, illetve a munka világában. Az iskola azt várja a szülőktől, hogy gyermekeiket tanulásra, jó iskolai szereplésre ösztönözzék. A cigány szülők nagy részének azonban az iskolához nem fűződnek kellemes emlékei: ők maguk is többnyire rossz tanulónak minősültek, kudarcot kudarokra halmozó diákok voltak. A cigány anyák részéről az óvodákhoz fűződő bizonytalanság - miszerint a nem cigány óvónők nem védik meg és nem szeretik gyermekeiket - eloszlatható vagy csökkenthető lenne roma származású óvónők, óvodai szociális munkások alkalmazásával, akihez a cigány szülők és a gyermekek is bizalommal fordulhatnak problémáikkal.

Az iskolának kell megteremtenie az első lépéseket a bizalom megteremtése érdekében. Ehhez minden iskolában roma pedagógust vagy szociális munkást alkalmaznék, akihez a gyermek és a szülő bizalommal fordul, elmondja problémáit, örömeit, bánatát. Nem kellene a gyermeknek szégyellnie, másnak éreznie magát, mert otthonról problémákat hozott, vagy, mert az iskolában „másként” kezelik a tanítók vagy a diákok. Az iskolának meg kell ismernie azokat a szociális értékeket, amelyeket a roma családok magukénak vallanak. Ezek sorába tartozik a család és a rokonság szoros együttműködése, a különböző élethelyzetű és korú személyek egyenrangú kommunikációja, a gyermekek kezdeményező szerepének megerősítése, és a vendégszeretet. Csak azok az oktatási programok lehetnek sikeresek, amelyek a családokkal való együttműködésre építenek. Az iskolán belül építeni kell a gyermekek magukkal hozott kommunikációs és interakciós készségeire.

A gyermekek otthoni és iskolai világa között közeledésre és bizalomra van szükség. Oktatni kell a roma nyelvet, biztosítani kell a roma nyelv jelenlétét az oktatásban. Minden diák számára készült oktatási anyagba be kell építeni roma kisebbség történelmére, kultúrájára vonatkozó információkat. Ismerje meg ne csak a pedagógus a roma kultúrát, történelmet, hagyományokat, nyelvet, hanem ismerjék meg az óvodában, az iskolában a gyerekek is, hiszen ha nem csak rosszat tudnak és hallanak a cigányságról, talán megváltozik a többségi társadalom véleménye. A cigánygyermek sorsát az iskolában a velük szembeni előítéletek határozzák meg, melyeket a gyerekek otthonról hoznak. Az előítéletek eloszlatásának egyetlen módja: a megismerés. Ennek során feltáruulhatnak azok a hasonlóságok, melyek a cigány és nem cigány társadalmat összekötik, vagy azok

a különbségek, amelyekre oda kell figyelnünk. Amíg nem találjuk meg az utat egymás felé, addig ne is várjuk, hogy a roma értelmiségi réteg nőni fog, ha nem adjuk meg az esélyt a tanult cigány fiataloknak a munka lehetőségére és a bizonyításra, nem lesznek kiegyensúlyozott cigány emberek.

Tehát, esélyt mindenkinek!

Lényegében megtanulták a cigányok, hogy ha ugyanazt el akarják érni, mint egy megbecsült magyar, az sokszoros erőfeszítésükbe kerül. Nemcsak többlet-teljesítményt kell nyújtaniuk, hogy tudásukat elismerjék, hanem közben traumákat is fel kell dolgozniuk. A kivételek már bizonyítottak, de még mindig kevesen vannak! Az elmúlt 20-25 év eredményei a cigány gyermekek beiskolázásában, az elvégzett osztályok számának növekedésében jelentősek és tiszteletre méltóak, de figyelmeztetnek arra is, hogy egy emberöltő nem elegendő az elmaradás felszámolására.

Apa mosdik, anya főz...*

Nemi szerepek, esélyegyenlőség és kognitív térképezés

Bevezetés

Az esélyegyenlőség mára divatos, az EU és a magyar kormány által is támogatott céllá vált, így az esélyegyenlőségi kérdésekre irányuló kutatásnak is egyre nagyobb tér nyílik. Eredményeit azonban viták kísérik: mivel a bennünk élő viselkedésminták évszázadok óta hagyományozódnak nemzedékről nemzedékre, megbolygatásuk, a „kiosztott szerepek” megkérdőjelezése a hivatalos esélyegyenlőségi szólamok mellett is ellenérzéseket fakaszt. Főleg akkor, ha a nők esélyegyenlőségéről van szó. Hiszen elvben ki kérdőjelezné meg az idősek, a mozgáskorlátozottak, a nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozók, vagy a nők a társadalom többi részével azonos jogait?

Ám a valóságban nem érvényesülnek ezek a szép elvek: nem részesül azonos elbánásban, akinek nincs magyarországi munkavállalási engedélye, nem juthat el minden épületbe, aki kerekesszékekben él, többlet-erőfeszítésre kényszerül, aki második nyelvként (vagy erdélyi, kárpátaljai kiejtéssel) beszéli a magyart, illetve a nemzetközi szférában az angolt és így tovább. A nőkkel azonban más a helyzet, hiszen a nők esélyegyenlőségének semmiféle látható és megmagyarázható akadály, korlátja nincs. Elvben a férfiakéval azonos jogokat élveznek, dolgoznak és fizetést kapnak, szavaznak, egyesületekbe szerveződnek, gyereket nevelnek és háztartást vezetnek.

Mégis sok nő elégedetlen a hasonló beosztásban dolgozó férfiakénál alacsonyabb fizetésével, a képességeihez képest lassan kibontakozó vagy a szülési szabadság miatt megtorpanó karrierjével. Ugyanakkor szintén elégedetlen a karriere építése miatt dőcögve működő háztartásával, vagy gyerekeire fordítható szűkös idejével. Nemi hovatartozásunk meghatározza életlehetőségeinket és az elérhető társadalmi pozíciók körét, mert a nemek közötti viszony társadalmi szinten hierarchikus természetű. Ezért az esélyegyenlőséget hangoztató világunkban még mindig többlet-erőfeszítésre kényszerülnek a nők, ha a férfiakéval azonos szintű „külső teljesítményt” akarnak felmutatni. Feltéve, hogy egyáltalán vannak ilyen vágyaik, és nem veszik előre eldöntöttnek, magától értetődőnek és megváltoztathatatlanak az alacsonyabb beosztást, kisebb fizetést, nagyobb munkamennyiséget, a közéletből való kimaradást, vagyis a „kiosztott szerepeket”. Olyan vágyak ezek, amelyek áthagyományozódott viselkedésmintákban gyökereznek.

Az esélyegyenlőségi kutatások fontos állomása volt annak tudatosítása, hogy léteznek társadalmi nemi szerepminták, ezek közvetítői azonosíthatóak, és hogy a társadalom változása miatt szükség van a minták megváltoztatására. Sőt, talán már folyik az iskolai tankönyvek és a mesekönyvek felülvizsgálata, az általuk közvetített nemi szerepminták korrekciója. Nem tudjuk azonban, hogy a sztereotipikus szerepminták mennyire és pontosan hogyan torzítják a gyerekek fejében összeálló világgépet. Ami nem, vagy nehezen mérhető, az nem jelenti azt, hogy nem fontos, vagy egyáltalán nincs is. Az ilyen

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2005/2.

esetekben azonban a jó becslés, vagy a mérésnek egy kevésbé pontos módszere is jobb, mint a jelenség figyelmen kívül hagyása - és ez nem jelenti a tudományos igényesség csökkenését. Sőt, a tudományra, főleg a közgazdaságtudományokra, de a társadalomtudományokra is jellemző tendencia, hogy igen kifinomult, pontos módszereket és modelleket alkalmaz olyan adatok feldolgozására, amelyek sokkal kevésbé pontosabb mérésekből, esetleg becslésből, vagy a megkérdezettek igazmondására bízott kérdőívekből születtek.

E cikkben a hagyomány, az előző generációtól kapott „világkép-örökség” megmérése-re, pontosabban egyes részleteinek a bemutatására vállalkozom. A kognitív térképezés módszerével a diákok fejében az egyes szakmákról, illetve az azokban dolgozókról élő (tanult vagy „áthagyományozódott”) képekbe nyerünk betekintést.

Gender studies és esélyegyenlőség

A hetvenes évek Amerikájában született új, feminista szemléletmód lényege, hogy sajátos, nemi nézőpontból vizsgálja a társadalmi valóságot, a történelmet, a gazdaságot. A szemlélet hamarosan women's studies néven intézményesült, és a feminista mozgalmak vezetői ideológiájukat igazolandó nőtudományi központokat hoztak létre az egyetemek társadalomtudományi tanszékein. Az alapítók arra törekedtek, hogy a tudomány objektívnak mondott, kísérletekkel alátámasztott tényekkel, laboratóriumi módszerekkel igazolt elméletekkel dolgozó férfivilága elfogadja a női nézőpont, a személyesség és a szubjektivitás egyenrangúságát. A mozgalom azonban a '80-as évek végére elszigetelődött és elcsendesedett.

Új lendületet akkor kapott, mikor Joan Scott történelmi elemző munkáiban megalkotta a társadalmi nem (gender) fogalmát. A magyar elnevezés nem pontos és magyarázatot is igényel, az angolban azonban külön szót (sex) használnak a biológiai különbségeket tükröző „nem” jelentésében, és a gender egyértelműen a nemi különbségeken alapuló eltérő társadalmi magatartást jelenti. A gender studies tehát a társadalmi nemek tudományának kutatási területeit jelöli, valójában tudományközi szemléletmód, hiszen a politológiától az antropológiáig, a pszichológiától a szociológián át a filozófiáig számos tudományágat érint és használja azok módszereit. Ennek megfelelően a legtöbb európai nagy egyetemen vannak gender kutatásokat folytató tanszékek, és nálunk is egyre több helyen elgondolkodnak szükségességükön. A gender tágabb értelemben a kisebbségi létből, nemből, életkorból, testi fogyatékosságból származó hátrányokkal és azok leküzdésének lehetőségeivel is foglalkozik, így már jobban érthető, miért van létjogosultsága az élet és a tudomány minden területén.

A tágan értelmezett esélyegyenlőség sem csak a nők esélyegyenlőségét jelenti, de mivel a nők által alkotott társadalmi csoport a „legnagyobb létszámú kisebbség”, a nők esélyegyenlőségének viszonylag hangsúlyos szerep jut. Mára olyannyira elterjedt, hogy az Európai Unió politikáiba, annak legkülönbébb szintjeibe is beépült. 1998 óta részt vehettünk a Közösségi Esélyegyenlőségi Akcióprogramban, 2001-ben elindult az Equal Program, de a Strukturális Alapok Általános Szabályzatában is helyet kapott a nők és férfiak esélyegyenlőségére való törekvés támogatása (Nemes-Fazekas, 2002). Az EU országai nem egyformán gyorsan fejlődnek ezen a téren, az északi országokban fejlettebb, a déliekben maradibb a nők és a férfiak közti esélyegyenlőség kérdéseire való hozzáállás. Ez is mutatja, hogy a társadalmi nemi szereposztás nem egyik napról a másikra megváltoztatható dolog, akkor sem, ha erre együttes közösségi akarat irányul.

A szereposztásról

A nemi szerepek szocializációja sok részletből álló, összetett folyamat, amelyet a társadalomtudósok már sok szempontból elemeztek, magyarázatára számos elmélet született. A nemi szerepek elsajátítása hatással van az egyén identitására, személyiségére, életvitelére, céljaira és vágyaira, és a gyermekkorban, a gyerek szüleivel, társaival, tanáraival, környezetével való interakció során zajlik le. A nemi szerepeket közvetítő meséket, verseket, tankönyveket és azok képi ábrázolásait több gender kutató is vizsgálja. Érdekes, hogy sem a tanítónőkben, sem az anyukákban nem tudatosodik a nemi szerepek kötött, sztereotipikus volta a mesékben és a kisiskolás tankönyvekben. Mivel a tanítói pályáról a férfiak kiszorulóban vannak, többnyire éppen nők közvetítik azokat a szerepeket, amelyek lerombolásával maguk is küzdenek a saját életükben. A szülők viselkedése ösztönös, nincsen „szülőiskola”, ahol megtanítanak bennünket gyereket nevelni, a szülők tehát úgy járnak el, ahogyan az ő szüleik is: hasonló meséket mondanak, hasonlóan szervezik meg a család életét stb. Az iskolákban és óvodákban dolgozó pedagógusokat azonban éveken át képzik, a tankönyveket is szakemberek írják, az eredmény a nemi szerepek közvetítése szempontjából mégsem megfelelő. A mesék gender-vizsgálatával számos kutató foglalkozik (von Franz, 1993; Walker, 1996; Boldizsár, 2000; Baker-Sperry et al., 2003 és mások). A hagyományos mesék a gyerek számára nagyon fontos, megunhatatlanul sokszor ismételt, így jól bevésődő viselkedésmintákat tartalmaznak. Ráadásul ezeket a meséket ki tudja, hajdan kinek a fantáziája szülte, mások képzelete átdolgozta, a leírói kikerekítették, egyes elemek elmaradtak, mások torzultak az idők során (O’Neil, 1999). Az európai mesekultúra tipikus megtestesítői a Grimm testvérek által leírt mesék (Jancsi és Juliska, Hófehérke, Hamupipőke stb.), bár Baker-Sperry (2003) szerint a gyerekekre káros mértékig közvetítenek sztereotipikus nemi szerepmintákat, ezernyi feldolgozásban és különböző változatokban kerülnek újra meg újra a gyerekek elé.

A gyerekek azonosulnak a szereplőkkel, koruktól függetlenül csak eggyel, vagy egyszerre minddel. Baker-Sperry et al. (2003) a Grimm mesékről és azok feldolgozásairól megállapítja, hogy az általuk közvetített szerepminták közül hiányzik a nem fehér, nem középosztálybeli vagy nem heteroszexuális csoportok pozitív képe. Ezen kívül bennük a női szépség olyan mértékben hangsúlyozott feminin tulajdonság, amely minden más pozitív női jellemvonást (pl. talpraesettséget, okosságot, szorgalmasságot stb.) elnyom. Ezek a patriarchális társadalomban született mesék olyan üzenetet hordoznak a fiatal lányok számára, amely inti őket bármilyen kompetitív vagy kemény munkával járó tevékenységtől, mert az nem nőies és nem szép.

Ezzel pedig a lányok visszahúzódását váltják ki azoktól a dologtól, ami a személyes szabadsággal, önrendelkezéssel,

Tudós
14 éves fiú rajza

Pedagógus
10 éves lány rajza

hatalommal, versennyel kapcsolatos, így végső soron a nemek közti hierarchikus rend fenntartását segítik. Baker-Sperry azt tanácsolja a szülőknek, hogy ne féljenek ilyen „hagyományos” meséket mondani, de a mese végén mindig meg kell beszélni a történetet a gyerekekkel. Esetenként pedig hasznos átírni a meséket, például ne Jancsi szórja el az útjelző kavicsokat, hanem Juliskának jusson ez az eszébe, vagy a királylány utasítsa vissza a megmentő lovag kezét, és jutalmazza meg másként, aztán menjenek tovább, ki-ki a maga boldog életét élve, míg csak meg nem halnak. Baker-Sperry szerint újdonságértékű és jutalmazandó a Shrek című rajzfilm, mivel ott végül a királylány csúnya külsővel, ogreként is boldogan él választott kedvesével, tehát a boldogság és a női szépség egymástól elválí. Walker (1997) egyenesen a mesék gender-korrektebb változatait kínálja. Mint látható, a mesék elemzésével a gender kutatásoknak kiterjedt ága foglalkozik, itt csak a nemi szerepek közvetítésében játszott szerepükre kívántam felhívni a figyelmet.

Menedzser
14 éves fiú rajza

A nevelésemélet a rejtett tanterv kifejezéssel jelöli mindazt a külön nem dokumentált jelenségegyüttest, amellyel - túl a házirenden, a tanterven, a pedagógiai programon - az iskola hat a diákokra. Ebbe az intézmény légkörétől a tantermek berendezésén át a tanár-diák viszony minőségéig sok minden beletartozik. Az iskola ugyanis nem egyszerűen tudást kínál, hanem magatartásmintákkal, gondolkodásmódokkal, viselkedéstípusokkal is „megkönyékezi” a tanulókat.

A mesékhez hasonlóan nagy a jelentősége a gyerekek nemi szocializációjában az iskolai tankönyvek szövegeinek és képi ábrázolásainak is. Az 1970-es évektől kezdve téma a nők „láthatatlansága” a társadalom-, irodalom- és történelemtudományokban, vagyis magában az általánosan elfogadott (mainstream) tananyagban (Belinszki, 2003). Az olyan tudományok, amelyekben csak az egyik nemről van szó, nyilvánvalóan torz képet rajzolnak a világról, hozzájárulva a nemek közötti különbségek fenntartásához. Ennek a gyerekek elé kerülő változata, a tankönyv, a hiányos tudományos tartalom túl, a tananyag megjelenítési módjával tovább erősít ezen. Kereszty (2004) a nyelvtankönyveket vizsgálva megállapította, hogy azok példamondataikban, szövegeikben dominánsan a konzervatív családmodellt jelenítik meg; kisebbségek, népcsoportok vagy öregek csak a népmesékben jelennek meg. Ezen kívül a vizsgált nyelvtankönyvekben rejtett módon a férfiak dominálnak, pl. a nemre nem utaló példamondatok illusztrációiként gyakran férfiak szerepelnek.

Thun (1996) szerint a nemi szocializáció fontos részét képezi az iskolában a tanulókkal nemük alapján való eltérő bánásmód. Szerinte a fiúkra egyrészt több figyelmet fordítanak a pedagógusok, másrészt pedig a lányoktól eltérő viselkedésformákért jutalmazza meg őket. Az eredmény: „A fiúk megtanulják, hogy ők okosak és értékesek, még ha néha a viselkedésükkel baj is van. A lányok pedig megtanulják, hogy bár ők nem olyan

Bíró
14 éves lány rajza

okosak, mint a fiúk, de a jó magaviseletükkel némileg kompenzálhatják ezt a hiányt.” (Thun, 1996). Sőt, az intellektuális képességeknek is van a közhiedelemben nemek közti megoszlása: a fiúkat erősebbnek tartjuk a matematikában és a természettudományokban, míg a lányoknál főként a nyelvi kifejező-készségre, összességében a humán tárgyakra esik a hangsúly. A lányok és a fiúk agyfelépítésének vizsgálata azonban nem támasztotta alá ezeket a sztereotípiákat, így feltételezhetően szocializálódási okokra vezethető vissza a nemek ilyen irányú megosztottsága (Thun, 1996).

Meg kell említenünk a média, legfőképpen a televízió hatását a (társadalmi) nemi szocializációra. A szappanoperák, a reklámok és a filmek is közvetítenek viselkedésmintákat, nemi szerepeket, amelyek azonban elemzőik szerint (Schubert, 2001) folyamatosan változóban vannak.

Vállalatigazgató
23 éves fiú rajza

A módszer: kognitív térképezés

A „cognitive mapping” módszer a pszichológiából származik, és arra fejlesztették ki, hogy megjelenítsék az egyén fejében levő, környezetének megértéséhez használt fogalmakat és azok egymáshoz való viszonyát. Maga a kognitív térkép olyan mentális modell vagy séma, amelyet az egyén a környezetével való interakció során tanult. Mindannyian így működünk: ha újra találkozunk hasonló problémával, ugyanazt a sémát használjuk a megoldására. A fejünkben levő kognitív térkép dinamikus, amint új információkat építünk be a rendszerébe, megváltozik.

A térkép elemeit képező fogalmak sokfélék és közöttük sokféle kapcsolat létezhet: távolság, hasonlóság, ok-okozati viszony, csoportba tartozás stb. A kognitív térképezés egy sor olyan módszert tartalmaz, amely a fejünkben levő kognitív térkép reprodukcióját (pl. rajzban, írásban, elbeszélésben, fogalmak párosításával, csoportosításával stb.) próbálja meg elérni. Az így készült reprodukciót is kognitív térképnek hívja a szakirodalom, bár ez annak csak (részleges és tökéletlen) megjelenítése. Az elnevezés megtévesztő, de már elterjedt. (Swann, 1997) A kognitív térképezés interdiszciplináris módszer, több tudományágban is használatos, feltéve, hogy nem a valóságra, hanem az egyén által érzékelt valóságra vagyunk kíváncsiak. Alkalmazása elterjedt a várostervezésben (Horváth, 2002), a vidékfejlesztésben (Bálint et al., 1999), a menedzsment-tudományokban (Swann, 1997) és természetesen az orvostudományban is (Hárdi, 2004).

Rajzolj nekem egy kertészt!

Az itt elemzett felmérés 2001. elején készült diplomamunkaként*, az akkori Szent István Egyetem Kertészettudományi Karán, ahol már akkor is feltűnő volt, hogy a hallgatók többsége nő. A dolgozat, hogy a kar profiljába illeszkedjen, több témát is érintett, magva azonban az az iskolások körében végzett felmérés volt, amely arra a kérdésre kereste a

Politikus
27 éves lány rajza

választ, milyen kép él a diákságban néhány foglalkozásban, így a mezőgazdaságban, a kertészetben dolgozókról. Módszerként a kognitív térképezés, azon belül is a rajzolás ígérkezett legérdekesebbnek. Az alapkoncepció az volt, hogy ha azt kérjük valakitől, hogy rajzoljon egy kertészt, akkor az a kertészek egy tipikus képviselőjét próbálja majd lerajzolni, a fejében élő kép szerint. Ha nem kap instrukciókat arra nézve, hogy férfit vagy nőt rajzoljon, olyan neműnek rajzolja majd, amelyet tipikusnak gondol. Így tehát a beidegződéseket, hiedelmeket vizsgáljuk, nem pedig a valós képet. (A valós kép vizsgálatára célszerűbb lett volna egy faiskolát, vagy kertészetet felkeresni.)

Hogy legyen összehasonlítási lehetőség és még érdekesebb legyen a kísérlet, nemcsak

egy rajzot, hanem négyet kértem mindenkitől. Kétféle, nagyon egyszerű kérdőívet állítottam össze, hogy a padtársak lehetőleg ne utánozhassák egymást. A kertész mellé olyan mesterségeket választottam, amelyekre nem indokolt, hogy csak nő (pl. dajka) vagy csak férfi (pl. kőműves) végezhesse, azoknak is olyan elnevezéseit, amelyek nem utalnak önmagukban nemre. (Például tanár vagy tanárnő helyett a semleges hangzású pedagógust.) Ez már önmagában nagyon behatárolta a lehetőségeket, mert sok foglalkozást jelentő szavunk tartalmazza a nemet. E nyelvi probléma a vizsgálatot eleve kizárná pl. német vagy spanyol nyelvterületen, ahol az elnevezések szinte mindig utalnak nemre. További szempont volt, hogy olyan foglalkozások legyenek, amelyekről a gyerekeknek van fogalmuk; ha nincs is velük közvetlen kapcsolatuk, de legalább tudják mi az. (Az első csoportnál kiderült, hogy a bíró szó a többségnek futballbírójt jelent, ezért ezt később „törvényszéki bíró”-ként tüntettem fel.) A kérdőíveken egyetlen kérdés szerepelt, négy foglalkozás lerajzolását kérve.

Az egyikén:

„Rajzolj ide egy tudóst, egy vállalatigazgatót, egy törvényszéki bírót és egy orvost!”

Illetve a másikon:

„Rajzolj ide egy politikust, egy pedagógust, egy menedzsert és egy kertészt!”

Ezen kívül a válaszadóknak még fel kellett tüntetniük a korukat és a saját nemüket. (Azt feltételeztem ugyanis, hogy a lányok több lányt fognak rajzolni.) A felmérés anonim módon történt. A kérdőívet összesen 79 diák töltötte ki, a többség a Kerekegyházi Általános Iskolában, néhányan a Szent István Egyetem Kertészettudományi Karán, és az Eötvös Collegiumban. A megkérdezettek között valamivel több lány volt, mint fiú. A legfiatalabbak 4. osztályosok (10 évesek) voltak, a legidősebbek ötödéves egyetemisták. Kiválasztásuk az alapján történt, hogy melyik osztályfőnök, ill. óravezető adott engedélyt órájának felhasználására. Külön köszönet az Eötvös Collegium igazgatójának, aki lehetővé tette, hogy a számítógépteremben dolgozó diákok részt vegyenek a kísérletben. A minta tehát nem volt reprezentatív. Természetesen a nagyobb mintaelemszám és a minta tudatosabb kiválasztása (pl. több különböző általános iskola, vidékiek és városiak is) pontosíthatta volna, reprezentatívvá tehetné volna a felmérést, erre azonban a

Kertész
21 éves lány rajza

Menedzser
10 éves fiú rajza

diplomamunka keretei nem adtak lehetőséget. A 4 rajz elkészítésére negyed órát kaptak a diákok. Ez éppen elég időnek látszott arra, hogy az első gondolatukat lerajzolják, és ennyibe még a tanárok is szívesen belementek. (Az általános iskolában ez az óra eleji feleltetési idő.)

Ahol az egész órát feláldozták, ott a kérdőív után beszélgettünk is az esélyegyenlőségről, ami szintén tanulságosnak bizonyult. E cikk illusztrációjaként szolgáló rajzok a kérdőívekről származnak.

Kertész
14 éves fiú rajza

Az eredmény: einsteinarcú, zilált hajú tudósok és mutatópálcás tanítónők

A válaszul kapott rajzok sok mindenben különböznek egymástól: a legtöbben egész alakokat rajzoltak, de akadt, aki csak arcokat. Sokan kiszínezték vagy besatírozták a figurákat, mások tolltollal vagy ceruzával vonalrajzokat készítettek. A rajzolók tehetségükhöz és rajzoló kedvükhöz mérten részletezték vagy nagyolták el az alakokat. Többnyire mindenki szívesen rajzolt, még az egyetemisták is. A kapott rajzok betekintést engednek a diákok körében a foglalkozásokról élő sztereotípiákba:

A tipikus vállalatigazgató negyvenes éveiben járó, komoly arcú vagy magabiztosan mosolygó, elegáns, aktatáskás úr. Gyakran öltönyt és nyakkendőt, néha ehhez láncos zseborát is visel. Csillog a cipője.

A tipikus kertész vidám fiú, gereblyével a kezében, nem ritkán virággal a kalapján. (Ez igazán jó képet rajzol a pályáról.) Attribútumai a (szinte kötelező) gereblyén kívül: locsolótömlő, kosár, virágok. Majdnem mindig kalapot visel, gyakran gumicsizmát és pántos-zsebes kertész nadrágot is. Az egyik rajzon fa alatt ül, és kalapját a szemére húzva pipázik. Volt, aki egyenesen Bálint gazdát próbálta meg lerajzolni, és ezt a rajz mellé is írta.

A pedagógus sokszor nagydarab, kontyos tanító néni túsarkú cipőben; máskor öszülő halántékú szigorú, fehér köpenyes tanár úr. Kezükben pálca, mögöttük tábla, hónuk alatt könyvek.

A tudós zilált hajú, öregedő férfi, kémcsővel a kezében éppen feltalál valamit. Általában köpenyt és szemüveget visel.

A bíró-rajzok a legkevésbé árnyaltak, tipikusnak a fekete tálár és néhol a parókaviselés mondható.

A tipikus orvos legfőbb ismertetőjelei a fonendoszkóp, a fehér köpeny, a szemüveg és az injekciós tű. Az orvosok a rajzokon általában kedvesen mosolyognak. Ebben a kategóriában sok jól kidolgozott, részletgazdag rajz született.

A menedzser szót valószínűleg elég sokféleképpen értelmezték a diákok, hiszen a rajzok is elég sokféle sikerültek. A kisebbek nem nagyon tudtak mit kezdeni vele, a nagyobbak öltönyös, aktatáskás komoly urakat rajzoltak. (Hallottam, hogy a negyedikesek között rajzolás közben egyikük megkérdezi a padtársától, hogy mi az a menedzser. A válasz azonban még érdekesebb volt: „Tudod, az, ami a bokszolóknak van....”)

Tudós
10 éves lány rajza

A politikus öltönyben és nyakkendőben nagy hangon beszél egy emelvényen. (E mondat azonnal a nyelvtankönyvek példamondatait juttatja az eszünkbe, valószínűleg nem véletlenül.) A tipikus politikus kopaszodik, nyakkendő, esetleg szemüveget visel. Mindenképpen komoly arcú.

A kérdőívek értékelése a kutatási módszer természetének megfelelően nem volt könnyű feladat, mégha a férfiakat és nőket ábrázoló rajzok egyszerű megszámlálásáról volt is szó. Sok rajzról ugyanis nem volt eldönthető, hogy férfit vagy nőt ábrázol-e, és olyan is akadt, aki valamelyik foglalkozást kihagyta, vagy odaírta, hogy „nem tudok bírót rajzolni”. Ezek a „nem eldönthető” kategóriába kerültek. A negyedik osztályos gyerekek rajzai között akadt néhány pálcikaember-rajz, ezeket szintén kihagytam az értékelésből. Tehát csak azokat a rajzokat vettem férfinak vagy nőnek, ahol ez egyértelműen eldönthető volt, a nadrágviselés például még nem jelent férfit, csak ha egyéb férfias elemek is vannak a rajzon (széles vállak, bajusz stb.) Így viszonylag sok rajz került a „nem eldönthető” kategóriába. Összességében azonban egyértelmű, néhol meglepő számokat kaptam a férfiakat és nőket ábrázoló rajzok egyszerű megszámlálásából. Ezek a kitöltött kérdőívek arányában:

1. kérdőív (ebből 34 darabot töltöttek ki): vállalatigazgató: 88% férfit, 6% nőt rajzolt, 6% nem eldönthető;
törvényszéki bíró: 84% férfit, 6% nőt rajzolt, 10% nem eldönthető;
orvos: 78% férfit, 16% nőt rajzolt, 6% nem eldönthető;
tudós: 88% férfit, 9% nőt rajzolt, 3% nem eldönthető;
2. kérdőív (ebből 45 darabot töltöttek ki):
politikus: 96% férfit, 2% nőt rajzolt, 2% nem eldönthető;
menedzser: 91% férfit, 7% nőt rajzolt, 2% nem eldönthető;
kertész: 87% férfit, 9% nőt rajzolt, 4% nem eldönthető;
pedagógus: 29% férfit, 64% nőt rajzolt, 7% nem eldönthető

A nagy pontosságú statisztikai elemzéseknek ebben az esetben nincs sok értelme, hiszen jelentősen megváltozna az eredmény, ha a nem eldönthető rajzokat a férfi (vagy éppen a nő) kategóriába sorolnám - márpedig a rajzolóok egészen biztosan valamilyen nemű embert, férfit vagy nőt akartak rajzolni, nem pedig „nemtelent”. Nem kérhettem, hogy írják a rajzok mellé, hogy férfira vagy nőre gondoltak, hiszen a rajzokat minden esetben összegyűjtöttem, mielőtt kiderült volna, hogy mi célból rajzolták őket. A tágan értelmezett „nem eldönthető” csoportot tehát mindvégig különálló egységként kezeltem, és csak a tisztán kivehetően férfi és női rajzokkal foglalkoztam az értékelésben.

Érdekes módon az összes rajz 80%-a férfit ábrázolt és csak 15 %-a nőt. A rajzok tanúsága szerint a tipikus vállalatigazgató, bíró, tudós, politikus, menedzser és kertész férfi, míg a tipikus pedagógus és orvos férfi is lehet, és nő is. Az egyetlen

Orvos
23 éves fiú rajza

Vállalatigazgató
21 éves lány rajza

kategória, ahol többen rajzoltak nőt, mint férfit, az a pedagógusé. Egyetlen olyan foglalkozás sem volt, ahol ne született volna nőt ábrázoló rajz. Az eredményeknek a rajzoló neme szerinti bontása nem hozta a várt eredményt, gyakorlatilag nincs különbség a lányok és a fiúk rajzai között. A kor szerinti bontás a rajzok férfi-nő arányában szintén nem okozott jelentős különbséget. (Az a tapasztalt eltérés, hogy az idősebbek rajzain kevesebb ábra került a „nem eldönthető” kategóriába, egyszerűen a rajzkészség korral való fejlődése miatt van.)

Orvos
21 éves lány rajza

Az eredmények magyarázata

A rajzok 80%-a férfit, 15%-a nőt ábrázolt. Ez az eredmény nagyjából megfelel a társadalmi nemek szocializációjáról szóló szakirodalomban a rejtett tantervről leírtak alapján várható képnek. Vagyis a mesék, az iskola, az óvoda, a tankönyvek és a televízió által közvetített direkt és rejtett információ a gyerekek fejében összeálló világképben a férfi-nő arány torzulását okozza. Hogy nem a kérdőívben kiválasztott foglalkozások a hibásak ebben a torzulásban, azt az mutatja, hogy elnöiesedett foglalkozásokban (bíró, pedagógus) is aránytalanul sok férfi-rajz született. (Vajon könnyebb-e férfit rajzolni, mint nőt?)

Nem volt olyan foglalkozás, ahol ne született volna nőt ábrázoló rajz. Ez az eredmény meglepett. Azzal próbálom magyarázni, hogy a diákok egy bizonyos személyre gondoltak rajzolás közben, akit személyesen ismertek, esetleg előző este láttak a tévében. Hiszen nem azt kértem, hogy egy tipikus, hanem hogy egy kertészt, politikust stb. rajzoljanak, abban a reményben, hogy a számukra tipikust rajzolják majd le. Nem volt olyan kérdőív, amelyen csak nőket rajzoltak volna mind a négy helyre, tehát az nem lehet magyarázat, hogy valaki csak nőt tudott vagy akart volna rajzolni.

Az egyetlen foglalkozás, ahol több nőt rajzoltak, mint férfit, az a pedagógus (a nő:férfi arány 64:29). A valóságos arányhoz képest azonban még ebben a kategóriában is túlságosan sok férfirajz született, a KSH 2004 adatai szerint az oktatásban dolgozók 78%-a nő és csak 12%-a férfi.

A második helyen áll az orvos, itt már több a férfirajz, mint a női, de csak 78:16 arányban. A nőt ábrázoló rajzok viszonylagosan nagyobb aránya ennél a két foglalkozásnál azzal magyarázható, hogy orvossal és pedagógussal egészen biztosan találkozott már minden diák az életben is. A többi foglalkozásnál a férfi-rajzok nagyobb aránya a valóságos arányokhoz képest sokkal erősebb torzítást mutat, pl. a kertész 87:9 férfi:nő aránya a mezőgazdasági egyéni vállalkozók 76:24 férfi:nő arányához (ÁMÖ, 2000 alapján KSH, 2002), vagy ahhoz a tényhez képest, hogy a Szent István Egyetem Kertészettudományi Karán az utóbbi években már több lány végez, mint fiú (2001-ben a végzősök 71%-a lány volt). Természetesen nincs olyan foglalkozási kategória a hivatalos statisztikai adatok között, hogy „kertész”. Szintén nem hivatalos szóhasználat a „vállalatigazgató” és a „menedzser” sem, tehát ezekről statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, azonban mindkét szó a felsővezetésben

Politikus
14 éves fiú rajza.

való részvételre utal. A vezetésben dolgozók között Koncz (1996 és 2002) szerint több a férfi, mint a nő; és a férfiak aránya a ranglétrán felfelé haladva nő. Szerinte 1999-ben a szellemi foglalkozásúak között a nők harmada és a férfiak fele volt vezető beosztásban. Tehát a valós helyzet korántsem olyan rossz, mint azt a rajzok mutatják, bár a Koncz által idézett adatok nem adják meg a magasabb pozícióban levő felsővezetők arányát a vezetőkön belül, és a szellemi foglalkozású nők és férfiak aránya is elmosódik. A felsővezetésben dolgozókat ábrázoló rajzokon kapott eredményt, a férfi-rajzok 90% körüli arányát csak a politikus múlja felül 96%-os férfi aránnyal. Tehát a felsővezetésben és a politikában dolgozókat a diákok elsöprő többsége férfinak gondolja. (Összehasonlításképpen: 1994-ben a parlamenti képviselők 20,2%-a, és a polgármesterek 10,4%-a volt nő. (Lévai-Kiss, 1999) A Belügyminisztérium honlapja szerint azonban mára a Parlamentben 9%-ra csökkent a nők aránya.)

Kertész
22 éves fiú rajza

Ha kivesszük az eredmények közül az orvost és a pedagógust, akkor a maradék rajzok közül 89% férfi és csak 6,5% nő. Ezeket a foglalkozásokat (bíró, vállalatigazgató, menedzser, politikus, kertész, tudós) valószínűleg nem ismerik a diákok személyesen, csak olvasmányokból, tévéből stb. A róluk alkotott képben erősebben torzul a nemek aránya, mint az összképben (ahol 80:15 a férfi:nő arány); következésképpen a képüket hordozó, a diákok felé közvetítő eszközök okolhatók a torzítással. Egészen biztosan a média, leginkább az amerikai ügyvédfilmek hatását mutatja, hogy a bírójajzok között még egy fekete bőrű is akadt.

Az általános iskolás gyerekekkel folytatott beszélgetésből kiderült, hogy egyáltalán nem tudnak róla, hogy a munka világában bármilyen hátrányban lennének a nők. (A rajzok nem ezt mutatták.) Nyilvánvalóan tudatosodott módon nem érzik ezt, mert az iskolában egyenlő pozícióban vannak, sőt a lányok teljesítménye általában jobb is.

Az egyetemi hallgatók között más volt a helyzet, olyan is akadt, aki egyenesen kitalálta, mi lehet a kérdőív célja. (Ez egyedül az Eötvös Collegiumban történt, ami bevallottan elitintézmény, a lehető legjobbakat veszik fel, különböző tudományterületekről.) A Kertészettudományi Kar egyik hallgatója beszámolt arról, hogy a középiskolai felvétele után kiderült, hogy a középiskola külön ponthatárokat állított föl a fiúknak és a lányoknak (a fiúké alacsonyabb volt), hogy a diákok között ne legyen nagy „nőtöbblet”. Az egyetemistákat ezek szerint foglalkoztatja az esélyegyenlőségi kérdés, szavakban is megfogalmazható, tehát tudatos formában is.

Összefoglalás

A kognitív térképezés olyan tudományközi módszer, amely a fejekben élő képek rekonstrukciójára és megjelenítésére tesz kísérletet. Ennek segítségével a szavakban kimondható szintre még nem tudatosodott gondolkodási modelleket próbáljuk meg ábrázolni, ami (mint ebben a kísérletben az általános iskolások körében is), a tudatos,

Orvos
23 éves fiú rajza

szavakba önthető „tudástól” vagy valóságérzékeléstől eltérő lehet. Kérdőíves felmérés sem nem tekinthető reprezentatívnak, de érdekes betekintést enged a diákok fejében élő, a felnőttekről, a munka világában résztvevőkről alkotott képbe. Nemcsak a kapott rajzok férfi-nő aránya, hanem az egyes foglalkozások tipikus attribútumai, a róluk élő sztereotípiák is érdekesek. Fő eredménye, hogy a gyerekek fejében élő világkép erősen „férfidomináns”. Kivételt csak azokról a foglalkozásokról alkotott képek jelentenek, amelyekkel a diákoknak aktív kapcsolatuk van, a pedagógus és az orvos. Az egyetlen kategória, ahol többen rajzoltak nőt, mint férfit, az a pedagógusé. Az általános iskolások körében a nemek közti hierarchia kizárólag nem tudatos módon, a rajzaikban; míg a felsőoktatásban résztvevő diákok körében már tudatosan, kimondható formában is megjelenik. Az általános iskolás diákok között alsó és felső tagozatosok egyaránt voltak, az eredmények felvetik a kérdést, vajon hogyan befolyásolja pályaválasztásukat a fejükben az egyes foglalkozásokról alkotott kép? Vajon eszükbe jut-e a lányoknak, hogy politikusok, tudósok vagy felsővezetők is lehetnek, lehetnének?

Másrészről viszont, ha ennyire befolyásolja a gyerekek gondolkodását az, hogy milyen foglalkozású emberekkel találkoznak, akkor nyilván nagyon hasznos lenne megismertetni őket különböző foglalkozásokkal, esetleg meghívni érdekes helyeken dolgozó szülőket, vagy elmenni néhány munkahelyre. Valószínűleg a tankönyvekből is meg lehetne ezeket tanítani, de vajon nem éppen a tankönyvek és a tanítási folyamat-e a sztereotípiák hordozója?

(A diplomamunka az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért „Humán Erőforrás Fejlesztése a Civil Szektorban” nevű ösztöndíjának támogatásával készült, később pedig elnyerte a Közösén a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány 2001. évi pályázatának 3. díját.)

Irodalom

- Anonymus (2003): A nőbarát városok felé. Falu Város Régió, 3.
- Baker-Sperry, L.-Grauerholtz, L. (2003): The Pervasiveness and Persistence of the Feminine Beauty Ideal in Children's Fairy Tales. *Gender & Society*. Vol. 17. No. 5. pp. 711-726.
- Bálint J.-Juhász M.-Bálint A. (1999): SAPARD Program Tolna megyei kistérségekre. A Falu. A magyar vidékfejlesztők folyóirata. Tél. Vol. 4.
- Belinszki E. (2003): A társadalmi nem mint a kutatás tárgya. *Szociológiai Szemle*. 2003/1. pp. 169-172.
- Boldizsár I. (2000): Férfiak a mesékben. A sárkányölő vitézektől a kis herceg alakjáig. *Napút*, II évf. 2. szám. március. http://www.inaplo.hu/na/200002/23_boldizsar.html
- Bougon, M.-Weick K.-Binkhorst D. (1977): Cognition in Organizations: An Analysis of the Utrecht Jazz Orchestra. *Administrative Science Quarterly*. vol. 22. pp. 606-639.
- Bryce, L. (1989): A sikeres nő nem férfi. Budapest: Novotrade
- Dr. Csányi Klára (2004): Nők a hatalomban és a döntéshozatalban. Belügyminisztérium Honlapja: http://www.bm.hu/web/portal.nsf/archiv_hirek/3B4B489204CEE010C1256EF2004413C1
- de Beauvoir, S. (1969): A második nem. Budapest: Gondolat, Budapest
- De Rooij, S. (2008): Rural development in the Netherlands and women's roles. Gödöllő Summer course 2000. 8. 24.
- Lux E. (1982): Női szerepek. Minerva, Budapest. 1982.
- Fazekas Zs. (2001): Nők a vidékfejlesztésben. Diplomamunka. Szent István Egyetem, Kertészettudományi Kar, Menedzsment és Marketing Tanszék.
- Fischler, F (1995): Frauen, Chancengleichheit und ländliche Entwicklung. *LEADER Magazin* 5/1995.
- Frey M. (1997): Nők a munkaerőpiacon. pp. 13-34. In: Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről. Szerk.: Lendvai Katalin és Tóth István György. TÁRKI, MM, Egyenlő Esélyek Titkársága
- Gneezy, U. - Rustichini, A. (2004): Gender and Competition at a Young Age. *AEA papers and proceedings*. Realism in experimental economics. 2004. Vol. 94. No. 2.

- Hamza E.-Miskó K.-Tóth E. (2001): Az agrárágazatban dolgozó nők foglalkoztatási helyzetének elemzése. (Tervezet.) Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet
- Hárdi István (2004): Pszichiátria, képi kifejezés és a dinamikus rajzvizsgálat. Magyar Tudomány 2004/4 433. old. <http://www.matud.iif.hu/04apr/03.htm>
- Horváth S. (2000): Urbanizáció és társadalmi integráció a hatvanas években. Évkönyv X. 2002, Budapest: 1956-os Intézet, 36-51. <http://www.rev.hu/html/hu/kiadvanyok/evkonyv02/horvath.html> Inotai E.: Gyengébb? Nem! Népszabadság, 2000. márc. 4.
- Kaltenbach J. (2004): Esélyegyenlőség. HVG, 2004. május 29. Kereszty O.: A nyelvtankönyvek nemi képéről. Előadás a Társadalmi nem és az oktatási rendszer című konferencián. 2004. dec 3.
- Koncz Katalin (1996): The Position of Women in the Hungarian Labour Market after the Regime Change. Women's History Review, Volume 5, No 4, 1996 <http://www.triangle.co.uk/pdf/viewpdf.asp?j=whr&vol=5&issue=4&year=1996&article=5-4-KK&id=147.156.100.235>
- Koncz Katalin: A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. Esély, 2002/1. <http://www.szochalo.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=1837> KSH Munkaerő-piaci helyzetkép 2004. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/ido_szaki/pdf/munkero04.pdf
- KSH: Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben. Összefoglaló adatok. Budapest. 2002
- Lévai K.-Kiss R. (1999): Nők a közéletben. pp. 40-53. In Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről. Szerk.: Pongrácz Tiborné és Tóth István György. TÁRKI - SzCsM Nőképviselési Titkársága
- Miklósi Z. (1999): Női esélyegyenlőség vagy népesedési érdek? Magyar Hírlap, 1999. VI. 31.
- Neményi M. (1999): Nők az üvegplafon felett. Magyar Hírlap, 1999.06.19.
- Nemes Gusztáv-Fazekas Zsuzsanna (2002) Integrating Rural Women - EU policies and the evolution rural development - In.: The New Challenge of Women's Role in Rural Europe Agricultural Research Institute, Nicosia.
- Női história, avagy a történetírás mássága. Beszélgetés Pető Andreával. Magyar Hírlap, 2000. szept. 23.
- Orenstein, C. (2002): Little Red Riding Hood Uncloaked: Sex, Morality, and the Evolution of a Fairy Tale. New York. 2002
- O'Neill, Th.: Guardians of the Fairy Tale: The Brothers Grimm. National Geographic, 1999. december. <http://childrensbooks.about.com/gi/dynamic/offsite.htm?zi=1/XJ&sdn=childrensbooks&zu=http%3A%F%2Fwww.nationalgeographic.com%2Fgrimm%2Farticle.html>
- Peterson, S.-Clark, V.-Janssen, L.-Stover, R.: Putting it together: Keys to success in farming. A Joint Project Report; South Dakota State University, Brookings, S.D. - Rural Technology Partnership, St. Paul, MN. Reinharz, Sch. (1991): Feminist Methods in Social Research. New York: Oxford University Press, 1992.
- Schubert Gusztáv (2001): Férfireklám. A szépség rabjai. Filmvilág, 2001/3. <http://www.c3.hu/scripta/filmvilag/0103/schubert.htm>
- Swann, J. (1997): Using cognitive mapping in management research: decisions about technical innovation. British Journal of Management, 1997. vol. 8, pp. 183-198.
- Thun É. (1996): „Hagyományos” pedagógia - feminista pedagógia. Educatio, 1996. 5. évf. 3. szám. pp. 404-416. <http://iki.elte.hu/hirnok/nokaltal/educ.htm>
- Valuska L. (2004): Társadalmi nemek a közoktatásban: Szakállá volt gender. Magyar Narancs, 2004. 12. 16.
- Von Franz, Marie-Louise (1993): Feminine in Fairy Tales. Boston. 1993.
- Walker, Barbara G. (1996): Feminist fairy tales. New York. 1996. Fazekas Zsuzsanna

Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya*

Mivel magyarázható, hogy az előítéletesség elsősorban azokra a fiatalokra jellemző, akik közvetlen családi és tágabb lakóhelyi környezete, valamint kulturális helyzete egyaránt hátrányosnak nevezhető? Erre a kérdésre a 2005-ben lebonyolított „Iskola és társadalom” kutatás² adatbázisának felhasználásával egy olyan átfogó magyarázat (Fuchs-Case, 1989) segítségével próbáltunk válaszolni, amely az interakcionista és a fejlődés- szempontú elméletekre támaszkodva, az életforma és a rituális sűrűség (ritualdensity) fogalmával értelmezi az előítéletességet. Az elemzések során azt mutattuk be, hogy a középiskolások kisebbségi csoportokhoz tartozó kortársaik elutasításában kifejeződő előítéletei, valamint a kisebbségek problémáinak fontosságával kapcsolatos állásfoglalásaik társadalmi helyzetüktől függő életmódjuk szerves része. A rituális sűrűséggel jellemzett csoportok előítéletességében kimutatott különbségek igazolták, hogy az interakciók sorozataként felfogott szocializációban az alapértékeket és a normákat a különböző közösségek tagjaiként lehet elsajátítani. Ezek a közösségek (család, iskola, kortárs csoportok, tágabb csoportok) nemcsak integrálják a fiatalokat, hanem azokat a társadalmi és gazdasági, valamint kulturális (szimbolikus, kommunikációs, gondolkozási) tapasztalatokat és élményeket is biztosítják számukra, amelyekre a további csoporttagságok és a későbbi magatartások épülnek. E közösségek és kapcsolatrendszerek lehatároltsága vagy nyitottsága, a rájuk jellemző magatartási, gondolkozási és viselkedési minták, valóságértelmezési sémák, világképek egyneműsége vagy sokfélesége, nyelvi kódjainak típusa és nem utolsósorban a csoporttagsághoz szükséges ismeretek, értékek, érzelmek köre meghatározza más csoportok recepcióját és a tagjaik iránti személyes viszony előítéletességét is (Murányi-Szabó, 2007).

A középiskolások körében 2005-ben végzett kutatást - lényegében változatlan kérdőív alkalmazásával - 2009-ben megismételtük.³

Jelen tanulmányban változatlanul az előítéletesség vizsgálata áll a középpontban, azonban az átfogó elméleti magyarázat újabb empirikus igazolása helyett a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség és a demokrácia-értelmezés közötti kapcsolat leírására törekszünk. A kutatási probléma megfogalmazását elsősorban a hazai kutatási előzmények hiánya indokolja, azonban nem tekinthetünk el attól sem, hogy az „Iskola és társadalom, 2009” vizsgálat egyik célkitűzése a fiatalok demokráciához való viszonya és demokrácia-értelmezése volt.

A középiskolások kisebbségekhez való viszonya

A hazai és nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomban leginkább Tajfel értelmezése mérvadó a csoportok közötti előítélet meghatározásában, aki az előítéletet, mint a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett ítélezként definiálja (Tajfel, 1981.) A hazai empirikus iroda-

* Első megjelenés: Educatio 2010/2.

lomban többször használt kifejezések (előítéletes beállítódás, előítéletes gondolkodás, diszkriminatív magatartás, előítéletes attitűd, intolerancia, kirekesztő szemlélet) ugyan- annak a jelenségnek a különböző, egymással szervesen összefüggő oldalait fedik le. Az attitűdök, mint viselkedési predispozíciók értelmezése és mérése során az egymás- tól részben független három komponens - kognitív, affektív és konatív - operacionálása kétségtelenül elkerülhetetlen (Ajzen, 1988), de elfogadható a Tajfel értelmezésében né- mileg differenciálatlanul „ítélkezésként” megfogalmazott értelmezés is, amely nyomán eltekinthetünk az előítélet, mint attitűd maradéktalan, mindhárom dimenzióra vonat- kozó operacionalizálásától. Ennek megfelelően az ifjúsági kutatások során az előítéle- tes gondolkodás indikátorának a többség-kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külsoportokra vonatkozó negatív ítéleteinek komplex mu- tatóját tekintik. Mindezek miatt egyetértünk azzal a megállapítással, amely szerint a hazai szociológiai és szociálpszichológiai módszerek többségével nem érthető meg az etnikai diszkrimináció, annak mértékére és okaira nagyon körültekintően lehet követ- keztetni (Erőss-Gárdos, 2007).¹²

Az „Iskola és társadalom, 2008.” kutatás kérdőívében a különböző nemzeti és etnikai csoportokhoz való viszonyulás operacionálása során - hasonlóan több nagymintás korábbi ifjúságkutatáshoz (Szabó-Örkény, 1996; 1998) - a személyközi távolságtartás módszerével mért előítéletesség az iskolai padtárs szerep megítélésre vonatkozott.

A 2005-ben mért eredményekhez hasonlóan a középiskolások 2008-ban is leginkább a cigányok és a románok, legkevésbé az erdélyi magyarok közelségét utasítják el. Jelentős eltérést csak egy esetben figyelhetünk meg: a szlovákok elutasításának aránya 8 szá- zalékkal növekedett. (Feltehetően ez annak is köszönhető, hogy a hazai médiumokban gyakran előfordultak a felvidéki magyarság kisebbséget érintő közelmúltbéli atrocitá- sokkal és a magyar futbalszurkolók botrányával foglalkozó tudósítások.)

1. táblázat. Mit szólnál hozzá, ha padtársad a következő csoportok tagja lenne?
(a „zavarna” válaszok százalékban)

Zavarna, ha a padtársam...	9. és 11. évfolyamos középiskolások 2008 (N=5196)	9. és 11. évfolyamos középiskolások 2005 (N=5000)
cigány lenne	47	45

1 Az önkitöltős, kérdőíves adatfelvétel 2005. decemberben készült négy megyében (Baranya, Fejér, Hajdú- Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban. A minta a 9. és 11. évfolyamos középiskolás tanulókat megye és iskolatípus alapján reprezentálta. A mintát súlyoztuk (N=5000). A kutatást Csákó Mihály vezette. A kon- cepció és a kérdőív kidolgozása Csákó Mihály, Domokos Tamás, Ligeti György, Murányi István, Péntek Eszter és Szabó Ildikó munkája volt.

2 Hasonlóan a három évvel korábbi vizsgálathoz, a kutatás vezetője szintén Csákó Mihály (ELTE TáTK Szociológia Tanszék/OITK) volt. Az ELTE, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegei Tudomá- nyegyetem szociológus és társadalomtudományi szakos hallgatóinak kutatása az MTA Regionális Kutató- központ és az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet együttműködésével zajlott. A közreműködő kutatók: Szabó Ildikó (Debreceni Egyetem BTK Szociológia Tanszék); Murányi István (Debreceni Egyetem BTK Szocio- lógia Tanszék); Bognár Adrienn (Pécsi Tudományegyetem BTK Szociológia Tanszék); Domokos Tamás (ECHO Survey Szociológiai Kutatóintézet); Kiss Mária Rita (SZTE JGyTK Alkalmazott Társadalomtud. Tanszék); Sik Domonkos (ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola) valamint a résztvevő egyetemi kutatóhelyek hallgatói. A minta nagysága: N= 5.96 fő; 9. és 11. középiskolai évfolyam, Budapest, Baranya, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg (súlyozott: iskolatípus, évfolyam). Az adatfelvétel ideje: 2008. október 15. - decem- ber 15.

román lenne	33	30
zsidó lenne	28	27
kínai lenne	22	24
szlovák lenne	22	14
szerb lenne	21	23
kongói lenne	19	22
arab lenne	17	21
orosz lenne	17	18
német lenne	11	11
horvát lenne	9	10
erdélyi magyar lenne	9	7
finn lenne	7	9

A 2008. évi kutatás adataival az elutasítások logikájának feltárására klaszterelemzést (quickcluster) végeztünk, amely két csoportot különített el.

A minta egynegyedét alkotó intoleráns csoportba sorolódott középiskolások többsége (64-96 százalék) a cigányok kivételével mindegyik kisebbségi csoport padtársi közelségét elutasítja. A csoportra jellemző erős előítéletességet az is bizonyítja, hogy a csoport 80 százaléka még erdélyi magyar padtársat sem fogadna el. Ezzel szemben a toleráns csoportban - a cigányok kivételével - a kisebbségi csoportokat elutasítók aránya csupán 4-36 százalék.

2. táblázat. Nemzeti és etnikai kisebbségek iránti tolerancia-intolerancia csoportok („zavarna” válaszok aránya, százalékban)

	Toleráns csoport	Intoleráns csoport
cigány lenne	58	42
román lenne	36	64
zsidó lenne	34	66
szlovák lenne	24	76
kínai lenne	21	79
német lenne	20	80
erdélyi magyar lenne	20	80
arab lenne	19	81
orosz lenne	13	87
kongói lenne	12	88
szerb lenne	9	91
horvát lenne	5	95
finn lenne	4	96

Aránya a mintában (százalékban)	75	25
---------------------------------	----	----

A rendszerváltozást követő időszak tizenéveseinek előítéletességét vizsgáló (és a jelentősebb ifjúságszociológiai kutatásokat összegző) elemzés egyik fontos következtetése az volt, hogy a különböző kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség olyan fiatalokra jellemző, akik szocializációs szempontból hátrányos szocio-kulturális környezetben élnek (Murányi, 2006). A kisebbségek intoleráns szemlélete a leginkább az észak-keleti régió kistélepüléseiben, rossz anyagi körülmények között élő, többnyire szakmunkásképzőkben tanuló, iskolázatlan és idős szülők gyermekei körében általános. Ez az eredmény összecsengett egy korábbi magyarországi kutatás ama tapasztalatával, hogy az alacsonyabb presztízsű középfokú oktatási intézményekben tanuló fiatalok elutasítóbbak a kisebbségi csoportok tagjaival (Szabó - Örkény, 1998).

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy eredményeink miként illeszkednek azokhoz a korábbi vizsgálatok következtetéseire, amelyekben szocio-kulturális jellemzők alapján elemeztük a fiatalok előítéletességét. Eredményeink³ igazolják a korábbi kutatások alapján levont következtetéseket: az intoleráns fiatalok aránya szignifikánsan magasabb a szocializációs hátrányokat valószínűsítő családi, lakóhelyi és iskolai környezettel (anyagi helyzet⁴, lakóhely⁵, iskolatípus⁶, kulturális háttér⁷) jellemezhető csoportok és a fiúk⁸ között.

3 A nem és az iskolatípus mellett még három szocio-kulturális jellemzőt vizsgáltunk. A fiatalok családjainak anyagi helyzetét hat változó bevonásával elvégzett quick-cluster elemzés eredményeképpen két csoporttal jellemezhetjük: 1. Jó anyagi helyzetű csoport (a minta 59 százaléka) A család tulajdonában.../ van saját, külön: széles sávú internet hozzáférés 95, saját külön szoba 94, saját külön számítógép 82, mosogatógép 76,5 évnél fiatalabb személygépkocsi 72, LCD televízió 63 százalék. 2. Rossz anyagi helyzetű csoport (a minta 41 százaléka) A család tulajdonában.../ van saját, külön: széles sávú internet hozzáférés 59, saját külön szoba 73, saját külön számítógép 46, mosogatógép 20, 5 évnél fiatalabb személygépkocsi 17, LCD televízió 9 százalék. A középiskolások családjának kulturális hátterét a két szülő iskolai végzettségét mérő változók segítségével jellemezzük. A két változó alapján elvégzett csoportosítás (quick-cluster elemzés, N= 5.675) eredménye: 1. Magas végzettségű szülői csoport (a minta 39 százaléka): az apa iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános: 0, szakmunkásképző:10, szakközépiskola:18, gimnázium: 15, főiskola: 26, egyetem: 32 százalék); az anya iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános: 0, szakmunkásképző: 0, szakközépiskola: 5, gimnázium: 22, főiskola: 45, egyetem: 27 százalék); 2. Alacsony végzettségű szülői csoport (a minta 56 százaléka): az apa iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános:17, szakmunkásképző:52, szakközépiskola: 27, gimnázium:3, főiskola:1, egyetem: 0 százalék); az anya iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános:23, szakmunkásképző: 33, szakközépiskola: 35, gimnázium:8, főiskola:1, egyetem: 0 százalék). A lakóhely változó kategóriái a következők voltak: Budapest; megyeszékhely; 5000 főnél nagyobb; 5000 főnél kisebb település.

4 Anyagi helyzet (Cramer's V: 0.021, Sig:0.103) Jó anyagi helyzet (Toleráns csoport: 75 százalék; Intoleráns csoport: 25 százalék); Rossz anyagi helyzet (Toleráns csoport: 77 százalék; Intoleráns csoport: 23 százalék).

5 Településtípus (Cramer's V: 0.053, Sig:0.001) Budapest (Toleráns csoport: 79 százalék; Intoleráns csoport: 21 százalék); Megyeszékhely (Toleráns csoport: 73 százalék; Intoleráns csoport: 27 százalék); 5000 főnél nagyobb (Toleráns csoport: 75 százalék; Intoleráns csoport: 25 százalék); 5000 főnél kisebb (Toleráns csoport: 74 százalék; Intoleráns csoport: 26 százalék).

6 Iskolatípus (Cramer's V: 0.068, Sig:0.000) Gimnázium (Toleráns csoport: 79 százalék; Intoleráns csoport: 21 százalék); Szakközépiskola (Toleráns csoport: 73 százalék; Intoleráns csoport: 27 százalék); Szakiskola (Toleráns csoport: 73 százalék; Intoleráns csoport: 27 százalék).

7 Kulturális háttér (Cramer's V: 0.042, Sig:0.002) Alacsony végzettségű csoport (Toleráns csoport: 74 százalék; Intoleráns csoport: 26 százalék); Magas végzettségű csoport (Toleráns csoport: 78 százalék; Intoleráns csoport: 22 százalék).

8 Nem (Cramer's V: 0.145, Sig:0.000) Fiúk (Toleráns csoport: 69 százalék; Intoleráns csoport: 31 százalék); Lányok (Toleráns csoport: 82 százalék; Intoleráns csoport: 18 százalék).

A demokrácia fogalmának értelmezése

A kilencvenes években, felnőtt mintákon végzett kutatások azt igazolták, hogy a poszt-kommunista országok polgárainak demokrácia-képe politikai-institucionális, morális és a gazdasági-szociális dimenzióval jellemezhető. (Simon, 1996; Erős et al, 1997). A szociális reprezentáció elméletéhez kapcsolódó összehasonlító nemzetközi vizsgálat egyik fontos következtetése volt, hogy a demokráciáról alkotott „mindennapi” elképzeléseknek vannak univerzálisnak mondható sajátosságai, de az, hogy egy-egy ország polgárai miként látják saját országukban a demokrácia helyzetét, nagyon is függ a történelmileg kialakult mentalitásoktól és a társadalmi, politikai, gazdasági konfliktusok pillanatnyi állásától (Erős et al. 1997).

A demokrácia fogalmának konceptualizálására (és operacionalizálására) széles elméleti lehetőségek kínálkoznak, mivel az esztétörténeti, normatív vagy empirikus-komparista megközelítések más-más lehetőségét kínálja a fogalom értelmezésének. Az etimológiai megközelítés és a demokrácia politikai problémaként történő értelmezése mellett a történeti és leíró, a normatív és empirikus vagy a racionalista és realista kettősség alapján törekedhetünk a meghatározásra. Az antik-, a városállamokra vagy a francia forradalomra jellemző demokráciafelfogás ugyanúgy nyújthatna kiindulópontot az értelmezéshez, mint - a meglehetősen közismert - az amerikai egalitáriánus demokrácia Tocqueville által leírt jellegzetességei (Sartori, 1999; Brunner et al., 1999) vagy demokrácia-modellek hazai elmélete (Körösenyi, 2002).

3. táblázat. Szerinted az alábbiak milyen mértékben tartoznak bele a demokrácia fogalmába? (százfokozatú skála átlag, 0: semennyire: 100: teljesen)

a magánélet tiszteletben tartása	78
a törvények betartása	78
szólásszabadság	76
törvény előtti egyenlőség	76
társadalmi igazságosság	75
a politikai választás lehetősége	72
egyesülési szabadság	69
a társadalmi különbségek csökkentése	66
beleszólás a politikába	66
szolidaritás a rászorulókkal	66
többspártrendszer	60
a kisebbségi jogok érvényesülése	56

A demokrácia értelmezésének vizsgálatánál kutatásunkban nem valamelyik elméleti koncepcióhoz igazodtunk, hanem a demokrácia fogalmának olyan potenciális elemeit soroltuk fel, amelyek fogalmi szinten elkülöníthetők. (A felkínált elemekről azt kellett megítélni, hogy mennyire tartják a demokrácia részének.) Az egyik csoportot a francia forradalom hármas jelszavának (szólásszabadság, egyesülési szabadság,

törvény előtti egyenlőség, szolidaritás a rászorulókkal) kereteihez illeszkedő egyéni, illetve a kisebbségi jogok érvényesülése (a magánélet tiszteletben tartása, a kisebbségi jogok érvényesülése) valamint a társadalom működésének normatív kritériumai (a törvények betartása, társadalmi igazságosság, a társadalmi különbségek csökkentése) alkotják. A másik csoportba sorolható lehetséges elemek mindegyike a politikához kapcsolható, együttesen a pluralizmust és a választható politizálás szabadságát hangsúlyozzák (a politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer). A 2005-ben készült vizsgálat eredményeihez (Csákó, 2007) hasonlóan, a fiatalok 2008-ban is a magánélet tiszteletben tartását és a törvények betartását (78-78 pont), a szólásszabadságot, a törvény előtti egyenlőséget és a társadalmi igazságosságot (75-76 pont) tartják leginkább a demokrácia részének. A demokrácia politikai elemeinek (a politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabbak az átlagpontjai (60-72 pont) és elgondolkodtató, hogy a kisebbségi jogok érvényesülését - a három évvel korábbi vizsgálathoz hasonlóan - a legkevésbé sorolják a demokrácia fogalmába (56 pont).

A többváltozós elemzés eredménye alapján a középiskolásokat - a tizenkét kritérium szerveződése alapján - két demokrácia fogalomértelmezés-típus jellemzi. Az első típus (Civil demokrácia) a felvilágosodás eszméit tükröző hármass jelszó, az egyéni és a kisebbségi jogok valamint a társadalmi szintű normatív elvárások együttes preferálását tartalmazza leginkább. Ezzel szemben a második típust (Politikai demokrácia) a demokrácia politikai értelmezésének dominanciája jellemzi, mivel a politikai választás és beleszólás mellett a többpártrendszer együttes hangsúlyozását figyelhetjük. A két típus nem különül el élesen, nincsenek negatív faktor-score értékek. Az egyes elemek átlagpontjainak sorrendje mellett a fogalmi elemek szerveződése is a 2005-ös eredményekhez hasonlóan jellemezhető, mivel Csákó elemzésében sem különült el tisztán a főkomponens elemzés során kapott két főkomponens, illetve a faktoranalízis két faktora. A markáns látens struktúra hiánya mindkét vizsgálat fontos eredménye, azonban 2008-ban is igaz az index-képzések alapján levont következtetés: „Ha tehát kétféle demokrácia-felfogásról nem is igen beszélhetünk, azért vannak a tizenévesek között olyanok, akik hajlamosabbak politikai intézményekre és részvételre - azaz szabadságra - gondolni, amikor demokráciáról van szó, és vannak olyanok, akiknek hamarabb eszükbe jutnak az egyenlőség és a testvériség eszményeihez kapcsolódó elemek.” (Csákó, 2007: 7).

A kétféle demokrácia-értelmezés sajátosan tér el a középiskolások szocio-kulturális jellemzői alapján elkülönült csoportjai között. A Politikai demokrácia értelmezést az átlagosnál jobban preferálják az idősebbek, a gimnazisták és a kvalifikált szülői háttérrel jellemezhető fiatalok.⁹

Érdekes módon a Civil demokrácia értelmezés szintén a magasan iskolázott szülők és a gimnazisták (valamint a lányok) csoportját jellemzi az átlagosnál nagyobb mértékben.¹⁰ Mivel a szakiskolások és az alacsonyan kvalifikált szülők gyermekei mindkét értelmezési típust (az átlagosnál) kevésbé preferálják, ezért egyértelmű a tendencia: a kulturális szempontból kedvező (gimnazisták, kvalifikált szülők) szocio-kulturális környezet a demokrácia értelmezésekkel való azonosulással, míg a kedvezőtlen kulturális környezet

9 Politikai demokrácia értelmezési-típus score-átlagok: 11. évfolyam (0.0552), gimnazisták (0.1519), magasan iskolázott szülők (0.167); 9. évfolyam (0.0557), szakiskolások (-0.274), alacsonyan iskolázott szülők (-0.136).

10 Civil demokrácia értelmezési-típus score-átlagok: lányok (0.077), gimnazisták (0.1246), magasan iskolázott szülők (0.095), fiúk (-0.080), szakiskolások (-0.210), alacsonyan iskolázott szülők (-0.071).

az értelmezés-típusok elutasításával jár együtt. További sajátosság, hogy a fiatalok családjának anyagi helyzete egyik típusnál sem differenciál, a nemi hovatarozásnak csak a Civil demokrácia-típushoz való viszonyról van szerepe: a lányokra az átlagosnál jobban, míg a fiúkra kevésbé jellemző.

Az állampolgárság értelmezése

A fiatalok előítéletessége és nemzeti identitása közötti szoros kapcsolatot több hazai kutatás is igazolta: az előítéletes fiatalokra inkább jellemző a magyarság és a magyar nemzet zárt felfogása (Szabó-Örkény, 1998 ; Murányi, 2006). A magyar állampolgárság értelmezésének beemelését a további vizsgálatunkba az is indokolja, hogy a közép-kelet európai társadalmakban - különösen Magyarországon - a demokrácia elméleti és gyakorlati analízise elválaszthatatlan a nemzeti identitás és a magyarság fogalmától. A magyar állampolgárság vizsgálatára irányuló kijelentések megfogalmazásánál arra koncentráltunk, hogy a nemzeti identitás történeti-szociológiai kutatásának elméleti alapja a polgári nemzet és etnikai nemzet megkülönböztetés. A két nemzetszemlélet a maga konkrétságában csak ideáltípusként létezik, adott megjelenésükben szétválasztásuk lehetetlen (Szűcs, 1974; 1981).

5. táblázat. Szerinted mennyire várható el egy magyar állampolgártól, hogy... ?
(százfokozatú skála átlag, 0: egyáltalán nem: 100: feltétlenül)

Tartsa be az ország törvényeit.	76
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát.	64
Legyen meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő.	63
Vegyen részt a választásokon.	62
Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót.	59
Segítse a rászorulókat.	55
Tartsa tiszteletben a kisebbségek jogait.	51
Legyen elkötelezett híve a demokráciának.	51
Ha kell, tudjon áldozatot hozni az országért.	46
Képes legyen meghalni Magyarorszáért.	34

Az állampolgársággal kapcsolatos kijelentések sorrendje azt mutatja, hogy a tizenévesek leginkább a törvények betartását és a kulturális elkötelezettséget, legkevésbé az áldozathozatalt és az önfeláldozást preferálják.

A fiatalokat két, statisztikai és egyúttal tartalmi szempontból is jól elkülönülő állampolgár felfogás jellemzi. Az egyikre (Nemzeti-állampolgár) az önfeláldozás és az áldozathozatal mellett a kulturális-szimbolikus érzelmi azonosulás együttes preferálása, míg a másokra (Egalitáriánus-állampolgár) az egyenlőség eszméje mellett a társadalom potenciális vagy ténylegesen hátrányos helyzetű tagjainak segítése a jellemző.

6. táblázat. Szerinted mennyire várható el egy magyar állampolgártól, hogy... ?
(főkomponens-analízis, rotálatlan főkomponensek score-értékei)

	Nemzeti állampolgár	Egalitáriánus állampolgár
Képes legyen meghalni Magyarorszáért.	0.779	0.037
Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót.	0.771	-0.009
Ha kell, tudjon áldozatot hozni az országért.	0.770	0.161
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát.	0.724	0.170
Vegyen részt a választásokon.	0.535	0.179
Legyen elkötelezett híve a demokraciának.	0.507	0.403
Tartsa tiszteletben a kisebbségek jogait.	-0.092	0.809
Legyen meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő.	0.057	0.805
Segítse a rászorulókat.	0.308	0.663
Tartsa be az ország törvényeit.	0.244	0.490
Magyarázott variancia (százalékban)	35.8	16.7

A további elemzések során először azt ellenőrizzük, hogy mennyire helytálló az a feltételezésünk, mely szerint a fiatalok gondolkodásában értelmezhető módon kapcsolódik össze a demokrácia és az állampolgárság két-két felfogása. Ennek érdekében a korábban értelmezett négy főkomponens bevonásával újabb elemzést (újabb főkomponens-analízist) végeztünk. A másodlagos főkomponens-elemzés eredménye megfelel a várokozásnak: a demokrácia civil értelmezése és az állampolgárság egalitáriánus értelmezése az egyik, míg a demokrácia politikai-értelmezése és az állampolgárság nemzeti értelmezése egy másik típusban kapcsolódott össze. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a fiatalok gondolkodása a demokrácia és az állampolgárság fogalomértelmezése alapján két típussal jellemezhető: az egyik típusban (Civil-egalitáriánus attitűd) az emberek egyenlőségét és a kisebbségi helyzetet előtérbe helyező állampolgár-értelmezés - igazán nem meglepő módon - a demokrácia szolidaritást, egyenlőséget és kisebbségi jogokat preferáló értelmezésével kapcsolódott össze. A másik típusban (Politikai-nemzeti attitűd) az állampolgárság nemzeti szempontokat előtérbe helyező felfogása mellett a demokrácia politikai szempontú értelmezése a meghatározó.

7. táblázat. A demokrácia és állampolgár értelmezések együttes típusai (főkomponens-analízis, rotálatlan főkomponensek score-értékei)

	Civil-egalitáriánus attitűd	Politikai nemzeti attitűd
Egalitáriánus állampolgár	0.802	0.078
Civil demokrácia	0.798	-0.023
Politikai demokrácia	0.080	0.764
Nemzeti állampolgár	-0.027	0.760
Magyarázott variancia (százalékban)	33.26	28.08

A demokrácia és az állampolgárság együttes értelmezésének két típusát a vizsgált szocio-kulturális változók alapján a következők jellemzik:

A Civil-egalitáriánus típus inkább jellemzi a lányokat, a budapestieket és a gimnazistákat. A kedvezőtlen egzisztenciális, de kulturális szempontból kedvezőbb családi háttérrel jellemezhető csoportok szintén az átlagosnál nagyobb mértékben preferálják a Civil-egalitáriánus típust. A Politikai-nemzeti típus a fiúk, a kistelepeleéseken élők (5000 főnél kisebb) valamint - hasonlóan a másik típushoz - a gimnazisták és a magasabban iskolázott szülők gyermekeire jellemző. A nemek szerinti hovatartozás abban az értelemben erősen differenciál, hogy az egyik típus preferálása - a fiúk és a lányok esetében egyaránt - együtt jár a másik típus markáns elutasításával.¹¹

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen összefüggés van az előítéletesség és a két fogalom értelmezési típusai között. A demokrácia és az állampolgárság két-két felfogását reprezentáló főkomponenseknek a nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni intolerancia alapján elkülönült csoportokra jellemző score-átlagok alapján a következőket mondhatjuk: a kisebbségek jogait, az egyenlőséget és a rászorulókat segítését preferáló állampolgár felfogás (Egalitáriánus állampolgár) a leginkább megosztó: a toleráns fiatalokra az átlagosnál jobban, az állampolgárság nemzeti jellegzetességeit hangsúlyozó intoleráns csoportra kevésbé jellemző. A kisebbségeket elutasító csoport további sajátossága, hogy a markáns állampolgárság értelmezés (nemzeti jelleg hangsúlyozása, a kisebbségek és az egyenlőség gondolatának negligálása) mellett a demokrácia kisebbségeket és a „szabadság- egyenlőség-testvériség” értékeit középpontba helyező felfogás (Civil demokrácia) elutasítása is megfigyelhető. (8. táblázat)

11 Nem: Fiúk (Civil-egalitáriánus: -0.173; Politikai-nemzeti 0.147); Lányok (Civil-egalitáriánus: 0.175; Politikai-nemzeti: -0.141) Településtípus: Budapest (Civil-egalitáriánus: 0.0753; Politikai-nemzeti:-0.118) Megyeszékhely (Civil-egalitáriánus: -0.0504; Politikai-nemzeti:0.0116) 5000 főnél nagyobb (Civil-egalitáriánus: -0.0463; Politikai-nemzeti: 0.084 9) 5000 főnél kisebb (Civil-egalitáriánus: -0.0023; Politikai-nemzeti:0.379) Iskolatípus: Gimnázium (Civil-egalitáriánus: 0.140; Politikai-nemzeti:0.132) Szakközépiskola (Civil-egalitáriánus: -0.048; Politikai-nemzeti:-0.048) Szakiskola (Civil-egalitáriánus: -0.173; Politikai- nemzeti:-0.156) Anyagi helyzet: Jó anyagi helyzet (Civil-egalitáriánus: -0.044; Politikai-nemzeti:0.016) Rossz anyagi helyzet (Civil-egalitáriánus: 0.062; Politikai-nemzeti:-0.024) Kulturális háttér: Alacsony végzettségű csoport (Civil-egalitáriánus: -0.018; Politikai-nemzeti:-0.070) Magas végzettségű csoport (Civil-egalitáriánus: 0.065; Politikai-nemzeti: 0.119).

Magyarázó változók: szocio-kulturális jellemzők

A két attitűdöt olyan magyarázat modellekkel vizsgáltuk, amelyekben a szocio-kulturális jellemzők szerepeltek független változókként. A két lineáris regressziós modell eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze: a Civil-egalitáriánus attitűdöt (szignifikánsan) erősíti, ha a tizenéves lány, gimnazista, Budapesten és kevésbé tehető családban él. A Politikai-nemzeti attitűdöt viszont az befolyásolja pozitívan, ha a tizenéves fiú, gimnazista és vidéken él, emellett szülei inkább iskolázottak. Az eredmények arra utalnak, hogy a politikai és nemzeti preferenciákat elsősorban a kulturálisan kedvező családi és iskolai környezet, valamint a nemi hovatartozás (fiú) és a lakóhely (vidék) határozza meg.

8. táblázat. A nemzeti-etnikai kisebbségekkel szembeni intolerancia csoportokat jellemző demokrácia és állampolgár értelmezés-típusok (score-átlagok)

	Civil demokrácia	Politikai demokrácia	Nemzeti állampolgár	Egalitáriánus állampolgár
Toleráns csoport	0.0941	0.0812	-0.0708	0.1449
Intoleráns csoport	-0.2898	-0.0560	0.2180	-0.4459

9. táblázat. A Civil-egalitáriánus attitűdöt szignifikánsan befolyásoló szocio-kulturális jellemzők (lineáris regresszióanalízis, stepwise, béta-értékek)

Nem	-0.160
Osztálytípus	0.099
Anyagi háttér	-0.046
Településtípus	0.031
Adjusted R Square	4.1 százalék

10. táblázat. A Politikai-nemzeti attitűdöt szignifikánsan befolyásoló szocio-kulturális jellemzők (lineáris regresszióanalízis, stepwise, béta-értékek)

Nem	0.155
Osztálytípus	0.097
Településtípus	-0.089
Kulturális háttér	0.073
Adjusted R Square	4.6 százalék

11. táblázat. A Civil-egalitáriánus attitűdöt szignifikánsan befolyásoló nemzeti-etnikai kisebbségi csoportokról alkotott vélemények (lineáris regresszióanalízis, stepwise, béta-értékek)

Zsidó padtárs	-0.150
Cigány padtárs	-0.105

Román padtárs	-0.068
Szlovák padtárs	-0.058
Kongói padtárs	-0.047
Adjusted R Square	11.7 százalék

12. táblázat. A Politikai-nemzeti attitűdöt szignifikánsan befolyásoló nemzeti-etnikai kisebbségi csoportokról alkotott vélemények (lineáris regresszióanalízis, stepwise, béta-értékek)

Szlovák padtárs	0.158
Cigány padtárs	0.147
Erdélyi magyar padtárs	-0.107
Orosz padtárs	-0.052
Zsidó padtárs	-0.038
Román padtárs	0.036
Német padtárs	-0.030
Adjusted R Square	5.2 százalék

Magyarázó változók: kisebbségi csoportok megítélése

A Civil-egalitáriánus attitűdöt elsősorban a zsidó és a cigány padtárs elfogadása valószínűsíti, de a román, szlovák és kongói nemzetiségű padtársak elfogadása szintén szignifikánsan befolyásolja az attitűddel való azonosulást.

Az elmúlt éveket jellemző - és a tömegkommunikációban gyakran megjelenő - magyar-szlovák diplomáciai konfliktusoknak is szerepe van abban, hogy a Politikai-nemzeti attitűdöt szintén szignifikánsan valószínűsíti, ha a fiatal válaszadó nem szeretné cigány vagy román tanulótárs közelségét - azonban az erdélyi magyar, orosz, zsidó és a német padtárs esetében az elfogadás hatása pozitív.

Irodalom

Ajzen, I. (1988): Attitudes, Personality, and Behavior. Chicago, Dorsey Press.

Brunner, Otto - Conze, Werner - Koselleck, Reinhart, szerk. (1999): A demokrácia. Budapest, József Műhely Kiadó.

Csákó Mihály (2007): Tizenévesek demokráciaképe. Politológus Vándorgyűlés, Pécs, 2007. június 22. Konferencia előadás-kivonat.

Erős Ferenc - Murányi István - Jana Plichtová - Varga Rita (1997): A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. Politikatudományi Szemle, 6. évf. (1997) 4. sz. 5-26. p.

Erőss Gábor - Gárdos Judit (2007): Az előítélet-kutatások bírálatához. Educatio, 16. évf. (2007) 1. sz. 17-37. p.

Fuchs, S.-Case, C. (1989): Prejudice as Lifeform. Sociological Inquiry, 59, 301-317. oldal. Magyarul: Az előítélet, mint életforma. Szociológiai Figyelő, 1992. 2. és (Lengyel Zs. vál.) (1997): Szociálpszichológia szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó.

Körösenyi András (2002): A vezérdemokrácia és az antik orátorok. Visszatérés az antik demokrácia politikafogalmához. In: Szabó Máté, szerk. (2002): Demokrácia és politikatudomány a 21. században. Budapest, Rejtjel Kiadó, 54-76 p.

Murányi István - Szabó Ildikó (2007): Középiskolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma.

- Educatio, 16. évf. (2007) 1. sz. 38-49. p.
- Murányi István (2006): Identitás és előítélet. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Sartori, Giovanni (1999): Demokrácia. Budapest, Osiris Kiadó.
- Simon János (1996): A demokrácia-értelmezése a posztkommunista országokban. Szociológiai Szemle, 1.sz. 113-156.p.
- Szabó Ildikó-Örkény Antal (1996): 14-15 éves fiatalok interkulturális világgépe. In: Többség-Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Budapest, Osiris-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 161-235. p.
- Szabó Ildikó-Örkény Antal (1998): Tizenévesek állampolgári kultúrája. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- Szűcs Jenő (1974): Nemzet és történelem, Budapest, Gondolat.
- Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Történelmi Szemle, 3.313-359.p.
- Tajfel, H. (1981): Cognitive aspects of prejudice. In: Tajfel H. Human Groups and Social Categories,. Cambridge, Cambridge University Press, 127- 142.p.

Benkó Krisztina

Gyermekjogok a nemzetközi jogban*

Különös tekintettel napjaink fegyveres konfliktusaira

„A gyermekek ártatlanok, sebezhetőek, élénkek és tele vannak jó reménnyel. Az ő idejük az öröme és békéé legyen, játékkal, tanulással és fejlődéssel.”²

Napjainkban mintegy 300 000 gyermeket kényszerítenek arra, hogy katonaként vegyen részt különböző fegyveres konfliktusokban. Nagy részük még 10 éves sincs.

Ennél is magasabb azonban azoknak a gyermekeknek a száma, akik ha nem is katonaként, de magukon hordozzák a háború nyomait. Csak a kilencvenes években 1 millió gyermek lett árva vagy szakadt el más módon szüleitől, 20 millióan kényszerültek hazájuk elhagyására és 4 millióan szenvedtek maradandó sérüléseket. A háború azonban a fegyverek letételével még nem ér véget. Évente 8-10 000-re tehető azoknak a gyerekeknek a száma, akik hátrahagyott taposóaknák miatt sérülnek vagy halnak meg.

Mindez gyakran azért történik, mert a fegyveres konfliktusban érintett felek alapvető nemzetközi jogi elveket, egyezményeket, nyilatkozatokat sértenek.

Jelen tanulmány a gyermekek helyzetét mutatja be napjaink fegyveres konfliktusaiban, ismertetve a legfontosabb nemzetközi gyermekvédelmi dokumentumokat, és rávilágítva a legsúlyosabb problémák rendezésére törekvő gyakorlatra.

Általános adatok

Ma a világon 2,1 milliárd gyermek él, ők jelentik Földünk népességének 36%-át. Évente mintegy 132 millió újszülött látja meg a napvilágot, de minden negyedik gyermek olyan családba születik, melynek napi jövedelme nem éri el az 1 dollárt. A fejlődő országokban még szörnyűbb a helyzet, hiszen ott minden harmadik gyermek nyomorog. (Tamás, 2005) Ezt a nyomort nagyban fokozza a mintegy 30 országban uralkodó háború, polgárháború. Érdemes megfigyelni azokat az adatokat, melyek szerint az első világháború halálos áldozatainak alig 5%-át tették ki a civil lakosok, míg ez a szám a második világháború idején már 48%-ra emelkedett. Napjaink háborús áldozatainak 90%-a polgári lakos, gyakran nő és gyermek. (BBCWS, 2006) Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt 10 évben 2 millióra emelkedett azoknak a gyermekeknek a száma, akik közvetlenül fegyveres konfliktus miatt haltak meg. Kb. 6 millió gyermek szenvedett maradandó károsodást, megszámlálhatatlan azonban azoknak a gyermekeknek a száma, akik az átélt élmények miatt egy életen át rettegnak, vagy más módon viselik magukon a háború nyomait. A XXI. században sem kedvezőbb a helyzet (bár a 2005-ös adatok bizonyos térségekben pl. Afganisztánban és Angolában némi javulást mutatnak a 2004-es adatokhoz ké-

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2007/1.

pest), kb. 30 millió gyermek él háborús övezetben, s ebből világszerte kb. 250-300 000, 18. életévét még be nem töltött gyermek kényszerül arra, hogy katonaként fegyveres konfliktusokban vegyen részt. (UNGA, 2005) Gyermekkatónák, aknaszedők, kémek, szakácsok, hordárok, szexuálisan kizsákmányolt rabszolgák. Mindannyian gyermekek. Ezek az államok, melyeket a későbbiek folyamán bemutatok, félretesznek minden emberi jogi egyezményt, mellőznek minden gyermekjogi nyilatkozatot, tönkretesznek gyermekek és szüleik millióinak életét. A szembenálló felek ma már nem tesznek különbséget civilek és katonák között, épp ezért nem jelentenek elegendő védelmet az eddig megalkotott, a háború polgári lakosságának biztonságát szolgáló egyezmények.

A háborúra és a fegyveres konfliktusokra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok¹

Megítélésem szerint a gyermekjogok háborús konfliktusokban való alakulásának átfogó vizsgálata nem nélkülözheti magának a háborúnak, illetve az arra vonatkozó legalapvetőbb szabályoknak a bemutatását.

A háború fogalma, megindításának körülményei, közvetlen következményei a nemzetközi jogban

„A háború két vagy több állam közötti fegyveres küzdelem,” (Nagy, 1999) mely jogi értelemben fegyveres támadással vagy hadüzenettel áll be, ami egyúttal a hadiállapot kialakulását is eredményezi. Lehetséges azonban, hogy a hadüzenetet nem követi konkrét fegyveres összeütközés, mint ahogyan a fegyveres összeütközés sem jelent feltétlenül háborút. Gondoljunk csak az ún. határincidensekre, melynek során csak kisebb egységek vesznek részt fegyveres összecsapásban. A hadiállapot az ellenségeskedések megkezdésétől vagy a hadüzenettől a békeszerződés megkötéséig tart, de a háború tényleges állapotát már a fegyverszüneti egyezmény is megszünteti. A hadüzenet megküldése s így a háború megindítása számos jogi és tényleges következménnyel jár. Általában megszakad minden hivatalos kapcsolat, bár semleges államon keresztül bármely kérdés megoldására kapcsolat létesíthető. A hadviselő felek területén rekedt ellenséges állampolgárokkal kapcsolatban eleinte a kiutasítás, majd az internálás, illetve a rendőri felügyelet alá helyezés vált gyakorlattá. (Az internálás fontos szabálya, hogy ennek során a családokat nem szabad szétszakítani.)

A fegyveres erő

A háború nem az állam egészének, hanem csak a szembenálló felek hadseregeinek harca. A fegyveres erő tehát a szembenálló felek haderőinek olyan szervezett fegyveres erőit jelenti, melyek alárendeltjeik magatartásáért felelős parancsnokság alatt állnak akkor is, ha egyébként egy el nem ismert kormányhoz tartoznak. Nem kötelező kritérium az egyenruha vagy jelvény viselése, de kritérium a belső fegyelmi rendnek való alávetettség a hadviselés szabályainak betartása érdekében. A fegyveres erő egyrészt reguláris haderőből, azaz harcolókból (kombattánsok) és nem harcolókból (katonaorvos, tábori lelkész, haditudósító stb.), másrészt pedig irreguláris haderőből áll. (Utóbbinak a hágai egyezmény szerint a népfelkelő minősül.)

1 Világ-nyilatkozat a gyermek túlélésével, védelmével és fejlődésével kapcsolatban: Bevezető rész

A háború jogszerű folytatása

Az 1899. évi I. és az 1907. évi II. hágai konferencián került sor azon hadviselési szabályok egyezménybe foglalására, amelyek a háború jogszerű folytatása tekintetében a mai napig érvényben vannak. Az említett egyezmények megtiltották a mérges gázok és az ún. dumdum lövedékek használatát, az 1907. évi egyezmény pedig kimondta, hogy tilos az olyan fegyver alkalmazása, amely szükségtelen szenvedést okoz, illetve amelynek hatása nem korlátozható a hadviselő felekre. Megtiltotta továbbá a gáz- és vegyi fegyverek alkalmazását. A tiltott fegyverek köre később fokozatosan bővült, s 1997-re már a gyalogsági taposóaknákra is kiterjedt. Ezen utóbbi fegyvert azért emelem ki, mert ezek a polgári lakosság, így a gyermekek között a háború lezárását követően is szedik áldozataikat. A Martens-klauzula értelmében azonban olyan harcmódok és fegyverek is tilosnak tekintendők, amelyek konkrétan nem esnek tilalom alá, azaz konkrétan nincsenek nevesítve. A tiltott hadviselési módok közül a kulturális javak elleni támadást emelem ki, hiszen ez gyakran iskolákat is érint, mely azon következménnyel jár, hogy a gyermekek nem tudnak iskolába járni.

Gyermekjogi egyezmények, gyermekjogokkal összefüggő nemzetközi dokumentumok

Az Egyesült Nemzetek Szervezete 1948-ban fogadta el Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, mely csupán közgyűlési határozat maradt, s mint ilyen elvileg nem kötelező jellegű. A benne felsorolt nemzetközi jogok azonban végső soron a gyakorlatban már kialakult és ma már szokásjogilag elismert szabályokat jelentenek. A nyilatkozat részletes ismertetésétől e helyen eltekintek, hiszen a deklarációban foglalt jogok a későbbiek folyamán két egyezmény keretében is szabályozásra kerültek, így a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Az Egyezségokmányban szabályozott jogok tartalmukat tekintve számos hasonlóságot mutatnak az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezmény rendelkezéseivel. A két egyezmény között alapvető különbség azonban, hogy míg az előbbi egyetemes nemzetközi jogi jellegű, addig az utóbbi elfogadására az Európa Tanács keretein belül került sor, tehát regionális jellegűnek tekinthető.

Az Egyezségokmány szerint „Minden háborús propagandát törvényben kell megtiltani”,² mint ahogyan „törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat”.³ Az Egyezségokmány rögzíti továbbá, hogy „Minden gyermeknek fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, vagy születésre való tekintet nélkül joga van arra a védelemre, amely őt kiskorú állapota folytán a családja, a társadalom és az állam részéről megilleti”.

² Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya: 20. cikk 1. pont

³ Uo. 20. cikk 2. pont

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Az ENSZ Közgyűlése 1966. december 16-án fogadta el a fent nevezett Egyezségokmányt, mely hangsúlyozza a gyermekek és a fiatalkorúak védelmét a gazdasági és a társadalmi kizsákmányolással szemben. Minden olyan munka, mely e személyek erkölcsére, egészségére káros, rájuk nézve életveszélyes, vagy akadályozza rendes fejlődésüket, büntetendő.⁴

Az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságok Védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó kiegészítő jegyzőkönyvek

Az Európa Tanács keretében került sor a fent említett Egyezmény elfogadására, melynek jelentősége abban mutatkozik meg, hogy részletesen és precízen határozza meg az alapvető emberi jogokat és szabadságokat, biztosítva ezáltal az alapjogok hatékony nemzetközi védelmét. Az Egyezmény által létrehozott Emberi Jogok Európai Bíróságához (határozata az egyezményben részes államok számára kötelező) az Egyezményben foglalt jogok és szabadságok megsértése miatt államok és magánszemélyek egyaránt fordulhatnak. Az Egyezményben felsorolt jogok szinte kivétel nélkül olyan természetűek, amelyek fegyveres konfliktus idején jelentőséggel bírnak, így ezeket részletesen mutatom be.

Az élethez való jog

„A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát.” Az Egyezmény ezen alapvető rendelkezése alapján a halálbüntetést kiszabó bírói ítélet kivételével senkit sem lehet életétől szándékosan megfosztani.

A kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma⁵

A fent említett tilalomnak polgárháborús körülmények között különös jelentősége lehet, ha a kínzást, illetve a rossz bánásmódot elkövetők ellen - azokról tudván - a felettesek nem intézkednek a megbüntetésük végett vagy a hasonló cselekmények megelőzésére. Sérülhet ez az elv a strasbourgi szervek joggyakorlata szerint abban az esetben is, ha olyan országba történik a kiutasítás, kiadatás, amelyben a kiadott, illetve kiutasított személyt kínzás vagy embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés fenyegeti.

A rabszolgaság és a kényszermunka tilalma

„Senkit sem lehet rabszolgaságban vagy szolgaságban tartani”, mint ahogy „senkit sem lehet kényszer- vagy kötelező munkára igénybe venni”.⁶ Nem minősül kényszer- vagy kötelező munkának az a munka, amelyet letartóztatás folyamán vagy letartóztatáshoz kapcsolódó feltételes szabadlábra helyezés idején általában megkövetelnek, mint ahogyan a katonai szolgálatot és a kötelező katonai szolgálat helyett megkívánt szolgálat, a szükségállapot vagy természeti csapás esetén előírt szolgálat, illetve a rendes állampolgári kötelezettségek körébe tartozó munka sem.

4 Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya: 10. cikk 3. pont

5 Az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezmény 3. cikk

6 Uo. 4. cikk

Az oktatáshoz való jog

„Senkitől sem szabad megtagadni az oktatáshoz való jogot.”⁷

A halálbüntetés eltörlése, illetve halálbüntetés háború idején

„Senkit sem lehet halálbüntetésre ítélni, sem kivégezni.”⁸ Háború idején, vagy háború közvetlen veszélye idején az állam törvényhozása a halálbüntetésről rendelkezhet, melyet azonban csak törvény által megszabott esetekben és módon lehet kiszabni.

Az Európai Szociális Karta

Az Európai Szociális Karta a 15. életév betöltését a munkaviszony létesítésének alapvető feltételeként határozza meg. Kivételt képeznek azon munkavégzési tevékenységek, melyek a gyermek egészségére, erkölcsére vagy oktatására veszélytelennek minősülnek.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 182. számú egyezménye a gyermekmunka legrosszabb formáinak betiltásáról és a felszámolására irányuló azonnali lépésekről

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1999. június 17-én fogadta el „A gyermekmunka legrosszabb formáiról szóló 1999. évi Egyezmény” néven idézhető dokumentumot. Ez a dokumentum a munkavállalás alsó korhatáráról szóló 1973. évi Egyezmény és Ajánlás kiegészítésének minősül.

Gyermek alatt az Egyezmény vonatkozásában minden 18 év alatti személy értendő.

A gyermekmunka legrosszabb formáinak körébe tartozik:

- „a) a rabszolgaság vagy a rabszolgasághoz hasonló gyakorlat valamennyi formáját, úgy mint a gyermekek adásvételét és a gyermekkereskedelmet, az adósrabszolgaságot és jobbágyságot, valamint a kényszer- vagy kötelező munkát, ideértve a gyermekek kényszer- vagy kötelező sorozását fegyveres konfliktusokban való bevetésük érdekében;
- b) egy gyermek prostitúció, pornográfia készítés vagy pornografikus előadás céljára történő használatát, vásárlását vagy felajánlását;
- c) egy gyermek illegális tevékenységre, különösen a vonatkozó nemzetközi szerződések szerint meghatározott kábítószerrel előállítására és az azokkal való üzérkedésre történő használatát, vásárlását és felajánlását.”

Jelen tanulmánnyal összefüggésben a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet előbbi dokumentumának abból a szempontból van különös jelentősége, hogy a 18 év alatti gyermekek fegyveres konfliktusba történő kötelező bevonását a gyermekmunka legrosszabb formái közé sorolja. 2003-ban a Szervezet 31 országot vizsgált meg, melyek közül a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Burundiban, Mianmarban, Srí Lankán, Szíriában és Ugandában bizonyítottan találta a gyermekmunka fent említett legrosszabb formájának megvalósulását. A probléma megoldásában jelentős előrelépést jelentett a 2003 májusában megkötött azon egyezmény, mely Mianmarban egy különleges megbízott felügyelő munkáját tette lehetővé, bár ennek tényleges megvalósítására 2004 júniusáig nem került sor. (Weltreport, 2004)

7 Az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezmény, első kiegészítő jegyzőkönyv: 2. cikk

8 Uo. hatodik kiegészítő jegyzőkönyv: 1. cikk

Az Európai Unió Alapvető Jogok Kartája

Az Európai Unió alapvető jogokról szóló kartáját 2000. december 7-én, Nizzában fogadták el. A Karta az alapvető jogokon kívül nem tartalmaz olyan jogot vagy szabadságot, amely a gyermekeket fegyveres konfliktus idején többletjogként megilletné, így a Karta részletes ismertetésétől eltekintek.

Afrikai Karta a Gyermekek Jogairól és Jólétéről⁹

A Gyermekek Jogairól és Jólétéről szóló Afrikai Karta 1999. november 29-én, mint regionális gyermekjogi egyezmény lépett hatályba. Ismertetését nélkülözhetetlennek tartom, hiszen a gyermekjogok háborúk és fegyveres konfliktusok idején való sérelme leggyakrabban az afrikai országokban jelenik meg.

A Karta értelmében gyermeknek minősül minden emberi lény, aki a tizennyolcadik életévét még nem töltötte be.¹⁰

A gyermeket megilleti az élethez és a fejlődéshez való jog, így a Kartában részes államok kötelesek a lehető legmagasabb szinten biztosítani a gyermekek életben maradását, védelmét és fejlődését. Hangsúlyozzák továbbá, hogy bűncselekmény elkövetése miatt gyermekkel szemben halálos ítéletet kiszabni tilos.¹¹ Tilos a gyermekek közötti diszkrimináció. Minden gyermeknek joga van az oktatáshoz, melynek a gyermek személyisége, tehetsége, mentális és pszichikai előrehaladását, az emberi jogok és alapvető szabadságok és a „pozitív afrikai morál”, a hagyományok tiszteletben tartását kell szolgálnia.¹² A gyermeknek joga van a lehető legjobb fizikai és mentális egészséghöz.¹³ A Karta tiltja a gyermekek gazdasági kizsákmányolását és minden olyan munkavégzését, mely fizikai, lelki, erkölcsi és szociális fejlődésüket hátráltatja.¹⁴ Tiltja továbbá a gyermekekkel szembeni nemi erőszakot, durva bánásmódot és kínzást.¹⁵

A fegyveres konfliktusokkal összefüggésben a Karta rögzíti, hogy az aláíró államok tiszteletben tartják és biztosítják a nemzetközi humanitárius jog szabályait a fegyveres konfliktusban érintett gyermekek vonatkozásában. Megtesznek minden szükséges intézkedést annak biztosítása érdekében, hogy a gyermekek közvetlenül ne vegyenek részt ellenségeskedésben, és különösen tartózkodnak a gyermekek besorozásától.¹⁶

Az aláíró államok megtesznek továbbá mindent a gyermekek eladásának, megszőktetésének és a velük való üzérkedésnek a megakadályozására abban az esetben is, ha ezt a gyermek szülei vagy érte törvényesen felelős más személy követi el.¹⁷

A Karta legnagyobb problémája megítélésem szerint az, hogy az aláíró államok kormányai nem gondoskodnak kellően a benne foglalt rendelkezések betartatásáról, így ezek a jogok csak papíron léteznek.

⁹ African Charter on the Rights and Welfare of the Child, hatályos: 1999. november 29.

¹⁰ African Charter on the Rights and Welfare of the Child, 1. fejezet, 2. cikk

¹¹ Uo. 1. fejezet, 5. cikk

¹² Uo. 1. fejezet, 11. cikk

¹³ Uo. 1. fejezet, 14. cikk

¹⁴ Uo. 1. fejezet, 15. cikk

¹⁵ Uo. 1. fejezet, 16. cikk

¹⁶ Uo. 1. fejezet, 22. cikk

¹⁷ Uo. 1. fejezet, 29. cikk

Az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye

1969-ben San Joséban született meg a fent említett Egyezmény, mely az alapvető emberi jogok mellett számos, a gyermekeket érintő rendelkezést is tartalmaz.

Az Egyezmény szerint a gyermeket állapotának megfelelő védelmi intézkedések illetik meg a családja, a társadalom és az állam részéről.¹⁸

Azokban az államokban, ahol megengedett a halálbüntetés kiszabása, annak végrehajtására nem kerülhet sor 18 év alatti és 70 év feletti személyekkel, illetve terhes nőkkel szemben.¹⁹

Az Egyezmény tartalmazza a rabszolgaságba vetés és a kényszermunka tilalmát is.

Az Emberi Jogok Arab Kartája

Ezen emberi jogi karta esetében egy olyan dokumentumról van szó, melyet 1994-ben elfogadtak ugyan, de hatályba lépésére a mai napig nem került sor, így annak csak néhány jellegzetes vonásáról írok. A Karta az arab vallási és kulturális hagyományok megőrzésére helyezi a hangsúlyt, biztosítja ugyan az élethez, a szabadsághoz és a biztonsághoz való jogot, de mindezt a saria fényében. Nem zárja ki a halálbüntetést, nem biztosítja a nem iszlám vallásúak szabad vallásgyakorlását, nem kérdőjelezi meg a nők és a férfiak közötti diszkriminációt.

Nyilatkozat a gyermek jogairól

1958. november 20-án az Egyesült Nemzetek Szervezete (továbbiakban: ENSZ) Nyilatkozat a gyermek jogairól címmel, nemzetközi jelentőségű dokumentumot fogadott el.²⁰ A nyilatkozat a gyermeki jogokat, tartalmukat tekintve alapvető emberi jognak minősíti, hangsúlyozza, hogy a gyermek fizikai és szellemi fejletlensége miatt különös biztosítékokat és gondozást igényel, amely magában foglalja a jogi védelmet is. A Nyilatkozat elvei közül azokat emelem ki, amelyeknek háború vagy más fegyveres konfliktus esetén fokozott jelentősége van. Eszerint a gyermek különleges védelmet élvez, és joga van arra, hogy egészséges és szokásos módon fejlődjen a szabadság és a méltóság viszonyai között. Joga van a megfelelő táplálkozásra, lakásra, szórakozásra és az orvosi szolgáltatásokra.

Amennyiben lehetséges, szülői gondoskodás és szülői felelősség alatt nőjön fel, de mindenképpen szeretetteljes légkörben, erkölcsi és anyagi biztonságban; joga van az oktatáshoz. A gyermeknek meg kell adni minden alkalmat a játékra és szórakozásra.

Egyezmény a gyermek jogairól

Az ENSZ 1989. november 20-án New Yorkban fogadta el azt a nemzetközi egyezményt, mely a mai napig a legátfogóbban foglalja össze a gyermekeket megillető jogokat, illetve amelyet a legszélesebb körben fogadtak el a világ országai.

A New York-i Egyezmény jelentősége mutatkozik meg abban is, hogy rögzíti azt a legfontosabb elvet, mely szerint a gyermekek érdeke mindenek felett áll.²¹

18 Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye (1969. San José) 19. cikk

19 Uo. 4. cikk

20 A Közgyűlés 1386 (XIV) számú határozata

21 Gyermek Jogairól szóló Egyezmény 3. cikk 1. pont

Az Egyezmény által biztosított legfontosabb gyermekjogok:

1. „Az Egyezményben részes államok elismerik, hogy minden gyermeknek veleszületett joga van az életre”²² és a „lehetséges legnagyobb mértékben biztosítják a gyermek életben maradását és fejlődését”.²³
2. A gyermeknek joga van az oktatáshoz. Gyakran előfordul azonban, hogy háborúk idején az oktatás szünetel. Nem csak a szervezettség, a tanulók vagy éppen a tanárok hiánya miatt, hanem azért is, mert lerombolják az iskolákat, vagy azokat katonai támaszpontként használják fel.²⁴
3. A gyermeket minden körülmények között védeni kell a gazdasági kizsákmányolástól és attól, hogy „ne legyen kényszeríthető semmiféle kockázattal járó, iskoláztatását veszélyeztető, egészségére, fizikai, lelki, erkölcsi vagy társadalmi fejlődésére ártalmas munkára.”²⁵
4. A háborúban gyakran előfordul, hogy kábító- és pszichotrop szerek segítségével kábítják el a gyerekeket, és kényszerítik őket arra, hogy gyermekkatonaként vegyenek részt a konfliktusban. Épp ezért rögzíti az Egyezmény, hogy a részes államok megtesznek minden szükséges intézkedést ahhoz, hogy megvédjék a gyermekeket a „kábitó- és pszichotrop szerek tiltott fogyasztásától”, és „megakadályozzák a gyermekeknek e szerek tiltott előállítását és kereskedelmében való felhasználását.”²⁶
5. A nemi kizsákmányolás és a nemi erőszak a háborúk gyakori velejárója. Ezért szükséges a gyermekek fokozott védelme, különösen a gyermek törvénytelen nemi tevékenységre ösztönzése vagy kényszerítése, a prostitúció és a pornográf jellegű műsorok vagy anyagok elkészítése tekintetében.²⁷
6. Tilos a gyermekek elrablása, eladása és a velük való kereskedelem.²⁸
7. A gyermeket nem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni, törvénytelenül vagy önkéntesen szabadságától megfosztani.²⁹
8. Az Egyezmény külön cikke foglalkozik a gyermekvédelem kérdésével fegyveres konfliktus esetén:
 - a. Az Egyezményben részes államok kötelezik magukat, hogy tiszteletben tartják és tartatják a nemzetközi humanitárius jognak fegyveres konfliktus esetén rájuk vonatkozó azokat a szabályait, amelyek által nyújtott védelem a gyermekekre is kiterjed.
 - b. Az Egyezményben részes államok minden lehető gyakorlati intézkedés megtételével gondoskodnak arról, hogy a tizenötödik életévüket be nem töltött személyek ne vegyenek részt közvetlenül ellenségeskedésekben.
 - c. Az Egyezményben részes államok tartózkodnak attól, hogy tizenötödik életévüket be nem töltött személyeket besorozzanak fegyveres erőikbe. Amennyiben tizenötödik életévüket betöltött, de tizennyolc éven aluli személyeket besoroznak, az Egyezményben részes államok minden erejükkel azon lesznek, hogy a legidősebbek besorozásának adjanak elsőbbséget.

22 Uo. 6. cikk 1. pont

23 Uo. 6. cikk 2. pont

24 Uo. 28. cikk

25 Uo. 32. cikk

26 Uo. 33. cikk

27 Uo. 34. cikk

28 Uo. 35. cikk

29 Uo. 37. cikk

- d. Az Egyezményben részes államok a fegyveres konfliktus esetén a polgári lakosság védelmét illetően a nemzetközi humanitárius jog értelmében rájuk háruló kötelezettségüknek megfelelően megtesznek minden lehető gyakorlati intézkedést a fegyveres konfliktus által érintett gyermekek védelmében és gondozásban részesítésére.”³⁰

A háborút, fegyveres konfliktust követően megvalósuló rehabilitáció, a társadalomba való beilleszkedés megkönnyítése fontos feladat.³¹

Az Egyezményt az Amerikai Egyesült Államok és Szomália kivételével valamennyi állam ratifikálta.

Az Egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyvei

A gyermek fegyveres konfliktusba történő bevonásáról szóló, a Gyermek Jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményhez fűzött 2000. évi Fakultatív Jegyzőkönyv

A fent említett Fakultatív Jegyzőkönyv kibocsátását a gyermekek fokozott védelmének szükségessége indokolta fegyveres konfliktus idején. Megítélésem szerint legfontosabb elemét azok a rendelkezések jelentik, melyek fegyveres konfliktusok idején nemcsak az aláíró államoktól,³² hanem az állam fegyveres erejével szembenálló más fegyveres csapatoktól³³ is megköveteli annak biztosítását, hogy minden lehetséges intézkedést megtegyenek 18. életévüket be nem töltött személyek fegyveres összeütközéseikbe való bevonásának elkerülése érdekében. A Jegyzőkönyv szövegének elemzése során egy említésre méltó és megítélésem szerint helytelen rendelkezéssel is találkoztam. Míg a fent említett cikkek kifejezetten tiltják a 18 éven aluli gyermekek fegyveres konfliktusba való bevonását, addig a Jegyzőkönyv 2. és 3. cikke erre bizonyos feltételekkel lehetőséget ad. Amennyiben e személyek konfliktusban való részvétele nem kényszer hatására, hanem az érintett szabad elhatározásából történik, a szülők beleegyezésével, a katonai szolgálattal összefüggő kötelezettségek ismeretében és életkorának igazolásával, úgy a részvétel megengedett. Megítélésem szerint a gyermekek pszichikai és fizikai védelme még ilyen biztosítékok mellett sem garantálható.

A Gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló, a Gyermek Jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményhez fűzött 2000. évi Fakultatív Jegyzőkönyv

A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény céljainak, rendelkezéseinek szélesebb körben való érvényesítése érdekében született meg a fent említett Fakultatív Jegyzőkönyv. A védelmet ebben az esetben a gyermekek gazdasági kizsákmányolása, tehát a gyermekkereskedelem, illetve a gyermekprostitúció és a gyermekpornográfia tekintetében kívánják fokozni. Mindhárom esetben rögzíti a Jegyzőkönyv a védelem indokoltságát. Így a gyermekprostitúció esetében a szexturizmus fokozott megjelenése, s különösen a lánygyermekek szexuális kizsákmányolásának veszélye támasztja alá a fokozottabb védelem biztosításának szükségességét. A gyermekpornográfia interneten és más úton való terjedésének felgyorsulása és a gyermekpornográfia elleni 1999-es bécsi nemzetközi konferencia

³⁰ Uo. 38. cikk

³¹ Uo. 39. cikk

³² Fakultatívprotokoll zum Übereinkommen über die Rechte des Kindes betreffend die Beteiligung von Kindern an bewaffneten Konflikten: Artikel 1

³³ Uo. Artikel 4

megállapítása - mely a gyermekpornográfiához kapcsolódó felvételek előállítását, forgalomba hozatalát, kivitelét, behozatalát és szándékos birtokban tartását büntetendővé nyilvánítását szorgalmazza - kapcsolódik a gyermekpornográfia elleni védelem indokoltságához. Természetesen a védelem fontosságát olyan alapvető indokok, mint a szegénység, a zavart családi viszonyok, a nemek alapján történő megkülönböztetés, a felnőttek felelősség nélküli szexuális magatartása, és mindenekelőtt a fegyveres konfliktusok is bizonyítják.

A Jegyzőkönyv értelmében az aláíró államok tiltják a gyermekkereskedelmet, a gyermekprostitúciót és a gyermekpornográfiát.³⁴ Gyermekkereskedelemnek minősül minden kereskedés vagy üzlet, amellyel egy gyermek fizetés vagy bármely más ellenszolgáltatás ellenében valamely személytől vagy személyek csoportjától egy másikhoz kerül. Gyermekprostitúciónak minősül valamely gyermek szexuális cselekményben való felhasználása fizetés vagy bármely más ellenszolgáltatás ellenében. Végül a gyermekpornográfia egy gyermek bármely eszközzel történő ábrázolása valós vagy szimulált, egyértelműen szexuális cselekmény folytatása során, vagy a gyermek bármely nemi szervének szexuális célból történő ábrázolása.³⁵ A védelem teljeskörű megvalósítása érdekében az aláíró államok meghatározott cselekmények szankcióval való sújtására kötelezik magukat. A gyermekkereskedelemmel összefüggésben a gyermek bármely eszközzel történő felajánlását, átadását vagy átvételét szexuális kihasználás céljából, a gyermekek szerveinek hasznosítás céljából történő átadását, vagy a gyermek kötelező munkára kényszerítését, a Jegyzőkönyv szerint büntetendővé kell nyilvánítani. Hasonlóan büntetendő azon személy cselekedete, aki közvetítőként valamely gyermek nemzetközi egyezményekkel ellentétes örökbefogadásáról intézkedik. Tilos továbbá a gyermek prostitúció céljából történő felajánlása, megszerzése, közvetítése, illetve pornográf anyagok előállítása, forgalomba hozatala, terjesztése, behozatala, kivitele, felajánlása, értékesítése és birtokban tartása.

Világ-nyilatkozat a gyermek túlélésével, védelmével és fejlődésével kapcsolatban

Megítélésem szerint az ENSZ által 1990. szeptember 30-án elfogadott Nyilatkozat kezdő gondolatai tökéletesen kifejezik azokat a körülményeket, amelyek miatt a gyermekek védelemre szorulnak.

„A gyermekek ártatlanok, sebezhetőek, élénkek és tele vannak jó reménnyel. Az ő idejük az öröme és békéé legyen, játékkal, tanulással és fejlődéssel.”³⁶

A fenti megfogalmazáshoz képest a realitás gyakran egészen más képet mutat. Korunk gyermekei gyakran szenvednek háborúk és erőszak következtében, válnak faji megkülönböztetés, apartheid, agresszió, idegen megszállás és bekebelezés áldozataivá, nőnek fel menekültként, hazájuktól távol, vagy válnak egy életen át nyomorékká.

Éheznek, nem jutnak megfelelő egészségügyi ellátáshoz, nem kapnak tiszta ivóvizet, nem járnak iskolába.³⁷ Mindez részben a háborúk miatt történik.

A Nyilatkozat legfontosabb része - megítélésem szerint - annak rögzítése, hogy a gyermekek jóléte legfelső szintű politikai tevékenységet követel meg. A korábbiakban elfogadott nemzetközi jelentőségű gyermekjogokkal összefüggő egyezményekhez

34 Fakultativprotokoll zum Übereinkommen über die Rechte des Kindes betreffend den Verkauf von Kindern, die Kinderprostitution und die Kinderpornographie: Artikel 1

35 Uo. Artikel 2

36 Világ-nyilatkozat a gyermek túlélésével, védelmével és fejlődésével kapcsolatban: Bevezető rész

37 Uo. A kihívás

képest ez a Nyilatkozat valódi cselekvésre szólít fel a gyermekek egészségének, a megfelelő táplálás biztosításának, a rokkant és más nehéz körülmények között élő gyermekek támogatásának elősegítése érdekében. Az Egyesült Nemzetek Szervezete konkrét feladatokat határoz meg és azokra konkrét megvalósítási módszereket írnak elő, vagyis konkrét problémákat és azokra reális megoldásokat. (Hangsúlyozzák a fegyveres erők leszerelését és ily módon jelentős források felszabadítását, melyet gyermekvédelmi célokra lehet felhasználni, továbbá adósságcsökkentési sémák kidolgozását, különösen a fejlődő országok gazdasági helyzetének javítása érdekében.) Felháborítónak tartják a világ gyermekeinek jelenlegi helyzetét, hangsúlyozzák az együttműködés fontosságát, s mindenekelőtt kijelentik, hogy már régen eljött a cselekvés órája, tovább késlekedni nem lehet. A Nyilatkozat fegyveres konfliktusokhoz kapcsolódó konkrét rendelkezéseinek ismertetése előtt a Nyilatkozat két további kijelentését emelem ki:

„Amikor társakat keresünk, elsősorban magukhoz a gyermekekhez fordulunk. Felszólítjuk őket, vegyenek részt ezekben az erőfeszítésekben.” és

„Nem lehet elképzelni nemesebb feladatot, mint azt, hogy jobb jövőt biztosítsunk minden gyermek számára.”

Ezen bevezető gondolatok után kizárólag a gyermekek fegyveres konfliktus idején való védelméhez kapcsolódó rendelkezéseket emelem ki, bár megjegyzem, hogy maga az Egyezmény a gyermekekkel kapcsolatos egyéb problémákról is (pl. gyermekmunka, prostitúció stb.) átfogó képet nyújt.

A Nyilatkozat értelmében a gyermekeknek különleges védelemre van szükségük fegyveres konfliktus idején, mely védelem biztosítása során törekedni kell a bevált, újkori példák követésére. E tekintetben tehát a Nyilatkozat a gyakorlatban megtapasztalt eszközök révén, s nem pusztán elméleti síkon kíván segítséget nyújtani. Ilyen gyakorlati megoldásnak minősül az ún. békefolyosó kiépítése, vagyis különleges rendszabályok szembenálló felek általi elfogadtatása, az ellenségeskedések időleges felfüggesztése, és ezáltal a gyermekek és családjaik egészségügyi szolgáltatásokkal történő ellátása érdekében. Javasolják továbbá az ún. fegyvernyugvási napok alkalmazását, az előbb említett egészségügyi szolgáltatások, így különösen a védőoltások biztosítása érdekében. Törekedni kell továbbá a konfliktusok megelőzésére, mindenekelőtt a gyermekek oktatása révén. Meg kell tanítani tehát a gyerekeket a béke értékelésére, a toleranciára, a megértésre és a párbeszédre. Ezek megvalósítására a Nyilatkozat konkrét akcióprogramokat javasol.

Napjaink háborúi, fegyveres konfliktusai és a felmerülő gyermekjogi problémák (UNICEF, én.)

Napjaink háborúi általában

Napjaink háborúi egyre ritkábban irányulnak valamely idegen terület megszerzésére. A jelenleg folyó, mintegy 28 nagyobb fegyveres konfliktus (WDR, 1997) (melyben 1000-nél több ember hal meg) között egy olyat sem találunk, mely megfelelne annak a klasszikus nemzetközi jogi meghatározásnak, mely szerint a háború nem más, mint két vagy több állam közötti fegyveres küzdelem. Ezek az összeütközések leggyakrabban államon belüli konfliktusok, polgárháborúk, a kormánycsapatok és a lázadók harca (Libéria, Kongói Demokratikus Köztársaság), melyeket általában vallási, etnikai ellentétek (Ruanda) szülnek. A szembenálló csapatok nagyobb politikai hatalmat, nagyobb területet, vagy éppen nagyobb önállóságot kívánnak elérni (Koszovó). A küzdelem gyakran folyik az

ásványkincsekben (kőolaj, földgáz, arany, gyémánt) gazdag területek megszerzéséért, ellenőrzéséért is. A konfliktusok általában a fejlődő országokban jelennek meg, vagyis azokban az országokban, ahol eleve nagy a szegénység, alacsony az emberek életszínvonala. Így e háborúkat ma már nem atombombákkal, hanem kalasnyikovval, vagyis olcsó, könnyen beszerezhető, a gyermekek számára is egyszerűen kezelhető fegyverekkel vívják. (Az UNICEF jelentése szerint világszerte 639 millió könnyűfegyver van forgalomban és csak 1988-ban, 25 országban összesen 200 000 olyan 16 év alatti gyermekket regisztráltak, akiknek kezébe parancsnokaik „csak könnyű fegyvereket” adtak.) (Mihály, 2004) Nem jellemző a légitámadás, mint ahogyan a tényleges ütközet sem. Előtérbe kerültek a kiszámíthatatlan, a polgári lakosságot folyamatosan rettegésben tartó gerillaháborúk, terrorista akciók. A háború célja a szembenálló fél erejének bármely eszközzel történő felőrlése, végleges elpusztítása, tekintet nélkül arra, hogy a támadásnak mennyi civil áldozata van. Gyakran találkozhatunk ún. stop-go konfliktusokkal, amikor az összeütközések elhúzódása elsősorban azzal magyarázható, hogy a szembenálló felek egyike sem képes a hatalmat - akár tárgyalások, akár harc révén - hosszú távon megszerezni. Az ellentétek, az összeütközések így állandóvá, mindennaposá válnak, s végső soron a kormányzat, a társadalmi rend teljes összeomlását eredményezik. Ez történik például Sierra Leone-ban. Jellemző továbbá a segélyszállítmányok feltartóztatása, erőszakkal történő megszerzése, és ezáltal annak megakadályozása, hogy a segély az arra valóban rászorulókhoz eljusson. (2003 augusztusában érte az eddigi legsúlyosabb bombatámadás az ENSZ bagdadi központját, melyben 23 ember halt meg.) Mindez azzal magyarázható, hogy a szembenálló felek nem ismerik el a semlegességet, és magukénak vallják azt az elvet, mely szerint, aki nem velünk van, az ellenünk. Eltűnik továbbá az „ártatlanok” kategóriája. Ellenségnek számít mindenki, aki születésénél, vagy vallásánál fogva valamely csoport tagja. Nem számít, hogy nő vagy férfi, gyermek vagy felnőtt, idős vagy fiatal. (Például Ruanda, Bosznia, Dél-Szudán). Sőt a Nagy-Tavak környékén az is előfordult, hogy a népiítés kifejezetten a kisgyerekek ellen irányult. Napjaink háborúi borzalmas következményekkel járnak a gyermekek és a felnőttek tekintetében egyaránt. Emelkedik az otthonukat elhagyni kényszerülő menekültek száma, összedől a szociális ellátórendszer, gyermekek milliói veszítik el szüleiket. A következményeket hosszú oldalakon keresztül lehetne sorolni, a tanulmány jelen fejezetének végén azonban kizárólag a témához kapcsolódó, tehát a gyermekeket érintő következményeket kívánom bemutatni.

Gyermekek a háborúban, avagy gyermekjogi problémák az egyes konfliktussal érintett országokban

A tanulmány e részében a gyermekeket leginkább érintő, s háborúk idején fokozottan megjelenő problémákat mutatom be, különös tekintettel a gyermekketonáság, a gyermekmunka, a gyermekprostitúció, illetve a gyermekkereskedelem kérdésköreinek általános, illetve konkrét országok háborús konfliktusaiban való vizsgálatával. Az egyes, bemutatásra kerülő országok kiválasztásánál elsősorban az dominált, hogy melyek azok az országok, ahol a fent említett problémák leggyakrabban és a legsúlyosabb formában jelennek meg.

A gyermekketonáság

A gyermekek jogait védő nemzetközi egyezmények ellenére napjaink egyik legsúlyosabb problémájaként jelenik meg a gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvétele.

2002. február 12-én hatályba lépett ugyan a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény

gyermekkatonákról szóló Fakultatív Jegyzőkönyve, mely a 18 éven aluli gyermekek kényszersorozását tiltja, a kormánycsapatokhoz való, szabad döntésen alapuló csatlakozás feltételeként pedig a 16. életév betöltését írja elő, ettől függetlenül számos ország alkalmaz gyermekkatónákat fegyveres konfliktusaik során. Emellett 2002 végén az ENSZ Biztonsági Tanácsa nyilvánosságra hozta azt a „fekete listát”,³⁸ melyen azon 23 kormány és nem állami fegyveres csoport neve szerepel, ahol gyermekeket katonaként vetnek be. Az UNICEF a lista bővítése, pontosítása végett együtt dolgozik a nemzetközi „Coalition to Stop the Use of Child Soldiers” szervezettel. A fent említett dokumentumokon kívül utalok a Nemzetközi Büntető Bíróság 2002. július 1-jén hatályba lépett statútumára, illetve a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 182. számú határozatára, melyek ugyancsak elítélik a gyermekkatonaság intézményét. (Mindkét dokumentum részletes kifejtése a dolgozat korábbi részében megtalálható.)

Ahogy már korábban említettem, napjainkban körülbelül 250-300 000 gyermek harcol katonaként mintegy 30 fegyveres konfliktusban. Egyedül Afrikában 120 000 gyermekkatónával találkozhatunk, sőt, a világ 50 országában a gyermekek-fiatalok hivatatosan még ma is sorkötelesek. Ideális erősítést jelentenek, hiszen fel sem fogják, mit jelent ölni, nincs félelemérzetük, könnyen irányíthatóak és képesek a végsőig harcolni. Alig kapnak zsoldot, ételt és tiszta ivóvizet. Családjukhoz fűződő kapcsolataik teljesen megszakadnak, így gyakran akkor sincs már hová menniük, ha túlélnek a háborút. Eleve vesztesként kezdik további életüket. Különösen súlyos traumát szenvedhetnek el a nők és a fiatal lányok. Az UNICEF adatai alapján Nyugat- és Közép-Afrikában a gyermekkatónák 40%-a lány, akiket nemcsak logisztikai feladatok ellátására használnak fel, hanem gyakran megerőszakolnak, vagy kényszerítenek házasságra valamely feljebbvalójukkal. A gyerekek persze nem csak a szembenálló felek kényszerítése miatt lesznek katonák. (Például Etiópiában, Srí Lankán, Angolában és Szudánban, ahol gyakori a katonafogdosás) Gyakran előfordul, hogy a kényszerszert a szegénység, az élelem hiánya, vagy éppen az árvaság jelenti. A szüleik nélkül maradt gyerekek így még nagyobb veszélyben vannak, szeretnének tartozni valahová, ezért gyakran önként vállalkoznak a katonáskodásra. Nem szabad megfélemlkezni azonban a számtalan vallási konfliktusról sem. 1998 óta, főként Angolában, Burundiban, Ruandában, Ugandában, Szomáliában és Szudánban több, mint 300 szegény, nem katolikus keresztény egyházi közösség képviselőjében több ezernyi gyermek áll fegyverben. Sajnos nem kell egészen Afrikáig elmenünk, hiszen Észak-Írországból is találkozhatunk gyermekeket sem kímélő katolikus-protestáns összecsapásokkal. (Mihály, 2004)

Az UNICEF 2005. évi jelentése szerint a Kongói Demokratikus Köztársaság, Libéria, Uganda, Mianmar, Szomália, Burundi, Sierra Leone, Afganisztán, Indonézia, Sri Lanka, Kolumbia és Haiti tartoznak azon országok közé, ahol a gyermekek helyzete a legaggasztóbb. Ezeknek az országoknak a többségében hosszú éveken keresztül háború dúlt, s nemrégiben ért véget, így csak napjainkban szabadulhattak fel azok a gyermekkatónák, akik hosszú időn keresztül az egyik vagy a másik fél oldalán harcoltak. Mégis kb. 100.000-re tehető azoknak a gyerekeknek a száma, akik a mai napig részt vesznek az ellenségeskedésekben. (Weltreport, 2004) Ez a magas szám azzal magyarázható, hogy a béketárgyalások megkezdődtek ugyan, a korábban szembenálló felek azonban - a számukra minél kedvezőbb békefeltételek kiharcolása érdekében -, továbbra is haderejük növelésére, így az általuk vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek ellenére gyerekeket soroznak be. Magyarázatul szolgálhatnak azonban azok a vállalkozások,

38 Resolution 1612

hatalmak is melyek gazdasági érdekeiknél fogva, például az általuk folytatott fegyverkereskedelem révén a konfliktus fenntartásában érdekeltek. A Kongói Demokratikus Köztársaságban 5 év alatt több, mint 3 millió ember halt meg és 23-30.000-re tehető a gyermekkatonák száma. Habár a gyermekkatonák leszerelése 2000-ben hivatalosan megkezdődött, a gyakorlatban csak kb. 1900 gyermeket bocsájtottak el, sőt a fegyveres politikai csoportok 2002-ben, illetve 2003-ban újabb gyermek-besorozásba kezdtek. Nem véletlen tehát, hogy 2004-ben a Nemzetközi Büntető Bíróság átfogó vizsgálatot jelentett be a kongói leszereléssel kapcsolatban. Libériában 2002-ben, illetve 2003-ban még besorozásról számoltak be a jelentések (bár hivatalosan 2003-ban megkezdődött a gyermekek leszerelése), így az UNICEF becslése szerint az elmúlt években Libériában és a szomszédos országokban (Burkina Faso, Elefántcsontpart, Guinea) minden tizedik gyermeket legalább egyszer besoroztak a szembenálló felek. 2004-ben békeszerződés aláírására került sor, de még mindig 21.000 gyermek vár a leszerelésre. Ugandában 19 éve folyik háború a lázadók (Lord's Resistance Army - LRA) és az ugandai központi kormány között a politikai hatalom megszerzéséért. A háború humanitárius katasztrófának tekinthető, hiszen válságban lévő gyermekek generációit hagyta maga után. Az LRA 1987-ben Joseph Kony vezetésével kezdte meg az ugandai kormány megdöntésére irányuló akcióit. Folyamatosan terrorizálták és kegyetlen módon büntették meg a kormánnyal szimpatizáló civileket. A kormány hadseregét elsősorban erőszakos szöktetések és gyermekek besorozása révén szervezte meg, akiket azután katonaként és gyakran szexuális rabszolgaként használtak. Az ENSZ becslései szerint több, mint 20000 gyermeket hurcolt el az LRA, ebből csaknem 10000-et 2002. közepén és több, mint 1.3 millió embert kényszerített arra, hogy otthonát elhagyva, alapvető egészségügyi ellátás nélkül gyakori betegségeknek kitéve, sátrakban éljen. Ugandában azonban maguk a kormányerők is soroztak be gyermekeket. 2004-ben a Nemzetközi Büntető-bíróság Ugandában is átfogó vizsgálatot kezdeményezett a gyermekkatonák ügyében. A Sierra Leonében folytatott polgárháború idején az UNICEF adatai szerint kb. 10.000 gyermeket kényszerítettek a felkelők arra, hogy katonaként, hordárként vagy követként vegyenek részt a harcban.

2003. decemberében kezdődött meg az első leszerelési program, melynek eredményeként kb. 7000 gyermeket bocsájtottak el, akik közül 6000 gyermek hazatérhetett családjához. 2004. márciusában ugyancsak Sierra Leonében kezdődött meg a gyermekek besorozásáért felelős személyek bíróság elé állítása. Az UNICEF, az ENSZ főtítkársága, az Amnesty International és a Human Rights Watch emberi jogi szervezetek szerint a világon a legtöbb gyermekkatona az ázsiai Mianmarban (az egykori Burma) szolgál, számukat 76-77 ezerre becsülik. A mintegy 2 évtizedes háború következtében ma Afganisztánban minden második gyermek alultáplált és nők, illetve gyermekek milliói csak a humanitárius segítségnek köszönhetően voltak képesek 2001/2002 telét túlélni. Megemlítem Kambodzsát is, hiszen ez az az ország, ahol minden hónapban átlagosan 60 taposóakna robban fel. Minden harmadik robbanás áldozata gyermek. 2004 márciusáig a 46 afrikai országból csak 11 írta alá a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény azon Fakultatív Jegyzőkönyvét, mely a gyermekek fegyveres konfliktusban való részvételéről rendelkezik. A Jegyzőkönyv aláírása és ratifikálása a Kongói Demokratikus Köztársaságban (2001-ben ratifikálta a Jegyzőkönyvet), Ugandában (2002-ben került sor a Jegyzőkönyv ratifikálására) és Burundiban (2001-ben írta alá a Jegyzőkönyvet) mégsem vezetett ahhoz, hogy a gyermekek katonaként való besorozásával felhagyjanak. Az amerikai kontinensen, különösen a latin-amerikai országokban folytatott polgárháborúk során sem

vették figyelembe a gyermekek besorozására vonatkozó 18 éves korhatárt, s voltak be gyakran 16 év körüli gyermekeket a fegyveres harcokba. Kolumbiában 14.000-re tehető a gyermekkatonák száma, akiknek mindössze 10%-át szerelték le az 1999-es adatok szerint. Néhányan még 12 évesek sincsenek. A fegyveres konfliktusok az egész régióban, így a szomszédos országokban (Ecuador, Panama, Venezuela) is éreztették hatásukat, hiszen ezek azok az országok, ahol a gyerekek menedéket kerestek. Jelentős problémát jelent a konfliktusok eredményeként megjelenő fiatalkori bűnözés, a gyermekbandák, az utcagyerekek és a nagy számú kézifegyver folyamatos jelenléte. (2003-ban kb. 2 millió kézifegyver volt a régióban.) Megdöbbentő továbbá, hogy a latin-amerikai államok többsége aláírta és ratifikálta (kivételek: Bolívia - bár 2004-ben ígéretet tett a ratifikációra irányuló lépések megtételére -, Kolumbia, a Dominikai Köztársaság és Nikaragua) a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény fent említett Jegyzőkönyvét, a gyermekek besorozására vonatkozó 18 éves minimum korhatárt sok országban mégsem tartották be. Végül továbbra is az amerikai kontinensen maradván, az Amerikai Egyesült Államokban élő gyermekek helyzetét mutatom be. Az Amerikai Egyesült Államok 2002 decemberében ratifikálta a fent említett Fakultatív Jegyzőkönyvet, a 2003-as, illetve 2004-es afganisztáni és iraki akcióiban mégis legalább hatvankét, 18 éven aluli gyermekkatonára vett részt. Emellett minden évben legalább tízezer, 17 év körüli gyermek jelentkezik önként fegyveres szolgálatra, sokak közülük még nem fejezték be iskolai tanulmányaikat sem. Konkrét precedens volt továbbá arra is, hogy 3, 13 és 15 év közötti gyermeket tartóztattak le bármilyen jogszerű eljárás nélkül a Guantánamo-öbölben folytatott harcok során. Őket 2004 januárjában szabadon engedték. Az ázsiai kontinens vonatkozásában kizárólag 2 országgal, Mianmar és Afganisztán helyzetével foglalkozok részletesebben. A mianmari kormány kijelentése szerint országukban kizárólag szabad elhatározásból, és a 18. életév betöltését követően válhat valaki katonává. Ehhez képest egykori gyermekkatonák és más szemtanúk több ezer, 18 év alatti gyermekről számolnak be, akik az ellenséges katonai egységekben szolgáltak. 2003 októberében a kormány ígéretet tett a gyerekek besorozásának megakadályozására, 2004 márciusáig mégsem került sor hatékony intézkedések megtételére. Afganisztánban kb. 8000 14-18 év közötti fiút soroztak be a helyi fegyveres erők és több ezer kiskorú lányt kényszerítettek feljebbvalójukkal való házasságra. A 2004-es adatok szerint, abban az évben több, mint 2000 gyermekkatonát szereltek le. Afganisztán átmeneti kormánya 2003 májusában 22 évre emelte fel a hadseregbe való önkéntes jelentkezés korhatárát. Ázsia és a Pacifikus térség 41 állama közül csak 9 ratifikálta és 11 írta alá a gyermekkatonákról szóló Fakultatív Jegyzőkönyvet 13 országban (köztük Ausztrália, Kína, India, Brunei, Észak-Korea) pedig továbbra is megengedett a 18 éven aluli önkéntesek haderőbe való bevonása. Megdöbbentő, de Európában és az Eurázsiai térségben is találkozunk olyan országokkal, ahol felmerül a gyermekkatonák besorozásának és bevetésének kérdése. A csceszenföldi jelentések szerint 14 éves kortól gyerekeket soroznak be bizonyos területek egymással rivalizáló csoportok és az orosz hadseregtől való megvédése érdekében. Nem ritka a gyermekkorú öngyilkos merénylők bevetése sem ezen a területen. Azerbajdzsánban, Grúziában, Moldáviában, Oroszországban és Fehéroroszországban pedig kifejezetten jellemző, hogy a gyerekek katonai iskolába járnak, katonai körülmények között nevelkednek, 16-17 éves koruktól aktív katonai szolgálatot teljesítenek. A tanulmány ezen, konkrét országokra vonatkozó részét egy ugyancsak megdöbbentő ténnyel zárom. Azon európai országok közül, melyek a Fakultatív Jegyzőkönyvet ratifikálták, egyedül Nagy-Britannia (2003. június 23-án került sor a ratifikációra), illetve Szerbia és Montenegró engedélyezi a 16

éves gyerekek önkéntes besorozását. Így minden évben kb. 7.000 gyermek szolgál a brit haderőben. Még ennél is megdöbbentőbb, hogy Nagy-Britannia fenntartja magának a jogot, hogy rendkívüli helyzetben gyermekeket vessen be. Végül vannak olyan országok, így Németország, Franciaország, Olaszország és Ausztria, ahol az önkéntes besorozás már 17 éves kortól megengedett. (Weltreport, 2004) Németországban emellett rendkívül magas a menekültek, így az egykori gyermekkatonák száma is.

A gyermekek kizsákmányolása, a gyermekmunka és a rabszolgaság

A következőkben az Európai Parlament Fejlesztési Bizottságának 2004/2005. évi jelentését mutatom be a gyermekek kizsákmányolása, különös tekintettel a gyermekmunka vonatkozásában. A kifejtett gondolatokat, a jelentésnek megfelelően kizárólag azokra az országokra (így elsősorban a fejlődő országokra) korlátozom, ahol a fent említett problémák háborús konfliktussal összefüggésben jelentkeznek. A jelentés értelmében gyermekmunkának minősül „minden, bármilyen formában végzett munka, amelyet 5 és 18 év közötti korú gyermekek végeznek, és amely káros a pszichikai vagy mentális egészségükre, vagy hátráltatja szociális, morális és pszichológiai fejlődésüket azáltal, hogy az iskolától visszatartja őket.” (EP, én.) A fenti meghatározás alapján jelenleg 246 millió gyermek dolgozik a világban, amelyből 179 millió gyermek áldozata a gyermekmunka ILO meghatározása szerinti legrosszabb formáinak. A jelentés hangsúlyozza továbbá, hogy a gyermekmunka és a szegénység között ok-okozati összefüggés van, hiszen a gyermekek jövedelme alapvető fontosságú kiegészítést jelent az egész család megélhetéséhez, visszatartja azonban a gyermekeket az iskolába járástól. Éppen ezért a Gyermekmunka Eltörlésének Nemzetközi Programja (IPEC) alapján javasolja a fejlődő országok társadalmi feltételeinek és az ott uralkodó szegénységnek a figyelembevételével olyan intézkedések megtételét, melyek a háztartások bevételeinek növelése mellett a gyermekek iskolába való visszatérését célozzák. A gyermekmunka vonatkozásában és a háborúkkal összefüggésben a rabszolgaság, illetve a rabszolgasághoz hasonló gyakorlat (gyermekkereskedelem, adósrabszolgaság, kényszer- vagy kötelező munka - „kiszipolyozó üzemek”-, fegyveres konfliktusban való részvétel céljából történő kényszersorozás), a gyermekprostitúció és a gyermekpornográfia, illetve a gyermekek illegális tevékenység folytatására, így különösen kábítószer előállítására való felhasználása jelentik a legégetőbb problémákat. A fent említett témák közül a rabszolgaság kérdéskörét részletesen mutatom be egy olyan ország vonatkozásában, ahol 1993-tól kezdődően az ENSZ magyar származású különleges megbízottja, Bíró Gáspár végzett széles körű vizsgálatot az emberi jogok aktuális helyzetének bemutatása érdekében. Ez az ország Szudán. A különleges megbízott évekig tartó vizsgálatának eredményeként megállapította, hogy Szudánban az elmúlt években súlyos jogsértések történtek, melyek közül kiemelendő a rabszolgaság és a rabszolgasághoz hasonló gyakorlat folytatása, a polgári személyek elhurcolása és meggyilkolása, a leány- és gyermekkereskedelem. E jogsértéseket az ország északi részén a szudáni kormány nevében fellépők, míg délen a fegyveres konfliktus résztvevői követték el. A szudáni Népi Védelmi Erők és a hadsereg más egységeinek ugyanis parancsuk van a polgári személyek - többnyire nők és gyermekek - összegyűjtésére, elhurcolására, szolgásgba vetésére. A gyermekek így családjuktól elszakítva, erőszakos internálásnak, átnevelésnek és kínzásnak kitéve, durva és megalázó bánásmód mellett élnek mindennapjaikat (holott Szudán az első országok között volt, amelyek aláírták a Gyermek Jogairól szóló Egyezményt!). Gyakorlatilag a déli civilek elhurcolása a háború egyik eszközévé vált. Mindez a kormány teljes

közönye, passzivitása, vagyis a rabszolgaság intézményének és a rabszolga-kereskedésnek a jóváhagyása mellett történik és attól függetlenül, hogy Szudán aláírta és ratifikálta a rabszolgaságra vonatkozó 1926-os nemzetközi egyezményt és az 1956-os kiegészítő egyezményt a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedés valamint a rabszolgasággal hasonlatos intézmények és gyakorlatok eltörléséről. Felháborító továbbá, hogy a nők és a gyermekek elhurcolása egyúttal a kiskorúak erőszakos besorozásával és harcba küldésével, míg a nők kényszymunkára kötelezésével és szexuális kizsákmányolásával jár együtt. A Szudánnal kapcsolatos jelentések folyamatos közzétételének és a szudáni kormány folyamatos elmarasztalásának eredményeként történtek pozitív irányú változások is. J. Carter volt amerikai elnök és az UNICEF munkájának köszönhetően 1995. márciusa és júliusa közötti 4 hónapos tűzszünet ideje alatt átfogó Guinea-láz elleni oltási kampányt sikerült megszervezni a korábban elérhetetlen vidékeken is, illetve tovább folytatódott a hozzátartozóiktól elszakított gyermekek családjukkal történő újraegyesítése. Megállapodás született az Operation Lifeline Sudan segélyszolgálati szervezet közvetítésével a dél-szudáni lázadó csoportok vezetőivel a nemzetközi humanitárius jog betartása és a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény rendelkezéseinek tiszteletben tartása vonatkozásában. Végül kiemelem Bíró Gáspár azon javaslatát, mely a helyi problémák megoldását hosszú távon elősegítené: a terület folyamatos és intenzív emberi jogi megfigyelés alatt tartását kis létszámú, de állandó megfigyelői csoport jelenléte, s ezáltal a jobb információáramlás és helyzetértékelés megteremtése révén. (Bíró, én.)

A gyermekkereskedelem

Az Európai Községek Bizottsága 2005. október 18-án közleményt terjesztett az Európai Parlament és a Tanács elé, melyben az emberkereskedelem elleni küzdelem integrált megközelítését és egy cselekvési tervjavaslatot rögzítettek. A közlemény célja a szexuális célból vagy munkavégzés céljából történő kizsákmányolás érdekében folytatott emberkereskedelem megelőzése és leküzdése, az áldozatok védelme, támogatása, rehabilitációja. Tekintettel arra, hogy a közlemény előterjesztésére uniós keretek között került sor, így az logikusan az uniós intézmények és tagállamok aktívabb szerepvállalását írja elő. Az általuk biztosítandó és az emberkereskedelem visszaszorítását célzó védelem azonban nemcsak az uniós állampolgárok vonatkozásában, hanem harmadik országok állampolgárainak vonatkozásában is fennáll, függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e az Európai Unióban tartózkodási engedéllyel. Ez a közlemény tehát abból a szempontból is kiemelést érdemel, hogy átfogóbb uniós, regionális és nemzetközi védelem megteremtését szorgalmazza az emberkereskedelemmel szemben. A közlemény hangsúlyozza továbbá az Európai Unió és a fejlődő országok közötti fejlesztési együttműködés fokozását, ezáltal az emberkereskedelemmel összefüggő védelem szélesebb körű megteremtésének lehetőségét, s közvetve a nők és a gyermekek szexuális és házi munkavégzési célú kizsákmányolásának visszaszorítását. Végül kiemelem a közlemény azon rendelkezését, mely szerint támogatni és ösztönözni kell harmadik országokban az ENSZ emberkereskedelmi jegyzőkönyvének mielőbbi elfogadását és végrehajtását, valamint az ENSZ különleges megbízottjának munkáját az emberkereskedelem, különösen a nők és a gyermekek kereskedelme terén. Ez utóbbi rendelkezése már csak amiatt is érdekes, mert a Bizottság 2003 augusztusában javasolta, hogy az Európai Község is írja alá a fent említett jegyzőkönyvet, de a Tanács ezt elutasította a Község vonatkozó hatáskörének tisztázatlansága miatt.

A gyermekmunkával, a gyermekkereskedelemmel és gyermekprostitúcióval összefüggésben egyaránt tartalmaz rendelkezéseket az Európai Parlament „Emberi jogok a világban” elnevezésű, 2005. április 28-án, tehát nem régen elfogadott, a jelenlegi helyzetet a fent említett országok vonatkozásában is részletesen bemutató dokumentuma. Ezen rendelkezések bemutatására a tanulmány későbbi, aktualitásokkal foglalkozó részében kerül sor; így azok e helyen történő ismertetésétől eltekintek.

A háború hatása a gyermekekre

A háború hatása általában

A konfliktusok gyermekekre és felnőtt civilekre gyakorolt hatása sok szempontból azonos, különbség van azonban a következmények tekintetében. Gazdasági szükség-helyzet idején a család valamennyi tagja szenved, a gyermekek mégis hajlamosabbak az alultápláltságra és a betegségekre, meneküléskor nehezen viselik a fizikai megpróbáltatásokat, taposóakna miatt elszenvedett sérüléseik általában súlyosabbak, mint a felnőtteké. Sebezhetőbbé teszi őket az a tény is, hogy fizikai, szellemi és érzelmi fejlődésük közepén állnak, így mindaz, amit átélnek, vagyis a háború borzalmait alapvető hatással van személyiségük és fizikumuk alakulására. Az UNICEF vonatkozó jelentésében (Unicef, én.) különbséget tesz a háború gyermekekre gyakorolt hatása tekintetében a között, hogy a gyermek családban él-e vagy sem. Megítélésem szerint a családban élő gyermekek kapcsán felsorolt következmények megjelenhetnek a családjuktól elszakított gyermekek vonatkozásában is, talán a család által nyújtott védelem hiánya miatt fokozottabb mértékben. Ezért döntöttem úgy, hogy az UNICEF munkatársainak felfogását (a hatások között különbség van a szerint, hogy a gyermek családban él-e vagy sem) ötvözőm Graca Machel, Mozambik volt oktatási miniszterének véleményével (1996), aki az ENSZ megbízottjaként 2 éven keresztül vizsgálta a háború gyermekekre gyakorolt hatását, s nem tett különbséget a tekintetben, hogy a gyermek családban él-e vagy sem. (Unicef, én.)

A háború hatása a családban élő gyermekekre

Családban élő gyermekek esetén leggyakoribb problémaként alultápláltsággal, a betegségek gyakori előfordulásával, pszichés problémákkal, maradandó egészségkárosodással és bezárt iskolákkal találkozhatunk. Háborúk idején ugyanis gyakran összeomlik a mezőgazdasági termelés, levágják az állatokat, felélik a tartalékokat, majd egy idő után, amikor már nincs mit enni, nincs tiszta ivóvíz, és összeomlott a szociális ellátás, akkor az emberek elkezdnek éhezni, a gyermekek pedig fogékonyabbá válnak a fertőzésekre és a betegségekre. Megjelenik a kolera és más hasmenéses betegségek, a kiszáradás, mely végső soron a halál legfőbb okozójává válik az amúgy is telített menekülttáborokban. (A WHO becslése szerint a menekültek fele TBC-ben szenved.) A háború borzalmait átélő gyermekek emellett gyakran pszichés problémákkal, depresszióval, alvás- és identitászavarral, rémlátomásokkal küszködnek, deviánsná válnak. Különösen, ha saját maguk voltak szemtanúi az erőszaknak, vagy az éppen velük történt. Életük végéig megmaradó traumát, szégyenérzetet jelenthet a nők és a lányok életében a nemi erőszak is. Az UNICEF Kabulban és Afganisztánban folytatott vizsgálatai szerint a gyermekek jelentős többsége szenved a majdnem 20 éves háború érzelmi következményeitől. Ennél talán még borzasztóbb az az adat, mely szerint kb. 4 millió gyermek szenvedett az elmúlt 10 évben maradandó sérülést a háborúk következtében. Végül a bezárt iskolák, s így az oktatás hiánya jelent problémát a családban élő gyermekek számára. Az iskolákat

gyakran lerombolják, katonai szállásként hasznosítják, de az sem ritka, hogy maga a hatalom tiltja meg - különösen a gyermekkatonák számára - az iskolába járást. Hiányoznak azonban maguk a tanárok is, a tananyagról és az oktatáshoz szükséges eszközökről nem is beszélve. Mindez végső soron azt eredményezi, hogy a gyerekek később sem tudnak sikeresen beilleszkedni az iskolai életbe, és iskolakerülővé válnak.

A háború hatásai a szüleiktől elszakított gyermekekre

Háborúk idején gyakran szétszakadnak a családok. A kisgyermek szülői védelem nélkül rövid időn belül kiszolgáltatottá válnak, s életveszélybe kerülnek. Gyakran előfordul az is, hogy a háborúban árván maradt gyerekeket azok idősebb testvére neveli fel, félbeszakítva ezáltal saját iskolai tanulmányait. (Ruandában még napjainkban is 65 000 háztartást olyan gyermekek vezetnek, akik szüleiket a genocídium végett veszítették el.) A háború egyúttal közvetlen életveszélyt is jelent, különösen azokban az esetekben, amikor a háború kifejezetten csecsemők és terhes nők ellen irányul, valamely terület etnikai megtisztítása, s valamely nép gyökereinek kiirtása érdekében. (Példa volt erre a guatemalai polgárháború.) Nem feledkezhetünk meg a taposóaknákról sem. Becslések szerint Afganisztánban található a világ taposóaknáinak 10%-a, az általuk okozott balesetek fele gyermekeket érint. A taposóaknák akadályozzák a menekültek hazatérését is. Napjaink egyik legsúlyosabb problémája azonban nem csak a háborúkkal összefüggésben jelentkezik, bár háborúk idején a rossz egészségügyi körülmények, az emberek fokozottabb tájékozatlansága, vagy éppen kevésbé megjelenő felelősségérzete miatt gyakoribb. Ez a veszélyforrás az AIDS. Kongó keleti részein a HIV fertőzött katonák rendszeresen megerőszkolják az ott élő nőket, melynek egyértelmű következménye, hogy a helyi lakosság 15%-a fertőzött. (Unicef, én.) Problémát jelent többek között Angola vonatkozásában az is, hogy az ottani, magas fertőzöttségi aránnyal bíró lakosok egyre mobilisabbak, egyre inkább veszik fel a szomszédos országok lakosaival a kereskedelmi és más jellegű kapcsolatokat, teret engedve ezáltal az AIDS további terjedésének. A szülei nélkül felnövő gyermekek a fent említetteken kívül nagyobb eséllyel lesznek gyermekkatonák. Gyakran saját maguk jelentkeznak, tartozni szeretnének valahova, biztonságérzetre vágyanak. Végül a gyermekek által háborúban elkövetett jogsértésekkel összefüggésben szeretném a háború egy további, megítélésem szerint jelentős hatását kiemelni. Egyedül Ruandában 2000 fölül emelkedik azoknak a gyermekeknek a száma, akiket a genocídiumban való részvételük miatt felelősségre kívánnak vonni. Amennyiben e gyermekek vonatkozásában nem érvényesülnek speciális szabályok, úgy fennáll a veszélye annak, hogy a gyermekeket a felnőttekkel együtt fogják felelősségre vonni, a gyermekvédelemmel kapcsolatos szabályok figyelembevétele nélkül.

Egy átfogó pszichológiai vizsgálat szerint (Mihály, 2004) a háborúk eltérően hatnak a különböző életkorú gyermekekre. Az 1 és 6 év közötti gyermekek a későbbiek folyamán szomatikus (gyomorfájás) és pszichés (generalizált félelem) tüneteket produkálnak, kognitív nehézségekkel küzdenek, iskolai teljesítményük nem megfelelő, gyámoltalan, passzív felnőttekké válnak. A 6 és 11 év közötti gyermekeket a direkt traumák mellett egyfajta bűnösség okozta szégyenérzet is szorongatja. Jellemzőek az indokolatlan hangulatváltozások, krónikus iskolakerülővé válnak. A 12 és 18 év közötti életkorban lévő gyermekek alvási és étkezési zavarokkal, hiperaktivitással és az állandó fenyegetettség érzésével küzdenek. Jellemző rájuk a kortársaikénál sokkal nagyobb öntudat, mely főként háborús tapasztalataik miatt alakul ki, mely végső soron gyakran társul az átélték miatti megalázottsággal, büntudattal. Az UNICEF egy további felmérése szerint a

harci események után évekkel vizsgált több, mint 15 000 koszovói, albániai, pakisztáni és afgán „háborús” gyermek 17 százaléka még akkor sem érezte magát biztonságban a lakóhelyén. Ezeknek a pszichés traumáknak a feldolgozásában nyújt segítséget az ENSZ a Foster Parents Plan program révén, melynek keretében szakképzett pszichológusok dolgoznak Kolumbiában, Sierra Leonében, Albániában és Koszovóban.

Gyakorlati megoldások és megoldási kísérletek a gyermekek háborús védelmének hatékonyabb megteremtése érdekében

Az ENSZ különleges megbízottjának tevékenysége, jelentése

A gyermekek jogainak háború idején és azt követően történő hatékonyabb védelme érdekében az ENSZ 1997 szeptemberében különleges megbízottat nevezett ki Uganda egykori külügyminisztere, Olara A. Otunnu személyében. A különleges megbízott feladata a folyamatos tájékoztatás, jelentések előterjesztése a legsúlyosabb gyermekvédelmi problémákkal küzdő államok aktuális helyzetére vonatkozóan (évente 2 jelentés). Felhatalmazást kap az adott ország kormányának illetékes képviselőivel, a törvényes keretek között működő szervezetekkel, és mindazokkal történő kapcsolatfelvételre, akik hiteles információ nyújtására jogosultak. Teljes szabadsága van az információforrások felhasználása és az adatok értékelése terén. Jelentését nyilvános vitán értékeli az illetékes ENSZ-testületek. Munkájáért semmilyen javadalmazásban nem részesül.

Az ENSZ különleges megbízottja 2005. február 11-én terjesztette elő legfrissebb jelentését a gyermekek fegyveres konfliktusban való részvételével összefüggésben. Eszerint a világ gyermekkatonáinak száma 2003-ban 380 000- ről 300 000-re csökkent. Kiemeli továbbá 11 nemzet 42 csoportját, ahol gyermekeket soroznak be, s végül támogatja a besorozásért felelős személyek felelősségre vonását.

Az ENSZ Gyermekalapjának (UNICEF) tevékenysége

A II. világháború után, a romokban heverő Európában a lakosság éhezett, hiány volt alapvető gyógyszerekből, összeomlott az egészségügyi ellátás. Győztes és legyőzött egyaránt segítségre szorult. Ezért döntöttek úgy az ENSZ tagállamai 1946. december 11-én, hogy a gyerekek szenvedéseinek enyhítésére létrehozzák az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Gyermekalapját, az UNICEF-et. Az 50-es évektől kezdődően a fejlődő országok gyermekei hívták fel magukra a figyelmet. Így a Gyermekalap tevékenységét ezt követően elsősorban az ázsiai, afrikai és dél-amerikai országokra összpontosította. A '60-as évek vége, a '70-es évek eleje Etiópiában, Indiában, Nigériában és Pakisztánban a természeti katasztrófák, és a polgárháborúk időszakát jelentette. Az élelem mellett egészséges ivóvízre volt szükség az életben maradáshoz. Ebben nyújtott segítséget az UNICEF. Ma az UNICEF munkáját a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény és a 2000-ben elfogadott Millenniumi Fejlesztési Célok határozzák meg, így a szegénység és az éhezés csökkentése, az alapfokú oktatás általánossá tétele, a gyermekhalandóság csökkentése, az AIDS és más veszélyes betegségek elleni küzdelem stb. Tevékenységéért 1965-ben Béke Nobel-díjat kapott.

Miért és hol van szükség ma az UNICEF tevékenységére? (Unicef, én.)

Az UNICEF 2005. évi jelentése szerint jelenleg több, mint 1 milliárd gyermek - a világ gyermekkorú lakosságának több, mint fele él szélsőséges nyomorban, illetve szenvedő háborúk vagy a HIV/AIDS-járvány következményeit. 640 millió gyermeknek nincs tető a feje felett, félmilliárd gyermek olyan helyen él, amely nélküli az alapvető csatornázási higiéniát, 400 millió gyermek pedig nem jut egészséges ivóvízhez. 140 millió gyermek soha nem járt iskolába, 90 millió gyermek pedig súlyos mértékben rosszul táplált. A gyermekek millióit érintő nyomor egyik legfőbb okozója a háború, az adott országon belüli fegyveres konfliktus. Az 1990 és 2003 között kitört 59 nagyobb katonai viszály közül 55 belháború volt. E konfliktusoknál egyre inkább megfigyelhető, hogy a gyermekeket a szembenálló felek tudatosan célpontnak választják (beszlani iskolai mészárlás), vagy katonaként kényszerítik a konfliktusban való részvételre. Az UNICEF jelentése szerint a háborúknak katasztrofális hatása van a gyermekek egészségügyi helyzetére. Hasonlóan nagy problémát jelent a HIV/AIDS járvány, melynek terjedése a háborúk révén kialakuló rossz egészségügyi körülmények között még gyorsabb. A kórban elpusztult szülei halála miatt egyedül maradt gyermekek száma mára eléri a 15 milliót. Emellett a járvány a gyermekekről gondoskodó szélesebb körű védőhálózatot (tanárok, egészségügyi dolgozók, egyéb szakértők) is rombolja.

A központi probléma azonban nem csak a háborúkban, vagy éppen a járványokban keresendő. Tény ugyanis, hogy a gazdag államok segélyezésre fordított pénzügyi kerete mostanában fele akkora, mint amilyen 1960-ban volt. 45 millió gyermek élete kerülhet veszélybe a következő évtizedben, mert a fejlett országok nem teljesítik segélyezési vállalásaikat. Az USA, Németország és Japán, de gyakorlatilag a G8-ak egyetlen állama sem tesz eleget annak az 1970-ben vállalt kötelezettségének, hogy bruttó nemzeti jövedelmének 0,7%-át segélyezésre fordítja. (Oxfam, én.)

AZ UNICEF gyermekvédelmi tevékenysége háborúk idején (Unicef, én.)

Az UNICEF programjai napjainkban körülbelül 30 háborúban és válsághelyzetben jelentenek némi segítséget a nőknek és a gyermekeknek ahhoz, hogy túléljék a háború borzalmait és egy minimális szintű védelemben, illetve gondoskodásban részesüljenek.

Az UNICEF által nyújtott támogatás azonban nem csak a háború idején, hanem azt követően is megjelenik, az újjáépítés, így elsősorban a víz- és az egészségügyi ellátás, valamint az iskolarendszer kiépítése révén. Hangsúlyozni szeretném, hogy az UNICEF az általa folytatott tevékenység során az emberek hosszú távú szükségleteinek kielégítését, így elsősorban a közösség intézményeinek erősítését kívánja megvalósítani. Nem az a cél tehát, hogy ideig-óráig megpróbálják biztosítani a szenvedők túlélését, hanem, hogy életük újjáépítéséhez hosszú távon nyújtsanak segítséget.

A következőkben azokat a területeket foglalom össze, amelyek tekintetében az UNICEF háború idején is különös jelentőséggel bír:

- Élelmezés: Szükséghelyzetben az UNICEF az alultáplált gyermekeket magas proteintartalmú kekszekkel, A-vitamin kapszulákkal, illetve vastablettákkal látja el. Gyakran alkalmazza továbbá az ún. UNIMIX-et is, mely egy vitaminokban és ásványi anyagokban gazdag szója-kukorica keveréket jelöl. 2001/ 2002 telén az UNICEF Afganisztánban 300 000 gyermek élelmezését biztosította légi- és teherszállítmányokon keresztül. Az UNICEF támogatja a súlyosan alultáplált gyermekekkel foglalkozó, ún. élelmezési centrumokat is.

- **Vízellátás és higiénia:** Az UNICEF tankautókkal és bádoggannákkal biztosítja a válsághelyzetben lévő területek vízellátását. A családokat klórtablettákkal látják el a víz tisztítása érdekében, és folyamatosan tájékoztatják őket a szükséges higiéniai árról a hasmenéses megbetegedések és a kolera elkerülése érdekében. A menekülttáborokban az UNICEF a latrinák kiépítéséhez szükséges építőanyagokat bocsájt rendelkezésre, illetve Irakban nagymértékben segítette a vízművek és a tisztítóberendezések helyreállítását.
- **Egészség:** Az UNICEF a hasmenés és a légúti megbetegedések elkerülése érdekében folyamatos gyógyszer szállítványokkal látja el az egészségügyi állomásokat és kórházakat. Antibiotikumokat, fájdalomcsillapítókat, rehidratáló sókat, és egyszerű cukor-só keveréket biztosítanak a szervezet kiszáradásának elkerülése érdekében. Az UNICEF egyik legfontosabb kezdeményezése olyan védőoltás-kampányok megszervezése volt, amelyek például Irakban 2003 márciusában 4 millió gyermeket mentettek meg a gyermekbénulástól. Ezen kampányok lebonyolításának idejére gyakran időleges fegyverszünetet kötöttek a felek, többek között Angolában, Burundiban és Szomáliában.
- **Oktatás, képzés:** Az UNICEF a menekülttáborokban gyakran állít fel ideiglenes iskolákat, biztosít eszközöket a tanításhoz, képez ki tanárokat a háborús traumák nyomait magukon viselő gyermekek tanítására. Emellett segítséget nyújt a háborúk során lerombolt iskolák újjáépítéséhez. Rendkívüli jelentőségűnek minősíti továbbá az alapfokú oktatás biztosítását, különösen a lányok körében, hiszen ez nemcsak a gyermekek fejlődéséhez, de a túléléséhez is szükséges.
- **Az elhagyott és segítségre szoruló gyermekek védelme:** Elhagyott, azaz egyedülálló gyermeknek az a személy minősül, aki a 18. életévét még nem töltötte be, mindkét szülőjétől elválasztva él, és sem gyám, sem más felnőtt korú személy nem gondoskodik róla, illetve felelősséget érte nem vállal. Ezeknek a gyermekeknek nyújt segítséget az UNICEF a szüleik és a családjuk felkutatásában. Segít továbbá az árván maradt gyermekek más családban történő elhelyezésében, mint ahogyan a meglévő családok összetartásában is. Miért van erre szükség? Azért, mert fegyveres konfliktus idején a család jelenti a gyermekek számára a legbiztosabb pontot, melynek megléte nagyban hozzájárul a gyermekek kizsákmányolástól való védelméhez. A hatékony családegyesítés céljából a gyermekek azonosításához polaroid fényképeket, videofelvételeket, plakátokat terjesztenek, adatbankokat hoznak létre és együttműködnek a helyi szervekkel, a rendőrséggel.
- **Pszichoszociális jogok, támogatás és rehabilitáció:** A háborús traumákat elszenvedett gyermekek gyakran szorulnak segítségre. Ezekben az esetekben az a legfontosabb, hogy a gyermekek minél hamarabb folytathassák normális életvitelüket. A cél tehát nem a gyermekek különböző intézményekben való kezelése, hanem a normális környezethez való hozzászoktatása. Ezért olyan fontos a tanárok, a szülők és más segítők folyamatos képzése, az iskolai oktatás helyreállítása. A rajzolás, a sport, a beszélgetések, és mindenekelőtt a játék jelentheti a menekülttáborok kis lakói számára a háború borzalmainak feldolgozását. Ehhez az UNICEF a táborokban ún. gyermekbarát helyeket biztosít.
- **A taposóaknák áldozatainak segítése és a felvilágosítás:** A világ 86 országában kb. 115 millió akna vár arra, hogy felrobbanjon. Minden évben kb. 24 000 férfi, nő és gyermek válik aknák áldozatává. Az áldozatok 30%-a még 15 éves sincs. Az aknák emellett megnehezítik a szántóföldek hasznosítását, a menekültek hazatérését, az

újjaépítést és a gazdaság helyreállítását. Az UNICEF a taposóaknak miatt nyomorék-ká vált gyermekek számára protézisek és kerekesszékek biztosítása révén igyekszik segítséget nyújtani a mindennapi életbe való visszailleszkedéshez. Kambodzsában átfogó programot hirdettek meg elaknásított iskolák, kutak és lakóövezetek megtisztítása és a gyermekek felvilágosítása érdekében. A felvilágosítás hatékonysága érdekében az UNICEF speciális tankönyvekkel, bábjátékokkal, s mindenekelőtt olyan eszközökkel dolgozik, amelyek a gyermekek nyelvén képesek a veszélyre való figyelem felhívására. A taposóaknak elleni küzdelem fontos állomása volt az Ottawa-konvenció, mely 1999-ben lépett hatályba. A konvenció szigorúan tiltja a taposóaknak előállítását, fejlesztését, használatát, birtoklását, továbbadását. Megítélésem szerint az Ottawai-konvenció alapvető hiányossága, hogy a tilalom nem terjed ki az ún. tankelhárító és „járműellenes” aknákra, mint ahogyan a távolsági aknákra és a területvédő aknákra. Kiemelést érdemel továbbá az UNICEF ún. „Mine-Awareness” programja, mely az aknák által okozott balesetek megelőzésére született. A program az el-salvadori polgárháború után jött létre, lényege a megjelölés és a tájékoztatás, vagyis az érintett területeken jelzőtáblák elhelyezése, a média révén folyamatos információszolgáltatás, a helyi lakosok tájékoztatása. A program eredményeként 1 év alatt a felére csökkent a balesetek száma.

- A gyermekkatonák leszerelése és a társadalomba való integrálásuk: A gyermekek megóvása és „felszabadítása” érdekében az UNICEF gyakran folytat tárgyalásokat a szembenálló felekkel (2002-ben Sierra Leone-ban az UNICEF támogatta a kormány és a felkelők közötti tárgyalásokat mintegy 6800 gyermekkatonára leszerelése érdekében. Csaknem mindegyik visszatérhetett a családjához.), illetve a normális környezetükbe való visszaillesztésük érdekében a faluközösségekkel. Fontos azonban, hogy ezeket a gyerekeket ne emeljék ki társaik közül, ne részesítsék őket előnyben a „normális” társaikhoz képest, hisz ez ismét az elkülönítésükhöz, a megkülönböztetésükhöz vezet. Ezért van szükség arra, hogy az adott faluközösség valamennyi gyermekét támogassák a tan- és sportanyag tekintetében. (Kongóban több száz gyermekkatonát engedtek szabadon a felkelők, számukra az UNICEF gyermekvédelmi hálózatot épített ki a falvakban.)

Politikai nyomásgyakorlás a háborúban lévő gyermekek fokozottabb védelme érdekében
Az UNICEF által gyakorolt politikai nyomás eredményeként született meg és került számos állam által aláírásra a Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény Kiegészítő Jegyzőkönyve. Ugyancsak az UNICEF munkájának köszönhető, hogy 18 életévben határozták meg a besorozható katonák legalacsonyabb életkorát. Rögzítették továbbá, ismét csak az UNICEF-nek köszönhetően, hogy a gyermekkatonákat azonnal le kell szerelni és számukra speciális segítséget kell nyújtani a társadalomba való visszailleszkedésük biztosítása érdekében. Megállapították, hogy a gyermekkatonák leszerelése minden esetben a béketárgyalások szerves részét kell hogy képezze. Végül alapvető szabály, hogy a gyermekeket a háború során elkövetett jogsértéseikért büntetőjogilag nem lehet felelősségre vonni. (Ruandában 2000 letartóztatott gyermek közül 200 a bűncselekmény elkövetésének idején még nem töltötte be a 14. életévét, tehát büntetőjogilag nem vonható felelősségre.) Annak megakadályozása érdekében, hogy ezeket a gyerekeket bíróság elé állítsák, az UNICEF önálló központot hozott létre.) (Az UNICEF Németországban kampányt indított a világszerte ellenőrizetlen kézfegyverek ellen, és átadott egy 210 000 aláírásból álló listát a Német Szövetségi Kormánynak, kérte továbbá a kormány

aktív és határozott fellépését a kézifegyverekkel szemben. Tevékenységük eredményeként az ENSZ konferencián részt vevő kormányképviselők megállapodtak egy akcióprogram kidolgozásában és a fegyverkereskedelemre vonatkozó ellenőrzés meg erősítésében.)

Szexuális erőszak: Háborúk idején gyakran előfordul, hogy a család elveszíti annak férfi tagját, s elveszíti ezáltal a családot fenntartó legalapvetőbb gazdasági és pszichikai forrást. Ez a magyarázata annak, hogy a menekültek 60-80%-a nő és gyermek és, hogy az anyák gyakran kényszerülnek prostitúcióra gyermekeik eltartása érdekében. Háborús környezetben, vagyis egy olyan légkörben, ahol összeomlanak az erkölcsi normák, a nők és a gyermekek gyakran válnak az erőszak és a brutalitás áldozatává. Az UNICEF éppen ezért hangsúlyozza, hogy az ilyen bűncselekmények felett nem lehet szemet hunyni, az elkövetőket felelősségre kell vonni, az áldozatoknak rehabilitációs programokat kell szervezni, törekedni kell a megelőzésre és elősegíteni, hogy az áldozatok mielőbb viszszaerősüljenek normális, családi környezetükbe.

A Nemzetközi Vöröskereszt tevékenysége

A Nemzetközi Vöröskereszt jelenleg a világ legnagyobb humanitárius szervezete, mely támogatást nyújt a háború sújtotta övezetek szenvedőinek, a természeti katasztrófák áldozatainak, segít felkutatni az eltűnt személyeket, elősegíti a szétszakított családok egyesítését és humanitárius szállítmányokat juttat az arra rászorulóknak.

A gyermekek részére biztosított általános szolgáltatások, így az egészségügyi ellátás, az élelem és a tiszta ivóvíz, a különböző segélyszállítmányok célba juttatása mellett a Vöröskereszt nagy hangsúlyt fektet a gyermekkatonák helyzetének javítására is. A konfliktus előtt és alatt egyaránt törekszik a gyermekek besorozásának megakadályozására, illetve a letartóztatott gyermekek érdekeinek védelmére. (A letartóztatott gyermekeket minden körülmények között felnőtt társaiktól elválasztva kell elhelyezni, kivéve a családokat. Amennyiben a gyermek nem mentesül a fogvatartás alól, vagy azt meghosszabbítják, úgy amint lehetséges át kell szállítani egy fiatalok elhelyezésére szolgáló intézetbe. Biztosítani kell továbbá, hogy a gyermek rendszeres és közvetlen kapcsolatot tarthasson fenn családjával, illetve korának és általános állapotának megfelelően élelemhez és egészségügyi ellátáshoz jusson. Meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy a nap nagy részét friss levegőn tölthesse, és hogy tanulmányait folytathassa.) A Nemzetközi Vöröskereszt támogatja a korábbi gyermekkatonák rehabilitációját is. Ezzel összefüggésben kiemelem a Vöröskereszt egyik jelmondatát: „Their pasts cannot be changed, but their futures can!”

Végül a Nemzetközi Vöröskereszt azon tevékenységét mutatom be, melyet napjainkban Afrikában, különösen annak középső és déli részén fejt ki. A témában érintett területek kiválasztásában ismét az dominált, hogy melyek a konfliktusokkal leginkább terhelt vidékek.

A Nemzetközi Vöröskereszt az afrikai országokban kifejtett tevékenységét a különböző konfliktusok hatásai és a konfliktust követő állapot jellegzetességeinek megfelelően meghatározott prioritások alapján végzi. Afrika legdélibb pontján a NKVK két prioritást határozott meg: egyrészt párbeszédre és diplomácián keresztül igyekszik az ellenségeskedéseket feloldó megállapodás megkötésére alkalmas szabályok tiszteletben tartásának elérésére a kormányok és minden más lázadó részéről, másrészt pedig humanitárius támogatást igyekszik biztosítani a lakosság számára. Etiópia és Eritrea lakossága a mai napig viseli a közöttük dúlt háború következményeit. A szomszédos Szomáliában

krónikus konfliktusok emlékeztetnek minket a folyamatosan fennálló szükségállapotra, mely hol fegyveres konfliktus, hol természeti katasztrófa, hol szegénység formájában jelenik meg. Szudán déli területein a nemrégiben megkötött békeszerződés ellenére sem beszélhetünk olyan körülményekről, mint egy 20 éve békében élő országban. Az a tragédia, melyet Ruanda elszenvedett, vagyis a genocídium nem csak Ruandában, hanem az egész déli kontinensen érezteti hatását, s igényli a Nemzetközi Vöröskereszt fokozottabb szerepvállalását. Munkatársai így a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Ugandában, Ruandában és Burundiban folyamatosan jelen vannak. Ezekben a régiókban a Vöröskereszt különösen fontos szerepet játszik a szabadságuktól jogtalanul megfosztott személyek támogatásában. Nyomást gyakorolnak a kormányokra a szexuális kizsákmányolás áldozatainak rehabilitációját szolgáló programok folytatása érdekében és támogatják az egymástól elszakított családtagok egyesülését, különösen a Nagy Tavak környékén (1994 óta) és Angolában (2002 óta).

A dolgozat Vöröskeresztre vonatkozó részét egy olyan idézettel zárom, melyet a Nemzetközi Vöröskereszt honlapján találtam, és amely kifejezi minden ember felelősségét, aki fegyvert fog a kezébe, vagy ehhez kapcsolódó döntést hoz.

„Succes, however, depends on the will and capacity of those who use weapons and take the political and military decisions which would give life and reality to the notion that even wars have limits.” (ICRC, 2005)

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatai

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1999 óta számos határozatot hozott és intézkedést tett a gyermekek védelme érdekében. Elítélte a gyermekek fegyveres konfliktusban való részvételét (1261-es számú ENSZ BT határozat) és döntött a béketárgyalások folyamán alkalmazandó gyermekvédelmi intézkedésekről (1379-es számú ENSZ BT határozat). 2001 novemberében az ENSZ Biztonsági Tanácsa megalkotta azon országok listáját, ahol nemzetközi kötelezettségeik megsértésével gyermekeket soroznak be.¹ Ezt a listát 2003-ban tovább bővítették, így 15 ország 54 fegyveres csoportjára terjesztették ki. Az 1539-es számú határozatával az ENSZ konkrét akcióterveket és esetleges szankciókat javasolt Afganisztánban, Burundiban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Libériában, Szomáliában és Elefántcsontparton. Napjainkban az ENSZ 6 akcióprogramot folytat a fegyveres konfliktusokkal összefüggésben, ebből ötöt Afrikában, a tényleges felelősségre-vonástól azonban a Tanács tagjai gyakran visszariadnak, az állami szuverenitásba való beavatkozás vagy a szankciók foganatosításával járó költségek miatt...

A Nemzetközi Büntető Bíróság szerepvállalása a fegyveres konfliktusok rendezésében

2002. július 4-én kezdte meg működését a Nemzetközi Büntető Bíróság. Hatáskörébe azon személyek felelősségre vonása tartozik, akik népírtást, emberiesség elleni bűntetteket (pl. a nemi erőszak) és háborús bűntetteket követtek el. A bíróság felállításáról rendelkező Római Statútum háborús bűntettnek minősíti a 15 éven aluli gyermekek erőszakos besorozását, toborzását és ellenségeskedésbe való bevonását.² A fent említett rendelkezésnek abból a szempontból van tehát kiemelkedő jelentősége, hogy nem

1 Római Statútum a Nemzetközi Büntető Bíróság felállításáról (1998. július 17.): 8. cikk, VII. pont

2 2005. április 28., Brüsszel

csak a gyermekek katonaként való részvételét tiltja, hanem bármely más - így például hordárként, szakácsként, kémként stb. - módon történő részvételét is. A Nemzetközi Büntető Bíróság 18 éven aluli személyekkel szemben nem járhat el. 2004 júliusában a Nemzetközi Büntető Bíróság megkezdte a háborús és emberiesség elleni jogsértések kivizsgálását Ugandában és Kongóban. Ugandában elsősorban a polgári lakosság elleni támadások kivizsgálására irányul az eljárás, így többek között több ezer gyermek elrablásának tisztázására.

Napjaink legfőbb problémái, avagy az Európai Parlament állásfoglalása az emberi jogok helyzete a világban című 2004-es éves jelentésről³

Az Európai Parlament által előterjesztett állásfoglalás egy átfogó képet nyújt az emberi jogok aktuális helyzetéről. A terjedelmes Jelentésnek azon részeit emelem ki, melyek a tanulmány témájához kapcsolódnak.

A Jelentés földrajzi régiók szerint taglalja a világ országainak legfőbb előrelépéseit és hiányait az emberi jogok tiszteletben tartása és biztosítása terén.

1. A nyugat-balkáni régió vonatkozásában az Európai Parlament felszólítja Horvátországot, Bosznia és Hercegovinát, valamint Szerbia és Montenegrót a háborús bűnösökkel kapcsolatos bírósági eljárások tisztességének biztosítására és a volt Jugoszláviával foglalkozó nemzetközi büntetőtörvényszékkel való együttműködésre.⁴
2. Szíriában a gyermekeket is érintő kínzások, és embertelen bánásmód elterjedtségét hangsúlyozza.⁵
3. Átfogóan foglalkozik az iráni problémákkal, így a kiskorúakat érintő kivégzésekkel, és sürgeti a rájuk is érvényes halálbüntetés eltörlését.⁶
4. Oroszországban elítéli a beszláni gyerekek elleni tragikus és el nem felejthető terrorcselekményeket, és felszólítja a csecsenföldi törvénytelen öldöklések, eltűnések és fogvatartás közbeni kínzások megszüntetésére.⁷
5. Srí Lankában a gyermekek besorozását ítéli el.⁸
6. Felhívja Kambodzsát a nő- és gyermekkereskedelem elleni küzdelem megerősítésére.⁹
7. A legsúlyosabban ítéli el a Burundiban lévő menekülttáborokban elkövetett tömegmészárlásokat.¹⁰
8. Aggodalmát fejezi ki az észak-ugandai humanitárius helyzet miatt, vagyis amiatt, hogy a lázadók (az Úr Ellenállási Hadserege) tevékenységének következtében a kitelepített népesség még mindig táborokban él. Elítéli továbbá az emberrablásokat, a csonkításokat és a nemi erőszakot.¹¹

³ Az Európai Parlament állásfoglalása az emberi jogok helyzete a világban 2004-es éves jelentésről: 2. pont

⁴ Uo. 26-27. pont

⁵ Uo. 31. pont

⁶ Uo. 35., 37. pont

⁷ Uo. 52. pont

⁸ Uo. 56. pont

⁹ Uo. 76. pont

¹⁰ Uo. 77. pont

¹¹ Uo. 88. pont

9. Kolumbiában rendszeresen és súlyosan megsértik az emberi jogokat azáltal, hogy a fegyveres csoportok több ezer 15 éven aluli gyermeket vonnak be a konfliktusba. (Unicef, 2005)

A Jelentés külön fejezete foglalkozik a gyermekek jogaival összefüggő aktuális problémákkal. Eszerint a világon minden tizenkét gyermekből egy a kényszermunka legrosszabb formáitól, szexuális kizsákmányolástól vagy kényszersorozástól szenved.¹² Jelenleg több gyermek él szegénységben, mint a történelem folyamán bármikor és még mindig gyermekek milliói halnak meg évente megelőzhető betegségekben.¹³ Növekszik a gyermekkereskedelem áldozatainak száma és mintegy 104 millió iskolaköteles gyermektől tagadják meg az oktatáshoz való jogot.¹⁴ A Jelentés külön felszólítja az államokat, hogy fegyveres erőikbe ne sorozzanak be gyermekeket és 18 év alatti személyeket ne vonjanak be fegyveres összeütközéseikbe.¹⁵ Elítéli továbbá a gyermekkatonák konfliktusban és háborúban való barbár alkalmazását.¹⁶ Az Európai Parlament tudatában van annak, hogy a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény széleskörű elfogadása nem jelenti egyúttal annak valódi alkalmazását, végrehajtását is. Így egyrészt annak végrehajtását, másrészt az Egyesült Államok és Szomália tekintetében az elfogadását sürgeti.¹⁷

Az Európai Parlament a konfliktusok nőkre és gyermekekre gyakorolt hatását is vizsgálta. Elítélte a nemi erőszak, mint háborús eszköz alkalmazását és felhívta a figyelmet az AIDS ily módon történő terjedésének veszélyére. Kiemelte, hogy az elmúlt években tömeges nemi erőszakot követtek el Kambodzsában, Libériában, Peruban, Boszniában, Sierra Leoneban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és Afrika számos más országában.¹⁸ Hasonló nagyságrendű problémát okoz a gyermekkatonák helyzete, hiszen gyermekek ezreit, fiúkat és lányokat a mai napig a Föld több, mint 20 országában, így Burundiban, Kongóban, Ugandában, Szudánban, Elefántcsontparton, Guineában, Libériában, Sri Lankán a kormány és a fegyveres lázadók csapatai egyaránt katonaként használnak fel. A Parlament sürgeti a gyerekek leszerelését. Kiemeli továbbá, hogy a gyerekeket nem csak katonaként, hanem hírvivőként, kémekként, szakácsként, teherhordókként, a lányokat pedig különösen szexuális rabszolgaként is felhasználják.¹⁹ Végül a Parlament hangot emel az emberkereskedelemmel összefüggésben is. Elismeri, hogy a szexuális céllal folytatott nő- és gyermekkereskedelem ma már a szervezett bűnözés keretei között folyik, és hogy az nem korlátozódik kizárólag a szexiparra, hiszen az áldozatokat gyakran egyéb munkára kényszerítik. A Parlament Jelentésében kiemelte, hogy az UNICEF szerint Nyugat- és Közép-Afrikában több, mint 20 000 gyermeket tesznek rabszolgává a határon átnyúló embercsempészet miatt. (Unicef, 2005)

12 Az Európai Parlament állásfoglalása az emberi jogok helyzete a világban 2004-es éves jelentésről: 121. és 126. pont

13 Uo. 128. és 127. pont

14 Uo. 130. pont

15 Uo. 131. pont

16 Uo. 122. és 125. pont

17 Uo. 132., 133. és 134. cikke

18 Uo. 137., 139. és 140. cikke

19 Uo. 180. pont

Záró gondolatok

A bemutatott adatok és információk azért is megdöbbentőek, mert azt a világot mutatják be, ahol mindennapjainkat éljük. Az UNICEF legfrissebb jelentése (Iansa, én.) szerint a világ összes gyermekének fele szenved a nyomor, a háború vagy az AIDS miatt. 640 millió gyermeknek nincs fedél a feje fölött, 400 millió gyerek nem jut tiszta ivóvízhez, 300 millióan nem jutnak információhoz a világ eseményeiről, 270 millióan nem részesülnek egészségügyi ellátásban és 90 millió gyermek rendszeresen éheznek. Sok milliónyi gyermekről van szó. Miközben a világ vezető gyermekvédelmi szervezetei folyamatos jelentéseikben hívják fel a figyelmet a gyermekek e könnyfakasztó és egyben felháborító sorsára, addig a gyakorlatban szinte alig történik valami. Tovább pusztítanak a háborúk, dúlnak a fegyveres konfliktusok, s ha épp valamelyik végre véget ér, születik egy újabb helyette. Több százezer gyermeket még mindig besoroznak, nemi erőszak áldozatává válnak, elvesztik szüleiket. Nem szeretnék szentimentális világmegváltó gondolatokba mélyedni, de tény, hogy egy ilyen téma kapcsán nem csak a jogász, hanem az ember is megszólal. Véleményem szerint két okkal magyarázható, hogy a XXI. században még mindig ilyen körülmények között élnek a gyerekek. Egyrészt nem elegendő „fekete listák” nyilvánosságra hozatala azokról az országokról és fegyveres csoportokról, ahol gyermekekkel szembeni jogsértéseket követnek el, hanem tényleges intézkedésekre, korlátozásokra van szükség. Gondolok itt mindenekelőtt a katonai segítségnyújtás, vagyis a fegyverszállítmányok korlátozására. Ez persze teljes egészében ellentétes a nagyhatalmak érdekeivel, köztük a Biztonsági Tanács állandó tagjainak érdekeivel is. A BT 5 állandó tagja (Franciaország, Oroszország, Kína, Egyesült Királyság, USA) a világ fegyverexportjának 88%-áért felelős. A jóváhagyott nemzetközi fegyverexportok évi 21 milliárd dollárt tesznek ki,⁸⁴ vagyis többet, mint amit az országok segélyezésre fordítanak. Így most már nem meglepő, hogy 2004. január 22-én az ENSZ Biztonsági Tanácsában az USA, Nagy Britannia és Franciaország elutasította az ENSZ különleges megbízottjának, Olara Otunnunak azon javaslatát, hogy szankciókkal, utazási korlátozásokkal és fegyverembargóval sújtsák a gyermekeket besorozó államokat. Addig a percig tehát, amíg bizonyos országok gazdasági érdekei a számtalan nemzetközi gyermekjogi és gyermekvédelmi egyezmény ellenére megelőzik a gyermekek elvileg „mindenek felett álló” érdekeit, addig valódi javulás nem várható. Gyakorlatilag egy olyan szituáció áll fenn, amely nem elsősorban az egyezmények és nyilatkozatok hiányosságából vagy elégtelenségéből ered, hanem abból a könnyen átlátható indokból, hogy a nagyhatalmak érdeke mást kíván. Az előbb úgy fogalmaztam, hogy nem elsősorban az egyezmények hiányosságából erednek a problémák. Ezt arra is értem, hogy az egyezményeket ki lehet egészíteni, a felmerülő új helyzeteknek megfelelően fakultatív jegyzőkönyveket lehet hozzájuk fűzni, vagy egy újabb egyezményben lehet az adott kérdést szabályozni. Példa lehet erre a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 182. számú határozata, hiszen míg az Egyezmény nem lépett fel kellő mértékben a gyermekmunka ellen, nem határozta meg, hanem az államok belső jogalkotására bízta a munkavégzéshez szükséges minimális életkor meghatározását, addig a Határozat ezt megtette. Az előzőekben 2 okról beszéltem. A második ok elméletibb, a kultúrák közötti különbségekhez kapcsolódik. A tanulmányban bemutatott problémák elsősorban az afrikai kontinens fejlődő országaiban mutatkoznak meg. Egy elmaradottabb világban, ahol talán amiatt is nehezebb békére nevelni az embereket, mert a harc, a háború nem a már amúgy is jólétben élő emberek vagyonának fokozására, hanem az életben maradásra irányul. Ki az, aki megszerzi azt a földet, ahol még

fű nő, amit még meg lehet művelni, ahol még ásványkincsek vannak, vagyis ahol még élet születhet? Az pedig már gyakorlatilag mindegy, hogy ez a föld egy másik országban van-e vagy az egymással szembenálló felek saját országában. Nekünk, európaiaknak ezt kell megértenünk. Hogyan tudjuk megértetni ezekkel a fegyveres csapatokkal, hogy nem a háború jelenti a megoldást? Azt gondolom, hogy itt van különösen nagy szerepe az oktatásnak és közvetetten a politikának. Ha az embereket már kiskoruktól kezdve a békére, az egymás iránti toleranciára és megértésre neveljük, ha felnyitjuk a szemüket arra, hogy konfliktus esetén nem kell rögtön felemelnünk a kezünket, akkor egy idő után talán természetessé válik az egymás iránti tisztelet. Az egyezmények és a nyilatkozatok szándékokat, elhatározásokat fogalmaznak meg. A politika, a gazdasági érdekek azonban gyakran ezektől eltérő döntéseket követelnek. Itt keletkezik az ellentét, ez magyarázza az egyezmények tényleges végrehajtásának elmaradását, s végső soron gyermekek millióinak szomorú sorsát.

Irodalom

BBC World Service (2006): Children's Rights, Children of conflict.

Bíró Gáspár (1996): Az emberi jogok helyzete Szudánban a kilencvenes években, in Regio-kisebbség, politika, társadalom VII/3.

Európai Parlament (2004/2005): Jelentéstervezet a fejlődő országokban a gyermekek kizsákmányolásáról, különös tekintettel a gyermekmunkára.

International Committee of Red Cross (2005): The ICRC in central and southern Africa - 2005 activities and prospects. The ICRC in the Horn of Africa - 2005 activities and prospects

Szerző nélkül (én.): Kindersoldaten: International Coalition to Stop the Use of Child Soldiers

Nagy Károly (1999): Nemzetközi jog, Püski kiadó, Budapest

Mihály Ildikó (2004): Fyermekáldozatok a politika és a háborúk világában, Új Pedagógiai Szemle 12. szám

UNICEF (én.): Grundsatzpapier: Kinder im Krieg. Ein Kinderrechte-Notfall

UNICEF (2005): Jelentés a gyermekmunkáról

UNICEF (én.): Kinder im Krieg, Ein KinderrechteNotfall, Konflikte in der Welt von heute

United Nations (2005): Report of the Special Representative of the Secretary- General for Children and Armed Conflict

International Coalition to Stop the Use of Child Soldiers (2004): Weltreport, Kindersoldaten

Uppsala Egyetem: Department of Peace and Conflict Research (1997) World Disaster Report

A posztadoleszcencia szociológiai elmélete*

Az utóbbi évtizedben egyre gyakrabban találunk a szociológiai szakirodalomban különféle utalásokat egy újonnan keletkezett - a fiatalkor és a felnőttkor közé beékelődő - életszakaszra, a posztadoleszcensre és ennek főbb jellemvonásaira. A posztadoleszcens - szakasz elemzéséhez több elméleti modell is a szociológusok rendelkezésére áll. A különböző perspektívák megvitatása után a cikk keretén belül egy egyedi elméleti modellt mutatunk be, amelynek alapfeltétele és kiindulópontja a fiatalok szülői háztól való leválásának vizsgálata. Ezt a folyamatot jelentősen befolyásolják a társadalm szerkezeti feltételek is. Az alábbi dimenziók különös hangsúlyt kapnak a modell bemutatásában.

- Jogi értelemben vett leválás
- Közös fedél alól történő leválás
- Anyagi - pénzügyi leválás
- Önálló döntést eredményező leválás
- Szubjektív leválási forma

Az elszakadási folyamatot különböző dimenziókon elemezzük; vizsgáljuk az időben késleltetett, a részleges, a fokozatos és a reverzibilis elszakadást. Általánosan megállapítható, hogy a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek még nem függetlenek teljes mértékben a szülői háztól. Az elméleti elemzés eredményeként azt is elmondhatjuk, hogy a posztadoleszcens életszakasz kor szerinti kategóriaként nem határozható meg, hanem speciális társadalmi pozíciót jelöl. Empirikus kérdés marad tehát, hogy hány fiatal, 20-25, vagy 30 éves tartozik ehhez az életszakaszhoz.

Egy új életszakasz kialakulása: a posztadoleszcencia

A 30 éves kor alatti életutat a társadalomtudományi szakirodalom alapvetően a fiatalkor át- és újrastrukturálásának szemszögéből vizsgálja. Az ipari társadalmakban a fiatal kort egységes, homogén életszakaszként értelmezik, amely a pubertással kezdődik és a nagykorúság elérésének pillanatával ér véget. Ezzel szemben megállapítható, hogy körülbelül a 70-es évektől bizonyos - a felnőtt korra jellemző - viselkedési formák már fiatal korban is jelentkeznek, valamint hogy a szexuális érettség és az anyagi-szociális függetlenség közötti időintervallum egyre tágabb lesz. Ezt azonban a szakirodalom különbözőképpen interpretálja. Egyes szakemberek ezt a változást (Olk 1984) a fiatalkor, mint társadalmilag önálló, és valamelyest homogén életszakasz megszűnéséként értelmezik, míg mások egyre jobban táguló határvonalat látnak a fiatalkor és a felnőttkor között. Megint mások a fiatalkor kitolódásának tekintik ezt a változást (Rosenmayr 1976: 240). Ebben az értelemben a 21 és 25 év közötti fiatal felnőttek „szociális státuszuk és magatartásuk szerint még nagymértékben fiatalnak tekinthetők” (Schäfers 1989: 12). A 30 éves kor alatti életszakasz átstrukturálása ennél a pontnál kap fontos

* Első megjelenés: Szociológiai Szemle 2000/4.

szerepet, miszerint ennek a változásnak a következményeként egy új, önálló életszakasz keletkezik, a posztadoleszcencia.

A posztadoleszcencia koncepciót Keniston (1968-1989) vezette be a tudományos vitába. Szerinte a modern társadalmakban megfigyelhető, hogy a szexuális érettség és a szociális értelemben vett felnőtté válás, illetve a munkavállalás időpontja fokozatosan elkülönül egymástól. Ebből adódóan kialakul egy olyan életszakasz, melyben a felnőtté válás dimenziói fokozatosan, egymáshoz képest részben elcsúszva jelentkeznek. Ez a magatartási forma különböző tekintetben tér el mind a fiatalok, mind pedig a felnőttek eddig megfigyelt magatartásától. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatalok a felnőtté válás legtöbb pszichológiai kritériumának megfelelnek, de nem elégitik ki a szociológiai követelményeket. Nem rendelkeznek a felnőttkort társadalmilag alapvetően meghatározó tulajdonságokkal, nincsenek beépülve a társadalom intézményes szerkezetébe (Keniston 1968: 260). E fiatalok magatartására és életstílusára a jelenorientáltság jellemző, hiányzik a megállapodás és biztonságra törekvés. Ez a szakasz a nyíltsággal, és a bürokratikus ellenőrző szervek megtagadásával jellemezhető. Személyiségüket a hasonló korúakkal történő azonosulás során nyerik. Gillis a következőképpen jellemzi ezt az önállósodott életszakaszt: „Nagykorúság gazdasági alapok nélkül” (Gillis 1980: 206; Schäfers 1989: 12).

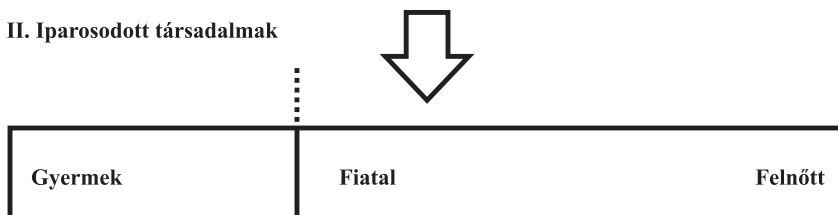
A vitatott elmélet német változatában meghatározott szerepe van a posztadoleszcens-koncepciónak, amelyben a pszichoszexuális és az anyagi függetlenség ollójának kinyílása ezen fázis szerkezeti feltételének minősül. Az ebben a korban járó fiatalok körében megfigyelhető a szociális, morális, intellektuális, politikai, szexuális területeken egy önállósodási folyamat, míg az anyagi függőség továbbra is fennmarad (Zinnecker 1982). Ennek okai a hosszabban elnyúló iskolai és szakmai képzés, a nehéz elhelyezkedési lehetőségek és a munkanélküliség - a modernizáció során bekövetkező társadalomszerkezeti változások - lehetnek. A posztadoleszcens életszakasz - eme elméleti felfogás szerint - egyúttal a modern kor (új) életformája, (új) életstílusa. Önálló életszakasznak akkor lehet ezt a fázist tekinteni, ha alkotóelemei sem konszenzus, sem pedig konfliktus esetében nem tartoznak egyértelműen a felnőttek életstílusához. Ez a fázis önálló stílusjegyeket hordoz, amelyeket a fiatalok társadalmi csoportjukon belül saját maguk alakítanak. Ez az életszakasz, amelyet tehát túlnyomórészt a hosszabb képzési idő és a kései munkavállalás miatt a felnőtt státusz jogainak és kötelességeinek késleltetett vállalása jellemez, a nagykorúság elérése és a felnőttkor közé önálló életszakaszként ékelődik be (Zinnecker 1982: 100; Behnken-Zinnecker 1992; Schröder 1995). Habár ez a feltevés plauzibilisnek tűnik - sőt empirikus tények is alátámasztják - mégsem nevezhető általánosan elfogadottnak a szakirodalomban. Utalnak arra is, hogy a nagykorúak anyagi függetlensége alapvetően nem újfajta jelenség, nem a modernitás terméke. Arra is rámutatnak, hogy az említett korra jellemző fizetések az utóbbi 20-30 évben csak nagyon kevésbé változtak, így tehát nincs gazdasági oka az átstrukturálásnak - legfőképpen nem a fiatalkor meghosszabbítása szempontjából (Baethge-Schomburg-Voskamp 1983; Baethge 1989). Tény, hogy ez a szakasz nem a modern kor prototípusa, de a társadalmi modernizáció nagymértékben hozzájárult a posztadoleszcencia sajátosságainak felismeréséhez, a fogalom kiszélesítéséhez és intézményesítéséhez.

1. ábra
A 30 éves kor alatti alatti életszakasz történelmi összehasonlításban*

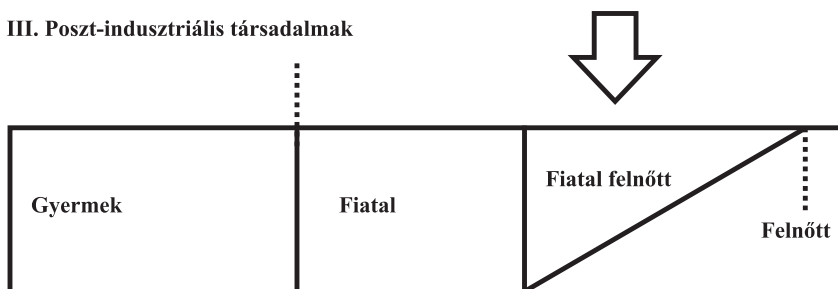
I. Nem iparosodott társadalmak

II. Iparosodott társadalmak

III. Poszt-indusztriális társadalmak

* A vastagon kihúzott háromszög a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőtt csoportját tükrözi (Vaskovics L. 1996).

Nem ismeretlen, hogy a még nem iparosodott társadalmakban nem volt éles határ a gyermekkorból a felnőttkorba való átmenet között. A gyermekeket a társadalom „kis felnőttjeiként” tekintették és szellemi, illetve fizikai képességeiknek megfelelően felnőtt munkára kötelezték őket, például a földeken és az udvartartásban való munkára (Ariés 1988).

Először az iparosodott társadalmakban ismerték el a fiatalkort a gyermekkor és a felnőttkor között elhelyezkedő önálló életszakaszként, a társadalom által meghatározott elvárásokkal (Eisenstadt 1960; Tenbruck 1962).

A posztadoleszcens életszakasz, mint társadalmilag releváns jelenség először a poszt-indusztriális társadalmakban alakult ki, kiszélesedése és konkrét időbeli elnyúlása a társadalmi modernizáció fontos jeleként tekinthető. Az egyes személyek az adott szakaszt - rövidebb, vagy hosszabb ideig - különbözőképpen élik meg. A posztadoleszcens életszakasz létrejöttéről folytatott viták során elfogadott az a tézis, hogy e szakasz szempontjából maga a késleltetett és a részleges leválás a meghatározó, a kifejtett hatás empirikus eszközökkel azonban nehezen mérhető.

Hurrelmann (1994) megemlíti azokat a fejlődési követelményeket, amelyek tehát a gyermek-, a fiatal-, és a felnőttkor számára meghatározóak. A fiatal felnőttkort nem

ismeri el önálló életszakaszként, mert ezek a fiatal felnőttek társadalmi státuszukat és viselkedésüket tekintve még a fiatalokhoz tartoznak. Ezt a véleményt nem osztjuk. A mi elméletünk szerint a posztadoleszcens korban levő fiatalok szignifikánsan azzal jellemezhetőek, hogy némely szempontból még a fiatalokhoz, más szempontból azonban már a felnőttekhez tartoznak. Az említett kor társadalmi kompetenciájának társadalom-szerkezeti inkonzisztenciájáról van szó, aminek jelentős hatásai vannak az individuális életkonstrukciót illetően. Ezt a szempontot a következőkben részleteiben vizsgáljuk.

A fiatalok szülői háztól való leválásának dimenziói

A szülői háztól való leválás fontos pozícióbeli változás a fiatalok életében a felnőtté válás útján. A szülői háztól való leválás a felnőtté válás egyik alapvető lépése. Ellentétben a felnőtt korra jellemző ismertetőjegyekkel, a társadalomtudományi szakirodalomban megtalálhatók a fiatalkorra jellemző elméleti ismertetőjegyek (Mannheim 1928; Eisenstadt 1960; Neidhardt 1970; Tenbruck 1962). A szakirodalom gyakran használja a jogi területről átültetett szakkifejezést, és a felnőtt kort a nagykorúsággal azonosítja, ami azonban nem tükrözi tökéletesen a szociológiai szemszögből fontosnak tartott folyamatot.

A pszichológiai szakirodalom már részletesen foglalkozik a fiatalkorból a felnőttkorba történő átmenettel, amely tulajdonképpen az intellektuális és szociális képességek kialakulásával, az egyéni felelősségtudat kifejlődésével, illetve az értékek és a normarendszer stabilizálódásával valósul meg (Oerter 1985; Hurrelmann 1994). Ebből a szemszögből a felnőtt státuszt leginkább személyi tulajdonságokkal lehet jellemezni, amelyek közül szembetűnően kiemelkedik az önállóság és az önrendelkezés.

Szociológiai szempontból a felnőtt státusz valamivel összetettebb fogalom a jogi értelemben használatos felnőtt fogalomnál, amit a nagykorúság elérésével definiálnak. Noha a nagykorúság elérésével a felnőttek jogai valóban megilletik a fiatalokat, ez közel sem jelenti azt, hogy ezek a fiatalok felnőttként élnek, felnőttként viselkednek. Sok nagykorú fiatal nem rendelkezik még önálló keresettel, így például vásárlóerejük korlátozott. Ugyanez vonatkozik a lakóhely és a lakás kérdésére is. Ezért is szükségeszerű megkülönböztetni a felnőtté válás különböző szakaszait, a felnőtt státusz különböző dimenzióit, cselekvési területeit, és magát a felnőtté válás már elért szintjét a leválás egyes dimenziói szerint értékelni. A leválási dimenziók mellett megkülönböztetünk eltérő leválási formákat, mint a jogi értelemben vett leválás, a közös fedél alól történő leválás, anyagi és pénzügyi területen történő leválás, önálló döntést eredményező leválás és az öntudatosulás (Selbstwahrnehmung).

Társadalomtudományi szempontból a felnőtté válást akkor tekinthetjük megvalósultnak, ha a felnőtteknek fenntartott társadalmi pozícióban az adott személy önálló döntési joggal rendelkezik (Schäfers 1989; Hurrelmann 1994). A felnőtt kor főbb tevékenységi területei között szerepelnek a foglalkozás és a munka (szakmai szerep versus anyagiilag önálló személy szerepe), a partnerkapcsolat és a család területe (különösképpen az anya- és az apaszerep), a kultúra területe (kulturpolgár szerepe) és a politika területe (politikai életben résztvevő polgári szerep). A felnőtté válás folyamata akkor tekinthető lezártnak, ha az említett területek mindegyikén a teljes önállóság és az autonómia felnőttek részéről társadalmilag megkövetelt fokát eléri (összefoglalva Hurrelmann-nál 1994).

A szakirodalom különböző elhatárolási módokat is kínál a fiatalkor és a felnőttkor elkülönítésére (Junge 1995). Hurrelmann az alábbi tulajdonságokban és szerepekben

látja a felnőttkor legfontosabb meghatározó részterületeit: 1.) anyagi önállóság, 2.) családalapítás, gyermekgondozás, 3.) a kulturális és a gazdasági életben való részvétel, 4.) a politikai életben való részvétel. A fiatalorból történő kilépés akkor tekinthető megvalósultnak, ha a felsorolt dimenziók mindegyikén (szakmai élet és a munkaterület, a család szerepkör, kulturális és gazdasági szerep, illetve a politika terén a polgári szerepkör) és teljeskörűen, vagy legalábbis kielégítő mértékben jelentkezik a felnőttkorra jellemző felelősségtudat, illetve az önállóság. „Általában véve akkor történik meg a felnőtté válás irányába az első lépés, amikor a fiatalok elhagyják az iskolapadot és munkát vállalva átkerülnek az önálló keresettel rendelkezők sorába. A második fontos ismertetőjegy a magánéletben bekövetkező változás, a szülői háztól való elválás, a stabil partnerkapcsolat kialakítása és a családalapítás. Ezeken az ismertetőjegyeken kívül fontos szerepet kap a felnőtté válás folyamatában a politikai területen fennálló autonómia, az aktív és a passzív választójog, a kulturális és politikai életben való közreműködés lehetősége, a gazdasági életben való autonóm döntések meghozatala és a polgári szerepkör” (Hurrelmann 1994: 46). Noha az említett dimenziókkal felöleltük a szülői háztól való elszakadás és az önállósodás fontosabb eseményeit, nem említettük a jogi értelemben vett önállóságot, a felnőtt státuszra jellemző jogi dimenzió még hiányzik.

Elfogadható-e egyáltalán a családalapítás, mint a felnőtté válás legfontosabb ismertetőjele? Nézeteim szerint nem szabad eltekintenünk attól, hogy a szülői házból való kiköltözés és az azzal együttjáró saját háztartásvezetés, illetve a családalapítás között egyre több idő telik el. A felnőtt státuszt sokkal inkább jellemzi az önálló, saját felelősséggel vezetett háztartás. Ehhez társul még, hogy a fiatal felnőttek egy csoportja egyáltalán nem szándékozik családot alapítani. A fogalom hagyományos értelmében itt vetődik fel az a kérdés, hogy a családalapítást a felnőtté válás kritériumaként kell-e egyáltalában tekintenünk. Noha maga a családalapítás az életút egyik fontos fordulópontja, az erről való döntésben a társadalom az individuumra bízta a választást. Egyedülállók, élettársak, gyermeket nem akaró házastársak, a magánélet társadalmilag elfogadott változatai lettek.

A szülői háztól való leválás alábbi dimenzióit különböztetjük meg: (Vaskovics 1997 b, c): *Jogi értelemben vett leválás:* A jogi értelemben vett leválás a korlátozás nélküli üzletkötési lehetőségek megszerzésével következik be, ezalatt az adott személyek által megkötött üzletek jogi érvényességét értjük. Egy jogi cselekedet véghezvitelének előfeltétele a (kor szerinti) nagykorúság. Itt ér véget a szülői gyámság és gondoskodás, a politikai életben való részvétel jogilag megengedetté válik.

Közös fedél alól történő leválás: A gyermekeknek a szülői házból való kiköltözése és egy saját önálló háztartás vezetése a szülői háztól függetlenül.

Anyagi - pénzügyi leválás: Saját munkahely és saját kereseti lehetőség által az anyagi függetlenség és önállóság megteremtése. Az az eset, amikor az adott személy képes arra, hogy önmagáról anyagi szempontok szerint gondoskodjon, azaz a létminimum szint feletti pénzügyi eszköz áll rendelkezésére.

Önálló döntést eredményező leválás: Saját cselekedetek szülői ellenőrzés nélkül történő véghezvitelével valósul meg. A korlátozás nélküli üzletkötési lehetőségek feletti önrendelkezés megszerzése, önálló pályaválasztás, partnerválasztás és családalapítás. A lakóhely és a lakás önálló kiválasztása, önálló, felelősségteljes részvétel a gazdasági, kulturális és politikai életben.

Szubjektív leválási forma: (Selbstwahrnehmung, öntudatosulás) Fiatal, a nagykorúságot azonban már elért személyek még gyakran nem érzik felnőttnek magukat, még akkor

sem, ha - az objektív kritériumokat figyelembe véve - a szülői háztól már mind háztartás szempontjából, mind pedig anyagi szempontok szerint is fennáll a függetlenség. Ennek azonban a fordítottja is előfordulhat, a 18. életév betöltése után az illető rögtön felnőttnek érzi és kezeli magát. A különböző országok társadalomszerkezeti és kulturális tényezői alapján adódik egy természetes szórás, ami a fiatal felnőttek kategóriáját 16 és 26 év közé helyezi (Meulemann 1992).

A posztadoleszcencia jellemzői

Annak megállapításához, hogy a nagykorú fiatalok milyen mértékben maradnak még fiatalok és milyen mértékben váltak már felnőtté, differenciált elemzési modellre van szükségünk, ami a felnőtté válás alapjait fekteti le. Vizsgálódásunk szempontjából döntő mértékben meghatározandó a fiatalemből a posztadoleszcencia életszakaszba történő átmenet. Azt vizsgáljuk, hogy egy személy - az egyes, általunk legfontosabbnak tartott leválási formákat tekintve - még fiatalként, vagy már felnőttként kezelhető. Megkülönböztetjük a jogi értelemben vett, a közös fedél alól történő, az anyagi és önálló döntést eredményező leválási dimenziókat, illetőleg az öntudatosulást (Selbstwahrnehmung) dimenzióját. Azt vizsgáljuk, hogy egy adott személy mikortól és milyen kritériumok alapján tekinthető felnőttnek. A felnőtt kor és a felnőtt státusz definíciójára kellő részletességgel és pontossággal nem tudunk kitérni e tanulmányban, bár ezek meghatározása a társadalomtudományi kutatások hiányos pontjai közé tartoznak. A felnőtt kor kritériumait az alábbi modell foglalja össze:

2. ábra: Leválási dimenziók és a felnőtté válás jegyei

Leválási dimenziók	Függőség (gyermek, fiatal)	Önállóság
Jogi értelemben vett leválás	Kiskorúság, Korlátozott üzletkötési képesség	Nagykorúság (korlátok nélküli üzletkötési lehetőségek, törvényileg büntethető cselekedetek)
Közös fedél alól történő leválás	Szülőkkel közös háztartás	Önálló háztartás, saját lakás
Anyagi - pénzügyi leválás	Anyagi rászorultság	Pénzügyi önállóság
Önálló döntést eredményező leválás	Szülői ellenőrzés alatt történő döntéshozatal	Önmeghatározás, önkontroll különösen a partnerválasztás terén
Öntudatosulás (Selbstwahrnehmung)	Fiatalok	Felnőttek

Azok a személyek nevezhetők felnőttnek, akik elérték a nagykorúságot, saját lakásukban, önálló háztartást vezetnek, anyagilag függetlenek, szülői beleszólás nélkül hozzájárulnak az életútjuk szempontjából fontos döntéseiket és saját magukat képesek felnőttként elfogadni. Ha mindezen kritériumok teljesülnek, akkor feltételezhető, hogy az adott személy megfelel a felnőtt státusz követelményeinek.

A felnőtté válás egy folyamat, amely személytől függően rövidebb, illetve hosszabb ideig is tarthat. Abból indulunk ki, hogy a minden követelményt kielégítő felnőtt szerep betöltése egyre ritkábban következik be a 18. életév betöltésével. Másképpen fogalmazva, egyre több fiatal marad a nagykorúság elérése után is bizonyos szempontok szerint és bizonyos ideig (egyre hosszabb ideig) szüleitől függő helyzetben.

A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatalok helyzetét gyakran jellemzi az anyagi-pénzügyi függőség, még akkor is, ha életvitelüket már az autonómia, a saját lakásban vezetett önálló háztartás jellemzi. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatal felnőtteket megkülönböztetjük a fiataloktól (kiskorúság, szülői háztartás, szülői ellenőrzés), akik a felnőtté válás vitatott dimenziói szerint már eltérőek lehetnek; de nem vonatkozik ez a különbözőség az anyagi függetlenség területére. Másrészt elkülöníthető ez a szakasz a fiatal felnőttektől is, döntően az anyagi függetlenség, illetve függőség szempontjából. Kenistonnak (1968) a posztadoleszcens életszakaszról alkotott tudományos nézetei szerint az adott szakaszban járó fiatalok és felnőttek értékorientáció szerint is különbözőek (jelenorientáltság, nyitottság). Ezt az elméletet azonban még empirikusan nem sikerült igazolni.

Richter (1994) tézisei - amelyek alapjait is az előbb említett elmélet képezi - szintén nem szolgálnak kellő bizonyítékkal. A fiatalok, a fiatal felnőttek és a felnőttek között a fenti vonatkozásban megállapított különbségek az ingleharti (Inglehart 1977) értelemben képviselt posztmaterialista orientáció szerint nem élesek (Sinus 1984), a posztadoleszcens életszakasz szempontjából nem meghatározóak (legalábbis ezt eddig nem sikerült empirikusan bebizonyítani). Megfigyelhető azonban az is, hogy maga a posztadoleszcens csoport nem homogén, individuális különbségek fellelhetők.

Az eddigi próbálkozások, amelyek a posztadoleszcens életszakasz keletkezését és létezését voltak hivatottak bebizonyítani két szinten is zátonyra futottak: nem sikerült kialakítani elméletileg következetes magyarázatokat, és nem támasztották alá a feltevéseket az empirikus vizsgálatok sem. Hibásnak bizonyult az a feltételezés, hogy a posztadoleszcens életszakasz kor szerinti alsó és felső határai pontosan megszabhatóak, hogy egyértelmű határvonalak húzhatók a fiatalkor és a posztadoleszcencia, illetve a posztadoleszcencia és a felnőtt kor köze. Emellett nem igazolódtott az a feltevés sem, hogy a kor szerint így elkülönített életszakasz társadalomszerkezetileg meghatározható. Ami az első feltételezést illeti, figyelembe vehető az az empirikusan közvetlenül is belátható érv, hogy léteznek olyan 19, 20, 21 éves fiatalok, akik - fiatal életkoruk ellenére - a szülői háztól való leválás minden dimenzióját tekintve önállóak és minden egyéb korlátozó tényező nélkül felnőttnek tekinthetők. Másrésztől léteznek olyan 29, 30, sőt 30 év feletti emberek is, akik egyes szempontokat tekintve még nem érték el a felnőtt státuszt. A posztadoleszcens életszakaszban járó fiatal felnőttek kategóriája mindig a felnőttekből és a még nem felnőtt fiatalokból tevődik össze, teljesen mindegy, hogy ezt a kategóriát - mint ahogy ezt a vizsgálatok mutatják - pragmatikusan 18 és 25, vagy 25 és 30 éves kor közé helyezik. Ez a kategória mind a tagok pszichoszociális fejlődését, mind pedig életmódjukat tekintve nagyon heterogén ahhoz, hogy ezt a társadalomszerkezeti elemzés „fiatalok”, illetve „felnőttek” táborára - mint önálló szocio-kulturális csoportokra - bontva kezelje. A posztadoleszcens életszakaszra - az elméleti feltételezések szerint - jellegzetes szocio-kulturális életmód nem határozható meg az életszakaszok kor szerinti elkülönítésével. Éppen ellenkezőleg, abból kell kiindulnunk, hogy létezik egy társadalomszerkezetileg meghatározható posztadoleszcens életszakasz (és lehetőség szerint egy erre jellemző életstílus és cselekvési minta is), amely azonban a

nagykorúak egyes korcsoportjaiban (jogi értelemben vett nagykorúság alapján) különböző megoszlásban jelentkeznek. Felvetődik még egy tapasztalati kérdés is, miszerint milyen gyakran fordulnak elő az egyes korcsoportok tagjainál a posztadoleszcens életszakaszra jellemző ismertetőjegyek. A posztadoleszcens életszakaszt a fiatalkorhoz tartozó korcsoport „beékelt” részeként kell tekinteni.

Egyénekre vetítve abból kell kiindulnunk, hogy ez a posztadoleszcencia ismertetőjegyeit hordozó életszakasz egyénenként különböző hosszúságú lehet. Mindenesetre általánosan és kollektív szinten is érvényes, hogy ez a szakasz csak átmeneti fázisnak számít, amely egy másik életszakaszba vezet át. Mivel ez az életszakasz társadalomszerkezetileg formálódik, társadalmi összehasonlításkor számolni kell azzal, hogy a posztadoleszcens életszakaszban járó személyek szignifikánsan különbözőek és az adott korszakban eltöltött évek száma is különböző. Fogadjuk el, hogy ez az életszakasz a nagykorúság elérésével kezdődik, a vége azonban semmiképpen sem határozható meg egységesen: a leválási dimenziók mindegyikén megvalósuló önállósággal végződik. Ennek okai az egyes társadalmak szerint különbözőek lehetnek. Németországban ebben a folyamatban fontos szerepet játszik a hosszabbra szabott tanulási és képzési idő, az egyre gyakrabban előforduló elő-, tovább-, és átképzések, a nehéz elhelyezkedési lehetőségek és a munkahelyi bizonytalanság. Ezen okok miatt azonban gyakran nem is lehetséges a nagykorúság elérése után a teljes önállóság megteremtése.

3. ábra

A fiatal felnőttek elért önállósági-fokuk szerinti összetétele

	Elért önállósági-fok			
Leválási dimenziók	Nem önálló (még függő)			Önálló
	Konstellációk (Példák)			
Jog szerint	+	+	+	+
Háztartás szempontjából	-	+	+	+
Anyagi szempontok szerint	-	-	-	+
Döntéshozatal szempontjából	-	-	+	+

'-': A teljes önállóság (még) nem megvalósított, bizonyos területeken (még) fennáll a függőség; '+': Fennáll a teljes önállóság

Felnőttek azok a személyek tekinthetők, akik a családi háztól való leválás minden dimenzióját maguk mögött tudják és ilyen értelemben önállóan érvényesülnek a világban. A felnőtt státusz szociológiai szempontból történő vizsgálatánál fontos megkülönböztetnünk egy objektív és egy szubjektív perspektívát.

- Objektív: ténylegesen bekövetkezett a leválás (jogi értelemben vett, közös fedél alól történő, anyagi és szociális).
- Szubjektív: az adott személy önmegítélése szerint lehet felnőtt, illetve fiatal.

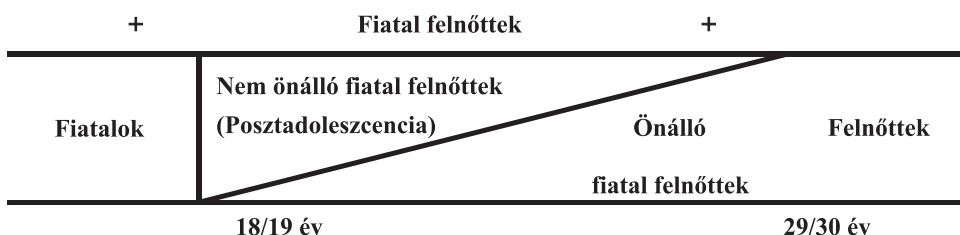
Figyelembe véve, hogy a szakirodalom nemcsak a posztadoleszcencia koncepcióját, hanem magát a fogalom tartalmi jelentését is különböző jelentéstartalommal használja, a következőkben tisztázni kell, hogy mely jelentéstartalommal ruházzuk fel mi a „posztadoleszcencia” és „fiatal felnőttek” fogalmát. A fiatal felnőttek fogalmát az

időközben kiszélesedett nyelvhasználat értelmében csak a fiatal személyek korára vonatkozóan használjuk, a fogalom tehát a 18 és 30 év közötti korcsoportot tükrözi (kicsit felnagyítva és általánosítva ezt a korcsoportot „Twens”-nek is lehetne nevezni). E fiatal felnőttek között találunk olyanokat, akik az leválási folyamat minden dimenzióján elérték függetlenségüket és a felnőtt státuszt - anyagilag és társadalmilag önálló felnőttek. A fiatal felnőttek között azonban olyanok is találhatók, akik a felnőtt státusz követelményeit csak részlegesen, tehát csak bizonyos dimenziókon képesek megvalósítani. Őket a továbbiakban nem önálló fiatal felnőttnek fogjuk nevezni. A nem önálló kifejezés a fiatal felnőttek életmódjára vonatkozik és azt a tényt hivatott közölni, hogy ezt az életmódot társadalomszerkezettől függő korlátozások jellemzik, amelyek minden, e korban járó fiatal személyt gátolnak abban, hogy a felnőtt szerep társadalmi elvárásainak megfeleljen.

A posztadoleszcencia (kései fiatalkor) fogalmat csak arra az adott életszakaszra vonatkozóan használjuk, amelyben a fiatal felnőttek a korlátozások nélküli felnőtt státusz eléréséig járnak. Ez a szakasz - mint már fent említettük - egyénenként változóan hosszabb és rövidebb ideig is eltarthat.

4. ábra
A 19 és 20 év közötti kor kiszélesítése

A 19 és 20 év közötti kor kiszélesítése

A nem önálló fiatal felnőttek életmódját kiemelt fontossággal jellemzi anyagi függőségük. Ezek a személyek jól besorolhatók a Rosenmayr-féle csoportosításba (Rosenmayr 1988). E csoportosítás egyik kategóriája így hangzik: „A szülői gondoskodás végeztével az anyagi kötődés további fenntartása”. Közvetlenül a nagykorúság elérése (19-20 éves kor) utáni fiatalok körében dominál ez a fajta nem önálló fiatal felnőtt típus. Az életkor növekedésével azonban egyre többen érik el a korlátozások nélküli felnőtt státuszt és ezáltal válnak a mi modellünknek megfelelő önálló felnőttekké (Vaskovics 1997a).

Feltételezzük, hogy a legtöbb nem önálló fiatal felnőtt még szülői támogatásra szorul, vagy megfelelő mennyiségű állami transzfert szolgáltatást kap. Ezenkívül azt is feltételezzük, hogy ezeknek a fiataloknak a szülei gyakrabban és nagyobb mértékben nyújtanak szolgáltatásokat gyermekeik számára, mint a társadalmilag önálló fiatal felnőttek szülei. A kérdés az, hogy a nem önálló fiatal felnőttek életmódját és helyzetét a szülői transzfert szolgáltatások befolyásolják-e, és ha igen, akkor milyen mértékben. Feltételezzük, hogy az anyagi függőség további függőségeket és korlátozásokat von maga után - például a vásárlási magatartás, a lakás és a szabadidő eltöltése esetén. Az vizsgálendő, hogy a szülői támogatás befolyásolja-e, és ha igen, akkor milyen mértékben a nem önálló fiatalok életmódját.

A megváltozott magatartási mód

Abból indulunk ki, hogy a fiatalok szülői háztól való leválási formáinak tendenciája a 60-as, 70-es évek óta az alábbi szempontok szerint változott.

Időben késleltetett leválás: Ha a fiatalok szülői háztól való leválását megfigyeljük, akkor az utóbbi időben kései, illetve időben késleltetett leválásról beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy az elválás - az idősebb generációval összehasonlítva - lassabban, időben és korban később következik be. Ellentétes folyamat figyelhető meg azonban a jogi értelemben vett leválás szempontjából, hiszen a nagykorúság betöltésének időpontja a 21. életévről a 18-ra tevődött át (Mayer-Wagner 1986; Schwarz 1989).

Részleges leválás: Abból indulunk ki, hogy a leválás egyes dimenziói egymással nem szinkronban, hanem időben kicsit elcsúszva valósulnak meg. Részleges leválásról beszélünk abban az esetben, amikor az önállóság nem jellemzi az összes leválási dimenziót, és ezeknek csak bizonyos területein jelentkezik. Abban az esetben például, amikor a jogi értelemben vett - és a közös fedél alól történő - leválás teljes mértékben megvalósult, de az anyagi és szociális függőség még mindig fennáll a fiatal felnőtt és családja között.

Fokozatos leválás: A szülői háztól való leválást a szakirodalom a legtöbb esetben az életút egy konkrét időbeli eseményeként tünteti fel, például a státuszváltást az iskolai képzések befejezése és ezután közvetlenül a munka megkezdése jelenti. Mi abból indulunk ki, hogy a felnőtt státusz betöltése csak és kizárólag jogi szempontból kötődik konkrét időponthoz (18. életév), minden más esetben ez a leválás egy folyamat, amely akár rövidebb, illetve hosszabb időtávon is elhúzódhat. Példa erre az anyagi függetlenség megteremtése, az önálló munkahely és ezáltal önálló kereset által: eleinte a szülők által folyósított zsebpénz, majd alkalmi és részdíjs munkák után járó kereset, végül pedig a teljes állás után járó fizetés következik.

Reverzibilis leválás: Nem oszthatjuk a szakirodalom azon véleményét, miszerint a szülői háztól való leválás a fiatalok életében folyamatosan előrehaladó, előremutató folyamat. Egy, már csaknem teljesen megvalósított önállósodás is tönkremehet bizonyos területeken, például munkanélküliség következményeként újra visszaállhat az anyagi függőség. A felnőtt státusz hagyományos megvalósulási formái (szülői háztól való leválás, iskolai és szakmai képzés befejezése, saját munkahely és önálló háztartás) nagymértékben visszafordíthatóvá válnak (Pais 1996). Ennek sok oka lehet: például az iskolai és szakmai képzés vége, partnertől való elválás. A közös fedél alól történő leválás is hatályát veszti a szülői házba történő visszatéréssel. A leválási folyamat során visszaesések és törések következhetnek be. Pais ezt a leválási metódust követő generációt „Jo-jo generációnak” nevezi.

A szülői háztól való leválás során megváltozott magatartási formák - amelyek tulajdonképpen a társadalmi fejlődéssel okozati összefüggésben állnak - közvetlen hatást fejtenek ki a szülők és a gyermekek közötti transzferkapcsolatokra. Egyre több 18. életévet betöltött gyermek marad szülői, illetve állami gondviselés alatt. Ebből kifolyólag új elvárások jelentkeztek a szülők magatartására vonatkozóan, amik alól a legtöbb szülő nem tudja, vagy nem akarja kivonni magát. Vizsgálódásunk kérdése, hogy mely vonatkozásban keletkeznek ezek az intergenerációs elvárások, és milyen reakciót váltanak ki mind a szülők, mind pedig a fiatalok részéről. Tisztázandóak azonban azok a kérdések, hogy a fiatalok különböző társadalmi csoportjainak mely tagjai érik el csak hosszú idő után a felnőtt státuszt. Rászorulnak-e ezek a fiatalok - és ha igen, akkor milyen mértékben - a szülői, illetve az állami támogatásra? Kapnak-e - és ha igen, akkor kitől és milyen formában - a 18. életévüket betöltött nagykorú fiatalok támogatásokat?

A posztadoleszcencia és a családi transzfertszolgáltatások összefüggései

Transzfertszolgáltatások alatt azokat a kölcsönös segítségnyújtási és támogatási formákat értjük, amelyek az erőforrások rendelkezésre bocsátásával a rászoruló kitűzött céljainak elérését szolgálják. Ez különböző módon valósulhat meg: például pszichoszociális, háztartási- vagy munkajellegű támogatás, pénzügyi segítség révén. Az ilyen transzfertszolgáltatásokból bizonyos intenzitás és rendszeresség esetén stabil transzfertkapcsolatok alakulnak ki, amelyek a generációs- és a családstruktúra fontos dimenzióját képezik.

Minket most elsősorban azok a transzfertszolgáltatások érdekelnek, amelyeket a különböző generációkhoz tartozó családtagok egymás számára nyújtanak, különös tekintettel azokra a szolgáltatásokra, amelyeket a szülők nyújtanak felnőtt gyermekeik számára. A családi transzfertszolgáltatásoknál azonban figyelemmel kell lennünk a felnőtt gyerekek által idős szüleiknek nyújtott szolgáltatásokra is. Az, hogy mely családtag kinek milyen szolgáltatást nyújt, többek között a család fejlődési fázisától függ: a család növekedési fázisában a szülők által a gyermekek számára nyújtott szolgáltatások jellemzőbbek, míg később - amikor a szülők már ápolásra szorulnak - a gyermekek által a szülők részére nyújtott támogatások dominálnak. Témánk szempontjából azonban itt a szülőktől gyermek felé irányuló transzfertszolgáltatásokat vizsgáljuk. Azoknak a szolgáltatásoknak a formáját, intenzitását és időtartamát vesszük figyelembe, amelyeket a szülők a fiatalok, különös tekintettel a nagykorú gyermekeik (19-29 év) számára nyújtanak. Az anyagi támogatás, illetve a munka- és háztartási jellegű szolgáltatások intenzitása és rendszeressége esetén családi intergenerációs anyagi és nem anyagi jellegű transzfertkapcsolatról beszélünk.

Az itt vizsgált családfejlődési szakasz a gyermekek szülői háztól való elválásának szakasza. Feltételezzük, hogy a családon belüli transzfertszolgáltatások a felnőtt korú gyermekek szülői háztól való leválása után is fontos szerepet játszanak. Kiindulópontunk ezen kívül az, hogy az anyagi és nem anyagi jellegű transzfertkapcsolatok jellege és kiterjedése - bár erre eddig kevés figyelmet szenteltek - a fiatalok szülői háztól való leválási folyamatának fontos dimenzióját képezik. Feltételezzük, hogy a családon belüli intergenerációs transzfertszolgáltatások és transzfertkapcsolatok függenek a különböző társadalom-szerkezeti összetevőktől, különös tekintettel az alábbi alkotóelemekre: képzettség, bérezés, foglalkozás, állami transzfertszolgáltatások, lakáspiaci helyzet (Vaskovics 1993b, c). Ezeket a családon belüli intergenerációs transzfertkapcsolatokat természetesen a társadalmilag meghatározott generációs kapcsolatok és az éppen vizsgált közösség szociálszerkezeti összefüggésében kell figyelembe venni. Ezekben az intergenerációs kapcsolatokban relatív stabil szerkezeteket (példákat, típusokat) lehet megfigyelni, még akkor is, ha ezek az idő múltával és a vizsgált társadalmak összetételének megfelelően különbözőek. Abból kell kiindulnunk, hogy a különböző életszakaszok szélessége, hossza és személyi konstrukciója, s ebből adódóan ezek személyes következményei a fiatal felnőttekre nézve a társadalom szerkezeti összetevőitől függenek, s ezekkel változnak.

A fiatalok szülői háztól történő leválása olyan folyamat, amely más-más dimenzióban, különböző tempóban és eltérő időpontban valósulhat meg. A felnőtté válás jegyei - mint például a pénz kezelése, a szexuális kapcsolatok és a partnerválasztás terén tanúsított önrendelkezés - sok fiatal esetén már jóval a nagykorúság elérése előtt megfigyelhetők.

Másrésről ezek a fiatalok anyagilag a nagykorúság elérése után is függőek maradnak szüleiktől. Ez az új, önálló életszakasz (a posztadoleszcens életszakasz) kialakulása a modernizációs folyamat előrehaladásának következménye.

A gyermekek anyagi önállósodása egyik legfontosabb dimenziója a szülői háztól való leválásnak és a felnőtté válásnak, ezt azonban csak a szülői transzfert szolgáltatások figyelembevételével lehet megmagyarázni mind a nagykorúság elérése előtti és utáni, mind pedig a szülői háztól való elválás előtti és utáni időszakban. Ugyanígy a saját, önálló lakás kérdése is fontos dimenziója a szülői háztól való elválásnak. Ez azonban általában csak fokozatosan és lassan történik. Itt fontos szerepet játszanak a társadalomszerkezeti feltételek és körülmények, különösen ott, ahol a fiatalok számára (például Magyarországon) nincs mód külön lakás finanszírozására és ezért gyakran - házasságkötés és családalapítás után is - a szülőkkel kénytelenek hosszabb ideig együtt élni.

Az itt tárgyalt kérdések mellett még más összefüggéseket is felvet a posztadoleszcencia, mint hogy a leválás folyamata hogyan valósul, illetve valósult meg különböző társadalmakban, illetőleg, hogy ezek milyen külön terheket jelentenek a családok számára. A kérdés az, hogy előbb, vagy később jelentkezik a szülői háztól való leválás folyamata, milyen kiterjedt a posztadoleszcens életszakasz, és milyen szerepet kapnak az intergenerációs anyagi és nem anyagi jellegű transzferkapcsolatok - különösen a szülői transzfert szolgáltatások - a különböző gazdasági és társadalmi feltételek mellett. Hogyan változtak mindezek az elmúlt évek során, és mennyire vannak minderre befolyásoló hatással a megváltozott képzési, foglalkoztatási, biztosítási és lakhatási körülmények és szerkezetek?

A megfigyelés során vizsgált problémák tehát a szociológiai kutatási területek több részét is felölelik, ezeket kell egymással összehangolni. Ebben az összefüggésben jelentős szerephez jut a társadalmi modernizáció következményeként a fiatalok megváltozott leválási folyamata, úgymint egy új életszakasz kialakulása, a posztadoleszcencia, amely a fiatalkor és a felnőttkor közé ékelődik (Kohli 1985; Buchmann 1989). A szakirodalom ebben az összefüggésben túlnyomórészt e fejlődés fiatalokra vonatkozó következményeit taglalja, nem pedig azokat a következményeket, amelyek az érintett szülők magatartására és életkörülményeire vonatkoznak. Ezzel az összefüggéssel a családszociológia foglalkozik. A családszociológia a család ismertetőjegyeit és szerepét vizsgálja a társadalmi körülmények megváltozása esetén, illetőleg egyre fontosabb szerephez jut a területen belül a családon belüli intergenerációs kapcsolatok vizsgálata [Lüscher-Schultheis 1993; Bien (ed.) 1994; Marbach 1994].

Összegzés

A fentiekben az elszakadási, illetve a felnőtté válási folyamatot különböző dimenziókban elemeztük; vizsgáltuk az időben késleltetett, a részleges, a fokozatos és a reverzibilis elszakadást. Általánosan megállapítható, hogy a posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek még nem függetlenek teljes mértékben a szülői háztól. Az elméleti elemzés eredményeként azt is elmondhatjuk, hogy a posztadoleszcens életszakasz kor szerinti kategóriaként nem határozható meg, nevezett életszakasz egy speciális állapotot jelöl. Empirikus kérdés marad tehát, hogy hány fiatal - 20-25, vagy 30 éves - tartozik ehhez az életszakaszhoz.

A szülők részéről nagykorú gyermekeik számára nyújtott támogató, gondoskodó szolgáltatásokat, és ezek alkotóelemeit, a családon belüli intergenerációs transzferkapcsolatokat többféle szemszögből vizsgálhattuk: 1.) a gyermek szemszögéből nézve

a szülői háztól történő leválást, és a posztadoleszcens életszakasz kialakulását, 2.) a szülők szemszögéből figyelembe véve a nagykorú gyermek és a szülő viszonyát, 3.) a család mint szolidáris közösség szemszögéből, 4.) társadalmi szempontok szerint, figyelembe véve a különböző társadalmak családon belüli transzfert szolgáltatások makroszerkezeti körülményeit.

Jelen írás célkitűzése az volt, hogy elméleti szempontból vizsgálja meg a posztadoleszcens életszakasz konstitutív viszonyait. Feltételezésünk szerint ez a fázis - mint önálló életszakasz - a gyermekkorral, a fiatalkorral és a felnőttkorral szemben csak az ipari társadalmakban jelenik meg a modernizáció következményeként. Többször is hangsúlyozzuk, hogy új életfázisról van szó. Ebből adódik az a kérdés, hogy a posztadoleszcencia valóban a modern kor terméke, prototípusa-e.

Egyes empirikus bizonyítékok alátámasztják, hogy a kutatás során elméletileg megalapozott kritériumok alapján már az iparosodás előtti társadalmakban bizonyos néprétegek között - igaz, szórványosan - megtalálható a posztadoleszcens életszakasz egy formája, például a nemeseknél, vagy a jómódú kézműveseknél. A paraszti néprétegek-nél is felismerhető, hogy a fiatal férfiak ténylegesen felnőttekhez kapcsolható kötelezettségeket gyakoroltak - bár ezeket a fiatal férfiakat még nem tekintették felnőttnek -, ami úgy értelmezhető, hogy a posztadoleszcencia bizonyos formái szórványosan az iparosodás előtti időkben is léteztek, de csak az iparosodás adta meg a feltételeit annak, hogy ez az életszakasz-forma elterjedhessen, és általános jelenséggé váljon. Az ipari és a posztindusztriális társadalmakban az elterjedtséget, az időtartamot illetően lehetnek például réteg-, és nem-specifikus különbségek, amelyek megjelennek a tapasztalati tényekben, de a bemutatott modellek empirikus teherbíróképességét nem befolyásolják. Éppen ellenkezőleg: az elméletben lefektetett analitikus szempontok segítségével lehet ezeket a különbségeket egy társadalmon belül - és még inkább az egyes társadalmak között - megfigyelni. A német társadalomban például megfigyelhető, hogy ezen életszakasz tartamát tekintve jelenleg bizonyos rétegtől, nemtől, és területtől függő különbségek vannak, de ezek a különbségek már nem annyira nagyok, és a korábbi különbségek is csökkennek. Mindebből arra következtethetünk, hogy a posztadoleszcens életszakasz az idők folyamán csaknem minden felnőtt - főleg a férfiak - életrajzában biztos részévé vált. Ez a magyar társadalomra például nem feltétlenül érvényes.

Emellett azzal is számolni kell, hogy tekintettel az időbeli elhelyezkedésre, formára, és időtartamra, a posztadoleszcens életszakasz a családi állapottól - például a gyermekszámtól, vagy a család szocioökonómiai helyzetétől - függően másképp alakulhat. Hogy vajon ténylegesen ez-e a helyzet, az még további kutatások tárgya. A németországi vizsgálataink azt mutatják, hogy a sokgyermekes családoknál a posztadoleszcens életszakasz hossza átlagosan rövidebb. Ez a sokgyermekes családok szocioökonómiaiilag depriváltabb helyzetével függ össze. Ezért a gyermekeket „sürgetik” - vagy ők „kötelezve érzik magukat” -, hogy munkavállalással hamarabb teremtsék meg anyagi függetlenségüket, mint például azok a fiatal felnőttek, akiknek nincsen testvérük. De a németországi kutatásunkban a testvérek sorrendje és a posztadoleszcens életszakasz hossza között nem tudunk összefüggést megállapítani, nem úgy, mint a fiatal felnőttek neme között - a posztadoleszcens életszakasz a nőknél átlagosan rövidebb.

Ezek az empirikus összefüggések mindenestre arra utalnak, hogy az itt bemutatott elméleti koncepcióból levezetett indikátorok alkalmasak mind az elméleti, mind a plauzibilitás-kritériumok által nyert előzetes hipotézisek megvizsgálására.

A posztadoleszcens időszak kutatásakor természetesen különbséget kell tenni nők és férfiak életútja között, amivel most a tanulmányban nem foglalkoztam. A fiatal felnőttek társadalmi rétegenként és területi, települési hovatartozás alapján is differenciáltak. Jelen tanulmány azonban a fentieket figyelmen kívül hagyva általában tárgyalja és elemzi ennek az életszakasznak az előzményeit és sajátosságait, struktúráját.

Irodalom

- Ariès, Philippe (1988): *Geschichte der Kindheit*. München: Deutscher Taschenbuchverlag
- Baethge, Martin (1989): Jugend - Postadoleszenz in der nachindustriellen Gesellschaft. In: Manfred Marckfeld/Rosemarie Nave-Herz (Hrsg.) *Handbuch der Familien- und Jugendforschung*. Band II: Jugendforschung. Neuwied/Frankfurt a. Main, 155-166. Luchterland
- Baethge, Martin-Schomburg, Harald-Voskamp, Ulrich (1983): *Jugend und Krise. Krise aktueller Jugendforschung*. Frankfurt a. M./New York: Campus
- Behnken, Imbke-Zinnecker, Jürgen (1992): Lebenslaufereignisse. Statuspassagen und biografische Muster in Kindheit und Jugend. In: *Jugend '92. Lebenslagen, Orientierungen und Entwicklungsperspektiven im vereinigten Deutschland*. Bd. 2. Opladen, Jugendwerk der Deutschen Shell, 127-144. Leske + Budrich
- Bien, Walter (1994): *Eigeninteresse oder Solidarität*. Beziehungen in modernen Mehrgenerationenfamilien. DJI-Familien-Survey 3. Opladen: Leske + Budrich
- Buchmann, Marlis (1989): Die Dynamik von Standardisierung und Individualisierung im Lebenslauf. Der Übertritt ins Erwachsenenalter im sozialen Wandel fortgeschrittener Industriegesellschaften. In: Ansgar Weymann (Hrsg.) *Handlungsspielräume. Untersuchungen zur Individualisierung und Institutionalisierung von Lebensläufen in der Moderne*. Stuttgart, 90-104. Enke
- Eisenstadt, Shmuel (1960): *Von Generation zu Generation. Altersgruppen und Sozialstruktur*. München: Juventa
- Fischer, Arthur-Fuchs, Werner-Zinnecker, Jürgen 1985. *Jugendliche und Erwachsene '85*. Generationen im Vergleich. 5 Bde. Leverkusen: Jugendwerk der Deutschen Shell: Leske + Budrich
- Gillis, J. R. (1980): *Geschichte der Jugend. Tradition und Wandel der Altersgruppen und Generationen in Europa von der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Weinheim/Basel: Beltz
- Hurrelmann, Klaus (1994): *Lebensphase Jugend: Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Weinheim/München: Juventa
- Inglehart, Ronald (1977): *The silent revolution*. Princeton: University Press
- Junge, Matthias (1995): *Forever Young? Ergebnisse eines sekundär-analytischen Vergleichs junger Erwachsener in Ost- und Westdeutschland*. Opladen: Leske + Budrich
- Keniston, Kenneth (1968): *Young Radicals*. New York: Harcourt, Brace & World
- Keniston, Kenneth (1989): Entwicklung der Moral, jugendlicher Aktivismus und moderne Gesellschaft. In: Rainer Döbert-Jürgen Habermas-Gertrud Nunner-Winkler (Hrsg.) *Entwicklung des Ichs*. Königstein, 294-306. Athenäum
- Kohli, Martin (1985): Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 37, 1, 1-29. Westdeutscher Verlag
- Lüscher, Kurt-Schultheis, Franz (Hrsg.) (1993): *Generationenbeziehungen in „postmodernen“ Gesellschaften*. *Konstanzer Beiträge zur Sozialwissenschaftlichen Forschung*. Bd. 7. Konstanz: Universitätsverlag
- Mannheim, Karl (1928): Das Problem der Generationen. In: Kohli, Martin (Hrsg.) 1978: *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt/Neuwied, 38-53. Luchterhand
- Marbach, Jan (1994): Tauschbeziehungen zwischen Generationen: Kommunikation, Dienstleistungen und finanzielle Unterstützung in Dreigenerationenfamilien. In: Walter Bien (Hrsg.) *Eigeninteresse oder Solidarität*. Opladen, 163-197. Leske + Budrich
- Mayer, Karl Ulrich-Wagner, Michael (1986): Der Auszug von Kindern aus dem elterlichen Haushalt. Ein Erklärungsmodell für die Geburtsjahrgänge 1929-31, 1939-41 und 1949-51. In: Klaus F. Zimmermann (Hrsg.) *Demographische Probleme der Haushaltsökonomie. Beiträge zur qualitativen Ökonomie*. Vol. IX, Bochum: Studienverlag Brockmeyer
- Meulemann, Heiner (1992): Älterwerden und sich erwachsen fühlen: über die Möglichkeiten, das Ziel der Jugend zu verstehen. In: *Jugend '92. Lebenslagen. Orientierungen und Entwicklungsperspektiven im vereinigten Deutschland*, Bd. 2. Opladen, Jugendwerk der Deutschen Shell, 107-126. Leske + Budrich
- Neidhardt, Friedhelm (1970): *Die junge Generation*. Opladen: Leske
- Oerter, Rolf (Hrsg.) (1985): *Lebensbewältigung im Jugendalter*. Weinheim: Edition Psychologie
- Olk, Thomas (1984): Jugend und gesellschaftliche Differenzierung. Zur Entstrukturierung der Jugendphase. In: *Zeitschrift für Pädagogik*. Beiheft

- Pais, José Machado (1996): Erwachsenwerden mit Rückfahrkarte? Übergänge, biographische Scheidewege und sozialer Wandel in Portugal. In: Andreas Walther (Hrsg.) *Junge Erwachsene in Europa. Jenseits der Normalbiographie*. Opladen, 75-92. Leske + Budrich Richter, Rudolf-Riesenfelder, Andreas-Supper, Sylvia 1994. *Postadoleszenz. Ablösungsprozesse vom Elternhaus*. Schriftenreihe des Instituts für Soziologie. Wien
- Rosenmayr, Leopold (1976): Jugend als Spiegel der Gesellschaft? Zur Deutung neuer österreichischer Forschungen. In: H. Janig et al. (Hrsg.) *Schöner Vogel Jugend. Analysen zur Lebenssituation Jugendlicher*. Linz: Trauner
- 1988. Jugend als Spiegel der Gesellschaft? Zur Deutung neuer österreichischer Forschungen. In: H. Janig et al. (Hrsg.) *Schöner Vogel Jugend. Analysen zur Lebenssituation Jugendlicher*. Linz
- Schäfers, Bernhard (1989): *Soziologie des Jugendalters*. Opladen: Leske + Budrich
- Schröder, Helmut (1995): *Jugend und Modernisierung. Strukturwandel der Jugendphase und Statuspassagen auf dem Weg zum Erwachsensein*. Weinheim/München
- Schwarz, Karl (1989): Wann verlassen die Kinder das Elternhaus? Lebenslaufbeobachtungen nach Geburtsjahrgängen für den Zeitraum 1972-1987. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 15, 1, 39-58.
- SINUS-Institut (1984): *Die verunsicherte Generation - Jugend im Wertewandel*. Opladen: Leske + Budrich
- Tenbruck, Friedrich H. 1962. *Jugend und Gesellschaft*. Freiburg: Rombach
- Vaskovics, Laszlo (1993)a: A fiatal felnőtteknek nyújtott szülői segítség (On Post-Adolescent Parental Support). *AULA*, 1, 7-21. Budapest: Társadalomkutató Intézet
- 1993b. Postadoleszenz und Familienzyklus. Eine vergleichende Untersuchung in Deutschland (Ost und West) und Ungarn. In: Tagungsband i des 26. Deutschen Soziologentages, Düsseldorf, 28.09-02.10.1992. Opladen, 92-95. Westdeutscher Verlag
- 1993c. Elterliche Solidarleistungen für junge Erwachsene. In: Kurt Lüscher-Franz Schultheis (Hrsg.) *Generationenbeziehungen in „postmodernen“ Gesellschaften. Konstanzer Beiträge zur Sozialwissenschaftlichen Forschung*. Bd. 7. Konstanz, 185-202. Universitätsverlag
- Vaskovics, Laszlo (1996): Innerfamiliäre Transferbeziehungen zwischen den Generationen. In: Rainer K. Silbereisen-Laszlo Vaskovics-Jürgen Zinnecker (Hrsg.) *Jungsein in Deutschland. Jugendliche und junge Erwachsene 1991 und 1996*. Opladen, 317-329. Leske + Budrich
1997. Az életjárási kapcsolatok szociológiája. *Társadalom és Gazdaság*, 2. 107-111. Budapest: Közgazdaságtudományi Egyetem
- 1997a. Solidarleistungen der Eltern für ihre erwachsenen Kinder in den neuen und alten Bundesländern. In: Jürgen Mansel-Gabriele Rosenthal-Angelika Tölke (Hrsg.) *Generationen - Beziehungen, Austausch und Tradierung*. Opladen, 97-108. Westdeutscher Verlag
- 1997b. Generationenbeziehungen. Junge Erwachsene und ihre Eltern. In: Eckart Liebau (Hrsg.) *Das Generationenverhältnis. Über das Zusammenleben in Familie und Gesellschaft*. Weinheim/München, 141-160. Juventa
- 1997c. Ablösungsprozeß Jugendliche - Elternhaus. In: Laszlo Vaskovics-Heike Lipinski (Hrsg.) *Familiale Lebenswelten und Bildungsarbeit. Interdisziplinäre Bestandsaufnahme 2*. Opladen, 15-50. Leske + Budrich
- Zinnecker, Jürgen (1982): Porträt einer Generation. In: *Jugend '81. Lebensentwürfe, Alltagskulturen, Zukunftsbilder*. Jugendwerk der Deutschen Shell 80-122. Leske + Budrich

Változó ifjúság*

Az ifjúság átalakulásának elemzése, az „ifjúsági korszakváltás” értelmezése az 1980-as évektől foglalkoztatja a társadalomtudományokat. Ekkoriban sokasodtak meg a publikációk a fiatalok életviszonyainak, társas kapcsolatainak, magatartásának, gondolkodásmódjának és értékrendjének változásairól. Mára elegendő tapasztalat és magyarázat gyűlt össze ahhoz, hogy választ adjunk a kérdésre: milyen lett az „új ifjúság”?

Tanulmányom első részében történeti szempontokból közelíték ehhez a kérdéshez, a második részben pedig megkísérlem vázlatosan összefoglalni a változások általam legfontosabbnak tartott eredményeit. Rövid utalásokkal kell majd megelégednem végig, hiszen igen sokféle és szerteágazó problémákat tárgyalok majd.² Elsősorban magyarországi kutatásokra támaszkodtam, de a változások globális jellegűek, hivatkozni fogok tehát több helyen nemzetközi szakirodalomra is. Írásomban azonban nem az ifjúságkutatás teljes témakörével foglalkozom, hanem csak azt kívánom összefoglalni: a korábbi ifjúsághoz képest hogyan és miben változott meg a mai fiatal nemzedék?

A jelenkor felé

Az európai modernizáció vezetett ahhoz, hogy a gyerekkor és felnőttkor között egy nemzedéket kijelölő új életszakasz formálódott ki, az ifjúságé. A korábbi társadalmak és kultúrák kiskorúként határozták meg azokat, akik nem felnőttek és nem férfiak. Felnőtté válni egy vallásos rítus, a beavatási szertartás keretében lehetett. A 16.-tól a 19. századig tartó népesedési átmenetek, gazdasági és társadalmi átalakulások, kulturális változások vezettek a gyerekkor és felnőttkor között élő nemzedék kialakulásához.

Viharos nemzedék volt ez, a „Sturm und Drang”-é, az európai romantikáé, a Márciusi ifjaké, a „Fiatal Németországé. Stendhal, Victor Hugo, Petőfi és Jókai, majd Flaubert és Tolsztoj tiszta jellemeknek, a lelkesült idealizmus fiainak és lányainak, tehetségeseknek és becsvágyóaknak festette az ifjú nemzedék tagjait, aztán pedig, a 19. század közepétől, a forradalmak bukása után kiábrándultaknak és megcsömöröltekknek. Olyan fiataloknak, akik elutasították a konvencionális erkölcsöt, az álszent világot, az idősebbek hazug viselkedését és ósdi ízlését. Ezek a fiatalok a szülők és nagyszülők világa helyett, egy új világot kívántak teremteni.

Az új nemzedék persze nemcsak híres fiatalokból állt. A változás átfogta az ifjúság teljes körét, kihatott egész életére, sőt, az idősebb korosztályokéra is. Ennek lényegét így fogalmazta meg K. Mannheim: „A statikus viszonyok az áhítat érzelmi értékét teremtik meg, amikor az ifjúság hajlik arra, hogy alkalmazkodjék az öregekhez, s még külső megjelenésében is idősebbnek mutatkozzék. A fokozódó dinamika tudatosítása arra készíti az idősebb nemzedéket, hogy nyitottabb legyen a fiatalsággal szemben.” (Mannheim, 2000:230) A folyamatos megújulás és élénk mobilitás miatt van ez így. A modern társadalmakban a fiatalok előnyben vannak az idősebbekkel szemben az élet olyan területein, ahol felgyorsul a régi tudás elavulása és ahol egészen új eszközök, eljárások jelennek meg. Ez a gyorsulás és változás figyelhető meg az európai felvilágosodás óta.

* Első megjelenés: Educatio 2010/2.

A 18. századtól a haladás, a mobilitás és teljesítmény elvének megfelelően értelmezték át az emberek lehetségszféráit. Az ifjúság feladata ettől kezdve már nem annyira a múlt megőrzése, a szülők és nagyszülők világának fenntartása, hanem sokkal inkább a fogékonyság, az újat akarás és fejlesztés, a jövő beteljesítése lett. A haladás alapját a világi műveltség, a tudományok és művészetek elsajátítása jelentette. Így lett a fiatalság fő tevékenysége a tanulás. Hiszen bennük kell látni a jövő zálogát, a tudomány és az ipar jövőjét, a javuló közállapotokét, az igazságosabb társadalomét és a jobb világét.

Ezt szolgálta az általános tankötelezettség törvénybe iktatása a 19. században, amit követett a közoktatás elterjesztése, illetve az európai iskolarendszer terjeszkedése sokféle irányba. A korábbi évszázadokban kevesen gondolták, hogy valamennyi gyereknek iskolában kell tanulnia, s hogy az önkormányzatoknak és az államnak közoktatási feladatai vannak. A modernizáció hatására viszont egyre szélesebb körben terjedt el, s kezdett magától értetődővé válni ez a gondolat. Hosszú ideig tartott, amíg a szülők túlnyomó többsége nélkülözhetetlennek tartotta azt, hogy gyermekeik iskolába járjanak. Az iskolarendszer expanziójának első szakaszában, a tizennyolcadik század végétől a 20. század közepéig terjedt el az alsó fokú (elemi) iskolák hálózata, ezután pedig, nagyjából az 1980-as évek végéig a különféle középiskolák váltak a közoktatás általános intézményeivé. (Meyer-Ramirez-Soysal, 1992)

A 20. század elején kezdik felfedezni a kamaszok lélektanát is.² Elsőként S. Hall, majd E. Spranger elemezte alaposabban azokat a viselkedési, érdeklődési és gondolkodási sajátosságokat, amelyek megkülönböztetik ezt a korosztályt a gyerekektől és a felnőttektől. De főleg Charlotte Bühleré az érdem, hogy felhívta a figyelmet a fokozott befelé fordulásuk, énjük iránti intenzív érdeklődésük sajátosságaira. (Bühler, 1922) S. Freuddal vitatkozva fejtette ki álláspontját arról, hogy felnőtt énünk nem a csecsemőkor mélységeiben, hanem a kamaszkor reflektív világában alakul ki. Naplókát elemezve hívta fel a figyelmet arra, hogy milyen mély lenyomatot hagynak a pubertáskori élmények a későbbi személyiségen. Pszichológusok és pedagógusok már ekkor írnak arról, hogy az ifjúkort ne csak előkészületként és átmenetként értelmezzük, hanem vegyük észre azt a sajátos világot és kultúrát is, ami e nemzedék tagjait - és csak őket - egybefogja.³

Az új lélektan tehát a gyerekkor sajátosságait, az életkori sajátosságokon alapuló fejlődés szükségleteit hangsúlyozta. Nem a gyerekek alárendelését tűzte ki célul, hanem azt kívánta a pedagógusoktól, szülőktől és oktatási hatóságoktól, hogy az egészséges fejlődéshez teremtsék meg a szükséges feltételeket. Az ilyen szemlélet nagy hatással volt a pedagógiai reformokra (például a koedukáció bevezetésére), de a családi nevelésre is. Főként a 20. század közepétől lehetett megfigyelni azt, hogy a gyerekközpontú nevelés egyre szélesebb körben terjed el, a tekintélyelvű szülői magatartás viszont kezd visszaszorulni. (Torrance, 1998) T. Parsons az 1960-as évek elején megállapította, hogy a szülők új nemzedéke megérteni próbálja az ifjúsági kultúrát és arra törekszik, hogy nagyobb önállóságot biztosítson gyerekeinek. (Parsons, 1964) Az egymás iránt toleránsabb szülő és gyerek tudomásul veszi a másik nemzedékhez tartozó családtag

1 Némileg bővebben elemeztem az „új ifjúság” kialakulásának összetevőit egy korábbi tanulmányomban (Somlai 2007b).

2 Ekkoriban kezdődik a tudományos igényű ifjúságkutatás. Ennek történetéhez lásd Rosenmayr 1976; Cohen 2006.

3 A pszichoanalitikus szemléletnek persze később is rendkívül nagy hatása volt a kamaszkor kutatására. Elegendő itt E. Erikson munkásságára utalni (Erikson 1968).

értékeinek és életstílusának eltéréseit a sajátjától. A nevelés tehát partneribb lett, de nem egyszerűbb. Szülő és gyerek egyaránt tehetetlennek érezheti magát sokszor, vagyis a nemzedékek közötti kapcsolatok problematikusabbak lettek, tele ambivalenciával. (Lüscher- Liegle, 2003)

De másfajta fejleményekre, például *ifjúsági tömegmozgalmakra* is felfigyelhetünk a 20. század első felében. 1917-ben Oroszországban győz a bolsevik forradalom, az új rendszer pedig betiltja a régi ifjúsági szervezeteket, s létrehoz egy újat, a Komszomolt. Ez a szervezet nem választható, hanem kötelező lesz a fiatalok számára, s miközben a világ átalakítását hirdeti, szorosan követi a kommunista párt irányítását. Nyugat- és Közép-Európában is létrejönnek kommunista ifjúsági szervezetek, de teret nyernek másfajta eszmék és mozgalmak is. Például az anarchisták vagy a demokratikus szocializmus híveiei. Népszerűek lesznek - főleg Németországban - a hagyományőrző, nacionalista, sőt, a militarizmust képviselő diákegyletek, s mindinkább a szélsőjobb, a nemzetiszocializmus szervezetei.

Korábban sokan hitték azt, hogy a fiatalok eleve haladók. Ilyen feltételezésekkel szemben találta szükségesnek hangsúlyozni már az 1920-as években Mannheim Károly: „Semmi sem helytelenebb annál a vélekedésnél - amit a generációk teoretikusainak többsége kritikátlanul előfeltételez -, hogy a fiatalság progresszív, az öregek meg eo ipso konzervatívok. A mai tapasztalatok bőségesen jelzik, hogy az idősebb, liberális nemzedék politikailag progresszívbab is lehet bizonyos ifjúsági köröknél (»legény egyletek« stb.)”. (Mannheim, 2000:224)

A későbbi európai fejlemények Mannheimet igazolták. Például Németországban 1931-ben a 18-30 év közöttiek aránya a népességben 31 százalék, a Nemzetiszocialista Párt tagságában viszont 61 százalék volt. (Dudek, 1993:312) (Ugyanakkor a Német Szociáldemokrata Párt, az SPD tagságában 19 százalék volt e korosztály részesedése. Az esetleges „áthallást” előidézni e sorok írójának szándékában állt.)

Mussolini, majd pedig Hitler győzelmével új politikai rendszerek, a fasizmus különféle változatai jöttek létre Olaszországban és Németországban, aztán pedig Spanyolországban, Portugáliában. Ezek a diktatúrák ifjúság-kultuszt intézményesítettek, totális szervezeteket és ellenőrzést próbáltak bevezetni, miközben az „új rend” és „új ember” eljövételét hirdették. Tiltották az autonóm ifjúsági kultúrát és intézményeket, felügyelték a szubkultúrákat és rendezvényeket, viszont létrehozták saját ifjúsági szervezeteiket - mint pl. a Hitlerjugendet - amelyek „önkéntes engedelmességet” vártak el a fiataloktól.

A 2. Világháború és az antifasiszta koalíció győzelme véget vetett a fasiszta rendszereknek. Az 1950-es évektől Nyugaton a fogyasztói társadalmak és jóléti államok korszaka jött el. Mindenütt emelkedett a nemzeti jövedelem és az életszínvonal, növekedett a foglalkoztatás és a fogyasztás, gyarapodott a népesség jóléte. Történelmileg példátlan gyarapodás ment végbe a családokban s új korszak kezdődött az ifjúság körében is. Ekkortól bomlott ki az autonóm „ifjúsági kultúra” a maga sajátos jel- és jelentésvilágával, városi nyelvezetével, tömegsajtójával, reklámozott példaképeivel és sztárjaival, zenéjével és társastáncaival, újra meg újra változó divatjaival. Ennek keretében fognak majd tömeggyártani olyan ruhákat, cipőket, divattárgyakat és eszközöket (pl. hangszereket vagy nyári és téli sporteszközöket), amelyeket elsősorban e korcsoport számára terveztek.

Közép és Kelet-Európa szocialista rendszereiben nem az egyéni fogyasztást serkentették, hanem tervgazdasági keretekben próbálták szabályozni az ifjúság életviszonyait. Teljes foglalkoztatás volt, munkakényszerrel és anyagi biztonsággal, a párt-elit vezetésével és

osztályharcos káderpolitikával. Pártállami ellenőrzés nélkül nem alakíthattak fiatalok közéleti szervezeteket.⁴ Mégis serkentek új kezdeményezések, s már az 1960-as évektől megfigyelhető volt a nyugati ifjúsági kultúra hatása az itteni fiatalok gondolkodására, ízlésére, nyelvhasználatára, hajviseletére és öltözködésére.

Az 1960-as évek végén köszöntött be a beat-nemzedék „ellenkultúrájának” és alternatív életstílusának kora Európában, illetve a világ más részein. A fiúk rövidre fésült, lesimított és rendezett hajviseletét hosszú haj váltja fel, a zakós, öltönyös, kiskosztümös divat helyett pedig Kelet-Berlinben, Varsóban és Moszkvában is farmer-ruházatot szeretnek - vagy szeretnének - hordani a fiatalok. Népszerűek lesznek a hippik és a protest-songok, újabb és újabb csoportkultúrák alakulnak ki (rockerek, metálosok, punkok, szkinhedek, alternatívok, stb.), hódít a tekintélyellenes nonkonformizmus és pacifizmus („make love not war”), egyre-másra alakulnak kommunák.

1968 újabb korszakhatárt jelöl a fiatal nemzedék történetében. Berkleyben, Párizsban, Nyugat-Berlinben és másutt diáklázadások rázták meg a fogyasztói társadalmakat, Prágában viszont a demokratikus átalakulásért tüntettek a fiatalok. (Feuer, 1969) Az új baloldali ifjúság bírálta a kapitalista és az államszocialista rendszereket egyaránt. Úgy látták, hogy mindkettőben olyan erők uralkodnak, amelyek elidegenítik az embereket a legfontosabb értékektől. A manipulált fogyasztás vágya elnyomja a kreativitás és spontaneitás szükségleteit, a bürokratikus uralom kiüresíti a közéletet. Ezekben a rendszerekben, a pénz és a politikai hatalom irányítása alatt elsorvadnak a közösségek, eltorzulnak, „egy dimenzióssá” válnak az emberek. „Át kell vágni az intézményeken!” („Marsch durch die Institutionen”) hirdette meg a célt Rudi Dutschke, az új baloldal egyik vezető személyisége. Ez nem sikerült. A lázadó fiatalok sehol nem győztek, de hatásuk mindenütt maradandó lett a gondolkodásra, ízlésre, szükségletekre.

Eközben alakult ki az ifjúságszociológia. Előzményei visszanyúlnak még az 1920-as évek Franciaországára⁵ és a weimari Németországra, ahol Mannheim Károly értelmezte a nemzedéki problémát és az ifjúság társadalmi szerepét.⁶ Az 1950-es évek elején bonthatkozott ki polémia az amerikai szociológiában arról, van-e önálló ifjúsági kultúra,⁷ az évtized végén pedig fontos vitairatot publikált Németországban H. Schelsky a háború utáni apolitikus, pragmatikus és főként szkeptikus nemzedékről. (Schelsky, 1957) Az 1960-as évek elején főleg az új nemzedék értékrendszere, életmódja, szerkezeti helye és szociálintegratív jelentősége foglalkoztatta az amerikai szociológiát, míg F. Tenbruck egy fontos tanulmányban foglalta össze az ipari társadalmak fiatalságának legfontosabb attribútumait. (Tenbruck, 1965:87-89) Eszerint az új nemzedékre jellemző a fiatalkori életszakasz megnyúlása, a helyzetéből fakadó bizonytalanság, a saját kultúra igénye (miközben a fiatalok kultúrája egyre inkább rányomja bélyegét az egész kultúrára) és a nemzetköziesedés (ma így mondanánk: „globalizáció”).

4 A szocialista pártállamban zajló politikai szocializációhoz lásd Szabó, 2000.

5 F. Mentré „Lés générations sociales”, Paris, 1920. Ennek kapcsán írja Mannheim: „A franciákat az utóbbi időben egyébként már csak azért is érdekli a nemzedékváltás, mert közvetlen tanúi voltak annak, hogyan kerekedett hirtelen a liberális-kozmpolitá hullám fölébe a feltörekvő nacionalista ifjúság” (Mannheim, 2000:205).

6 Mannheim 2000. Ez a tanulmány máig is legfontosabb klasszikusa a témakörnek. Mannheim mélyrehatóan elemzett benne olyan szerteágazó problémákat, mint a korosztályi határok, az egyes nemzedékek egysége és a különböző nemzedékek összetartozása („az egyidejű nem-egyidejűsége”), a nemzedékváltás menete és a kulturális átöröklés, a nemzedéki konfliktusok, stb.

7 A vitát ismerteti és tagadja az önálló ifjúsági kultúra létét Elkin-Westley, 1955.

Előremutató elemzés volt ez. F. Tenbruck olyan tendenciákra figyelt fel, amelyek majd csak az ezredfordulón fognak kikristályosodni.⁸ Aztán a 20. század utolsó harmadában olyan változások mentek végbe a világon, amelyek döntően határozzák meg a mai ifjúság arculatát.

Az 1970-es évek olajválságát követően átalakult a világ gazdasága. A legfejlettebb országokban a szolgáltatások gazdaságán alapuló, „poszt-indusztriális” társadalmi rendszerek jöttek létre, a nagyipari termelés tekintélyes hányada pedig átkerült a világ más régióiba. A 20. század végén összeomlott a szocialista rendszer Európában és felbomlott a Szovjetunió. Ez a változás is hozzájárult ahhoz, hogy a kapitalizmus antiszociálisabb, széles társadalmi rétegek helyzete pedig bizonytalanabbá vált. Stagnálni, sőt, csökkenni kezdtek a reálbérek, meggyengültek a szakszervezetek, a tőke adóterheit áthárították a munkára, növekedtek a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek, meginogtak a jóléti intézmények és masszív mélyszegénység („underclass”) alakult ki. (Szalai, 2006)

Az új-kapitalizmus egyik fontos tendenciája lett az áruviszonyok fokozott behatolása olyan területekre (közoktatás, szakoktatás, felsőoktatás, gyógyítás, tömegsport, stb.), amelyeket korábban az újraelosztáson keresztül a jóléti politika szempontjai révén szabályoztak. A mai fiatalok életviszonyait nyomatékosan érintik ezek a változások.

Ezzel párhuzamosan a 20. század utolsó harmadában nagyon fontos népesedési változások is bekövetkeztek a fejlett országokban. A népességtudomány „második demográfiai átmenet”-ként tárgyalja ezeket: (Van de Kaa, 1987)

- Változtak a párkapcsolatok: csökkent a házasodások, növekedett a házasságon kívül együtt élők száma.
- Később házasodnak a fiatalok.
- Növekszik a válások száma.
- Mind több szülő egymástól külön élve neveli gyermekét.
- Gyarapodik az egyedül élők („szinglik”) száma.
- Évekkel később szülik meg első gyermeküket a nők.
- Növekszik a házasságon kívüli születések száma.
- Terjed az abortusz, és mind több olyan pár található, amelynek tagjai nem vállalnak gyereket.
- Csökken a termékenység. A születések száma már nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját sem.
- Ritkábbak a veszélyes járványok, visszaszorult a csecsemők és gyerekek halandósága.
- Sokat javultak a higiéniai feltételek, növekedett a születéskor várható élettartam és a népesség átlagos életkora.
- Öregszik a népesség; a természetes szaporulat helyett mind több országra jellemző a népesség-fogyás; egyre több viszont az olyan család (főleg Észak-Európában), mely már négy nemzedék tagjaiból áll.

Ezzel elérkeztünk a jelenkorhoz s annak ifjúságához.⁹

⁸ S tette mindezt még a „második demográfiai átmenet” előtt, hiszen abból indult ki, hogy felgyorsult a fiatalok felnőtté válása, mert hamarabb házasodnak és hamarabb érik el a gazdasági önállóságot.

⁹ Persze még sok más hosszabb és rövidebb időtávú változást is figyelembe kellene venni ahhoz, hogy világosabb történeti képünk legyen. Például azt, hogy a 20. század végére mennyire vált mintaadóvá az idősebbek számára a fiatalok kultúrája az érintkezésben és nyelvhasználatban, fogyasztásban és szabadidő-töltésben. Át kellene tekinteni azt is, ahogyan átalakultak a fiatalok életének térbeli és időbeli keretei. Például ahogyan megváltozott a pubertás és az érés tempója, a gyermekkori fejlődés. De vizsgálni kellene a táplálkozás és a lakáshelyzet változását, a különböző függőségek (alkoholizmus, kábítószer-függés) vagy a sokféle játék-

Kamaszkor után: a jelenkori ifjúság

A kitolódó életkor átalakította az emberek életútját is.¹⁰ Megváltoztak az egyes élet-szakaszok, a különböző nemzedékek útjai, s ennek keretében alakult át a fiatalkor is. Az átalakulás legfontosabb eredményének azt tartom, hogy meglazultak a tanulás, a munka, a párkapcsolatok és a családi élet közötti összefüggések szálai. Nem úgy időzíti a legtöbb fiatal a tanulmányok befejezését és a munkavállalás, illetve állandó jövedelemszerzés megkezdését, a tartós párkapcsolat kialakítását, házasságkötést és család-alapítást, mint ahogyan a szülei, s főleg nagyszülei tették még az ipari társadalmak korában. (Wyn-Dwyer, 2006; a magyarországi időzítésekhez lásd Kabai, 2005) A fiatalkor hamarabb kezdődik és tovább tart, a tanulás és munka időszaka egybecsúszik, a pályaválasztási és a párválasztási döntések nem véglegesek, partnerek, lakóhelyek és életmódok váltakozhatnak, s ezáltal a felnőtté válás menete egyre bizonytalanabbá válik.

Elsőként K. Keniston nevezte „poszt-adoleszcens”-eknek - tehát „kamaszkor utániaként az ilyen fiatalokat (Keniston, 1970) , az ifjúságszociológia pedig főként a 80-as évek óta foglalkozik az új jelenségekkel.

Mindez persze csak a fejlett, poszt-indusztriális társadalmakra érvényes.¹¹

De a fejlett országokban is csak a korosztály kisebbsége illik bele teljesen a poszt-adoleszcens ideáltípusába. Azok, akik egyetemre, főiskolára járnak vagy jártak, szakképzettek (esetleg többszörösen), még nincs családjuk, stb. Összes jövedelmük sokféle vegyes forrásból (pl. ösztöndíjak, alkalmi megbízások, részmunkák) tevődik össze, de jövedelmük tetemes hányadát szülei biztosítják - miközben sokan már nem élnek közös háztartásban szüleikkel. A korosztály tekintélyes hányada nem ilyen (Laki, 2006). Más helyzetben vannak a mélyszegénységben élő fiatalok, a szakma nélküli és a bevándorló szülők gyerekei, egyes etnikai és vallási kisebbségek tagjai. Mindazok tehát, akik bár húsz év körüliek, legfeljebb csak alkalmi munkához jutnak, vagy egyáltalán nem dolgoznak és nem is tanulnak, kirekesztett helyzetben élnek. A társadalmi törésvonalak

szenvedély alakulását; a fiatalkori devianciákként számon tartott viselkedések vagy a korosztályi bűnözés történetét, az ifjúsági szubkultúrákat, stb. A fiatal nemzedék részletesebb társadalomtörténetében feltétlenül írni kellene arról, hogy paraszt-fiatalok tették ki az ifjúság nagy tömegeit a 20. század elején a kelet-európai agrár-társadalmakban és Magyarországon is, száz év múlva viszont szinte eltűnt a parasztság. Vagy arról, hogy a 19. század végén és 20. század elején európai fiatalok milliói indultak az USA-ba munkát találni, szerencsét próbálni. A 20. század végén viszont inkább Európa a cél, Nyugat- és Kelet-Európa egyaránt, de más-más országokból, régiókból, földrészekből érkező fiatalok célpontja. Mindennek feldolgozására itt nincs lehetőség. Az eddigiekkel is csak jelezni tudtam az ifjúság újabb kori történetének néhány korszakát és vonulatát. A témakör előmunkálatai már régebben megkezdődtek és többen próbálkoztak részletes feldolgozással is (Mitterauer, 1986), de sok elméleti feladatot és empirikus kutatást kell elvégezni, hogy tisztábban láthassunk.

10 Szociológusok és demográfusok közül többen írnak arról, hogy a 20. század végén standardizált életútmodell helyébe de-standardizált változatok kerültek (Brückner-Mayer, 2004). E folyamatok eredményeként új (a szakirodalomban „differenciálódott”-nak, „nem-sztenderd”-nek nevezett) életút-minták terjedtek el. U. Beck szerint egy-egy építőközből, az „életútbeli kombinációs lehetőségekből jön létre a „barkácsolt” életút (Beck, 2003:245).

11 Ázsia, Afrika és Latin-Amerika legtöbb országának népességében továbbra is a fejletlen országokra jellemző helyzetet és tendenciákat találjuk: korai halálozást, magasabb csecsemő- és gyermekhalandóságot, rossz táplálkozást, alacsony (bár a korábbi évtizedeknél magasabb) iskolázottságot, stb. A fiatalság helyzete is más. A világ nagyobb régiói közötti különbséget jól érzékeltetik például a házassági tendenciák eltérései: első házasságkötésük idején a nők átlagos életkora az OECD országokban 25 év fölött volt 2000-ben, viszont Fekete-Afrikában 20 év alatt, Indonéziában, Indiában, Közép- és Dél-Amerika legtöbb országában pedig 20-21 év között (PRB, 2000).

és egyenlőtlenségek a fiatalok nemzedékén belül is megfigyelhetők. (A társadalmi szerkezet magyarországi törésvonalaihoz lásd Szalai, 2006)

Mindenesetre a „poszt-adoleszcencia” elterjedt a fiatalok között. A következőkben megpróbálom röviden összefoglalni az új ifjúság életének egyes területeit s az ott bekövetkezett változásokat!

Nemzedéki kapcsolatok a családban és a kortársak között

Korábban érintettem már a családi nevelés változását. A fiatalok közül sokan élnek hosszabb ideig együtt, közös lakásban szüleikkel. Ez főként Európa déli országában van így. Például a mediterrán országokban a 25-29 éves fiúk két harmada élt még együtt szüleivel egy közelmúltbeli felmérés szerint. (Kertzer-Barbagli, 2003) De Magyarországon is kitolódott az elköltözés tervezett ideje. (Bognár, 2007; Murinkó, 2009) Ilyen terveiket nem annyira tanulmányaik befejezésével vagy munkába állásukkal, hanem sokkal inkább házassági vagy azon kívüli együttélésükkel kapcsolják egybe a fiatalok. (Gábor, 2004) Persze előfordulnak egyéb változatok is. Például olyan fiataloké, akik egy sikerületlen együttélés vagy házasság után költöznek vissza a szülői házba.

Az évek múlásával a szülők egyre inkább elfogadják velük együtt élő gyerekeik autonómiáját. (De Singly-Cicchelli, 2003) Sok helyen igyekeznek „számottevő kölcsönös szabadságot kialakítani” egymástól.

De kapcsolataik nem szűnnek meg azt követően sem, hogy a fiatalok elköltöztek s aztán saját háztartást, otthont, esetleg családot alapítottak. Szociológiai kutatások megcáfolták T. Parsons-nak az „izolált” nukleáris családok elterjedéséről szóló tézisét (A tézishez: Parsons-Bales, 1955; a vitához és cáfolatokhoz lásd Skolnick, 1992:105-108) és azt igazolták, hogy a családtagok és rokonok között a mai társadalmakban is erős személyközi kötések találhatók. Tóth Olga folytatott erről vizsgálatokat Magyarországon. Eredményei azt mutatják, hogy a 22-27 éves fiatalok 75 százaléka élt együtt és 87 százalék rendszeresen találkozott egyik vagy mindkét szülővel. Legszorosabb kapcsolata szüleivel a diplomás, illetve egyetemista fiataloknak volt. (Tóth, 2002)

Szüleik és rokonaik segítik a mai fiatalok nagy hányadát például lakásszerzésben, tartós fogyasztási cikkek beszerzésében, tandíjuk és utazási költségeik befizetésében, a munkanélküliség áthidalásában. Ezt állapította meg Gábor Kálmán is a budapesti Sziget Fesztivál résztvevői között. (Gábor-Szemerszki, 2005) Hasonlóan vélekedtek egy, az egész kontinensre vonatkozó elemzés szerzői, akik szerint „szerte Európában egyre nyilvánvalóbb, hogy az elégtelen szintű állami támogatások korában a fiatalok mindinkább szüleik támogatására szorulnak”. (Furlong-Stalder-Azzopardi, 2003:44)

Fontos elméletet fogalmazott meg a nemzedéki problémáról S. Eisenstadt az 1950-es évek közepén. (Eisenstadt, 1956) Szerinte a család életkorilag inhomogén és funkcionálisan univerzális csoport, amely az agrártársadalmak szerkezeti egységét, termelési közösségét képezte. A modernizáció során azonban funkcióváltozás következik be. A család visszavonult a magánélet területére, s részben vagy egészben más, hivatásos szervezetek vették át a családok termelési, oktatási, ápolási és egyéb funkcióit. Az így bekövetkezett változások az életkorilag heterogén közösségek háttérbe és az életkorilag homogén csoportok előtérbe kerülésével jártak. Ennek során a kortárscsoportok váltak fontos kapocsná a család és a társadalom között.

A kortárs kapcsolatok létrejöttében és fennmaradásában továbbra is meghatározó a territorialitás elve. A fiatalok ma is elsősorban azokkal ismerkednek, barátkoznak, azok közül választanak partnert és párt maguknak, akik a közelükben élnek. De a jelenkori diákélet meghatározó összetevője lett a rövidebb-hosszabb ideig tartó külföldi tartózkodás és tanulás. Az Európai Unió egyik fontos törekvése az, hogy elősegítse a fokozott felsőoktatási mobilitást, a diákcserét, ösztöndíjak alapítását, nemzetközi programok folytatását. A határokon átnyúló személyes érintkezést segítik elő az új telekommunikációs eszközök is, főként pedig az e-mailek és internet. A fiatalok azt tapasztalják, hogy szubkultúráik is igen hasonlóak a fejlett országokban.

Fiúk és lányok

A fiatalok életét nagyban meghatározza a társadalmi nemek („gender”) kapcsolata, a nemi identitás és szocializáció. A 20. század egyik legfontosabb társadalom- és kultúrtörténeti folyamata során sok minden kiegyenlítőddött a nemek közötti egyenlőtlenségekből. A lányok hosszú ideig oktatási hátrányban voltak: közülük kevesen tanultak középiskolákban s még kevesebben egyetemeken. A század végére viszont ez megváltozott, s napjainkban már több lány, mint fiú vesz részt a felsőoktatásban. Továbbra is vannak jellegzetesen női pályák és fennállnak egyenlőtlenségek, például a vezető beosztások betöltésében. De sok olyan munkakör nőiesedett el, ahol száz évvel ezelőtt csak férfiakat lehetett találni. Ma már egyre több fiatal nőt találni a fejlett országok közigazgatásában, igazságszolgáltatásában, de rendőrségein, határőrségében és a hadseregben is. A női sportágak száma (még a küzdősportokban is) megközelíti vagy eléri a férfiakét. Egységesebb lett a két nem öltözködése, hajviselete.

Közben, e folyamattal párhuzamosan alakultak át a férfiak tevékenységei és szerepei. Közülük egyre többen vesznek részt olyan feladatok ellátásában (csecsemőgondozás, gyereknevelés, háztartási munkák), amelyek korábban a nők kizárólagos területéhez tartoztak. S talán az „apás szülés” mutatja legjobban azt, hogyan változtak meg a hagyományos nemi szerepek.

Mindez szorosan összefügg a fiatalok szexuális életének és normáinak átalakulásával. Erre legnagyobb hatással valószínűleg az orális fogamzásgátlók elterjedése volt az 1960-as évektől. Ez a folyamat radikálisan oldotta a fiatalok félelmét a teherbe esés veszélyétől. A szexuális érintkezés felszabadultabb lett s mind többen kezdték elfogadni azt, hogy együttlétük célja a kölcsönös örömszerzés. A fogamzásgátlás új eszközei kitágították a férfiak és nők új nemzedékeinek szabadságát, megszabadították őket a terhesség sorsszerű vállalásától és növelték személyes felelősségüket döntéseikért.

Fiúk és lányok tartós párkapcsolatai hamarabb kezdődnek, mint évtizedekkel ezelőtt és ritkábban végződnek házassággal szerte Európában. Gyakoribb a partnercsere és sokféle kapcsolati formára figyelhetünk fel a fiatalok között Magyarországon is. (Utasi, 2002) Évről-évre csökken a házasságkötések száma, emelkedik viszont az élettársi kapcsolatban élőké. A szinglik száma is növekszik. Ezt a jó módú poszt-adoleszcensek egyik életformájának tartja Utasi Ágnes. (Utasi, 2004) Az ilyen életformát választók számára kiemelkedően fontos a függetlenség, a szakmai teljesítmény, siker és karrier, a szabadidő eltöltésében pedig a változatosság és a magas szintű fogyasztás. Nagyra becsülik a barátságot - s ez fontosabb lehet körükben, mint a tartós párkapcsolatban élő, esetleg már családot alapító kortársaik számára.

A párkapcsolatok és életformák új világa együtt alakult ki a termékenység csökkenésével egész Európában. De a jelenkori népesedési és társadalmi tendenciákban fontos szerep jutott az iskolaévek és tanulás változásainak is.

Iskolák, művelődés, új médiumok

A poszt-indusztriális gazdaság egyik paradoxona a tudással kapcsolatos. A gyors technológiai és szervezeti fejlesztések leértékelik a hagyományos szaktudást („deskilling”), de mindezzel párhuzamosan a különféle képzésekre fordított idő egyre tovább tart. A szaktudásnak és a munkavégző készségeknek rendszeresen meg kell újulniuk. Ezt kívánják a gyors és gyakori változások a technikai eszközökben és a kommunikációs eljárásokban, az intézményekben és szervezetekben. „Élethosszig tartó tanulás”- ez lett a jelenkor legfontosabb közoktatási programja. Mindeközben folytatódik az iskolarendszer expanziója, s közben romlik az oktatás és az iskolai tudás színvonala. A legtöbb OECD-országban a 25-64 közötti korosztálynak közel a fele vesz részt valamilyen képzési programban. (OECD, 2009)

Korábban már utaltam az iskolarendszer expanziójának két évszázados menetére. Ennek jelenlegi szakaszában a felsőfokú képzés vált tömegessé. Egy-két nemzedékkel ezelőtt a 18-23 évesek töredéke járt egyetemre (túlnyomórészt fiúk), aztán a 20. század végén gyors ütemben növekedett a hallgatói létszám egész Európában, főleg pedig az egykori szocialista országokban. (Ladányi, 2003) 2000-ben már a 40 százalékot is meghaladta azok aránya az OECD-országokban, akik a középiskola után továbbtanultak.

A terjeszkedés és tömegesedés hatására romlik az oktatás színvonala az iskolarendszer minden szintjén. Magyarországon különösen érezhető a romló színvonal. Az általános iskolák, sőt, egyes középiskolák is funkcionális analfabétaként válnak meg sok gyerektől, de a felsőoktatásban szerzett diplomák is gyakran lepleznek ürességet, gyenge képzettséget. Az oklevelek nem ígérnek azt, hogy a fiatalok megfelelő munkához vagy álláshoz jutnak, s ennek megfelelően sokan tolják ki évekre a diplomák megszerzését. Ezáltal mind többen töltenek hosszabb időt annál, mint amennyi feltétlenül szükséges a képzési követelmények teljesítéséhez. „Parkoló pálya” lett így a felsőoktatás a fejlett országokban, ahol a fiatal nemzedék nagy hányada próbálja elhárítani a munkanélküliséget.

Más értelmet kap a színvonal romlása, ha figyelembe vesszük a művelődés átalakulását, például az elektronikus médiák jelentőségét. E folyamat hosszabb távú hatásai és eredményei ma még homályban vannak. Az újabb korosztályok sokkal kevesebb könyvet használnak, viszont sokkal több időt töltenek különféle képernyők előtt. A „Gutenberg utáni” világban tehát megváltozott az olvasás (és az írás) módja, menete, de nem világos, hogy ez miként függ össze a gondolkodás és a beszéd változásával, egyéb kognitív folyamatokkal, a tudásfajták állományaival, illetve a megismerés egész folyamatának módosulásaival.

Az biztos, hogy az ifjúság főszereplője lett a nemzedéki átalakulásnak, a művelődés, tájékozódás és kommunikáció megújulásának. Az ezredvég huszonevesei nőttek fel abban a környezetben, ahol új meg új informatikai eszközöket kezdtek használni az emberek. A szöveg, a kép- és a hang rögzítésének, továbbításának és felhasználásának új eszközeiből, a számítógépekből, mobil-telefonokból, videomagnókból, cd-lejátszókból, „sétáló magnók”-ból, mp3-lejátszókból főleg a fiatalok között lettek tömeges használati eszközök.

Munka és munkanélküliség

Az ezredforduló Európájában a 18 év feletti fiatalok nagy hányada - sok országban a túlnyomó többsége - tanuló, de többségük nem számíthat végzettségének megfelelő állásra. Sokan kezdik pályájukat szakképzettségüknél alacsonyabb szintű munkakörben. Közben viszont különféle alkalmi munkákat, időszakos megbízásokat végeznek a fehér, szürke és fekete gazdaság munkaerőpiacain.

Változások történetek azok életében is, akiket teljes munkaidőben foglalkoztatnak. Az alacsonyabb beosztásban dolgozók - s főleg a magánvállalatok alkalmazottai - közül sokan kényszerülnek ingyen túlórázni, mert féltik állásukat. De jóval meghaladja a törvényesen előírtat a fiatal menedzserek (a „yuppie”-k) munkaideje is.

A fiatalok bizonytalanságának érzését nagy erővel fokozza a munkanélküliség. Már a 80-as években felfigyeltek arra Európában, hogy a pályakezdők nemcsak néhány hónapot, hanem hosszú éveket várhatnak arra, hogy teljes munkaidőben végezhető tartós munkához, stabil munkahelyhez jussanak (Kohli, 1994:229). Magyarországon a rendszerváltás következtében csökkent a foglalkoztatottság, s ezen belül a foglalkoztatott fiatalok aránya is. A mélypont 1996 volt, azután javultak a foglalkoztatás mutatói, de a 2008-ban kezdődő újabb válság nyomán megint nőtt a munkanélküliek száma. Arányuk a 25-29 évesek között 2004-ben még 6,5 százalék, 2009-ben már közel a duplája, 12,2 százalék volt.

A pályakezdő munkanélküliek legnagyobb hányadát az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen fiatalok adják. A magasabban képzetteknek egész Európában jobb esélyeik vannak a munkaerőpiacokon (Müller-Gangl, 2003).

Persze nemcsak a fiatalok kerülnek ilyen helyzetbe. De az már az új nemzedék szocializációját határozza meg, hogy számíthat rá: élete folyamán - talán többször is - pályát kell módosítania. A poszt-indusztriális társadalmak jellegzetes tendenciája a sztenderd munkaviszonyok felbomlasztása és az atipikus foglalkoztatás elterjesztése a munkamegosztás minél több ágazatában. Ezek a tendenciák aláásták a szakmák és hivatások erejét az egyének társadalmi státuszának meghatározásában. Így aztán az, amit szakmai identitásnak tekintettek az ipari társadalmakban csak korlátozott mértékben fejlődhet ki a mai fiatalok körében. A korszellem is a rugalmasságot hirdeti, és azokat díjazza, akik a „lazább megoldások” híveiként állnak készen az új feladatokra.

Mentalitás, értékrend, horizont

Az ifjúság életszakasza tovább tart, mint régen, a felnőtté válás elhúzódik s ez fokozott bizonytalansággal jár. Jól példázza ezt, hogy már a 90-es évek Európájában is minden második-harmadik diák változtatott tanulmányai közben szakot, tagozatot vagy maradt ki éppen arról az egyetemről, ahova beiratkozott.

A fiatalok azért nem terveznek hosszabb távra, mert az életpályák alakulását diffúznak látják maguk körül. Úgy érzik, hogy közvetlen céljaik (tanulás, munkavállalás a szülőhelytől távolabb, utazás, stb.) eléréséhez nagyobb mozgási szabadságra, kötetlenebb életfeltételekre és kapcsolatokra van szükségük. Ezért húzódoznak a tartós elkötelezettségektől - mint amilyen a gyerekvállalás -, ezért terveznek rövidebb távra s kapcsolataikat is ilyen megfontolások szerint alakítják. A bizonytalanság nehezíti az olyan döntések meghozatalát (például a pályaválasztásban és a párválasztásban, s még inkább a családalapításban), amelyek tartós elkötelezettséggel járnak. A „yo-yo-nemzedék” tag-

jainak nevezi azokat a fiatalokat J. M. Pais, akik nem akarják feladni a visszafordíthatóságot („reversibility”) lehetőségeit.

A mentalitás problémáival függ össze az értékrend és életstílus átalakulása. Elsőként R. Inglehart figyelt fel arra még az 1970-es években, hogy poszt-materiális értékek a fiatalok körében átalakulnak. Később mindenfelé találták jeleit kutatók az önkifejezésre és (Ladányi, 2003; Pais, 1995; Inglehart, 1977) önmegvalósításra irányuló törekvéseknek, amelyek a „végső értékek” keresésével, ökológiai és spirituális érzékenységgel, az életminőség és jól-lét (wellbeing) hangsúlyozásával függenek össze. (Zinnecker, 1992; Wallace-Kovatcheva, 1998)

De vannak más, ellentmondó tendenciák is. A „materiális” szükségletekre vonatkozó fogyasztási statisztikák azt tanúsítják, hogy egyre fontosabb piaci célcsoport az ifjúság. Sok vizsgálat pedig azt mutatta ki, hogy az individualista szemlélet vált az értékrend szervező elvévé. Ezt tanúsítják például Magyarországon H. Sas Judit kutatási eredményei. Ő nyolcszáz fiatal értékrendjét vizsgálta előbb az 1970-es évek végén, majd pedig az 1990-es évek végén. Azt találta, hogy amíg a korábbi nemzedék terveinek közép-pontjában a családi élet állt, addig a jelenkori fiatalok elsősorban pályaterveken, főként értékes diplomák megszerzésén gondolkodnak jövőjüket tervezve. (H. Sas, 2002) Az individualizáció tendenciáit hangsúlyozta Gábor Kálmán is, (Gábor, 2004)¹² aki a Pepsi Sziget fiatalságának mentalitását és értékrendjét vizsgálta.

Ez az individualizmus azonban kétarcú. Szabadságra serkent a kényszer-integrációval szemben, de megfoszt a közösségtől. Egyéni ítéletre, ízlésre, önálló döntésekre készítet, s közben sóvárgást generál az együttes élmények, a közös értékrend és erős kötések iránt. A poszt-modern kultúra relativizmussal és intézményes toleranciával jár együtt. Mintha egyfolytában tágulna az ifjúság világának az a területe, amelynek bejáratára az van írva, hogy „megengedhető” és az is, hogy „válassz!”. Vajon tényleg toleránsabb ez a nemzedék a felnőtteknél? Egyes felmérések szerint igen. (Basanez-Inglehart-Moreno, 1997) De a relativizmus átalakította a fiatalok világlátásának horizontját is. Az átalakulás legfontosabb eredménye pedig a haladás elvének elutasítása lett.

A modernizáció eredményeiben bizakodó nemzedékek a jövő felé fordultak a felvilágosodás korától kezdve. A jövőre összpontosító világszemléletük egy történelmi irányt rajzolt ki, amelyről évszázadokon át azt gondolták, hogy közös útja az egész emberiségnek. Ez az irány a vadságból a barbárság, azután pedig a civilizáció és a modern társadalmak felé mutatott, a haladás útját jelezte és eligazított a történelem menetében. A 20. század utolsó harmadában több tényező idézte azt, hogy elhomályosult ez az irány s vele a jövő is. E tényezők közé tartozik a szocializmus bukása és a baloldali ideológiák hitelvesztése, a felismert globális ökológiai veszélyek, a nukleáris fegyverkezéssel, etnikai és nemzeti háborúkkal, illetve a vallási fundamentalizmussal kapcsolatos félelmek. Mindezek nyomán hitelét veszítette a történelemnek a haladáson alapuló modernista szemlélete. (Sárkány-Somlai, 2004)

A horizont változásával kerültek előtérbe az „identitás” problémái. Míg korábban a jövő volt elsődleges, s az jelölte ki a feladatokat a fiatalok számára is, addig az identitás-politikai kérdések a múltra, a hagyományokra, s azokra a kérdésekre irányítják a figyelmet, hogy „ki vagyok én és hova tartozom”. A nemzeti és kisebbségi törekvések, egyházpolitikai küzdelmek, illetve a politika világában a 90-es évektől erősödő „törzsi szellem” mind ebbe az irányba hatott.

12 Az individualizálódás mellett az ifjúság „középosztályosodását” is kiemelte Gábor Kálmán. Ezt a tézist többen bírálták lásd pl. Csákó, 2004.

Felmérések sokasága mutatta ki, hogy a fiatalok politikai érdeklődése erőteljesen csökkent az 1980-as évek után. De ezt tanúsítja például a zenei ízlés átalakulása is. Amíg az 1960-as, 1970-es évek rock-zenéjének sok dala, műfaja, együttese, énekesek kapcsolódott a diákmozgalmakhoz, emberi jogi küzdelmekhez, háborúellenes vagy a nukleáris fegyverkezés elleni szervezkedésekhez, addig az újabb elektronikus zenének nincs köze a politika világához. Magyarországon is egy apolitikus nemzedék szocializációját figyelték meg a kutatók. (Szabó-Örkény, 1998)

De azért voltak és vannak más fejlemények is. Például a kisebbségi fiatalok lázadásai. 2005 októberében Franciaországban olyan fiúk kezdtek autókat égetni, akiknek nagyapái Észak-Afrikából érkeztek a második világháború után és ipari munkások lettek. Az apák már megtapasztalták a munkanélküliséget a hetvenes évek elején, az unokák pedig még nehezebben tudnak munkát találni.

A 90-es évektől figyelhető meg Európában a szélsőjobboldal erősödése és a rasszista, sovinszta eszmék térnyerése is. Magyarországon elsősorban fiatalok hozták létre a „Jobbik”-ot és a „Magyar Gárdá”-t.

De más politikai áramlatok is elterjedtek az elmúlt évtizedekben. Ezek között kiemelhetők a zöld mozgalmak, amikben ugyancsak főként fiatalok szervezkednek. (Ferchhoff, 1999:244 és köv.) Kétségtelen, hogy az 1970-es évek olajválsága után „környezet-tudatosabb” lett az ifjúság. Ez is közrejátszott az életmód átalakulásában, például a városi kerékpározás elterjedésében.

Összegezés

Tanulmányomban előbb vázoltam az ifjúság történetét a „Sturm und Drang” kora után, majd pedig azt a változást, amit az 1980-as évek óta követhetünk nyomon. A poszt-indusztriális, új-kapitalista társadalmak ifjúságában erős törésvonal figyelhető meg a leszakadó, kirekesztődő és mélyszegénységben élő rétegek ifjúsága, illetve a „poszt-adoleszcens” fiatalok között. Az utóbbiak életrajzát elemezve bemutattam a családot, a tanulást és a munka világának változásait, a párkapcsolatok átalakulását, a fiatalok új értékrendjét és mentalitását. Főként ezek a változások nyomják rá bélyegüket az „ifjúsági korszakváltásra” és a felnőtté válás elnyúló folyamatára.

Irodalom

- Basanez, M., R. Inglehart & A. Moreno (1997): *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook. Findings from the 1990-1993 World Value Survey.* Anna Arbor: University of Michigan Press.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom.* Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég.
- Bognár Virág (2007): Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdetei. In: Somlai P. (2007a) (ed) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről.* Budapest, Napvilág. pp. 45-80.
- Brückner, Hannah & Karl Ulrich Mayer (2005): *The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place.* In: R. Macmillan (ed) *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Vol. 9. pp. 27-54). Amsterdam et al.: JAI Elsevier.
- Bühler, Charlotte (1922) :*Das Seelenleben des Jugendlichen.* Jena, G. Fischer.
- Cohen, Phil (2006): Az ifjúsági probléma újragondolása. In: Gábor K. & Jancsák Cs. (eds) *Ifjúságszociológia. Szemelvények.* Szeged, Belvedere. pp. 157-215.
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság egy áttagolódó társadalomban. In: Gábor & Jancsák (eds) *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben.* Szeged, Belvedere. pp. 11-14.
- Düdek, Peter (1993): *Geschichte der Jugend.* Seite 305-331 In: Krüger (Hrsg) *Handbuch der Jugendforschung.* Opladen, Leske und Budrich.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1956): *From generation to generation.* Free Press of Glencoe, Illinois.
- Elkin, Frederick & William A. Westley (1955): *The Myth of Adolescent Culture.* American Sociological Review, Vol.

20. pp. 680-684.
- Erikson, Erik H. (1968): *Identity - Youth and Crisis*. New York - London: W. W. Norton
- Ferchoff, Wilfried (1999): *Jugend an der Wende vom 20. Zum 21. Jahrhundert*. Opladen, Leske und Budrich.
- Feüer, Lewis S. (1969): *The Conflict of Generations*. New York - London, Basic books.
- Fürlong, Andy, Barbara Stalder & Anthony Azzopardi (2003): *Sebezhető ifjúság*. Szeged, Belvedere.
- Gábor Kálmán (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor K. & Jancsák Cs. (eds) *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere. pp. 28-72.
- Gábor Kálmán & Szemerszki Mariann (2005): *Sziget Fesztivál 2005*. <http://www.nepm-fo.hu/doc.php?doc=MjcyNA%3D%3D&f=/sziget-fesztival-kozonsage-2005.doc>
- H. Sas Judit (2002): „Egy napom tíz év múlva”. *Educatio*, No. 3. pp. 365-383.
- Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution*. Princeton University Press.
- Kabai Imre (2005): *Társadalmi rétegződés és életesemények*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Keniston, Kenneth (1970): *Youth: As a stage of life*. American Scholar, Vol. 39. pp. 631-654.
- Kertzer, David I. & Marzio Barbagli (2003): Introduction. In: D. I. KERTZER & M. BARBAGLI (eds) *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven - London, Yale University Press, XI-XLIV.
- Ladányi Andor (2003): Az európai felsőoktatás az 1990-es években. *Statisztikai Szemle*, No.1. pp. 28-37.
- Laki László (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In: Kovács I. (ed) *Társadalmi metszetek*. Budapest, Napvilág. pp. 177-205.
- Lüscher, Kurt & Ludwig Liegle (2003): *Generationen-beziehungen in Familie und Gesellschaft*. Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft.
- Mannheim, Karl (2000): A nemzedékek problémája. In: Mannheim K. *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris. pp. 201-254.
- Meyer, John W., F. O. Ramirez & Y. N. Soysal (1992): World Expansion of Mass Education, 1870-1980. *Sociology of Education*. Vol. 65. (April) pp. 128-149.
- Mitterauer, Michael (1986): *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am M. Suhrkamp.
- Murinkó Livia (2009): Első elköltözés a szülői házból. In: SPÉDER ZS. (ed) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, NKI. pp. 107-134.
- OECD (2009): *Education at a Glance 2009*. http://www.oecd.org/document/24/0,3343,en_2649_39263238_43586328_1_1_1_1,00.html
- Pais, José M. (1995): Growing up on the EU- Periphery: Portugal. pp. 195-208. In: L. CHISHOLM, P. BÜCHNER, H-H. Krüger & M. Dü Bois-Reymond (eds) *Growing Up in Europe*. Berlin - New York, Walter de Gruyter.
- Parsons, Talcott (1964): *Youth in the Context of American Society*. In: PARSONS, T. *Social Structure and Personality*. New York, Free Press. pp. 155-182.
- Parsons, Talcott & R. F. Bales (1955): *Family Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Free Press.
- Rosenmayr, Leopold (2006): *Jugend. Handbuch der empirische Sozialforschung*. Band 6. Stuttgart, F. Enke.
- Sárkány Mihály & Somlai Péter (2004): A haladástól a kontingenciáig. (Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről). In: Somlai P. (ed) *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Budapest, Napvilág. pp. 11-52.
- Schelsky, Helmut (1957): *Die skeptische Generation*. Düsseldorf-Köln, Eugen Diedrichs Verlag.
- Singly, Francois de & Vincenzo Cicchelli (2003): *Contemporary Families: Social Reproduction and Personal Fulfillment*. pp. 311-349. In: D. I. Kertzer & M. Barbagli (eds) *Family Life in the Twentieth Century*. New Haven - London, Yale University Press.
- Skolnick, Arlene S. (1992): *The Intimate Environment: exploring marriage and the family*. New York, Harper Collins, 5th ed.
- Somlai Péter (2007a): (ed) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág.
- Somlai Péter (2007b): A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In: Somlai (2007a) i.m. pp. 9-44.
- Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei*. Budapest, Új Mandátum.
- Szabó Ildikó & Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája. Minoritás Alapítvány*.
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest, Új Mandátum.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...?* Budapest, Osiris.
- Tenbruck, Friedrich H. (1965): *Moderne Jugend als soziale Gruppe*. S. 87-98 In: Friedeburg, Ludwig: *Jugend in der modernen Gesellschaft*. Köln-Berlin, Kiepenheuer und Witsch.
- Torrance, K. (1998): *Contemporary childhood: Parent-child relationships and child culture*. Leiden: DSWO Press.
- Tóth Olga (2002): *Kamaszkor után. Fordulópont*, No.16. pp. 24-30.
- Utasi Ágnes (2002): *A bizalom hálójában*. Budapest, Új Mandátum.
- Utasi Ágnes (2004): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Van de Kaa, Dick (1987): *The Second Demographic Transition*. *Population Bulletin*, 42: 3-57.
- Wallace, Claire & Sijka Kovatcheva (1998): *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. Houndsmill, etc. MacMillan-St. Martin's Press.

Wyn, Johanna & Peter Dwyer (2006): Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában. In: Gábor K. & Jancsák Cs. (ed) Ifjúságszociológia. Szemelvények. Szeged, Belvedere. pp. 249-268.

Zinnecker, Jürgen (1992): Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In: Gábor k. (ed) Civilizációs korszakváltás és ifjúság: a kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, József A. Tudományegyetem. pp. 29-48.

Ifjúsági korszakváltás*

(Tézisek)¹

Ifjúsági korszakváltás

A civilizációs korszakváltás és ifjúság problémája a hatvanas években vetődött fel. A korszakváltásra Jürgen Zinnecker tipológiát dolgozott ki. Szerinte két ifjúsági korszakról beszélhetünk: az egyik az ipuszturális társadalomra jellemző átmeneti ifjúsági, a másik pedig a posztinduszturális társadalomra vonatkozó iskolai ifjúsági korszak (Zinnecker, 1991). A két ifjúsági korszak általános vonásai, általános jellemzői lényegesen eltérnek egymástól. Az átmeneti korszakban egy korlátozott ifjúkorról, ifjúsági életszakasról van szó. Az ifjúkor a szakma megszerzésére korlátozódik, korán munkába kell állni, amelyet gyorsan követ a házasság és az első gyerek. A posztinduszturális társadalomban az ifjúkor egyre inkább kitolódik. Ez összefügg az iskolai idő megnövekedésével. Történelmi korszakként - ha meg akarjuk határozni a két periódust - az egyik periódus az átmeneti korszak a nyugati társadalomban a '60-as évek elejétől kezd felbomlani, míg ezzel szemben a keleti társadalmakban a '60-as évek végén kezd kibontakozni. Az új korszak a '70-es évektől kezd megjelenni Nyugat-Európában és a '80-as évek elején kezd egyre meghatározóbbá válni.

A két korszakot, Zinnecker nyomán, a következő dimenziók szerint vizsgálhatjuk:

Az egyik az idő dimenzió, a másik a szociális tér, a szociális intézmények világa vagy a szociális csoportok világa, és a harmadik dimenzió a kulturális autonómia foka (Zinnecker, 1991).

Az első dimenzió esetében az alapvető kérdés, hogy a fiatalok a mindennapi idő és az életidő mekkora hányadát invesztálják az ifjúsági életszakaszba. A társadalmilag előrelátható időbefektetéseket objektíven meg lehet határozni. Belsőleg lemérhető az „ifjúság életére és az ifjúság specifikus feladatokra” szánt időfedezet mennyiségén. Az egész életpályára vonatkozó feladatok állnak-e a napi és a heti programok középpontjában, vagy ezeket a feladatokat a mindennapi cselekvés melléktermékeként, mintegy mellékesen oldják meg?

A második dimenzió esetében az a kérdés, hogy a felnőtt társadalom mely intézményei és csoportjai fejtenek ki hatást az ifjúsági életszakaszra? Igen különböző intézményekről lehet szó, amelyek vagy a fiatalok vagy az ifjúsági intézmények rendelkezésére állnak. Az intézmények vagy a feladat-meghatározások szerint váltakoznak a társadalmi kontroll-mechanismusok típusai. Végül a fiatalabbak és az idősebbek, az ifjúság és a felnőttek generációs kapcsolatainak különböző típusait azonosíthatjuk. Aszerint, hogy melyik csoport tanul a másiktól, és melyik birtokolja a generációk közötti kulturális átadás képességét. Mead nyomán posztfiguratív, kofiguratív és prefiguratív generációs kapcsolatokat különböztethetünk meg (Mead, 1978). A posztfiguratív társadalmakban és csoportkapcsolatokban a fiatalabbak tanulnak az idősebbek előzetesen szerzett tapasztalataiból, a kofiguratívban a hasonló korú kortársak tanulnak egymástól, a prefiguratívban a kulturális potenciál a fiatal generáció jövőjében rejlik.

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2004/4.

A harmadik dimenzió a fiatalok kulturális autonómiájának kérdése. Az kérdés, hogy az ifjúság milyen önállóságot vív ki a mindennapi kultúra és a mindennapi életmód területén, illetve az alapvető társadalmi-politikai orientációk síkján. A nyugatnémet ifjúság relatív kulturális önállósodásának történetével kapcsolatban Zinnecker felhívja a figyelmet, hogy a második világháború után, az ötvenes évektől - az iparilag előállított zene és populáris kultúra segítségével - önálló ifjúsági kultúra alakult ki, amely megmutatkozik az ízlésformálásban és a mindennapi ifjúsági kulturális életstílusokban (Zinnecker, 1991). A hetvenes évek kezdetétől napjainkig tart az az eltérés, amely a fiatalok és felnőttek között jött létre a politikai-társadalmi és értékorientációk világában (Watts-Zinnecker, 1993).

Az átmeneti ifjúsági korszak

Az átmeneti korszakban az ifjúság viszonylag rövid és kevés szociális és kulturális ön-súllyal rendelkezik. A teljes életpályán belül az ifjúsági életszakasz kényszerű, átmeneti esemény. Az ifjúság a generációk láncolatában a felnőtt társadalomhoz igazodik. Az ilyen ifjú életszakasz szorosan kötődik a felnőttek intézményrendszeréhez, különösen a munka intézményeihez és a családhoz, a szűkebb szociokulturális környezethez. (Például a szomszédság miliőhöz, egyházi közösséghez és hasonlókhöz.) Nem önálló, hanem a kenyérkereső és a családi életre felkészítő életszakaszként írható le. Az ifjú lét sajátosságainak érvényesítése helyett a fiatalabbak az újak és a kezdők társadalmi pozícióját foglalják el. Következésképp a munkában, a családban és a társadalomban - a tapasztalt felnőttekhez képest - alárendelt szerepet játszanak.

Az iskolai ifjúsági korszak

Az iskolai ifjúsági korszakban az ifjúkor relatíve önálló életszakasz, melynek keretei között specifikus társadalmi életmódok, kulturális formák és politikai-társadalmi orientációs minták alakulnak ki.

Az ifjúsági korszak ezen típusában az ifjúsági életszakaszban az iskolai és képzési intézmények differenciálódott rendszere, és az általuk generált iskolai és képzési életpályákból fakadó szervezőerő válik meghatározóvá. Ez a meghosszabbodott ifjúsági életszakasz több az iskolai és képzési intézményekhez kötődésnél. Az idevágó életpályák jellegzetes vonásai egybeesnek ennek az életszakasznak az iskolán kívüli, szabadidős életmódjával, és fontos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is. Ifjúságkutatók körében elterjedt, hogy az ifjúság „eliskolásodásáról”, vagy „skolarizálódásáról” beszélnek, ha meg akarják ragadni azt a változást, amely az ifjú életszakaszra lett jellemző. (Hurrelmann, 1985, Mitterauer, 1986, Zinnecker, 1987). Azt hangsúlyozzák, hogy a fiatalok közül a 15. és 19. év között és aztán a 20. és 24. év között egyre többen látogatják

1 A tézisek kidolgozásakor figyelembe vettük a kilencvenes években az Oktatókutató Intézetben folytatott lokális vizsgálatainkat Sopronban, Salgótarjánban, Tamásiban, Győrött, Kecskeméten és Békéscsabán, Székelyudvarhelyen és Kolozsvárott. [Gábor Kálmán és társai (1997) Az iskolai ifjúsági korszak előtt? Sopron és Salgótarján esete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1998) A Tamási fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1998) A Kecskeméti fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1998) A hevesi fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán (1998) Fordulat előtt? A romániai magyar és román fiatalok összehasonlító vizsgálata. Bp. Oktatókutató Intézet, Gábor Kálmán és társai (1997)] Tézisek elkészítésekor felhasználtuk továbbá a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet által koordinált az Ifjúság 2000©, a MOZAIK 2001©, a 2001-2002-ben készült Elsőéves hallgatók szociológia vizsgálata©, valamint a Sziget kutatások 2000-2003©közötti eredményeit.

az oktatási intézményeket és egyre későbbre tevődik a képzés befejeződése.

Az iskolai ifjú életszakaszban a fiatal a felnőtt lét kötöttségeitől egy időre mentesül, amely lehetővé teszi, hogy az iskolai „jogosítványok” megszerzésére egyre több idő áll rendelkezésükre. A képzési idő meghosszabbodása révén - a célhoz kötött feladatoktól és a teljesítménykényszerektől eltekintve - olyan, a kereső tevékenység kényszerétől relatíve mentesített iskolai ifjúsági életszakasz jön létre, amelyben tág tere nyílik a személyes időfelhasználásnak és a személyes aktivitásoknak.

Az ifjú életszakasz ezáltal - tendenciaszerűen - Thorstein Veblen szavával a henyelés időszakává válik, ami „demonstratív henyelést” képvisel más társadalmi csoport felé (Veblen, 1975). Az oktatási intézmények általánossá váló és meghosszabbodott látogatása a fiatalok körében egy olyan életmódot alakít ki, amely messze túlmutat az iskola és az egyetem közvetlen, tanuló és tanító színterén.

Az ifjúsági életszakasz kiterjed további életterületekre is: a fiatalokat egy időre a társadalom felmenti a családalapítás alól, és a fiatal polgárok külön státuszát nyerik el.

Az iskolai ifjúsági életszakaszban a relatíve önálló iskolai és képzési intézmények látogatása révén az ifjú életszakasz autonómiája növekszik. A felnövekvők elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett csökken - legalábbis összevetve az átmeneti ifjúsági életszakasszal -, amelyben a kereső munka egyet jelent a család intézményrendszerébe történő betagozással. Az ifjúkor nem korlátozódik az iskolához kötődő végzettség révén megszerezhető karrierre. Az iskolán kívüli karrierrek sokfélesége jön létre például a popzene, a sport, politikai mozgalmak, stb. területén.

Kétféle forgatókönyv

A kilencvenes években a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével a nyugat európai ifjúság körében megfigyelt legfontosabb tendenciák a magyar fiatalok körében egyre inkább érvényre jutnak. Magyarországon is kialakult az új, az iskolai ifjúsági korszak. Megteremtődtek az iskolában eltöltött idő megnövekedésének előfeltételei, a közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a középosztályosodás, a gazdasági, technológiai fejlődés, a fogyasztás expanziója révén (fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése), amely a fiatalok körében egyre növekvő emancipálódási törekvésekkel párosult.

A magyar fiataloknak is, az iskolai ifjúsági korszakba lépése során is szembe kell néznie - a nyugat-európai ifjúságkutatók által a nyolcvanas évek második felében felvázolt - nehézséggel, ellentmondással. Az iskolai ifjúsági korszakba lépés egyik fontos hajtóereje, „amely az ifjúsági életszakasz meghosszabbításának irányában hat, a foglalkoztatottak társadalmának a válsága. A keresői tevékenység zsugorodása történetileg először az ifjúsági életszakaszt befolyásolja.” (Grootings, 1983) A 60-as évekig az ifjúságot egyértelműen a foglalkoztatottak társadalmába vezető bekapcsolódási szakaszként jellemezhetjük (Schelsky 1957). A fiatalok 80%-a 14 évesen hagyta el az iskolát, és mint ipari tanuló, ifjúmunkás vagy segítő családtag kezdett el dolgozni. Időközben a képzési rendszer a munkaszervezetek és az azokban gyökerező ifjúsági munka utódsszervezeteként működött. Ez nem jelenti azt, hogy az ifjúsági életszakasz a jövőben mentes lesz a kereső tevékenységtől. Az ifjúsági moratóriumban növekvő mértékben lehetőség lesz arra, hogy „nem-standardizált felhasználási normákkal” használják ki a „flexibilis alulfoglalkoztatottság” (Beck, 1986) kiterjedt rendszerét. A munkaerőpiac szürke zónájában dolgoznak mellékesen az egyetemisták, éppúgy, mint a tanulók, a pályakezdők, az alternatív gaz-

daság követői vagy a munkanélküliek. A meghosszabbodott adolescencia strukturális tartóoszlopa a jövőben az alábbi intézmények intézményes triászán nyugszik: a képzési rendszer, a szabadidő rendszere, a flexibilis alulfoglalkoztatottság rendszere. (Zinnecker, 1993) A foglalkoztatás válsága felerősíti a munkanélküliségi forgatókönyv lehetőségét. Ugyanakkor „A munka orientációja sokkal inkább kiterjed majd más területekre is, és ezáltal pluralizálódik: így a tanulást és a fogyasztást is munkának fogják tekinteni.” (Zinnecker, 1993)

Az iskolai ifjúsági korszak másrészt viszont a gyermekkor és az ifjúság kulturális életpályákkal és címekkel való összekapcsolódását is jelenti, ezáltal ezek „az életszakaszok a társadalmi térben közelebb kerülnek a „kulturális frakciókhoz”, vagyis azokhoz a csoportokhoz, melyeknél a kulturális források túlsúlya együtt jár a gazdasági szféra bizonyos korlátozottságával. Ez összeköti ezeket az életszakaszokat a felnőtt társadalom bizonyos társadalmi csoportjaival, különösen a kultúra előállítóival és közvetítőivel (nagypolgári és kispolgári értelmiség).” (Zinnecker, 1993) Ugyanakkor „a gyermekkor és az ifjúság korai önállóságát ezen az életszakaszok ellenőrei, a szabadidő- és a kultúraipar közvetítik. Ezek ellenőrzik a gyermekkort és az ifjúságot közvetetten és piacorientáltan.” (Zinnecker, 1993) Ezek a folyamatok pedig egy másik forgatókönyvet kínálnak a magyar fiataloknak is: a szabadidős forgatókönyvet.

Munkanélküliségi forgatókönyv

Az egyikben, a munkanélküliség scenáriójában, Nagy-Britanniában a hetvenes évek során kialakult „két ország” modell fennmarad egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő-tartálékokkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. „Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalóak. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani.” (Chisholm, 1993) A munkanélküliség scenáriója azzal jár, hogy potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója. A piaci rendszer kialakulása, az osztályrendszer átalakulása, amely a szociális és oktatási intézmények „piacosításával” is jár, azaz az állami intézményrendszer romlása ezen rétegnek újratermelődését még tovább erősíti.

Az Ifjúság 2000 adatai azt mutatják, hogy az iskolai szint meghatározó szerepet játszik abban, hogy a fiatalok fehér vagy fekete kockára kerülnek. A fiatalok iskolázottságának alacsony volta éppenúgy, mint Nyugat-Európában valószínűsíti a munkanélküliségi forgatókönyvet.

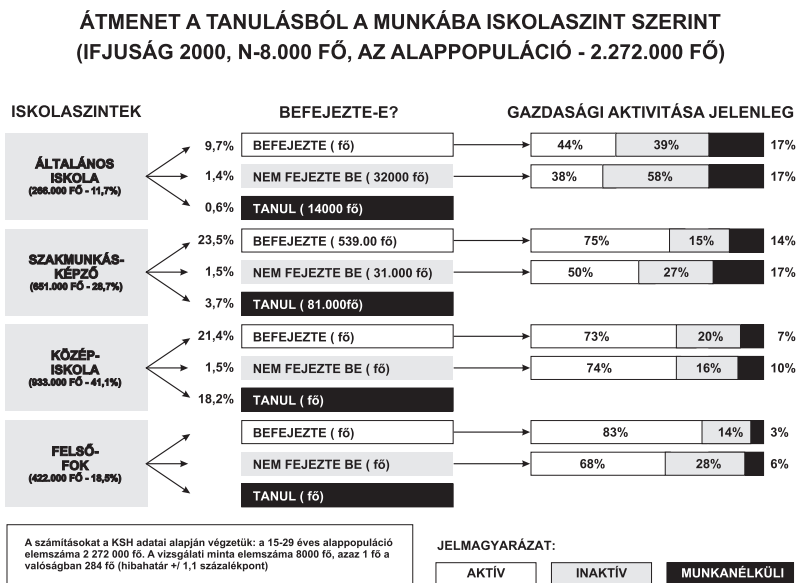
Azoknak, akik nem fejezték be az általános iskolát csak egyharmada lépett be a munkaerőpiacra, csaknem egyötöde munkanélkülivé vált, és a munkanélkülieknek egyötöde soha nem dolgozott. Ezeknek a fiataloknak a fele inaktív, akiknek mintegy háromnegyede soha nem dolgozott. (Lásd: 1. ábra)

Azoknak, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége befejezett általános iskola, alig több, mint kétötöde aktív kereső, csaknem egyharmada inaktív, akiknek mintegy fele nem dolgozott soha. A munkanélküliek aránya 16,7%, akiknek alig több, mint egynegyede soha nem dolgozott.

A szakmunkásképzőt végzetteknek háromnegyede aktív kereső. 15%-a inaktív, és egy-

ötödük nem dolgozott soha. Munkanélküli 9,9%, akiknek egyötöde soha nem dolgozott. A középiskolát végzetteknek közel háromnegyede aktív kereső. Közülük 14,7% inaktív, és mintegy egyötödük nem dolgozott soha. A munkanélküli ebben a csoportban 6,8%, akiknek fele soha nem dolgozott.

1. ábra

A főiskolát és egyetemet végzetteknek 81,7%-a aktív kereső, alig több, mint egytizede inaktív, és 15%-a nem dolgozott soha. A diplomások 3,2%-a munkanélküli, és a diplomás munkanélkülieknek több, mint a fele nem dolgozott soha.

Az adatokból láthatjuk, hogy a munkanélküliségi forgatókönyv azzal jár, hogy potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója.

Az Ifjúság 2000 vizsgálatból az tűnik ki, hogy az általános iskola szintjén megrekedt a magyar 15-29 éves fiatalok közel tíz százaléka, valamint azok, akik már az általános iskolából lemorzsolódtak a magyar ifjúság alsó, reménytelenül leszakadt rétegét képezik. Ezen fiatalok körében a származási hátrányok a területi hátrányokkal halmozódnak, illetve regionálisan is ezek a hátrányok egyre inkább koncentrálódnak. Azok, akik csak általános iskolát végeznek, illetve kimaradnak az általános iskolából, szakközépiskolából és szakközépiskolából, valamint gimnáziumból, igen nagy eséllyel válnak munkanélkülivé. Az Ifjúság 2000 adatai szerint kb. 78 ezer fiatal esetében mondható el, hogy a társadalom alatti osztály tagjaivá válhatnak. A megkérdezettek közül ugyanis harminckétezen nem fejezték be az általános iskolát, harminchéromezen a középiskolát, tizenháromezen pedig kihullottak a felsőoktatásból. A harminckétezer általános iskolát nem végzett fiatal közül ötezen munkanélküliek voltak, tizenhatezen pedig inaktívak, és mindössze tizenegyezen találtak maguknak munkát. Minden második fiatalnak - aki nem fejezte be az általános iskolát - édesapja sem fejezte be alapfokú tanulmányait. Azaz a társada-

lom alatti osztállyá válás adott iskolázottsági hátrány reprodukciójának eredménye.

Szabadidős forgatókönyv

A másik pedig „a szabadidő scenáriója” letörli a stigmákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új „dologtalan” szabadidős osztály alapját képeznék. Elmozdulása ennek a munka-szenárió felé a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik. (Chisholm, 1993) A szabadidő scenárió a társadalom középosztályosodásával jár együtt. A középosztályosodó fiataloknak egyik fontos területe a szabadidő, a szabadidőipar kiépülése. „A szórakozóhelyeken bekövetkező változások alapja az, hogy a szórakoztatóipar képviselői hisznek abban, hogy felhasználóik természete változik, úgy látják őket, mint akik rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, amelyek korábban egyértelműen a középosztály tagjait jellemezték, mint például a tehetőség, a mobilitás, és a képesség arra, hogy a számukra felkínált szórakozási lehetőségek között ‘racionális’ alapon tudnak választani. Ez a változás jelenik meg abban, hogy a hangsúly a ‘szórakoztatóiparban’ tapasztalható ‘versenyen’ van, de megragadható abban is, hogy a vásárlót már nem a ‘tagnak’, hanem a ‘fogyasztónak’ tekintik.” (Clarke, J.-Jefferson, T. 2000)

A magyar fiatalok körében a szabadidős forgatókönyv kialakulását segítette a kilencvenes években a közép- és felsőoktatás expanziója. A kisburzsoá és kispolgár osztályhátter erősödése. A fiatalok fogyasztói státuszának kiépülése. A kereskedelmi rádió- és tévécsatornák fiatalok körében való teljes térhódítása. A szabadidőipar kiépülése: a fesztiválok térnyerése, a fiatalok egyre korábban egyre hosszabb ideig piaci szereplővé válása.

A magyar fiatalokat ugyanazok a kihívások érik, mint a fejlett világ ifjúságát. Az ifjúsági korszakváltás problémájával foglalkozva Magyarországon azt láttuk, hogy az ifjúsági korszakváltás a nyolcvanas években késleltetett volt. Ennek több oka volt. A rendszerváltásig nem történt meg az oktatás expanziója, a piac hiányában nem alakult ki az a társadalmi környezet, amely a fogyasztásra helyezi a hangsúlyt, és nem jöttek létre ifjúságközpontú rádió- és tévécsatornák. Ennek ellenére megfigyelhető volt a fiatalok korai önállósodása és a kulturális értékvtáltás, de a lényeges fordulat mégsem következett be, megmaradt a fiatalok elit csoportjai és fiatalok többsége közötti mély szakadék az esélyektől az értékorientációig. Magyarországon a kilencvenes években azt láttuk, hogy a piaci rendszer és a demokratikus viszonyok kiépülésével az ifjúsági korszakváltás felgyorsult, amely egyszerre jelentett előnyöket és hátrányokat a fiatalok számára.

A kilencvenes évek közepére Magyarországon kiépült a piacgazdaság, amely azt is eredményezte, hogy a magyar fiatalokat ugyanazok a kihívások érik, mint a fejlett világ ifjúságát.

„Az 1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat - Magyarországon legalábbis a kilencvenes évek közepére - befejeződött. Létrejöttek a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem várható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Franciscóban, és a legkönyörtelenebb, leghatékonyabb módon,

naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeiket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piacgazdaság alapintézményei: a pénzügyi-szolgáltatási rendszer, a kereskedelem-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrárgazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni... A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát.” (Lengyel, 2000)

Az iskolai ifjúsági korszak kihívásainak egyike a globális versenyhelyzet: „a világgazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyedannyiért csinálják azt, amit ő. A napi verseny - hadd tegyem hozzá - természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer...” (Lengyel, 2000)

Az iskolai ifjúsági korszak magyarországi kialakulása Angliához hasonlóan (Chisholm, 1993) a „két ország modell” fennmaradása mellett megy végbe: „Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyarországon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8 százalék a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétszerese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17 százalék a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ott lakók negyede.” (Lengyel, 2000)

A piac és a fogyasztás növekvő szerepe

A legtöbb európai társadalomban a piaci modell növekvő dominanciája a társadalom szervezésében, a szocializmus tervgazdaságának és a keynesi közgazdasági elvek összeomlásával társulva azt jelenti, hogy a társadalmi életnek egyre több területe válik fogyasztóivá. A kultúra, az oktatás, a lakásépítések, stb. fogyasztóivá válásának számos következménye van. Azt jelenti, hogy az embereknek nagyon rövid idő áll a rendelkezésükre, a célok pedig nagyon gyorsan változnak - minden ideiglenes. Azt is jelenti, hogy általában a fogyasztói értékek felülkerekednek a hagyományos vagy más ideológiailag meghatározott értékeken.

Ez nem csak a kultúra és a fogyasztás területén érvényes, hanem a jóléti állam esetén is. Kielezi ezen kívül a versenyt, valamint individualizálja és privatizálja a problémákat, így azok az egyes fogyasztók által tett döntések problémájává redukálódnak.

Egy metaforával érzékelhetőek a változások: a gyár helyett a bevásárlóközpont válik a domináns paradigmává. A modernizáció alapja a gyár volt, és a gyár volt sok intéz-

mény modellje. Egy gyárban az emberek egy helyen tömörülnek. Mind a munka, mind a termékek standardizáltak és a tömegtermelés által meghatározottak. Az egyszerű munkásokat az igazgatók irányítják és meghozzák az őket érintő döntéseket. Az iskolák modellje ez a rendszer volt, csakúgy, mint a kórházaké és a jóléti állam sok szolgáltatásaié is. A gyár modelljét ma a szupermarket modellje váltja fel. A szupermarketben a vásárlók jöhetnek-mehetnek és különféle árucikkeket válogatnak össze a bevásárlókocsijukba - egy nagyon széles választékból válogatják össze saját kocsijuk tartalmát. Minden egyes árucikknek meghatározott ára van és a kijáratnál fizetniük kell értük. Ez jobban jellemző az 1990-es évek jóléti szolgáltatásaira, ahol többféle szolgáltató többféle szolgáltatást ad, és mindegyiknek külön ára van. Néhány a magánszférában vehető igénybe, néhány jótékonyági szervezeteken vagy egyházakon keresztül, az állam pedig csak egy a több szolgáltató közül. A fogyasztónak gyakran saját magának kell fizetnie. Amikor nincs elég pénz a szolgáltatásra (mert pl. az állami költségvetés túl kicsi), akkor nem kapják meg. A szupermarketben elképesztő árucikkválasztékból kell választani, de előfordulhat, hogy valaki rossz dolgot választ és hogy nem tud fizetni néhány túl drága árucikkért. Az oktatásra és a képzésre ma inkább a szupermarket-modell a jellemző.

Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása

Ahelyett, hogy a fiatalok tervezhető lépcsőket járnának végig, amikor a képzés után a munka világába, vagy amikor a származási családból a saját családba lépnek, a fiatalok ma egyre hosszabb időt töltenek egy meghosszabbodott ifjúsági életszakaszban, amikor nem dolgoznak, de nincsenek teljesen munka nélkül sem. A családban vagy munkában való „megállapodás” előtti rövid udvarlást vagy képzést egy elhúzódó időszak váltotta fel, amelybe beletartozik az oktatás, a képzés, a félállások és alkalmi munkák világa, valamint a különböző háztartások és kapcsolatok közötti mozgás. Ezek a lépcsőfokok mindig visszafordíthatóak és a végső cél nem is nagyon egyértelmű. Bizonyos értelemben a fiatalok idősebbek, mint a korábbi években, más tekintetben pedig fiatalabbak. (Wallace, 1997) Ellentmondás feszül a fiatalok növekvő kulturális függetlensége (és korárettsége) és a között, hogy egyre jobban függnék bizonyos intézményektől, mint pl. az államtól vagy a családtól.

Megváltoznak tehát az ifjúság felnőtt társadalomba integrálódásának státusz útvonalai. A munka státusz útvonal nyitottabbá válik, de ugyanakkor bizonytalanabbá és kockázatosabbá. A képzési idő nemcsak meghosszabbodik, de összekapcsolódik a próbálkozásokkal. Családi státusz útvonal is ellentmondásos, a fiatalok egyre korábban távolodnak el a szülői családtól, de egyre később alapítanak saját családot, és egyre később függetlenednek a szülői háztól. Az iskolai évek befejezése az Ifjúság 2000-ben még a megkérdezettek 65,9%-nál következett be, az első állandó munkába állás esetében 60,6% a fenti arány, élettársi kapcsolata a megkérdezettek 14%-ának van/volt. A szülői házból elköltözők aránya 25,8%. A 15-29 éves fiataloknak 22,6%-a kötött házasságot, és a 15-29 éves fiataloknak 20,1%-a mondta, hogy megszületett az első gyereke. A fentiekből következik, hogy a 15-29 éves fiatalok több, mint egynegyedénél (26,4%) egyetlen bekövetkezett életeseményt nem tudunk megragadni. A csoport többsége tanul: 12,4% szakmunkástanuló, 40,7%-a középiskolába, 26%-a felsőfokú intézménybe jár. A budapestiek és megyeszékhelyen élők tartoznak ebbe a csoportba. A 15-29 éves fiataloknak csaknem egynegyedét (23%) teszik ki azok, akiknél csak az iskolából a munkába való átmenet következett be. Az életkoruk, amikor befejezik az iskoláikat 18,1 év. 18,7 éves

korban kezdenek dolgozni. Ennek a csoportnak kétharmada férfi és mintegy egyharmada nő. Életkor szerint a 20-22 éveseknek 39,5%-a, a 23-26 éveseknek pedig 38,1%-a tartozik ebbe a csoportba. Iskolai végzettség szerint 9,2% azoknak aránya, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, 39,6%-a szakmunkás végzettségű, 34,4%-a pedig középiskolai végzettséggel rendelkezik. Gazdaságilag aktív 91,4%, inaktív 3,1%, munkanélküli pedig 7,2%. A 15-29 éves fiataloknak nem egészen egytizede (8,9%-a), aki befejezte iskoláit (17,9 az átlagéletkor), majd munkába állt (18,2 az átlagéletkor), házasságot kötött (21 év az átlagéletkor) és gyereke született (az átlagéletkor 23,8 év). Az első gyerek születése előtt, 22 éves korában pedig elköltözött hazulról. Ebben a csoportban a férfiak aránya 34,6% a nőké pedig 65,4%. Iskolai végzettség alapján 13% azoknak az aránya, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, 41,9% szakmunkásképzőt végzett és 35,4%, aki középiskolát végzett. Életkor szerint a csoportba tartozó fiatalok az összes 23-26 évesnek 5%-t, a 27-29 éveseknek pedig 21%-t teszi ki, azaz 23-29 éves korú a csoport 100%-a! Gazdaságilag aktív 55,5%, inaktív 37,6%, munkanélküli 6,6%. Az ebbe a csoportba kerültek 90,9%-a saját családban él, de egytizede jelenleg is a szülői házban él, illetve visszaköltözött. Fontos jellemzője még ennek a csoportnak, hogy felül vannak reprezentálva különösen a 1000 fő alatti és a 3000-1001 fős településeken élők 15,7%, illetve 18,2%, másképpen fogalmazva a falusi településeken élők 39,7%-a került ebbe a csoportba.

Az oktatás expanziója, különösen a felsőoktatás expanziója, nemcsak a munkavállalás, de a házasodás és a gyerekvállalás kitolódásával is jár, illetve azzal, hogy sokkal tovább kötődnek ezek a fiatalok a szülői házhoz. Azaz, ha az oktatás expanziója nem jár együtt megfelelő lakáskörülményekkel, a házasodás és a gyerekvállalás további kitolódásával kell számolni, ezt igazolják azok az adatok is, amelyek a jelenleg középiskolában és felsőoktatásban tanuló fiatalok életterveit tartalmazzák.

A szerepek átalakításának kényszere

Ezek a változások azt jelentik, hogy a fiatalok szerepeit és kapcsolatait már nem szabja meg és biztosítja a hagyományos autoritás vagy a hagyományos minták. Ehelyett folyamatosan át kell alakítani szerepeiket - szüleikkel, partnereikkel, barátaikkal és kortársaikkal - ahhoz, hogy használhatóak legyenek. A szerepek inkább képlékenyek, és nem szilárdak és biztosak. Senki sem számíthat feltétlenül valaki másra, ha támaszra vagy biztos tanácsra van szüksége. Ez arra kényszeríti a fiatalokat, hogy rugalmasabban és öntudatosabban építsék fel életútjaikat és hozzák meg döntéseiket (Nadel és Wallace 1997). Kétkedve és koraéretten öntudatosak, hiszen igen ügyesek az őket körülvevő kommunikációval és információval telített világban. Bizonyos értelemben a fiatalok ma felkészültebbek, mint valaha; arra, hogy saját útjukat járják az életben, de a jelzőtáblák eltűntek, az utat pedig újra és újra meg kell találni.

A fiatalok életeseményeinek megváltozása - normalizált és választásos életrajz

Az oktatás expanziójának azonban ez csak az egyik következménye. A másik igen fontos következmény a Beck által hangsúlyozott tendencia a magyar 15-29 éves fiataloknál is megfigyelhető: a fiatalok élethelyzetének, életútjának diverzifikálódása, és individualizálódása.

Az ifjúságkutatásokban a kilencvenes években a fiatalok életpályájának alakulását vizsgálva két markáns vonulatot említenek. A „normalizált életrajzot” és az életesemények komplexitását és felcserélhetőségét inkább megengedő „választásos életrajzot”. A vizsgálatok azt mutatták, hogy „egyértelmű kapcsolat mutatkozott a meghosszabbodott ifjúkor és a felső társadalmi rétegek között, valamint a „normalizált életrajz” és a közép és (főleg) alsó társadalmi rétegek között. Ezt az eredményt a szakmai ambíciókkal és lehetőségekkel lehet magyarázni: ahogy már jeleztük, a fiatalok számára meghosszabbodott a szakképzésre fordított idő, de ez különösen a felsőbb társadalmi rétegekben markáns jelenség. A meghosszabbodott ifjúkor tehát egy egyre inkább általánossá váló ifjúsági létforma, de ez nem jelenti azt, hogy a „normalizált” életrajz eltűnt volna.” (du Bois-Reymond, 1998) Azt is láttuk viszont, hogy a régi keretek között - tehát a nem meghosszabbított ifjúsági életszakasz, a 15-29 éves fiataloknak 8,9%-ára vonatkozik. Az életesemények alakulását vizsgálva a 15-29 éves fiataloknak több, mint fele „elkötelezetlen” az iskolai, munka és családi státusz utak vonatkozásában, illetve az egyéni életrajzoknak sokfélesége, sokszínűsége alakult ki. A magyar fiatalokra is érvényes az a megállapítás, amelyet a német ifjúságkutatók a nyolcvanas évek elején tettek: „Ahogy az életrajzi gondolkodás és az egyén életének megélése - a felelősséggel felruházott egyén cselekvése, a személyes életút kialakítása - az elmúlt kétszáz évben felülről lefelé haladva érvényre jutott a társadalom rétegeiben, miközben a dolgozók széles rétegeit is elérte, úgy hatja át most az ifjúkort az életvezetés individualizálódó folyamata és az ezt kísérő eszmék (hasonlóan, ahogy kezdi számos nő életvezetését és életútját meghatározni).” (Fuchs, 1981)

A legfontosabb életeseményeket tekintve 64 féle kombinációt kaptunk. Az egyenlőtlen-ségek és a fiatalok egyéni életrajzáinak összefüggése jól érzékelhető, a magyar 15-29 éves fiatalok 5,2%-t kitevő azon csoportjánál, akiknek legfontosabb jellemzője, hogy korán, 17 éves korban, befejezték az iskolát. Következésképpen a csoportnak legfőbb jellemzője, hogy felülreprezentáltak azok, akik nem fejezték be az általános iskolát (3,7%), és különösen felülreprezentáltak azok 31,3%, akik legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános. Felülreprezentált azok aránya is, akik a szaktanulmányokat nem fejezték be 3,0% és alulreprezentáltak viszont azok a fiatalok, akik a szaktanulmányokat befejezték - 15,2%. A csoportnak mintegy kétharmada férfi (61,3%). A megkérdezéskor többségében 22 év alatti fiatalnak 97,3%-a soha nem dolgozott. 27,7%-a inaktív, 30,2%-a munkanélküli, ugyanakkor mintegy kétötödö tanul az iskolarendszeren kívül. Azaz az alacsony iskolai végzettségű fiatalok, akik rossz helyzetét nagymértékben determinálja a származási és a települési háttér, biográfiai eseményeik szerint is jelentős mértékben differenciálódhatnak. Például kiemelkedhetnek az iskolán kívüli képzés révén, de a korai házasság, a korai gyerekvállalás következtében - mint egy másik iskolázottságában ugyanolyan, de több, mint kétharmadában nőkből álló csoportnál láttuk - a hátrányos helyzetüket az egyéni választás révén még súlyosabbá tehetik.

Modernizáció és posztmodernizáció

Ezt úgy is fel lehet fogni, mint a modernizációból a posztmodernizációhoz vezető hosszabb változás egy részét. A modernizáció hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság, mint életszakasz kialakulhasson az oktatás és a munka, a származási család és a saját család között, valamint a jóléti állam ifjúsági szervezetein és társadalompolitikáján keresztül. (Wallace-Kovatcheva, 1998) Ez különösen szembeszökő volt Kelet-Európában, ahol a

modernizációt némi erőszak segítségével, és némileg gyorsan vitték végbe a kommunisták által dominált rezsimek, amelyek segítettek átalakítani a jórészt visszamaradott falusi társadalmakat iparosodott városi társadalmakká. Az oktatási rendszerek látványos sikere azt jelentette, hogy az 1980-as évekre a fiatalok lehetőségei néhány tekintetben alig tértek el Kelet- és Nyugat-Európában.

A posztmodernizáció azt is jelenti, hogy fokozatosan leépülnek ezek a hagyományos struktúrák és elkülönülések, így olyan helyzet alakul ki, ahol egyre nagyobb a káosz és a bizonytalanság, s ezáltal nemcsak értékek, hanem korcsoportok is kezdenek megszűnni. A huszadik század végén több változási lehetőséggel állunk szemben, amelyek a különböző országokban többé-kevésbé elterjedtek.

Progresszív individualizáció

Az oktatási lehetőségek, képzések, csakúgy, mint az életstílusokról hozott döntések tárháza kiszélesedett, ami azt jelenti, hogy sok fiatal megszabadulva a szülők, az autoritás vagy a megélhetés biztosításának hagyományos kényszereitől, mérlegelni tudja a különböző lehetőségeket. Egyre inkább tőlük függnek olyan döntések, hogy pl. hogyan irányítsák szexuális vagy magánéletüket, vagy, hogy milyen típusú oktatási és képzési lehetőségeket válasszanak egy olyan világban, ahol a választási lehetőségek egyre szélesebb skálája található meg.

Regresszív individualizáció

Ugyanakkor nemcsak a lehetőségek, hanem a problémák is individualizálódnak. Azok számára, akiknek nem sikerül végigjárni az oktatási/képzési rendszer különböző fokait, marad a munkanélküliség veszélye, vagy az, hogy egy olyan képzési formában találják magukat, amely sehova nem vezet. Ez az a csoport, amely jobban veszélyeztetett abból a szempontból is, hogy hajléktalanná válhat, és hogy a bűnözéssel kapcsolatba kerülhet. Néhány fiatal számára ez azt is jelenti, hogy kikerülnek a származási családból, amely már nem képes felelősséget vállalni értük. A problémák individualizációja olyan természetű, hogy a jóléti állam már nem felelős az átmenet kezeléséért, egyre inkább az egyének saját felelőssége az, hogy irányítsák a képzést, a biztosítást, a lakhatást és az élet más területeit - néhány fiatal ebben csak csekély, vagy semmilyen forrásra sem támaszkodhat.

Alternatív individualizáció

Nem minden fiatal akar pozíciót elfoglalni a domináns társadalomban. Az egyre növekvő anyagiasság és piachoz igazodó verseny kitermeli az ellenkezőjét is: fiatalokat, akik fellázadnak ezen elvárások ellen. Nem a társadalom zárja ki őket, hanem inkább ők zárják ki magukat néhány lehetőségéből és azokat az értékeket követik ehelyett, amelyeket Ronald Inglehart (1990, 1997) „posztmaterális értékeknek” nevez. Azaz az egyén kiteljesedésére, idealista célokra koncentráló, valamint az alternatív közösségekhez való csatlakozást hirdető értékeket. A New Age Travellers és különböző misztikus vagy „ezoterikus” filozófiák újfajta előrejutási lehetőségeket és új hitrendszereket kínálnak. Az új vallások és kultuszok szintén ilyen alternatívákat kínálnak. A fiatalok előljárnak a posztmaterális értékek felé vezető úton.

Hogy ezek közül melyik a domináns, az az országon és az intézményes kereteken áll. Különböző térségek vagy társadalmi rétegek fiataljai valószínűleg beletartoznak vala-

melyik kategóriába, és az első legalábbis vonzóbbnak tűnik, mint a második, bár sok kísérő probléma jár vele. A harmadik kategória eléggé fejletlen lehet Kelet-Európában és talán jobban jellemző a bőségi társadalmakra.

Machacek (1997) rámutatott arra, hogy a modernitásnak ezek a feltételei egyben előfeltételei a posztkommunista társadalmakban az individualizáció kialakulásának. Ugyanakkor gyökeresen különböznek egymástól az egyes posztkommunista országok, néhány inkább a regresszív individualizáció felé halad, míg más országok a progresszív individualizáció felé tesznek lépéseket. Hogy ezek közül melyik dominál, az a jövő társadalmi fejlődésének kulcsfontosságú kérdése.

Globalizáció és növekvő egyenlőtlenségek

A kilencvenes évek elején felvetődik az a kérdés, hogy a piacgazdaság kiépülése az ország globális világba való integrálódásával jár. A globalizálódás viszont a nyolcvanas évektől az egyenlőtlenségek növekedésével jár együtt.

„Angliában a 19. század vége óta jövedelemelosztási statisztikákat készítenek, s az azóta eltelt időszakot figyelembe véve a felsőbb és alsóbb társadalmi rétegek közötti jövedelmi különbségek most a legnagyobbak. Az Egyesült Államokban a jövedelmek egyenlőtlenségei az 1980-as évek óta számottevő mértékben emelkedtek: 1977 és 1989 között a jövedelmekben bekövetkezett emelkedés 60%-a a lakosság legtehetősebb 1%-ának hozott hasznot 1989 és 1995 között pedig a legalacsonyabb keresetekkel rendelkezők között a férfiak 80, a nők 70%-ának reáljövedelme stagnált vagy csökkent. (Wendt, 2002) „1992 óta a jövedelmi egyenlőtlenségek Magyarországon - amely nem tartozik a szegényebb kelet-európai országok közé - élesen emelkedtek. A lakosság legjobban fizetett tíz százaléka most a bruttó jövedelem 25%-ához jut hozzá, míg a legszegényebb tíz százalék csak 3,8%-kal rendelkezik. A növekvő munkanélküliség, a jövedelmi egyenlőtlenség, a hanyatló reálbér, a nyugdíj és a munkanélküli segély a létminimumon vagy az alatt élő emberek számának növekedését eredményezte.” (Wendt, 2002)

Ezt az állítást támasztják alá Ferge Zsuzsa vizsgálatai, aki a kilencvenes évek Magyarországon „az elszabaduló egyenlőtlenségekről” beszél. (Ferge, 2000) Az egyik legutóbbi tanulmányában pedig hangsúlyozza „ami az egyáltalán mérhető jövedelmi egyenlőtlenségeket illeti, a két szélső tized közti szorzó 1987-ben kevesebb, mint ötszörös volt, 2000-ben pedig közel tízszeres”. (Ferge, 2002)

Globalizáció és területi egyenlőtlenségek növekedése

Az elszabaduló egyenlőtlenségek regionális összefüggésben is megragadhatóak: „Mára a területi és települési egyenlőtlenségi rendszerben a két vagy egy évtizeddel korábbi időszak többszörösére ugrottak az egyenlőtlenségek, különösen pozitív pólus (a főváros és a nyugati országrész), a dinamika és az (új) gazdagság polarizációja tűnik szembe.” (Matolcsy, 2000)

Matolcsyék munkaközössége kiemeli: „A fővárossal együtt vizsgálva a megyék közötti - egy lakosra jutó GDP-vel mért - gazdasági fejlettség különbségeit, megállapítható a súlyozott relatív szórás növekedett (az 1975-ös 26,4 százalékos 1997-ben 43,8 százalékra), a legfejlettebb és legelmaradottabb térség közötti olló nyílt (1975-ben a főváros és Szabolcs-Szatmár közötti fejlettségi rés több, mint kétszeres volt, míg 1997-ben a Budapest-Nógrád arány az egy lakosra jutó GDP-ben már több, mint három és

félszeres).

Csak a vidéket vizsgálva ellenben zárul a fejlettségi olló, csökken a szórás (22,2 százalékról 19,4-re, s a szélső értékek Komárom és Szabolcs, illetve Fejér és Nógrád között lényegében azonosak, azaz a vidék fejlettségét tekintve ma összességében homogénebb, mint két évtizeddel ezelőtt, itt jellemző folyamat a lefelé nivellálódás. „A nagy elmozdulás azonban tulajdonképpen nem a fejlettségi különbségek mértékén, hanem a fejlettség térszerkezetében van. Budapest kiugró dinamikája uralja az átalakulási folyamat markáns megosztó dimenzióját, az erős gazdasági tartalmú települési rangsort is. A hangsúly a települési tagozódás gazdasági tartalmán van, amely települési lejtőt a korábbi évtizedekben alapvetően formáló infrastrukturális, ellátottsági tagoltság mellé lépett. A településrendszer csúcsán álló főváros mellett a nagyobb vidéki városokban nőtt leginkább a vállalkozási aktivitás, a munkanélküliség a városokban mindvégig 10 százalék alatt maradt, a jövedelmek reálértéke is kevésbé csökkent.” (Matolcsy, 2000)

Az oktatási expanzió és esélyek. Pro és kontra

A közoktatási rendszer átalakulásának markáns kritikája fogalmazódik meg Gázsó Ferencnek a Századvégben megjelent vitaindító tanulmányában. Gázsó szerint az oktatási expanzió forráshiányos közoktatásban és felsőoktatásban következik be, következésképpen további polarizációval jár „az alsó társadalmi rétegek esélyhátránya egyre inkább növekszik”. Hangsúlyozza, hogy az „esélykülönbségek drasztikus növekedését jól érzékelteti, hogy a felsőfokú továbbtanulás szempontjából kitüntetetten kedvező esélyeket hordozó iskolatípusban, a gimnáziumban a korábbi ötszörös esélykülönbségek tizenegyszeresre növekedtek az elmúlt években”. (Gázsó, 1997)

Ezzel szemben az ifjúsági korszakváltás tézisének hangsúlyozásával azt állítjuk, hogy az oktatási rendszer átalakulása szorosan összefügg a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével. Az új ifjúsági korszak, az iskolai ifjúsági korszak feltételei a kilencvenes években Magyarországon is kialakulnak: az iskolában eltöltött idő megnövekedik, a kilencvenes években megvalósul a közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a társadalom középosztályosodik. (Kolosi, 2000) A középosztályosodással jár a fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése, azaz a középosztályosodási folyamat nagymértékben meghatározza a fiatalok iskolai életútját, életkarrierjét és életesélyeit. (Gábor 2000).

A demográfiai háttér és esélyek

Magyarországon az utóbbi évtizedekben a korosztályok száma különösen gyorsan változott. A hatvanas évtized elejének rendkívül alacsony létszámú korosztályai után következtek a hetvenes évek közepén született nagy létszámú korosztályok. A demográfiai csúcs tanulói a közoktatásból már kikerültek, az elmúlt években az általános iskolákban, két éve a középfokú oktatásban is egyre kisebb létszámú korosztályok vesznek részt.

A középfokú oktatás most érkezett el a radikális tanulólétszám-csökkenéshez. A 15-29 éves fiatalok demográfiai görbáját összevetve a korosztály középiskolai továbbtanulásának trendjével azt látjuk, hogy a demográfiai hullám leszálló ágba kerülése összekapcsolódik a középiskolában továbbtanulók növekedésével, és a szakmunkásképzőben továbbtanulók csökkenésével. A 2000-ben 22 éveseknél a szakmunkásképzőben továbbtanulók aránya 40% alá esik. A 2000-ben 18 évesek azok, akik közül 15 éves korban többen tanultak tovább szakközépiskolában, mint szakmunkásképzőben, és

a szakközépiskolában továbbtanulókkal párhuzamosan emelkedik a gimnáziumban továbbtanulók aránya, akiknek aránya a 2000-ben 15 évesek esetében már meghaladja a 30%-ot. (Jelentés, 2000)

A kilencvenes évek legfontosabb tendenciája tehát: az iskolai végzettség hosszú távú emelkedése mellett fontos hangsúlyozni azt is, hogy ez időszakban az 1974 és 1976 között született nagyobb létszámú korosztály is átvonul az oktatási rendszeren. A kilencvenes években igen lényeges oktatáspolitikai változtatások történtek: a felsőfokú intézetek ösztönzése a hallgatói létszám emelésére, a középfokú oktatásban az érettségit adó típusok kiterjesztése, szakmai iskolai képzésben részt vevők létszámának csökkentése és így tovább. (Andorka, 1996) A kilencvenes évek második felében, nemcsak a felsőoktatásba felvettek emelkedése, de az egyes évfázatok csökkenése is oka annak, hogy egy korosztályból egyre többen kerülnek be felsőoktatásba. A kilencvenes években a közoktatás és a felsőoktatás expanziójának, a piacgazdaság kihívásainak következményeként a 15-29 éves fiatalok körében a tanuló és egyre tovább tanuló fiatalok csoportjának növekedése, különösen a kilencvenes évek második felétől, tehát egyre kedvezőbb demográfia háttérben valósul meg, amely tovább növelheti a tanuló fiatalok közötti versenyt.

A középfokú intézményrendszer átalakulása - növekvő esélyek, növekvő egyenlőtlenségek

Liskó Ilona hangsúlyozza: „Az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően a középfokú oktatás intézményrendszerén belül jelentősen megváltoztak az arányok. A 90-es években fokozatosan növekedett a középfokon és ezen belül az érettségit nyújtó iskolatípusokban továbbtanulók aránya. Míg korábban egy-egy korosztály fele szakmunkásképzőbe, másik fele érettségit adó középiskolákba járt, az elmúlt években határozottan csökkent a hagyományos hároméves szakmunkásképzés és növekedett az érettségit is nyújtó középiskolai képzés jelentősége. A szakmai iskolák többsége vegyes profilúvá vált, és az iskolákon belül fokozatosan emelkedett a szakközépiskolai osztályok és az odajáró gyerekek aránya. 1995-ben a nyolcadik osztályt 122 ezren fejezték be eredményesen. A végzettek csaknem valamennyien (99,3%) továbbtanultak középfokú iskolában. A továbbtanulók nagyobb hányada (61%) folytatta tanulmányait középiskolában (100 főből 27 gimnáziumban, 34 szakközépiskolában kezdett tanulni). Az érettségit nem adó szakmunkásképző iskolákba és szakiskolákba a továbbtanulók 34%-a iratkozott be az 1990. évi 45%-kal szemben.” (Liskó, 2000) A kilencvenes évek alapvető tendenciája középfokon az érettségit adó intézmények felé elmozdulás, amely már önmagában a fiatalok iskolában eltöltött idejének növekedéséhez vezet.

Etnikai egyenlőtlenségek - roma fiatalok

Az oktatási expanzió a származási, területi és etnikai egyenlőtlenségek megmaradása mellett következik be. Különösen éleseké válnak az etnikai különbségek. Jól megfigyelhető mind az iskolázottsági, mind a munkaerő-piaci pozíció szerint a roma fiatalok hátrányos helyzete: „A 15-19 éves korcsoportban 1993 végén a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 15,1 százalék volt, a romáknál 15,6 százalék, a munkanélküliek aránya a nem romáknál 7,2 százalék, a romáknál 11,4 százalék, az inaktívaké a nem romáknál 77,7%, romáknál 73,0 százalék. Ezek az arányok látszólag közel állnak egymáshoz.

A látszat azonban csal. A majdnem 78 százalék inaktív nem roma személynek döntő többsége (a korcsoport 70,1 százaléka) tanuló volt. A ténylegesen inaktív személyek aránya 7,6 százalék. A roma fiataloknak viszont csak 24,9 százaléka volt tanuló. A nem roma tanulók 5,2 százaléka főiskolára vagy egyetemre járt, 55,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és csak 6,2 százalékuk általános iskolába. A 15-19 éves roma tanulók 45,4 százaléka általános iskolába járt, 10 százaléka szakiskolába, 30,8 százaléka szakmunkásképzőbe, 13,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és 0,2 százalékuk folytatott felsőfokú tanulmányokat.” (Kemény, 2000)

Nyelvtudás és a származási, regionális különbségek

A nyelvtudást befolyásolja a nem, az életkor, az iskolai szint, a szülők iskolázottsága és a regionális különbségek. Az életkorral fordított arányosan növekszik a nyelvtudással rendelkezők aránya. A 27-29 éveseknek alig több, mint egyharmada beszél angolul, vagy németül a 15-17, illetve a 18-19 éveseknek kétharmada. A szakkunkásképzőt végzeteknek, illetve szakkunkásképzőbe járóknak nem egészen egyötöde, a diplomásoknak, illetve főiskolára, egyetemre járóknak viszont kilenc-tizede beszél angolul, vagy németül, illetve valami más nyelvet. A fiatalok leginkább Budapesten, legkevésbé pedig a falvakban beszélnek valamilyen idegen nyelven. A fiatalok nyelvismeretét igen erőteljesen befolyásolja a szülők iskolázottsága.

A szülők iskolázottságának a fiatalok nyelvismeretének befolyásoló szerepét jól mutatja, hogy a legfeljebb nyolc általánossal rendelkező szülők középiskolát végzett, vagy középiskolába járó gyerekeinek több, mint fele nem beszél semmilyen idegen nyelvet, ezzel szemben, ha legalább egyik szülő diplomás, akkor viszont csak alig több, mint egyötöd a fenti arány. Az arányok alacsonyabbak, de a tendencia hasonló a diplomás, illetve a főiskolára egyetemre járó fiatalok esetében; a legfeljebb szakkunkásképzővel rendelkező szülőknél 16,4%, a diplomás szülőknél viszont 6,6% az idegen nyelvet nem beszélő fiatalok aránya. Figyelemre méltó viszont, hogy ha legalább egyik szülő szakkunkásképzettséggel rendelkezik, akkor 19,3%, ha pedig legalább egyik szülő diplomás, akkor 40,5% az angolból, vagy németből középfokú nyelvvizsgával rendelkező diplomás, illetve felsőfokú tanintézetbe járó fiatalok aránya.

Az iskolázottsági szinthez hasonlóan a nyelvtudásban is igen jelentősek a regionális különbségek. A közép-magyarországi régió, és a közép-dunántúli fiataloknak több, mint fele, az észak-alföldi fiataloknak mintegy kétötöde, és az észak-magyarországiaknak pedig alig több, mint kétötöde beszél valamilyen idegen nyelvet. Angol, illetve német középfokú nyelvvizsgával a közép-magyarországi fiatalok legalább kétszer nagyobb arányban rendelkeznek, mint az észak-alföldiek, vagy az észak-magyarországiak. Az is figyelemre méltó, hogy különösen Észak-Magyarországon, és Észak- Alföldön igen nagy a szülők iskolázottságának és fogyasztási státuszának szerepe a fiatalok nyelvtudásának alakulásában, azaz igen nagy a szakadék az iskolázott és kevésbé iskolázott, illetve a gazdag és szegény szülői háttérrel rendelkező fiatalok nyelvtudása között. Figyelemre méltó az is, hogy a generációs szakadék is ezen két régióban a legmélyebb, azaz ebben a két régióban a legnagyobb a különbség a 19 éves és fiatalabbak, valamint a 19 évesnél idősebbek nyelvtudásában. Azaz a nyelvtudás vizsgálatakor is azt láttuk, hogy az oktatási rendszer nem csökkenti, hanem inkább mélyíti a társadalmi egyenlőtlenségeket, és ez különösen igaz a válság, illetve a stagnáló övezetekre.

Számítógép, internethasználat és a származási, regionális különbségek

Ha a fiatalok számítógéppel rendelkezését, internet-hozzáférését és internethasználatát vizsgáljuk az Ifjúság 2000 adatai körében, akkor azt találjuk, hogy a 15-29 éves fiatalok 28,7%-nak volt azt otthonában számítógép, 7,6%-ának van internet-hozzáférése otthon, 39,4%-a internetezik valamilyen formában. A megkérdezettek között 31% azok aránya, akik saját maguk, és 18,7% azoké, akiknek családja rendelkezik mobiltelefonnal a felvétel időpontjában, 2000-ben.

A szocio-demográfiai (iskolázottság, nem, kor és lakóhely) adatokat együtt vizsgálva, azt találjuk, hogy a legnagyobb az internetezők aránya a 22 évnél fiatalabb, iskolázottabb (legalább középiskolába járó, illetve középiskolai végzettséggel rendelkező) városiak körében 70,7%, ezt közelítik a 22 évnél fiatalabb városi nők: 65,3%. A „fiatalabb” városiakat követik a „fiatalabb” falusi férfiak (62,9%), illetve nők (62,5%). Csak ezután következnek mintegy húsz százalékkal leszakadva az idősebb, magasabban iskolázott városi férfiak és nők, közöttük az internetezők aránya 56,3%, illetve 50,2%.

A következő csoport szintén mintegy húsz százalékkal leszakadva a 22 évnél idősebb, magasabb iskolázottsággal rendelkező falusi férfiak és nők csoportja, közöttük az internetezők aránya 37,1%, illetve 34,2%. Közel hasonló arányban, és kevésbé interneteznek az alacsony iskolázottsággal rendelkező falusi és városi férfiak 21,9%, illetve 21,1%.

Legkevésbé pedig az alacsony iskolázottsággal rendelkező városi, illetve falusi nők interneteznek - 5,9%, illetve 4,7%.

A kommunikációs státusz igen fontos eszköze a mobiltelefon. Több dimenziós statisztikai modellünkben azt látjuk, hogy a mobiltelefonnal rendelkezést leginkább az életkor befolyásolja, a korábbiakéhoz (internet-hozzáférés, internethasználat stb.) képest, megmarad a szülők iskolázottságnak jelentős befolyásoló szerepe. Kimutatható ugyan, de látványosan csökken az iskolai szint hatása. Ez azt jelenti, hogy a 15-17 évesek közül csaknem minden harmadik, a 27-29 évesek közül viszont alig minden tizedik rendelkezik saját mobiltelefonnal.

A szülők iskolai végzettsége alapján pedig azt találjuk, hogy abban az esetben, ha legalább az egyik szülő diplomával rendelkezik, akkor a családoknak több, mint kétharmadában van a családnak, illetve a fiatalnak saját magának mobiltelefonja, ha a szülők egyike legalább szakmunkásképzővel rendelkezik, akkor a családok közel felében, ha pedig a szülők legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, akkor egyharmad az előbbi arány. A felsőfokú szinten (felsőoktatási intézményekbe járók, illetve diplomával rendelkezők) családjai négyötödében, a középiskolai és szakmunkásképző szinteken csaknem egyharmad-egyharmad arányban van a családban mobiltelefon.

A fiatalok saját mobiltelefonnal való ellátottsága esetében az iskolai szint szerinti különbségek csökkenni, illetve az iskolai hierarchia „megbomlik”: például a középiskolások közül többen - 23,4%, a felsőfokú szinten levőknek viszont csak 18,8%-a rendelkezik mobiltelefonnal 2000-ben.

A társadalom alatti osztállyá váló ifjúsági csoportok

Az Ifjúság 2000 vizsgálatból az tűnik ki, hogy az általános iskola szintjén megrekedt a magyar 15-29 éves fiatalok közel tíz százaléka, valamint azok, akik már az általános iskolából lemorzsolódtak a magyar ifjúság alsó, reménytelenül leszakadt rétegét képezik. Ezen fiatalok körében a származási hátrányok a területi hátrányokkal halmozódnak, illetve regionálisan is ezek a hátrányok egyre inkább koncentrálnak. Azok, akik csak általános iskolát végeznek, illetve kimaradnak az általános iskolából, szakk munkásképzőből és szakközépéből, valamint gimnáziumból, igen nagy eséllyel válnak munkanélkülivé. Az Ifjúság 2000 adatai szerint kb. 78 ezer fiatal esetében mondható el, hogy a társadalom alatti osztály tagjaivá válhatnak. A megkérdezettek közül ugyanis 32 ezren nem fejezték be az általános iskolát, 33 ezren a középiskolát, 13 ezren pedig kihullottak a felsőoktatásból.

A 32 ezer általános iskolát nem végzett fiatal közül ötezren munkanélküliek voltak, 16 ezren pedig inaktívak, és mindössze 11 ezren találtak maguknak munkát. Minden második fiatalnak - aki nem fejezte be az általános iskolát - édesapja sem fejezte be alapfokú tanulmányait. Azaz a társadalom alatti osztállyá válás adott iskolázottsági hátrány reprodukciójának eredménye.

A magyar fiatalok iskoláztatási esélyeinek eltérései, az egyes iskolázottsági szintekhez kapcsolódó eltérő munkaerő-piaci esélyek mögött felfedezhetjük a fiatalok iskolai ifjúsági korszakba való átmenetének két forgatókönyvét a munkanélküliségi és a szabadidős szcenárió. A munkanélküliségi forgatókönyv azzal jár, hogy potenciálisan már nagyon korán kialakul azon fiatalok csoportja, akik nagyon kis eséllyel integrálódhatnak a társadalomba, létrejön a társadalom alatti osztály reprodukciója.

A társadalom alatti osztállyá válás és etnikai különbségek

A Kemény István vezetésével végzett vizsgálatokból azt is látjuk, hogy a prosperáló és válságrégiók lefedhetők a romák arányával: „A cigányok az egész ország területén szét-szóródva élnek, de eloszlásuk nem egyenletes. Az országot ebből a szempontból hat régióra osztottuk: Észak (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye), Kelet (Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megye), Alföld (Csongrád, Bács és Szolnok megye), budapesti iparvidék (Budapest, Pest, Fejér és Komárom megye), Dél-Dunántúl (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megye), Nyugat (Vas és Sopron megye).”

Az egyes régiókból való elvándorlás és a más régiókba való bevándorlás iránya és mértéke

Igen nagy elvándorlás ment végbe a keleti régiókból, leginkább az északi régió irányába, szoros összefüggésben az erőltetett (és elhibázott) iparosítással. Abszolút számokban valamivel kisebb, de arányaiban hasonló mértékű az elvándorlás az alföldi régiókból, részben az északi, részben a dél-dunántúli régió és valamilyen mértékben a budapesti iparvidék irányába. Ez utóbbiban az elvándorlás és a bevándorlás kiegyenlítette egymást. Csaknem háromszorosára (ötezerről tizennégyezerre) nőtt a cigányok száma a két nyugati megyében (Kemény-Havas, 1996). A régiókra rávetítve az iskolázottsági szintet azt látjuk, hogy a prosperáló, magas foglalkoztatási és alacsony munkanélküliségi rátával rendelkező régiókban alacsonyabb, kevésbé iskolázott, stagnáló, alacsony foglalkoztatási és magas munkanélküliségi rátával rendelkező régiókban viszont magas az alacsony iskolázottsággal rendelkezők, illetve az iskolából lemorzsolódók aránya.

Különösen magas az általános iskolából, és szakmunkásképzőből lemorzsolódók aránya az észak-magyarországi régióban, ahol, mint láttuk, a kilencvenes évekre a romák legnagyobb arányban koncentráálódtak.

Az Ifjúság 2000 adatai tehát azt mutatják, hogy a jelenlegi középfokú oktatási rendszer a stagnáló és válságövezetekben erőteljesebben szelektál, mint a prosperáló térségekben, azaz az észak-magyarországi és észak-alföldi régiókban sokkal inkább elitközpontú mint a prosperáló közép-magyarországi és közép-dunántúli régiókban. Lokális vizsgálataink azt mutatják, hogy azokon a településeken, ahol roma fiatalok nagyobb arányban élnek, sokkal erőteljesebb az iskolai szelekció, mint azokon a településeken ahol a roma fiatalok aránya alacsony. (Például Sopronban kisebb, mint Salgótarjánban, illetve a válságövezetben lévő Hevesben nagyobb, mint Tamásiban.)

A társadalom alatti osztállyá válás regionális különbségei - a társadalom kettészakadása

Az Ifjúság 2000 adataiból is kitűnt, hogy a kilencvenes években az ország kettészakadása folytatódott, és növekedett a prosperáló és válságövezetek közötti különbség. A foglalkoztatottsági ráta alapján nyugat-dunántúli, közép-magyarországi, illetve a közép-dunántúli régiókban az átlagnál magasabb, a dél-alföldi, dél-dunántúli, észak-magyarországi, valamint észak-alföldi régiókban az átlagnál alacsonyabb, különösen nagy a távolság az utóbbi két régió és az első régiók között. A munkanélküliségi ráta alapján hasonló trend rajzolódik ki: legnagyobb a munkanélküliség az észak-magyarországi és észak-alföldi régiókban, legalacsonyabb a nyugati és közép-dunántúli régiókban. Az egyes régiók között Budapesten az országos átlagnak mintegy fele a szakmunkásképzőt végzettek, illetve azoknál alacsonyabb iskolai szinten található fiatalok aránya, az egyetemét végzettek aránya pedig mintegy kétszerese az országos átlagnak.

Budapest élesen elkülönül a többi régiótól, az új ifjúsági korszak, az iskolai ifjúsági korszak kihívásai a budapesti fiatalokat érték el a kilencvenes években, azaz vált egyértelművé a fiatalok iskolában eltöltött idejének növekedése. Ezzel szemben a kevésbé fejlett régiókban, mint például Észak-Magyarországon, Észak- Alföldön a felsőoktatásban részvevő fiatalok fejlett régiókhoz hasonló aránya, az alacsony iskolai végzettségűeknek nyolc általánost és szakmunkásképzőt végzeteknek, illetve szakmunkásképzőbe járók magas arányával párosul. A 32 ezer általános iskolát be nem fejező fiatal regionális megoszlása egyértelműen kimutatta, hogy az észak-magyarországi régió van a legveszélyeztetettebb helyzetben: 23 százalékuk az Észak-Alföldről, 25 százalékuk Észak-Magyarországról kerül ki összehasonlításként: Budapesten 1,8 százalék ez az arány!

Szabadidő tevékenység és társadalmi különbségek

A szabadidő szcenárió a társadalom középosztályosodásával jár együtt: kialakul a fiatalok fogyasztói státusza, egyre inkább növekszik a fiatalok fogyasztói és szórakoztatói eszközökkel való ellátottsága és kommunikációs státusza, és egyre korábban válnak a piac szereplőivé.

Az Ifjúság 2000 vizsgálat adatai is azt mutatják, hogy az iskolai szint növekedésével a fiatalok fogyasztó javakkal való ellátottsága is nő, azt látjuk, hogy a jelenleg tanuló fiatalok egyre szélesebb rétege rendelkezik mobiltelefonnal, számítógéppel, internet-

hozzáféréssel. A középosztályosodó fiatalok számára egyre fontosabbá válik a szabadidő, amelyet a szabadidő ipar kiépülése kísér. „A bekövetkező változások alapja az, hogy a szórakoztatóipar képviselői hisznek abban, hogy felhasználóik természete változik, úgy látják őket, mint akik rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, amelyek korábban egyértelműen a középosztály tagjait jellemezték, mint például a tehetőség, a mobilitás, és a képesség arra, hogy a számukra felkínált szórakozási lehetőségek között racionális alapon tudnak választani. Ez a változás jelenik meg abban, hogy a hangsúly a szórakoztatóiparban tapasztalható versenyen van, de megragadható abban is, hogy a vásárlót már nem a tagnak, hanem fogyasztónak tekintik.” (Clarke-Jefferson, 2000) Az egyik legnagyobb magyarországi szabadidő-rendezvényen, a Sziget Fesztiválon a leszakadó fiatalok csoportja nem jelenik meg. A Sziget 2000 és az Ifjúság 2000 adatait összehasonlítva kitűnik, hogy a Szigeten a szakmunkásképzőbe járók alul, a gimnáziumtól a főiskolai szinten át az egyetemig pedig felülreprezentáltak a „szigetlakók” a magyar 15-29 éves fiatalokhoz képest. Az adatokból az is látható, hogy a fejlett régiókból Szigetre érkezők felül, a fejletlenebb térségből jövők alulreprezentáltak a „szigetlakók” között. Ráadásul amíg a fejlett térségeknek (Budapestnek) iskolai szint szerint csaknem teljes ifjúsági társadalma képviselve van a Szigeten, addig a kevésbé fejlett régiókat csaknem teljes mértékben a főiskolai és egyetemi szinten elhelyezkedő fiatalok képviselik. Az Ifjúság 2000 és a Sziget 2000 adatait összehasonlítva a szabadidő forgatókönyv és a fiatalok középosztályosodásának összefüggése különösen szembevetendő: a „szigetlakók” közel kétharmada rendelkezik CD-lejátszóval a magyar 15-29 éves fiatalok egyötödéhez képest, a Szigeten levők számítógéppel rendelkezése és internet-hozzáférése pedig csaknem kétszerese a 15-29 éves fiatalokénak.

A felsőoktatás expanziója - alapvető változás az ifjúság összetételében és az ifjúsági életszakaszban

A '90-es években a felsőoktatás expanziójának lehetünk tanúi, a 18 éves népesség számának 1994-től megfigyelhető drasztikus - 1994-től 2000-ig 189 ezer főről 138 ezer főre, azaz 27%-os - csökkenésével párhuzamosan nő a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma, ugyanezen időszakban 30 ezerről 52 ezerre, azaz 73%-kal. Következésképpen ugrásszerűen emelkedett a '90-es évek közepétől 18. évüket betöltő fiatalok „diplomaszerzési esélye”. Az adott korosztály számához képest a magyar felsőoktatási intézményekbe bekerülők aránya 1994-től 2000-ig 15,8%-ról 37,4%-ra emelkedett. (Ez a megduplázódó arányszám - természetesen - nem jelenti azt, hogy a 18 évesek közül kerültek be kétszer annyian a felsőoktatásba, hiszen a felvettek átlagéletkora is mutatja, hogy más korosztályokat is érintettek ezek a folyamatok).

2000-től a felsőoktatásba felvettek száma tovább növekedett: 2000-ben a felvettek száma 86 942 fő, 2001-ben 98 465 fő, 2002-ben 123 999 fő, 2003-ban 122 265 fő. A felvettek demográfiai összetételének alakulása azt mutatja, hogy a felsőfokú intézményekbe járók között növekszik a nők aránya. 2000-ben az elsősök között a férfiak aránya 43,4%, a nőké 56,6% volt; 2003-ban viszont a férfiaké 41,3%, a nőké pedig 58,7% volt. A felsőoktatásban tanulók életkora is emelkedő tendenciát mutat. Ez azt jelenti, hogy az elsősök közt a 19 évesek és fiatalabbak aránya 2000-ről 2003-ra 38,9%-ról 32,1%-ra csökkent, a 25-29 évesek aránya viszont 13,6%-ról 17,2%-ra, a 30-éves és idősebbek aránya 10,7%-ról 17,2%-ra emelkedett!

Az életkor emelkedése összefügg azzal, hogy a levelező tagozatos elsősök aránya a

2000-beli 24 993 főről 2003-ra 47 977 főre, csaknem duplájára emelkedett; a nappali tagozatosak száma pedig ez időszakban 47 481 főről 59 480 főre nőtt, azaz a tárgyalt időszakban a nappali tagozatosok aránya 54,6%-ról 48,6%-ra csökkent. A költségtérítési elsős hallgatók száma 36 487 főről 64 475 főre csaknem kétszeresére emelkedett, ami azt mutatja, hogy az oktatás expanziója a felsőoktatás területén a piaci viszonyok expanzióját is jelenti. Figyelembe véve, hogy napjainkban már a 15-29 éves fiatalok közül kb. minden ötödik főiskolára, egyetemre jár a főiskolások és egyetemisták helyzete az ifjúságkutatás központi kérdésévé válik.

Az egyetemisták, mint a fiatalok egyik legnagyobb csoportja-az új egyetemista réteg

Az oktatás/felsőoktatás expanziója tehát azzal járt, hogy az egyetemi hallgatóknak két markáns csoportjáról beszélhetünk: a nappali és levelező tagozatos hallgatókról, akiket egy másik dimenzióban az állami finanszírozású és saját finanszírozású (önköltséges) hallgatóként definiálhatunk. Megfigyelhető a képzés szerinti összetétel radikális átrendeződése: a főiskolai hallgatók aránya a 2001/2002. tanévi elsősök körében kétharmad volt az egyetemi hallgatók egyharmadával szemben. Az egyetemi hallgatók, mint az egyik legpregnansabb ifjúsági csoport megjelenése a magyar társadalom kilencvenes években felgyorsuló középosztályosodásának egyik legmarkánsabb kifejezője. A középosztályosodást jól mutatja a hallgatók származási összetételének alakulása: A 2001/2002. tanévben az elsős nappali tagozatos hallgatók apjának csaknem egyharmada a munkásosztályhoz (munkás, munkás elit), minden ötödik pedig a kishivatalnok, kisburzsoá (kisburzsoá közé soroltuk a vállalkozókat alkalmazottak nélkül, illetve 1-5 alkalmazottal) osztályokhoz tartozik, anyák esetében pedig mintegy egynegyede, egyharmada részese a fenti osztályoknak. A középosztályosodás folyamatát jól jelzi a hallgatók fogyasztói státusza. Az oktatási expanzió többféle finanszírozási forrást tesz szükségessé - megnövekszik a saját finanszírozású hallgatók aránya az állami finanszírozásúakkal szemben, ugyanakkor növekszik a hallgatók piacfüggősége - lásd hitel, különböző szociális és vásárlási támogatások (utazás, kollégium, számítógép), amelyeket az állam garancia vállalása ösztönöz.

A 2001/2002. tanévben az elsős hallgatóknak 89,4%-a rendelkezik mobiltelefonnal, 42,5%-a számítógéppel és 20,6 saját internettel. Az elsősök közül minden második (55%) olyan családból jött, ahol számítógéppel rendelkeznek, és csaknem minden harmadik (30%) hallgató családjában a számítógép használat a világhálón való kapcsolattal párosul. Az elsős nappali tagozatos hallgatók saját javakkal való ellátottsága, lényegesen magasabb, mint a 15-29 éves magyar fiataloké. Ez azt jelenti, hogy a felsőoktatás expanziója a felsőoktatásba kerülő fiatalok fogyasztási státuszának egyre növekvő szerepével jár együtt.

Az elsős hallgatóknak 25,6%-a vett fel diákhitelt, és 8,1%-a pedig tervezi a diákhitel felvételét. A diákhitelt felvevők aránya a nappali tagozaton 30,2%, levelező tagozaton pedig 23,0%. A távoktatás keretében tanulók közül pedig minden tizedik hallgató élt a diákhitel felvételével. A diákhitel összege a hitelt felvettek 77,4%-ánál 21 000 Ft.

A hallgatók 23,5%-a dolgozik teljes állásban. A levelező és távoktatásban résztvevők közül minden második, az esti tagozatosok közül pedig minden harmadik hallgató dolgozik teljes állásban. Részmunkaidőben dolgozik az elsősök 8,9%-a. Ez a munkavállalási forma már a nappali tagozatosok között is nagyobb arányban, mintegy 5,4%-ban megtalálható.

Saját vállalkozásban dolgozik a megkérdezetteknek 3%-a, családi vállalkozásban pedig 3,7%-a. Az utóbbi munkavállalási formák a távoktatásban tanulóknál a legmagasabb 5,1%, illetve 7,5%.

A legnagyobb arányú - 66,1%, és az egyik legmagasabb összeg a hallgatók bevételi forrásai között a szülői támogatás, melynek havi átlaga 20 490 Ft. A másik legnagyobb arányú - 39,6% bevételi forrás a megkérdezettek munkavégzéséből származik, melynek havi összege 58 012 Ft. Arányában és összegében is a harmadik legfontosabb bevételi forrássá lépett elő a diákhitel, melynek aránya 25%, havi összegének átlaga pedig 19 461 Ft.

Az egyetemisták élettervezése és a munkaerőpiac

A felsőoktatásban bekövetkezett változások alapvetően átalakítják a fiatalok élettervezését. A változások eredménye az ifjúságra nézve az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása, kitolódása. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának egyik oka, hogy az ifjúság, mint iskolai életpálya - mely korábban a gimnazisták és egyetemisták privilégiuma volt - a fiatalok széles rétegére terjed ki. Az iskolai életpálya kiterjedése, illetve a felsőfokú intézményekbe járás kiterjedése összefügg azzal, hogy a fiatalok életét egyre inkább meghatározza a szabadidő és fogyasztói ipar, azaz létrejön a piacfüggő szabadidő tevékenység, mint a fiatalok életeseményeinek igen fontos meghatározója. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának másik kísérőjelensége a „flexibilis alulfoglalkoztatottság”. (A munkaerőpiac szürke zónájában dolgoznak az egyetemisták, éppúgy, mint a tanulók, a pályakezdők vagy a munkanélküliek. Ez az életesemények „menetrendjének” flexibilitásához vezet. (A korábbi menetrend: tanulás, munka, családalapítás/együttélés, összekapcsolódhat, illetve váltakozhat a tanulás és munka sorrendje.) Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az ifjúsági életidő kettős mozgásával jár, egyrészt felgyorsul, például a tervszerű képzési idő egyre korábbra tevődik (például tervszerű nyelvtanulás óvodás, illetve az általános iskola első osztályától), másfelől lelassul, a belépés a főfoglalkozású kereső pozícióba egyre későbbre tolódik. A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában.

A 2001/2002. tanévben elsősöknek háromnegyede azért folytatja tanulmányait, mert mindenképpen diplomát akar szerezni, közel felénél a főiskola, illetve egyetem elvégzése karrierje felépítésének része. A motivációk közel hasonló arányúak, közel fele mondta azért végzi főiskolai, egyetemi tanulmányait, mert ez a szakma érdekli, illetve azért, hogy a munkanélküliséget elkerülje. Az elsőévesek főiskola és egyetem választásával, vagyis az oktatásban való részvétellel késleltetik a felnőttkorba és dolgozó korba való belépést. (du Bois-Reymond, 1998) A megkérdezettek mintegy egyharmada számára az egyetem és főiskola választásban a diákélet vonzása játszik szerepet, egynegyede viszont egyszerűen „nem akarja magát elkötelezni”, „egyelőre nem szeretne főállásban dolgozni”.

Növekvő bizonytalanság és sebezhetőség

A fiatalok egyre bizonytalanabb világban élnek, és nagy a veszélye annak, hogy rosszul döntenek, rossz utat választanak, és hogy a sokféle lecsúszási lehetőség közül valamelyik eléri őket. Bizonyos értelemben a mai fiatalok a legjobb helyzetben levő generáció, hiszen a háború, betegségek, éhezés vagy más elsődleges okok által okozott halál vagy

szenvedés eshetősége nagyon alacsony. A veszélyeztetettség és a bizonytalanság forrása inkább egzisztenciális vagy pszichológiai.

A fiatalokat érintő kihívások és a növekvő kockázatok, a fokozódó verseny és a korai önállósodás jelentősen megnöveli a fiatalok veszélyeztetettségét (alkohol, dohányzás, drogfogyasztás, stb.).

Az *Ifjúság 2000* vizsgálat adatai is azt mutatják, hogy a magyar 15-29 éves fiatalokra is érvényes azonban, hogy „a kockázat valójában már nem csak a kevésbé képzettek körében jelenik meg, hanem a kulturálisan privilegizált csoportoknál is megtalálható, habár ők más cselekvési stratégiákat dolgoznak ki.” Ezt jól mutatták azok a - drog ki-próbálása az életesemények alapján képzett - klasztercsoportok, amelyekben a drog ki-próbálása az egytizedtől akár a csoport tagjainak felére is kiterjedt. Az egyik domináns csoportot ezekben a klaszterekben a főiskolás és egyetemi hallgató nők képezték, akiknek biográfiájára a normál életrajttól való eltérés volt a jellemző: a korai kiszakadás a szülői házból, a késői élettársi kapcsolat, az egyetem melletti munkavállalás és huszon-éves kor második felében egyre markánsabban kirajzolódó magányosság. Megállapíthatjuk, hogy a felsőoktatás expanziója és a fiatalok továbbtanulási esélyeinek növekedésével egy időben növekszik a fiatalok, ezen belül a nők sebezhetősége.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1992): Társadalmi változások és társadalmi problémák, 1910-1990, Statisztikai Szemle.
- Andorka Rudolf (1996): A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltás problémái és lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. In.: Andorka Rudolf: Merre tart a magyar társadalom? Lakitelek: Antológia.
- Andorka Rudolf (1996): A társadalmi jelzőszámok tükrében. In: Társadalmi riport 1996. [Szerk.: Andorka Rudolf-Kolosi Tamás-Vukovich György], Budapest: TÁRKI-Századvég.
- Bauer Béla-Szabó Andrea-Máder Miklós-Nemeskéri István: (2003) Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. ÚISZ.
- Beck, Ulrich (1983): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich (1992): Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage.
- Beck, Ulrich (1999): Túl renden és osztályon? In.: A társadalmi rétegződés komponensei. [Szerk.: Angelusz Róbert], Budapest: Új Mandátum.
- Bukodi Erzsébet (1998): Nőttek-e az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek? Századvég.
- Chisholm, L. (1997): Initial Transitions between education, training and employment in learning society. International Bulletin of Youth Research.
- Chisholm, L. (1993): Élesebb lencse vagy új kamera? In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Szociológiai Műhely.
- Clark, J.-Jefferson, T. (2000): A munkásosztály ifjúsági kultúrái. In.: Gábor Kálmán A középosztály szigete. Szeged: Belvedere.
- Dahrendorf, Ralf (1990): Reflections on the Revolution in Europe. New York: Random House.
- Du Bois-Reymond, M. (1998): I don't want to commit myself yet: young people's life concepts. Journal of Youth Studies.
- Du Bois-Reymond, M., van Rooijen, e. & Guit, H. (1991): Life perspectives of adolescents: a study from The Netherlands. In: W. Heinz [szerk.] Life Course and Social Change: Comparative Studies in Labour Market and Social Policy. Weinheim: Deutscher Studien.
- Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Ferge Zsuzsa (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. Szociológiai Szemle.
- Fóti János: Az ifjúság elhelyezkedésének kérdései, a fiatalok munkanélkülisége, különös tekintettel az iskolázottság és szakképzettség kérdéseire In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Fóti János: Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség kérdésének vizsgálatához. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Fuchs, Werner (1981): Einführung. Jugend '81 Lebenswürfe Alltagskulturen Zukunftsbilder. Hamburg: Jugendwerk Deutsche Schell.

- Gábor Kálmán (1992): (Szerk. és tanulmányok) Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged.
- Gábor Kálmán (1996): Ifjúságkutatási tézisek. Educatio Füzetek.
- Gábor Kálmán (1996): Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. Educatio Füzetek.
- Gábor Kálmán (2000): A középosztály szigete. Szeged: Belvedere.
- Gábor Kálmán (2002): A Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok. Belvedere.
- Gábor Kálmán-Balog Iván (1995): The Impact of Consumer Culture on Eastern and Central European Youth. Educatio.
- Gazsó Ferenc (1997): A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer. Századvég.
- Gazsó Ferenc (2000): A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer. In.: Egyéni esélyek, iskolai esélyek, társadalmi esélyek. Budapest: Napvilág.
- Gazsó Ferenc (2001): A társadalmi szerkezetváltozás trendjei. In.: A globalizáció kihívásai és Magyarország. [Szerk.: Földes György-Inotai András], Budapest: Napvilág.
- Giddens, A. (1992): Modernity and Self-identity. Cambridge: Polity Press.
- Grootings, P. (Ed.) (1983): Youth and Work in Europe. Vol. I: National Reports. Vol. II: Comparative Research and Policy Problems. Vol. III: Bibliography. Vienna: European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences.
- Halász Gábor (1998): Az oktatáspolitikai lehetőségei. Századvég.
- Hurrelmann, K. et al. (1985): Lebensphase Jugend. Weinheim-München: Juventa.
- Inglehart R. (1990): Culture Shift in Advanced Industrial Societies. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997): Modernisation and Postmodernisation. Cultural, Political and economic change in 43 societies. Princeton: Princeton University Press.
- Jelentés a magyar közoktatásról (1995) [Szerk.: Halász Gábor-Lannert Judit], Budapest: Országos Közoktatási Intézet.
- Kelemenné Farkas Márta (1998): Tézisek és kommentárok. Századvég.
- Kemény István (1996): A romák és az iskola. Educatio.
- Kemény István (1996a): Társadalmi átalakulás és ifjúság. Budapest. (Kézirat)
- Kemény István (1997): A magyarországi roma (cigány) népességről. Magyar Tudomány.
- Kemény István (2000): Roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Kemény István-Havas Gábor (1996): Cigánynak lenni. In.: Társadalmi riport 1996. [Szerk. Andorka Rudolf-Kolosi Tamás-Vukovich György], Budapest: TÁRKI-Századvég.
- Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete. Budapest: Oziris.
- Kozma Tamás (1995): Ifjúság és oktatás. Educatio.
- Kozma Tamás (1996): Településhálózat és iskolarendszer. Educatio.
- Ladányi János (1991): Leszakadók - a gazdasági és társadalmi szerkezetváltás alternatívái. Replika.
- Lakatos Judit: Ifjúsági munkanélküliség. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Lannert Judit (1996): Változások a hazai iskolaszervezetben. Educatio.
- Lannert Judit (1998): Az oktatás a kilencvenes években - a számok tükrében. Századvég.
- Lannert Judit: Az ifjúsági munkanélküliség és az arra adott válaszok az oktatás területén (Nyugat-Európa és Magyarország). In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Lengyel László (2000): Társadalmi átalakulás és ifjúság. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Liskó Ilona (1996): A szerkezetváltás első hulláma. Educatio.
- Liskó Ilona (1998): Esélyegyenlőség és oktatáspolitikai. Századvég.
- Liskó Ilona (2000): Az iskolarendszer átalakulási tendenciái. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Lukács Péter (1996): Iskolarendszerek a fejlett tőkés országokban. Educatio.
- Machacek, L (1997): Individualisation Theory in Youth sociology. An Overview. Sociologia.
- Matolcsy György és társai (2000): A tudástársadalom kiépítésének forrásai Magyarországon. Budapest: Oktatási Minisztérium.
- Mead, Margaret (1978): Culture and Commitment. The New Relationships between the Generations in the 1970s. New York.
- Mittereuer, Michael (1986): Sozialgeschichte der Jugend. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Nagel, U.-Wallace C. (1997): Structure and Agency - participation and identification in risk societies. In.: Furlong, A. et al (eds.) Youth, Citizenship and Social Change in a European Context.
- Nemeskéri István (2002): Módszertani keretek. In.: Ifjúság 2000. Tanulmányok I. (Szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László) Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Róbert Péter (1998): Hipotézisek az oktatás és társadalmi mobilitás összefüggéseiről. Századvég.

- Schelsky, H. (1957): Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend. Düsseldorf-Köln: Diederichs.
- Szegő Szilvia (2000): Ifjúság és a munka világa. In.: Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság mint esély? [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Belvedere.
- Wallace C. (1997): How Old is Young and How Young is Old... ? Wien: HS working paper.
- Wallace C.-Kovatcheva (1998): Youth in Society Modernization and Post-modernization in East and West Europe. London: Macmillans.
- Wallace, Claire (1998): Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé? Korunk.
- Wendt, Robert (2002): Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok. Budapest: Perfekt Kiadó.
- Zinnecker, Jürgen (1991): Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa-Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend. In: Melzer, W.-Heitmeyer, W.-Liege, L.-Zinnecker, J.: (Hrsg.) Osteuropäische Jugend im Wandel. Weinheim-München: Juventa.
- Zinnecker, Jürgen (1993): A fiatalok a társadalmi osztályok terében (Új gondolatok egy régi témához). In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Szociológiai Műhely.
- Zinnecker, Jürgen (1993): Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban. In: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. [Szerk.: Gábor Kálmán], Szeged: Szociológiai Műhely.

Nem-et mondás? Igaz-mondás*

Emlékezés Gábor Kálmánra

Ismeretségünk a 70-es évek közepére nyúlik vissza, amelyből a 80-as években már munka- és baráti kapcsolat alakult ki. Már korán, az ún. „ifjúsági problémák” társadalmi összefüggései foglalkoztatták, és soha nem csak a helyi viszonyokra vonatkoztatva, hanem nemzetközi összefüggésében. Az európai - különösen a német - ifjúságkutatókkal kapcsolatba került, és részben tanulmányaikat, köteteket interpretálta, fordítottatta le a hazai érdeklődők számára, részben pedig fontosnak tartotta azt az összehasonlító elemzést, amelynek eredményeképpen vizsgálatainak két markáns témája kialakult. Az egyik a felsőoktatásba belépő, illetve tanuló fiatalok kulturális és értékválasztására, életmódjára vonatkozott, a másik a Sziget-lakókra. (Gábor Kálmán nevéhez fűződik a kifejezés is, hiszen a Hajógyári Szigeten történt másfél évtizedes kutatásaiból értelem-szerűen adódott a „Sziget-lakó” elnevezés, amely utal arra a megváltozott szemléletre, ahogyan ifjúságszociológusként a fiatalokról gondolkodik.)

Már a 80-as évek végén, a 90-es évek elején jelezte, hogy a fiatalok Magyarországon is korszakváltó csoporttá erősödtek, de differenciálódtak, attól függően, hogy milyen az iskolai életútjuk, milyen attitűdök, értékek, normák mentében tervezik jövőjüket. Világosan látta a tömegoktatás hátrányait, ezért az oktatási expanzióról mindig kritikusan szólt. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az új típusú tudások, készségek és képességek fejlesztése az egyetlen járható útja az ifjúság középosztályosodásának. Sok vitát váltott ki ezzel a nézetével, de mára már tudjuk, az idő őt igazolta.

Vitatkoztunk vele elméleti és módszertani megközelítésmódokon, a hazai és a nemzetközi ifjúságkutatás eredményeiről, végül mégis tovább dolgoztunk. Létrehoztuk az MTA Szociológiai Kutatóintézete mellett működő multidiszciplináris ifjúságkutató csoportot abban a reményben, hogy az évtizedeken át összegyűjtött nagymintás vizsgálati anyagokat szisztematikusan feldolgozzuk. A napi feladatok azonban valamennyiünket gátoltak abban, hogy elképzeléseinket valóra váltsuk. Adósak vagyunk Gábor Kálmán-nak a szaktudomány és a barátság szempontjából egyaránt. Remélem, Gábor Kálmán tanítványai, fiatal kutatótársai folytatják a megkezdett munkát. Magam részéről a következőkben bemutatandó rövid dolgozattal szeretnék hozzájárulni Gábor Kálmán tudományos eredményeinek továbbéléséhez.

Változás és változatlanosság az ifjúság életmódjában

Az ifjúság életmódjával kapcsolatban néhány olyan gondolatot vetnék föl, amiről azt feltételezem, meghatározó lehet a valóság föltárásában. Egyszerre beszélünk azonban állandóságról és változásról, melyhez - képzettségünknek, értékeinknek és tapasztalatainknak megfelelően - különféle kultúra felfogásokat társítunk. Kommunikációs zavarokat észlelünk, és félreértések adódnak, amit a kultúra fogalmi módosulásához kötünk. Az ismert adatok (felnőtt és ifjúsági mérések, hazai és nemzetközi adategyüttesek) alapján elég markánsan körvonalazódik az a felismerés, hogy végre érdemes volna túl-lépnünk azon a korábbi kultúrafelfogásunkon, amely hol szűken, hol tágan, különböző

* Első megjelenés: Educatio 2010/2.

értékszempontok hangsúlyozásával megpróbálta leírni mindazt, ami magatartásunkat, viselkedésünket, és gondolkodásunkat, végső soron egész életmódunkat döntően befolyásolja. A változás ma már nem írható le a kultúra szűk vagy tág értelmezése szerint, de pusztán értékalakzatokkal sem. A kultúra úgy alakult át, hogy sokkal inkább az egyén egyfajta képességének és készségének tekintjük, sajátos adaptációs lehetőségnek. Az a tulajdonságunk, hogy felismerjük és a szituációkat értelmezni tudjuk, megfelelő válaszokat, de új jelentést is ad(hat) a dolgoknak.

Mi jellemzi a magyar társadalom kulturális állapotát, művelődési, szabadidős szokásait, különösen az ifjúságot figyelve? A közgondolkodásban, de esetenként a tudományos elemzésekben is tetten érhetőek sommás ítéletek, előítéletek, önminősítések azzal kapcsolatban, művelt, kulturált nép-e a magyar, avagy sem? Az optimista állásponton lévők gyakran hivatkoznak a Nobel-díjasokra, a művészekre, sportolókra, ezzel bizonyítván igazukat, a pesszimisták negatív érveiket arra alapozzák, hogy Magyarország a perifériára szorult már a 20. század első évtizedeiben és emiatt jelentős a lemaradásunk. Akik a vészharangokat megkondítják, figyelmeztetnek a nagyfokú társadalmi intoleranciára, a tanulási hiányokra (funkcionális analfabétizmus), a korrupcióra, az önbecsülés hiányára, esetenként a balkanizálódás jeleire. Ebből adódóan a közgondolkodásban gyakran olyan leegyszerűsítő és a jelenségeket dichotómiával magyarázó véleményekkel találkozunk, ahol a világteljesítményeket az írni-olvasni nem tudással állítják szembe, vagy a modern kultúrával az ásatagot, a civilizált társadalommal a civilizálatlant. E jelenség mögött - felfogásunk szerint - részben az a bizonytalanság áll, amely sokakat jellemez. Ha a kultúra tartalmával, befogadásával kapcsolatban kérdezzük őket, gyakran szerény érdeklődést mutatnak, azzal indokolva válaszaikat, hogy az egyre gyorsuló élettempó miatt nincs elég idejük az elmélyülésre. A kiemelkedő, igényes alkotások üzeneteit csak részlegesen tudják a maguk javára fordítani, beépíteni mindennapjaikba. Rombolja a személyiségüket az a félelem, hogy valamitől lemaradnak, valamiből kimaradnak, és ez nyomot hagy viselkedésükön, értékválasztásukon.

Az, hogy mit gondolunk a kulturális magatartásformákról nem egyszerűen definíció kérdése, hanem mindannyiunk eddigi közös tapasztalataiból adódik. Úgy véljük, mindazon tevékenységek, amelyek együttesen számunkra hozzáférhetővé teszik a legszélesebb értelmű kulturális információt, vagy annak megszerzését, élvezetét és használatát - kulturális magatartásnak tekinthetők. A megközelítés feltételezi, hogy olyan komplex rendszerről van szó, amelyben ugyanakkor a különféle egyéni kulturális aktivitások összszegződnek, illetve szintetizálódnak. Ha a társadalmi rétegződés oldaláról vizsgáljuk a kérdést, úgy is fogalmazhatunk, hogy a rétegződés egyik független változója a kultúra és a mobilitás, melyre igen erősen hatnak a különféle viselkedésmódok. Az eltérő motivációk, értékek és érdekek alapján sokféle kulturális cselekvés alakul ki, de ezek sosem függetlenek egymástól - még ha egyéni, vagy csoportspecifikus jellegük kimutatható is -, hanem bonyolult szerkezetet alkotnak.

Ez tehát az egyik olyan fordulat a kultúra felfogásában, amelynek hatására az életmódban ténylegesen változás történt, különösen a fiatalok körében. Használják a tudástársadalom számos elemét, a digitális kultúrát, és használnak intézményeket a szó legjobb értelmében, amikor adaptálják a szolgáltatásokat a tudásukon keresztül, és a különböző kultúrákat készséggé, képességgé fejlesztik a saját személyiségükben. Eközben saját véleményüket és értékeiket is megjelenítik.

A hazai vizsgálatokban - a nemzetközi trendeknek megfelelően - a publicitást azok a munkák jelentik, amelyekben a jóléti és a kevésbé fejlett országoknak az összehasonlítása

áll az ifjúság munkaerő-piaci helyzetével, az oktatással, a szabadidő felhasználásával összefüggésben. De az identitásra, a felfogásbeli különbségekre, az előítéletekességekre csak kevés olyan adatunk van, amely differenciáltan megmutatná azokat a társadalmi szempontokat, összefüggéseket, amelyek a változást vagy igazolják, vagy megcáfolják. Az előrejelzések azt mutatják, hogy felértékelődnek a kutatásokban a helyi és a lokális vizsgálatok, valamint ezeken belül jól kimutatható, hogy a fiatalok személyes szerepe, és felelősségvállalása az, amelyre ezek a kérdések irányulnak.

Az aktivitások közül - különösen az ifjúságkutatásban, és az életmód váltás szempontjából - kísérletet tettek több alkalommal arra, hogy a politikai attitűdökről információkat kapjunk. Ezek a vizsgálatok többnyire a választások előtti évben történtek, így ezek zömében egy-egy ciklus problémáira reflektáltak, részben pedig előre vetítették azokat a szándékokat, amelyekkel az ifjúság a politikát magához közelinek, vagy távolinak érzi. Az utóbbi időben a politikához való viszonyt a fiatalok körében nagyon sajátos ambivalencia jellemzi, amire a politológusoknak megvan a maguk jó válasza, hiszen az az élethelyzet, amelyben éppen az iskolai végzettségnek és a lakókörnyezetnek a hatása megmutatkozik, azt is érzékelteti, hogy a politikai döntések hátterében ott húzódik a habitus kérdése, valamint a családi neveltetés. Fontos magyarázó ereje van annak, milyen családi élethelyzetből, milyen iskolai háttérből, milyen környezeti feltételek mellett, milyen szituációból mondanak igenevet, vagy nemeket egy adott kérdéssel kapcsolatban. Számos olyan eleme van az így megjelenített valóságnak, ami a növekvő elszigetelődésre, a praktikus értékek választására, az erős érdekérvényesítésre utal. Ez az egyik legfőbb tanulsága az életmódkutatásoknak, de a magatartás-kutatásoknak is. Amiben lényegesen, és negatív értelemben változott a világ, nemcsak a kisebbség és a többség esetében, hanem a fiatalok és kortárscsoportjaik esetében, de az idősök és a fiatalok között is, hogy a megértésnek és az elfogadásnak egyre kisebb a mértéke. Ennek megfelelően a szolidaritási képessége vagy pozitív, vagy pedig negatív irányban, de változik. Az a tény - és ezt valamennyi hazai és nemzetközi kutatás is pregnánsan megmutatja -, hogy fizikailag, szexuálisan lényegesen korábban érnek, és erőteljesebbek a fiatalok, más területeken viszont később lépnek be a felnőtt társadalomba, lassabban jutnak el a teljes körű felelősségvállalásig, így a meghosszabbított tanulási időszak egy új életmódot alakít ki. Különösen azoknak a körében, akik valamilyen felsőfokú intézménybe járnak, illetve ennek az idejét a lehető leghosszabb mértékben meg tudják hosszabbítani. De éppen a „fent”-hez és a „lent”-hez való viszony gyors alkalmazkodási kényszere, a gazdasági függőség a tanulás miatt, illetve az életmódváltásban - jelzik a radikális átalakulás szükségét.

A másik változás, ami szintén a kultúra fogalmával függ össze, az a jelenség, amelyet lehet egyfelől identitás válságnak nevezni, de a mostani mérések alapján precízebb, ha azt mondjuk, integrációs gondok keletkeztek. Életkortól függetlenül látszik, nem lehet jól definiálni azt, hogy mit jelent fönt, és lent, akár kultúráról, akár gazdaságról legyen szó. Sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy át tudunk-e lépni egyik helyzetből a másikba, és vannak-e eszközeink ahhoz, hogy az akadályokat legyőzzük? Nézetem szerint sokkal inkább integrációs problémáról van szó akkor, amikor az ún. paradigmaváltásra hivatkozunk.

A harmadik elem, amit érdemes megemlíteni ebben a megváltozott kultúrafelfogásban, az az, hogy a kultúra olyan lehetőség, amely az egyén számára mint életvezetési stratégia jelenik meg. Ezáltal sokkal fontosabb a kultúrának az a funkciója, hogy a kultúra különböző területeit gondoza, ápolja, fejleszti, majd továbbadja. Semmiképpen nem azt

jelenti ez az átalakulás, hogy zárttá teszi az értékeket, épp ellenkezőleg, nyitottá, hogy a közösségek egymás számára közvetíteni tudják.

Nyilvánvaló, hogy ezek a funkciók együttesen működnek. Az egyes elemek adott helyzetben hol erősebbek, hol gyengébbek a tárgytól függően, és mégis, ebben a megváltozott kulturális környezetben, ezzel a megváltozott tartalommal értelmezhetjük megközelítő pontossággal az új jelenségeket, eseményeket, amelyek velünk történnek. Azokat a társadalmi háttérváltozókat pedig, amelyeknek mindig kitüntetett szerepe volt az életmód szempontjából: az iskolai végzettség és a lakókörnyezet, mára gyengülni látjuk, de még mindig jelentős súllyal bírnak.

Meg kell említeni a területi különbségeket is. A nagyvárosi élet keretei között mindenki számára nehézséget okoz saját személyisége érvényre juttatása. A kívülről, a szeszély, az individuális magatartásformák nagyvárosi túlzásai egyre élesebben elkülönítik az ifjúság egyes csoportjait és a meghosszabbodott ifjúsági korszakon belül jelentős váltások figyelhetők meg a fiatalok életmódjában. Ebben különösen nagy szerepe van a területi egyenlőtlenségnek. Elsősorban a nagyvárosi életben jelentkeznek azok a mérhető távolságok a csoportok között, amelyek nemcsak a tudásban és az anyagi javak birtoklásában mutathatók ki, hanem a tér- és időfelhasználásban is. Az egyén sokkal kevesebb időt áldoz a többiekre, ha városlakó, mintha kisebb településen él. Ezáltal sokkal nagyobb a kísértés arra, hogy az egyén kieleztesse, sűrítve, a lehető legjellemzőbb módon nyilvánuljon meg (ld. szubkultúrák), mint ott, ahol a gyakori és hosszantartó együttlétek révén a többiekben egyértelmű kép alakul ki az egyén személyiségéről. Ha feltesszük a kérdést, mi a történelmi helye az individualizmus két, - az egyéni függetlenségnek és a személyes kölcsönösség kialakulásának - a nagyváros mennyiségi viszonyaiból fakadó formájának, akkor a nagyváros egészen új értéket kap.

Még akkor is így van ez, ha folyamatosan hozzáadjuk az értelmezésünkhöz, hogy milyen kultúrával, milyent tartalommal töltődik meg egy adott iskolai végzettség. Másik oldalról - és ez nagyon fontos gyakorlati kérdésekkel kapcsolódik össze - komoly szerepe van a lakókörnyezetnek, amely befolyásolja az egyénnek a közösségi léthez való viszonyát, dinamikáját. Ez az a tér, ahol a változás létrejöhet. A mobilitás - különösen a fiatalok életében - meghatározó jelentőségű. Úgy jellemezhetnénk, életmódjában az válik mobillá, aki a kultúra egyes elemeinek adaptációját folyamatosan és tudatosan végzi, képességeit fejleszti. Új és új lépéseket tesz, kipróbálja részben saját magát, részben pedig kérdéseket tesz föl, tehát nem csak közvetíti a véleményét, hanem megfogalmazza, mi az, ami ebből a bonyolult világból ténylegesen érdekli és mi az, ami kevésbé vagy egyáltalán nem. Ez valóban mérhető, új eleme életmódváltozásnak. Ahogyan a városok és más településformák között is eltéréseket tapasztalhatunk, ha a fiatalok fogyasztói szokásait vizsgáljuk, úgy különbségek mutatkoznak abban is, hogy a fiatalok hol találják meg a helyüket: az utcán, a kocsmában, a moziban, a jazz klubban stb. Ebből a szempontból előnyösebb helyzetben vannak azok a fiatalok, akik tradicionális, tőkével rendelkező polgári városban élnek, mert ott a tőke a szolgáltatás területére is kihat, és lehetőségeket teremt az ifjúsági szolgáltatások kiépítésére.

A fogyasztói magatartás hatással van a fiatalok élettervezésére, életvitelére, amelyet jól mutat, hogy a középiskolások a legfontosabb fogyasztói pl. a gyorséttermeknek. Egyre általánosabbá válik, hogy a jogosítvány mellett az első bankkártya megszerzése is 17-18 éves korra tehető. A fogyasztói és szórakoztató ipar (divat- és sportcikk, valamint a legtöbb szórakoztatási eszköz) célzott rétegei a fiatalok.

E magatartásforma hatással van a fiatalok párkapcsolataira és szexuális tapasztalatainak megszerzésére is. Mivel a személyi önállósodásuk életkorban egyre korábban helyeződik, ezért egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatokat és járnak el önállóan szórakozni (13-14 életév). A vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiatalok mintegy egy-negyedénél nem kapcsolódik az első szexuális tapasztalat megszerzése az első komoly párkapcsolat kialakításához, hanem azt megelőzi egy „nem komoly” párkapcsolat.

Tóth László (2000) „Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság c. tanulmányában a következőket írja: „A legifjabb generáció körében terjed a szexualitás területén is az a fogyasztói mentalitás, aminek már státusszimbóluma a hamburger, gyorsan megvesszük, méltatlan körülmények között befaljuk, az egyen-íz még a jóllakottság érzését sem adja meg, és egy fél óra múlva már elfelejtettük az egészet”. A kutató ezt azzal magyarázza, hogy a fogyasztói társadalomban a fogyasztás iránti vágy korlátlan, lényegében a szex elfogyasztására is, ugyanúgy, mint ahogy a fogyasztási javak elfogyasztására is hasonló logika érvényesül.

A személyi önállósodás ugyan életkorban korábban helyeződik, de növekszik a szülőkhöz való kötődés ideje. A fiatalok átlagosan 22 éves korukban tervezik, hogy elköltöznék otthonról. Az elköltözés a tanulmányok befejezéséhez, a munkába álláshoz kötődik leginkább, és nagyrészt független a házasságtól, ami időben későbbre, átlagosan 25 éves korra tolódik, viszont egyre többen élnek házasság nélküli tartós párkapcsolatban.

A fogyasztói kultúra részeként megjelenik az agresszív ifjúsági kultúra is. Ennek egyik területét ún. maszkulin kultúrának nevezik. Középpontjában a testépítés, az aerobik, az energiatáplálék fogyasztása és egyáltalán a testi, fizikai és a megfelelő anyagi erő fitogtatása áll.

A fiatalok életviteléhez hozzátartoznak a különböző feszültségoldó technikák (alkohol- és drogfogyasztás) alkalmazásai, ezek ugyanis az intenzív szabadidő részei lehetnek. Gyakoribb előfordulásuk jól elkülöníthető a különböző ifjúsági rétegekben. Akik kipróbálják a drogot, egyre fiatalabb korban teszik. A fokozott versenyhelyzetekből származó stressz levezetésére éppúgy alkalmazzák, mint az egyes, a szórakoztatóipar kínálta életformaminták (pl. rave, techno) átvételére.

A saját identitás kialakításának legnagyobb része a kortárscsoportok körében zajlik, melyben igen nagy szerepe van az e csoportokban elterjedt mintáknak. A különböző csoportokban megjelenő fiatalok egy közös társadalmi valóságban, többféle társadalmi modell közül választanak követendőket. Ilyen követendő csoportok az eltérő zenei irányzatok mentén szerveződő ún. ifjúsági szubkultúrák.

A tőkeféleségekkel kapcsolatban - Bourdieu-re utalva - szintén változás történt az életmódban. A '90-es évek kulturális tőke erősségét fölváltotta - és ez az ifjúság körében is mérhető - a kapcsolati tőke fontossága. Ez bizonyára sokáig még így lesz, mindaddig, amíg ki nem egyenlítődik az identitás válságból adódóan az a felemás helyzet, ami az adaptációs készség nehézségeiből következik. Ha egyre szélesebben, egyre inkább a bensővé válásból következik a reflexió a társadalmi, a tudásbeli kihívásokra, annál kevésbé válik féloldalassá az a működés, amelyben inkább a kapcsolati tőkékre, semmint a tudásra, és a kulturális tőkékre támaszkodik az egyén. Ahogyan a nemzetközi és a hazai ifjúságkutatók állítják, az életmódkutatásban is megtörtént egy jelentős modellváltás, ami megkerülhetetlenül a politikai és gazdasági folyamatokkal függ össze, és amelynek középpontjában egy új, a fiatalokhoz kapcsolódó intézményrendszer áll, az információs társadalom számos új formációjával. Bár még csak a kezdetén vagyunk ennek a lényegi átalakulásnak, a hatása máris megosztotta a benne élőket.

Nincs illúzióm abban a tekintetben, hogy hazánkban a politikai, és gazdasági rendszer-váltással párhuzamosan fölépültek ifjúsági és intézményi közösségek, akik válaszokat képesek adni a kor, a környezet, és a kortárs csoport kihívásaira. Ezek a válaszok részlegesen, nagyon sokszor csoporton belül maradnak, és nem kerülnek a nyilvánosság elé, nem fogalmazódnak meg elég világosan. Simmel (1973) jóslata bevált a divat osztály-jellegével kapcsolatban, és szorosan összefügg az ifjúság megítélésével. A nemzetközi és a hazai vizsgálatok alapján gyakran megfogalmazódik, hogy a fiatalok a mai társadal-mak életében sokkal fontosabb szerepet játszanak a korábbiaknál, ezért az ifjúsági di-vatok fogják meghatározni összességükben a divatot, mégpedig az ifjúságnak a modern társadalomban elfoglalt, strukturálisan megváltozott helyzete szerint.

A másik oldalról viszont az látszik, hogy a fiatalok szerepe felértékelődött a nyil-vánosságban. Érdeemes volna - és sajnos ezzel az ifjúságkutatás adós - valóban meg-nézni, megmérni, milyen mértékben nőtt meg a fiatalok átalakító szerepe a társada-lomban. Nincsenek folyamatos ifjúsági vizsgálatok, életmód- és kultúrakutatások, ezért egy-egy területről csak részinformációk állnak rendelkezésünkre. A meglévő kutatások adatainak feldolgozása lassú, féloldalas, hiszen a kutatói szabadság gyakorta a szemé-lyes érdeklődéstől indítva olyan területeket emel ki, amelyek valószínűleg számára nagyon fontosak, de nem minden esetben tartanak számot hosszú távú, általánosabb érdeklődésre.

Miközben a meghosszabbított tanulási folyamatban viszonylag nagy biztonsággal, és jó közérzettel vesznek részt a fiatalok, a másik oldalon azok, akik kimaradnak, lesza-kadnak az iskolai képzésekből, idővel végleg szegregálódnak. Egyre esélytelenebbek a munkaerőpiacon, a hátrányaik az életmód szempontjából pedig azt jelentik, hogy egyre zártabbá válnak, egyre kisebb a mobilitási igényük még a kortárs csoportok irányba is. Ezt a bezárkózást teljesen másképpen élik meg, mint azok, akik életprogramként vállal-ják az egyedüllétet, egy olyan önállósulást, ahol ennek a homlokterében a karrierépítés, és az egyén kiteljesedése áll.

Mivel a fiatalok az elsődleges és a másodlagos szocializációban nagyon ellentmondó példákat látnak a környezetükben, ezért a viselkedésük, a véleményük, és a jövőképük is nagyon különböző. Nincsenek összefüggő kutatások, markáns adatok arra - különös tekintettel a ritka nagymintás felvételre -, hogy azt mondhatnánk, az életmód alapján nagyon határozottan jellemezhetünk és elkülöníthetünk korcsoportokat, az ifjúság 15-29 éves sávjában.

Azt lehet mondani, hogy vannak tanuló, magasan kvalifikált, jól képzett fiataljaink, van egy holdudvara ennek a körnek, akik őket követik viselkedésben, külsőségeikben, és kimutatható a nagy leszakadás, ahol folyamatosan lecsúsznak, és egyre inkább kisza-kadnak a kortársaik közül azok, akik az iskolai versengésben alul maradnak, illetve a szocializációs folyamatokból kimaradtak. Az életmód szempontjából lehetősége van a fiataloknak bizonyos, a korai önállósodást követően egy nagyon határozottan megfogal-mazott életpálya kialakítására, de ugyanígy a lemaradásra.

Még egy kérdésre utalnék, és ez az individualizáció, az én és a másik kapcsolata. Ha a szlenget értelmezzük, akkor ez az együtt járás, együtt lógás, a „skalpgyűjtés” elég pontos-men megjeleníti azt, amit a másikhoz való viszonyban értenek. Ezek megléte, folyamatos deklarálása azt feltételezi, hogy a korai önállósodásnak a tárgyi jelei - a mobiltelefon, az internet, a bankkártya használat és hasonló, mért adatok, összefüggések - nem azt jelentik, hogy egymás iránt kialakult a felnőttiségnek és az életmódnak az a stabil hát-tere, amelyben a partnerségnek, az egymásra való figyelésnek, a biztonságának szerepe

volna. Többször a saját problémájáról beszél, nem a mi problémánkról, nem a mi közös dolgainkról, hanem az övéről, és az anyjáról, és döntően egyes szám első személyben. Részben ezzel is magyarázható, hogy miközben sokkal hamarabb kerülnek kapcsolatba az alkohollal, a cigarettával, a drogokkal, sokkal korábban létesítenek szexuális kapcsolatokat, ezek tartalma, kimenete, veszélyei elsikkadnak a pillanatnyi öröm, az egyszerűség, az azonnali elérhetőség szempontjai mögött.

A csoportkultúrával kapcsolatban - egy közösségi életmód szempontjából - fontos mozzanatról, az alkalmazkodásról érdemes még szólni. Nagyon rövidek azok az intervallumok - és a mérésekben ezek jól látszanak -, amelyekben a fiatalok képesek alkalmazkodni munkahelyi, vagy iskolai elvárásokhoz, ezért arra törekcsenek, hogy úgy önállócsuljanak, hogy maguk határozzák meg a lehetőségeiket, és a maguk urává válás mögött nem egyszerűen a tudással felépített, kellőképpen megalapozott én vállalása áll. Sokkal inkább annak az igénye, hogy a lehető legtávolabbra helyezzék azokat a korlátokat, amelyeket a pillanatnyi helyzetben zavarónak, kellemetlennek és a nehézségek szempontjából lényeginek találnak. Ebben az átalakulásban tehát a finom rétegzettség, a környezet hatása pillanatonként változtatja meg az ifjúságban kialakult mintákat, felfogásokat. Igyekeznek erőteljesen hárítani a külső körülményeket, mondván, hogy mindazok a megszerzett ismeretek, amelyekre szert tettek, őket a tudás társadalmába vihetik, alkalmasak arra, hogy a mindennapi problémákat megoldják. Döntően azonban csak a felszínt lehet így rendben tartani.

A tendencia a 2000-es évektől tovább erősödik, elvékonyodik az ifjúságnak az a korábban sem túl széles köre, akik többféle irányban aktívan érdeklődtek mind a kortárs kultúrák, mind pedig más szabadidős aktivitások (sport, speciális tudások megszerzése, egyéni önkifejezési formák) iránt. A jelenlegi áttekintés háttérében 5 olyan felvétel áll, amely a különböző életkorú, társadalmi helyzetű és eltérő térségben lakó, differenciált iskolai végzettségű csoportok véleményét gyűjtötte össze, elsősorban az iskolai életút, a jövőtervezés szempontjából, és csak másodsorban foglalkozott a fiatalok szabadidő eltöltésével, a különféle kultúrák befogadásával, és használatával.

Az adatok áttekintésének legfontosabb tanulsága az, hogy a korábbinál sokkal nagyobb azoknak a száma, akik csekély érdeklődést mutatnak a kultúra iránt, bármely megjelenési formájáról legyen is szó, és időháztartásukban összerosódik a fiziológiai, a társadalmi és a szabadidő használata, és a tevékenységek fajtái.

Ezek az általános észrevételek mindkét nagymintás ifjúságkutatásban (Ifjúság 2000, Ifjúság 2004) és Gábor Kálmán reprezentatív felvételeiben (a felsőoktatásba belépők, a kollégisták körében végzett kérdezés, az MTA Szociológiai Kutatóintézet „Diákjogok” vizsgálatának adatai) tetten érhetők, különösen, ha az ifjúság kulturális fogyasztását, időfelhasználását elemezzük. Az adatokat nézve először arra adunk választ, hogy milyen mértékben nem kapcsolódnak kulturális értékekhez, aktivitásokhoz a megkérdezettek. Fontos ez a megközelítés azért is, mert hiányzik az utóbbi időben az a szembenézés a tényekkel, amely helyén kezeli, és jól megkülönbözteti a „nem” válaszokat abból a szempontból, hogy ez a tagadás magára a tevékenységre vonatkozik-e, vagy a kérdés tartalmára, meg nem értésére, avagy a teljes megtagadására. Az alábbiakban teljes részletességgel bemutatjuk a különböző kutatásokból leválogatott listákat, amelyek az inaktivitás mértékét jelentik.

Az Ifjúság 2004 felvételében a 8000-es mintából az alábbi kérdésekre általában 7500-7800 válaszolótól kaptunk információt, tehát a százalékok majdnem a teljes mintára érvényesek. A kérdezés kiterjedt azokra a szervezetekre és intézményekre is, amelyek

korábban nemcsak kötelező voltuk miatt, hanem elérhetőségük folytán eléggé vonzóak voltak. A jelenlegi állapotot tükrözi az alábbi összefoglalás (1. táblázat).

1. táblázat: Az ifjúság részvétele a társadalmi szervezetekben

Szervezet típus	Nem tagja a szervezetnek (%)
Úttörőszervezetek	100,0
Emberjogi mozgalom, szervezet	99,9
Lelki szociális problémákkal foglalkozó szervezet	99,9
Határon túli vagy határon túliakkal foglalkozó szervezet	99,9
Politikai ifjúsági szervezet	99,8
Jótekonysági szervezet	99,7
Párt	99,7
Polgári kör	99,7
Cserkész szervezet	99,7
Környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő szervezet	99,6
Ifjúsági szervezet	99,5
Szakmai egyesület	99,5
Nem intézményesült, informális szervezet (pl. klubok, körök)	99,4
Érdekvédelmi szervezet	99,3
Önkéntes szervezet	99,2
Diákszervezetek	98,9
Egyéb szervezet	98,8
Kulturális, hagyományőrző, művészeti csoportnak, szervezet	98,2
Egyházi szervezetnek, vallási közösség	97,8
Sportklub vagy egyesület	92,9
A képzett csoportok szerint	
Párt, politikai szervezet	99,5
Emberjogi, érdekvédelmi szervezet	99,3
Diák és ifjúsági szervezet	98,6
Egyházi szervezet, vallási közösség	97,8
Sport és kulturális szervezet	91,3

Forrás: Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. (szerk.: Bauer Béla, Ságvári Bence, Szabó Andrea).

Az elutasítások minden esetben meghaladják a 90 százalékot, sőt néhány szervezetet illetően 99,9 százalékos (úttörő-, emberjogi- lelki-, szociális-, határon túli szervezetek). A diákszervezetekben is mindösszesen a megkérdezettek 2 százaléka érintett, az egyházi szervezetekben 3, a sport- és kulturális egyesületekben, szervezetekben 8-9 százalékuk vesz részt.

Ez az arány megdöbbentően alacsony ahhoz képest, hogy a 2000-es években lényegesen korszerűbb infrastruktúra áll rendelkezésre. A radikális elutasítás és elfordulás az ifjúsági szervezetektől, de még a művészeti csoportoktól, a hagyományőrzéstől, a sportkluboktól és a diákok érdekeit védő szervezetektől azt mutatja, hogy a gazdasági és társadalmi átalakulás és az egyéni perspektívatlanság negatív hatású. Az egyéni kibontakozás és a fogyasztás megannyi új lehetőséget, új stratégiát teremt, amely inkább kedvez az individuális értékek és érdekek érvényesítésének. A közösségek szerepe tö-

kéletesen megváltozott. A korábbi együttműködés és csoportos élmény- és örömszerzés helyett a dolgok és a tárgyak megszerzése és használata vált fontossá, s ezzel együtt az egyénnek csoporttársaihoz való kapcsolata fellazult, egymást is jobbra alkalmilag és a személyes érdekeknek megfelelően „használják”. A magatartáskutatók jelzik, hogy a társadalmi elégedetlenség hátterében a csoportidentitás megváltozásának fontos szerepe van, és a kortárs csoportokról való eltávolodás, a szervezetek teljes elutasítása, a rendszeres csoportmunka (akár kulturális, akár sportjellegű) hiánya végső soron elvezet a korai társadalmi depresszióhoz. Az egészségügyi, az életmód- és demográfiai felvételek pedig jelzik a kamaszkortól a lelki betegségek - különösen a depresszió - számosságát, általánossá válását.

Az adatok fölvetnek megválaszolandó kérdéseket a formális és informális közösségekkel kapcsolatban is. Ha a válaszokat - esetünkben ezt a rendkívül magas „nem” választ - kontextusba helyezzük, a formális hovatartozás magyarázható azzal az ismert ténnyel, hogy a fiatalok (és egyre többen a társadalom más csoportjaiból is) a szervezett, intézményesült kapcsolatokat kevésbé tartják elfogadhatónak, inkább a spontaneitást vállalják. Azok a mérések, amelyek alapján az elemzés készült, arra nem adtak lehetőséget, hogy az informális közösségi kapcsolatokra fény derüljön. Így csak feltételezni tudjuk, hogy léteznek olyan, a közös érdeklődés mentén szerveződő csoportosulások, amelyek rendszeresen összehozzák és egyben tartják a fiatalok meghatározott csoportjait. Kutatási tapasztalataink szerint ezek között a csoportok között (sport, zene, divat, digitális network-ök, ideológiai megfontolások stb.) sokkal inkább átjárás, mint rivalizálás van. Gábor Kálmán szerint „már nem csak a fiataalkorból a felnőttkor felé, de visszafelé is vezetnek utak” - ez esetünkben jelzi a megváltozott ifjúság infantilizálódását, azaz az elvárásokkal és a versennyel szembeni védekezésüket, és azt az állapotot, amelyet a szakirodalom a hunédzserek ideológiájaként ír le. Ez a külvilággal, a felnőttekkel kialakult felemás helyzet, a szembenállás és az alkalmazkodás kényes egyensúlya fellazította a kötődéseket. A fiatalok szocializációjában az „én” meghatározása és a különállás megerősítése nagyobb hangsúlyt kap, mint a megértés és az elfogadás. Döntően érdekből, nem pedig belső késztetésből adódóan kapcsolódnak, vagy nem kapcsolódnak a közösségekhez, legyen szó a családi kapcsolatokról, tanulói vagy érdeklődési körökről. Megjelenik, és egyre erőteljesebbé válik a felelősség áthárításának számos mechanizmusa (szublimálás, nivellálás, a fogyasztói társadalom veszteségeinek lenézése, kirekesztése), és a problémák elkerülése, esetleg menekülés az egyedüllétbe. A kiforratlan társadalmi helyzetek növelik a fiatalokban azt az érzést és gondolatot, hogy a közösség lemondással jár, az egyéni ambíciókat korlátozza, a viszonyokat erőteljesebben szabályozza, mintha kívül marad.

Az egyes tevékenységeket vizsgálva szintén azt kell látnunk, hogy sorra dőlnek össze azok a korábbi időfelhasználási- és tevékenységstruktúrák, amelyek alapján tipizálták a kutatók a válaszadókat.

A 2. táblázatban olyan tevékenységeket választottunk, amelyek részben arra a hagyományos megközelítésre adnak választ, hogy a szabadidő eltöltésében 90 százaléknál fölött van a tévénézés, és az összes többi lehetőség nem haladja meg a 6-7 százalékot, valamint olyan elfoglaltságokat keresnek, amelyek kevés ráfordítást igényelnek, mind szellemi, fizikai, mind gazdasági szempontból.

2. táblázat: Az ifjúság kulturális aktivitása

Tevékenység	Soha nem végzi (%)
Operába jár	86,8
Komolyzenei hangversenyre jár	78,1
Art moziba jár, néz művészfilmeket moziban	68,7
Videó-, DVD kölcsönzöbe jár	51,8
Színházba jár	42,9
Kiállításra, múzeumba jár	42,6
Könyvtárba jár	42,4
Könyvesboltba jár	34,3
Hetilap, folyóirat olvasás	27,7
Más moziba vagy multiplexbe jár	26,6
Könyvet olvas (tankönyvön kívül)	26,5
Napilap olvasás	20,4
Szépirodalmat olvas (kötelező olvasmányon kívül)	13,9
Hétköznapi tévézés	4,85
Hétvégi tévézés	3,5

Forrás: Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. (szerk.: Bauer Béla, Ságvári Bence, Szabó Andrea).

A konfliktusok éppen ebből származnak, és itt érjük tetten az állandóságot: ez a hosszú-ra nyúlt ifjúsági életkorszak egyszerre csak terhessé válik, a korábban szerzett előnyök rosszul kezdenek fizetni. Későn tanulják meg ebben a folyamatban a fiatalok az alkalmazkodás különböző szabályait, azok értelmét, és nehezen tudják adaptálni a saját területükre. Csorbát szenvednek azok a karrier képek, azok az énképek, amelyeket gyakran hamisan alakítottak ki. Ennek eredményeképpen, mire ennek az ifjúsági életkornak a felső határa érnek, újra egy nagyon jelentős differenciálódás történik a fiatalok között. Néhányan valóban jelentősen előre tudnak lépni, kiemelkednek, de a többség számára nagyon zárt, magába forduló, és a többi réteghez csak szűk ösvényen való járást biztosít az a tudás és szerzett képesség, amely valamilyen szakmai területen megvalósulhat. De a mindennapi élet szempontjából egy-egy olyan - a szabadidő eltöltésével kapcsolatos - aktivitási területen, amelyben tulajdonképpen a tét nem a személyiség léte, hanem valóban a jó közérzeté, szintén inkább a rivalizálás, mint az együttműködés és az alkalmazkodás a jellemző. Ilyen módon tehát egyszerre van jelen egy egészen különleges változás, mert a kultúra maga alakult át, és erre úgy reflektál az ifjúság, hogy kiemelkedő teljesítményeket ér el, vagy leszakad és kimarad, gyengítve a mobilitást, és a szolidaritás esélyeit.

Irodalom

- Bauer Béla (szerk.) (2005): Ifjúság 2004. Zárójelentés. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. Bourdieu, Pierre (1997) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert: (szerk.) A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest, Új Mandátum. pp. 156-177.
- Bukodi Erzsébet (1997): Származás és iskolázottsági esélyek. In: Falussy Béla (szerk.) A gyermekek és az ifjúság helyzete. Budapest, Ifjúságstatisztikai Közlemények. (Ifjúság és társadalom.)
- Gábor Kálmán (1998): Társadalmi egyenlőtlenségek - a fiatalok esélyei. Korunk, No. 6. pp. 12-20.
- Gábor Kálmán, Dudik Annamária & Baranyi Katalin (1999): „Kikből lesznek az egyetemisták?” (Kutatási beszámoló.)
- Gábor Kálmán (2000): A középosztály szigete. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.
- Gábor Kálmán (2004): Kollégisták a felsőoktatásban 2004. Felsőoktatási Kutatóintézet. (Kézirat.)
- Gábor Kálmán (2005): Fesztiválok ifjúsága és a drog. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.
- Gábor Kálmán & Szemerszki Marianna (2006): Sziget Fesztivál 2005. Az új fiatal középosztály és az élettervezés. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Halász Gábor & Lannert Judit (2001): Jelentés a magyar közoktatásról 2000. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete. Budapest, Osiris.
- Lengyel László (2000): Társadalmi átalakulás és ifjúság. In: Gábor Kálmán (szerk.) Társadalmi átalakulás és ifjúság. Szabadság, mint esély?, Szeged, Belvedere Kiadó. pp. 39-47.
- Örkény Antal (2003): Válaszúton. Budapest. (Kézirat.)
- Símmel, Georg (1973): A divat. In: Símmel, Georg: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Gondolat, Budapest, pp 473-508.
- Szabó Andrea, Laki László & Bauer Béla (szerk.) (2001): Ifjúság 2000. Gyorsjelentés. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Tibori Tímea (2006): Diákjogok. MTA SZKI-OM kutatás. (Zárójelentés.)
- Tóth László (2000): „Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság. In: Bauer Béla: (szerk.) Süsü a társadalomban. ÚMK, Budapest, pp 192-196.

Szabó András

Szakadás és elérés*

Szocializációs szükséghelyzetben

Számos szervezet keresi manapság a kapcsolatot a fiatalokkal, elképzeléseik, funkciójuk szerint a lehető legkülönbözőbb módon arra törekedve, hogy segítsék őket elképzeléseikben, legáltalánosabb értelemben a felnőtté válásukban. Közöttük vannak már jónéhányan, amelyek elsősorban azokkal a tizen-huszonévesekkel kapcsolatban keresik a feladatukat, akik nagyon nehezen alkalmazkodnak, nehezen találják a helyüket. Ők a problémás fiatalok, a segítségre szoruló, a megértést keresők. Akikkel feltétlenül foglalkozni kell. Csak az a baj, hogy ezek a fiatalok igazán nem mindig hagyják magukat. Vagyis egyáltalán nem mindegy, hogy ezek a találkozások miképpen történnek...

Az elkövetkezőkben azon nehezen alkalmazkodó fiatalok helyzetét, illetőleg a személyes környezetükkel kapcsolatos viszonyokat próbálom átgondolni, akik minden intézményes kapcsolattól (családtól, iskolától stb.) távolra kerültek. Akik úgy érzik, megoldatlan problémáik vannak, de teljesen egyedül maradtak, illetőleg azoknak az intézményes, szakmai törekvéseknek keresem a lehetséges jellemzőit, amelyek segíteni szeretnék őket, és – különféle módon – találkozást kínálnak a bajok közelében élő fiataloknak, el kívánják érni őket.

Célközönség

Nehéz ezeket a fiatalokat valójában bárhová is besorolni. Róluk leginkább a megjelenésük és különféle megnyilvánulásaik alapján szoktak beszélni. Azok is inkább minősítésnek tűnnek, mint érdemi azonosításnak (hátrányos helyzetűek, drogosok, elvált szülők gyermekei, állami gondozottak, halmozottan hátrányos helyzetűek stb.). Nem is lehet igazán egyértelműen meghatározni őket, de velük kapcsolatban valahogy egyként fogalmazták (a felnőttek), hogy az együttélés – többség által tiszteletben tartott – szabályait egységesen nem képesek (nem tudják, nem akarják) elfogadni. Ám ez a megállapítás sem biztos, hogy teljes mértékben megállná a helyét – igazán nagyon keveset lehet tudni róluk. Az látszik legfeljebb róluk, hogy a viszonyuk a világgal hétköznapi ütközetek sora, és a közelebbi és tágabb környezetüknek nem egykönnyű velük kijönni. Túlzottan öntörvényűek, vagy inkább védekeznek?

Bármilyen elszomorító, a fiatalok egyre könnyebben, egyre nagyobb számban és talán egyre hamarabb szakadnak ki a családjukból és/vagy hagyják ott idő előtt az iskolát. Sokan kerülnek fiatalon minden intézménnyel (és a felnőttek többségével) szembe, és keverednek az őket körülvevő, őket segíteni képes intézményeken kívülre. A kriminális befolyás – bármennyire nem szeretnénk – a fiatalok körében ténszerűen erősödik, a fiatalok közül túl sokan válhatnak az erőszak áldozatává és egyben nem ritkán az el-

* Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2004/4. Jelen írás a „Kiszakadás vagy leszakadás” (Esély, 99/4. 73.) és a „Kapocs – szisztéma” (Család Gyermek Ifjúság, 2003/4. 33.) című írásaiban foglaltak felhasználásával készült.

követőjévé is. A mai fiatalok közül többen talán joggal érzik úgy, hogy a felnőtt társadalom nem várja őket. Eltagadhatatlan tény az is, hogy a mai fiatalok közül igen nagy számban maradnak, nőnek fel munkavállalói tapasztalatok nélkül és szorulnak pályakezdés helyett, szerencsés esetben, mindenféle – nem kívánt következmények nélküli – pótmegoldásokra. Önálló egzisztenciát teremteni, netán családot alapítani, pedig bátor vállalkozás azoknak a fiataloknak, akik nem tudnak támogatást szerezni otthonról. Így aztán a mai fiatalok számottevő része valóságos perspektíva és igazi kapcsolatok nélkül él, egyik napról a másikra. A legtöbben azért otthon laknak, mégis mintha fényévekre kerültek volna minden álmuktól. Lebegnek, valamiféle kényszeres realitásban léteznek, nem igazán szól az életük semmiről.

A felnőtté válás során a fiatalok között, meglehetősen korán, erőteljes különbségek alakulnak ki, jobbra a szerencsésebb háttérrel, jobb alkalmazkodási feltételekkel rendelkező fiatalok javára. Mindez tulajdonképpen rendben is lenne, mármint az, hogy a fiatalok világa leképezi – másként megelőlegezi – a felnőttek között, társadalmi szinten kialakult különbségeket. Azonban a fiatalok között ez a különbség egyrészt a szükségesnél hamarabb jelentkezik (még nem értik, de már élik), másrészt az életkorból fakadó, egymás felé irányuló megnövekedett korosztályi figyelmet és érdeklődést terheli meg és teremt közöttük szinte kezelhetetlen megosztottságot. A korai elszakadás a felnőtté válást segítő intézményektől és a fiatalok erőteljes megosztottsága nem egyszerűen csak az elviselhetőség határáig megnehezíti a fiatalok nagy részének felnőtté válását, hanem indokolatlanul megnöveli közöttük azoknak a „vesztéseknek” a számát is, akik az álmaik és a lehetőségeik szintjén messze alul teljesítenek, akik kétségeikben és választásaikban egyedül maradnak, akik – jobb híján – más „megoldást” keresnek.

A mai fiatalok felnőtté válásának egyértelműen olyan jelenségei vannak, amelyekről egyre kevésbé lehet nem tudomást venni. Mintha örökké valami kényszerű lemaradásban lennének. A fiatalok ismert helyzete, és gyakran nem éppen „konform” megnyilvánulásai pedig ijesztő tendenciákra utalnak. A fiatalok néhány nehezebb helyzetben levő csoportjaival összefüggésben – bármilyen nehéz kimondani – gyakorlatilag szocializációs szükséghelyzet jött létre.

Kilátástalannak látszik számukra a jövő

A saját életükről kialakult kép leginkább rövid távú (messzebbre egyszerűen nem látnak), amelyben valószerűtlen vagy leküzdhetetlennek látszó akadályok vannak. A nehezebb helyzetben levő fiatalok mögött ráadásul már egy sor alig feldolgozható, indulatokkal terhes élettörténet lehet, amelyekkel gyakorlatilag magukra maradnak. Az általuk elérhető, pontosabban az általuk kitűzhető célok pedig nehéz előtörténetekkel a hátuk mögött valahogy nem is csábítanak. Nem látnak olyan célt, ami igazán komoly áldozatvállalásra (azaz lemondásra, erőfeszítésre stb.) készítetné őket. Olyan messzinek, annyira elérhetetlennek látszanak, hogy azt érzik, inkább nem nagyon érdemes érte (bármire is) vállalkozni. A jövő egésze számukra inkább homályos és valószerűtlen, szinte meszeszerű, amiben egyszerűen nem is tudják elképzelni önmagukat. Az az életvitel pedig, amit a saját felnőtt környezetükben látnak – finoman szólva – nem csábítja, nem vonzza őket, sokan közülük egyszerűen nem is akarnak felnőttek lenni. Éppen abban a dinamikus változó életkorban szereznek a fiatalok ilyen nehezen feldolgozható (bénító, lehangoló, kényszerítő) élményt, amikor az eljövendő felnőtt életük szempontjából annyira meghatározó, és feltétlenül megvalósítandó álmokat kellene szövögetniük.

Kriminális veszélyek intenzív és tartós jelenléte

Minthogy a konkrétan kitűzhető és bejárható célok a fiatalok számára alig érzékelhetők, mert túl messze vannak, mert túl sokat kell érte tenniük (ha egyáltalán láthatnak valamit), minden gyorsabban hódít közöttük, ami azonnali sikereket, azonnal vagy nagyon hamar látható „eredményeket” ígér. A társadalmi környezet pedig csak úgy ontja feléjük a deviáns mintákat. Sajátos alvilági „kínálati piac” jött létre és ijesztő hatékonysággal vonzza a fiatalokat. A kriminalizálódás tendenciája a fiatalok között egyáltalán nem független attól, hogy a felnőtt társadalomnak sem „erőssége” a törvényesség; nem kifejezetten szabálykövető, törvénytisztelő időket élünk. Mintha az emberek törvényességbe, igazságosságba vetett hite manapság a megoldatlannak látszó, a következmények nélküli ügyek révén vizsgázna. Talán nem is véletlen, hogy a felnőtté váló fiatalok között sokak számára a hétköznapi cselekvési tér, a lehetséges társas mozgási tér nem egyszerűen beszűkült, hanem egyértelműen eltolódott a törvényesség határán túlra. A legtöbben közöttük valóságos perspektíva nélkül csupán „műanyag álmokat” ringatnak a gyors meggazdagodásról, a veszélyben helytálló, győzni képes „hősök” tetteiről, és egy sor hamis filmekben kiérlelt torz szerepről. Ezek a nehezebb sorsú, problematikusabb fiatalok vélt érdekük és szerény társadalmi tapasztalatuk következtében a lehető legkönnyebben befolyásolható társadalmi csoport, akik talán a legkönnyebben (és látszatra a legkevesebbet) kockáztatnak. Mindez azt is jelenti, hogy a bűnelkövetői tapasztalatokból nagyon hamar indulhat közöttük valódi, következményekkel teli, kriminális karrier.

Teljes elszigetelődés felé – szubkulturális tendenciák

A generációk közötti távolság tradicionálisan nagy, mégis a napi társas viszonyok között szinte fel sem tűnik, annyira beleépült a hétköznapiakba. Egy-egy társadalmi szituációban manapság már szinte „természetes módon” kerülhetnek egymással szembe fiatalok és idősebbek, akik érdekeik és igényeik mentén, abszurd módon rangsorba állíthatók, vagyis a leghetehetlenebb módon összehasonlíthatók, tulajdonképpen egyszerűen ki játszhatók egymással. A generációs kapcsolatok pedig – éppen a fiatalok felnőtté válása idején – minimálisra zsugorodtak; az egyes korosztályok alig tudnak egymásról valamit. A fiatalok számára mindezt csak tovább élezi a saját korosztályon belül mélyülő szakadékok, növekvő távolságok. Az elmúlt időszakban ismét érzékelhető az a tendencia, hogy a fiatalok egyes csoportjai bezáródnak, és/vagy nyíltan (vagy esetleg valamilyen áttételes módon) szembehelyezkednek egymással és a környezetükkel. A kriminális befolyás mindehhez csak többlet teher, és az ilyen módon kialakuló szubkulturális tendenciák a fiatalok jelzett csoportjaival összefüggésben radikálisan megakadályozzák a társadalmi kooperációs lehetőségeket.

Előítéletes társadalmi környezetben

1. leegyszerűsített személyiségkép, 2. lebecsült sebezhetőség, 3. túlbecsült kompetencia.

Amikor a nemzedékek között ennyire megnövekedett a távolság, különös módon meghatározóvá vált, hogy milyennek látják egymást az emberek, mi mindent gondolnak egymásról, és legfőképpen miképpen viselkednek egymással. Aligha meglepetés tehát, hogy valóságos kapcsolatok és információ nélkül a fiatalok egyes

csoportjaival összefüggésben megnövekedett a látszat jelentősége, a közvetett, az át-
tétéles tájékozódás, a különféle jelekből következtetés. Ez a tulajdonképpen attributív
mozzanat egy sor félreértéssel és félreértelmezéssel jár; legalább annyira nem értik
egymást a felek, mint amennyire nem is bíznak egymásban. A fiatalok nehezebb hely-
zetben levő csoportjait pedig – valóságos kapcsolat nélkül – mára már egyértelműen
előítéletes társadalmi környezet veszi körül, amely meghatározza ezeknek a fiatalok-
nak a mozgásterét. Ezekről a fiatalokról sokakban kifejezetten leegyszerűsített szemé-
lyiségkép él. Ez a redukált emberkép gyakorlatilag azt jelenti, hogy aki így látja a kör-
nyezetében a fiatalokat, az nem számol a fiatalok személyiségének lelki jelenségeivel,
a magatartásukat meghatározó irracionális tényezőkkel, a változás lehetőségével, és
nem számol, sőt figyelmen kívül hagyhatja a személyiségüket érő sérelmeket, vesztesé-
geket is, egyszerűen lebecsülheti ezeknek a fiataloknak a sebezhetőségét. Ezen fiatalok
problémás viselkedéséről, mindennapos életükről, pedig olyan hiedelem élhet, misze-
rint minden rajtuk múlik, mintha a problémás viselkedés megváltoztatása alapvetően
az ő akaratukon múlna, amivel egyértelműen túlbecsülik az érintett fiatalok kompe-
tenciáját.

Szegényes kommunikációs eszközök

A fiatalok kommunikációs kultúrája sohasem független a közvetlen, a társas környeze-
tükben szerzett tapasztalatoktól. A meglevő kommunikációs eszközök használatának
módja azonban nem feltétlenül csak szociológiai értelemben különülhet el egymástól,
mindazt nagyban befolyásolhatja az érintett fiatalok diszpozíciója, aktuális sorshelyze-
te. A fiatalok nehezebb helyzetben levő csoportjai tulajdonképpen olyan kommunikáci-
ós környezetben élnek, amelyet leginkább indulatos és konfliktusos életvitel, és szegé-
nyes, korlátozott nyelvi kifejezőeszközök jellemeznek. Az ilyen helyzetben élő fiatalok
szerényebb tanulási teljesítménye is a meglevő, gyakran kifejezetten szegényes nyelvi
eszközökkel, illetőleg a szerény intellektuális készletekkel magyarázható. Ezen fiata-
lok számára az adott, egyszerűbb kommunikációs készlet önmagában is akadályozza,
sokszorososan megnehezíti a bonyolultabb társas ismeretek elsajátítását, a differenciál-
tabb érzelmek, élmények kifejezését. A zömében gesztusokkal kísért, egyszerűbb nyelvi
eszközök azonban még inkább nehezzé, töredezetté válhatnak, ha a fiatalok aktuális
élethelyzetükben megoldatlannak látszó konfliktussal találkoznak; különös kommuni-
kációs zárlat keletkezik, amelyben az életvezetés szempontjából meghatározó szándék
és akarat kifejezése válik kudarcossá, lehetetlenül el.

Elégtelen és/vagy negatív társadalmi tapasztalatok

A társadalmi környezet ezer és ezer csatornán keresztül sugározza a fiatalok felé, hogy
mit tart sikeresnek és követni valónak, mit támogat a leginkább, és mi mindent szo-
rítana ki a hétköznapi életből. Mintákat, ha úgy tetszik, értékeket mutat a jövő nem-
zedékének, amelyekben az elkövetkező időszakokban szívesen látná vissza őket, ami-
ben feltételezhetően a fiatalok saját képességeiket (tehetségüket) értékesíteni tudják.
A mai világ pontosan olyat mutat, amelyet tud, amilyen értékek és normák gyakorlatilag
megjeleníthetők: jelenleg a leginkább zavaros, ellentmondásokkal teli értékviszonyokat
mutat, amelyek között egy sor elidegenítő, öncélú, vagy nem éppen konstruktív fogyasz-
tási modell van. Aligha meglepetés, hogy közöttük eligazodni roppant nehéz, hiszen az

egyes felmutatott értékek annyira szembefeszülnek egymással, ugyanakkor olyan békében megférnek egymással, hogy ez a képtelenség már-már mindennapos élmény. Nem feltétlenül az a legnagyobb baj, hogy annyira eltérő, annyira ideiglenes értékek, minták lettek napjainkban a leginkább meghatározók, hanem hogy a felnőtté váló fiatalok önnön képességeik érvényesítéséhez, ha úgy tetszik értékesítéséhez, alig kapnak komoly segítséget, kapaszkodót. Napjaink változó világa jószerivel magára hagyja, megelégedezik a gyermekeiről. A fiatalok egyszerűen keveset tudhatnak arról, hogy azokat a mintákat (az álmaikat) miképpen lehet elérni, hogyan kellene érte lépni, cselekedni egyik napról a másikra. A célok kitűzéséhez és eléréséhez, illetőleg mindannak során az akadályok leküzdéséhez alig kapnak elégséges konstruktív eszközöket. Enélkül pedig hogyan lehet a jövőről álmodniuk?

A fiatalok nehezebb helyzetben levő csoportjai számára a felnőtté válás – kis túlzással – maga a kiábrándulás folyamata, hiszen életük már nagyon korai szakaszában intolleráns, erőszakos, durva világot tapasztalhatnak meg, amely legalább annyira átláthatatlan, mint leküzdhetetlen akadályokkal teli, amelyben az érvényesülés gyakran nincs összhangban a társadalmilag hirdetett normákkal, amely nagy kedvvel jutalmazza erőszakot és bünteti a gyengét. Az álmok is „átkriminalizáltak” és valószerűtlenek, amelyek nem csupán elérhetetlenek, hanem álmodójukat infantilis állapotban „tartósítják”.

Addiktív, védekező diszpozíció – gyakran konkrét drogokkal, erőszakkal, önbüntető tendenciákkal

A mai fiataloknak egyáltalán nem egyszerű feladat manapság felnőtté válni, a felnőttek világához alkalmazkodni. Nagyon kevés kapaszkodót, segítséget kapnak ehhez. A felnőtt világ egyáltalán nem világos, zavarosak a normák, kemények a feltételek, „türelmetlenek a vizsgáztatók”. Sokan érezhetik: irracionálisra növekedett számukra a tét és egyáltalán nem biztos, hogy képesek lesznek helytállni. A kommunikációs eszközökben szegényes, nehezebb életviszonyok között élő fiatalok, akik a világról kevés és keserű tapasztalatokkal rendelkeznek, cél és támogató környezet nélkül, gyakran megoldatlannak látszó konfliktusokba keveredhetnek. Sokszorosan nagyobb közöttük a kudarc, a bukás valószínűsége, amit éppen a felnőtté válás intenzív időszakában roppant nehéz feldolgozni.

Az előbbieket következtében megnövekedett a nehezebb élethelyzetben levő fiatalok között a konfliktusok elől elbújó, konfliktusokat elhárító, a védekező, a tagadó viselkedéssel reagálók száma. Sokan közülük egyszerűen nem képesek elviselni a helyzetüket, a saját képességeik vélt korlátait és a „szerencsétlen” életkörülményeiket együtt. Minden álmuk ellenére a sorsuk gyakran durva világ, amely gyakorlatilag „erőszakra” és menekülésre szocializálja őket. Életükbe valahogy nem fér bele a jövő, számukra minden csak rövid távú. Elhárítanak tehát maguktól mindent, ami változással (kudarccal és fájdalommal) kecsegtet és védelmet, kapaszkodót keresnek. Az ilyen módon kialakult élethelyzet biztonságát (hogy az egyén legalább belül érezze magát védettnek) valódi problémamegoldás nélkül, a függés egyre inkább bővülő, nagyon széles eszköztára „szolgálja”. Igazi „boldogságipar” jött létre, amely teljes intenzitással próbálja kiszolgálni a függést kereső fiatalok „igényeit”. Nagyon sokfélével kerülhetnek tehát a fiatalok addiktív sorshelyzetbe, amelyben az érintett fiatalok hétköznapi tetteit, de még az álmaikat is alapvetően a kényszerek működtetik, naponta szembesülhetnek azzal, hogy nem is tehetnek mást. Mintha valamiféle üveggyűrű venné körül őket, amely mintha

összeszorítaná őket, kiszorítaná belőlük az önálló mozgulatot, az önmegvalósítás képességét, de megengedné számukra, lássák, mi az, amit nem érhetnek el...

Visszajelzés nélküli, gyakran torz, irreális énkép, elégtelen, negatív beállítottságú önismeret a saját képességekről

A nehezebb élethelyzetben levő fiatalok nagy részét kényszerítő, szinte kényszeres életvezetés jellemzi, és bármilyen úton kerültek is szorongató életkörülmények közé, a helyzetüket sorsszerűnek élik meg. Ezeknek a fiataloknak a kudarcokkal és illúziókkal teli, alig változó, legfeljebb valószerűtlenül lebegő élethelyzete különös „kíséretet” kap azzal, hogy légüres (és előítéletes) társas környezetben kell felnőniük. Mintha ebben a különben eleven, befogadó életszakaszban „vakrepülés” lenne a sorsuk, környezetüktől önmagukról nem, vagy alig kapnak érdemi visszajelzést, így az esetleges konfliktusokkal és feszültségekkel bővelkedő életüket nem tudják, vagy nem akarják a valóságnak (azaz a képességeiknek és lehetőségeiknek) megfelelően átlátni. Talán nem is véletlen, hogy a nehezebb sorshelyzetben felnövekedő fiatalokban gyakran meglehetősen hamar torz, irreális énkép alakul ki, amelyet a konkrét, saját képességeikkel és lehetőségeikkel összefüggésben inkább negatív beállítottság jellemez, és amely az aktivitás teljes elvesztetésével és elszigetelődéssel (illetve kollektív elszigetelődéssel) járhat.

Az ilyen körülmények között felnőtté váló fiatalok képzeleti világa, fantáziája önmagáról és a világról, a világgal való kapcsolatáról – ahogy az élete – teljességgel eltorzulhat, amelyben valószerűtlen, „műanyag” álmok kezdenek dominálni. Majd ezek az álmok is elapadhatnak és a valószerűtlen sorshelyzetben, igazi változások nélkül is valamilyen módon pótolni, táplálni kell ezt a felnőtté váló fiatalok életét annyira meghatározó, vágyakat kifejező, jövőt megidéző fantáziát, amire például a kábítószeres kiválóan alkalmasak.

Az elérés felé

Alacsony küszöb

Az előbb érzékeltetett fiatalok világát egyszerűen nem lehet minden azonosított probléma megoldásának igényével szemlélni. Ebben a világban a mindennap megélt problémának ugyanis egyszerűen más a súlya, másként élik meg azokat, akik benne vannak. És mindez nem egyszerűen a sorshelyzetből eredeztetett perceptuális következmény. Akiknek nincs közvetlen ismeretük az ilyen helyzetben élő fiatalokról, talán nem is érzékelik mindazokat a társas konzekvenciákat, ami a tartós – megoldatlannak megélt – problémákkal együtt járnak. Olyan szegényes mintákkal, életvezetési kényszerekkel teli szocializációt jelent mindez, amelyet egy sor trauma, önértékelési zavar kísér. Hogyan lehet úgy élni, hogy a környezet folyamatosan a személyes kudarcokra, a veszteségekre emlékezteti az embert? Hogyan lehet a jövőről álmodni, ha az ember nem érzi a jelenben a saját súlyát, ha a jelen számára fájdalmas?

Akik nem kívánnak idő előtt kész tényként elkönyvelve lemondani az alkalmazkodási konfliktusok között, megoldatlannak megélt problémákkal élő fiatalokról, azoknak velük elsősorban a kapcsolatokra, a meglévő kapcsolatok kiszélesítésére kell

törekedniük. Ebből a szempontból nem az interpretált problémáik a legfontosabbak, hanem hogy ők milyenek, ők milyen helyzetben vannak. Amennyiben alacsonyabbra szállítjuk a kapcsolatok megteremtéséhez és megtartásához szükséges küszöböt, arról is képet kaphatunk, hogy az érintettek igazából miként élik meg a saját helyzetüket. Akik veszélyek között élő fiatalokkal kapcsolatot találnak, azok számára megrázó élmény lehet néha olyat hallani, amit elvet minden józan ész, és kizárja az ember személyes életfelfogása. De hangsúlyozom, ezek a megismert problémák az érintettek mindennapos életének – bármilyen szörnyűnek látszik – rövidebb-hosszabb ideje részesei. És talán nem is mindenről hallunk ilyenkor. (Nem is mindent tudnak artikulálni, talán, mert sose azonosították, talán mert annyira fájdalmas – ezek miatt még a kérdezősködés is kockázatos.) Együtt élnek mindazokkal, és sokan nem látnak ki belőle, elfogadták, egyszerűen hozzáigazították az életüket. Az alacsonyabb küszöb gyakorlatilag azt jelenti, hogy – a kapcsolatok kiterjesztése érdekében – úgy fogadjuk el az érintetteket, amilyenek. Ha azt akarjuk, hogy a kívánatos változáshoz segítsük őket, el kellene kerülni, hogy a megteremtett kapcsolatnak feltételeket szabjunk. A veszélyek között élő és ilyen módon gyakorlatilag elszigetelődött fiataloknak egyszerűen szükségük van a feltétel nélküli (alacsony küszöbű) kapcsolatokra – kérnek ők segítséget, ha úgy érzik, ha elfogadó, bizalomteli kapcsolatot találnak. Azonban ilyen helyzetben sem kellene olyan kérdésekben próbálni segíteni, amire nem kaptunk az érintett fiataloktól felhatalmazást. Akkor is leginkább az ártalmak csökkentésére kell törekedni

Társas ingerküszöb

A kialakult helyzetből kilábalás sohasem lehet független a társadalmi környezet állapotváltozásaitól. Ez gyakorlatilag azt jelenti, ha a társadalmi összfigyelem továbbra is elkerüli (és elítéli, leírja stb.) a nehezebb helyzetbe kerülő fiatalokat, vagyis ha a felnőtté válás feltételrendszere általuk érzékelhető módon nem javul, ha az ilyen sorsú fiatalok számára érdemben nem születnek őket segítő konkrét intézkedések, ha nem jönnek létre segítő intézmények és szervezetek, akkor a fiatalok korai kiszakadása további súlyos következményeket hozhat. A felnőtté váló fiatalok körül kialakult kapcsolat nélküli szituáció konzekvenciái ugyanis gyakorlatilag szinte teljességgel kiszámíthatatlanok. Sok múlik azon, miként látja, miként fogja fel a felnőtt társadalom a fiatalokat, közöttük éppen azokat, akik „sok gondot okoznak”, akik nem a felnőttek jószíriével felületes elképzelései szerint nőnek fel, és mutatják meg, hogy valójában milyenek. És itt nem egyszerűen generációs konfliktusra, a generációk közötti természetes perceptuális különbségek megjelenésére, megjelenítésére gondolok. Ez a megközelítésmód – szerintem – igazából kifejezetten egy, a felnőtt társadalomra hosszú-hosszú ideje átöröklődött rossz beállítottságból eredhet, amely miatt napjaink felnőttei nem találták meg még azt, hogy miképpen vegyék komolyan, miképpen kezeljék a helyén felnőtté váló fiaikat, lányait. Ennek a beállítottságnak a következménye ugyanis a nemzedékek közötti alig viselhető távolság, a kapcsolatok radikális csökkenése – éppen abban az időszakban, amikor a fiatalok olyan fontos változás, döntés közben vannak, amikor egyáltalán nem mindegy, hogy miképpen alakul a sorsuk.

Könnyű persze azt mondani, legyen végre a gyakorlatban is érzékelhető cél a fiatalok számára (ha úgy tetszik, tudatni kell velük, szükség van rájuk), amikor a hétköznapi valósága egészen másról szól. Minden változás (ha van változtatási szándék) ugyanis itt kezdődik. Lehet talán úgy is fogalmazni, akkor érezhetik a fiatalok, hogy számítanak,

szükség van rájuk, ha a felnőttek kellő türelemmel figyelik és segítik őket, ha az életkezdésükhöz valóságos lehetőségeket – és kudarccsökkentést – és kudarc esetén újrakezdésre ismét bizalmat és újabb alkalmakat – kapnak tőlük, ha megértéssel fogadják a nem ritkán szokatlan felfogású kezdeményezéseiket (mert a felnőttek tudják, abból születhet minden érték és eredmény).

Ennek a megkülönböztetett társas figyelemnek a megteremtése nem könnyű. Ebből a szempontból a fiatalokat életkortól függetlenül körülvevő emberek és alapintézmények szellemisége a kialakult helyzet kulcsa. Ők közvetítik ugyanis a felnövekedő fiatalok számára a szélesebb társadalmi környezet üzenetét: mikor, miben és hogyan számítanak (vagy nem számítanak) rájuk. A hétköznapi gyakorlatába belevesző konkrét értékek és normák sajátíthatók ekkor és ezeken a színtereken el, amelyek aztán alapvetően megszabják a fiatalok életútját, ha úgy tetszik, sorsát. Mindaz ugyanis, ami a családokban és az iskolákban, személyes és korosztályi társas környezetben történik, vagy nem történik meg csak nagyon nehezen, vagy talán egyáltalán nem korrigálható. A felnőtté váló fiatalok között ijesztő számban tapasztalható korai szakadás jelensége pedig világos üzenet, hogy még sokat kell javítani a fiatalokat körülvevő (személyes) társadalmi közeg szociális ingerküszöbén.

A változtatás lehetősége

A felnőtté válás során jelentkező, általunk érzékelhető szakadással tehát nem az a baj, hogy nemzedéki újratermelődéssel a folyamat veszélyeztetett, hanem hogy az ilyen módon létrejövő változás nagyon sokba kerül. Hogy a kialakult helyzet ijesztő méretekre növelte a potenciális veszteségek számát, mert nehezen reagál a kialakult helyzetre a fiatalokat körülvevő intézményrendszer. Mert a mai társadalom nem képes alternatívát, azaz átfogó korrekciós és újrakezdési lehetőségeket teremteni a számukra; és mert a nehéz helyzetben felnövekedő fiatalok elhanyagolásával elvesztegeti a társadalom természetes erőforrásait.

De a változtatás lehetősége a leggyakrabban ott rejtőzik, ahol maga a konfliktus, a probléma keletkezett. Ennek a tulajdonképpen nyilvánvaló összefüggésnek a gyakorlati felfedezésére akkor nyílik a leghamarabb esélyünk, ha a nehezebb élethelyzetben levő fiatalok sorsát elsősorban nem a balszerencsének, vagy egy velejéig rosszhiszemű intézkedéssorozat (vagy éppen elmaradt intézkedések) következményeinek tulajdonítjuk, hanem az érintettek részvételére és az ő részvételükkel sorskonfliktusuk lehetséges konkrét megoldására összpontosítunk. Ha már az érintettek elérésében, sőt a megoldás feltárásának felelősségében megkísérelünk közösséget vállalni az érintett fiatalokkal, de nem egyszerűsítjük le a felnőtté válásuk útját.

A jelzett probléma leginkább olyan színtereken és élethelyzetekben jelentkezik, ahová az érdemi segítség egyáltalán nem vagy alig jut el, ahol a bajba került fiatalok gyakorlatilag magukra maradnak. Ezekről a körülményekről a felnőtt emberek zöme nagyon keveset tud. Inkább kívülről, látszat alapján és a médiában „tálalt” történetek révén szerez értesüléseket, és meglehetősen áttételes és felületes információk alapján ítélkezik, ami sokszorossá növeli a távolságot egyik oldalon az érintett fiatalok és másik oldalon a környezetük, a szakmai szervezetek, illetőleg szakemberek között.

Tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy szakmai feladatokat vállaló szervezetek, meghaladva eddigi gyakorlatukat, felkészült szakemberek révén kilépjenek intézményes falak közül, és úgynevezett utcai munkát végezzenek. A feladatoknak nem csupán a

kedvezményezettjeivé kellene tenni az érintetteket, hanem igazi főszereplőjévé, vagyis a cselekvő részeseivé. Arra kellene törekedni, hogy az érintetteket egyenrangúnak fogadják el mind a feladatok azonosításában, mind pedig a segítő, megelőző, alternatívát nyújtó feladatokban.

Elérési típusú szervezetre, vagy programra igazán akkor van szükség, amikor a különféle veszélyek és megoldatlannak megélt problémák között felnőtté váló fiatalok és a segítséget képviselő szakellátó intézményrendszer között az elviselhetőség határáig megnőtt és állandósult a távolság. Amikor a mostoha, az elégtelen intézményes (családi, iskolai) kapcsolatok között élő fiatalok számottevő csoportjai gyakorlatilag messze kerültek és kimaradtak az ellátó rendszerből, és csak nagyon körülményesen vagy egyáltalán nem jutnak közelébe a szakszerű segítségnek. Hiszen akik ilyen sorshelyzetbe jutottak és megoldhatatlannak élik meg problémáikat, érdemi segítség nélkül egyszerűen kilátástalannak láthatják a helyzetüket, és nagyon könnyen feladhatják.

Demokrácia, piac, fiatalok*

Miért aktuális ez a téma: demokrácia és piac. Egyrészt azért, mert mindig aktuális, természetesen, hogyha egy piacgazdaságban működik egy ország, és demokráciaként írja le magát. Másrészt azért, mert 2009 augusztusában és szeptemberében történt egy olyan adatfelvétel,² amelyből európai összehasonlításban tudunk ránézni egy pillanatra magunkra, a mi demokráciánk elfogadottságára, a mi piaci környezetünk elfogadottságára itt Magyarországon. Arra, hogy hol is tartanak ma a magyar fiatalok ebben a két kérdésben, jelesül a demokráciában és a piacgazdaságban.

Az elmúlt időszakban több előadásban említettem, legutóbb 2009 tavaszán egy szegedi konferencián (akkor egy szinttel följebb voltunk, úgy látszik, leszorulunk az alagsorba, majd talán tavaszra visszajutunk), hogy az adott társadalmi berendezkedéshez való viszonya a fiataloknak esszenciális kérdés. Ha van egy társadalmi berendezkedés, visszatekintve akárhányszáz évre, az a társadalmi berendezkedés általában kényszeríti az állampolgárokat arra, hogy elfogadják az adott a társadalmi berendezkedést, fejlesszék azt, egyáltalán, hogy foglalkozzanak vele, hogy azonosulni tudjanak vele. A Szegedi Tudományegyetemen hallgatóimmal a szemináriumokon néhányszor áttekintjük a magyar szocialista berendezkedés alkotmányát, a Népköztársasági Alkotmányt. A kilencvenes években született hallgatóimmal világosan meg tudtuk állapítani, hogy milyen kifinomult intézményrendszert rendelt az antivilág a saját nézetrendszerének terjesztése érdekében.

Én azt látom, hogy sem a demokrácia mibenlétével, sem a piacgazdaság mibenlétével nem foglalkozik megfelelően a magyar társadalom és így a fiatalok sem.

Erről nincs megfelelő szintű diskurzus, mit is jelent mindenki számára az, hogy egy demokratikus berendezkedésben él, ennek milyen hátrányai és előnyei vannak, de ez a piacgazdaság kapcsán sem történik meg. Márpedig nagyon sok nehézség van. Számomra az egyik kedvenc churchill-i gondolat nem szó szerinti idézetben: a demokrácia elleni legjobb érv öt perc beszélgetés egy átlagos választóval. Tehát ő is tudta, hogy nagyon nehéz úgy demokráciát jól csinálni. Véleményem szerint a helyes következtetés mindebből mégis az, hogy nagyon sokat kellene erről beszélni, nem pedig az, hogy keveset.

Számos definíció van az ifjúságpolitika céljára, vagy értéktartományára, de Magyarországon mégiscsak nagyon sokszor említjük a társadalmi integráción kívül azt, hogy a fiatalok a demokrácia minőségi fejlesztése érdekében külön szolgálattal tudnak lenni a hazának kritikus szemléletmódjukon keresztül. Tehát ezt érdemes az ifjúságpolitika közepébe állítani, ezért a demokrácia, mint vizsgálati tárgy.

Néhány alapvetés:

- Az első az az, hogy a sok évtizeden át vágyott nyugati rendszer nem azt hozta, amit a polgárok vártak az elmúlt 20 évben. Jót vagy rosszat, azért azt nem szeretném megítélni, de hogy nem azt hozta, amit vártak, az egész biztos.
- Míg a szabadsággal, a demokráciával kapcsolatos egyéni jogok nagyon fontosak a

* Első megjelenés: Jancsák Csaba (szerk.) (2009): Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról, Belvedere Meridionale, Szeged

magyarok számára (ez majd kiderül a kutatásnak az eredményeiből), addig az a rendszer, amit létrehoztunk, az nem igazán elfogadható.

- A most 18-29 évesek mintáit figyelve egy meglepő következtetésre jutunk. Nem az európai kortársaknak a munkáiból építkeznek, hanem természetesen abból a mintából, amit a saját mikrokönyezet, illetőleg a saját országuk kínál az ő számukra.
- Most a hivatkozott kutatás néhány eredményét szeretném bemutatni és kommentálni. Két olyan eredmény van, amelyekkel különösen nehéz szembenézni: az első arról beszél, hogy a demokráciát hogyan fogadják az egyes országokban 20 év elteltével.

Approval of Change to Democracy

	1991.	2009	Change
Approve of change to., Multiparty system	%	%	
East Germany	91	85	-6
Czech Rep.	80	80	0
Slovakia	70	71	-1
Poland	56	70	-4
Hungary	74	56	-18
Lithuania	75	55	20
Russia	61	53	-8
Bulgaria	76	52	-24
Ukraine	72	30	-42

Az első oszlopban egy 1991-es adatsor áll, a második oszlopban pedig egy 2009-es. A 1991-esben azt lehet látni, hogy egy nagyon felfokozott várakozás után egy nagyon erős érdeklődés van a demokrácia iránt, hisznek benne a polgárok, majd eltelik jó néhány év és van olyan, ahol ez a hit picikét megcsappan és van, ahol jelentősen esik. Ukrajnában zuhan a legnagyobbat, 42 pontot esik; Bulgáriában, Litvániában és Magyarországon - ez a következő csoport - 18 és 24 pont között zuhan ez az érték; Lengyelországban és Szlovákiában még emelkedik is: Lengyelországban 4 pontot, pedig ne felejtjük el, hogy ők túl vannak azért a Kaczynski-fivérekén is, tehát politikailag nekik sem volt egyszerű ez az időszak. Mindenesetre azt lehet látni, hogy mindössze 56%, aki azt mondja a magyarok közül, hogy a demokrácia az rendben van. Kicsit több, mint a polgárok fele. Erre értem azt, hogy nagyon komoly kihívásokkal küzdünk.

A második táblázatban a kapitalizmus elfogadottsága szerepel, a magyar kérdőívben ez piacgazdaságként szerepel, ha kapitalizmus lett volna a kérdőívben is, nyilván még jóval alacsonyabb lenne ez az elfogadottság, hiszen a kapitalizmus szó még elutasítottabb a magyarok körében, mint a piacgazdaság.¹

1 ' Pew Research Center: Two Decades After theWall's Fali. Interneten itt: www.pewglobal.org Letöltve: 2009.11.27.

Approval of Change to Capitalism

	1991	2009	Change
Approve of change to market economy	%	%	
East Germany	86	82	-4
Czech Rep.	87	79	-8
Poland	80	71	-9,9
Slovakia	66	66	-3
Bulgaria	73	53	-20
Lithuania	76	50	-26
Russia	54	50	-4
Hungary	80	46	-18
Ukraine	52	36	-16

Ebben a zuhanásban viszont senki nem tudott felülmúlni bennünket, magyarokat. 34 pontot esett a megítélése annak a berendezkedésnek, amit piacgazdaságnak hívunk, és 50% alá zuhant, amivel lényegében Ukrajnával vagyunk egy csoportban. Első közelítésekben talán nem azt érdemes nézni, hogy a franciák, az olaszok, az amerikaiak mit tesznek, mit csinálnak, hogy gondolkoznak, hanem a lényegében hasonló struktúrákkal rendelkező Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát. Nekünk magyaroknak most már ideje megismerkednünk - az adatok legalábbis ezt bizonyítják - Románia, Bulgária és Ukrajna valóságával részletesebben, mert vagy a térkép ment odébb, vagy nálunk van valami speciális helyzet, és inkább ezekhez a berendezkedésekhez szeretnénk közelíteni. Én a térképet nem vádolom.

Ha mindezeket az adatokat korosztályi bontásban vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a 18-29 éves magyaroknál 60 ponton áll a demokrácia és 51 ponton a piacgazdaság.

Age Gap on Change to Democracy and Capitalism

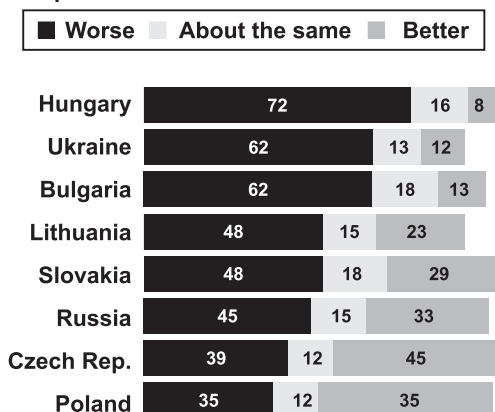
Approve of change to...					Oldest- youngest
Multiparty	18-29	30-49	50-64	65+	gap
system	%	%	%	%	
Russia	65	60	46	27	-38
Bulgaria	56	61	51	37	-19
Czech Rep.	87	82	76	70	-17
Poland	76	76	65	60	-16
Lithuania	59	58	56	43	-16
Hungary	60	59	55	45	-15
Ukraine	34	39	22	20	-14
Slovakia	74	76	65	65	-9
East Germany	90	85	86	81	-9
Market economy					
Russia	63	56	39	27	-36
Bulgaria	66	60	49	32	-34
Slovakia	75	73	60	46	-29
Ukraine	48	43	24	20	-28
Poland	80	78	68	53	-27
Czech Rep.	83	87	76	63	-20
Hungary	53	47	48	36	-15
Lithuania	53	53	51	41	-12
East Germany	82	83	87	77	-5

Kezdjük a másodikkal. Azt én még nagyjából el tudom fogadni, megértem, hogy a 65 évnél idősebbek esetében a személyes helyzetértékelés az előző rendszerrel összevetve rosszabb. Emiatt sokat eshetett a piacgazdaság elfogadottsága, hiszen aki 45 éves volt 1989-ben, 20-25 év munkaviszonnal a háta mögött, nyilván a teljesítőképességének a csúcsán, fontos társadalmi szerepeket vállalva, egy egészen új világgal nézett szembe. Sokan lehetnek közöttük objektív és szubjektív mutatók alapján is a rendszerváltás vesztesei. Azt azonban nem tudom, hogy a fiatalok, akik NOKIA telefont használva, CAT cipőben, MSI laptopon, mindenféle sminkkel és samponnal, miért 51 ponttal értékelték, ennek biztosan utána kellene nézni. Miért nem világos a direkt összefüggés a termékek és szolgáltatások szabad áramlása és a piacgazdaság elfogadottsága között? Itt valami probléma van, nem fogadom el, hogy ezek az adatok úgy felelnek meg a valóságnak, ahogy itt látom őket. Itt valaminek lennie kell az ügy mögött, ezt leginkább fókuszcsoportban lehet kideríteni, de valószínűleg a fiatalok is kizárólag a piacgazdaság létező árnyoldalaival azonosítják a piacgazdaságot, miközben előnyeiről megelégednek, nem úgy, mint lengyel, szlovák, cseh társaik, akik az érem mindkét oldalát látják. Ennek ellenére meg kell állapítani, hogy a piacgazdaság elfogadottságában, Ukrajna társaságában,

a magyarok messze leszakadtak. Még az átmenettel igencsak küszködő, a piacgazdaságot a berendezkedés alapjának tekintő EU csatlakozásban is a magyarok mögött járó Bulgáriában is lényegesen magasabb ez az érték.

Az sem szívderítő, hogy a korlátozásmentes piacgazdaságnak egyáltalán nem tekinthető Oroszország fiatal polgárai is lényegesen magasabb értéket el. További komoly veszélyt jelent, hogy a magyarok olyan sokat mondták: „Kádár alatt jobb volt!”, hogy végül maguk is elhitték:

People Worse Off Than Under Communism?

Nem szabad elfelejteni, hogy demokrácia és piacgazdaság kéz a kézben jár, így ha 72% szerint a kommunizmusban gazdaságilag jobb volt a helyzet, akkor a politikai következményeknek is hamarosan meg kell érkezniük.

Néhány hónapja olvastam egy szöveget, akkor nem gondoltam volna, hogy meredeken emelkedik az aktualitása ennek a Kiss Ádám idézetnek, mely akkor jelent meg a Hírszerző hasábjain:²

„... Azt hiszem, nem csak a saját magam nevében beszélek, ha azt írom, hogy ennek a nemzedéknek generációs élménye a növekvő kiábrándultság, sőt kétségbeesés. Az, hogy amit tanítottak, amire neveltek, amit példaként hoztak fel a jobb tanárok, amit az interneten lehet látni és olvasni, ami külföldön tapasztalt érték, módszer és cél, az a magyar valóságban pont nem úgy van. »Nem tudom azt, ami kell nekik. Amit tudok, az nem kell nekik. Ha kellek is valahol, nem itt« - írja Diplomázás című versében Gát Anna, és bizonyosan nem csak ő érzi így... ”

Számomra azért fontos ez az idézet, mert sokat mondják a felnőttek és az ifjúsággal foglalkozó szakemberek, hogy a fiatalok az erőforrásai a változásnak. Én ebben mélyen hiszek, csak egy ilyen generációs élményt kihangsúlyozó Kiss Ádám idézet még nehezebbé teszi azt, hogy magamnak és másnak is elmondjam az én hitemet, hiszen Ő azt érzi, hogy semmi nem kell abból, amit képes lenne hozzáadni a társadalomhoz.

Amiért azt gondolom, muszáj, hogy valami itt legyen a háttérben, az az, hogy amikor a kutató az egyes, a demokrácia működéséhez alapvetően hozzátartozó kérdéseket teszi fel, pl.: mennyire fontos a szólásszabadság Magyarországon, vagy mennyire fontos az, hogy tiszta választások legyenek, vagy olyan igazságszolgáltatás legyen, ami fair

² <http://www.hirszerto.hu/cikk.szebbJovot.101538.html> Letöltve: 2009.11.26.

mindenki számára, hogy a civilek által is kontrollálható rendőrség működjön, hogy sajtószabadság legyen és hogy szabad vallásgyakorlás legyen. Akkor azt látjuk, hogy a magyar társadalom az élen végez, azt mondjuk mi magyarok, hogy ezek nagyon fontosak számunkra, annyira, hogy rendre a többiek előtt végzünk.

Support for Key Democratic Principles

	Hun	But	Cze	Pol	Ukr	Lit	Slo	Rus
% Very important	%	%	%	%	%	%	%	%
Freedom of speech	65	58	47	50	43	38	39	37
Honest elections	70	61	57	51	53	39	43	41
Fair judicial system	79	81	78	64	67	59	57	69
Civilian-controlled military	36	27	36	29	30	20	21	27
Freedom of the press	59	61	66	52	49	50	42	37
Freedom of religion	66	58	46	62	51	47	47	47
MEDIAN	66	60	52	52	50	43	43	39

Összegezve tehát egyenként, szabadságjogként majd mindenben a legnagyobb demokráciaigénye van a magyaroknak, de amikor megkérdezik egyben, hogy jól működik-e a demokrácia, akkor azt mondják a magyarok, hogy nem működik megfelelően.

Hogyan viszonyulunk ahhoz, hogy többpártrendszer van? A magyarok 35%-a nem lelkes attól, hogy többpártrendszer van. Bumm. Ez a demokrácia alapja. Vajon mit ért ez alatt ez a 35%? A jobb kéz felé eső ábrán azt láthatjuk, hogy hogyan gondolkodnak az egyes korosztályok arról, hogy többpártrendszerre, vagy egypártrendszerre van-e szükség. Azt látjuk, hogy a városiak 63%-a azt mondja határozottan, hogy többpártrendszerre van szükség, a fiatalok és a férfiak is inkább ezen az állásponton vannak. De azért ez szintén egy olyan kérdés, amelyről láthatóan nincs közbeszéd. Ilyen adatok esetén azt gondolnám, hogy az ifjúsági ügyekért felelős miniszter mégiscsak berendel mindenkit és megkérdi: hogy lehet az, hogy a fiatalok egy komoly szelete nem szereti a többpártrendszert és mit teszünk azért, hogy ez a szám csökkenjen?

Hiába van többpártrendszer, hogy ha a fiatalok azt gondolják, hogy minden párt ugyanolyan, akkor ugye azt fogják mondani, hogy minek van többpártrendszer.

Lehet, hogy ez van a dolog mögött. Ha ez így van, akkor is kell beszélgetni erről a fiatal állampolgárokkal, és ha nincs így, akkor is. Ceterum censeo: ifjúságpolitikára és ifjúsági szolgáltatásokra van szükség.

A magyar identitás fontos része, hogy európai. Sokszor hallottam az uniós csatlakozáskor, annak ellenzőitől leginkább: miért kellene nekem bizonygatnom, hogy mi európaiak vagyunk? Azok vagyunk ezer éve. Ilyenkor mindig Nyugatra gondolunk. De jól gondoljuk-e? Az is a vizsgálat egyik kérdése volt, hogy mit tartanak fontosabbnak az egyes országokban: az erős vezetőt vagy pedig egy jól működő demokráciát.

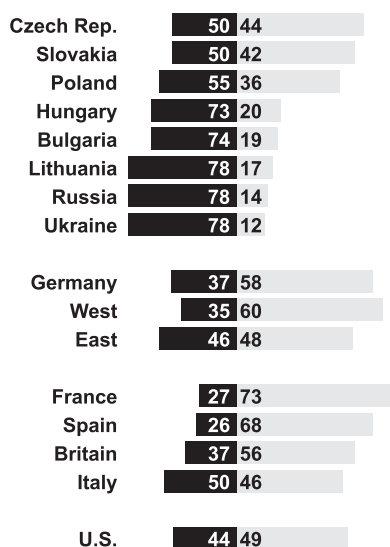
Demographic differences on Democratic form of Government vs. Strong Leader

	Pol	Cze	Slo	Hun	Bul	E. Ger	Lit	Ukr	Rus
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
18-29	64	86	82	47	37	76	50	25	35
30-19	58	82	84	41	24	76	44	23	33
50-64	52	82	81	40	26	74	38	16	24
85+	47	74	75	42	19	69	34	12	18
Some college*	70	89	92	54	37	87	50	24	39
No college	54	80	79	41	22	71	40	18	26
Urban	60	83	53	47	29	74	45	22	29
Rural	50	79	79	32	20	74	36	17	29

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarok 49%-a, egy ilyen választásban inkább választja az erős vezetőt, minthogy egy demokratikus kormányt. Ami talán itt érdeklődésre tarthat számot: a lengyel fiatalok 64%-a azt gondolja, hogy a demokratikus kormány sokkal fontosabb, mint az erős vezető, és ezzel a 65 évnél idősebbeknek a 47%-a is egyetért. Azt lehet látni, hogy nincs jelentős eltérés a megítélések között, ezért nagyjából hasonlóképpen mind a fiatalok, mind az idősebbek is, körülbelül fele-fele arányú megoszlásban.

Mi a fontosabb? Az erős gazdaság vagy a jól működő demokrácia? A válaszok csoportjaiból az látható, hogy az erős gazdaságokban élő polgároknak sokkal fontosabb a jól működő demokrácia, mint a gyengébb gazdaságokban élőknek. Vagy fordítva? A jól működő demokráciáknak van erősebb gazdaságuk? Minél jobb a demokrácia, annál erősebb a gazdaság?

Which Is More Important...

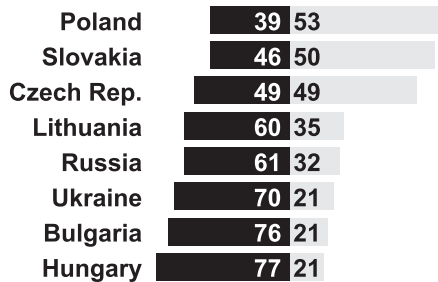

Akik azt mondják, hogy fontosabb a jó demokrácia, mint az erős gazdaság: Egyesült Államok, Franciaország, Spanyolország, Nagy-Britannia, Olaszország.

Ezek után a kérdések után joggal vetődhet fel, hogy egyáltalán mennyire vagyunk elégedettek a demokráciával? A sor végén Magyarország, ahol 77% nem elégedett. Ahol elégedettek: Lengyelország, Szlovákia, Csehország. Mi a lista végén tartunk. Érdekes megtekinteni itt a 18-29 éves bontást is, mert ugye 20%-a a fiataloknak az, aki azt mondja, hogy elégedett a magyar demokrácia működésével.

	18-29	30-49	50-64	65+	Oldest-youngest gap
% Satisfied	%	%	%	%	
Czech Rep.	63	52	44	38	-25
Lithuania	46	35	31	24	-22
Poland	61	59	47	43	-18
Russia	39	33	26	22	-17
Slovakia	58	50	47	42	-16
Bulgaria	30	23	18	14	-16
Ukraine	27	17	21	15	-12
Hungary	20	27	19	19	-1

Satisfaction With Democracy

Az utolsó előtti ábra azt mutatja, mennyire örülünk annak, hogy szabad piac működik. Itt azért valami különbség látszik a magyar fiatalok és az idősebbek között: a fiatalok 51%-a azt gondolja, hogy ez nagyon jó, az idősebbeknek a 36%-a. Hogyha az összesített ábrát tekintjük, akkor látszik, hogy Oroszország, Magyarország, Ukrajna és Bulgária kerül egy csoportba szemben a kelet-német, cseh, lengyel és szlovák csoportokkal.

Generation Gap on Views of Move to Market Economy

	18-29	30-49	Oldest- youngest 50-64 65+ top	
Russia	63	56	39	27 -36
Bulgaria	66	60	49	32 -34
Slovakia	75	73	60	46 -29
Ukraine	48	43	24	20 -28
Poland	80	78	68	53 -27
Czech Rep.	83	87	76	63 -20
Hungary	51	47	48	36 -15
Lithuania	53	53	51	41 - 12
East Germany	82	83	87	77 -5

Gyors következtetések: többen vélik jobbnak az erős vezetőt, mint hogyha jó demokrácia van. Többen vélik úgy, hogy a piac jó működése fontosabb, mint a demokrácia. De a legtöbben azt gondolják - 49% azt gondolja a fiatalok közül is (!) -, hogy nem olyan nagy érték az, hogy szabad piac van ebben az országban. Magyarországon a fiatalok és az idősebbek álláspontja hasonló, szemben mondjuk Oroszországgal, Ukrajnával és Bulgáriával. Ott szétszakadt a gondolkodás: a fiatalok piacgazdaság- és demokráciapártiak, míg az idősebbek nem. Nálunk nagyjából azonosak ezek az értékek. Tehát a fiatalok is így látják, vagy elfogadják és magukévá teszik az idősebbek értékítéletét.

Ha nem ebben az országban élnék, azt mondanám: Magyarországon a fiatalok az elemi erejű változtatást fogják hamarosan kikényszeríteni. A magyar fiatalok meg akarnak szabadulni a demokráciától és a piacgazdaságtól. Egypártrendszer akarnak erős vezetővel, központból vezérelt gazdasággal. Jól látható a tendencia: 1991-ben még demokráta és piacpártiak voltak, mára nem azok. De itt élek és tudom, sokan így gondolkodnak, de a fiatalok többsége nem. Szerintem valami másról van itt szó. Látható, hogy az egyéni szabadságjogok nagyon fontosak, de a közösségi modellnek az elmúlt évtizedekben, az elmúlt évtizedben kialakított műfaja, ahogy a fiatalok mondanák: nem jött be. Biztosan új korszak elé nézünk, mert ezzel valamit kell tennünk, ezzel a rengeteg feltorlódott frusztrációval, indulattal, lehetőséggel, önellentmondással. A nagy kérdés szerintem az, hogy milyen irányba fog történni ez a cselekvés. Vajon a demokrácia megerősödik a rendszer nyugat-európai értelmében, vagy húsz év kísérletezés után csatlakozunk a keleti tömbhöz.

Én bízom a demokrácia megerősödésében, és javaslok a következő kormányzatoknak, hogy fordítsanak minél több figyelmet az ifjúságpolitikára, többet, mint az elmúlt húsz, azon belül is az elmúlt nyolc évben, hogy a fiatalok valóban társadalmi erőforrás-sá, a demokrácia és a piacgazdaság erőforrásaivá váljanak.

Bánáti Ferenc

Az ifjúság visszavétele vagy lenyúlása¹

Társadalmi-gondolati háttér egy lehetséges és reális ifjúságstratégia készítéséhez

„Az ifjúságpolitikát nem lehet tovább úgy meghatározni, hogy mi az amit nem lehet, hanem csak úgy, hogy mi az amit lehet és amit kell tenni a fiatalokért.”

(Peter Lauritzen)

Az alapok és a „történeti” előzmények

1.

Az ifjúság, a fiatal nemzedék társadalmi mozgásterét: helyzetét, törekvéseit, lehetőségeit és esélyeit legnagyobb erővel a társadalmi makrofolyamatok befolyásolják:

- egyfelől, a gazdaság állapota, helyzete, hogy végül is mennyire gazdag egy adott ország, milyen az iskolarendszere nyitott, vagy zárt, milyenek a munkavállalási és egzisztenciateremtési lehetőségei, mit kínál egy fennálló társadalmi-gazdasági szisztéma az új generáció számára, milyen – az ifjúság által is szabadon bejárható – szellemi és materiális terek léteznek az adott társadalomban;
- másfelől, a politikai - hatalmi struktúra és az intézményrendszer jellege, állapota – a demokrácia szintje és konkrét tartalma.

Az ifjúság helyzete tehát mindig, minden korban rendszerfüggő, azaz soha sem vizsgálható a társadalmi, gazdasági folyamatoktól függetlenül. A modern társadalmakban nincsenek önálló, öntörvényű és önmozgású csoportok, így az ifjúság sem lehet az.

Ez a meghatározottság² egyben kiszolgáltatottságot is jelent, s az ifjúság estében ez mindig nagyobb mérvű, mint a felnőtteknél, hiszen a fiatal nemzedék – ellentétben az idősebb generációkkal – élethelyzetéből adódóan nem tud jelentős hatást gyakorolni a társadalmi mozgásokra és folyamatokra. Nincsenek adottságaik, készségeik, de főleg erőforrásaik saját sorsuk hatékony irányítására és befolyásolására, s ez különösen olyan időszakokban veszélyes, amikor mind a társadalmi, mind a családi erőforrások elapadóban vannak, s a fiatalok szervezetlenek és felkészítetlenek is társadalmi és egyéni konfliktusaik megvívására. Ezzel a többszörösen is kiszolgáltatott helyzettel már csak azért sem ésszerű és célszerű visszaélni, mert bumerángthatású.

2.

Korunk ifjúsága az első „nagy pofont” 1968-ban kapta, amikor az akkori viszonyok közötti legdemokratikusabb országokban – USA, Franciaország, stb. – verték le épp a legkíméletlenebbül azokat a diáklázadásokat, de inkább diákmegmozdulásokat, me-

1 Első megjelenés: Új Ifjúsági Szemle 2004/4

2 Amely azonban korántsem végzetes és főleg nem megváltoztathatatlan, hiszen épp emiatt nem reménytelen, nem lehetetlen „vállalkozás” egy adott társadalmi helyzet „megreformálása”!

lyekkel semmi mást nem szerettek volna a diákok elérni, csak nagyobb szabadságot, s ráadásul nem is az életben, hanem csak az egyetemek falain belül.

A második megrendítő ütest akkor kapták, amikor világossá vált számukra a felnőttek – de talán pontosabb a „hatalmon lévők” kifejezés használata – kollektív felelőtlensége; a környezetszennyezésben, a fegyverkezésben, s abban, hogy nem képesek, (vagy nem is akarják?) a világméretű egyenlőtlenségeket, de még a világméretű éhezést sem felszámolni, holott megtehetnék!

A harmadikat pedig akkor, amikor felismerték; korunkban már nem kizárólag a munka a megélhetés, de főleg a jólét egyedüli forrása, hanem többek között a tőzsde, s ezen kívül még számos más „pénzkereseti” forrás is, aminek a hagyományos értelemben vett munkavégzéshez immáron semmi köze. Sokuk számára azonban a munka ma még (ma már?) – konkrét munkalehetőségek híján – elérhetetlen vágyálom csupán, s a munkanélküliség vált immár a megszokott és elfogadott életformájukká. Korunk furcsa el-
lentmondása, új keletű csapdája; amíg mások már „meghaladták”, elhagyták a munka világát, ők még el sem érték. Ez már nem is egyes, hanem kettős csapda! Ezek az el-
lentmondások ma már természetesen nem csak a fejlett nyugati világban érzékelhetők, hanem nálunk is, s függetlenül attól, hogy a fiatalok közül sokan még fel sem ismerték ezeket, negatív hatásuk máris érvényesül.

3.

1989 előtt, a politikai-hatalmi elit – igaz kissé álságosan – de végül is számolt a világ átalakításában az ifjúsággal, a mai politikai-hatalmi aktorok úgy tűnik, hogy (még) nem. Ha az elmúlt évtizedekben az ifjúságpolitika bárhol, és bármikor napirendre került, s nemcsak díszítő elem volt valamely kormány programjában, a kérdés mindig csak az volt, miként lehet politizálni az ifjúsággal: az ugyanis komolyan soha, sehol sem vetődött fel, hogy milyen hatalommegosztás tenné lehetővé az ifjúság önkéntes és tevékeny részvételét a politikában. Az 1989 előtti politika a rendszer legitimációját biztosította, de a kontinuitását már nem – pontosabban csak ideológiai dimenzióban – ezért nem volt a szocializmusban a hétköznapi emberek számára is elfogadható, valóságos jövőkép. A fiatalok többségének sajnos ma sincs!

Az alapkérdés, amelyre ma még nem tudjuk a választ, röviden így összegezhető: milyen realitása van az ifjúság – jelenlegitől nagyobb mérvű – társadalmi-közéleti részvételének, s mi (lehetne!) a fő motivációja ennek a munkának?

4.

Egy helyzetet – valóságos tartalmának, mibenlétének ismeretében – többféleképpen is értékelhetünk, s igen különbözőképpen élhetünk meg: megélhetjük úgy is, hogy lehangoló, elkésérítő, nagyon súlyos, kilátástalan... végzetszerű, de megélhetjük úgy is, hogy valaminek a vége, valami újnak a kezdete.

A mai magyar ifjúság helyzetét, illetve annak megítélését, a helyzet reális – vagy éppen téves – ismeretén túl, vérmérséklet, világnézet, pártállás és még sok más tényező befolyásolhatja. Jómagam ezt a helyzetet – holott korántsem minősíthető sem jónak, sem megnyugtatónak – valami új kezdeteként fogom fel, s nem megváltoztathatatlan végzetként.

Társadalmi háttér

1.

Magyarország történetében a kilencvenes évek, történelmi mércével mérve is jelentős, sorsdöntő átalakulásokat hoztak. Alapjaiban változott meg a magyar társadalom, politikai-, gazdasági-, hatalmi- és intézményi struktúrája, irányítási és információs rendszere. Az állami és köztulajdon magánosításával a tulajdonviszonyok is gyökeresen átalakultak. Ilyen mértékű és gyorsaságú társadalmi átalakulás szinte példa nélküli a magyar történelemben! Ezeket a döntő fontosságú materiális változásokat azonban – s ez komoly gátja lehet a további pozitív irányú társadalmi változásoknak – még nem követték, s társadalmi méretekben nem is előzték meg, a szellemi, tudati szférában is kimutatható átstrukturálódások, mivel az állampolgárok többségének gondolkodásában, mentalitásában és magatartásában még nem tapasztalható jelentős változás. Ezért aztán azok a személyek, vagy társadalmi csoportok, amelyek nem tudtak aktívan és gyorsan alkalmazkodni a megváltozott makro- és mikrotársadalmi feltételekhez és folyamatokhoz – vagy csak jelentős késéssel – behozhatatlan hátrányba kerültek azokkal szemben, akik képesek voltak azonnal reagálni ezekre a változásokra.

A kilencvenes évek egyik alapvető ellentmondása – mely komoly társadalmi feszültségek forrása volt és maradt mind ez ideig – az a tévhit, hogy a hosszú évtizedek alatt felhalmozódott és megoldatlan problémák (a tőkehiány, a túlfogyasztás, a korrupció, az állampolgárok meghatározott csoportjainak kiszolgáltatottsága és hátrányos helyzete, stb.) egy része rendszerfüggő, azaz a szocializmus megszűnésével, ezek egy csapásra, szinte automatikusan eltűnnek. Ráadásul ez a feltételezés, vagy óhaj – s ez már bizonyára tudatos és nem spontán törekvés volt – összekapcsolódott az „átkos” múlt szinte kizárólagosan negatív értékelésével, s az eljövendő szép új világ – melyet az egyszerűség kedvéért nevezünk kapitalizmusnak – kritikátlan dicséretével. Az „átkos múlt” folyamatos szapulása, s a piaci társadalom kritikájának teljes negligálása azonban nem érte el a kívánatos hatást, ellenkezőleg, elbizonytalanította az állampolgárokat, s kiölte belőlük a kritikai szellemet és a progressziót. A progresszió hiánya azonban hosszabb távon nem megszünteti, csak növeli a társadalmi konfliktusokat és a megoldatlan problémákat.

Az utóbbi tíz év társadalmi változásait – legpontosabban és talán a legkíméletlenebb őszinteséggel is – Gázsó Ferenc és Laki László szociológusok összegezték. (Gázsó–Laki, 1998) „A rendszerváltozást kísérő strukturális folyamatok rendkívül differenciált társadalmi állapotokhoz vezettek. A társadalom generációs metszete mentén sajátosan sűrűsödnek az olyan makrojel- legzetességek, mint például a munkaerőpiac szerveződésének és szegmentálódásának logikája, a foglalkoztatás és a munkanélküliség területi és társadalmi allokációja, a fiatalokat kiváltképp közvetlenül érintő családi erőforrások differenciálódása, az egyéni családi életstratégiák sikere, vagy kudarca.

A társadalmi tagoltság többféle dimenziója, de főként a családi-társadalmi háttér erőforráskészlete minden korábbinál erőteljesebben befolyásolja a fiatal nemzedékhez tartozók esélyeit. Az új társadalmi berendezkedés egyik alapvető szociológiai jellegzetessége éppen az, hogy a kibocsátó társadalmi réteghelyzet rendkívül nagy erővel és egyenes vonalúan határozza meg az új nemzedék mozgáspályáját az átalakuló szociális térben (...) a rendszerváltás eddigi menetében kialakult szélsőségesen polarizált társadalmi szerkezet generációs újratermelődése egyelőre akadálytalanul érvényesül.”

A kör tehát bezárulni látszik: a rendszer formális stabilitását és fennmaradását ma már szinte semmi sem veszélyezteti?!

2.

A rendszerváltás hazánkban azzal a feltételezéssel kapcsolódott egybe, hogy a struktúraváltás eredményeként Magyarországon is erős tulajdonosi középosztály alakul majd ki. Az állampolgárok többsége számára végül is ez tette vonzóvá és indokolttá a rendszerváltást. Ez a feltételezés azonban, legalábbis ez ideig, csak részben teljesült, mivel Magyarország – rövid tíz év alatt – „egyharmados”, avagy másképpen fogalmazva „fordított kétharmados” országgá vált. Ez, kissé leegyszerűsítve, azt jelenti, hogy amíg a fejlett, nyugat-európai fogyasztói társadalmak népességéből kb. egyharmad sorolható a szegények közé, kétharmad pedig a jómódú középosztályhoz, addig ez Magyarországon ma még fordítva van. A magyar társadalom szerkezete, tehát jelen pillanatban, egy piramishoz hasonlítható. Egyes vélekedések szerint ez a struktúra véglegesnek tekinthető, s az elkövetkezendő évtizedekben számottevően már nem fog változni, míg mások szerint ez nem így van, a struktúra most is mozgásban van, folyton változik, ezért aztán még Magyarországnak is van esélye „kétharmados” országgá válni.³

3.

A rendszerváltozás első évtizedében a már addig is meglévő térségi, területi⁴ egyenlőtlenségek is tovább nőttek és számolnunk kell annak veszélyével, hogy ezek a különbségek állandósulnak. Azzal is számolnunk kell, hogy a globalizációs nyomás és az euroatlanti csatlakozás ezeket a kedvezőtlen trendeket nem csupán csak csökkentheti, hanem akár még fel is erősítheti, ezért a negatív hatásokat csak aktív, a valóságos helyzet feltárásán, illetve ismeretén alapuló gazdasági- és társadalompolitikai stratégiával, és az ehhez szorosan kapcsolódó gyakorlattal lehet(ne) kivédeni.

A jövedelmek közötti – korábbi – négyszeres különbségek napjainkra, közel tízszeresére nőttek, az egyének státuszmobilitásához szükséges erőforrások elapadóban vannak, és ugyancsak egyenlőtlen elosztásban, vagy csak igen korlátozottan állnak rendelkezésére az állampolgároknak. „Az ország sok térségében és településén nincs mód az esetleg dinamizálódó gazdaság felhajtó erejének személyes kihasználására.” Azaz a makrogazdasági mutatók javulása nem jár szükségképpen együtt az egyének és a különböző társadalmi csoportok helyzetének automatikus javulásával.⁵

A leszakadó, marginalizálódott társadalmi csoportok azonban egyre veszélyesebbek, mind önmagukra, mind a társadalomra nézve, s egyre súlyosabb terhet jelentenek az országnak, a kormánynak és a helyi önkormányzatoknak. A nemzedékek közötti, illetve a nemzedéken belüli társadalmi mobilitás lefékeződése, további társadalmi anomáliákat és feszültségeket indukálhat.

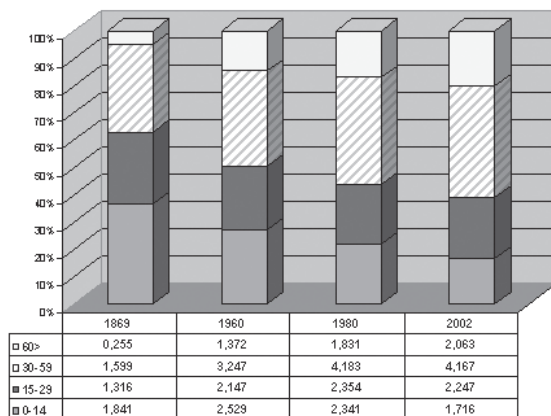
3 E helyütt nincs mód e témakör részletes kifejtésére, erre majd csak a későbbiekben kerülhet sor. Ezért csupán csak jelezzük, sok tőlünk fejlettebb országé is piramis alakú, holott a jövő társadalmának ideális szerkezeti alapstruktúrája a hagyma formátum. Tehát a még távolabbi cél ez a forma, s nem az egyharmad-kétharmados modell.

4 Prosperáló városok és térségek: Budapest, Székesfehérvár és Győr, a Dunántúl, különösen az északnyugat-dunántúli térség, de már Dél-Dunántúl, az Alföld, a Nyírség, valamint Miskolc, Diósgyőr, Szarvas, Békéscsaba városok – hogy csak néhányat emeljek ki a sok közül – komoly fejlesztési gondokkal küszködnek.

5 Egyes számítások szerint, ha az utóbbi tíz év makrogazdasági mutatói közül csak a legfontosabbakat: a beruházások növekedését, a külföldi tőkebeáramlás nagyságát és a nemzeti jövedelem alakulását vesszük figyelembe, akkor ezek hatására az induló helyzethez képest legalább kétszeres életszínvonal növekedésnek kellett volna bekövetkeznie, de ez sajnos elmaradt. Nyilván feltárható, de ez nem lehet ezen írás feladata, hogy „hová tűnt” a növekmény másik fele?

Hatékony társadalompolitikai koncepció és gyakorlat hiányában félő, hogy ez – az egyébként sem kedvező – helyzet tovább romlik és esetleg irreverzibilissé válik.⁶ Az alacsony jövedelmű és tulajdonnal nem rendelkező állampolgárok ugyanis – s ez különösen igaz az ifjabb generációkra – nem tudnak kizárólag önerejükből a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciójukon, társadalmi státuszukon változtatni. Ennek fő oka – a már többször is idézett szerzőpáros szerint – hogy hazánkban „túlzottan korán kezdődött meg a tudásjavakhoz való hozzájutás piacosítása”. Ha egy szegény országban a „tudásjavak megszerzését is az egyének által birtokolt anyagi erőforrásokhoz kötik”, akkor – ezzel, majdhogynem szükségszerűen – egy „szélsőségesen polarizált társadalmi szerkezet kialakulását és konzekvens újratermelődését alapozzák meg”.

1. ábra A magyar népességszám alakulása, összevont életkori csoportok szerint [millió fő]

Forrás: KSH.

Létezik persze ezzel ellentétes társadalompolitikai stratégia is, nevezetesen a tudásjavakhoz való hozzájutás lehetőségeinek társadalmi méretű kiterjesztése, de nem pusztán csak az oktatásban való részvétel lehetőségeinek bővítésével. Az elmúlt tizenöt évben Magyarországon közel megduplázódott, a közép- és felsőfokú tanintézetek hallgatói létszáma s ez valóban óriási eredmény, emellett azonban a jelentős mennyiségi bővülést nem követte az oktatás minőségének javulása.

4.

A magyar népesség elöregedőben és erőteljes fogyásban van. 1980-tól 2001-ig 512 ezer fővel csökkent a népesség száma – cca. Pécs, Miskolc, és Debrecen városok lakóinak jelenlegi összlétszámával! Magyarországon a népesség száma 1980-ig folyamatosan nőtt, ettől kezdve azonban folyamatosan csökken. (1869: 5011 ezer fő;⁷ 1920: 7986 ezer fő; 1960: 9961 ezer fő 1980: 10705 ezer fő, 2001. január elsején: 10.174853 fő, illetve 2003. február végén: 10.146 ezer fő). Némí javulás csak 2000- ben következett be, de ez is csak igen rövid ideig tartott. Ekkor ugyanis valamelyest növekedett az élve születések száma, s némiképp javultak a halálozási viszonyok is.

⁶ Az utóbbi hetek kormányzati körökből származó nyilatkozatai arra engednek következtetni, hogy a jelenlegi kormány felismerte ennek veszélyét.

⁷ 1869 és 1920, az ország jelenlegi területére számított adatok.

Ráadásul az előregedő magyar népesség egészségi állapota sem kielégítő, ugyanis 1960-ig folyamatosan javult, de attól kezdve ez az állapot is egyre romlik. Alacsony a születéskor várható élettartam, főleg a férfiak csoportjában, s bár a csökkenő ütem az utóbbi időben mérséklődött, a 68,15 éves átlaggal Európában még mindig az utolsók között vagyunk. Ma Magyarországon egy újszülött fiúgyermek cca. 9 évvel rövidebb életet remélhet, mint egy újszülött leány.

5.

A generációs újratermelésben szerkezeti és működési zavarok, anomáliák léptek fel, s ez természetes szintén nem pusztán az utóbbi tizenöt év terméke, hiszen kezdete sokkal régebbi időpontra tehető. Az aktívak és az inaktívak aránya már ma is torz⁸. Az ezredforduló első évtizedében – változatlan modernizációs szint mellett – az ifjú generációkra igen nagy terhek hárulhatnak, miközben továbbra is strukturális és funkcionális munkanélküliséggel, a generációk közötti szolidaritás további romlásával, a generációs deficit további növekedésével kell számolnunk. A magyar családok jelentős része – minimum egynegyede – megélhetési feltételei jelentős rosszabbodása miatt, ma már a család hagyományos alapfeladatai (gazdasági, nevelési, oktatási, szocializációs) ellátására sem képes. A legszerényebb becslés szerint is mintegy 800 000 főre tehető azon fiatalok száma, akik szülei olykor még az alapvető élelmiszereket sem tudják biztosítani gyermekeik számára, a magyar munkaerőpiacra való belépéshez szükséges tudásjavarokat pedig már végképpen nem.

A bajt csak tetézi, hogy iskolarendszerünk, elsősorban a szakmunkásképző intézetek, folyamatosan termelik újra azt a munkaerőt, akik képtelenek az iskolában megszerzett tudással a magyar munkaerőpiacon elhelyezkedni. 1998-ban, pl.: az egyetemest végzett magyar pályakezdő fiatalok 2%-a, a szakmunkás végzettségűeknek pedig 42% volt munkanélküli. A magyar munkanélküliek között igen magas a fiatalok száma,⁹ és az elmúlt évek során gyakorlatilag alig változott ez a kedvezőtlen trend. Nálunk is kialakulóban van már a több generációs munkanélküli család, s bár ez eléggé elszomorító, de semmiképpen sem végzetszerű, s főleg nem megállíthatatlan és visszafordíthatatlan társadalmi jelenség.

Az ifjúság helyzete

1.

Az utóbbi tizenöt évben talán az ifjúsági ágazat szenvedte el hazánkban a legnagyobb anyagi és szellemi veszteségeket. A „fő csapást” az 1990–94 között ért súlyos veszteségeit, valójában, mind a mai napig nem tudta kiheverni. Ez alatt a négy év alatt gyakorlatilag felszámolták az ágazat teljes gazdasági és a humán infrastruktúráját. Gazdasági infrastruktúrája, portfóliója közalapítványokba került, kivonták a pénzt az ágazatból. Szétesett, leépült, valójában teljesen megsemmisült, az az információs közvetítő rendszer, „információs háló” amely a hatalom, a társadalmi szféra, a felnőtt társadalom és az ifjúság különböző csoportjai közötti információcserét addig biztosította. Az ifjúsági munka politikán belüli addigi túlsúlya ma már a múlté, s ez nem is baj, a probléma az, hogy a napi politikából és a távlati fejlesztési stratégiákból is kiszorult az „ifjúság

⁸ Többen vannak az inaktívak, mint az aktívak.

⁹ A 15–29 évesek aránya a munkanélküliek csoportján belül 1992 óta 39% körüli.

ügye” és sem itt, sem ott nem kap valóságos¹⁰, társadalmi súlyának megfelelő szerepet. Pártharcok, kevésbé megbecsült, másod-, harmadrangú kérdésévé degradálódott, s ahelyett, hogy – hasonlóan a külpolitikához – pártérdekeken felüli, „össznemzeti” ügyévé vált volna, a pártok befektetett munka és konkrét távlati programok nélkül „nemes egyszerűséggel” ki akarták sajátítani, népiesebben „Le akarták nyúltni” az ifjúságot, szem előtt tartva a régi tételt: „akié az ifjúság azé a jövő”. A kisajátítás persze nem sikerült, de végül is nem ezért nem világos – sajnálatos módon épp az ifjúságunk döntő többsége számára – hogy akkor végül is, kié is itt a jövő?

A fiatalok élet- és munkakörülményeiben, életérzésében és közérzetében azonban már jóval előbb észleltük a fordulatot, a romlást, mint az „ágazatban”. Az ifjúság helyzetének korántsem kedvező irányú változásait elsőként a nyolcvanas évek elején végzett ifjúságszociológiai kutatások tapasztalatai tárták fel, de akkor még senki sem tulajdonított nagy jelentőséget ennek, részben politikai¹¹ okok miatt, másrészt talán azért, mert akkor még úgy látszott nem is oly nagy mérvű ez a romlás.¹²

A negatív trend legalacsonyabb szintjét – mélypontját – valamikor 1994–95–96-os években érte el, azaz a rendszerváltozás sem tudta megállítani ezeket a kedvezőtlen folyamatokat. Ellenkezőleg, néhány területen még fel is gyorsította őket, s bár a kilencvenes évek végére a romlás üteme valamelyest csökkent, fékeződött, de teljesen ekkorra sem állt le, sőt néhány területen még tovább is mélyült.

2.

A magyar fiatalok, néhány nagyobb létszámú csoportjának – mindenekelőtt a vidéken, vagy az elmaradott fejlettségű régiókban élő, alacsony iskolai végzettségűek – helyzete a kilencvenes évek végére, az új évezred elejére sem stabilizálódott. Sokan vannak közöttük olyanok, akik magukra maradtak, s nem aktív, nem cselekvő, hanem csak passzív résztvevői a társadalmi-, gazdasági folyamatoknak, döntő többségük egyáltalán nem él „közéletet” nem vesz részt semmilyen szinten a politikai életben sem, s ha megtehetné legszívesebben, kilépne a társadalomból és „rácsukná az ajtót a történelemre”. Furcsa kettősségnek vagyunk tanúi: az ország egyik felében piaci, a másik felében „középkori” viszonyok uralkodnak. A lebontott, megszűnt, szétesett régi ifjúsági szervezetek helyébe sok új szervezet lépett, de a régi jól működő intézményi struktúrák és információs rendszerek helyett még nem épültek ki újak. Ha pedig mégis, akkor ezek többsége feudális jellegű.

E helyütt nem firtatjuk, helyesen döntöttek-e '90 táján ezek lebontásáról, csupán csak jelezzük: az ifjúság a hatalmon lévők számára soha, sehol, semmilyen társadalmi rendszerben sem érhető el „direktben” közvetlenül, hanem csak közvetítőkön, közvetítő rendszereken keresztül. Végülis ezért építette ki pl.: a maga közvetítő rendszerét a Horthy- és a Kádár-rendszer is, és – mindent összevetve – megállapíthatjuk, hogy ezek a közvetítő rendszerek hosszú évtizedeken keresztül működőképese¹³ is voltak.

10 Egy társadalmi csoport, réteg valóságos társadalmi súlyát, sok tényező befolyásolja, de itt nincs mód ennek részletes kifejtésére.

11 A Kádár-rendszer „egészséges, ferencjózsefi optimizmusára” utalunk itt.

12 Valójában igen nehéz feladat az adatok korrekt összehasonlítása, de nem azért, mert az 1990 előtt végzett ifjúságkutatások semmire sem használhatók, hanem számos más ok miatt, amelyek részletes kifejtésre ebben a tanulmányban nem térhetek ki.

13 Azt, itt és most, nem vizsgáljuk, milyen célok érdekében, s milyen hatékonysággal működtek ezek a közvetítő rendszerek.

Az ifjúság társas-társadalmi kapcsolatainak¹⁴ vizsgálata tárta fel, hogy ezek a struktúrák (az ifjúság társadalmi-társas kapcsolatai!) alapvetően:

- zártak;
- s kapcsolataikban erőteljesebben vannak jelen, a homofil,¹⁵ mint a heterofil kontaktusok; valamint a személyes, intim, mint a szervezeti, intézményesült kapcsolatok.

Ebből adódóan egyre nehezebb önerejükből, társadalmi, intézményi segítség nélkül: a származás, a családi tradíciók és anyagi viszonyok, s az ezek által meghatározott (az elért, vagy épp az el nem ért!) pozíciók szorításából kitörniük.

3.

Meglepő tapasztalatunk, hogy a fiatalok többsége,¹⁶ helyzete rosszabbodására nem aktivitásának fokozásával, hanem ellenkezőleg a társadalmi, közéleti folyamatoktól való eltávolodással, vagy tudatos távolságtartással válaszolt. Az elmúlt tizenöt év, minden mértékadó szociológiai kutatása, a fiatalok politikai aktivitásának igen alacsony, esetenként, már „mérhetetlenül” alacsony szintjét regisztrálta. A közvélemény, olykor még a szakmai körök közül is néhány és persze sok politikus is, hajlamos ezt a magatartást – megítélésem szerint tévesen – passzívnak nevezni. Ez ugyanis nem az. Mivel a fiatalok többsége, nem csak hogy nem politizál, hanem közéletet¹⁷ sem él – sem a lakhelyén, sem munkahelyén, sem pedig a tanintézetében –, ezért csak családja, vagy barátai révén érhető el a kormányzati, vagy valamely politikai erő számára.

4.

Nem épült ki tehát ma még Magyarországon az az integratív, transzmissziós közvetítő rendszer, amelyik biztosíthatná a kölcsönös információcserét az ifjúság, a felnőttek és a hatalmat gyakorló társadalmi-politikai erők között. Ugyancsak hiányoznak ma még azok a szabadon bejárható terek, fizikai és szellemi relációkban egyaránt, ahol felszabadultan és otthonosan mozoghatnának a fiatalok, s e terek erőterében hatékonyabban építhetnék, fejleszthetnék önmagukat és környezetüket egyaránt. Mindezek „eredményeként” a mai fiatalok generációja az elmúlt harminc év legszervezetlenebb, legtapasztalatlanabb, következőképpen a hatalomnak leginkább kiszolgáltatott generációja. Elképesztően alacsony közrészvétele mellett, társadalmunk- és a politikai-hatalmi intézményrendszerünk működéséről, berendezkedéséről, s a politika „természetéről” szerzett ismereteik és konkrét gyakorlati tapasztalataik is nagyon hiányosak, alacsony szintűek.

5.

A fiatal generációk helyzetét csak súlyosbítja, hogy szervezetlenségük és egyéb, más itt fel nem sorolható okok miatt, egyáltalán nem törekszenek társadalmi pozícióik és politikai súlyuk növelésére,¹⁸ s nem veszik észre, hogy ezzel a magatartásukkal valójában konzerválják a jelenlegi állapotokat, és épp „annak esélyét játsszák el”, hogy saját helyzetük alakulását tevékenyen és hatékonyan befolyásolhassák.

14 Közrészvétel és társadalmi-társas kapcsolatok a magyar ifjúság egyes rétegeiben. Bp.: Inex Stúdió, 1996.

15 Egnemű, vele azonos társadalmi státuszú személy, heterofil; ennek az ellenkezője.

16 Ez sajnos a mai magyar felnőtt társadalomra is igaz.

17 Mindösszesen 2–3 százalékuk tartozik valamilyen politikai, társadalmi, vagy civil szerveződéshez.

18 Természetesen a többségről van szó, s nem a vitathatatlanul létező, igen aktív, szűk rétegről.

Furcsa és paradox helyzet ez, hiszen ha önerőből nem képesek a „kitörésre” akkor ez csak egy hosszú távú – nem csak szavakban, hanem a valóságban is korszerű és modern – társadalompolitikai stratégia megtervezésével és érvényesítésével érhető el, amelyben az ifjúság és persze a felnőtt társadalom egyes csoportjai helyzetének javítása, és törekvései támogatása, az elmúlt tizenöt év társadalompolitikai gyakorlatához képest jóval nagyobb hangsúlyt kap, az oktatás kiemelt stratégiai szerepe primátusságának elismerése, megteremtése és folyamatos biztosítása mellett. Az egyik legsúlyosabb tévedése, mondhatni téveszméje a politikai aktoroknak, hogy azt hiszik, nem érdekeltek egy ilyen döntés meghozatalában!

A jelzett anomáliák felszámolásának ugyanis, éppen az az egyik legfőbb akadálya, hogy az elmúlt évtizedben hatalomra került kormányoknak, valójában nem volt elképzelése (sem) arról, hogyan befolyásol(hat)ja, irányítsa a társadalom generációs metszete mentén az ifjúsági munkát, hogyan segítse az ifjúság szocializációját. Nem volt sem koncepció, sem „védőháló”,¹⁹ amely segítséget adhatott volna az ifjúsági munkához.

Azt is mondhatnánk, hogy nem volt ifjúságpolitikájuk, de ez így nem igaz, hiszen ebben az esetben az „ifjúságpolitika” hiánya maga a „politika”. A kormányzati passzivitás el-lensúlyozására, az ifjúsági vezetők egy része pozitív diszkriminációt szorgalmaz, mert úgy véli, ez segítene abban, hogy az ifjúsági munka, az ifjúsággal való társadalmi szintű törődés kilendüljön arról a holtpontról, ahová – ma még mindig csak viszonylag szűk körben ismert okok miatt – a ’89–90-es fordulat után jutott.

6.

A ’94-es választások után hatalomra került politikai erők megtörték az addigi negatív trendet, de jelentős mértékű javulás mégsem következett be. Többek között azért, mert a koalíciós partnerek között lezajlott „kié az ifjúság” küzdelemben a nyerő elkényelmesedett, s ahelyett, hogy a győzelmét s a lendületét kihasználva új, addig járatlan utakat keresett volna, azt hitte – s ez volt talán a legsúlyosabb tévedése –, hogy ott folytatható az ifjúsági munka, ahol a ’80-as évek végén félbeszakadt, a vesztes pedig – miután valójában soha sem volt értékelhető és empirikusan megragadható koncepciója az ifjúsági munkáról – még azokat a pozícióit is feladta, melyeket soha el sem veszített. A kamarillaharc és küzdelem persze a kulisszák mögött tovább folytatódott, mindenki, de leginkább az ifjúság kárára.

Egy fontos és megszívlelendő tanulság azonban levonható: azok a szervezeti, testületi és intézményi struktúrák, melyek mögött sem konceptuális háttér, sem törvényi garancia nincs, nagyon sérülékenyek, hiszen láttuk a példát: egy tollvonással bármikor megszűnethetők.

„És (...) akkor kezdődik, újra előről az egész...” A legutóbbi és persze a mostani kormányzati (fél)ciklus ifjúsági munkájának értékelése meghaladja ennek az anyagnak a tartalmi, de főleg konceptuális kereteit, de a kurzusok ifjúságkonceptiójának és gyakorlati ifjúsági munkájának alapos elemzése semmiképpen sem spórolható meg. Ezek után nem meglepő, hogy sem megfelelő tekintélye, sem erkölcsi, sem anyagi megbecsültsége nincs ma az ifjúsági munkának. Elgondolkodtató – még akkor is, ha jómagam nem osztom ezt a véleményt – egyik ifjú politikusunk kifakadása: „ezen a területen mára, már csak a hülyék és a megszállottak maradtak meg”.

19 Természetesen nem szociális védőhálóra gondolok, hanem törvényekkel, megfelelő pénzügyi és intézményi háttérrel és konkrét intézkedési, hatalmi jogkörökkel megerősített védőhálóra.

7.

Akár pozitív fordulatként is értékelhető, hogy az ifjúság körében erősödni látszik az a törekvés, hogy minden külső kényszer nélkül, önmagukat kezdik megszervezni. Saját öngazgatású szervezeteket és információs csatornákat hoznak, hoztak létre és ez nagyon öröndetes, az már viszont kevésbé, hogy ma még sajnos sok az akadályozó és kevés a segítő tényezője ennek a munkának:

- az anyagi támogatás hiánya miatt nem biztosítottak a kiszámítható, hosszabb távú működés feltételei;
- nincs kapcsolatuk a jelenleg működő és intézményesült, „hivatalos” szervezetekkel és információs hálózatokkal;
- s mivel a többi szervezettől (is) elkülönülten végzik munkájukat, ezért igen gyenge ezen szervezetek többségének hatékonysága is.

A fiataloknak tehát korántsem könnyű a maguk gyártotta társadalmi csapdákból kitörniük. A csapdák léte azonban ma már nem csak a fiatalok, hanem az egész magyar társadalom számára is egyre súlyosbodó teher.

A két, immáron három generáció – a fiatal, a felnőtt és az idős – lassacskán egymás mellé szorul, s ahelyett, hogy egymást kölcsönösen segítené, egymás ellen „dolgozik”, jelentősen csökkentve ezzel a nemzedékek közötti – egyébiránt sem erős – társadalmi szolidaritást és a folyamatos párbeszéd fennmaradását. Nem tudjuk mennyire „szorul ránk az idő”; de ha nem sikerül még időben felszámolni ezeket az anomáliákat, akkor már rövidtávon is megoldhatatlan és kezelhetetlen társadalmi feszültségeket gerjeszhetnek.

8.

A fiatalokat, saját gyermekeinket, soha semmilyen körülmények között nem hagyhatjuk magukra. Nem létezik olyan nehéz helyzet, amely ezt indokolná. Pontosan kell tudnunk azonban, hogy milyenek, milyen törekvéseik, milyen gondjaik vannak, hiszen ha mindezt nem tudjuk, vagy ha csak felületes ismereteink vannak róluk, akkor szóba sem állnak velünk, akkor nem tudunk szót érteni velük, s ennek hiányában pedig aligha tudunk segíteni nekik. A segítség azonban egészen bizonyosan nem lehet a régi típusú, helyettük gondolkodó, helyettük döntő, paternalista, atyáskodó segítség. A generációs problémákhoz – legyenek azok ifjúságiak, avagy az idősebbek problémái – soha sem viszonyulhatunk kritikusan, hanem mindig csak pozitívan, hiszen a kialakult helyzetért nyilvánvalóan nem a jelenlegi, hanem minimum a legutóbbi öt magyar kormány, s nem csak a felnőttek, hanem maguk a fiatalok, az ifjabb generációk is felelősek, ezért aztán az egymásra mutogatás – az ifjúság ügyében – nemcsak értelmetlen, inkorrekt is.

És persze még azért is, mert a mai magyar társadalom strukturális és funkcionális működési zavarai, anomáliái és feszültségei nem „rendszerspecifikusak”, ezért nem írhatók sem a rendszerváltás, sem pedig az „átkos” szocializmus, sem egyik, sem másik kormány számlájára, mert igaz ugyan, hogy az utóbbi tízegynéhány évben „váltak láthatóvá”, de kialakulásuk és keletkezésük okai és gyökerei jóval előbbi időszakra tehetők.

Az utóbbi néhány év részben kedvezően, részben kedvezőtlenül alakuló makroökonómiai mutatói ismeretében a helyzet megváltoztatásának igénye és főleg lehetősége ma már valóban nem hiú vágyálom csupán, de amint ez ma már jól látható és érzékelhető is, a mégoly kedvező makrogazdasági mutatók sem alkalmasak önmagukban a személyes

sorsok, társadalmi csoportok és rétegek, valamint az elmaradott térségek, régiók és települések helyzetének megváltoztatására és jobbra fordítására.

Mindezek megvalósításához valóban új társadalomstratégiára – s ezen belül kitüntetett szerepű ifjúságstratégiára – vonzó és elfogadható jövőképre, komoly tervező munkára, átgondolt – minimum középtávú – koncepciózus és megvalósítható, az állampolgárok számára is elfogadható társadalmi programokra, a helyi anyagi és szellemi erők koncentrálására és az eddigiekhez képest, jóval hatékonyabb és eredményesebb mozgósítására van szükség.

Politika és ifjúságpolitika

1.

A fogalom mai tartalma, jelentése, mibenléte nem értelmezhető történeti kontextus nélkül, nevezetesen, hogy hogyan alakult, változott az ifjúságpolitika fogalmának tartalma és jelentése az elmúlt évszázadban Európában és a világban. Az ifjúság és az ifjúságpolitika történeti kategóriák, új keletű fogalmak, a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszában keletkeztek. „Vajúdásukat” a modern világ, az ipari társadalom változásai indították meg, de az „újszülöttek” csak a 20. század második felében jöttek a világra. Ha meg akarjuk érteni a márt, akkor a gyökerekig kell leásnunk.

A századelőn még a felnőttek és a gyerekek munkája a paraszti és a polgári (nagy)családok munkamegosztásában közel azonos fontosságú: azaz nincs lényegi különbség a libaőrzés, a disznópásztorkodás, az újságkihordás, a házban, vagy a ház körül végzett munka, a kisbéres, vagy az inas és bármely „felnőtt” munka társadalmi hasznosságának megítélésében. A biológiai és a társadalmi érettség időpontja ez idő tájt még gyakorlatilag egybeesik.

Ezekben a társadalmakban még nincs „ifjúsági probléma” és persze – a fogalom mai értelmében – ifjúság sincs, csak felnőttek vannak és gyerekek, akik szinte észrevétlenül válnak felnőtté. A 20. század derekán, tehát új társadalmi csoport jelenik meg a „történelem színpadán” s ez az új csoport az ifjúság.²⁰

Az elmúlt század Európájában a fiatalokat tulajdonképpen az életre akarták felkészíteni, vitathatatlanul sokszor a legjobb szándékkal, de mindezt olyan koncepció és feltételrendszer érvényesítésével tették, s olyan szervezeti struktúrában, ahol a fiataloknak valójában sehol sem volt jelentős hatása, beleszólási és cselekvési lehetősége saját generációjuk életfeltételeinek alakításában.

A fiataloknak nem volt, és sajnos még ma sincs „szabad szellemi és materiális tere” a társadalomban, amelyet önként és boldogan birtokba vehetnének, természetesen nem öncélúan, hanem azért, hogy segítse őket társadalmi beilleszkedésükben.

2.

Az „ifjúságpolitika” – mint kategória, vagy fogalom – mai tartalma, jelentése és főleg gyakorlata tehát, nem szerves társadalmi fejlődés eredménye, hiszen nem a valóságos társadalmi folyamatok, nem a gazdasági, vagy az ún. reálfolyamatok, hanem a politikai

²⁰ A magyar ifjúságkutatók – kezdeti parttalan vitáik után – még a hetvenes évek elején megegyeztek abban, hogy a 0–29 éves népesség a fiatalok nemzedéke, ezen belül a 0–14 évesek a gyermekek, a 15–29 évesek korcsoportjai pedig az ifjak, az ifjúság. A két fogalmat azonban sokszor még a szakma is szinonim fogalomként használja, a köznyelvben pedig gyakorlatilag nincs jelentésbéli különbség a két fogalom között.

célok és „elvárások”, de főleg ideológiai megfontolások alakították ki mai tartalmát és gyakorlatát, s ez már önmagában véve is elég ok arra, hogy felülvizsgáljuk és revideáljuk magát a fogalmat, de leginkább e tevékenységet jelölő gyakorlatot. E tevékenység átfogó társadalmi analízise és revíziója aligha odázható már el sokáig, ha másért nem, hát azért, mert a jövő évezred második évtizedének kezdetére, de legkésőbb a közepére, a magyar ifjúság erős alku pozícióba fog kerülni, s nem azért, mert addigra erős érdekérvényesítési képessége lesz, vagy akár erős civil szervezetei jönnek létre – természetesen sem az egyik, sem a másik lehetőség nem zárható ki teljességgel – hanem „csupán csak” felgyorsult ütemű fogyó létszáma miatt.

3.

A 20. században a különböző politikai- és társadalmi berendezkedésű országok hatalmi elitje és felnőtt társadalmá sehol sem kezelte a társadalmi- és egyéni felelősséget és kötelezettségeket vállalni tudó, felelős állampolgárként²¹ saját ifjúságát. Inkább olyan tevékenységekkel illetve feladatokkal terhelték az ifjúságot, melyekkel valójában az igazi feladatoktól tartották távol őket, s amelyeket azok valójában nem is akartak. Csak jóval később alakult ki, jött létre a gondoskodó állam, ahol a legtöbb esetben az ifjúságot, mint devianciát kezdték értelmezni, az állam pedig pátyolgatni, atyáskodni kezdett a fiatalok fölött „mi jobban tudjuk, hogyan lehet a fiatalok igényeit kielégíteni” szemléletet terjesztette el, illetve ilyen szellemben kívánt a fiatalokkal foglalkozni. Mindezek oda vezettek, hogy az ifjúság teljesen passzívan vett részt a társadalmi folyamatokban és soha, sehol nem kapott az össznépeségen belüli arányához képest megfelelő politikai súlyt és megfelelő mozgásteret. A döntő azonban sohasem az volt, hogy mekkora ez az arány, hanem az, hogy milyen a társadalmi-politikai súlya adott társadalomban a fiataloknak, s ez az össznépeségen belüli arányából sohasem volt levezethető, hanem csakis a társadalmi-gazdasági politikai-hatalmi viszonyok elemzéséből. Az ifjúság a 20. században, de már a 18–19. században is, (ha egyáltalán értelmezni lehetett akkor ezeket a fogalmakat), csak forradalmi időszakban jutott valamifajta pozícióhoz és a forradalmak lezárása után ezek a pozíciók, szerepek minden esetben erodálódtak.

4.

Az ifjúsági munka gyakorta fellelhető alaphibája, ha a fiatalokkal csak akkor foglalkozik, ha már súlyosak az anomáliák. Az azonban már szemléletbeli hiba, ha magát az ifjúságot tartják az ifjúsági munka irányítói eleve – természet adta módon – problémásnak, hiszen az ifjúság nem „problémahalmaz”, hanem egy sajátos élethelyzetben lévő társadalmi csoport, pontosabban a társadalmi struktúrának egy olyan sajátos – társadalmi és történeti koronként meghatározott – metszete, akiknek élethelyzetükből adódóan speciálisak az igényeik és törekvéseik és persze ebből adódóan a problémáik is. Igényeiket, törekvéseiket – ebben a szöveggörnyezetben problémáikat – épp azért nem lehet a szőnyeg alá söpörni, mert ezek ezzel az élethelyzettel járnak együtt, vele születtek, azért nem lehet elodázni megoldásukat, mert szükségképpen tovább szaporodnak, a feszültségek tovább nőnek, sőt átcsaphatnak egy más dimenzióba is, amely már nem „ifjúsági” jellegű.

Az Európai Unió Magyarországnak demokratikusan választott kormányai tehát többé már nem készíthetnek semmiféle ifjúságpolitikai koncepciót, csak átfogó, minimum

21 Lásd az erre vonatkozó rövid európai kitekintést.

középtávú, ifjúságstratégiát, mivel az ifjúság, a fiatalok ügye valóban nemzeti ügy, azaz minden pártérdeken felül áll. Az ifjúságpolitika azonban már eleve pártérdekeket hordoz, azaz egy pártnak lehet, talán kell is ifjúságpolitikai stratégiát készítenie, de egy kormánynak már aligha.

Az ifjúságstratégia ideológiai meghatározottsága²²

1.

Egy politikai, társadalmi berendezkedés megdöntése – korunkban és esetünkben megváltoztatása, jobbá, hatékonyabbá tétele – bármely történelmi időszakot is vizsgálunk, soha sem volt egyszerű feladat, de legalább ily nehéz az új társadalmi berendezkedés politikai és gazdasági szabályainak, működési alapelveinek a kidolgozása és gyakorlati bevezetése. A legnehezebb azonban, minden bizonnyal, az új távlati társadalompolitikai célok és konkrét feladatok és az új ideológia kidolgozása és elfogadtatása.²³

Magyarország ezeréves történelmében azonban immár sokadszor fordul elő az az állapot, hogy nincs „kitalálva” az ország, sem a fiatalok, sem pedig a felnőttek nem tudják, milyen világ lesz itt néhány évtized múlva, holott ennek ismerete – a „szép új világ” megteremtésében – legalább olyan fontos, mint a tulajdonviszonyok megváltoztatása, avagy a demokratikus politikai berendezkedés kiépítése. A progresszív, koncepciózus, radikális ideológia ugyanis valóban hatékony eszköze a társadalmi konfliktusok megvívásának, mindenekelőtt erőteljes mozgósító, identitástudatot növelő hatása miatt. Ezért nem hiányozhat a középtávú ifjúságstratégiából a koncepciózus, a fiatalok számára is elfogadható, vonzó jövőkép.

2.

A mindenkori kormányzatnak és a hatalmon lévő elitnek, az eddigiekhez képest, jóval nagyobb önkontrollt kell gyakorolnia saját érdekei és törekvései korlátozására, a társadalmi konfliktusok és egyenlőtlenségek csökkentésére, s a felnőttek és a fiatalok közötti folyamatos párbeszéd fenntartása érdekében. Ez a párbeszéd természetesen nem szakadt meg, hiszen ez lehetetlen; az azonban igaz, hogy sok kérdésben akadozik, néhány kérdésben pedig még meg sem kezdődött a folyamat. Létre kell hozni, meg kell alakítani, pontosabban tovább kell építeni azokat az intézményeket, társadalmi és civil szervezeteket és információs rendszereket, amelyek a jelenleginél hatékonyabban segítik a generációk közötti párbeszéd fenntartását; a fiatalok érdekeinek artikulálását, törekvéseik és érdekeik érvényesülését a makro- és a mikropolitikában egyaránt. A folyamatos párbeszédhez azonban aktív, önmaguk erejében hívó, értelmes, távlati társadalmi célokat is kijelölni tudó fiatalok is szükségesek, akik nem csupán önmaguk, hanem mások problémáira is érzékenyek.

Az ifjúság törekvései, gondoljai és problémái minden korban, minden kormányzati ciklusban megkülönböztetett figyelmet érdemelnek, de nem a mindenkori helyzetük miatt, hanem az ifjúság sajátos társadalmi szerepe miatt. Ez a szerep persze nem valami

22 Ebben a tanulmányban csupán csak jelezni tudom, az ifjúságstratégia ideológiai meghatározottságát, kifejteni és bizonyítani még nem.

23 Az ideológia fogalmához már legalább száz év óta számtalan negatív értelmezés, jelentés tapad, holott a kategória jelentése, tartalma nem szükségképpen negatív. A fogalom értelmezésében és főleg használatában, ma Magyarországon sem a bal, sem a jobb oldal nem korrekt.

konstans, hanem történelmi koronként változik, de kormányzati ciklusokként, semmiképp sem értelmezhető újra.

A rendszerváltás tizenötödik évében azonban a legjelentősebb és legsürgetőbb feladat az ifjúság beemelése a hatalomba, s ez természetesen korántsem politikai, hatalmi pozíciókat jelent, hanem azt, hogy az ifjúság – a magyar történelem során már nem először – újra a társadalmi változások aktív, cselekvő szereplőjévé válik, mivel az elmúlt, mintegy ötven évben – leszámítva a „fényes szellők” időszakát – nem volt az. Ez valóban rendszerváltó tett (lenne), másfelől azért (lenne) döntő fontosságú mozzanat, mert enélkül a rendszerváltás valójában nem is vihető eredményesen végig.

Ez az aktus – mely értelemszerűen nem csupán egy mozzanat – jelenti, jelentené az ifjúság visszavételét, és semmiképpen sem a kisajátítását, s főleg nem a lenyúlását.

Merre tart Európa?

Anélkül, hogy itt is részletekbe bonyolódnánk, egy kitekintést kell tennünk. 1992-ben az Utrecht-i Ifjúságpolitikai Konferencia,²⁴ melyen Európa legfontosabb ifjúsági szervezetei és az Európa Tanács Bizottságai is jelen voltak, az alábbi koncepciót fogadta el. E koncepció szerint minden korszerű ifjúságpolitikának, stratégiának minimum 8 összetevője van, ezek a következők:

1. Minden megalkotandó törvénynek tekintettel kell lenni a fiatalok érdekeire, ezen túl olyan törvények is kellenek, melyek magának az ifjúsági munkának a törvényi hátterét szavatolják.
2. Szükséges, hogy az állam költségvetési forrásokat biztosítson ehhez a munkához.
3. Nem kormányzati infrastruktúrára van szükség.
4. Jó, ha van valamilyen, az önkénteseknek, és hivatásosoknak „szóló képzési rendszer”.
5. Szükség van az ifjúsági ügyekkel foglalkozó független kutatásokra.
6. Szükség van a kormányhoz tartozó tanácsadó testületre.
7. Olyan kommunikációs hálózat szükséges, amely kapcsolatot teremtsen az országos, regionális és helyi szinteken működő személyek, szervezetek és szolgáltatók között.
8. Biztosítani kell ezekben a koncepciókban a fejlődés és a megújulás lehetőségeit is, azaz teljesen nyitottnak, jövőorientáltnak kell lennie.

Természetesen nem minden európai ország ifjúságpolitikai, ifjúságstratégiai²⁵ koncepciója felel meg e kívánalmaknak, de ha Európa fontos számunkra, és ez megint csak nem vitatható, hogy fontos, akkor ezeket a szempontokat nem lehet figyelmen kívül hagyni egy korszerű ifjúságstratégiai koncepció, illetve feladatsor megtervezésekor. E munka készítésekor – a fentiekén túl – megszívlelendő Peter Lauritzen megállapítása is: „Az ifjúságpolitikát nem lehet tovább úgy meghatározni, hogy mi az amit nem lehet, hanem csak úgy, hogy mi az amit lehet és amit kell tenni a fiatalokért.” Úgy vélem, nem készíthető olyan ifjúságstratégiai koncepció, amely a fentebbi szempontokat figyelmen kívül hagyja, és nem tartja az európai országok normatíváit mércének, de olyan sem, ami szolgálai módon lemásolja azokat. Dönteni kell végre, milyen szerepet vállal az állam, milyen a viszonya a mindenkorinak saját ifjúságához.

²⁴ A koncepció lényegében nem változott az eltelt közel tíz évben, vagy ha mégis, arról nincsenek információim.

²⁵ Az előterjesztésben mindenütt az ifjúságpolitika kifejezés szerepel, amivel a magam részéről nem tudok azonosulni, fentebb már kifejtett okok miatt.

Az ifjúságstratégia tartalmi és szerkezeti csomópontjai

A struktúra első rétege – a felszíni – a leglazább, ez az, amit az 1992-ben megrendezett az Utrecht-i Ifjúságpolitikai Konferencia javasolt elfogadásra minden ifjúságstratégia készítőjének. Második rétege már a mélyebb struktúrákat mutatja be, azokat, amelyeket az előzőekben már ismertetett helyzetelemzések tapasztalataiból vontunk le. Az ifjúságpolitika/stratégia mindig többdimenziós, egyszerre horizontális és vertikális és mindig ideológiai töltetű, vagy legalábbis mindig fellelhető benne az ideológiai mozzanat:

- horizontális, mert a politikai, és a társadalmi szerveződések gyakorlatilag minden formájának van ifjúsági vonatkozása, vagy ifjúsági metszete;
- vertikális, mert speciális célcsoportokkal (is) foglalkozik;
- a társadalom jövőjéről vetít előre képet, általában a fennálló politikai rendszer javulásának fényében;
- ideológiai alapja van, mivel az ifjúság olyan társadalmi konstrukció, amely a történelem folyamán változik, következésképpen minden kor és minden társadalom megteremti a maga ifjúságpolitikai, ifjúságstratégiai koncepcióját és felfogását.

A struktúra még mélyebb rétegében lelhetők föl a legfontosabb tartalmi elemek; azok, amelyeket egy korszerű, az európai normákhoz is illeszkedő ifjúságstratégiai koncepciónak szükségképpen tartalmaznia kell:

- a társadalmi analízis eredményeként felvázolható eszmei-ideológiai ill. filozófiai-etikai hátteret;
- a stratégia végrehajtásához szükséges jogi és politikai biztosítékokat;
- a program végrehajtásához szükséges szervezeti-intézményi kereteket;
- a gyakorlati, módszertani segítségadás konkrét formáit;
- és nem utolsósorban a fiatalok programban való személyes részvételének feltételeit és lehetőségeit.

Végül a következő alapelvek beemelése és érvényesítése a készítendő ifjúságstratégiai koncepcióba – amelyek valójában már nem is mélyebb, mint inkább más szerkezeti, pontosabban új tartalmi csomópontja annak – azért nagyon fontos feladat, mert ezek hiányában egyetlen ifjúságstratégiai koncepció sem lehet hatékony, eredményesen aligha vihető végig, mindaddig, amíg:

- az alkotmány tervezett módosításával nem hozzuk összhangba az ifjúságstratégiai koncepció eszmei, ideológiai és filozófiai etikai vonatkozásait és megfordítva!
- figyelmen kívül hagyjuk az ENSZ és az Európai Unió vonatkozó direktíváit és irányelveit;
- nem hangoljuk össze az államháztartás tervezett reformjával;
- nem csökkentjük a generációs deficitet;
- nem biztosítjuk az ifjúság szocializációja és a rendszerintegráció összhangját;
- nem segítjük, nem szorgalmazzuk, nem biztosítjuk a fiatalok társadalmi, politikai, érdekképviselési és érdekvédelmi szervezetei további kiépülésének (leginkább anyagi) feltételeit;
- végül, de korántsem utolsósorban, ha nem állítjuk az ifjúságstratégia centrumába, a szervezeti viselkedés intézményi, metodológiai és információs hátterének és feltételeinek megteremtését.

Ilyen komplex program Magyarországon még sohasem készült, mivel hiányoztak a megalkotásához szükséges feltételek.

Irodalom

- Becker, G.S.(1974): A Theory of Marriage. In: T. W. Schultz (ed.): Economics of the Family, Marriage, Children and Human Capital. Chicago–London: University of Chicago Press.
- Buda B. (1974): Párválasztás –A partnerkapcsolatok pszichológiája. Bp.: Gondolat.
- Bukodi E.(2001): A párkapcsolat-formálódás és a partner szelekció változása az egyéni életútban és a történeti időben. Ph. Disszertáció, Bp.: BKE.
- Burgess, E. W.(1943): Homogamy in social characteristics. American Journal of Sociology, 49: 109–124.
- Cseh-Szombathy L. (1978): A mai magyar család jellegzetességei. In: A változó család. Budapest: Kossuth, 11–65.
- Cseh-Szombathy L.(1980): A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In: Utasi Á. (szerk.): Társaskapcsolatok. Bp.: Gondolat, 1991. 7–20.
- Cseh-Szombathy L. (2001): Változások a család működésében. Társadalmi Szemle, 6.
- Durkheim, E. (1967): Az öngyilkosság. Bp: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Frey M. (2001): A nők kereső tevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): Népesedés és népesség politika 2001. Bp.: Századvég, 172–192.
- Frey M. (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Pongrácz T-né és mtsai (szerk.): Szerepváltozások 2001. Bp.: TÁRKI, 9–29.
- Gazsó Ferenc–Laki László (1998): Esélyek és orientációk. Bp.: OKKER Kiadó
- Giddens, A. (1997): Szociológia. Bp.: Osiris, 377–405.
- Giddens, A. (2000): Az elszabadult világ. Bp.: Perfekt.
- Hogan, D. P. (1977): The effects of demographic factors, family background, and early job achievement on a great marriage. Demography, 14:161–76.
- Hradil, S. (1995): „Die Single-Gesellschaft”. München: Beck.
- H. Sas J. (1976): Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Budapest: Akadémiai.
- Kamarás I. (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In: Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség– itthon és Európában. Bp.: Századvég, 13–42.
- KSH (1996): Demográfia, 1995. Budapest: 53–54. KSH (2000): Demográfiai Évkönyv, 1999. Budapest. KSH (2001): Demográfiai Évkönyv, 2000. Budapest. KSH (1996): Magyar Statisztikai Évkönyv, 1995. Budapest.
- KSH (1999): Társadalmi helyzetkép 2000. Budapest: 95.
- Kulcsár K. (1970): Az ember és társadalmi környezete. Új Írás, X. 6.
- Lange, K. E. (2004): A himbák. National Geographic, 1:46–61.
- Laslett (1972): Household and Family in Past Time. Cambridge University Press.
- Lewin, B. (1982): Unmarried cohabitation: a marriage form in a changing society. Journal of Marriage and the Family, 44:763–773.
- Lőcsei P. (1985): A nő munkavállalás és a hagyományos magyar család. Kortárs, 10.
- Lüscher K.–Schultheis, F.–Wehrspau, M. (1988): Die Postmoderne Familie. Konstanz: Universitätsverlag.
- Neményi M. (1988): A család. Bp.: Gondolat.
- N.-né P. H. (1993): Egyedül állók a fővárosban. Statisztikai Szemle, 4–5:397–399.
- Oppenheimer, V. K. (1994): Women’s Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. Population and Development Review, 20:293–342.
- Parsons, T. (1965): Social Structure and Personality. London:58–62.
- Pikó B. (2003): Kultúra, társadalom, lélektan. Budapest: Akadémiai, 50–64.
- S. Molnár E.(2001): Családi értékek–családpolitika. In: Cseh-Szombathy L.–Tóth P. P. (szerk.): Népesedés és népesség politika 2001. Bp.: Századvég, 70–98.
- S. Molnár E. (1997): Gyermeküket egyedül nevelő anyák. Demográfia, 40:2–3:147–169.
- Somlai P. (1984): A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás”. Szociológia, 1–2.
- Spéder Zs. (2003): Gyermeket vállalni–új strukturális körülmények között. in: Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség– itthon és Európában. Bp.: Századvég, 86–115.
- Stein, P. J. (1980): Single Life: Unmarried Adults in Social Context. New York: St Martin’s Press.
- Szilágyi V. (1978): A házasság jövője. Bp.: Minerva.
- Szűcs Z. (1999): A családösszetétel változása a kilencvenes évek első felében. Demográfia, 42:14–31.
- Utasi Á.(1991): Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzetközi sajátosságáról. In: Utasi Á. (szerk.): Társas kapcsolatok. Bp., Gondolat: 169–188.
- Utasi Á. (2001): A független, egyedülálló harmincasok: a szingli. In: Spéder Zs. (szerk.): Család és népesség–itthon és Európában. Bp.: Századvég, 231–254.
- Utasi Á. (2001): Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In: Pongrácz T-né és mtsai. (szerk.): Szerepváltozások 2001, Bp., TÁRKI: 113–133.
- Utasi Á.(2002): A bizalom hálója. Budapest: Új Mandátum, 83–129.

Oross Dániel

A magyar ifjúságpolitika „folyamatos megszakítottságának” története*

Bevezető

Az alábbi írás arra a kérdésre keres választ, miként változtak a magyar fiatalok érdekében megfogalmazott célok és az ifjúság érdekében létrehozott ifjúságpolitikai intézmények. A változások leírása, dinamikájának feltárása és értelmezése azért különösen fontos, mert az információk fiatalokhoz való eljuttatása, a változások követhetősége és átláthatósága kulcsfontosságú. Jelen tanulmány legfontosabb állítása, hogy Magyarországon ifjúságpolitikai szempontból az elmúlt évtizedek a „folyamatos megszakítottság történeteként” írhatók le, s a magyar ifjúságpolitika e sajátosságának súlyos következményei vannak az állam fiatalok érdekében tett intézkedéseire nézve.

Peter Lauritzen, az Európa Tanács Ifjúsági és Sport Igazgatóság elnöke 1993-ban, Potsdamban elmondott beszédében (Ohana-Rothemund, 2008:124-133) tipizálta a nemzeti kormányok ifjúságpolitikai megközelítéseit, megteremtve ezzel az ifjúságpolitika komparatív szempontú vizsgálatának igényét. Lauritzen beszédének középpontjában annak ismertetése állt, hogy Európában az ifjúságpolitikai struktúrák nagyban eltérnek egymástól a közigazgatás minden szintjén, helyi, regionális, nemzeti és európai szinten egyaránt. Emellett a struktúrákat nagyon sokféle szereplő használja: így a kormány, a média, a civil szervezetek, a fiatalok informális közösségei, az iskolák, az egyetemek, a cégek, az ügynökségek és az ifjúsági irodák. E sokszínűség tiszteletben tartása mellett javaslatot tett arra, hogy az európai döntéshozók egységes definíciókra és elvekre alapozott tanulmányokon keresztül miként kaphatnak tényeken és magyarázatokon alapuló iránymutatást az ifjúságpolitika európai szervezetrendszeréről, fejlődéséről.

Lauritzen több kormányközi ifjúsági szervezetben szerzett tapasztalataira alapozva hat alaptípust különböztetett meg az ifjúságpolitika kormányzati megközelítése alapján. Hangsúlyozta, hogy egyetlen európai ország kormánya sem jellemezhető vegytisztán valamely modellel, ugyanakkor ezen ideáltípusok keveredése számos ország ifjúságpolitikájában megfigyelhető.

A Kormány, mint „szuper – egyesület”: E kormányzati felfogás mentén az ifjúságügyeket a civiltársadalommal elvegyülve, a társadalom lelkiismereteként irányítják. A kormány projekteket indít, amelyekbe bekapcsolja a civil szervezeteket, velük szemben rugalmasan, a civil szervezetek normáihoz igazodva viselkedik.

A Kormány, mint „a civiltársadalom partnere”: Ebben az esetben az ifjúságpolitika célkitűzései, lépései a civiltársadalommal egyeztetve kerülnek kidolgozásra. A Kormány megosztja hatalmát és erőforrásait, jelentős összeggel támogat bizonyos önkéntes

* Első megjelenés: A cikk ebben a kötetben jelenik meg első alkalommal.

szervezeteket. Nemzetközi szinten e felfogást az Európa Tanács által létrehozott együtt-döntési mechanizmus (co-management) struktúrája képviseli.

A „laissez-faire” Kormány: adva vannak a fiatalok, a maguk sajátos problémáival. De más társadalmi csoportoknak szintén megvannak a maguk problémái, ezért nincs ok megkülönböztetett figyelmet szentelni a fiataloknak. Amennyiben a fiatalok jogi értelemben felnőttek, ennek megfelelően kell bánni velük.

A „beavatkozó” Kormány: a Kormány aktuális problémákra koncentrálna reagál, koncentrálna a fiatalok igényeire, például a drogfüggőségre, ifjúsági bűnözésre, munkanélküliségre stb. A Kormány bizonyos esetekben nagy összegeket áldoz a fiatalokra, de mindig rövidtávú, gyors eredményt hozó lépésekre koncentrálna. Lépései hatékonyak, de tevékenysége leginkább egy tűzoltóbrigádhoz hasonlít, nem követ hosszú távú stratégiát.

Az „állambácsi” Kormány: a Kormány egy jó szándékú hatóságként viselkedik. Szerepe a „nagy tanítóé”, a Kormány és a civil szervezetek közötti kapcsolat aszimmetrikus, a hierarchia tiszteletben tartását a Kormány megköveteli.

Az „ellenőr” Kormány: a Kormány ideges, bizonytalan állami hatóságot képvisel. Tart a fiatalok reakcióitól, ezért állandóan információkat gyűjt arról, hogy „mit terveznek” legközelebb. Nem fogadja el a fiatalokat független, önálló döntésekre képes szereplőként. Ifjúságpolitikai eszközei a „veszély” megelőzésére irányulnak.

E tipológiát azóta sokan kritizálták, elfogadták, idézték, kiegészítették. A szakmai viták nyomán kiegészített tipológia hivatkozási pontként szolgált később az Európa Tanács Nemzeti Ifjúságpolitikai jelentéseinek elkészítése során. Lauritzen beszéde, valamint nemzetközi ifjúságpolitikai szakmai tevékenysége nagy hatást váltott ki, megteremtve a nemzetközi ifjúságpolitikai kutatások új, komparatív szempontú megközelítésének igényét. Nagy Ádám áttekintő tanulmánya (Nagy, 2011:45-57.) kísérletet tesz arra, hogy a Lauritzen által említett megközelítést alapul véve, az eredeti modellnél szűkebben, a transzparencia, a decentralizáció és a civil részvétel ismérvei alapján értelmezve tipizálja a rendszerváltozás óta beiktatott magyar kormányok ifjúságpolitikai lépéseit.

Az alábbi tömör áttekintés épít a Nagy Ádám által „kis lauritzeni modellnek” nevezett tipológiára, ami bár nem ad teljes képet a magyar ifjúsági szektor fejlődéséről, mégis szemlélteti az egymást követő kormányok eltérő felfogását és ezzel párhuzamosan a „folyamatos megszakítottság” különböző állomásait, így téve megragadhatóvá az a cikkcakkos utat (Wootsch, 2010), amit a magyar ifjúságpolitika bejárt.

Előzmények

Amennyiben a „megszakítottságot” az európai ifjúságpolitikai struktúrák fejlődésével szeretnénk összevetni, a magyar ifjúsági szektor fejlődését is figyelembe véve, úgy a folyamat kezdeteit a századelőn azonosíthatjuk (Wootsch, 2010:105; nagy, 2007:25).

A századelőn a magyarországi ifjúsági civil szervezetek között – nagyon hasonlóan az európai szervezetekhez – a cserkészek, a katolikus és protestáns mozgalmak, munkás- és agrármozgalmak domináltak.

A folyamatos megszakítottság első állomását, ezen szervezetek fejlődésének megszakadását az első világháború és az azt lezáró békeszerződés okozta. Az események hatására a nacionalista és revizionista ideológiák nyertek teret, átalakítva e szervezetek életét, szemléletét és tevékenységét. Az első világháború következménye továbbá a második világháborúban való magyar részvétel és a németekkel való együttműködés.

A világháborút követően rövid ideig a nyugati orientáció hívei kísérletet tettek a demokratikus országokhoz való közeledésre, ami az ifjúsági civilszférában is érzetette hatását.¹ De 1948-ban ezt a folyamatot a Sztálin által támogatott kommunisták megállították, ismét megszakítva és gyökeresen átalakítva az ifjúság életkörülményeit és az ifjúsági munka feltételrendszerét. Bár az 1956-os forradalom és szabadságharc csupán egy rövid „intermezzo” volt a magyar történelemben, következményei messzire hatottak: a döntéshozók számára nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatalokkal, mint politikai és társadalmi-gazdasági tényezővel szorosabban szükséges foglalkoznia a politikának, mint azt korábban tette, ezáltal a forradalom következményei a magyar ifjúság életére is kihatottak.

Az ifjúság államosítása a Kádár rendszerben

Miután a kommunista rezsim félt a fiatalok újabb lázadásától, felismerte, hogy a korosztállyal kapcsolatban speciális intézkedések szükségesek, ezért nagyon szigorú, a fiatalok életére az oktatástól a szabadidőig minden részletre kiterjedő szervezetet épített, újabb törést okozva ezzel az ifjúsági szervezetek hazai fejlődésében. A Kommunista Ifjúsági Szövetség 1957 márciusában jött létre, és 1989-ig az egyedüli engedélyezett ifjúsági mozgalom volt. A KISZ, mint a fiatalok ellenőrzésének leghatékonyabb eszköze szorosan együttműködött a rendőrséggel.

A Kommunista Ifjúsági Szövetség (Gergely, 2008) a legmesszebbmenőkig követte a párt szervezeti felépítésének merev sémáját. A mintegy négyezer alapszervezet nem csupán az iskolákra korlátozódott, hanem megjelent a munkahelyeken és a legkülönbözőbb intézményekben is. Az 50-es évek végén és a 60-as évek elején az ideológiai nevelés bírt elsődleges fontossággal. Ez egyszerre jelentette az egyházakkal szembeni offenzívát és az agitprop hathatós támogatásával kialakított ateista nevelést, illetve a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanulmányozását a társadalmi szervezetek segítségével. Ideológiai feladat volt a Szovjetunió, a szovjet párt és a proletár internacionalizmus eszméjének magasztalása csakúgy, mint az 1956-os események ellenforradalomként való interpretálása a fiatalok körében. A párt részéről elvárásként szerepelt a KISZ részvétele a nemzetközi mozgalom munkájában és a szervezet felügyelte a magyar diákok külföldön - baráti szocialista országokban - folytatott tanulmányait is. A KISZ az ifjúság helyes nevelésének szolgálatába állította a sajtót, a rádiót, a televíziót, a színházat, a klubmozgalmat, a könyvkiadást. Igyekezett lépést tartani a modern kor kihívásaival, így például a beat zene „tömeghatásaira”, 1971-ben már maga a szervezet rendezte meg az amatőr együttesek I. Országos Könnyűzenei Fesztiválját.

1 Ilyen különleges példát jelent a Sztahlo Gábor evangélikus lelkész által alapított Gaudiopolis (Örmváros) nevű program. A lelkész a német megszállás után gyermekotthonokban, pincékben bújtatta a menekülteket. Gyakran említette, ha túléltek a háborút, gyermekállamot alapít az árváknak. A háború után sok magára hagyott árva bandákba verődött. Minden állami otthon megtelt, akiknek nem találtak helyet azt Sztahlo gondjaira bízta. 1945 szeptemberében megalapították Gaudiopolist, az örmvárost, ahol Sztahlo irányításával önfenn tartó gyermektársadalom alakult ki. A gyerekek a tanulás mellett iskolát, sportpályát építettek, gyümölcsöt termesztettek, műhelyekben dolgoztak. Az első államfő Szóke Balázs, a miniszterelnök Keveházi László volt. A gyerekek maguk szervezték kulturális programjaikat, könyvtárat is alapítottak. Szabad választás alapján szakmát tanulhattak, önkéntesen dolgozhattak is. Pénzüik a Gapo-dollár volt, árfolyamát a villamosjegy ára határozta meg. A gyermekköztársaságnak alkotmánya és törvényei is voltak. A rendetlenségért nyilvános dorgálás járt, de ki is közösinhették a súlyosabban vétkezőket – fegyelmezésre azonban ritkán volt szükség. Az Örmvárosban teljes vallásszabadságot valósítottak meg. Rendelkeztek állami vicclappal, a „Gapo Matyi”-val is. A tábor lakói szerepet kaptak a Valahol Európában című filmben. Szántó Erika két alkotásának is témája volt az egyedülálló, alig öt évig működő kezdeményezés.

Foglalkoztak a „szocialista jellegű” családi és szervezett ünnepek helyzetével, a diáksport kérdéseivel, a munkásifjúság SZOT-ba való belépésének pártolásával, de a művészetpolitikai célkitűzések közé tartozott a nők, a romák és a nemzeti kisebbségek sajátos kezelése is.

1968-ban a prágai tavasz, egy újabb bukott demokratikus kísérlet éve volt Közép-Kelet Európában. Míg Nyugat-Európában a fiatalok mozgalmi kihívást intéztek a demokratikus intézményrendszerrel szemben, addig Magyarországra mindez ellentmondásos hatást gyakorolt: 1971-ben hazánkban elfogadták Európa első ifjúsági törvényét, ami azonban szellemiségét tekintve továbbra is a fiatalok ellenőrzésének eszköze volt.

A KISZ Központi Bizottsága tett javaslatot az 1971-ben megalkotott ifjúsági törvényre, amely szervezeti változást is maga után vont: az Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács felállítását az ifjúsággal kapcsolatos állami feladatok koordinálása céljából. Az 1971. évi IV. törvény megkerülhetetlenné tette az államot, és minden ponton arra törekedett, hogy „ütéstávon belül tartsa”, azaz konfrontációképtelenné tegye a fiatalokat, mint egyéneket és szervezeteiket is (Káta, 2006:39). Már ifjúkorban szigorú hierarchiát hozott létre, olyan jogosítványokat adva a két kiemelt szervezetnek (a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségnek és a Magyar Úttörők Szövetségének), mellyel sorsok uraivá válhattak (például a felsőoktatásba bekerüléshez a KISZ ajánlása is szükségessé vált). Általános rendelkezései célként a fiatalok felkészítését jelölték meg a rájuk váró feladatokra, ezt követően a törvény külön pontokban szabályozta az ifjúság nevelését és oktatását; munkában való részvételét; az állami és társadalmi életben való részvételét; szociális helyzetét és egészségének védelmét; művelődését és sportolását, valamint az ifjúság társadalmi szervezeteit érintő kérdéseket. A törvényben felsorolt deklaráció azonban folyamatokat nem indított el, és a konkrét eszközökről hallgatott. Legkevésbé tehát azt lehetett belőle megtudni, hogy a felsorolt, deklarált célokért ki felelős, hogyan függnek össze a törvény egyes részei. Mai szemmel nézve minderről annyit lehet tudni, hogy mindezekért a pártállami apparátus és az erőszakszervezet volt felelős, a tilt – tűr – támogat hármass rendszerén keresztül.

A törvény születésének körülményeit - a lauritzeni tipológia mentén értelmezve - a Kádár rendszer intézkedései az „ellenőr” szerepfelfogást tükrözték. A hatalom tartott a fiatalok reakcióitól, ezért állandóan információkat gyűjtött arról, hogy „mit terveznek” legközelebb. Nem fogadta el a fiatalokat független, önálló döntésekre képes szereplőként. Ifjúságpolitikai eszközei a „veszély” megelőzésére irányultak.

Ezzel együtt a törvény hatására a szabadidő eltöltésében a korábbinál nagyobb szabadság adódott a magyar fiatalok számára. A mottó ez volt: „Adjunk nekik egy kis Jimi Hendrixet, de semmi Cohn-Benditet!” Új intézmények jöttek létre, így például az ifjúságkutatás ismét engedélyezetté vált, a KISZ oktatási-képzési programot indított és az „ifjúságpolitika” szó megjelent a politikai beszédekben. A párthoz hasonlóan a KISZ is tartott kongresszusokat, amelyeken jellemzően az addig elért eredmények elemzése és az új célok kitűzése szerepelt napirenden. Az 1970-es évek elvárásait jól példázza az 1976-os IX. KISZ Kongresszus plenáris ülésének előre eltervezett forgatókönyve, amely meghatározta, hogy az egyes témákról (pl. „a fejlett szocialista társadalom építésének tudatos vállalása”, „az ifjúság szocialista tudatának, marxista meggyőződésének formálása”, „az ifjúság békevégya, antiimperialista szolidaritás” etc.) hány küldött prezentáljon hozzászólást (Wootsch, 2010:107).

Az 1980-as évek elejére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a KISZ képtelen a gyakorlatban haladni a korrallal és fennáll a veszély, hogy „parttalanul vitatkozó szervezetté” válik.

Társadalmi szintű problémát jelentett az életszínvonal kérdése, terjedtek a különféle békemozgalmak és akciók, amiket a KISZ legfeljebb szemmel tartani tudott. Az 1986-os XI. Kongresszus idejére nyilvánvalóvá vált, hogy a KISZ monopolhelyzete nem tartható fenn. A vezetőség ezt a megújulást egy világos politikai program kidolgozásában vélte felfedezni, amely ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy a szocializmust, mint rendszert nem kérdőjelezi meg. Az ellenzékkel szemben a szervezet a "szocialista pluralizmus kialakítását" nyújtotta alternatívaként. A nyilvánosság nagyobb fokú bevonását és egyfajta demokratikus decentralizációt képzeltek el az apparátusi struktúra megválasztása kapcsán. Az erre vonatkozó javaslat 1987 augusztusában, immár a választás és a küldöttgyűlés szétválasztását is kezdeményezte (Wootsch, 2010).

Az enyhülés időszaka után a '80-as évek gazdasági válsága újabb feszültségeket teremtett a politikai rendszeren belül és mindez a rendszer, a pártállam bomlásának kiindulópontjává vált. A formálódó ellenzéki mozgalmak vezetését értelmiségiek vették át, a fiatalok csak 1988-tól, az első tömegdemonstráció időpontjától fogva jelentek meg az utcákon. 1989-ben elfogadták a társadalmi szervezetek működését lehetővé tevő törvényt (1989. évi II. törvény), aminek nyomán a KISZ-től független szervezetek kezdtek megalakulni.

A rendszerváltozást megelőző ifjúságpolitikai folyamatok között az ifjúságpolitikában a legnagyobb változást az Állami Ifjúsági és Sport Hatóság (ÁISH) létrehozása jelentette, jelezve egyúttal az állampárt azon szándékát, hogy megossza a hatalmat a Kormánnyal. „Az ÁISH egy kormányhivatal volt, melynek vezetője államtitkári rangú személy, akkori nevén elnök volt. A szervezet függetlenségét, állampárthoz való viszonyát azonban jól jellemzi, hogy az elnök az állampárt által kinevezett apparátcsik volt. Az ÁISH ebben a formában hozzávetőleg 1 évig működött, aztán megszűnt és beolvadt az akkori Oktatási és Kulturális Minisztériumba” (interjú Wootsch Péterrel, 2012. október).

1988. november 27-en a parlament felsőházában létrejött a Magyar Ifjúsági Szövetségek Országos Tanácsa (MISZOT), az ifjúsági civil szervezetek első, plurális érdekképviseltre épülő ernyőszervezete (Stumpf, 1989). A Kádár-rendszer végnapjaiban megalakult MISZOT-ot végig a bizalmatlanság légköre vette körül. Az ellenzéki-alternatív szervezetek a pártállam hagyományos integrációs-asszimilációs törekvéseitől félték, a KISZ és a szövetségesei pedig a politikai perifériára szorításuk eszközét vélték felfedezni a tanácsban. Ezzel együtt a MISZOT rendszeres közgyűlései hosszú ideig az egyedüli fórumai voltak az ifjúsági közéletnek, lehetőséget kínálva az éles politikai vitákra, az ifjúság érdekérvényesítő képességének növelésére (Stumpf, 1992:26). A szervezet közel 4 éves működésének, kudarcának története egyike a rendszerváltozás feltáratlan folyamatainak.² A kudarc egyúttal máig ható súlyos negatív következményeket vont maga után³

2 A szervezet működéséről áttekintő tanulmány, monográfia nem született, Stumpf István hivatkozott művei rögzítik, de működési mechanizmusait és azok változásait illetően nem teszik nyomon követhetővé a szervezet működését.

3 A MISZOT, mint a kormányzati-civil párbeszéd intézményes szereplője, fontos szerepet tölthetett volna be a fiatalokat érintő kormányzati döntések társadalmi egyeztetésében. Amint a szervezet e tevékenységét elkezdte, a benne részt vevő tagszervezetek felismerték, hogy e szervezeten keresztül hozzáférhetnek a nyilvánossághoz, egyúttal erősíthetik legitimációjukat, az ifjúsági szervezetek vezetői pedig sikerrel tovább képezték magukat (Az Európa Tanács már 1988-ban tartott egy képzést a MISZOT vezetőinek). Ez a szisztéma az 1990-es választásokig működött hatékonyan. A hanyatlás legfőbb oka az volt, hogy az ifjúsági szervezetek vezető rétege beült a Parlamentbe, az ifjúsági szervezetek pedig egyre átpolitizáltabbak lettek és nyíltan vagy burkoltan valamely párt mögé sorakoztak fel. A tagszervezeteknek ezek az érdekérvényesítés eredményesebbé tétele érdekében tett lépései gyengítették a tanácsot, továbbá azt az üzenetet hordozták, hogy ha a fiatalok

a fiatalok részvételét ösztönző célkitűzések megvalósítása, a részvétel intézményes struktúráinak hazai megteremtése terén.

1989-ben törvények egész sora született az állampolgári jogok védelmére, segítve ezzel a társadalmat abban, hogy megtalálja helyét az új körülmények között, és részt vegyen az állampárt és a demokratikus ellenzék közötti egyeztetésekben. Szimbolikus értelemben Nagy Imre újratemetése jelezte a szocialista rendszer végét 1989. június 16-án. Az a nap a hazai ifjúság nemzetközi kapcsolatai terén is jelentős változást hozott: Phenjanban az első plurális ifjúsági küldöttség képviselte Magyarországot a Ifjúsági Világkonferencián, és a küldöttség a szovjet országok közötti szolidaritást felrúgva, csatlakozott a Skandináv küldöttségek által a Tiananmen téren történekről való megemlékezés céljából szervezett demonstrációhoz.

1989. október 23-án kikiáltották a Magyar Köztársaságot, ténylegesen is véget vetve mindezzel a szocialista rendszer történetének hazánkban. A „megszakítottság” folyamata azonban mindezzel nem zárult le, épp ellenkezőleg, sok tekintetben inkább felgyorsult, fokozódott.

Az ifjúságpolitika fejlődése szempontjából fontos körülmény, hogy a rendszerváltozással együtt járó gazdasági és társadalmi átmenet nem csupán a paternalista állami kontrolltól szabadította meg a fiatalokat, hanem az állam által korábban részükre biztosított támogatásokat is érintette (Kovaceva 2000: 16). Az átmenet nehézségeiről, az állampárt átalakulásáról és vele az ifjúsági feladatok ellátásával kapcsolatos problémákkal kapcsolatban Wootsch Péter kiemelte: „Megjelent egy állami intézmény, ami ifjúságpolitikát csinált. De gyorsan felismertük, hogy az ehhez szükséges eszközök nem állnak rendelkezésre. Ennek egy lehetséges eszköze a KISZ infrastruktúrája volt. Ezeknek egy része nagyon értékes belterületen volt. Ezeket nem privatizálták, hanem «privatizálódtak». Egy folyamaton mentek át, újabb és újabb bejegyzések születtek a tulajdoni lapjaikon. A nyári táborok ügye másként történt, mert azokat a KISZ felajánlotta az államnak 1988-89-ben. A hivatalnak a feladata nyilvánvalóan az volt először, hogy találjon ki módszereket, találjon ki egy állami ifjúságpolitikát, ami az állami intézményrendszerből következik, és azt a közigazgatási logikát követi, aminek a kulcsa a végrehajthatóság. A kérdés az volt, hogy az addigi pártállami, alapvetően KISZ dominanciájú ifjúságpolitikát hogyan lehet átfordítani egy más logika szerint működő ifjúságpolitikára? Azért volt ez újdonság, mert erre korábban nem volt példa. Nem volt civil társadalom.”⁴

Ifjúságpolitika a rendszerváltás után

A rendszerváltozást követően megalakult kormányok ifjúságpolitikájának egy, a demokratikus átmenet nehézségeire is tekintettel lévő ifjúságpolitikai koncepció kialakításával kellett volna megbirkózniuk, de a rendszerváltást követően megalakult kormányok egyike sem dolgozott ki és tett az érintettek bevonásával végrehajthatóvá koherens ifjúságpolitikai célkitűzéseket. Ehelyett a kormányzati ifjúságpolitika beérte annyival, hogy centrális és kormányzati értelemben instabil intézményeket teremtett (Beke-Ditzendy-Nagy, 2004:27).

el akarnak érnivalamit, be kell állniuk valamelyik párthoz, mert ott van erre lehetőségük, ott tudnak elérni valamit. (interjú Wootsch Péterrel, 2012. október).

4 Interjú, Wootsch Péterrel, 2012. október.

Intézményi megszilárdulás

1990-ben az első szabad választásokat követően konzervatív-kereszténydemokrata koalíciós kormány alakult. A demokrácia első éveit főként a gazdasági reform és a piacgazdaság kiépítésével teltek.⁵ Ez a helyzet nem kedvezett az ifjúságpolitika fejlődésének, az ifjúságot érintő ügyek nem szerepeltek a politikai agendán a prioritások között. Az ifjúságpolitikai feladatokat a Miniszterelnöki Hivatal Ifjúságpolitikai Titkársága látta el. A kormányzat ifjúsági feladatait 1991-ben 3 éves intézkedési programban foglalmazták meg, ennek megvalósításához azonban sem az anyagi források, sem az intézményrendszer nem volt biztosítva. Az Országgyűlésben 1991-ben - német mintára - bevezették a gyermekek és a fiatalok helyzetéről szóló jelentést. Ennek gyakorlata azonban nem vált rendszeressé. A Parlament ezek eredményét egy-egy határozatban rögzítette, de a határozatok eredményei nem épültek be az ifjúságpolitikába, tartalmuk nem élt túl egy-egy kormányzati ciklust (Kéri - Szabó, 2005).

Az ifjúsági ügyek parlamenti egyeztetéséért 1992-től a többcélú Oktatási, Ifjúsági- és Sportbizottság volt felelős. Az ifjúsági szervezetek támogatását ez időben a Központi Ifjúsági Alapból (KIA) finanszírozták, az ifjúsági ingó- és ingatlanvagyon felett pedig a Nemzeti Gyermekek- és Ifjúsági Alapítvány rendelkezett. A MISZOT 1991 őszére civil tárgyalócsoportot állított fel Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács létrehozása céljából, de a tárgyaláson a kormányküldöttek nem rendelkeztek tárgyalási mandátummal. A testület létrehozására többszöri kezdeményezés után sem került sor, a Kormány ehelyett létrehozta az ún. Információs Fórumot, ahol egy-egy ifjúságot érintő problémáról adtak tájékoztatást. A ciklus vége előtt kormányzati kezdeményezésre a kormányhoz közeli szervezetek új szervezet, a Nemzeti Ifjúsági Tanács létrehozásáról döntöttek, s felmondták MISZOT tagságukat, kiüresítve ezzel a testületet (Nagy, 2007:31).

1990-ben megtörtént az önkormányzati rendszer kialakítása, amelyben ugyan kötelező feladattá vált az ifjúságpolitika, de annak tartalmát semmilyen jogszabály nem definiálta. Így alakult ki annak a rendszere, hogy az ifjúságpolitika maradék-elv alapján kezdett működni (ott, ahol erre még maradt pénz, ott ellátták: a fővárosi önkormányzat esetében és megyei önkormányzatok esetében erősebben érvényesült, itt jöttek létre hivatali helyek, megyei, fővárosi ifjúsági referensek láttak el ifjúsági feladatokat.) Ilyen értelemben az önkormányzati törvény nem fogadta be az ifjúságügyeket. Megemlítette ugyan, de nem fogadta be. Sok politikus egyszerűen nem fogadta el, hogy létezik ifjúságpolitika.⁶ Lényegében kormányzati akarattól függetlenül, az önkormányzati törvény hatására jöttek létre ez időben önkormányzati intézményként vagy civil szervezetekkel kötött önkormányzati szerződés keretében helyi szinten ifjúsági tanácsadó irodák, ifjúsági pontok, valamint egyes települések felnőtt önkormányzati testületeivel együttműködésben megválasztásra kerültek a fiatalok érdekeit képviselő települési gyermek és ifjúsági önkormányzatok (Trencsényi, 1994).

Nagy Ádám (Nagy, 2011:45) értékelésében az 1994-ig tartó időszakot a választói támogatottság megvonásával küszködő kormányzati cselekvés jellemezte, és ez a körülmény mélyen rányomta bélyegét a kormányzati ifjúsági szerepvállalás alakulására is (lásd: ifjúságpolitikai vitanap a Parlamentben, 1991). Kapkodó, ideges bizonytalanság (pl. 5 miniszter felügyelte ifjúságügy), orientációs problémák (lásd: ifjúsági program kudarca), politikai

5 1989-1995 között a korábban állami kézben lévő vállalatok 80%-át privatizálták, 1,6 millió ember kényszerült munkahelyének megváltoztatására és 1,2 millióan veszítették el állásukat (Wootsch, 2010:108).

6 Wootsch Péter szerint ez a magyar szociálpolitika egy nagyon sajátos történeti hagyománya is egyben (interjú Wootsch Péter, 2012. október).

preferenciák miatti konfliktusgerjesztés (pl. MISZOT megszűnése), a makroszintű problémák hatékony kezelésének képességhiánya jellemezte a kormányzati ifjúsági cselekvést, így a lauritzeni klasszifikáció szerint ezt az időszakot az „Ellenőr” kormány megközelítés jellemezte.

1994-ben új, szociáldemokrata-liberális kormány alakult, megváltoztatva az uralkodó politikai filozófiát és ezzel az ifjúságpolitikáról vallott nézeteket is. A pártpolitikának erős hatása volt az ifjúság érdekében eltervezett és végrehajtott intézkedésekre. Létrejött a szocialista vezetésű Miniszterelnökségen egy Ifjúságügyi Osztály, majd 1994 végén ez utóbbi intézményben létrehoztak egy új szervezetet, a Gyermek és Ifjúsági Koordinációs Tanácsot (GyIKT), melynek feladata a kormányzati koordináció, a gyermek- és ifjúsági érdekegyeztetés megszervezése volt. Mindezzel párhuzamosan a liberális vezetés alatt álló Művelődési és Köznevelési Minisztériumban létrejött egy Ifjúsági Osztály (miközben egyébiránt a MISZOT megszűnt). Létrejött a Gyermek- és Ifjúsági Érdekegyeztető Tanács (GYIÉT), aminek 3 oldala volt: a kormányzati, a korosztályi és a korosztályt segítő szervezetek oldala. Az MKM Ifjúsági osztályvezetője, Salamon Eszter a vele készült interjúban az érdekegyeztetés ekkor kialakított struktúrájával kapcsolatban kiemelte: „Ezt létrehozni országos szinten lehetett, azzal együtt, hogy ennek egyfajta helyi alkalmazását támogatta a kormányzat. Akkoriban a települések komoly támogatást kaptak arra, hogy helyi szinten települési és ifjúsági önkormányzatokat hozzanak létre. Állami szinten ez egy a parlament mintájára létrehozott szervezet volt, ahová be kellett jelentkezniük a civil szervezeteknek, megjelölve, hogy az egyik vagy a másik oldalt szeretnék képviselni. Minden évben több alkalommal volt plenáris ülés, ezeket szakbizottsági ülések előzték meg. A nagy horderejű és a konfliktusos témák kerültek a plenáris ülés elé, illetve ott a civilek bármilyen témát felhozhattak. Az ülésen a minisztériumok miniszteri vagy legalább politikai államtitkári szinten képviseltették magukat, illetve az üléseken általában ott volt maga a miniszterelnök is. Minden olyan jogszabály átment ezen az egyeztetésen, ami az ifjúságot érintette.” (interjú, Salamon Eszterrel, 2015. július).

Az ifjúság társadalmi részvételét ösztönző kezdeményezések szempontjából fontos lépést jelentett az Országos Diákszövetség⁷ létrejötte. A diákszövetség a magyar diákok közneveléssel kapcsolatos országos tájékoztató fóruma, amely az Országos Diákjogi Tanács előterjesztésében áttekinti a tanulói jogok érvényesülését, és ajánlást fogadhat el, melyben megfogalmazza véleményét, javaslatát. A diákszövetség célja - amellett, hogy az önkormányzatokban részt vevő tanulók szakmai ismeretei és személyes kapcsolatai bővüljenek, ismerkedjenek az önkormányzatiság gyakorlatával -, hogy ajánlásokat fogalmazzanak meg az oktatás világának szereplői számára a diákjogok hatékonyabb képviselete érdekében. A diákszövetség az iskolai, kollégiumi diákönkormányzatok (amelyik nevelési-oktatási intézményben diákönkormányzat nem működik, az iskolai, kollégiumi tanulóközösségek legalább húszszázalékos tanulói részvétellel megtartott tanulói közgyűlésen megválasztott) küldötteiből áll. Első ülését 1997-ben tartotta, majd a megjelent diákok és több diák szervezet kérésére a következő évben újra megrendezték.

1995-ben megalakult a Mobilitás Ifjúsági Szolgálat, az ifjúságpolitikáért felelős nemzeti szintű intézmény. Az EU csatlakozási tárgyalások megkezdését követően a Mobilitás vette át az Európai Bizottság nemzeti ifjúsági ügynökségét megillető feladatokat, így a Youth (Ifjúság) Program koordinálását.

7 A szervezet működésének bemutatását lásd: Új Ifjúsági Szemle, Magyar nemzeti ifjúságpolitikai jelentés 2007, VI. évfolyam 1. szám, Új Mandátum Kiadó, 2008 tavasz 104. oldal

1995-ben Budapesten jött létre az Európa Tanács második Európai Ifjúsági Központja. Bár a központ az ifjúságpolitika nemzetközi szereplői közötti kapcsolattartás szempontjából kiemelt fontossággal bír, kevés közvetlen hatással bírt a hazai ifjúságpolitika fejlődésére. Salamon Eszter a vele készített interjúban kiemelte, hogy a létrejöttét követő időszakban „a BEIK-nek az éagda világon semmi köze nem volt a magyar politikához. Abban a percben, hogy az intézmény budapesti létrehozásáról szóló egyezmény aláírásra került, deklarálta az intézmény, hogy semmifajta szolgáltatást a magyar fiataloknak nem nyújt és a magyar fiatalok semmifajta előnyt nem élveznek a pályázatoknál. Csak Strasbourgban keresztül zajlott mindenfajta kommunikáció” (interjú, Salamon Eszterrel, 2015. július). A központ budapesti megnyitásában fontos közigazgatási szerepet betöltő Wootsch Péter a vele készített interjú során így értelmezte a központ helyét a magyar ifjúságpolitikában: „A BEIK 1995 decemberében nyílt meg. Eltartott egy ideig, mire a magyar közvélemény felfogta, hogy ez nem Magyarország, hanem egész Európa számára szolgál. Amikor később, 1999-ben az Ifjúsági és Sportminisztérium megalakult, kötöttünk egy megállapodást az Európai Ifjúsági Központtal és az Európa Tanáccsal, ezt volt szerencsém nekem aláírni. A Mobilitás könyvtára ezt követően ott működött a BEIK épületében.” (interjú, Wootsch Péterrel, 2012. október). Az intézmény ma, közel 20 évvel megnyitása után, a jelenlegi kormány szakterületért felelős közigazgatási tisztviselője szerint fontos szereppel bír: „A Magyarországot ért hatások tekintetében ez az intézmény megkerülhetetlen. A BEIK révén lehetőség nyílt sok magyar szervezet számára bekapcsolódni közvetlenül európai folyamatokba (szemináriumokba, képzésekbe). Sokat számított a Mobilitás jelenléte az épületben: hidat képezett az intézmény az Európa Tanács, a magyar szakma és a fiatalok között is. Sok hazai rendezvénynek (fórum, képzés, szeminárium) adott helyet. Kerestük folyamatosan a BEIK igazgatóját, ez sok szakmai, intézmények közötti együttműködést generált (interjú, Márton Balázssal, az EMMI Ifjúsági Főosztályának vezetőjével, 2012. december.)

Fizikai közelsége ellenére számos, Magyarország európai integrációja kapcsán később kifejtett körülményből adódóan úgy alakult azonban, hogy a Budapesti Európai Ifjúsági Központ nem vált a magyar ifjúságpolitika számára megkerülhetetlen orientációs ponttá.

Nagy Ádám (Nagy, 2011:47) értékelése szerint a ciklus folyamán kialakított intézményrendszer működtetésére sem a civilek, sem a kormányzat nem volt felkészülve. A modell bár formálisan demokratikus volt, nem sikerült a demokratikus játékszabályoknak a gyakorlat során maradéktalanul megfelelni. A GylÉT-ben szereplők és a civil társadalom korántsem volt mindig képes a kormányzati jogszabályi és kommunikációs-dömping fogadására, és maga sem mindig tudta betartani a demokratikus formákon túl a tartalmi elemeket is. A központi érdekegyeztetésnek nem alakult ki intézményes rendszere, kormányzati szinten is pusztán próbálkozások voltak erre (Körösenyi, 1998), így nem csoda, ha a GylÉT munkája nem volt se tervszerű, sem szisztematikus, sem kiszámítható. Idővel az elit ifjúságpolitikájának színtere lett, zárt, oligarchikus rendszerben, bebetonozódva működött. Az intézményrendszer nem tudott függetlenedni a közvetlen kormányzati irányváltásoktól, s így nemhogy a civil önműködés, de a valós tripartit döntéshozatal is komoly hiányosságokat mutatott és aszimmetrikussá deformálódott a civil-kormányzati párbeszéd. Hároméves működése alatt a GylÉT struktúrája nem szilárdult meg (Komássy-Kucsera, 2003).

Összegezve: az új, demokratikus, az érintetteket is bevonó döntéshozatal megtanulására nemcsak a kormánynak, de a két nem kormányzati tárgyalócsoporthoz sem volt lehetősége, a kormányzati attitűdöt nem a demokratikus habitus, hanem a hivatalnál fogva jótékonykodó „állambácsi” kormány magatartásformája jellemezte.

Miniszteriális korszak

1998-ban kormányváltás történt, és konzervatív, kereszténydemokrata, kiscgazda kormány alakult. A fiatalokat érintő kormánypolitika megváltozásával a családok szerepe került előtérbe. Az érdekegyeztetési rendszer átalakításának eredményeként a tárca kivonult a GYIÉT-ből (gyakorlatilag értelmetlenné téve azt), létrehozta az úgynevezett stratégiai partneri programot: maga nevezte meg civil partnereit. Ugyanakkor a Kormányon belül messzemenő, az ifjúságügy számára kedvező reform ment végbe: létrejött az Ifjúsági és Sportminisztérium és az ország 7 régiójában létrehozott ifjúsági irodákra alapozva decentralizált infrastruktúra épült ki.⁸

Abban, hogy ez az infrastruktúra 2002 után is életben tudott maradni, nagy szerepe volt az 1998-2002 között lezajlott szisztematikus építkező munkának, amiből az ifjúságpolitika konkrét intézmény- és szabályrendszerrel, költségvetési háttérrel került ki. Kiépült egy olyan struktúra, ami közigazgatásilag értelmezhető volt. Az intézményépítés időszakára így emlékezett vissza a vele készített interjú során, a folyamatban ifjúsági ügyekért felelős helyettes-államtitkárként szerepet vállaló Szabó László: „az ifjúságpolitika nagyon kicsi, 8-10 fős intézmény volt. Egyik lába benn volt a BEIK-ben, egyfajta képzési módszertani központként. Aztán hozzánk csapódott a Zánkai gyermek- és ifjúsági központ, mint szabadidős infrastruktúra, hozzánk csapódott a Gyermek- és Ifjúsági Alapprogram (GYIA), ami költségvetési forrást biztosított, egyúttal a korosztályos érdekképviselőket is bevonva. Nagyjából ennyit örököltünk. Mondjuk ez azért nem volt kevés, mert a Mobilitásban volt szakmai tudás, a BEIK miatt volt nemzetközi kapcsolatrendszer, Zánka támasz volt, mert ott volt infrastruktúra, lehetett oda szervezni konferenciákat, szabadidős programokat, a GYIA meg hozta a pénzt a programfinanszírozáshoz. Elkezdtük a Mobilitást építeni, bővíteni, fejleszteni. Zajlott az EU Fehér Könyvének a vitája, ebbe mi belecsöppentünk. Kialakítottuk a Mobilitás regionális igazgatóságát, létrejöttek a regionális szolgáltató irodák” (interjú Szabó Lászlóval, 2013. március). A magyar közigazgatásban elsőként az ifjúságpolitika intézményrendszere követte az Európai Unió regionális megközelítését. Szabó László szerint „a megközelítés az egyértelműen az európai trendekből jött. Abból, hogy az EU a finanszírozási forrásrendszer kialakításánál regionális finanszírozásokat alkalmazott. Mi pedig valójában pénzt akartunk bevenni az ifjúsági struktúrába. Az gondoltuk, hogy pénzt pedig az EU forrásaihoz és elvárásaihoz igazodva, az EU céljaival kompatibilis módon lehet behozni. (...) Elmagyaráztunk, a regionális rendszerünk hogyan illeszkedik a nemzetközi forrástérképhez, hogyan állítottuk fel az irodákat, honnan vettük a bátorságot, hogy a központi források, a GYIA pénzek 70%-át letelepítsük a régiókhoz. 2000 tavaszán megnyitottuk a regionális irodákat, létrejöttek a RIT-ek, elkezdtek dolgozni az irodákban a munkatársak, képeztük őket, konferenciákat csináltunk mindegyik irodában. Minden évben növeltük a RIT-ek

8 Minderről Wootsch Péter a vele készített interjú során így fogalmazott: „A Regionális Ifjúsági Tanácsok (RIT) nem csak vertikálisan, a közigazgatási intézményrendszerben, hanem a civil társadalom szintjén is jelen voltak. Kialakultak szolgáltatók (tanácsadás, képzés). 2005-ben megjelentek a regionális riportok. Kialakult az a szakmai társaság, aki ezt kezdte professzióként végezni, aki szakmai kritériumokon, sztemderken gondolkodott. 2002-ben beindult a felsőfokú ifjúságsegítői képzés” (interjú Wootsch Péterrel, 2012. október).

és a RISZI-k költségvetési támogatását. Elég keményen presszionáltuk őket arra, hogy ők maguk csináljanak helyi programokat, illetve legyenek konferenciáik, konzultációik, szemináriumai, képzéseik (interjú Szabó Lászlóval, 2013. március).

Miközben a Regionális Ifjúsági Tanácsok létrejötté a ciklus fontos eredménye, az ifjúságpolitikai folyamatok decentralizációjának kiteljesedését nagyban nehezítette, hogy a regionális tanácsok működésére továbbra is komoly befolyással bírtak a központi, centralizációs törekvések, a GYIA ugyanis nem adott a RIT-eknek döntési jogot a forrásfelhasználásra vonatkozóan (Nagy, 2007:34).

Fontos mindehhez hozzátenni, hogy az ifjúságpolitikára fordított költségvetési források mértéke ebben a ciklusban volt a legmagasabb. 2002-ben az Ifjúsági és Sportminisztériumnak a direkt ifjúsági programokra fordítható pénze közel 4 milliárd forint (Böröcz, 2008:170, Kátai, 2006:119) volt. Mindez még kiegészült a Mobilitás által lehívható európai uniós forrásokkal, és a BEIK is kapott némi pénzt. Fontos mindez azért, mert a különböző szervezetek között a pénzügyi és gazdasági források elérhetősége és elosztása⁹ terén működő hazai gyakorlatot figyelembe véve, a fent felsorolt források nagysága egyértelműen kihat az ifjúsági szektor kapacitására.

A ciklus folyamán a Mobilitás hatásköre kibővült az ifjúságkutatással és a drog-prevencióval kapcsolatos feladatokkal. Az ifjúsági munka szempontjából fontos fejlemény, hogy 2002-ben kidolgozásra került az ifjúságsegítő képzés¹⁰ tematikája.

A részvétel ösztönzése szempontjából fontos fejleményt jelentett a 2003-ban elindult Európai Ifjúsági Hét nevű program, amelynek keretében 2008 óta Parlamenti Ifjúsági Nap keretében ismerhetik meg a magyar fiatalok az Országgyűlés működését (Bánszegi – Ruska, 2009).

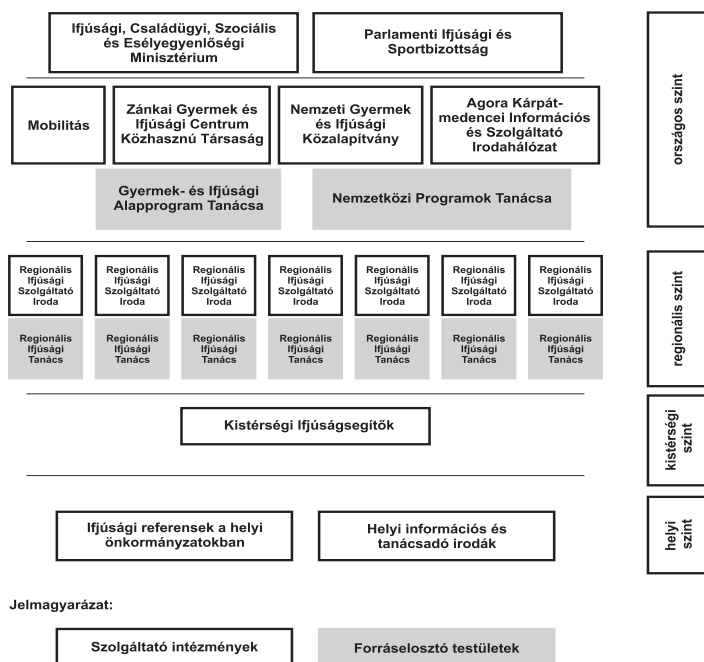
Nagy Ádám (Nagy, 2011:49) összegzését alapul véve a ciklus egészéről elmondható, hogy bár az intézményrendszer bővítése egyben az állami feladatok bővülését is jelentette, az ifjúsági ügyek továbbra is csak egy szűken értelmezett ágazati területre terjedtek ki, s nem érintették a fiatalok élethelyzetét alapvetően befolyásoló egyéb szakpolitikák tartalmát. További problémát jelentett, hogy az állami kezdeményezések – különösen a támogatáspolitikát illetően – nem álltak össze egységes fejlesztési koncepcióvá. Mindamellet a tárca a kormány értelmezte közhatalmi viszonyrendszerben nagyszerűen működött. A Beavatkozó habitusú minisztérium ugyanakkor az intézményépítés folyamatát nem fejezte be, így nem került sor az ifjúsági törvény elfogadására sem.¹¹

9 Az ifjúságpolitikára fordított források eloszlásáról az Új Ifjúsági Szemlében megjelent elemzések adnak képet. Ezek leírják az állam szakterületre vonatkozó dominanciáját (Kőműves-Wéber, 2008), ami különösen a források eloszlását tekintve, a nem állami forrásokkal összehasonlítva (Tóth, 2008) és pályázati rendszer sajátosságait figyelembe véve kimagasló (Böröcz, 2008).

10 A képzés részletes leírásához lásd: Nagy-Bodor-Domokos-Schád, 2014: 93-117.

11 Mindez Szabó László akkori közigazgatási államtitkár elmondásában: „A legnagyobb hiányérzetem közigazgatási szempontból, hogy a 2002-es ciklust nem tudtuk az ifjúsági törvény elfogadásával zárni. Ez statuálta volna az intézményrendszert, a költségvetési forrásokat, definiáltuk volna a legfontosabb dolgokat. Így mindazt, amit felépítettünk, az Országgyűlés egy törvénnyel statuálhatta volna. A törvény szövege el is készült, a közigazgatási egyeztetésen átment, az Országgyűlés elé be is terjesztettük 2002 áprilisában. De az időzítésről már akkor tudtuk, hogy elkésett. Világos lett, hogy a választási kampány előtti 3 hónapban ezzel az Országgyűlés nem fog foglalkozni.” Interjú Szabó Lászlóval, 2013. március.

1. ábra: A magyar ifjúságpolitika intézményrendszere 2006-ban

Forrás: Kátai 2006:64

A hanyatlás korszaka

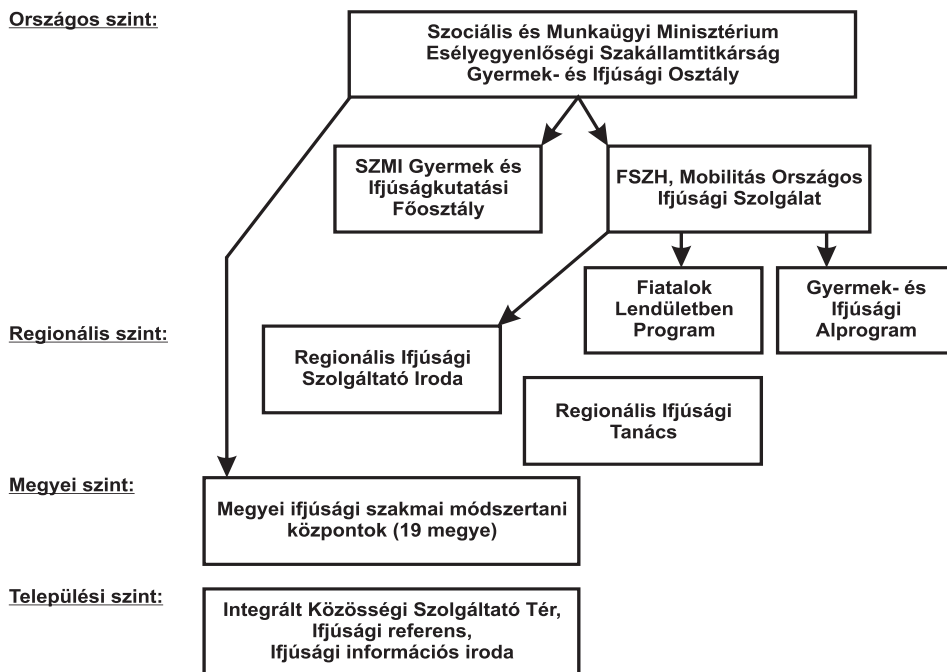
2002-ben ismét kormányváltás következett be, és a korábbi szocialista-liberális kormány visszatért a hatalomba, ismét megváltoztatva az ifjúságpolitikát és a hátterét adó elképzeléseket. A korábbi struktúrák egyes elemei megmaradtak, míg mások megszűntek. 2004-ig Gyermek- és Ifjúsági Minisztérium működött, majd ezt követően 2006-ig az ifjúságügyek az Ifjúsági, Család, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztériumhoz kerültek. Az ifjúsági terület fejlődését nem segítette, hogy 2004-ben az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium létrehozásával csökkent a szakterület kormányzati érdekképviseleti potenciálja, annak ellenére, hogy a ciklus végére már egy ifjúsági kormánybiztos, egy ifjúsági miniszter, egy ifjúsági ügyekért felelős politikai államtitkár, egy ifjúsági miniszteri biztos, továbbá a közigazgatási államtitkár közvetlen irányítása alatt működő Ifjúsági Főosztály is foglalkozott az ifjúság ügyével. Az ifjúsági ügyek kormányzati kezelése - a nagyobb tárcába történő beemelés és az új kormányzati struktúra és feladatleosztás eredményeként még inkább lelassult. Az időszakra összességében az állandó intézményi bizonytalanság nyomta rá a bélyegét (Nagy, 2011:56).

A 2004-es Európai Unió csatlakozásnak komoly pozitív hatása volt az ifjúságpolitikára, a szakterületen folyó munka dinamikájára, főként az Európai Bizottság „Fiatalok Lendületben” programján keresztül. Az Európai Unió források allokációja szempontjából van a magyar ifjúságpolitikának egy fontos sajátossága. Manfred Zentner, a Magyarországról készített nemzetközi ifjúságpolitikai jelentés egyik riportőre a vele készített interjú során¹² hangsúlyozta, hogy a magyar ifjúsági szektor rendkívüli mér-

¹² Interjú Manfred Zentnerrel, 2013. május.

tékben függ az EU-s forrásoktól. Más EU tagállamokkal, így például Ausztriával összevetve Magyarország elenyésző mértékű saját fejlesztési forrásokkal rendelkezik, ami egyértelműen a magyar ifjúságpolitika egyik fő gyengesége. E problémából adódik, hogy az ifjúságügyekkel foglalkozó szervezeteknek évről évre újra kell pályázniuk tevékenységük ellátásához, amit a nemzeti iroda segítségével kapnak meg a következő évre. Mindebben nem érvényesül a fenntarthatóság elve, hiszen a szervezetek olyan tevékenységet látnak csak el, amire van pályázati forrás. Ráadásul Magyarországon a nemzeti iroda saját adminisztratív kapacitásainak gyengesége miatt teljes egészében átvette a brüsszeli pályáztatási eljárást, ezzel a civil szervezetekre hárítva a pályáztatással járó munka elvégzését. Mindennek a források felhasználóira nézve számos egyértelműen negatív következménye mellett volt pozitív hozadéka is. Bár az adminisztratív feladatok sokszor komoly munkaterhelést okoztak, sok településen az ifjúsági civil szektor a helyi önkormányzattal együttműködve képes volt megfelelni a pályáztatási eljárásnak, és a pályázat feltételét képező helyi ifjúsági koncepciók megalkotása lehetővé tette a minisztérium számára annak felmérését, hogy mire van szüksége az egyes helyi ifjúságpolitikáknak. Mindez kedvezett az ifjúságpolitika decentralizált működtetésének, mert Magyarországon a legfontosabb ifjúságpolitikai intézmények (teleházak, ifjúsági központok, iskolai diákszervezetek, helyi ifjúsági civil szervezetek) mind helyi szinten, az önkormányzatokkal együttműködésben látták el feladataikat. Ez a pályáztatási eljárás ezért lehetővé tette, hogy a nemzeti ifjúságpolitika figyelembe vehesse a helyi igényeket, ami jó megközelítést jelentett, különösen, mert a nemzeti ifjúságpolitika végrehajtását a helyi szintre bízta.

2. ábra: Az ifjúságpolitika helye a magyar közigazgatásban (2009-ben)

(forrás: Földi-Nagy, 2011).

Ismét Nagy Ádám összegző értékelését alapul véve (Nagy, 2011:51) a ciklus egésze során az ifjúság ügye egyértelműen az alacsonyabb prioritású területekhez került. Ezzel függött össze a ciklus során felbukkant reformkezdeményezések (ifjúsági törvény, stratégia, cselekvési terv, struktúra átalakítása, ombudsman stb.) kudarca is. A tárca négy év alatt érdemi tevékenységet nem végzett. A minisztérium vezetői számos alkalommal kijelentették: a minisztérium az ifjúsági szervezetek képviselőjének megszervezését a civil társadalom belügyének tekinti, vagyis abban az esetben, ha a szervezetek létre tudják hozni az integrált ifjúsági képviselőt, azt a tárca a társadalmi egyeztetés partnerének fogja tekinteni. Ez esetben bevonja a jogszabályelőkészítés folyamatába, biztosítja számára az ifjúsági intézményrendszer civil kontrollját biztosító testületekbe való delegálás jogát és a működéséhez szükséges forrásokat. A Szuperegyesületként a civil társadalom nyilvános lelkiismeretként viselkedő tárca ugyanakkor nem nyújtott támogatást az integrált ifjúsági képviselő megszervezéséhez.

A választásokat követően 2006-ban – a rendszerváltás óta először – hatalmon maradt a korábbi kormány. Az ifjúságpolitika eltűnt a prioritást élvező területek listájáról, a nagyra duzzasztott Szociális és Munkaügyi Minisztériumon belül egy kis létszámú Ifjúsági Osztály jött létre. Az ifjúságpolitikára szánt költségvetési források drasztikusan csökkentek. A Mobilitás Nemzeti Ifjúsági Szolgálat függetlenségét jelentősen korlátozták, és elvesztette munkatársainak több, mint felét (Kátai, 2006). Ezzel együtt a Mobilitás 2006-ot követően is fontos szereplője maradt a hazai ifjúságpolitikának, a szervezet stratégiájában 2006-ot követően a fiatalok társadalmi részvételének segítése kimelt prioritást élvezett, így az ifjúsági munka helyi szereplőkkel történő megismertetése, képzések és ismeretterjesztő munkák kiadása révén, számos településen helyi ifjúsági koncepciók elfogadására került sor.

Hazai és nemzetközi tapasztalat, hogy az értékelések és jó gyakorlatok nem vezetnek el szükségszerűen demokratikus normákra alapozott ifjúságpolitika kidolgozásához (Nagy, 2011:52). Mindennek hazai kontextusban való értelmezéséhez fontos kiemelni, hogy a magyar ifjúságpolitika legfőbb gyengeségét Manfred Zentner egyértelműen abban látta, hogy „a szektor extrém módon ki van téve a pártpolitikai változásoknak: a kormányváltások rendkívül mélyre hatóan érintik a közigazgatás működését. Hiába alakulnak ki helyi szinten szoros kapcsolatok az ifjúságpolitika szereplői között, ha a kormányváltások nyomán az ifjúságpolitika célrendszere alapjaiban változik meg és a teljes közigazgatási háttérszervezet átalakul. Ilyen mértékű változásra az Európai Unió régi tagállamaiban sehol (még Ausztriában sem) nem kerül sor” (interjú Manfred Zentnerrel, 2013. május).

Ez utóbbi aspektusból tekintve a 2002-ben hivatalba lépett kormány folytatta elődei rossz hagyományait abban, hogy ismét felszámolta az ifjúsági civil szervezetekkel folytatott párbeszéd addigi (kétségtől kevéssé transzparens elvek alapján kialakított stratégiai partnerségre alapozott) struktúráját. Csakhogy ez a kormány túlmént az elődeitől örökölt hagyományokon annyiban, hogy egyáltalán nem hozott létre legitim civil-kormányzati párbeszédet biztosító fórumot. E kormányzati ciklus során a szakterületet érintően az elhanyagolás, a döntésképtelenség, a stratégiai szemlélet és a megvalósításra törekvés hiánya volt jellemző. Ráadásul ebben az időszakban kerültek napvilágra az ifjúsági civil szervezetek támogatása terén nagy médiavisszhangot kiváltó botrányok (ld. Zuschlag ügy), ami tovább erodálta a szakpolitika elismertségét.

Nagy Ádám e ciklusról alkotott értékelése (Nagy, 2011:53) alapján a humán tőkébe ez a „Laissez-faire” szemléletű kormány már szlogeneket sem investált, nem foglalkozott az ifjúsági korosztályokkal, mint speciális helyzetű entitással. 2009-ben a magyar ifjúsági szektor a megtett cikk-cakkos út minden zavarát és irányítatlanságát visszatükrözte: szétaprózott, sérülékeny, inkohereus volt és a szakterületen dolgozók a jövőt érintően mind bizonytalanokká váltak (Wootsch, 2010).

Az európaizáció hatása a magyar ifjúságpolitikára

A magyar ifjúságpolitikát jellemző „folyamatos megszakítottság” folyamatában fontos fejleményt jelentett Magyarország európai integrációja, aminek részeként számos olyan ifjúságpolitikai és ifjúságügyi fejlesztés történt, ami tartósan átformálta a szakpolitika tartalmát.

Az európaizációs folyamat fontos eleme, hogy a magyar fiatalok és a velük foglalkozó szervezetek képessé váljanak a nemzetközi hálózatokba való bekapcsolódásra. Ehhez 1995 és 1998 között támogatást nyújtott az állam, ezáltal volt lehetőségük a civil szervezeteknek, hogy nemzetközi hálózatokba belépjenek, mert a tagdíjat kifizette helyettük az állam. Még ha nem is tudtak utazni, azzal, hogy folyamatosan jött az információ, sok szervezet be tudott kerülni nemzetközi programokba, és sok kapcsolat alakult ki” (interjú Salamon Eszterrel, 2015 július).

A hálózatépítés és a fiatalok számára elérhető információk szempontjából fontos eredmény, hogy 1999 óta Magyarországon is jelen van az EURODESK hálózat. Az Eurodesk 1990-ben alakult Skóciában, és jelenleg szinte minden európai országban, összesen kb. 3000 partnerirodával működik. A 3000 európai partner aktív napi kapcsolatban van egymással, így pillanatok alatt beszerezhető szinte bármilyen információ Európa bármelyik pontjáról. Olyan információs rendszer, ahol ugyan az állami szereplő felelős a koordinációért (ezt szerződés rögzíti az Európai Bizottság felé), de egyébként a partnerek civilek. Már ebbe a hálózatba történő bevonás is aktív részvételt igényel mind a koordinátoroktól, mind a partnerek részéről. Ennek megvan az országos, regionális és helyi szintje is. Az Eurodesk Partnerek Magyarország nagyobb városaiban és számos kistépelülésén, összesen mintegy 60 településen megtalálhatóak. Akad közöttük ifjúsági információs és tanácsadó iroda, civil szervezet, könyvtár vagy akár önkéntes központ is. Talán ebben a hálózatban valósult meg leginkább az, amit európai ajánlások is megfogalmaznak, vagyis eljutni a fiatalokhoz helyi szintre. A hálózatot egy országos és hat regionális koordinátor működteti.¹

Az Európai Unió tagállamai közötti ifjúságpolitikai együttműködés fontos állomását jelentette a 2001-ben elfogadott Fehér Könyv az ifjúságpolitikáról, amely közös fejlesztési célokat rögzített a tagállamok számára. Mint azt korábban kifejtettem, a csatlakozó országokban ennek a dokumentumnak jelentős hatása volt az ifjúságpolitika fejlődésére, ezért fontosnak tartom, hogy röviden kitérjek e hatás mibenlétének ismertetésére.

A Fehér Könyv folyamat magyarországi hatásairól Szabó László volt közigazgatási államtitkár így fogalmazott: „Volt nekünk nagyon sok európai országgal megörökölt bilaterális kapcsolatunk ifjúságügyek terén. És megpróbáltuk azt, ami megtanulható, azt kiszedegetni azokból a rendszerekből. Az EU Fehér Könyv előkészítő munkái komoly nyomást gyakoroltak ránk. A Tanács elvárása is az volt, az én elvárásom is az volt a saját

1 Interjú, Márton Balázssal, az Emberi Erőforrások Minisztérium Ifjúsági Főosztályának vezetőjével, 2012. december.

kollégáim felé, hogy nekünk az EU ifjúsági együttműködésébe be kell kapcsolódnunk. Ebben nekünk ki kell küzdenünk a helyünket. Ehhez az kellett, hogy a Fehér Könyv előkészítési és elfogadási munkálataiban mi jelen legyünk. Az pedig csak úgy megy, ha azok a szempontokat, gondolatokat, amik a Fehér Könyv kialakítása során felmerültek, azokat te beépíted a saját szakpolitikai munkádba. Ha nem valósítasz meg a folyamatból semmit, nem állíthatod, hogy te részt veszel a folyamatban” (interjú Szabó Lászlóval, 2013. március).

Magyarország 2004-ben történt Európai Unió csatlakozása egyúttal lehetőséget teremtett az Európai Unió ifjúságpolitikai célkitűzéseit összefogó Fehér Könyv folyamatban való teljes jogú részvételre, a többi EU tagállam ifjúságpolitikai programjainak, jó gyakorlatainak megismerésére és átvételére, illetve a magyar ifjúságpolitika gyakorlatának többi tagállammal történő komparatív vizsgálatára. Ehhez a Magyar Tudományos Akadémia koordinálásával mintegy 60 szakértőből álló bizottság készített először egy jelentést², majd a nemzetközi kutatócsoport több látogatást tett Magyarországon. Ilyen komparatív igényű szakmai munkát jelentett továbbá a Nemzeti Ifjúsági Stratégia létrehozása, aminek folyamata 2007-ben vette kezdetét.

Magyarország esetében szerencsés együttállás mutatkozott ekkoriban, ugyanis az Európa Tanács Magyarország ifjúságpolitikájáról szóló jelentése a stratégia elkészítésével párhuzamosan zajlott.

Az Országgyűlés 2007 tavaszán elfogadta a „Legyen jobb a gyermekeknek” című kormányzati előterjesztést, amely 2032-ig, generációs távon tartalmazott szociálpolitikai javaslatokat a gyermekek és az ifjúság helyzetének javítására vonatkozóan.

A 2008-ban az Európa Tanács megbízásából készített jelentés³ kiemelte: a magyar ifjúságpolitika irányítóinak átláthatóvá kell tenniük az ifjúsági szektort, törekedniük kell az ifjúsági ügy stabilitására, s emellett meg kell erősíteni a helyi ifjúsági munka segítségét és elő kell segíteni a szakmává válás folyamatát. A szakértők azt is hangsúlyozták, hogy a magyar ifjúsági munkában a minőségbiztosítás megkerülhetetlenül szükséges folyamat. Az ifjúsági munka viszonylag gyenge pozícionáltságát részben azzal indokolták, hogy tapasztalataik alapján Magyarországon még mindig túlságosan kevésbé van jelen a nemformális tanulás gyakorlata. Megfogalmazták azt is, hogy bár a magyar ifjúsági információs és tanácsadás jó színvonalat képvisel, mégis olyan intézkedések bevezetésére lenne szükség, melyek az információs szolgáltatás fejlesztését és kiterjesztését szolgálják.

2009 októberében az Országgyűlés 95%-os többséggel elfogadta a Nemzeti Ifjúsági Stratégiát. A hazai ifjúsági korosztályok helyzetének elemzése, valamint az állami feladatvállalás újragondolása alapján a Stratégia részletezi az ifjúságpolitika hosszú távú társadalmi céljait, megvalósításukhoz az egyes területeken a horizontális és specifikus célokat, valamint ezekhez kapcsolódó részcélokat határoz meg. A NIS általános célja az

2 A jelentés az ifjúsági érdekvédelem vonatkozásában kimondja, hogy egyetlen jogszabály sem tartalmaz állami kötelezettséget: a tárgykörhöz kapcsolódó jogszabályokban csupán egy-egy állami ifjúsági intézmény vagy állami ifjúsági pénzalap működésének szabályozása kapcsán bukkannak fel részvételi elemek. Az állami ifjúságpolitika alakításával kapcsolatos érdekvédelemre nincsen jogi szabályozás. Hiányoznak ezek a jogi normák olyan tárgyakról, mint például az ifjúsági érdekegyeztetés rendszere, az ifjúságstatisztika, a hallgatói önkormányzatok hatásköre a bolognai folyamattal összefüggésben; a diákönkormányzatok, kollégiumi önkormányzatok és gyermekönkormányzatok működésének támogatása. (Új Ifjúsági Szemle, Magyar nemzeti ifjúságpolitikai jelentés 2007, VI. évfolyam 1. szám, Új Mandátum Kiadó, 2008 tavasz 8-19. oldal)

3 Youth Policy in Hungary, Conclusions of the Council of Europe international review team, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2008. október. 17. oldal

ifjúságban rejlő erőforrások kibontásának és a korosztályok társadalmi integrációjának elősegítése. A Stratégia által alkalmazott megközelítés fejlesztési típusú, a megoldási javaslatok az ifjúságra, mint lehetséges erőforrásra tekintenek. Erre tekintettel nem az ellátási formák, nem a juttatások állnak középpontjában, hanem a lehetséges egyéni, közösségi fejlesztések. A Stratégia meghatározza a fejlesztés fő irányait; megvalósításához cselekvési programok készülnek, amelyekben feladatok kerülnek kidolgozásra az érintett ágazati miniszterek részére, többek között, hogy a költségvetés előkészítése során vegyék figyelembe a Stratégiában meghatározott, az ágazatukat érintő célokat. A Stratégia javaslatot tesz továbbá az ifjúság élethelyzetét meghatározó jogszabályi környezet áttekintésére, felülvizsgálatára. Ugyanakkor maga a Nemzeti Ifjúsági Stratégia csak félmegoldás. Egyfelől, mint pusztán parlamenti határozat nem kötelező erejű jogi norma, másfelől az Országgyűlés a stratégiához kapcsolódó kereteket már nem alkotta meg, így például máig nincs ifjúsági törvény (Nagy, 2011:52-56).

Ezzel párhuzamosan pedig készült az Európai Unió ifjúsági paktuma is. Tehát párhuzamos folyamatok zajlottak és ebben az Európa Tanáccsal és az Európa Bizottsággal együttműködve kezdődött el a magyar stratégia kidolgozása. Az Európai Unió Tanácsa által 2009-ben elfogadott Ifjúsági Együttműködés Megújított Keretrendszere nevű dokumentum kidolgozta a tagállamok által ifjúságpolitika terén elért eredmények közös egyeztetésének mechanizmusait. E dokumentumok elfogadásával lehetővé vált, hogy egyeztetett célok és eljárások mentén értékelhetővé váljanak a különböző tagállamok ifjúságpolitika terén elért eredményei. 2009 óta valamennyi tagállam elkészíti nemzeti ifjúságpolitikai koncepcióját és cselekvési tervét, amelyekben rögzíti az ifjúságpolitika terén elérni kívánt célokat és az ahhoz vezető eszközöket. Ezek mintájára hasonló dokumentumok regionális és helyi szinten is elkészülnek. A stratégia tartalmazza az adott szinten az adott időszakra vonatkozó helyzetelemzést, az ez alapján megfogalmazott stratégiai célokat, elérésükhöz szükséges feladatokat, forrásokat. Az ifjúságpolitikai cselekvési terv a stratégiában meghatározott célok megvalósítását rögzíti időbeli ütemezéssel, hozzárendelt eszközökkel, módszerekkel, és feltételekkel.

A stratégia és az európai integráció eredményeinek közigazgatásban történő érvényesülése kapcsán azonban a hazai közigazgatás vezető szereplői szkeptikusak: „a cselekvési tervek kétségkívül megszülettek, ezekre hatást tudtak gyakorolni ezek az európai dokumentumok. Sokszor mégis nagyítóval kell keresni a kapcsolatot, hiszen a megfogalmazás nem egy az egyben kerül másolásra. De az EB és az ET által megfogalmazott célok és az azokhoz vezető módszerek azért elég sok esetben fellelhetők ezekben a cselekvési tervekben. Főleg a célok eléréséhez vezető út az, ami érdekes. Aztán ebből megvalósul, ami megvalósul, nem valósul meg, ami nem valósul meg. (...) Sokszor olyan általános megfogalmazással élnek ezek a dokumentumok, ami 2 éves ciklusban maximum arra elég, hogy az alapot megteremtse ahhoz, hogy egy későbbi cselekvési tervben arra építkezve lehessen konkrét javaslatot tenni. De az is bejön a képbe, hogy milyen hatása van egy ilyen cselekvési tervnek önkormányzatra vagy bármilyen egyéb szintre? Tehát az, hogy az egyes minisztériumok vállalnak bizonyos feladatokat, egyes célokat, keveset ér, ha nincsen megfelelő eszköz a kezükben arra, hogy ezt harmadik, negyedik, ötödik szereplőknél behajtsák” (interjú Márton Balázssal, 2012. december).

A fent említett hiányosságokkal együtt az európai integrációval összefüggő folyamatoknak a közigazgatásban is van kimutatható következménye. 2009 végén a Kormány döntött az Ifjúsági Koordinációs Bizottság nevű minisztériumközi ifjúsági egyeztető

fórum létrehozásáról⁴. Bár a 2010 januárjában megalakult Ifjúsági Koordinációs Bizottság működtetésére a 2010-es választások közelsége miatt már nem volt idő, a szervezet megmaradt a közigazgatás szerkezetében. Igaz, a 2010-es kormányváltást követően a testület utódja csak 3 évvel később, Ifjúsági Szakmai Egyeztető Fórum néven 2013. március 20-án került ismét megalakításra, mégis, úgy tűnik, hogy a minisztériumközi egyeztető fórum a magyar közigazgatás részévé vált, csírájában magában hordozva⁵ az integrált ifjúságpolitika hazai közigazgatási gyakorlatban való megjelenésének lehetőségét.

A magyar ifjúságpolitika szempontjából fontos állomást jelentett, hogy 2011 január–2011 július között Magyarország töltötte be az Európai Unió soros elnöki tisztségét. Magyarország ugyanis egyúttal tagja volt az Ifjúsági Együttműködés Megújított Keretrendszere által létrehozott első elnökségi triónak. A trió első találkozóját Magyarország kezdeményezte Budapesten az Európa Tanács ifjúsági központjában. A találkozón részt vettek az uniós szervek mellett (a Tanács főtitkársága, az ifjúsági együttműködéshez tartozó bizottságok, az Európai Ifjúsági Fórum) a trió tagjaiként a spanyol és a belga ifjúságpolitika szereplői széles körben (minisztériumok, háttérintézmények, a szakemberek). Az együttműködés eredményeként az egyeztetést követően vette kezdetét a Strukturált Párbeszéd folyamat. A döntések a trió és a Tanács együttműködése keretében, rotációban folytatott egyeztetéseken születtek, s a Bizottság mindezt figyelemmel kísérte. A folyamat magyar ifjúságpolitikára gyakorolt hatását az Emberi Erőforrások Minisztériumának felelős főosztályvezetője a vele folytatott interjú keretében így világította meg: „Ebben a helyzetben muszáj volt proaktívnak lenni, és ha egyszer valaki ebbe a szerepbe került, az utána a jövőre nézve is előremutató. Ott tapasztaltuk meg azt, hogy ez hogyan működik. Sokkal szélesebb spektrumát láttuk a saját lehetőségeinknek is, illetve a Bizottság és a Tanács működésének is. Addig is láttuk, részt vettünk, minden munkacsoport ülésen volt magyar képviselő, mindenről volt magyar álláspont, hazai fórumokon is egyeztetünk ezekről. De igazán akkor értettük meg, amikor mindezt belülről magunk is végigcsináltuk” (interjú, Márton Balázssal, 2012. december).

A Strukturált Párbeszéd folyamat Magyarországon konkrét ifjúságpolitikai eredményhez vezetett. Uniós soros elnökségét betöltő országgént, Magyarország szempontjából kellemetlen volt, hogy egyedüli tagországgént hazánkban nem működött nemzeti szintű ifjúsági ernyőszervezet. Miután rengeteg olyan folyamat adódott, aminek elsődleges szereplője az adott ország nemzeti ifjúsági tanácsa, Magyarország esetében a strukturált párbeszéd folyamat lépései a soros elnöki teendőkkel összefontan elvezettek egy nemzeti ernyőszervezet létrejöttéhez. A soros elnökség időszakában Nemzeti Munkacsoport alakult, amely a strukturált párbeszéd keretében konzultációkat, kerekasztalokat szervezve minél több szereplőt igyekezett elérni. A strukturált párbeszéd folyamat részeként került sor 2011 márciusában Gödöllőn az Európai Ifjúsági Konferenciára, amelyet mint soros elnök Magyarország rendezett meg. Ezen a fiatalok delegáltjai, valamint döntéshozók, minisztériumi szakemberek vettek részt, minden országból 5 fővel. Azon túl, hogy a konferencia témája a részvétel volt, a konferenciának szerepe volt abban, hogy a magyar ifjúságpolitika szempontjából rendkívüli hiányosságot jelentő kormányzati-civil párbeszéd terén előrelépés történjen. A Nemzeti Munkacsoport a rendezvény

4 1013/2010. (I. 22.) Korm. határozat az Ifjúsági Koordinációs Bizottság felállításáról

5 Bár jelenlegi működésében mégsem tükröződik az integrált ifjúságpolitika megközelítése, merthogy az ifjúságsszakmai párbeszédnek nem intézményesített felülete, hanem a kormányzat saját egyeztetési struktúrája, ahová meghívás alapján a nem kormányzati szereplők is bebocsátást nyerhetnek. Azonban működésében nincsenek jelen az olyan strukturális elemek, amelyek az Európai Unióban hagyományokkal rendelkező co-decision / co-management alapjain nyugodnának.

létrejöttében fontos szerepet töltött be, és a konferencia révén nemzetközi kapcsolatrendszere is megerősödött. A folyamat eredményeként végül a Nemzeti Munkacsoport szereplőinek egyre bővülő együttműködése elvezetett a Nemzeti Ifjúsági Tanács létrejöttéhez, amely – szervezetszociológiai értelemben – 2012 decemberében alakult meg.

Napjaink ifjúságpolitikája - A TÁMOP kora

Bár a 2010-2014-es ciklus ifjúságpolitikai lépéseinek végeredményei még nem láthatóak, az intézményrendszer átalakításának irányából (a kormányzaton belül az ifjúságügy megosztottá vált⁶, a Mobilitás és regionális irodái megszűntek, majd Új Nemzedék Kontaktpontként (és Központként) kerültek újraalakításra⁷, aztán a 2014 utáni ciklusban a megosztottság megszűnését követően a kontakt irodák is átalakításra kerülnek, miközben az ifjúságpolitikára fordított költségvetési források tovább csökkennek) néhány következtetés levonható.

A napjainkban zajló folyamatoknak két ága van: egy új szolgáltatásrend kialakításának megkezdése (amely megszüntetve nem őrizte meg a régit) és annak a kijelentése, hogy egységesen kezelt társadalompolitika van, ifjúságpolitika nincsen. A sok kérdőjellel zajló folyamat legnagyobb gyengesége egy koherens politikai gondolkodásmód hiánya (az ifjúsági stratégiaként hivatkozott "Új Nemzedék Program" inkább összehalmozott és hosszabb-rövidebb időtávú projektek halmaza, mintsem ifjúságpolitikai koncepció). Miután az ifjúsági területre érkező források elsőprő többsége európai uniós forrásokból érkezik, és az ifjúságpolitika terén mutatkozó fejlesztési folyamatokat szinte kizárólag az határozza meg, mire van pályázati forrás, ezért talán nem áll távol a valóságtól, ha napjaink kormányzati ifjúságpolitikáját „a TÁMOP folyamatok koraként” jellemezzük.

6. táblázat: Ifjúsági ügyekért felelős magyar kormányzati szervek 1987-2012

1987-1990	Állami Ifjúsági és Sport Hivatal
1990-1994	Miniszterelnöki Hivatal
1994-1998 1995-1998	Művelődési és Közoktatási Minisztérium Miniszterelnöki Hivatal
1998-1999 1999-2002	Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági és Sportminisztérium
2002-2004 2004-2006	Gyermek, Ifjúsági és Sportminisztérium Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
2006-2010	Szociális és Munkaügyi Minisztérium
2010-2012 2012-	Nemzeti Humánerőforrás Minisztériuma Emberi Erőforrások Minisztériuma

Forrás: Nagy, 2011:43.

6 2010 és 2014 között az Emberi Erőforrások Minisztériuma Sportért és Ifjúságért Felelős Államtitkársága irányította a hagyományos ifjúságpolitikát, másfelől Mihalovics Péter vezette az Új Nemzedék Jövőjéért Programot. Az egyik az Emberi Erőforrások Minisztériumán, a másik a közigazgatási tárca berkein belül. Az ifjúsági területen zajló koordinációért 2013. március óta az Ifjúsági Szakmai Egyeztető Fórum felel.

7 <http://ujnemzedek.hu/kontaktpontok/>

Összegzés helyett

Mint az a fent írtakból kiolvasható, a magyar ifjúságpolitika által bejárt pálya nem követ egyetlen komparatív szempontok alapján leírható modellt sem, ezért a korántsem egyenes ívű, egyenletes fejlődés irányának megértéséhez szükségesnek bizonyult a „cikk-cak-kos” út részletes, alapos leírása. Ugyanakkor a tudatos fejlesztési stratégia követése és az abból következő célok gyakorlatba ültetése terén máig deficitese hazai folyamatokhoz jelen írás komparatív megközelítést alkalmazva, az európai integrációs folyamatok felől közelített, mert – mint az részletesen bemutatásra került – a folyton változó ifjúságpolitikai környezetben e folyamatok jelentettek némi állandóságot. Mint az a fentiekből kiolvasható, legalább annyi jó példa és gyakorlat áll rendelkezésre a magyar ifjúságpolitikán, ifjúságkutatáson és ifjúsági munkán belül, mint amennyi rossz tapasztalat létezik. A magyar ifjúságpolitika megszakítottságából adódó sajátosságok ismerete tanulságokkal szolgálhat egy tartós és koherens fejlesztési stratégia és egy tudatos jövőbeli intézményépítés számára, ami azonban még napjainkban is várat magára.

Irodalom

- Angyal, Szabolcs – Domokos Tamás (2008): Párbeszéd, érdekegyeztetés, civil forrásbevonás, együttműködés. Új Ifjúsági Szemle, VI. évfolyam 2-3. szám, 150-159.
- Bánszegi, Zs. (2009) Fialatok társadalmi részvétele. Mobilitás könyvek 2. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal- Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat.
- Bánszegi, Zs.-Ruska, M. (2009): Honnan hová? Európai Ifjúsági Hetek, 2003-2008. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest.
- Barna, V. (2006): A települési gyermek és ifjúsági önkormányzat mint az ifjúság helyi politizálásának egy lehetséges színtere. Új Ifjúsági Szemle, 2006, 2/2006, 167–177.
- Bauer, B. (2002): Az ifjúság viszonya az értékek világához. In: Bauer, B. - Szabó, A. - Laki, L.: Ifjúság 2000, Tanulmányok I. kötet. Budapest, 2002, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 195-209.
- Bauer, B. - Szabó, A. - Laki, L.: Ifjúság 2000, Tanulmányok I. kötet. Budapest, 2002, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Bauer, B. – Németh, A- Szabó, A. (2011): Adalékok a magyar ifjúságkutatás történetéhez. In: Szabó, Andrea - Bauer, Béla (2011): Arctalan (?) Nemzedék. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Bauer, B. – Szabó, A. (2005) (szerk.): Ifjúság2004 Gyorsjelentés Budapest, Mobilitás.
- Bauer, B. – Szabó, A. (2009) (szerk.): Ifjúság2008 Gyorsjelentés Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Beke, M. – Ditzendy K.A. – Nagy, Á. (2004.) : Áttekintés az ifjúsági intézményrendszer állami és civil aspektusairól. Új Ifjúsági Szemle, II. évfolyam 3. szám, 27-36.
- Böröcz, L. (2008): Ifjúsági források. Új Ifjúsági Szemle, VI. évfolyam 2-3. szám, 167-174.
- Csepeli, Gy.-Kéri L.,-Stumpf, I. (szerk.) (1992): Állam és polgár. Szerk. Budapest, MTA PTI
- Gazsó, F. (szerk.) (1987): Társadalmi folyamatok az ifjúság körében. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete Budapest.
- Gazsó, F. – Laki, L. (2004): Fialatok az újkapitalizmusban Budapest, Napvilág Kiadó.
- Gazsó, F. – Stumpf, I. (1995): Vesztesek - ifjúság az ezredfordulón. Ezredforduló Alapítvány, Budapest.
- Gazsó, T. – Szabó, A. (2002): „Társadalmi közérzet, politikához való viszony” In: Szabó Andrea – Bauer Béla –Laki László (szerk.) (2002): Ifjúság2000, Tanulmányok I. kötet. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Gergely F. (2008): KISZ A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története 1957-1989. Holnap Kiadó Budapest.
- Hansen, B. J.(2010) : The history of European youth policy. In: The history of youth work in Europe, Volume 2. (eds. Filip Coussée, GrietVerschelden, Tineke Van de Walle, Marta Mędlińska, Howard Williamson, Council of Europe Publishing, Strasbourg, p. 119-125.
- Hooghe, M. - Stolle, D. - Stouthuysen, P. (2004): Head start in politics, The Recruitment Function of Youth Organizations of Political Parties in Belgium (Flanders) Party Politics 2004; 10; 193-212. <http://dx.doi.org/10.1177/1354068804040503>
- Jancsák,Cs.: (2011): Az európai fiatalok világa a 21. század elején. Belvedere Meridionale, Szeged.199.p
- Kátai, G. (2006): Gondolatok az ifjúságpolitikáról és eszközeiről, Szeged, Belvedere Kiadó.
- Kéri, L. – Szabó, A. (szerk.) (2005): Elszalasztott esélyek. Parlamenti vitanapok 1991- 2005 Szerk. : MTA PTI. Budapest.
- Kern, T.- Szabó, A. (2011a): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Szabó, Andrea - Bauer, Béla [2011]: Arctalan (?) Nemzedék. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

- Kern, T – Szabó A. (2011): A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006-2010. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): Részvétel, Képviselés, Politikai változás. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Kmetty, Gy. - Tóth, G. (2011): A politikai részvétel három szintje. In: Tardos, Róbert - enyedi Zsolt - Szabó, Andrea (szerk.) [2011]: Részvétel, Képviselés, Politikai változás, Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Komássi Á. – Kucsera T. G. (2003): 13 év-kormányzati ifjúságpolitikák a rendszerváltás-rendszerváltozás után. In: Új Ifjúsági Szemle, 2003. ősz, I. évf. 1. 77- 93 p.
- Kovacheva, S. K. (ed.) (2000): Keys to youth participation in Eastern Europe, Strasbourg, Council of Europe Publishing.
- Kovacheva, S. (2005): Will youth rejuvenate the patterns of political participation? In: Forbrig, J.: Revisiting youth political participation, Challenges for research and democratic practice in Europe. Council of Europe Publishing.
- Kömüves, J.-Wéber, L. (2008.): Állami, regionális, helyi szintű ifjúsági feladatok, intézményrendszer. Új Ifjúsági Szemle VI. évfolyam 2-3. szám, 2008. nyár-ősz, 134- 144.
- Körösiényi, A. (1998): A magyar politikai rendszer, Budapest, Osiris.
- Lauritzen, P.-Guidikova, I. (2002): European Youth Development and Policy: the role of NGOs and public authority in the making of the European citizen. In: Lerner, R – Jacobs, F. – Wertlieb, D. (eds.) Handbook of applied Developmental Science 3 (pp. 363-382.) London: Sage.
- Mairesse, P. (2009): Youth work and policy at European level. In: Verschelden, G.- Coussée, F. – Van de Walle, T. - Williamson, H. – G. (2009): The history of youth work in Europe and its relevance for youth policy today. Council of Europe Publishing, Strasbourg. 11-17.
- Mannheim, K. (1972): „The problem of generations”, in: Altbach, P.G. – Laufer, R. S. (eds.): „The New Pilgrims”, New York: David McKay.
- Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa tagszervezetei 1989. Készült a MISZOT iroda megbízásából, évszám megjelölése nélkül.
- Mäntylä, N. (2013): The importance of national laws in ensuring child and youth participation In: Youth Participation Good Practices in Different Forms of Regional and Local Democracy, Council of Europe Publishing.
- Nagy, Á. (2007): Az ifjúságügy története Magyarországon. Új Ifjúsági Szemle, V. évfolyam 1. szám, 25-39.
- Nagy, Á. (2000): Civil a pályán? – az ifjúsági intézményrendszer struktúrái a rendszerváltás után: a civil részvétel Politikatudományi Szemle, 1-2.
- Nagy, Á. (szerk.) (2008): Ifjúságügy. Budapest, 2008, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Nagy, Á. (2010): Youth Policy in Hungary in the Light of the Lauritzen Model, International Journal Of Public Administration 1: pp. 2-13.
- Nagy, Á – Székely L. (2008.): Az ifjúsági civil világ, Civil Szemle, V. évfolyam
- Nagy, Á – Székely L. (2008.): Civil ifjúság – szervezetek. Új Ifjúsági Szemle, VI. évfolyam 2-3. szám, 183 - 193.
- Nagy, Á. (2011): Családon és iskolán túl. A harmadlagos szocializációs közeg értelmezése és az Ifjúságügy, mint pedagógiai diszciplína alapjai. Sziti Szociális Egyesület, Budapest, 2011. 201. oldal
- Földi, L. – Nagy, Á. (szerk) (2011) Ifjúságügy, Ifjúsági szakma, ifjúsági munka. Módszertani kézikönyv. ÚISZ Könyvek, Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat és az Ifjúsági Szakértők Társasága, Budapest
- Nárai, Sz. (2004): A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. Educatio, 2004/4. szám <http://www.epa.hu/01500/01551/00030/pdf/984.pdf>
- Ohana, Y. - Rothmund, A. (2008): Eggs In A Pan. Speeches, Writings and Reflections by Peter Lauritzen Council of Europe Publishing, Budapest, August 2008. 418. o.
- Pateman, C. (1976): Participation and Democratic Theory, First Edition. ed. Cambridge University Press.
- Stumpf I. (1992): „Ifjúság és politika” In: Gázso Ferenc – Stumpf István (szerk.): Rendszerváltozás és ifjúság. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 23–32. o.
- Stumpf I. (1996): Elhalasztott vagy elszalasztott politikai generációváltás? In: Századvég, 1996. 1. szám, 115-130. oldal
- Szabó A. (1997): Civil önszerveződések generációs metszetben. Budapest, MTA PTI.
- Szabó, A. – Bauer, B. (2011): Arctalan (?) nemzedék. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) (2002): Ifjúság2000, Tanulmányok I. kötet. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó, A. – Kern, T. (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Szabó Andrea – Bauer Béla: Arctalan (?) Nemzedék. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Szabó, I. (2000): A pártállam gyermekei. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Tóth, B. (2008): Ifjúsági célú nem állami források. Új Ifjúsági Szemle VI. évfolyam 2-3. szám, 2008. nyár-ősz, 203-210.
- Trencsényi, I.: (1994): Települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok Magyarországon, Települési Gyermekönkormányzatokat Segítő Egyesülete, Budapest.

- Williamson, H. (ed.) (2002). Supporting Young People in Europe: Principles, Policy and Practice : the Council of Europe International Reviews of National Youth Policy 1997-2001 - a Synthesis Report. Council of Europe.
- Williamson, H. (2010).: A Complex but increasingly coherent journey? The emergence of 'youth policy' in Europe. In: Chisholm, L- Kovacheva, S.- Merico, M. (2011): European Youth Studies. Integrating research, policy and practice. M.A.-EYS Consortium, Innsbruck. 135-147.
- Williamson, H. (2012).: The Wonderful World of Youth Work, Some reflections on strategies and practice of Helsinki City Youth Department, Howard Williamson.Youth Department, city of Helsinki. Helsinki.
- Wootsch, P. (2009): Otthonosan itthon: települési ifjúsági munka. Budapest, Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat.
- Wootsch, P. (2010): Zigzagging in a labyrinth – Towards “good” Hungarian youth work. In: The history of youth work in Europe, Volume 2. (eds. Filip Coussée, GrietVerschelden, Tineke Van de Walle, Marta Mędlińska, Howard Williamson, Council of Europe Publishing, Strasbourg, p. 105-111.
- Zentner, M. (2012): Youth participation in policy making. In: EKCYP insights (ed. Boetzelen, P.). Council of Europe Press, Strasbourg. 21-33. http://youth-partnership-eu.coe.int/export/sites/default/youth-partnership/publications/YNB/YNB15_Ekcyplnsights.pdf

Nemzeti Ifjúsági Stratégia (2009-2024)*

„...Hogy általuk legyen jobb!”

A Nemzeti Ifjúsági Stratégia tizenöt éves időtávban fogalmazza meg az ifjúsági korosztályokkal kapcsolatos társadalmi célokat és az ezekhez kapcsolódó állami koordinációt igénylő feladatokat.

Vízió

A stratégia céljai és intézkedései segítenek abban, hogy hazánk ifjúsága a demokratikus értékek ismerete és elismerése mellett jogaival tudatosan élő, a felnőtt társadalomba zökkenőmentesen beilleszkedő, s azt innovatív szemlélettel folyamatosan megújító erőforrásként biztosítsa saját maga és közössége boldogulását, érvényesülését. A tudásalapú társadalomban versenyképessé válás fontos célként jelenik meg számára, s az ehhez szükséges oktatási, képzési igényeit területi, szociális és egészségügyi helyzetétől függetlenül kielégítheti. A gyerekek, serdülők, fiatalok szűkebb és interkulturális közösségeikben befogadó, toleráns attitűddel vesznek részt; nemzeti és európai identitásuk egyaránt segíti őket a fenntartható, békés társadalom építésében. A környezet- és egészségtudatos magatartásformákat, kulturális értékek iránti elkötelezettséget, valamint a legkorszerűbb technikák és technológiák alkalmazásában való jártasságot mind az idősebb generációk irányába, mind pedig saját gyermekeik irányába hatékonyan közvetíteni tudják. Az érintett korosztályok értéknek és a sikeres élet részének tekintik a családot és a gyermekvállalást; aktívan készülnek a szülői szerepre.

Alapelvek

A stratégia az alábbi alapvetésekre épít:

- **Beágyazódás és részvétel:** Az ifjúsági korosztályok tagjai és közösségeik, szervezeteik kiemelt társadalmi kohéziós erőt jelentenek a településeken, a régiókban és országos szinten, egyenrangú résztvevői, alakítói a róluk szóló döntéseknek.
- **Szolidaritás és felelősség:** Egy életképes társadalom nem mondhat le az öngondoskodásról, ugyanakkor szereplői nemcsak önmagukért, hanem nehezebb helyzetben lévő embertársaikért is felelősek.
- **Érvényesülés és értékteremtés:** Az ifjúság új értékek hordozója, teremtője, jelentős társadalmi erőforrás, érvényesülése a társadalmi értékmegújulás alapja.
- **Szubszidiaritás és transzparencia:** Az ifjúságpolitikában a döntések átláthatóak, nyilvánosak kell, hogy legyenek, és a lehető legközelebb kell, hogy megszülessenek a döntés terheit viselőkhöz.
- **Önállóság és fejlesztés:** A harmadlagos szocializációs közeg kapcsán és a reszocializációs helyzetekben a közeg szereplőinek közös felelőssége van abban, hogy az ezt kezelni képes „kritikus tömeget” elérő erőforrásokat biztosítsa.

* részlet. Első megjelenés: 88/2009. (X. 29.) Országgyűlési Határozat

A stratégia átfogó célja

Az ifjúságban rejlő erőforrások kibontásának és a korosztályok társadalmi integrációjának elősegítése.

Az ifjúságra erőforrásként tekintő stratégia céljainak és intézkedéseinek olyan társadalmi környezetet kell megteremteniük, amely segíti, támogatja, ösztönzi a korosztályhoz tartozókat egyéni és közösségi célú tevékenységeikben. Képessé kell tenni az ifjúsági korosztályok tagjait arra, hogy a bennük lévő tehetséget, tudást, képességet a saját maguk, nemzetük és Európa számára kamatoztathassák. Az állam kiemelt felelőssége, hogy zökkenőmentessé tegye a beilleszkedést a felnőtt társadalomba, s hogy az ezt segítő intézményeit, szolgáltatásait a korosztályi szükségleteknek megfelelően működtesse.

A stratégia horizontális céljai

Az esélyegyenlőség elősegítése. – Ifjúsági csoportok és ifjak kirekesztettségének és kisodródásának megakadályozása

A stratégia konkrét tevékenységeinek meghatározásakor minden egyes esetben külön szempontként kell megvizsgálni az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítását. Minden tevékenység, szolgáltatás, intézmény megtervezésekor tekintettel kell lenni a hátrányos helyzetben lévők speciális szükségleteire. A horizontális megközelítés mellett természetesen szükséges és elengedhetetlen specifikus célok meghatározása is. A Stratégia tervezése, végrehajtása és monitorozása során a nők és férfiak közötti egyenlőség szempontjainak beépítésére sort kell keríteni, különös tekintettel a fiúk/lányok, fiatal nők/férfiak eltérő igényeire.

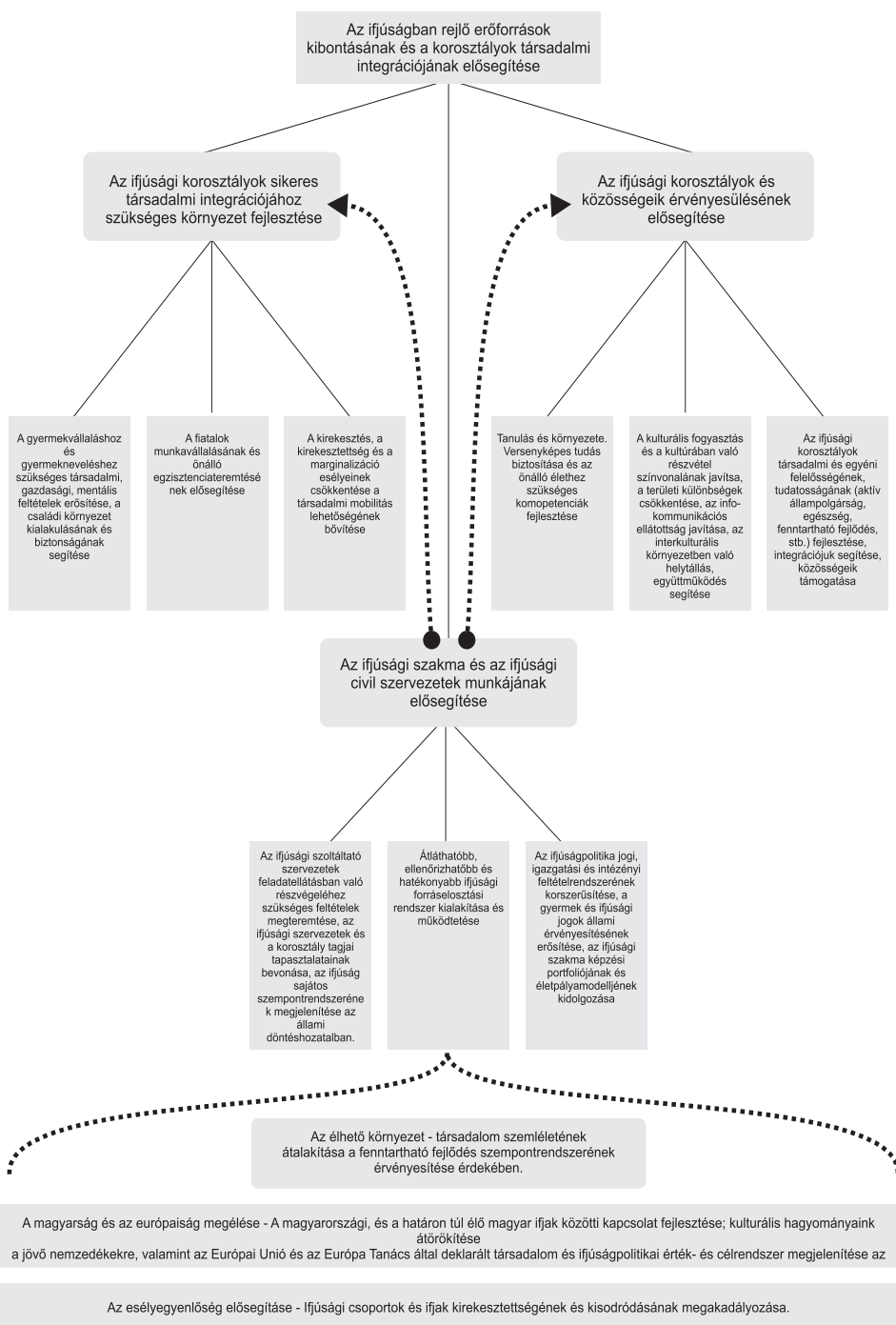
A magyarság és az európaiság megélése – A magyarországi, és a határon túl élő magyar fiatalok közötti kapcsolat fejlesztése, kulturális hagyományaink átörökítése a jövő nemzedékekre; valamint az Európai Unió és az Európa Tanács által deklarált társadalom- és ifjúságpolitikai érték- és célrendszer megjelenítése az ifjúságpolitikai cselekvésekben.

A nemzeti ifjúságpolitikai célokat össze kell hangolni az Európa Tanács, és az Európai Unió döntéshozatali és együttműködési fórumai által deklarált célokkal, értékekkel. A stratégia konkrét tevékenységeinek meghatározásakor minden egyes esetben külön szempontként kell megvizsgálni az esetlegesen létező európai szttenderdek alkalmazásának szükségességét, illetve adaptálásuk lehetőségét. Minden tevékenységnél vizsgálni szükséges, hogy segíthet-e az ifjúsági korosztályokhoz tartozók európai tudatának fejlesztésében, illetve, hogy az adott nemzeti kezdeményezés mennyiben gazdagíthatja az európai közösség értékeit. A stratégia konkrét tevékenységeinek meghatározásakor minden egyes esetben külön szempontként kell megvizsgálni a határainkon túl élő magyar fiatalokra gyakorolt hatásokat is. Törekedni kell arra, hogy a releváns intézkedések hatékonyan erősítsék a magyarországi és a határon túli fiatalok közötti kapcsolatokat kiépülését, megerősítését. Kiemelt cél, hogy a fiatalokban reális történelemszemléleten alapuló, toleráns, tudatos, lokális, nemzeti és európai identitás szilárdulhasson meg, és hogy a határon túliak számára segítséget nyújtsunk magyarságuk megéléséhez.

Az élhető környezet – A társadalom szemléletének átalakítása a fenntartható fejlődés szempontrendszerének érvényesítése érdekében

A stratégia konkrét tevékenységeinek meghatározásakor minden egyes esetben vizsgálni kell a fenntartható fejlődés szempontjainak érvényesülését. A fenntartható fejlődés a társadalmi jólét folytonos növelését célozza a környezet eltartókéességének megőrzése mellett oly módon, hogy a jelen generációk szükségleteinek kielégítése ne veszélyeztesse a jövő generációk szükségleteinek kielégítését. Ebben a folyamatban a gazdaság az eszköz míg a környezet a feltétel a társadalmi cél megvalósítása során

A stratégia célrendszere

A stratégia specifikus céljai

Az ifjúsági korosztályok sikeres társadalmi integrációjához szükséges környezet fejlesztése

Gyermekvállalás, család – A gyermekvállaláshoz és gyermekneveléshez szükséges társadalmi, gazdasági, mentális feltételek erősítése az ifjúság körében, a családi környezet kialakulásának és biztonságának segítése

A családi környezet meghatározó közege a szocializációnak. A családnélküliség megelőzése a legfontosabb feladat – a gyermekterhességek megelőzésével és a gyermekek családban nevelkedésének elősegítésével (családban tartás, családsegítés, családgondozás és családtámogatás, örökbefogadás, családba fogadás). Különösen fontos a családon belüli konfliktusok megelőzése, illetve azok feloldásának támogatása.

A gyermekvállalási szándék fenntartása, illetve fokozása érdekében olyan környezetet kell teremteni, melyben a családalapítás és a szakmai karrier összeegyeztethető a fiatal szülők számára, s amelyben ezáltal a szülők által kívánt gyermekek megszülethetnek. A szakértői segítségnyújtás komplex és integrált rendszerét kell elérhetővé tenni a kisebb településeken élők számára, ezzel biztosítva a kora gyermekkori intervenció lehetőségét a kisgyermekes családok számára. A szegregáció megakadályozása, a kora gyermekkori fejlődés támogatása, a sikeres iskolai pályafutás elősegítése érdekében ösztönözni szükséges a gyermekek megfelelő színvonalú napközbeni, illetve óvodai ellátásához való, a jelenleginél szélesebb körű hozzáférését. A működő védőnői hálózat szakmai tapasztalatára, kiterjedtségére és társadalmi elismertségére építve, képzési programmal szükséges érzékenyíteni a szakembereket bizonyos ifjúságsegítő tevékenységek elvégzésére. Teret kell adni a gyermekeket vállaló fiatalok önsegítő csoportjainak.

A születésszám csökkenése mellett átalakulnak az együttélés formái. A házasságok – és különösen az élettársi kapcsolatok – gyakran nem elég erősek ahhoz, hogy a kívánt gyermekek megszülessenek. Az oktatás, a fiatal közösségek támogatása révén is fejleszteni kell az ifjúság azon kompetenciáit, amelyek a boldog családi élet megvalósításában segítik őket. Növekvő számban tapasztalható, hogy a gyermekek egyszülős családokban nőnek fel: a gyermekvállalással járó természetes nehézségek kezeléséhez, feldolgozásához szakértő segítséget kell biztosítani a fiatal szülők számára. Segíteni kell az egyedülálló gyermeknevelését, és képessé kell tenni a szolgáltató rendszert a gyermekek napközbeni felügyeletének megfelelő színvonalú biztosításán túl a fiatal szülők és a bántalmazottak átmeneti támogatására is. Az egészségtudatosság növelésével és terjesztésével is segíteni kell családtervezést, a meddő párok számának csökkenését. Olyan munkaerő-piaci szabályozókra van szükség, amelyek segítik a család és a munkahely összeegyeztethetőségét, a gyermekesek, különösen a kisgyermekes szülők egy életszakaszában az atipikus foglalkoztatás lehetőségét. Külön figyelmet kell fordítani a gyermeket vállaló nők életpálya- és karriertervezési lehetőségeinek biztosítására. Az örökbeadás, családba fogadás mechanizmusait, feltételrendszerét fejleszteni szükséges, a gyermekek minél megalapozottabb és gyorsabb elhelyezése érdekében.

Kapcsolódó részcélok

Családi élet

- A családtervezési kompetenciák és a fiatal felnőttek szülői kompetenciáinak megalapozásához szükséges oktatási programcsomag fejlesztése és a formális, valamint a nem formális oktatásban történő adaptáció elősegítése, valamint az ilyen jellegű szolgáltatások elterjesztése.

Gyermekvállalás

- Esélyegyenlőséget elősegítő, szükség esetén esélykiegyenlítő jellegű gyermeknevelési támogatási rendszer kidolgozása és működtetése a gyerekek számára és a család anyagi-jövedelmi helyzetére való tekintettel.
- A gyermekek napközbeni ellátását biztosító férőhelyek számának növelése (bölcsőde, óvoda, alternatív napközbeni szolgáltatások).
- A gyermekneveléshez kapcsolódó állami támogatások rendszerén keresztül ösztönözni kell a fiatal szülőket a gyermekgondozással kapcsolatos feladatok megosztására (nemek és generációk).

Család és karrier összeegyeztetése

- Gyermeknevelés melletti munkavállalási lehetőségek fejlesztése, ösztönzése; a részmunkaidős, illetve az atipikus foglalkoztatási formák elterjedésének segítése.
- A gyermekek utáni juttatásokban részesülő, gyermekgondozás miatt otthon maradó szülőket segíteni szükséges a munkaerő-piaci pozíciójukat erősítő képzésekben való részvétellel.
- Olyan gyermekgondozási támogatási rendszert kell működtetni, amely a munkáltatót nem teszi ellenérdekeltté a gyermekvállalást tervező nők foglalkoztatásában.
- A munkavállalók családi életét erőteljesebben figyelembe vevő vállalati kultúra, felelősségvállalás ösztönzése.

Családsegítés

- A családsegítő szolgáltatás standardizációja, szakmai-módszertani fejlesztése. A családsegítő szolgáltatás kapacitásainak fejlesztése.
- Családsegítő szakemberek felkészítése speciális ifjúságsegítési feladatokra.
- A gyermekvédelmi ellátórendszer továbbfejlesztése a veszélyeztetettek, valamint a gondoskodásból kikerülők sikeresebb társadalmi integrációja érdekében.
- Szociális alapszolgáltatások megszervezésének és biztosításának felülvizsgálata az ifjúság és a fiatal szülők speciális szükségletei szempontjából.

Családon belüli erőszak

- A távoltartást biztosító jogszabályi feltételek biztosításával az eljárási és intézményi feltételek felülvizsgálata.
- A családon belüli erőszak elleni hatékonyabb fellépés ösztönzése, tudatosítása minden érintett számára.
- A gyermekvállalással összefüggő és a házasságban, a család életében bekövetkező krízishelyzetekben minden célcsoport számára elérhető krízisszolgáltatások fejlesztése.

Esélyteremtés

- A hátrányos helyzetű csoportok, kiemelten a romák helyzetének érzékelhető javítása, szegregáltságuk, kirekesztettségük enyhítése.
- A fogyatékkal élő gyermekek és családjuk helyzetének javítása, szükségleteik érzékenyebb figyelembevétele, jobb kielégítése.
- A rossz helyzetű települések, térségek hátrányainak, kirekesztettségének csökkentése.
- Szükséges a tájékoztatás hatékonyságának a javítása, az információk sokkal eredményesebb eljuttatása, különösen azokhoz, akik szegénységük miatt hátrányt szenvednek e téren.

Kapcsolódó mutatók

- 1000 főre jutó elveszületések száma
- Anyagi megfontolásból a számára ideálisnál alacsonyabb összes gyermekszámot tervezők aránya az össze 15–29 éveshez viszonyítva
- Anyagi megfontolásból az első gyermekvállalását halogatók aránya a 15–29 évesek körében
- Anyagi okokból modern fogamzásgátló eszközöket nem használók aránya a szexuális életet élő 18–29 évesek körében
- Meddőséggel küzdő párok száma
- A gyerekvállalást, gyereknevelést és a munkahely összeegyeztetését nehéznek, akadályozó tényezőnek ítélik aránya a 15–29 éves, házas- vagy élettársal rendelkező, dolgozó vagy munkát kereső fiatalok körében
- A 0–3 éves korú gyermekek számára biztosított napközbeni ellátást nyújtó férőhelyek az összes 0–3 éves gyermek arányában
- A 4–6 éves korú gyermekek számára biztosított napközbeni ellátást nyújtó férőhelyek az összes 4–6 éves gyermek arányában
- A napközbeni ellátással, óvodával nem rendelkező települések száma
- Az örökbefogadáshoz, elhelyezéshez szükséges átlagos időtartam
- Kétszülős háztartásban élő gyermekek aránya az összes gyermekhez képest
- Családsegítő szolgáltatásban részesített személyek száma a laekeni indikátorok 1. szintje alapján a kirekesztődés kockázatával élők arányában
- 1000 lakosra jutó családsegítő szakemberek száma

Önálló egzisztencia - A fiatalok munkavállalásának, otthonteremtésének elősegítése

Az önálló egzisztencia megteremtésének legfontosabb elemei a munkapiacra való belépés és helytállás, az önálló otthon megteremtése és a családalapítás. Az elkövetkező időszakban mérsékelni szükséges az első munkahelyet nem találó fiatalok számát és a munkahelykeresés időtartamát jelentősen le kell rövidíteni. Ennek érdekében erősíteni szükséges a képzési és a munkaerő-piaci szereplők közötti kapcsolatot, javítani kell a szakképző intézmények eredményességének mérési lehetőségein, és ennek segítségével biztosítani kell a pályaválasztáshoz szükséges legfontosabb információkat. A korai munkatapasztalatok megszerzése érdekében be kell vezetni egy olyan validációs rendszert, amely tartalmazza mindazon civil, közösségi aktivitásokat és az ezek által megszerezhető kompetenciákat, amelyekre a fiatalok önkéntes munkájuk, közösségi tevékenységeik által szert tehetnek (pl. YouthPass, EuroPass). Ösztönözni kell a

munkaadókat arra, hogy a munkatapasztalatokkal nem rendelkező fiatalokat speciális munkakörökben alkalmazzák. Tájékoztatással, az információs lehetőségek bővítésével és a lehető legtöbb célcsoportot elérő felületek megteremtésével el kell érni, hogy a fiatalok naprakész információkkal rendelkezzenek az álláslehetőségekről és azokról a végzettségekről, szakképesítésekről, amelyek további megszerzésével munkába lépésük esélyei javulhatnak. A statisztikai adatszolgáltatás körét ki kell terjeszteni az európai munkapiacra kapcsolatos mozgások mérésére.

Vissza kell szorítani az álláskeresőkor tapasztalható nemi diszkriminációt.

Az önálló lakáskörülmények megteremtésében állami eszközökkel is kell segíteni a kedvezőtlen anyagi helyzetben lévő fiatalokat. Elsősorban a mobilitást elősegítő lakásprogramok volumenét szükséges növelni.

A fiatalok számára a vállalkozóvá válás egy módja az önállósá válásnak, a rugalmas életforma elérésének, a karrier elindításának, az újító ötletek alkalmazásának, ezáltal az egész társadalom gazdasági és szociális fejlődéséhez való hozzájárulásnak. A fiatalok körében az oktatás és az informális tanulás lehetőségeit kihasználva növelni kell a vállalkozó szellemet.

A munkaidő-csökkentés, a rugalmas munkaidő eszköz lehet a munkaerő-piaci integráció segítésére, ehhez a munkáltató és a munkavállaló érdekeltségét meg kell találni. A diákmunka-vállalás jelenlegi rendszerét fejleszteni kell. Külön programnak kell segítenie a munkaerőpiacról kiszorult fiatalok reintegrációját átképzéssel, új típusú érdekeltségi rendszer kialakításával (mind a munkáltató, mind a munkavállaló oldalán).

Kapcsolódó részcélok

Otthonteremtés

- Olyan állami lakástámogatási rendszer működtetése szükséges, amely kiemelt prioritásként kezeli az önálló lakhatási körülményeket megteremteni szándékozó, kedvezőtlen anyagi helyzetben lévő és/vagy hátrányos helyzetű fiatalok érdekeit.
- Ösztönözni kell a fiatalok önállósodását segítő otthonteremtési programokat.

Tudatos életpálya-tervezés

- Egyéni készségek, kompetenciák és ambíciók elemzésén alapuló, a képzések munkaerő-piaci sikerességét objektíven feltáró hatékony pályaaorientációs tanácsadó rendszer fejlesztése szükséges a professzionális ifjúsági szolgáltatóknál, a közoktatásban, a felsőoktatásban és a felnőttképzésben.
- A munkaerő-piaci alkalmazkodóképesség növelése érdekében – a szakképzés szerkezetének átalakításával párhuzamosan – az ifjúsági szakértőknek be kell kapcsolódniuk a pályaválasztás rendszerének továbbfejlesztésével, megújításával és működtetésével járó feladatokba.
- Biztosítani kell az informális és a nem formális úton szerzett ismeretek validációját, valamint a munkatapasztalat elismertetésének rendszerét a formális oktatásban, illetve a munkavállalásban.
- Gondoskodni kell a fiatalok speciális szükségleteihez alkalmazkodó munkajogi ismeretek oktatásáról, terjesztéséről és megismertetéséről.
- Biztosítani kell a tudatos pályaválasztáshoz nélkülözhetetlen pályakövetési adatok gyűjtését és publikálását, valamint a felsőoktatási intézmények teljesítményének összehasonlíthatóságát.

Munkatapasztalat-szerzés, munkavállalás

- Ösztönözni kell a fiatalokat a munkatapasztalat és a munkavállalási kompetenciák megszerzésére, erre a felsőoktatási periódusuk alatt lehetőséget kell biztosítani.
- Meg kell könnyíteni a fiatalok által indított vállalkozások működtetését, fenntartását.
- Ösztönözni kell a közoktatásban a gazdasági, pénzügyi, munkaerő-piaci ismeretek elsajátítását, tapasztalatok szerzését.
- Ösztönözni kell a fiatalok részmunkaidős és atipikus foglalkoztatási formákban való foglalkoztatását; növelni kell a munkaadók érdekeltségét a pályakezdekők alkalmazásában.
- Formális és nem formális képzés segítségével segíteni kell a másodgenerációs munkanélküliség veszélyében érintett fiatalokat a munkakultúra elsajátításában.
- Segíteni kell a fiatal pályakezdekők külföldi munkatapasztalat-szerzését; ösztönözni kell a külföldön munkát vállaló fiatalok hazatérését, többirányú mobilitációját az országhatárokon belül.

Ifjúsági munkanélküliség megelőzése, felszámolása

- A kereslethez még nem igazodó szakképzések számának csökkentése, megszüntetése; a szakképzés presztízsének növelése.
- Az aktív munkaerő-piaci politika keretében a foglalkoztatási és munkaerő-piaci információk közvetítésében szükséges az ifjúsági intézményrendszerek kapcsolódása azon szolgáltatások kialakításához, működtetéséhez, amelyek a pályakezdő fiatalok elhelyezkedését segítik.
- A fogyatékos fiatalok esélyegyenlőségének elősegítése a szakképzés és a munkaerőpiac területén.
- A statisztikai adatszolgáltatás körét ki kell terjeszteni az európai munkapiaccal kapcsolatos mozgások mérésére.
- Támogatni kell, hogy az egységes állami állás lehetőségeket tartalmazó adatbázis legyen nyitott a versenyszektor, illetve valamennyi fiatal számára.

Kapcsolódó mutatók

- 15–34 évesek aktivitási rátája
- Pályakezdő regisztrált munkanélküliek száma
- Nem tanuló és nem nyugdíjas fiatalok körében a foglalkoztatottak aránya
- Iskola elhagyása után az első munkába állásig eltelt idő a különböző végzettségű fiatalok körében
- Szülőktől független háztartásban élő fiatalok aránya azok körében, akik függetlenedni szeretnének, a 15–29 évesek körében
- Fiatal vállalkozók aránya az összes nem tanuló és nem nyugdíjas fiatal körében

Esélyegyenlőség, szolidaritás - a kirekesztés, a kirekesztettség, a marginalizáció esélyeinek csökkentése, a társadalmi mobilitás lehetőségeinek bővítése

Elérendő cél, hogy az ifjúsági korosztályok tagjai cselekvően utasítsák el a hátrányos megkülönböztetés valamennyi formáját az Alkotmányban és az ENSZ Emberi Jogi Egyezményében foglaltak szellemében. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges az, hogy korán megismerkedjenek azok tartalmával, jelentésével.

Lehetőséget kell teremteni arra, hogy megismerkedjenek a kisebbségek kultúrájával és az őket sújtó nehézségekkel az oktatási intézményekben, valamint önkéntes munkák, belföldi csereprogramok útján. Ki kell aknázni a kortárs csoportok véleményformáló erejét, ezzel is elősegítve az integráció szellemiségének terjedését. Törekedni kell a kirekesztetten, teleszerű lakókörnyezetben élők elkülönítésének felszámolására, ezzel is elősegítve a társadalmi mobilitást.

Lehetővé kell tenni a fogyatékossgal élők teljes beilleszkedését a társadalomba. Különös tekintettel az akadálymentesítésre, azon túl pedig munkaerő-piaci helyzetük rendezésére. Alkalmat kell teremteni arra, hogy az ifjúság közelebbről is betekintést nyerjen a fogyatékossgal élők mindennapjaiba. A fogyatékossgal élők tekintetében is cél, hogy elérhessék az átlagra jellemző szociális és társadalmi körülményeket és státuszokat. Megengedhetetlen, hogy egy betegség vagy baleset következtében egy életpálya, vagy akár az érintett egzisztenciája összeomoljon. Lehetőséget kell teremteni arra, hogy munkájukat hatékonyan, nehézségek nélkül végezzék.

Az ifjúsági, illetve a gyermekvédelmi és szociális szolgáltatásokat demokratizálni szükséges: az ifjúságot be kell vonni az élethelyzetükre hatással lévő intézményi döntések meghozatalába. Csökkenteni kell a területi különbségekből fakadó szegregációt, azaz a leszakadó térségekben élők kirekesztettségét.

A gyermekszegénység mértékén változtatni kell, az érintettek számát csökkenteni szükséges. Kiemelt cél, hogy egy generáció alatt jelentősen csökkenjen a gyermekek és családjaik szegénységének aránya. Fel kell számolni a gyermeki kirekesztés és mélyszegénység szélsőséges formáit. Át kell alakítani azokat a mechanizmusokat és intézményeket, amelyek ma újratermelik a szegénységet és kirekesztést. Biztosítani kell az egészséges életfeltételeket kora gyermekkortól kezdve, és a korai életkorban kezdődő fejlesztéssel a képességek jobb kibontakozását. Jelentősen csökkenteni kell a ma sorsdöntő regionális és etnikai egyenlőtlenségeket. Elő kell segíteni, hogy a gyermekek biztonságos környezetben nevelődjenek, hogy az életesélyeket romboló devianciák előfordulása csökkenjen. Lehetővé kell tenni a hátrányos helyzetben lévő „gyermekgenerációknak” a társadalmi mobilitást.

Az iskolai reform leglényegesebb elemei az esélykülönbségek csökkentése, a méltányosság, a hatékonyság és a minőség. A halmozottan hátrányos helyzetűek (a továbbiakban: HHH), köztük a roma tanulók alapiskolai sikeressége érdekében elsődleges cél az oktatási szegregáció visszaszorítása, valamint az iskolai fokozatokon belüli lemorzsolódás csökkentése, továbbtanulási eredményeik, szakképzettségük javítása, az iskolaelhagyók iskolarendszerű képzésbe történő visszavezetése, felzárkóztató oktatásba való bevonásuk, és komplex programok által a képzéssel összekapcsolódó szolgáltatások, támogatások nyújtása. Cél továbbá a sajátos nevelési igényű gyermekek, köztük a fogyatékossgal élők befogadó oktatásának, iskolai integrációjának megteremtése és támogatása, szakképzésük egyenértékűségének az elfogadása, a társadalomba történő beilleszkedés kiemelt segítése, munkaerő-piaci elfogadásuk, foglalkoztatásuk érdekében. Törekedni kell az egyéni tanulási utakat támogató gyakorlat és az azt segítő

módszerek elterjesztésére. Kiemelten fontosak az egyéni tanulási utak a kivételes képességűek és a tanulási problémákkal küzdők, különösen az alapfokú oktatást funkcionális analfabétaként befejezők esetében.

Kiemelt feladat a jelentős látencia miatt nehezen nyomon követhető gyermekmunka visszaszorítása. A kiskorúak jogellenes foglalkoztatásának szankcionálása felülvizsgálatra, szigorításra szorul.

Kapcsolódó részcélok

Tudástőkéhez való egyenlő esélyű hozzáférés

- Hatékony iskolaszervezet kialakítása és ösztönzése.
- Az oktatási rendszerben jelen lévő negatív, szegregációt erősítő szelekciós mechanizmusok visszaszorítása (integrációs törekvések szakmai és anyagi támogatása, szegregációs törekvések büntetése).
- Az oktatási rendszerből idő előtt kimaradtak iskolarendszerű képzésbe való visszavezetéséhez rugalmas, egyénre szabott tanulási utakat kínáló „új esély” és „második esély” típusú komplex programok elterjesztése, valamint olyan új lehetőségek megteremtése, amelyek foglalkoztatás-kompatibilisek.
- A területi szegregációból adódó hátrányokat mérséklő adminisztratív és fejlesztő intézkedések alkalmazása a közoktatásban.
- Az oktatási rendszer területi különbségeit mérséklő, az érintetteket „helyben megtartó” komplex programokat kell indítani hátrányos helyzetű térségekben.
- A sajátos nevelési igényű tanulók többségi iskolarendszeren belüli oktatását, iskolai integrálását segítő pedagógiafejlesztések, módszertani szolgáltatások nyújtása és azok gyakorlati megvalósításának támogatása, az integráltan oktató intézmények körének szélesítése.
- Az iskola nélküli, hátrányos helyzetű településeken közösségi ifjúsági szolgáltatások, s azok keretében az iskolai sikerességet támogató programok biztosítása.
- A kistépülések fiataljai számára lehetőséget kell biztosítani az oktatási, kulturális, szabadidős célú utazás kedvezményesen történő igénybevételére.

Gyermekszegénység csökkentése

- A jelenlegi töredékére kell csökkenteni a gyermekek és családjaik szegénységének mértékét, és ezzel egyidejűleg közelednie kell egymáshoz a gyermekek továbbtanulási esélyeinek, életkilátásainak.
- Radikálisan enyhíteni kell a gyermeki kirekesztés, szegregáció és mélyszegénység szélsőséges formáit, csökkenteni kell az életesélyeket romboló devianciák előfordulását.
- Alapvetően át kell alakítani azon intézmények és szolgáltatások működését és szemléletét, amelyek ma hozzájárulnak a gyermekszegénység és kirekesztés újratermelődéséhez.
- Át kell tekinteni a gyermekszegénységgel kapcsolatos szociális támogatások pénzbeli, illetve természetbeni biztosításának lehetőségeit, arányait.
- Gyermekeket jogellenesen alkalmazó munkáltatók elleni fellépés szigorítása.

Toleráns, befogadó attitűd terjesztése

- Kisebbségekkel, marginalizálódott társadalmi csoportokkal kapcsolatos pozitív attitűd fejlesztése az érintett korosztályok körében.
- Fogyatékossgal élő gyermekek, serdülők, fiatalok szüleinek, családtagjainak mentálhigiénés támogatása.
- Támogatni kell a toleranciára, diszkrimináció-ellenességre nevelő képzési programcsomagok fejlesztését és adaptációját.

Közösségi cselekvések ösztönzése

- Ifjúsági közösségi tevékenységeket és önkéntes projekteket (önkéntességet, közösségi tevékenységeket, a közösségi tanulást, továbbá az önszerveződő ifjúsági csoportok és hálózatok szerveződését) támogató és koordináló intézményi és szolgáltatórendszer kialakítása, a már meglévő intézményhálózat kapacitásainak bővítése, fejlesztése.
- Ifjúsági és szociális szolgáltatók működési szabályrendszerének kiegészítése az érintett fiatalok aktív részvételét biztosító mechanizmusok biztosításával.
- Az érintett területen működő civil szervezetek munkájának segítése.
- Belföldi önkéntesprogramok indítása, működő programok támogatása, fejlesztése.

Kapcsolódó mutatók

- Medián jövedelem 60%-a alatti (ekvivalens) jövedelmű háztartásban élő fiatalok aránya
- Előítéletesen gondolkodók aránya az ifjúsági korosztályokban
- Iskolai szűrőprogramok által elért iskolások aránya
- Iskolán kívüli, költségvetési finanszírozású egészségügyi szűrőprogramok által elért aránya az ifjúsági korcsoportokban
- Az érintett korosztályokba tartozó hátrányos helyzetűek részvételével szervezett, iskolán kívüli, költségvetési finanszírozású integrált programokba bevont gyerekek, serdülők, fiatalok száma
- A korosztályhoz tartozók aktív részvételére építő ifjúsági civil szolgáltatók, szervezetek aránya az összes intézményhez képest
- A korosztályhoz tartozók aktív részvételére építő önkormányzatok és önkormányzati intézmények aránya
- Az érintett korosztályba tartozó hátrányos helyzetűek részvételével iskolán kívüli programokat szervező szervezetek száma
- Lemorzsolódók arányának csökkenése a szakiskolákban
- Szakiskolai felzárkóztató oktatásban részesülők számának emelkedése
- A kiemelt szakiskolai programokban részt vevő HHH tanulók száma
- A szakképzettséget szerzők aránya a HHH tanulók körében
- A szakmával rendelkező elhelyezkedett HHH fiatalok aránya
- A korosztályhoz tartozó szakképzettséget szerző hátrányos helyzetű fiatalok száma

Az ifjúsági korosztályok és közösségeik érvényesülésének elősegítése

Tanulás és környezete – Versenyképes tudás biztosítása és az önálló élethez szükséges kompetenciák fejlesztése

Magyarországon túl sok társadalmi és gazdasági akadály áll az egyenlő esélyű tanulás útjában. Az oktatás és képzés minőségének javítása elsőként azt kell, hogy jelentse, hogy nyitott és folyamatos hozzáférést biztosítunk az élethosszig tartó és az élet minden területére kiterjedő tanuláshoz. Az oktatási intézményeknek nyitottnak kell lenniük a társadalom valós gazdasági és szociális helyzetére, követeléseire. A fenntartható fejlődés szempontjainak érvényesítéséhez hazánkban korszerű tudással felszerelt polgárookra van szüksége.

A közoktatási intézmények hatékony működése érdekében az intézmények teljesítményét célszerű objektívnak tekinthető, ésszerű költségekkel mérhető, összehasonlítható eredménymutatókkal jellemezni; az ily módon megmért teljesítménymutatókat az intézményeket alkotó egyének tevékenységével összekötni, és e mutatókra támaszkodva ösztönző rendszereket kidolgozni, amelyek segítségével a pedagógusok, iskolaigazgatók és iskolafenntartók kreatív alkalmazkodásra, tanulásra és jobb teljesítményre készíthetők.

A közoktatásban erősíteni kell a személyközpontú nevelést, fejlesztést és az egyént segítő módszerekre, tanulásszervezési modellekre való áttérést. Növelni kell a pedagógia tartalmi és módszertani megújulásának lehetőségeit, új pedagógiai módszerek és jó gyakorlatok bevezetésének és elterjedésének segítségével, valamint a hagyományos tananyagot felváltó korszerű, a mindennapi élet által elvárt, alkalmazásképes tudást a kulcskompetenciák mentén közvetítő kerettantervek és oktatási programok kidolgozásával.

A gyakorlati oktatást segítő tapasztalati tanulás eszközeit alkalmazó pedagógiai programok kidolgozásába és végrehajtásába be kell vonni a gazdasági élet szereplőit. Törekedni kell a több műveltség- és tudományterületet átfogó oktatási elemek bővítésére, az alkalmazható és versenyképes tudás elsajátítása érdekében. Ösztönözni szükséges az alternatív vitarendezési, konfliktuskezelési eljárások minél szélesebb körben történő megismertetését, alkalmazásuk kiterjesztését a közoktatás minden területén. Cél a tanulóközpontú, a pedagógus–diák–szülő kapcsolatot, a demokratikus részvételt támogató oktatási környezet megteremtése. Az iskoláknak meg kell könnyíteniük diákjaik részvételét saját oktatásuk formálásában. Folytatni kell az egyénre szabott, a gyermekek, tanulók szükségleteihez, egyéni fejlődési üteméhez igazodó fejlesztést lehetővé tevő pedagógiai kultúra és eszközrendszer elterjesztését a közoktatásban annak érdekében, hogy a tanulók számára családi háttértől függetlenül biztosítható legyen a színvonalas oktatáshoz való hozzáférés. Ehhez alapvető fontosságú a pedagógusképzés tartalmi megújítása, a tanárok felkészítése a korszerű pedagógiai módszerek alkalmazására, ami egyben a tanulókkal való újfajta bánásmódot is jelenti.

Végig kell gondolni a magántanulói státuszba sorolás okait, szükség esetén - segítve a visszailleszkedést - felül kell azt vizsgálni.

Szükséges a szakképzési rendszer munkaerő-piaci változásokhoz való alkalmazkodásának és a munkaerő-bázis mobilitási képességének javítása érdekében a szakmai képzés szerkezeti, tartalmi és módszertani továbbfejlesztése. Vissza kell állítani a szakmunka becsületét. Kiemelt figyelmet kell fordítani a szakképzés népszerűsítésére a továbbtanuló fiatalok környezetében. Piacorientált, a szegregációt mérséklő szemléletet kell érvényesíteni. Az iskolák humán-, társadalom- és természettudományos oktatásában

a sikeres EU példák alapján a képességekre koncentráló, új, differenciált, az integrált oktatást támogató pedagógiai módszerek alkalmazását kell elősegíteni. A vállalkozásokat ösztönző újabb érdekeltségi eszközök alkalmazása szükséges annak érdekében, hogy rendszeresen fogadjanak szakmai gyakorlatra szakképzésben részt vevő tanulókat (a szakképzés különböző szintjeiről), és aztán pályakezdőként alkalmazzák is őket. A szakiskolai infrastruktúraállapota és az oktatás tartalma, módszere is jelentős fejlesztéseket igényel. Kiemelt figyelmet kell fordítani az érettségit követő szakképző évfolyamokról történő lemorzsolódás csökkentésére, és az érettségit követő szakképzésben való részvétel ösztönzésére. Egységes keretrendszert kell kidolgozni, amely biztosítja a szakképzésben elsajátított készségek és képességek átláthatóságát; a felsőoktatásban alkalmazott rendszerhez hasonlóan a szakképzés területén is létre kell hozni a kreditrendszert. Biztosítani kell azt, hogy valamennyi szakképzést folytató intézmény alkalmazhassa – az Európai Unió szakképzési minőségbiztosítási keretrendszerének figyelembevételével kialakított – minőségbiztosítási rendszert.

A moduláris szakképzési rendszer bevezetése elősegítette az iskolai rendszerű szakképzések és azon kívüli képzések egymásra épülését, a széleskörű, szakmacsoportos alapozást és az erre épülő szakképesítések struktúrájának kialakítását, ezáltal lehetővé vált a beszámítás, így rövidülhet a képzési idő. Törekedni kell az Unió nemzetek között a bizonyítványok teljes és kölcsönös elismerésére.

A felsőoktatásban figyelemmel kell kísérni az oktatás minőségének alakulását, programokat kell kidolgozni a többletlehetőségeket igénylő, tehetséges hallgatók igényeinek kielégítésére. Meg kell teremteni az iskolai rendszeren belüli és azon kívüli (döntően civil bázisú) tehetséggondozás összekapcsolt lehetőségét. A felsőoktatás minőségi kontrollját erősíteni kell, melynek fontos szereplője egy képviseleti jellegében megerősödött hallgatói rendszer.

Felül kell vizsgálni az egyetemi oktatás és szakképzés hatékonyságát csökkentő elemeket, és gazdaságosabb irányítási-finanszírozási rendszert kell kialakítani a minőségi képzés és a munkaerő-piaci összehangolás érdekében.

Ki kell dolgozni a nem formális és informális tanulás elfogadásának közös alapelveit. Fejleszteni kell a karrier tanácsadást a pályaaorientációs tevékenység és az egész életen át tartó tanulás hatékonyabb megvalósítása érdekében. Bővíteni kell a hallgatói közösségek létrehozásának és egybentartásának lehetőségét. Ebben meg kell vizsgálni a nem formális és informális tanulás eszközeinek alkalmazhatóságát.

A közoktatásba integrálni kell azon törekvéseket, melyek azt célozzák, hogy az érintett korosztályok tagjai megismerkedjenek a civil szféra funkciójával, jelentőségével, erejével, értékeivel. Az európai és a meglévő hazai minták figyelembevételével ki kell dolgozni azt az ún. „portfolio-rendszert”, amely elismeri az önkéntes munkával, a közösségben, az egyházi és a civil szervezetekben szerzett gyakorlati tapasztalatokból merített tudást a tanulmányokban. A köz- és felsőoktatás nyelvvoktatásában több lehetőséget kell teremteni a beszélt nyelv gyakorlására. A foglalkoztathatósághoz szükséges kompetenciák elsajátítását biztosítani és ösztönözni kell nemcsak az iskolai rendszerű szakképzésben, hanem a felnőttképzésben is.

Támogatni kell a magyarországi és a határon túli magyar oktatási intézmények közötti kapcsolatok fejlesztését. Az iskolák segítségével elő kell mozdítani az ifjúsági korosztályok tagjai és közösségei közötti kapcsolatok fejlődését. A tanulókat meg kell ismertetni a közcélú, közhasznú tevékenységekkel, szervezetekkel.

Kapcsolódó részcélok

Oktatás minőségi fejlesztése

- Ösztönözni kell a közoktatási intézmények fenntartóit, hogy a többféle pedagógiai program közötti választás lehetőségét megteremtsék a szülők, illetve a tanulók számára.
- A közoktatásban az önálló – magyar és idegen nyelvű – infokommunikációs ismeretszerzést igénylő problémacentrikus megközelítés erősítése; a tanulni tanulás és az egész életen át tartó tanulás megalapozása az alkalmazható és versenyképes tudás elsajátítása érdekében.
- A köz- és felsőoktatás nyelvoktatásában több teret és eszközt kell teremteni a beszélt nyelv gyakorlására. A közoktatásban minél korábban el kell kezdeni a nyelvoktatást. A felsőoktatásban vagy a bemeneti vagy a kimeneti követelményeknél biztosítani kell, hogy az adott képzéshez kapcsolódó idegen nyelvi kompetenciákkal rendelkezzenek a végzetek.
- A kiemelkedő tanáregyéniségek megbecsülése és pedagógiai képességeik hasznosulása érdekében hatékony motivációs és elismerési mechanizmusokat szükséges alkalmazni.
- A tanárképzés színvonalát és presztízst növelni, a képzést modernizálni kell, a pályaalakmasságot kimeneti kritériummá téve.
- A pedagógusképzésnek ki kell terjednie a készségfejlesztés, egészségnevelés és társadalmi szocializáció témaköreire is.
- Szükséges a szakképzés fejlesztése és piaci igényekhez való igazítása.
- Ösztönözni kell a magyarországi pedagógiai fejlesztések, jó gyakorlatok határon túli magyar nyelvű oktatási intézményekben történő elterjesztését, alkalmazását.
- Támogatni kell a magyarországi és határon túli magyar oktatási intézmények közötti szakmai, módszertani, szabadidős kapcsolat kiépítését, fejlesztését.
- Népszerűsíteni kell a szakképzést a továbbtanulók körében.

Az iskola nevelési funkcióinak bővítése

- Szükséges az iskola szocializációs és értékteremtő szerepének továbbgondolása, ennek megfelelő feladatok meghatározása.
- Kiemelt feladat a gyermekek társas és érzelmi kompetenciájának erősítése, fejlesztése, mint valamennyi gyermek számára elengedhetetlenül szükséges készségfejlesztés. Ösztönözni kell, hogy e témák jelenjenek meg az iskolai pedagógiai programokban, valamint a tantervi célok között is.
- A serdülők, fiatalok rendszeres, pályaorientációt segítő készségfelmérésének megszervezése és lebonyolítása, a mérés-értékelés eredménye alapján személyre szabott tanácsadó szolgáltatás biztosítása.
- A helyreállító szemlélet, a békés konfliktusfeloldás technikáinak bevezetése és megismertetése mind az iskolai (diák–diák, tanár–diák, tanár–szülő), mind az otthoni konfliktusok feloldására.
- Ösztönözni kell diáklklubok, közösségi terek létrehozását, internet-hozzáféréssel, kulturális és közösségteremtő programokkal.
- A diáksport lehetőségeit bővíteni kell.

Egyéni, speciális képzési szükségletek kielégítése

- Új – az egyénre szabott fejlesztést lehetővé tevő – oktatási/nevelési módszerek adaptálása, elterjesztése, tanárok felkészítése, tanárképzés megújítása – sikeres nemzetközi példák alapján.
- Tehetségkutató programok támogatása, tehetséggondozási szolgáltatások, tehetséggondozó szolgálat kiterjesztése, megerősítése; a már meglévő tehetséggondozási kezdeményezések (pl.: Nemzeti Tehetség Program) továbbfejlesztése, kibővítése. Iskolai és iskolán kívüli tehetséggondozás feltételrendszerének fejlesztése.
- A tanulás és információkeresés technikája elsajátításának támogatása – önálló tanulás képességének fejlesztése a formális és a nem formális képzések keretei között.
- Szükséges a nem formális pedagógia módszereinek megismertetése, elsajátításának segítése az érintettekkel hivatásszerűen foglalkozó szakemberek körében (pedagógusok, szociális szakemberek, közösségfejlesztők, művelődésszervezők stb.), így képzések és továbbképzések támogatása.

Részvétel és bevonás minőségének fejlesztése az oktatási intézményekben

- Meg kell erősíteni a hallgatói érdekképviseleti rendszert, a diákjóléti szolgáltatások nyújtásán kívül még inkább alkalmassá kell tenni a hatékonyabb érdekképviseleti és demokráciagyakorlási feladatok ellátására.
- Ösztönözni kell az iskola és a szülők közötti kapcsolat fejlesztésére irányuló kezdeményezéseket.

Kapcsolódó mutatók

- Olvasás-szövegértés területén alacsony teljesítményt nyújtók aránya a 15 évesek körében
- Egyéni tanulási szükségleteket figyelembe vevő képzési terv alapján oktatott gyermekek aránya az iskolákban
- Korai iskolaelhagyók aránya a 18–24 évesek körében
- Műszaki és természettudományos szakokra járók aránya a felsőoktatási intézmények végzős hallgatói között
- Tehetséggondozási programban részt vevők száma az egyes iskolai szinteken
- Iskolából kimaradók aránya az általános iskola 8. osztályának elvégzése előtt
- A szakiskolát megkezdők, de a szakmunkás bizonyítványt meg nem szerzők aránya
- A középiskolát (érettségit adó iskolát) megkezdő, de az érettségit meg nem szerzők aránya
- Integráltan oktatott sajátos nevelési igényű (SNI-s) tanulók az összes SNI tanulóhoz képest
- EuroPass és YouthPass elismerések száma

Kulturális értékkeremtés, kultúráközvetítés – A kulturális fogyasztás és a kultúrában való részvétel színvonalának javítása, a területi különbségek csökkentése, az infokommunikációs ellátottság javítása, az interkulturális környezetben való helytállás, együttműködés segítése

Az oktatás- képzés állami intézményrendszerének feladatain, az élethosszig tartó tanulás követelményén túl az ifjúságot hozzá kell segíteni ahhoz, hogy elfogadja és gyarapítsa a nemzeti, illetve az európai kultúrát, bontakoztassa ki egyéni tehetségét, és alkotó módon vegyen részt társadalmi-kulturális viszonyaink alakításában. Ehhez kapjon megerősítést a környezetét jelentő családtól, a lakóhelyi közösségtől, az intézményrendszerektől, az azokat megjelenítő személyiségektől.

Az érintettek kulturális fogyasztási lehetőségeinek növelése érdekében a meglévő, a lakóhely által meghatározott területi különbségeket csökkenteni kell. Növelni kell az infokommunikációs ellátottságot. Mindenütt gazdagítani kell a szabadidő eltöltésének lehetőségét annak érdekében, hogy a korosztályok értékrendszere, szocializációjuk és alapvető kompetenciáik fejlesztése kevésbé függjön a család és a lakóhely által meghatározott életminőségtől. A kulturális javakhoz való hozzáférés lehetőségében jelentkező különbségeket csökkenteni kell (az egyre nagyobbra nyíló kulturális ollót zárni kell). A fiatalok kultúrafogyasztását alapvetően meghatározó passzív befogadói-fogyasztói magatartást az aktív részvételi attitűd irányába kell mozdítani. Elő kell segíteni az információdömpingben való eligazodás képességének kialakulását, az üzletiesedő kultúrával szembeni állásfoglalást és attitűd kialakulását.

Támogatni kell a lokális identitást erősítő, illetve a másságot befogadó, toleráns attitűdöt növelő kezdeményezéseket. Fontos teret adni a saját kultúra kifejezésének is az ifjúsági szereplők – egyének és csoportok – számára.

A globalizációs és a glocalizációs folyamatok felerősítették a világ interkulturális jellegét. Az egyéneknek egyre inkább meg kell tanulniuk, hogy multikulturális viszonyok között boldoguljanak. A határok nélküli Európában a szabad utazási, tapasztalatszerzési, munkavállalási lehetőségek olyan adottságot jelentenek, amelyeket már az egyéni életstratégiák szintjén sem lehet figyelmen kívül hagyni. Kihívásként jelenik meg az a migrációs jelenség oldaláról is, amelyre a magyar társadalom még egyáltalán nincsen felkészülve, és éppen a ma ifjú generációkon múlik az, hogy a várható bevándorlással együtt járó jelenségeket tudja-e kezelni majd a társadalom. Külön hangsúlyt kell fektetni a migrációs politikák kialakításakor az érintett korosztályok felkészítésére. Az ifjúsági munka, a maga speciális eszközeivel sokat tehet az interkulturális tanulásért. Az ifjúsági turizmus, ifjúsági cserék, s a nemzetközi környezetben végzett önkéntes munka, a speciális képzések, az érintettek nyelvén megfogalmazott információs és tanácsadó tevékenységek körében kiemelt figyelmet kell fordítani a hátrányos helyzetű térségekben élő, illetve a szociokulturális hátrányokkal küszködő társadalmi csoportokhoz tartozó ifjak bevonására.

A magyar nemzet kulturális értékeit, hagyományait elérhetővé, és hozzáférhetővé kell tenni a gyermekek, serdülők és a fiatalok számára. E kulturális vagyonnak integráns részei a határainkon túl élő magyarok térségekben keletkező, megtalálható elemek is. Gondoskodnunk kell arról, hogy Magyarországon is megismerhetőek legyenek ezek a kulturális értékek. E mellett felelősségünk van abban is, hogy a Magyarországon kívül élő ifjúsági korosztályok számára közelebb hozzuk a magyarországi kulturális élet eredményeit, eseményeit.

Kapcsolódó részcélok

Kulturális értékekhez való hozzáférés elősegítése

- A területi különbségek csökkentése érdekében indított komplex programokban hangsúlyos elemként kell szerepelnie az ifjúságot célzó közösségi és kulturális lehetőségek bővítésének.
- A közgyűjtemények digitalizálásával, tudástárak kialakításával és ezek hozzáférhetőségének biztosításával lehetőséget kell teremteni a nemzeti kulturális vagyron megismerésére. A virtuális szolgáltatások mellett ösztönözni kell az ifjúság hagyományos kultúrafogyasztását is.
- A nagyobb kulturális eseményeknek a területileg hátrányos helyzetű régiókba, települések közelébe is el kell juttatni. Ennek érdekében szükséges az ifjúsági szabadidő-szervezés hálózatosodásának elősegítése, a helyi és regionális civil ifjúsági szervezetek programkínálatának összehangolása.
- Át kell tekinteni a korhatáros filmek vetítésének műsoridejére vonatkozó szabályozást.
- Ösztönözni kell olyan szórakozási lehetőségeket, amelyek kifejezetten a kiskorúak számára nyújtanak lehetőséget, nem az éjszakai órákban, drog, alkohol és dohányáruk fogyasztásának kizárásával.
- Ösztönözni kell a nemzeti és az európai kulturális értékek fiataloknak történő bemutatását célzó műsorok, médiatartalmak készítését, bemutatását.
- A szélessávú internet-hozzáférést elérhetővé kell tenni minden településen (digitális közműfejlesztés).
- Szükség van a gyermekeknek, serdülőknek és fiataloknak szóló, könnyen befogadható ugyanakkor színvonalas internetes tartalomra. Pályázati programokkal, ösztöndíjakkal segíteni kell az érintettek saját tartalom-előállítását.

Kultúraközvetítő intézményrendszer és a korosztály közötti kapcsolat fejlesztése

- A hátrányos helyzetű településeken a hosszú távú fenntarthatóság érdekében minél jobban integrálni kell a közösségi internet hozzáférési helyeket az ifjúsági szolgáltató intézményekhez, kulturális létesítményekhez, közösségi terekhez. Ezeken a helyeken a megfelelő minőségű internetkapcsolat mellett egyéb művelődési lehetőségekhez is hozzáférést kell biztosítani.
- A kultúrával (művészetekkel, tudománnyal), illetve a kultúraközvetítéssel foglalkozó intézmények alkalmassá tétele és ösztönzése az ifjúsággal kapcsolatos speciális feladatok ellátására, megoldására.
- Elő kell segíteni az ifjúságnak készülő kulturális alkotások műsorba állítását a tömegmédiában.
- Szükség van olyan (nem csak online) felületekre, amelyek teret biztosítanak a korosztályok tagjai által létrehozott kulturális tartalmaknak.

Interkulturális tapasztalatszerzés ösztönzése

- Ösztönözni kell az ifjúság nemzetközi mobilitását; nyelvtanulási, munkatapasztalat-szerzési, kulturális tapasztalat-szerzési célú egyéni és közösségi aktivitását.
- Fejlesztetni kell a települések és intézmények nemzetközi kapcsolatrendszerét, ezek keretében ifjúsági profilú csereprogramok megvalósítását is ösztönözni kell.

- Elő kell segíteni a Nemzetközi Önkéntes Szolgálat ifjúság általi kihasználását, a program kommunikációjának fejlesztése szükséges.
- Támogatni kell az interkulturális ismereteket és kompetenciákat fejlesztő nem formális képzési programcsomagokat és adaptációjukat.
- Elő kell segíteni a hátrányos helyzetű, leszakadó térségekben élő ifjak nemzetközi tapasztalatszerzését.
- Ösztönözni kell a „Fogadó” önkéntes programot az ifjúsági csereprogramokat.
- Fejlesztani kell a kormányzati, önkormányzati, non-profit és piaci szektorban végezhető önkéntes munka feltételrendszerét, ösztönözni kell az ezekben való részvételt.
- Ösztönözni kell a csereprogramokat és együttműködéseket a magyarországi és határon túl élő magyar fiatalok közösségei között.
- Fejlesztani kell az ifjúsági turizmus lehetőségeit az országhatáron belül.

Kapcsolódó mutatók

- Kulturális tevékenységre fordított órák egy átlagos héten
- Kulturális tevékenységet soha nem végzők aránya a 15–29 évesek körében
- Legalább egy idegen nyelvet beszélők aránya az ifjúsági korcsoportokon belül
- Évente több, mint egy hét időtartamban egyhuzamban idegen nyelvű környezetben tartózkodó ifjak aránya korcsoportokon belül
- Idegeneket és kisebbségeket elutasító ifjak aránya
- Magyarországon megvalósuló ifjúsági csereprogramban részt vevő, a korosztályokhoz tartozó külföldiek száma
- Kulturális tematikájú csereprogramok és együttműködések száma magyarországi és határon túli magyar fiatalok kortárs közösségei között

Tudatosság és társadalmi integráció – Az ifjúsági korosztályok társadalmi és egyéni felelősségének, tudatosságának (egészség, fenntartható fejlődés stb.) fejlesztése, integrációjának segítése, közösségeik fejlesztése

A gyermekek és az ifjúsági korosztályok tagjai tudatosságának és társadalmi integrációjának megalapozásátkülönösképpen szolgálja avalós, pozitív énkép, önismeret kialakulása, ennek fejlesztésére hangsúlyt kell fektetni.

Alapvető cél a korosztályok tagjai egyéni és közösségi kompetenciáinak fejlesztését szolgáló intézmény- és szolgáltató rendszer fejlesztése. A tevékenységek meghatározásánál különös figyelemmel kell lenni arra, hogy a korosztályhoz tartozók kedvezőtlen szociokulturális környezetéből, a szegénységből, illetve a kirekesztett létből eredő hátrányok csökkenjenek – legyenek a kirekesztettségnek akár etnikai hovatartozásra, fogyatékosagra vagy „önhibából” eredő elzártságra visszavezethető okai. A kompetenciafejlesztés az érintettek negatív társadalmi hatásokkal szembeni „önvédelmi képességének” növelését kell, hogy szolgálja. Ehhez elengedhetetlen a generáció tagjai pozitív énképének kialakításában segítő szolgáltatások, intézmények fejlesztése, elérhetővé tétele, az ifjúság egészségtudatosságának fejlesztése, az egészségtudatos életmód lehetőségét biztosító intézmények fejlesztése, elérhetővé tétele. Ezzel összefüggésben a pedagógia, az ifjúságvédelem területén dolgozó szakemberek kompetencia alapú képzése, továbbképzése, önismeret-fejlesztése elengedhetetlen. Törekedni kell arra, hogy a szakemberek ne csak képzettségüknek, hanem személyiségjegyeiknek megfelelő feladatokat végezzenek, s ez érvényesülhessen továbbképzésükben. A társadalmi

tudatosság fejlesztésének fókuszában kell, hogy álljon az érintettek egészségét veszélyeztető jelenségek elleni küzdelem (pl. iskolai erőszak, játékszenvedély, függőségek és szenvedélybetegségek, HIV vírus és más nemi úton terjedő betegségek). Kiemelt feladat a környezettudatos magatartás elterjesztése, emellett a kritikus, szelektív és kreatív médiahasználat fejlesztése. Az ifjúság környezetében végzett egészségvédelmi, egészségfejlesztési, betegségmegelőzési, baleset- és munkavédelmi intézkedések hatékonyságát és kiterjedtségét növelni kell.

A gazdaság és a társadalom szempontjából egyaránt a megelőzés a legjobb stratégia minden korcsoportban, de legeredményesebben az ifjúság körében lehet mélyreható eredményeket elérni. Ezért a problémamegoldó képesség fejlesztése lehet a kitűzött cél az addikciók megelőzésében. Az egészséges életmód és a közösségteremtés egyik legjobb eszköze a sport. A szabadidősport, az ifjúsági turizmus hozzáférhetőségének helyi és központi fejlesztését ösztönözni szükséges, valamint az egészség- és környezettudatosság fejlesztésével összefüggésben ösztönözni szükséges az ifjúsági turizmusban történő aktív részvételt. Fel kell mérni a sportlehetőségek elérhetőségét a hátrányos helyzetű térségekben is, ellenőrizni kell az iskolai testnevelés hatékonyságát, a rendszeres testmozgást támogatni szükséges.

A fogyatékkal élőkre figyelemmel mindenekelőtt meg kell szüntetni minden olyan akadályt, amely meggátolja őket abban, hogy teljes értékű állampolgárokként éljenek. A teljes körű fizikai és kommunikációs akadálymentesítés mellett a kora gyerekkortól biztosítani kell számukra, hogy fejlesztő szakemberek és szolgáltatások igénybevételével fogyatékkal vagy az abból eredő korlátozottságuk a lehető legnagyobb mértékben csökkenjen. A fogyatékkal élő gyermekek, serdülők, fiatalok élethelyzetének javítására irányuló intézkedések alapelveként kell emelni az integrációt. A szegénységben és kirekesztettségben élőkben rejlő erőforrások kibontakoztatása, sikeres társadalmi integrációjuk csak a különböző szakterületek együttműködésével támogatható hatékonyan.

A 2009-től az ifjúsági bűnözésre vonatkozóan is teljes körűvé tett korosztály-specifikus statisztikai adatgyűjtés rendszerének alapján, a büntető igazságszolgáltatás ifjúságspecifikus (gyermekekre, fiatalkorúakra és fiatal felnőttekre vonatkozó) eljárásainak és büntetési rendszereinek, módszereinek (tovább)fejlesztése szükséges, elsősorban az ifjúság kriminológiai helyzetében fokozott jelentőségű és lehetőségű nevelő hatás erősítése érdekében. Kiemelt cél a korosztályok személyes és vagyónbiztonságának kialakítása. Célzott nevelőmunkát kell folytatni, amely a fiatalokban olyan készségeket fejleszt, mellyel ezt a biztonságot saját maguk részére képesek megteremteni, fenntartani, emellett szükséges a bűnözéstől történő megóvásuk. Olyan programokra van szükség, amely a tudatos jogkövető magatartást, a tetteikért való felelősség kérdéskörét preferálja (elkövetővé válás megelőzése), valamint megoldásokat nyújt a sértetté, áldozattá válás elkerüléséhez. Meg kell jeleníteni a bűnmegelőzésre irányuló felvilágosításon túl azon tevékenységeket is, amelyekben szakemberek rendszeres munkával tanítják meg a konfliktusok korai felismerésének és békés feloldásának lehetőségét a közoktatásban és az ifjúsági munkában. Különös tekintettel kell lenni az ifjúsági korosztályokra kiemelten veszélyes „cyberbűnözésre”.

Fontos az ifjúsági szolgáltatások katalizátor szerepének erősítése, azaz annak esélyének a növelése, hogy az érintettek eljutnak, eljuthatnak, és el akarjanak jutni a szükségleteik kielégítését, speciális problémáik megoldását szakavatottan segíteni képes professzionális intézményekbe, szolgáltatásokhoz. Ez a cél azonban csak akkor érhető el, ha

megegerősítjük a gyermek- és ifjúságvédelmi, illetve a szociális szolgáltatások valós, rendszereszerű, standardokon alapuló együttműködését. Elengedhetetlen az ifjúsági közélet és az ifjúság társadalmi integrációjának megújítása.

A közéletben való aktív részvétel helyi szinten válik valósággá, ott, ahol közvetlenül tapasztalható a személyes elkötelezettség eredménye. Az iskolák, lakónegyedek, kerületek vagy helyi szervezetek mindennapjaiban való részvétel során tehetnek szert az ifjak olyan tapasztalatokra és önbizalomra, amelyek segítségével akár most, akár később megtehetik a következő lépést a közéleti szereplésben – akár nemzeti, vagy európai szinten is. A közéletben való részvétel egyik fő feltétele a megfelelő jogi keret biztosítása. Segítséget kell nyújtani az érintett struktúrák átalakításához, és érvényesíteni kell a demokráciára nevelés elvét. Sürgető feladat továbbá a részvétel minden formájának – legyen az hagyományos vagy egészen újszerű – támogatása. Ennek előfeltétele a létező és a jövőbeni új struktúrák elismerése és támogatása. Elengedhetetlen a korosztályok tagjai véleményének beépítése a döntésekbe, és az erről való információ terjesztése.

Az ifjúsági korosztályok formális és nem formális közösségi aktivitását növelni, szakemberek kiépülő hálózatának közreműködésével bátorítani kell. A célorientált közösségi aktivitások felé elmozdulókat a közösségfejlesztés eszközrendszerével, az apolitikus attitűd megváltoztatását a helyi társadalmi, társadalomépítő folyamatokba való bekapcsolással kell segíteni. Az önkéntes munkával és a civil aktivitással kapcsolatos minták közvetítésére országos kommunikációs fórumot kell teremteni. A szabadidő együttes eltöltésére alkalmas közösségi terek fejlesztése elengedhetetlen.

Kapcsolódó részcélok

Egyéni felelősség és tudatosság fejlesztése

- Fogasztói tudatosság fejlesztése az ifjúsági korosztályok körében. Nem formális képzési programcsomag kidolgozása és adaptálásának támogatása. A fogyasztóvédelem témájának bővítése, fejlesztése a Nemzeti Alaptantervben, és az iskolai pedagógiai programokban történő alkalmazás ösztönzése.
- A korosztályok tagjait aktív, öngondoskodásra képes magyar és európai polgárrá, aktív állampolgárrá nevelő képzési programok kialakításának és adaptációjának támogatása. Az „európapolgári” szerepek elsajátításához szükséges ismeretek fejlesztése, bővítése a Nemzeti Alaptantervben, az iskolai pedagógiai programokban és az iskolán kívüli képzésekben történő alkalmazás ösztönzése.
- Egészségtudatosság fejlesztése az oktatás, a képzés, a tömegkommunikáció segítségével. Korosztály- és problémaszpecifikus attitűdmódosító programok lebonyolítása. A Nemzeti Alaptantervben és az iskolai pedagógiai programokban szereplő, egészséges életmóddal kapcsolatos készségek és képességek fejlesztéséhez szükséges ismeretek, módszerek kiegészítése, továbbfejlesztése; valamint ezek iskolai pedagógiai programokban történő alkalmazásának ösztönzése.

Egészségmegőrzés, egészséges életmódra nevelés

- Egészségtudatossággal, egészségneveléssel, környezettudatossággal foglalkozó civil szervezetek programjainak támogatása.
- A 18 év alattiak alkoholhoz, dohányáruhoz való hozzáférését lehetővé tevő

szórakozóhelyekkel, vendéglátó-ipari egységekkel szembeni jogi fellépés lehetőségének szigorítása.

- Szükséges a családok alkalmassá tétele a drogproblémák kialakulásának megelőzésére, a drogmentes élet előnyeit tartalmazó normák és értékek közvetítésére, amelyek képessé teszik a gyermekeket a konstruktív életstílus kialakítására és a drogok elutasítására.
- Az egészségfejlesztési alapismeretek beépítése a közoktatásba, felsőoktatásba, felnőttképzésbe – a szükséges tananyagfejlesztéssel kiegészítve – azok integrálása a pedagógusképzés és továbbképzés rendszerébe, illetve a meglévő programok hatékony alkalmazása.
A mozgásgazdag életmód, valamint a sport, mint szabadidős aktivitás propagálása, oktatási sportinfrastruktúrák megnyitása az ifjúság szabadidős sporttevékenységeinek céljaira.
- A korosztály sajátos igényeinek megfelelő egészségügyi ellátási formák kiterjesztése.
- A szabadidősport kultúrájának és tárgyi feltételeinek fejlesztése.
- Községi akciók támogatása az egészséges életmód egyéni készségeinek fejlesztése érdekében.
- Az ifjúkori betegségek felismerése, a betegségek és szövődmények kialakulásának megelőzése, valamint a fizikai és mentális állapot szűrési módszertanának, programjának kidolgozása, országos kiterjesztése, (szekunder prevenció) életmód-tanácsadási rendszer megvalósítása.
- Rendszeres szűrőprogramok lebonyolítása meghatározott életszakaszban, a teljes ifjúsági népesség vonatkozásában. A szűrések eredményeit perszonális tanácsadásra és népegészségügyi akciók indítására kell felhasználni, illetve a pszichológiai és kapcsolati kultúra elterjesztésére.

Közöségi és önkéntes tevékenységek lehetőségeinek bővítése

- A helyi ifjúsági közösségek önálló kezdeményezéseinek támogatása.
- A korosztályi igényeinek megfelelő közösségi helyszínek, többfunkciós terek kialakításának és fejlesztésének támogatása.
- A közösségi aktivitást segítő-fejlesztő szakmai hálózatok kialakításának, illetve fejlesztésének ösztönzése, jó példák összegyűjtése és disszeminációja.
- Ifjúsági, közérdekű és közösségi aktivitást ösztönző motivációs eszközök alkalmazása.
- Ifjúsági, korosztályi szervezetek kapacitásainak célzott fejlesztése, különös tekintettel a forrásbevonási, kommunikációs, szervezetfejlesztési és program-szervezési ismeretekre.
- Magyarországon kívül élő ifjúsági közösségek korosztályi típusú önszerveződésének ösztönzése, támogatása.
- Szociális és civil szolgáltató intézmények ösztönzése, érdekeltté tétele az ifjú önkéntesek alkalmazásában.

Aktív állampolgárság, részvétel igényének és lehetőségének fejlesztése

- Regionális és országos szinten széles körben meg kell erősíteni az ifjúsági érdekképviseletek intézményét. Ezek a szervezetekhez nem tartozók előtt is

nyitva kell, hogy álljanak, és a politikailag függetlennek kell, hogy legyenek. A regionális és országos szintű döntéshozók ezekkel a tanácsokkal kell, hogy konzultáljanak minden olyan döntés meghozatala előtt, amely jelentősen befolyásolja majd az ifjúsági korosztályokhoz tartozók helyzetét.

- Ösztönözni kell az ifjúság közéletben való részvételét minden szinten és minden formában támogató helyi, regionális és nemzeti szintű kezdeményezéseket, különös tekintettel az oktatási intézményekre.
- Az országos és helyi, nyomtatott és elektronikus médiát ösztönözni kell, hogy az érintettek kezdeményezéseinek bemutatására teret, illetve felületet biztosítsanak.
- A gyerekek, serdülők, fiatalok önértékelésének, önérvényesítésének fejlesztése az oktatás keretében; a fiatalok pozitív énképének kialakításában közreműködő nem formális közösségek, képzések támogatása.
- Az állampolgárok, különösen az érintett korosztályok aktívabb részvételének ösztönzése minden őket érintő ügyben.
- Ifjúsági szolgáltatók és szolgáltatások komplex akadálymentesítése. Állami forrásokból csak integrált és egyenlő esélyű hozzáférést biztosító programok, illetve szolgáltatások finanszírozhatóak.

Jogi tudatosság fejlesztése

- Szükséges a jogok, a jogi szemlélet erősítése, a gyermeki jogok érvényesítése.
- Szükséges a gyermek- és ifjúsági jogokról szóló tananyag közoktatási intézményekben, továbbá a felsőfokú szakképzésben és a felsőoktatásban való elterjesztése, valamint ifjúsági közfeladatokat ellátó ifjúsági szolgáltató intézményekben való adaptálása, az oktatók képzése.
- A gyermek- és ifjúság jogok érvényesülésének elősegítése az egészségügy területén.

Bűnmegelőzés, bűnelkövetővé és áldozattá válás megelőzése

- Korosztály- és élethelyzet-specifikus bűnmegelőzési programok megvalósítása az érintett generációk körében.
- A bűnmegelőzésre irányuló tevékenység fejlesztése a közoktatásban és az ifjúsági munkában:
- A bűnmegelőzéshez kapcsolódó jogi és gyakorlati ismeretek beépítése a közoktatásba, felsőoktatásba, felnőttképzésbe – a szükséges tananyagfejlesztéssel kiegészítve – azok integrálása a pedagógusképzés és továbbképzés rendszerébe.
- A bűnmegelőzésben érintett hatóságok és civil szervezetek tevékenységének fokozottabb összehangolása.
- A csellengő gyermekekre, serdülőkre és fiatalokra irányuló, komplex bűnmegelőzési projektek indítása, a már működő programok elterjesztése országos szinten.
- A közérdekű munka, a közösségben végrehajtott, alternatív büntetési modell elterjesztése: a büntetésre ítélt kárhelyreállító jellegű munkatevékenységének szervezése, a bűncselekménnyel sértett személy és károsított közösség kiengesztelése érdekében.

- A pártfogói felügyelői szolgálat és a mentorrendszer fejlesztése a társadalmi integráció elősegítése érdekében, a javító-, illetve büntetés-végrehajtási intézeteket elhagyó serdülők, fiatalok lépcsőzetes kiléptetését segítő szervezetek – szociális munkás, pártfogó, családterapeuta, ifjúságsegítő – összekapcsolása, munkájuk összehangolása, optimalizálása.
- Az áldozattá válás megelőzése, áldozatsegítés: a bűnelkövetés okainak, körülményeinek feltárásával, az ebből származó információk terjesztésével, szakmai feldolgozásával a potenciális sértettek önvédelmi képességének növelése az ifjúsági korcsoportokra vonatkozóan. Szakmai standardok, információk eszközök kidolgozása, és adaptálása szükséges.

Kapcsolódó mutatók

- Közösségi és közhasznú aktivitásban részt vevő ifjak aránya az ifjúsági korosztályokban
- Attitűdfejlesztő programokat szervező szervezetek aránya az összes szervezet körében
- Egészségtudatos magatartásformákat ismerő és alkalmazó fiatalok aránya az összes fiatalhoz képest
- Államháztartási forrásból finanszírozott integrált programban részt vevő fogyatékossgal élő és nem fogyatékos gyermekek, serdülők, fiatalok száma
- Fogyatékossgal élő és nem fogyatékos gyermekek számára integrált programokat szervező szervezetek aránya az összes szervezet körében
- Hetente rendszeresen sportoló gyermekek, serdülők, fiatalok aránya az összes fiatalhoz képest
- Aktív Ifjúsági szervezetek száma
- Ifjúsági szervezetek aktív tagjainak száma
- Ifjúsági szervezetekhez, közösségekhez tartozók aránya a 15–29 évesek körében
- Ezer érintettre jutó ifjúsági célú közösségi tér (m²)
- Önkéntes serdülők, fiatalok által végzett munka (Ft)
- A korosztályok tagjainak aránya a bűnelkövetők között
- Államháztartási forrásból finanszírozott prevenciók program által elért ifjak száma
- Prevenciók programokat szervező szervezetek aránya az összes ifjúsági szervezet körében
- 18-30 éves korosztályban a már korábban büntetendő cselekményt elkövetők aránya az összes korosztálybelihez és korosztálybeli bűnelkövetőhöz képest

Az ifjúsági szakma és az ifjúsági civil szervezetek munkájának elősegítése

Civil társadalom – Az ifjúsági szolgáltató szervezetek feladatellátásban való részvételéhez szükséges feltételek megteremtése, az ifjúsági szervezetek és a korosztály tagjai tapasztalatainak bevonása, az ifjúság sajátos szempontrendszerének megjelenítése az állami döntéshozatalban

Az ifjúsági szervezetek számára valós jogköröket kell teremteni, tevőleges módon be kell őket vonni a döntési folyamatokba. Az ifjúsági szervezetek által is ellátható kormányzati és önkormányzati feladatok meghatározása, ellátásuk módjának standardizálása szükséges ahhoz, hogy a civil szolgáltató és szakmai szervezetek eredményesen és

hatékonyan láthassák el közérdekű tevékenységeiket. A feladatellátásban való részvétel jogszabályi és kiszámítható, tervezhető finanszírozási feltételeinek megteremtése nélkül az állami feladatellátás még hosszú ideig meghatározó marad a szektorban, ami kiszámíthatatlanná, és centralizálttá teszi az ifjúságsszakmai tevékenységeket. Az ifjúsági szervezeteket fel kell készíteni a feladatellátásban való részvételre, elsősorban kapacitásaik fejlesztése útján. A feladatellátás lehetőségének megteremtése mellett biztosítani kell az érintettek részvételét a feladatellátás mikéntjének meghatározásában.

A részvétel fogalma azt jelenti, hogy az érintettek lehetőséget kapnak a felelősség- és kötelezettségvállalásra. Ez az elv a felelős, közösségben cselekvő, aktív magatartások kialakítását segíti. Kormányzati és önkormányzati döntéshozatali szinteken meg kell teremteni annak a jogi, intézményi és ezek által formált tudati lehetőségét annak, hogy az ifjúságot érintő ügyekben ne szülessenek döntések nélkülük. Ez elsősorban a gyerekek, serdülők, fiatalok szószólóiként fellépő ifjúsági szervezetek jogosultságainak, részvételük kereteinek megteremtésére irányul. Az ifjúsági szervezetek számára feladataik ellátásához kellő feltételek megteremtésében, támogatásában az állami közreműködés is szükséges. Támogatni kell azokat a törekvéseket, amelyek arra irányulnak, hogy az ifjúsági szervezetek részt vehessenek szociális, kulturális-közösségi, sport és más intézmények működtetésében, közfeladatok ellátásában. Az erre vonatkozó szakmai feltételek kidolgozásában, az intézményi működés standardjainak megállapításában az érintetteknek részt kell venniük.

Kiemelt jelentőséggel kell bírjon a széles témakörökben történő, rendszeres, szervezett és minden érintettet elérő információátadás. Támogatni szükséges azokat a kezdeményezéseket, amelyek a részvételhez szükséges készségek és képességek fejlesztésére, gyakoroltatására irányulnak, különösen azokat, amelyek célcsoportjai a hátrányos helyzetűek.

Kapcsolódó részcélok

Ifjúsági szolgáltató szervezetek lehetőségeinek bővítése

- A kormányzati, önkormányzati ifjúsági feladatok és azok ellátási módozatainak meghatározásánál figyelembe kell venni a szakemberek és szakképzettségek szükségességét.
- Meg kell határozni a feladatellátásban részt vevők (kormányzat, önkormányzat, ágazati valamint önkormányzati intézmények, továbbá kiszervezett feladatellátók) kompetenciahatárait, a szolgáltató szervezeteknek való feladatátadás feltételeit és mechanizmusait. Biztosítani kell, hogy feladatátadás csak forrásátadással egyszerre valósulhasson meg.
- Az ifjúsági szolgáltató szervezeteket célzott képzési programmal kell felkészíteni a feladatok ellátására, a közfeladatok átvállalására; módszertani anyagok kidolgozásával, tananyagfejlesztéssel és meglévő tananyagok megújításával, belső képzésekkel, a jogszabályi keretek megismerésével és a szolgáltatásnyújtás szakmai-etikai követelményeinek betartásával, bevezetésével.
- A közfeladatot ellátó szolgáltató szervezetek segítségét, kapacitásfejlesztését elő kell segíteni. Ennek érdekében szükséges az intézményrendszer szakmai-módszertani fejlesztése, országos minimumkövetelmények kialakítása.
- Ifjúsági feladatokat ellátó szolgáltatók országos szerveződését, hálózatosodását elő kell segíteni.

- Ki kell dolgozni a közfeladatot átvállaló civil szervezetek és az állami szervek munkájának egységes szakmai minőségügyi rendszerben történő értékelési módszerét.

Ifjúsági civil szervezetek országos döntéshozatalban való részvételének fejlesztése

- Rendezni kell a kormányzati, regionális, önkormányzati ifjúsági részvétel mechanizmusait, a résztvevők körét, jogosítványait.
- Ösztönözni kell az ifjúsági közösségeket, szervezeteket arra, hogy kialakítsák országos képvisleti rendszerüket, amely jogszabályban foglalt együttműködési garanciákkal képes megjeleníteni a korosztályi érdekeket az állami döntéshozatalban, nemzetközi képvisleti fórumokon.
- Ifjúsági szervezeteket és közösségeket regisztráló országos kataszter létrehozása szükséges, amelyben meghatározott szempontok szerint számba vehetők az érdekképviselő potenciális résztvevői.

Ifjúsági civil szervezetek, közösségek regionális és helyi döntéshozatalban való részvételének fejlesztése

- Ösztönözni kell a helyi önkormányzatokat abban, hogy hozzanak létre ifjúsági ügyekkel foglalkozó önálló szervezeti egységet és folytassanak társadalmi párbeszédet a korosztállyal.
- Ösztönözni kell a helyi önkormányzatok egyenrangú/vagy kiemelt partnereként működő ifjúsági tanácsok és települési gyermek és/vagy ifjúsági önkormányzatok megalakulását.
- Ösztönözni kell a szakmák, intézmények, szektorok, továbbá az állami és önkormányzati szervek, a civil szerveződések, az egyházi és nonprofit intézmények javuló együttműködését.

Az aktív részvételhez szükséges ismeretek és attitűdök fejlesztése

- Az oktatási rendszerben a diákönkormányzat és a hallgatói önkormányzat segítségével, települési szinten a gyermek és ifjúsági érdekképviselői formák ösztönzésével, térségi szinten pedig kistérségi, megyei vagy regionális fórumok támogatásával kell biztosítani a demokráciatanulás és a részvétel színtereit.
- Az önálló, tudatos, aktív állampolgári attitűd kialakulását, kommunikációs képességek erősítését és alkalmazását, a hátrányos helyzetűek integrációját, a kortárs közösségi kapcsolatok bővítését szolgáló keretek megteremtésére irányuló tartalomfejlesztés szükséges.
- A vonatkozó ismeretek, tananyagok iskolákban és egyéb oktatási, képzési intézményekben, valamint civil ifjúsági szervezetekben való elterjesztését biztosítani kell a képzők képzése, a szakemberek továbbképzése, és nem formális képzési programok támogatása útján.
- Az ifjúsági információs szolgáltatások fejlesztése.

Kapcsolódó mutatók

- Közfeladatot ellátó civil ifjúsági szolgáltató szervezetek száma
- Ifjúságot érintő közfeladat-ellátásra ifjúsági szervezeteknek átadott, az államháztartási szakfeladatok rendje szerinti források összege

- Döntés-előkészítésben, döntéshozatalban részt vevő ifjúsági szervezetek, közösségek száma
- Döntés-előkészítésben, döntéshozatalban részt vevő formális szervezetekben aktív korosztályi tagok száma

Erőforrások és feltételek – Az ifjúság kezdeményezéseit és az ifjúsági szakma törekvéseit támogató átlátható forráselosztási rendszer kialakítása és működtetése

Elengedhetetlen az ifjúságsegítő munkát kiszámíthatóan támogató, az ifjúság kezdeményezéseinek megvalósítását segítő, áttekinthető és átlátható forráselosztás működtetése. A jelenlegi pályázati alapú támogatási rendszer újrastrukturálása és a hozzáférés egyszerűbbé, átláthatóbbá tétele mellett az ifjúsági szervezetek bevonásával szükséges kidolgozni a tevékenységi/intézményi akkreditációs szempontok szerinti működést elősegítő támogatási rendszert

Az ifjúsági korosztályok tagjainak kezdeményezéseit ösztönző projekt-támogatási rendszert kell kialakítani a meglévő decentralizált rendszerre támaszkodva. A pályázati rendszer kialakításakor a meglévő tapasztalatok hasznosítása mellett alapvetően arra kell törekedni, hogy a döntéseket „együttműködő elven” (co-management, co-decision) felállított döntéshozó testületek hozzák meg, amelyekben az ifjúság szószólói a döntéshozók felét teszik ki. A nem állami források részarányának növelése érdekében a piaci szereplők érdekeltiségét meg kell teremteni. Az ifjúsági szervezeteket fel kell készíteni a piaci szereplőkkel való együttműködésre, valamint a piaci szereplőket is az ifjúsággal való kooperációra.

Kapcsolódó részcélok

Ifjúsági célú források rendszerezése

- Érvényre kell juttatni az ifjúsági kezdeményezéseket, az ifjúságsegítő szakma fejlesztését célzó Ifjúsági Alapprogramban a kormányzati–civil együttműködés, az áttekinthetőség, az összeférhetetlenség és a decentralizáció alapelveit.
- Ösztönözni kell a magánszféra és a piac ifjúsági célú társadalmi felelősségvállalását.

Ifjúsági szervezetek, közösségek forrásfelvevő képességének fejlesztése

- Az ifjúsági szervezetek és közösségek forrásszervezési kompetenciáinak fejlesztése érdekében képzési programcsomagot kell kidolgozni, és ösztönözni kell ennek alkalmazását.
- A jelenleg többcsatornás, szétaprózódott ifjúsági célú forráselosztási rendszert, a párhuzamosságokat megszüntetve, egyszerűsíteni kell.

Kapcsolódó mutatók

- Ifjúságsszakmai célokra fordított államháztartási és EU-s- az államháztartási szakfeladatok rendje szerinti - források összege
- Államháztartási és EU-s forrásokból részesülő ifjúsági szervezetek, közösségek száma
- Vállalkozások ifjúsági civil szervezeteknek juttatott, ifjúsági célú támogatásainak összege

Ifjúságügy, ifjúsági szakma, ifjúsági munka – Az ifjúságpolitika jogi, igazgatási, és intézményi feltételrendszerének kialakítása és működtetése a gyermek¹- és ifjúsági jogok állami érvényesítésének erősítése, az ifjúságsegítés és az ifjúsági szakma képzési portfóliójának és életpályamodelljének kidolgozása

Az ifjúsági stratégia céljait szolgáló hatékony kormányzati ifjúságpolitika keretrendszerének kialakítása szükséges, ami a kormányzati koordináció és intézményrendszer hatékonyságának fokozását, az ifjúsági ügyek állami szervezetrendszerben való tudatos elhelyezését követeli meg. Az állami feladatellátás hatékonyságának növelése mellett szükséges az önkormányzati ifjúsági munka feltételrendszerének fejlesztése, a feladatok meghatározása, ellátásuk módszertani támogatása. Szükséges az ifjúsági munka nevelési céljainak felerősítése az ifjúságpolitika egész szervezet- és intézményrendszerében. A közigazgatási feladatellátás fejlesztésével párhuzamosan szükség van az ifjúsági közösségek működési környezetének javítására is. A jogi szabályozottságnak ki kell terjednie az ifjúsági érdekvédelemre, valamint az ifjúsági érdekegyeztetés eszközeinek meghatározására is.

Az ifjúsági közfeladatokgyakorlásáért, a gyermek- és ifjúsági jogok érvényesítéséért viselt felelősséget kormányzati szintre kell telepíteni ahhoz, hogy az ágazatokat, minisztériumokat átfogó hatáskörrel bírjon. A gyermeki jogok érvényesítése és az ifjúsági jogok és érdekek érvényesülésének elősegítése – mint közfeladat – speciális eszközöket és újabb erőforrásokat kíván: különleges eszközöket a jogvédelem területén (például ifjúsági ügyekkel foglalkozó biztost) és újabb erőforrásokat (például a gyermeki jogok, ifjúsági jogok megismerésére, megjelenítésére, terjesztésére és oktatására felkészítést az ifjúsággal közvetlenül foglalkozó szakmák, hivatások körében).

Az európai gyakorlatnak megfelelően a magyar ifjúsági munkában és szakmában is meg kell teremteni az érintett korosztályokkal közvetlenül, sokoldalúan foglalkozó ifjúságsegítői, ifjúsági szakértői szakmák egyenrangú szakmaként való elismertetésének feltételeit. Az elmúlt évek tapasztalatainak felhasználásával ki kell dolgozni az ifjúságsegítői és szakértői szakmák képesítési követelményrendszerét, képzési standardjait, a végzettséggel betölthető munkakörökre vonatkozó szabványokat. Az érintkező szakmaterületek figyelembevételével (felnőttképzés, szociális munkás, művelődési menedzser, közösségfejlesztő, pedagógiai-területek stb.) a felsőoktatásban ki kell alakítani a felsőfokú szakképzés, valamint a felső szintű ifjúságsegítői képzések egymásra épülő rendszerét, valamint PhD programokat kell indítani, támogatni kell a szakmai publikációk kiadását. A specializációk körében kiemelten kell foglalkozni a leszakadó társadalmi csoportokkal való munkához szükséges tudások és kompetenciák megjelenítésével. A képzettségre, a felkészültségre vonatkozó előírások és rendszerek kiépítésének célja az kell, hogy legyen, hogy a korosztályok tagjaival e kompetenciák nélkül hivatásszerűen sem intézményben, sem civil szervezetekben ne lehessen foglalkozni.

Ugyancsak fontos a rokonszakmákban, a pedagógiai és ifjúságvédelmi területen dolgozó szakemberekben rejlő erőforrások optimális kihasználása. Csak a képzettség és személyiség szinergikus együttese adhat mintát az ifjúsági korosztályoknak, hisz azok tagjai, kizárólag hiteles, megfelelő önismerettel rendelkező személyektől fogadnak el segítséget.

1 A jog eltérő kategóriákkal dolgozik, itt meghagytuk a gyermek és ifjúsági jogok kifejezést

Kapcsolódó részcélok

Nemzeti Ifjúsági Stratégia megvalósításának biztosítása

- Fel kell mérni a stratégia megvalósításához szükséges jogszabályi feltételeket és azok eszközeit.
- Ki kell alakítani a Nemzeti Ifjúsági Stratégia megvalósítását szolgáló cselekvési programok megalkotásának, végrehajtásának és ellenőrzésének speciális szabályait.

Ifjúsági közfeladatok rendszerezése

- Át kell tekinteni az ifjúsági közfeladatok jogszabályi háttérének és finanszírozásának helyzetét.
- Ki kell alakítani az ifjúsággal kapcsolatos állami feladatokban érintett ágazatok, szaktárcák közötti rendszerszerű együttműködés kereteit.
- Az ifjúsági közfeladatok ellátásának standardizálását el kell végezni, az azokat ellátni képes szolgáltatók, intézmények, szervezetek akkreditációjának minőségügyi rendszerét ki kell építeni.
- A területi és helyi önkormányzatok ifjúsági feladatainak pontosítása szükséges. Meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy az ifjúsági szolgáltatások meghatározott köre az önkormányzatok számára megjeleníthető-e kötelezően ellátandó feladatként.
- Ki kell alakítani, illetve tovább kell fejleszteni azt a hatékony intézményrendszert, amely biztosítja az ifjúsági közfeladatok kormányzati és egyéb igazgatási szinteken történő ellátását, illetve koordinációját.
- Szükséges az ifjúsági közfeladatok, továbbá az ezek ellátásában történő civil részvétel, valamint a társadalmi együttműködés eljárási és intézményi rendszerének meghatározása.
- Szabályozni szükséges az ifjúságra vonatkozó statisztikai adatgyűjtés szabályait, az ifjúság élethelyzetét és a stratégia megvalósulását követő kutatások megvalósításának szabályait, valamint ezen kutatási eredmények döntéshozatalba való becsatornázásának mechanizmusait.

Gyermekek jogainak érvényesülésének és érvényesítésének elősegítése

- A gyermeki jogok érvényesítését, illetve az ifjúsági korosztályok jogai érvényesülésének elősegítését szolgáló speciális állami eszközök és eljárások garantálása.
- A különböző oktatási szintek (alap- és középfokú oktatás, felsőoktatás), valamint az ifjúsági (köz)feladatokat ellátó intézményekben és szolgáltatásokban dolgozó szakemberek (tovább)képzésében alkalmazható tananyagok, módszertanok kidolgozása a gyermek- és ifjúsági jogokról, azok érvényesítéséről, gyakorlásáról, sérelmeiről.
- Az emberi jogokkal, a gyermek- és ifjúsági jogokkal kapcsolatos társadalmi érzékenyítést szolgáló programok indítása.
- Az ifjúsággal foglalkozó közoktatási, gyermekvédelmi, szociális, egészségügyi ellátó és szolgáltató intézményekben a fenntartóval és a vezetővel biztosítani kell a gyermekjogi és ifjúsági jogi sérelmek állandó, szervezett artikulációs és jogorvoslati fórumát, valamint a jelzések kivizsgálásának, a kérelmek

elbírálásának az intézmény szakmai, munkamegosztási, költségvetési érdekeitől független módját.

- Az ifjúsággal foglalkozó szakemberek rendszeres ellenőrzése, szakmai támogatása (szupervízió).

Ifjúságsegítő, ifjúsági szakértő szakma feltételrendszerének bővítése

- Meg kell határozni az ifjúságsegítő szakmai kompetenciákkal betölthető munkaköröket, illetve az engedélyköteles vállalkozói, szolgáltatási tevékenységeket.
- Ki kell dolgozni a többszintű szakemberképzés tartalmát és formáit, valamint azok minőségbiztosítási elemeit.
- Az ifjúságsegítői és ifjúsági szakértői szakmai portfólió (az ifjúsági munka és szakma standardjainak alkalmazása, az ifjúságsegítők és ifjúsági szakértők kompetencia-térképe) és az ahhoz tartozó életpályamodell kidolgozása szükséges.
- Felül kell vizsgálni, és szükség szerint szigorítani kell az ifjúságsegítő és ifjúsági szakértő képzésbe való bekerülés feltételeit.
- Szükséges az ifjúságsegítő szakemberek foglalkoztatásának ösztönzése az ifjakat célzó szolgáltatások, programok esetében.
- Ifjúságsegítő és ifjúsági szakértő képzettséggel rendelkezők kompetenciáinak bemutatása a potenciális foglalkoztatóknak.
- A végzett ifjúságsegítők elhelyezkedését, sikerességét mérő jelzőrendszer kiépítése szükséges.
- A meglévő ifjúságsegítői és ifjúsági szakértői munkatapasztalatokból, kezdeményezésekből, szolgáltatásokból egy országos példatár kialakítása szükséges.
- Az ifjúsági szakma fejlesztését célzó nemzetközi programok támogatása.
- A célcsoporttal foglalkozó szakemberek szemléletmód-váltását segítő fejlesztések és módszertani képzések támogatása.
- Az ifjúsági szolgáltatások projektszerű támogatásában biztosítani kell az ifjúságsegítés és ifjúsági szakértői tevékenység szakmai követelményeit.
- Az államnak ösztönöznie kell az ifjúságsegítők alkalmazását. A jogszabályi előírásokon túlmenően támogatnia kell az önkormányzati szakemberek továbbképzéseit is.

Kapcsolódó mutatók

- Közvetlenül ifjúságügyi célokra fordított államháztartási és EU-s- az államháztartási szakfeladatok rendje szerinti - források összege
- Önkormányzati ifjúsági referensek száma
- Akkreditációval rendelkező ifjúsági szolgáltató intézmények száma
- Akkreditációval rendelkező ifjúsági szolgáltató intézmények által elért fiatalok száma
- Gyermek- és ifjúsági jogokat érintő, regisztrált esetek száma
- Jogtudatosság terjesztését célzó, költségvetési finanszírozású programok által elért személyek száma
- Jogtudatosság terjesztését célzó programokat szervező szervezetek az összes ifjúságra irányuló tevékenységet végző szervezet arányában
- Ifjúságsegítő képesítéssel rendelkezők száma
- Ifjúságsegítő képesítéssel betölthető álláshelyek száma

Kapcsolódás szakpolitikai stratégiákkal

RELEVANCIA	Nemzeti AIDS Stratégia	X		X			X			
	Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia						X			
	Közös Kincsünk a Gyermekek Nemzeti Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Program	X		X			X			
	Nemzeti Népegészségügyi Program	X		X			X			
	Közoktatásfejlesztési Stratégia		X	X	X	X				
	Nemzeti Foglalkoztatási Stratégia/ Akcióterv		X	X	X		X			
	Szakképzésfejlesztési Stratégia			X	X					
	Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia					X	X			
	Magyar Kulturális Stratégia			X		X	X			
	Magyar Információs Társadalom Stratégia			X	X	X	X	X		
	Közművelődési Stratégia			X	X	X	X			
	Stratégia az egész életen át tartó tanulásról		X	X	X					
	Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia	X	X	X	X	X	X			
	Legyen Jobb a Gyermekeknek Nemzeti Stratégia	X	X	X	X		X			
	Sport XXI Nemzeti Sportstratégia			X	X		X			
	Roma Integráció Évtizede Program	X	X	X	X		X			
	Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája			X			X			
	Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia	X	X	X	X		X			
	Nemzeti stratégia a kábítószerprobléma visszaszorítására						X			
		Gyerekvállalás	Munkavállalás	Marginalizáció	Tanulás	Kultúra	Tudatosság	Szervezetek	Forráselosztás	Feltételrendszer

A szerkesztőkről

Oross Dániel (1985)

a Budapesti Corvinus Egyetem doktorjelöltje, az MTA TK PTI tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe politikai szocializáció és ifjúságpolitika. Egyetemi diplomáit az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének politológia szakán, illetve az ELTE Bölcsészettudományi Kar esztétika- művelődéstudomány szakán szerezte. Angolul, franciául, németül és olaszul beszél. Kutatási területei: ifjúsági részvétel, ifjúsági közélet.

Nagy Ádám PhD. habil (1972)

hat diplomáját a legkülönbözőbb tudományterületeken szerezte (műszaki, közgazdasági, politológiai, tanári, jogi, egészségügyi). Pedagógiából doktorált és habilitált, a Selye János Egyetem egyetemi docense, Bolyai ösztöndíjas. Az Új Ifjúsági Szemle és a Civil Szemle szakperiodikák alapító-főszerkesztője, a Magyar Pedagógiai Társaság Szabadidő-pedagógiai Szakosztályának elnöke, a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztályának alelnöke, a Nemzeti Civil Alapprogram Tanácsának volt elnöke. Kutatási területei: szabadidő-pedagógia, ifjúságügy és civil világ.

